

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**Έμφυλη κοινωνικοποίηση: Έμφυλοι ρόλοι και έμφυλες ταυτότητες στη
Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας**

**Gender Socialization: Gender roles and gender identities in Secondary Education.
The case of Aitoloakarnania**

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Β. ΠΕΛΕΚΗ

Ιωάννινα, 2026

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**Έμφυλη κοινωνικοποίηση: Έμφυλοι ρόλοι και έμφυλες ταυτότητες στη
Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας**

**Gender Socialization: Gender roles and gender identities in Secondary Education.
The case of Aitoloakarnania**

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Β. ΠΕΛΕΚΗ

Ιωάννινα, 2026

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως. (Υπ. Αρ. 20103/ 28-05-2026, Τροποποίηση του Κανονισμού Διδακτορικών Σπουδών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΛΕΚΗ

«Έμφυλη κοινωνικοποίηση: Έμφυλοι ρόλοι και έμφυλες ταυτότητες στη
Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας»

Διδακτορική διατριβή

που υποβλήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
της Σχολής Επιστημών της Αγωγής
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. **Σουζάννα-Μαρία Νικολάου**, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Επιβλέπουσα)
2. **Παναγιώτης Γιαβρίμης**, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Έρευνας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Μέλος)
3. **Θεόδωρος Ελευθεράκης**, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Μέλος)

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. **Σουζάννα-Μαρία Νικολάου**, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Επιβλέπουσα)
2. **Παναγιώτης Γιαβρίμης**, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Έρευνας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Μέλος)
3. **Θεόδωρος Ελευθεράκης**, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Μέλος)
4. **Σπυρίδων-Γεώργιος Σούλης**, Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
5. **Απόστολος Μπατσίδης**, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Μαθηματικών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
6. **Γεωργία Γούγα**, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
7. **Βασιλική Πλιόγκου**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας διδακτορικής διατριβής δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την πολύτιμη συμβολή, την καθοδήγηση και τη στήριξη ορισμένων ανθρώπων, στους οποίους θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη.

Πρώτα απ' όλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Σουζάννα – Μαρία Νικολάου, για την αμέριστη καθοδήγηση, την επιστημονική αρτιότητα και την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής μου πορείας. Η μακρόχρονη και βαθιά ενασχόλησή της με την κοινωνιολογική έρευνα στον χώρο της εκπαίδευσης υπήρξε καθοριστική τόσο για την εμβάθυνση των θεωρητικών ζητημάτων όσο και για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της παρούσας διατριβής. Την ευχαριστώ θερμά, όχι μόνο για την επιστημονική της συμβολή στη συγγραφή και επιμέλεια της διατριβής, αλλά και για τη συνεπή και ουσιαστική της παρουσία, με πνεύμα συνεργασίας, αλtruισμού και ενσυναίσθησης. Η στάση της συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός σταθερού, υποστηρικτικού εκπαιδευτικού πλαισίου, μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν οι επιστημονικές μου αναζητήσεις και ενισχύθηκε η ακαδημαϊκή μου αυτοπεποίθηση. Η προσήλωσή της στην επιστημονική ακρίβεια, στα κοινωνικά ζητήματα και στις αξίες της ισότητας και της δικαιοσύνης αποτέλεσαν για μένα βαθιά πηγή έμπνευσης, τόσο επαγγελματικά όσο και προσωπικά.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, κύριο Παναγιώτη Γιαβρίμη, Καθηγητή Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Έρευνας, Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, και κύριο Θεόδωρο Ελευθεράκη, Καθηγητή Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Μέλος), για την πολύτιμη συμβολή τους, τις εύστοχες παρατηρήσεις και τη διαρκή υποστήριξή τους. Επιπρόσθετα, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς εξεταστικής επιτροπής για τη συμβολή τους στην τελική διαμόρφωση της παρούσας διατριβής. Η εποικοδομητική κριτική, οι ουσιαστικές επισημάνσεις και η υποστηρικτική τους στάση αποτέλεσαν σημαντική ενίσχυση της ερευνητικής μου πορείας.

Στον σύζυγό μου, Χρήστο Καλαμπαλίκη, οφείλω ένα ιδιαίτερο «ευχαριστώ» για τη σταθερή του συμπόρευση, την υπομονή και την πίστη του σε μένα. Η δύναμη και η ενθάρρυνση που μου πρόσφερε, ακόμη και στις πιο απαιτητικές στιγμές, υπήρξαν για μένα πολύτιμο στήριγμα. Η αγάπη και η αφοσίωσή του αποτέλεσαν πηγή σταθερότητας σε όλη αυτή τη διαδρομή.

Ένα βαθύ «ευχαριστώ» στους γονείς μου, Βασίλη και Χαρά, και τις αδελφές μου, Άννα, Χριστίνα και Ειρήνη, για τη σταθερή τους αγάπη και τη διακριτική τους παρουσία σε κάθε μου βήμα.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνω στις στενές φίλες μου (Ο., Α. & Μ.) για την ενθάρρυνση και την στήριξη καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδρομής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνω στον Διευθυντή Εκπαίδευσης της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας, κ. Χρήστο Καζαντζή για την κατανόηση και τη διευκόλυνση των αναγκών που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη σε όλους/ες όσοι/ες συνέβαλαν, με οποιονδήποτε τρόπο, στην υποστήριξη αυτής της προσπάθειας είτε μέσω λόγων, πράξεων ή απλώς με τη σταθερή παρουσία τους.

“What do we live for, if it is not to make life less difficult to each other?”
— George Eliot (Mary Ann Evans), *Middlemarch* (1871–1872)

«Για τι ζούμε, αν όχι για να κάνουμε τη ζωή λιγότερο δύσκολη ο ένας για τον άλλον;»

“So kämpfe gegen die Vorstellung, dass das Geschlecht absolut ist.”
— Bertolt Brecht, *Das Aufgeben des Geschlechts* (1931)

«Πολέμησε, λοιπόν, την αντίληψη ότι το φύλο είναι απόλυτο.»

Περιεχόμενα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΑΣΙΚΩΝ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ.....	13
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	14
ABSTRACT	16
ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ- ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ	32
Εισαγωγή	32
1.1 Ιστορική εξέλιξη	33
1.2 Κλασικές θεωρήσεις και φύλο	36
1.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις μετά το 1970	49
1.3.1 Φεμινιστικές θεωρίες (1970-1990)	49
1.3.2 Κοινωνικός κονστρουξιονισμός	60
1.3.3 Μεταδομιστικές / μεταμοντέρνες προσεγγίσεις.....	64
1.4 Σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις (1990–σήμερα)	66
1.5 Εργαλεία κατανόησης του φύλου	78
1.6 Κοινωνιολογία του φύλου στην Ελλάδα.....	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ – ΕΜΦΥΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ	86
Εισαγωγή	86
2.1 Αποσαφήνιση εννοιών	86
2.1.1 Κοινωνικοποίηση	87
2.1.2 Έμφυλη κοινωνικοποίηση.....	95
2.2 Φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου και έμφυλη κοινωνικοποίηση	103
2.3 Διαδικασίες και μηχανισμοί έμφυλης κοινωνικοποίησης.....	107
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ.....	110
Εισαγωγή	110
3.1 Το κοινωνικό και βιολογικό φύλο	110
3.2 Ο κοινωνικός και έμφυλος ρόλος.....	116
3.3 Η κοινωνική και έμφυλη ταυτότητα	121
3.4 Τα κοινωνικά και έμφυλα στερεότυπα	125
3.5 Η κοινωνική και έμφυλη συμπεριφορά.....	128
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΡΕΝΩΠΟΤΗΤΑ, ΤΗ ΘΗΛΥΚΟΤΗΤΑ & ΤΗ ΡΕΥΣΤΟΤΗΤΑ ΦΥΛΟΥ	132
Εισαγωγή	132
4.1 Αρρενωπότητα.....	133

4.1.1 Ηγεμονική αρρενωπότητα.....	135
4.1.2 Σεξισμός.....	139
4.1.3 Πατριαρχία.....	141
4.1.4 Ανδροκεντρισμός.....	143
4.1.5 Μισογυνισμός.....	145
4.2 Θηλυκότητα.....	148
4.2.1 Αορατότητα γυναικών και το έμφυλο κενό	152
4.2.2 Θηλυκή αρρενωπότητα και ηγεμονική θηλυκότητα	156
4.2.3 Μελέτες για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα.....	160
4.2.4 Διπλά πρότυπα (<i>double standards</i>).....	167
4.3 Ρευστότητα φύλου (<i>gender fluidity</i>).....	171
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΜΦΥΛΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ.....	175
Εισαγωγή	175
5.1 Θεμελιώδεις διαστάσεις της έμφυλης ισότητας	176
5.1.1 Διεθνείς πρωτοβουλίες	177
5.1.2 Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες.....	181
5.1.3 Εθνικές πρωτοβουλίες	185
5.2 Ισοτιμία φύλων (<i>gender equity</i>) & αναλογία φύλων (<i>gender parity</i>)	188
5.3 Ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου και ανισότητες φύλου.....	190
5.4 Σύγχρονες μορφές έμφυλης κοινωνικοποίησης και διακρίσεων	191
5.4.1 Έμφυλη γενοκτονία (<i>gendercide</i>)	193
5.4.2 Γυναικοκτονία (<i>femicide</i>).....	195
5.4.3 Συγκатаβατική/πατροναριστική εξήγηση (<i>mansplaining</i>).....	197
5.4.4 Ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία.....	199
5.4.5 Έμφυλη παρενόχληση (<i>gendered or gender-based harassment</i>)	201
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο : ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΜΦΥΛΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ	204
Εισαγωγή	204
6.1 Κώδικες φύλου (<i>gender codes</i>)	205
6.2 Έμφυλη κοινωνικοποίηση στις εκπαιδευτικές βαθμίδες	208
6.3 Εκπαίδευση εκπαιδευτικών και έμφυλη ισότητα.....	212
6.4 Επισκόπηση ελληνικών ερευνών για το φύλο στην εκπαίδευση	217
6.5 Εφαρμογές της έμφυλης ισότητας στην ελληνική εκπαίδευση.....	222
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο : ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ – ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	226
Εισαγωγή	226

7.1 Σπουδαιότητα της έρευνας – Μεθοδολογία: σκοπός - ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις	226
7.2 Περιγραφή των ερευνητικών εργαλείων	235
7.3 Συλλογή δεδομένων και εγκρίσεις έρευνας.....	249
7.4 Στατιστική ανάλυση	252
7.5 Έλεγχος ποιότητας (μοτίβα <i>straightlining</i>)	254
7.6 Αντιπροσωπευτικότητα και περιγραφή του δείγματος	255
7.6.1 Περιγραφή δείγματος ως προς το Φύλο και έλεγχος αντιπροσωπευτικότητας	257
7.6.2 Περιγραφή δείγματος ως προς την Ηλικία	259
7.6.3 Περιγραφή δείγματος ως προς το Σχολείο Φοίτησης (School)	259
7.6.4 Περιγραφή δείγματος ως προς τον Τόπο Κατοικίας	260
7.6.5 Περιγραφή δείγματος ως προς το Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων	261
7.6.6 Περιγραφή δείγματος ως προς τη Θέση του ατόμου στην Οικογένεια.....	261
7.6.7 Περιγραφή δείγματος ως προς την Οικογενειακή συγκατοίκηση	262
7.6.8 Συνδυαστικοί Έλεγχοι δημογραφικών μεταβλητών (Crosstabs και χ^2 Ανεξαρτησίας)	263
7.6.9. Συμπέρασμα.....	270
7.7 Παραγοντική Ανάλυση	272
7.7.1 Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA)	273
7.7.2 Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA)	286
7.7.3 Έλεγχος συσχετίσεων	291
7.8 Αξιοπιστία υποκλιμάκων	293
7.9 Μονομεταβλητές αναλύσεις και στοιχεία περιγραφικής στατιστικής	294
7.9.1 Πατριαρχικά στερεότυπα	295
7.9.2 Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	298
7.9.3 Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	299
7.9.4 Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	301
7.9.5 Αυτονομία και ισότητα	303
7.9.6 Ταυτότητα φύλου.....	304
7.9.7 Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	306
7.9.8 Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	307
7.9.9 Επιρροή φίλων και οικογένειας.....	308
7.9.10 Γνώση του όρου <i>Αρρενωπότητα</i>	309

7.9.11 Γνώση του όρου <i>Θηλυκότητα</i>	309
7.9.12 Αντιλήψεις για την έμφυλη ισότητα	310
7.9.13 Αξιολόγηση της έμφυλης ισότητας	310
7.10 Συγκριτική ανάλυση	311
7.10.1 Φύλο	312
7.10.2 Ηλικία	318
7.10.3 Τύπος Σχολείου	325
7.10.4 Τόπος κατοικίας	331
7.10.5 Εκπαιδευτικό υπόβαθρο γονέων/κηδεμόνων	337
7.10.6 Θέση του ατόμου στην οικογένεια	343
7.10.7 Οικογενειακή συγκατοίκηση	348
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο : ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ	355
Εισαγωγή	355
8.1 Φύλο και έμφυλα στερεότυπα	356
8.1.1 Καθορισμός έκφρασης της ταυτότητας φύλου	357
8.1.2 Αποδοχή στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και προσδοκιών	368
8.2 Κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων	377
8.3 Έμφυλη ισότητα	385
8.3.1 Αντιλήψεις για την ισοτιμία	386
8.3.2 Αξιολόγηση της πορείας της ισότητας	393
8.4 Παράγοντες κοινωνικοποίησης και αντιλήψεις για το φύλο	396
8.4.1 Επίδραση βασικών φορέων κοινωνικοποίησης στις αντιλήψεις για το φύλο	397
8.4.2 Φορείς κοινωνικοποίησης και αποδοχή στερεοτύπων	409
8.5 Συμπεράσματα	414
8.6 Περιορισμοί της Έρευνας - Προτάσεις	424
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	429
Ξενόγλωσση	429
Ελληνόγλωσση	467
Ιστοσελίδες	476
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	482
Παράρτημα Α: ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	482
Παράρτημα Β: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	483
Παράρτημα Γ: ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ	490
Παράρτημα Δ: Αντιστοιχίσεις	492

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΑΣΙΚΩΝ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ

A – Θ/ A-G

ΑΤ – Αστυνομικό Τμήμα
ΑΣΧ – Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας (Millennium Development Goals – MDGs)
ΔΔΕ - Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
ΔΥΕΠ – Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων
ΕΑΠ – Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΕΕ – Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔΑ – Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
EIGE – European Institute for Gender Equality (Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων)
ΕΚΠΑ – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΕΛ.ΑΣ. – Ελληνική Αστυνομία
ΕΛΣΤΑΤ – Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΣΔΑ – Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΔΙΦ – Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων ΕΣΠΑ – Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης
ΕΣΥ – Εθνικό Σύστημα Υγείας
ΘΥΜ – Θύμα/Θύματα
GEAs - Global Early Adolescent Study

I – Μ/ I-M

ΙΕΠ – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
ΙΦ- Ισότητα των Φύλων
ILO – International Labour Organization
ΚΕΘΙ – Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας
ΚΨΥ – Κέντρο Ψυχικής Υγείας
LGBTQI+ – Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Queer/Questioning, Intersex +
MDGs – Millennium Development Goals
ΜΚΟ / NGO – Μη Κυβερνητική Οργάνωση

N – Π/ N-P

ΟΗΕ / UN – Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών – United Nations
ΟΟΣΑ / OECD – Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΚ – Ποινικός Κώδικας
ΠΣ – Πρόγραμμα Σπουδών
ΠΣΕΑ – Προγράμματα Σπουδών Ελληνικής Αγωγής

P – Ω/ S-Z

ΣΒΑ / SDGs – Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (Sustainable Development Goals)
SOGIESC – Sexual Orientation, Gender Identity and Expression, and Sex Characteristics
UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNICEF – United Nations Children’s Fund
UN Women – United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women
WHO – World Health Organization
ΧΚ – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διατριβή εξετάζει την έμφυλη κοινωνικοποίηση και τους τρόπους με τους οποίους οι έμφυλες ταυτότητες, οι ρόλοι και τα στερεότυπα διαμορφώνονται, αναπαράγονται και αμφισβητούνται στο πλαίσιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Βασισμένη στην Κοινωνιολογία του φύλου, η μελέτη αναδεικνύει ότι το κοινωνικό φύλο δεν αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό, αλλά μια δυναμική διαδικασία που επιτελείται καθημερινά μέσα από κοινωνικές πρακτικές, σχέσεις εξουσίας και θεσμικές ρυθμίσεις.

Η έρευνα εντάσσεται στη βασική κοινωνική έρευνα και πραγματοποιήθηκε στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αιτωλοακαρνανίας, μια περιοχή με ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της κοινωνικοοικονομικής της σύνθεσης, των δημογραφικών της χαρακτηριστικών και των καταγεγραμμένων περιστατικών έμφυλης βίας. Το έλλειμμα προηγούμενων συστηματικών μελετών για το φύλο στην περιοχή, καθώς και η απουσία ερευνών που εξετάζουν τις αντιλήψεις των εφήβων, καθιστούν τη μελέτη πρωτότυπη και αναγκαία.

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι η διερεύνηση της συμβολής της κοινωνικοποίησης στη διαμόρφωση των έμφυλων ρόλων, της ταυτότητας φύλου και των αντιλήψεων περί ισότητας στους μαθητές και τις μαθήτριες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αιτωλοακαρνανία. Ειδικότερα, οι στόχοι της διατριβής είναι:

1. Να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με την ταυτότητα φύλου και τα έμφυλα στερεότυπα.
2. Να εξεταστούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων ως ειδική έκφανση των έμφυλων στερεοτύπων.
3. Να αξιολογηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την έμφυλη ισότητα.
4. Να διερευνηθεί η συμβολή βασικών παραγόντων κοινωνικοποίησης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο.

Η μεθοδολογία είναι ποσοτική και η έρευνα υλοποιήθηκε ως μελέτη περίπτωσης. Χρησιμοποιήθηκε δομημένο ερωτηματολόγιο βασισμένο σε σταθμισμένες κλίμακες και πρόσθετες μεταβλητές σχετικές με στερεότυπα, ρόλους, αντιλήψεις ισότητας και πηγές κοινωνικοποίησης. Το εργαλείο χορηγήθηκε ηλεκτρονικά σε μαθητές/τριες Γυμνασίων και Λυκείων της περιοχής, με συνολική συμμετοχή 1.983 ατόμων. Η στατιστική επεξεργασία περιλάμβανε περιγραφική ανάλυση, ελέγχους αντιπροσωπευτικότητας, Εξερευνητική και Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (EFA–CFA), έλεγχο αξιοπιστίας υποκλιμάκων και επαγωγικές αναλύσεις διαφορών και συσχετίσεων.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση αποτελεί μια πολυεπίπεδη και συχνά αντιφατική διαδικασία. Τα κορίτσια ενημερώνονται κυρίως από φίλες/ους, βιβλία και ψηφιακά μέσα, ενώ τα αγόρια βασίζονται περισσότερο στην οικογένεια, σε παραδοσιακούς φορείς ή δηλώνουν ότι δεν ενημερώνονται. Οι μικρότεροι/ες μαθητές/τριες εμφανίζουν πιο στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ οι μεγαλύτεροι/ες αναπτύσσουν κριτικότερες στάσεις. Η συμβολή του σχολείου στην ενημέρωση για το φύλο παραμένει περιορισμένη, ενώ η οικογένεια και οι φίλοι/ες αποτελούν ισχυρούς φορείς κοινωνικοποίησης. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης λειτουργούν ως νέος, δυναμικός αλλά συχνά αντιφατικός μηχανισμός επιτέλεσης του φύλου. Ως προς την έμφυλη ισότητα, οι μαθητές/τριες αναγνωρίζουν πρόοδο, αλλά εντοπίζουν επίμονες ανισότητες στην ελληνική κοινωνία.

Συμπερασματικά, η Αιτωλοακαρνανία φαίνεται να βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο, όπου παραδοσιακές αντιλήψεις συνυπάρχουν με σύγχρονες αξίες ισότητας. Η έμφυλη κοινωνικοποίηση στο σχολείο παραμένει κρίσιμος μηχανισμός αναπαραγωγής στερεοτύπων, αλλά και πεδίο παρέμβασης. Η ενίσχυση της εκπαίδευσης για το φύλο, η επιμόρφωση εκπαιδευτικών, η ενσωμάτωση της ισότητας στο αναλυτικό πρόγραμμα, η ανάπτυξη ψηφιακής παιδείας και η συνεργασία σχολείου–οικογένειας αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για μια συμπεριληπτική και δημοκρατική εκπαιδευτική κουλτούρα.

Λέξεις-κλειδιά: έμφυλη κοινωνικοποίηση, ταυτότητα φύλου, στερεότυπα, αρρενωπότητα, θηλυκότητα, ισότητα φύλων, σχολείο, κοινωνικοποίηση, Αιτωλοακαρνανία

ABSTRACT

This dissertation examines gender socialization and the ways in which gender identities, roles, and stereotypes are shaped, reproduced, and contested within the context of secondary education. Grounded in the Sociology of Gender, the study highlights that gender is not a fixed attribute but a dynamic process performed daily through social practices, power relations, and institutional arrangements. The research was conducted in the Directorate of Secondary Education of Aitolokarnania, a region of particular interest due to its socio-economic composition, demographic characteristics, and documented incidents of gender-based violence. The absence of previous systematic studies on gender in the area, as well as the lack of research exploring adolescents' perceptions, renders this study both original and necessary.

The purpose of the dissertation is to investigate the contribution of socialization to the formation of gender roles, gender identity, and perceptions of gender equality among secondary school students in Aitolokarnania. Specifically, it examines:

1. students' perceptions of gender identity and gender stereotypes,
2. their views on the distribution of domestic, social, and family roles,
3. their perceptions of gender equality,
4. the influence of key socialization agents on the formation of these perceptions.

The study employed a *quantitative research* design and was implemented as a case study. A *structured questionnaire* was used, based on validated scales and additional variables related to stereotypes, roles, equality perceptions, and sources of socialization. The instrument was administered electronically to lower and upper secondary school students in the region and was completed by 1,983 participants. Statistical analysis included descriptive statistics, representativeness tests, Exploratory and Confirmatory Factor Analysis (EFA-CFA), reliability testing of subscales, and inferential analyses examining differences and correlations.

The findings indicate that gender socialization is a multilayered and often contradictory process. Girls are primarily informed by friends, books, and digital media, whereas boys rely more on family, traditional institutions, or report limited access to information. Younger students express more stereotypical views, while older ones develop more critical attitudes. The school's contribution to gender-related education remains limited, while family and peers constitute strong socialization agents. Social media function as a new, dynamic, yet often contradictory mechanism of gender performance. Regarding gender equality, adolescents acknowledge progress but identify persistent inequalities in Greek society.

Aitoloakarnania appears to be in a transitional phase where traditional beliefs coexist with contemporary values of equality. Gender socialization within schools remains a critical mechanism for the reproduction of stereotypes but also a key site for intervention. Strengthening gender education, providing teacher training, integrating equality into the curriculum, enhancing digital literacy, and fostering school–family collaboration are essential for promoting an inclusive and democratic educational culture. Understanding the factors that shape adolescents' perceptions is crucial for advancing such a culture.

Keywords: gender socialization, gender identity, stereotypes, masculinity, femininity, gender equality, school, socialization agents, Aitoloakarnania

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ- ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

Η μελέτη του φύλου αποτελεί ένα από τα πλέον δυναμικά πεδία των κοινωνικών επιστημών, με σημαντική θεωρητική και ερευνητική ανάπτυξη από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα¹. Στο πλαίσιο αυτό, το φύλο προσεγγίζεται ως κοινωνικοπολιτισμική κατασκευή που διαμορφώνει ρόλους, ταυτότητες και σχέσεις εξουσίας, ενώ η σύγχρονη βιβλιογραφία διαφωτίζει τη διαθεματική του διάσταση και τη σύνδεσή του με άλλα συστήματα ανισότητας². Η εξέλιξη του πεδίου οδήγησε στη διεύρυνση των σπουδών φύλου και αρρενωπότητας, καθώς και στη μελέτη νέων μορφών έμφυλης ταυτότητας, αντανakλώντας τις κοινωνικές αλλαγές και τις μεταβαλλόμενες αντιλήψεις για το τι σημαίνει να είσαι γυναίκα ή άνδρας³.

Παράλληλα, η εκπαίδευση αναγνωρίζεται διεθνώς ως κρίσιμος χώρος όπου οι έμφυλες ταυτότητες διαμορφώνονται, αμφισβητούνται ή αναπαράγονται⁴. Η σχολική τάξη λειτουργεί ως πεδίο κοινωνικοποίησης, στο οποίο οι μαθητές και οι μαθήτριες εκτίθενται σε πρότυπα και πρακτικές που επηρεάζουν τη συγκρότηση των έμφυλων ρόλων⁵. Η κατανόηση των διαδικασιών αυτών είναι απαραίτητη για την προώθηση της έμφυλης ισότητας και την αντιμετώπιση των στερεοτύπων που διαπερνούν τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές δομές.

Σε σχέση με την έμφυλη ισότητα και την αναπαραγωγή των στερεοτύπων, η βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι το σχολείο δεν αποτελεί ουδέτερο χώρο μάθησης,

¹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2015). *Gender Roles: A Sociological Perspective* (6th ed.). Routledge. · P. Αστρινάκη, (2011). Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του φύλου: Μια επισκόπηση. Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη, & Ε. Παπαταξιάρχης (Επιμ.), *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία* (σσ. 17–226). Αλεξάνδρεια. · Α. Χαλκιά, και συν. (2021). *Έθνος και φύλο σε κρίση: Αρρενωπότητες στο προσκήνιο*. Futura – Μιχάλης Παπαρούνης.

² Πρβλ. B. Levet (2019). *Η θεωρία του Φύλου ή Ένας κόσμος αγγελικά πλασμένος*. Αθήνα: Ποικίλη Στοά. · Kaur, N., & Byard, R. (2020). Bride burning: A unique and ongoing form of gender-based violence. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 75, Article 102035 <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2020.102035>.

³ Πρβλ. UNESCO. (2000). *Male Roles, Masculinity and Violence: A culture of peace perspective*. (I. Breines, R. Connell, & I. Eide, ed.) Paris: UNESCO · M. Holmes (2007). *What is Gender?: Sociological Approaches*. SAGE.

⁴ Πρβλ. C. Hodges Persell et al. (2006). Gender and education in global perspective. In Saltzman Chafetz, J. (Ed.), *Handbook of the sociology of gender* (pp. 407–440). Springer.

⁵ Πρβλ. M. Arnot (2004). *Διαδικασίες αναπαραγωγής του φύλου: Εκπαιδευτική θεωρία και φεμινιστικές πολιτικές* (Μτφ. Χ. Αθανασιάδου- Κ. Δαλακούρα). Αθήνα: Μεταίχμιο. (Πρωτότυπο έργο δημοσιευμένο το 2002.). σσ. 70-75.

αλλά θεσμό όπου οι κοινωνικές κατηγορίες και οι σχέσεις εξουσίας παράγονται και διαπραγματεύονται⁶. Ομοίως, η ελληνική κοινωνιολογική σκέψη συμφωνεί με τον ρόλο του σχολείου ως μηχανισμού κοινωνικής αναπαραγωγής που εμπεδώνει και νομιμοποιεί ευρύτερες κοινωνικές ανισότητες, συμπεριλαμβανομένων των έμφυλων⁷.

Σε αυτό το θεωρητικό και κοινωνικό πλαίσιο αναδεικνύεται η ανάγκη για έρευνες που εξετάζουν τις αντιλήψεις των νέων σχετικά με την έμφυλη κοινωνικοποίηση. Ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο, υπάρχουν σύνθετες κοινωνικά περιοχές από όπου απουσιάζουν συστηματικά δεδομένα⁸.

Σχετικά με τα σύνθετα κοινωνικά περιβάλλοντα, η παρούσα ερευνητική μελέτη εστιάζει στην Αιτωλοακαρνανία, η οποία αποτελεί τη μεγαλύτερη περιφερειακή ενότητα (πρώην νομός) της Ελλάδας σε έκταση, με έντονη γεωγραφική και κοινωνική ετερογένεια⁹. Εκτός αυτού, η οικονομία της περιοχής παραμένει σε μεγάλο βαθμό γεωκτηνοτροφική, ενώ οι ορεινοί όγκοι και τα απομακρυσμένα χωριά διαμορφώνουν ένα πλαίσιο όπου οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης επηρεάζονται από παραδοσιακές δομές, οικογενειακές ιεραρχίες και έμφυλους ρόλους που έχουν ιστορικό βάθος.

Αναφορικά με τα πληθυσμιακά στοιχεία και σύμφωνα με την τελευταία απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ¹⁰, η περιοχή αριθμεί 191.727 κατοίκους, με σχεδόν απόλυτη ισοκατανομή φύλου (Εικόνα 1). Η αριθμητική αυτή ισορροπία καθιστά ακόμη πιο ενδιαφέρον το ερώτημα κατά πόσο οι πατριαρχικές αντιλήψεις εξακολουθούν να αναπαράγονται, παρά την αριθμητική πληθυσμιακή ισότητα ανδρών-γυναικών. Η διαπίστωση αυτή υπογραμμίζει ότι η ισότητα σε αριθμητικό επίπεδο δεν

⁶ Πρβλ. J.-M. de. Queiroz (2008). *Το σχολείο και οι Κοινωνιολογίες του* (μτφρ. Α. Κουτσογιάννη). Gutenberg. σελ.30-31.

⁷ Πρβλ. Α. Φραγκουδάκη (2008). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης: Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Gutenberg. σελ.151.

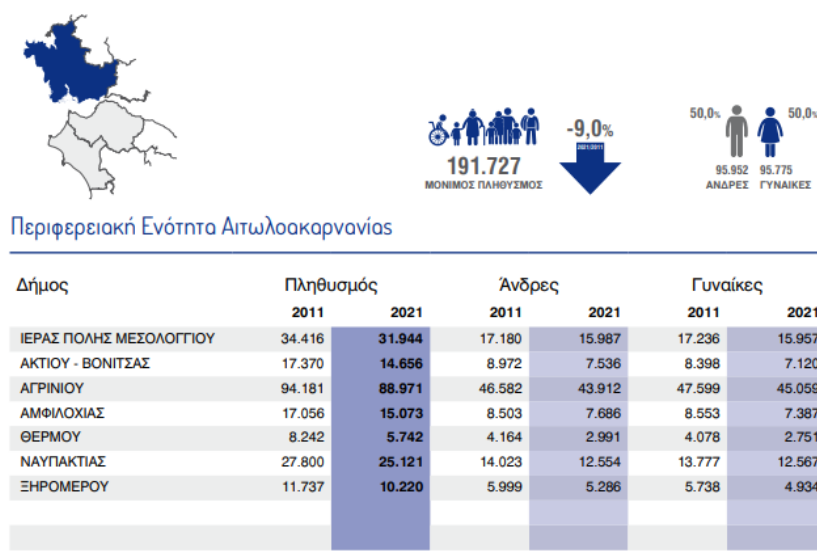
⁸ Πρβλ. R. W. Connell (2012). Gender, health and theory: Conceptualizing the issue, in local and world perspective. *Social Science & Medicine*, 74(11), 1675–1683. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.06.006>.

⁹ Πρβλ. Wikipedia. (n.d.). *Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας*. <https://el.wikipedia.org/wiki/ΠεριφέρειαΔυτικήςΕλλάδας>.

¹⁰ Πρβλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2022β). *Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού – Κατοικιών 2021*. <https://www.statistics.gr/2021-census-pop-hous-results>.

συνεπάγεται αντίστοιχη ισότητα στις κοινωνικές σχέσεις φύλου, καθώς οι έμφυλες ιεραρχίες και οι παγιωμένες πολιτισμικές δομές συνεχίζουν να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις πρακτικές των νέων.

Εικόνα 1. Μόνιμος πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Αιτωλοακαρνανίας - Απογραφή 2021, ΕΛΣΤΑΤ. Παρουσιάζονται η συνολική πληθυσμιακή μεταβολή (-9%), η ισοκατανομή φύλου (50% άνδρες – 50% γυναίκες) και οι αναλυτικές μεταβολές πληθυσμού ανά δήμο για τα έτη 2011 και 2021.

Πέρα από την πληθυσμιακή ισορροπία, η Αιτωλοακαρνανία διαθέτει ένα ιδιαίτερα σύνθετο κοινωνικοοικονομικό και ιστορικό υπόβαθρο, το οποίο έχει συμβάλει στη διαμόρφωση των έμφυλων ρόλων και των αντιλήψεων για το φύλο στην περιοχή. Στις αρχές του 20ού αιώνα, η οικονομική ζωή στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στην καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού, όπου εργάζονταν άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Προφορικές μαρτυρίες και φωτογραφικό υλικό της εποχής αποτυπώνουν την παρουσία γυναικών καπνεργατριών, καθώς και κοριτσιών που, λόγω φτώχειας, αναλάμβαναν εργασία σε καπνομάγαζα υπό τον φόβο της απόλυσης εξαιτίας της νεαρής ηλικίας τους. Μετά την έλευση των προσφύγων του 1922 από τη Μικρά Ασία, αναδύθηκαν ηθικές διακρίσεις μεταξύ των γυναικών που εργάζονταν στα καπνοχώραφα και στα καπνομάγαζα. Σταδιακά, τα στερεότυπα που περιόριζαν τη γυναίκα στο σπίτι ή στο χωράφι άρχισαν να κλονίζονται, καθώς οι πρόσφυγες ενσωματώθηκαν στις τοπικές κοινωνίες και διαμορφώθηκε μια κοινή εργασιακή

κουλτούρα¹¹. Η σχέση των γυναικών με την εργασία και την οικονομική ανεξαρτησία παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, τόσο ως προς την ιστορική της εξέλιξη όσο και ως προς τον βαθμό αυτονομίας που αποκτούν οι γυναίκες στη διαχείριση των οικονομικών τους πόρων στην περιοχή.

Αναφορικά με τη θέση της γυναίκας στην περιοχή, η Κοινωνική Λαογραφία έχει καταγράψει σημαντικές πτυχές της ζωής της. Για παράδειγμα, η Ξηρομερίτισσα γυναίκα βίωνε έντονη υποταγή στον άνδρα, φόβο απέναντι στην οργή του, απώλεια της προσωπικής της ταυτότητας και ακόμη και του ονόματός της. Είναι γεγονός ότι μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα οι γυναίκες στα χωριά του Ξηρομέρου έπαιρναν το ανδρωνυμικό. Ταυτόχρονα, η γέννηση κοριτσιού αντιμετωπιζόταν ως «γραμμάτιο», σε αντίθεση με τη γέννηση αγοριού που προκαλούσε χαρά και αισιοδοξία. Οι αρετές που όφειλαν να διαθέτουν τα κορίτσια, ομορφιά - ηθική, νοικοκυροσύνη και προίκα - αποτελούσαν προϋποθέσεις για έναν «καλό γάμο»¹². Η εξέταση του κατά πόσο αυτές οι αντιλήψεις έχουν ξεπεραστεί στη σύγχρονη εποχή αποτελεί κρίσιμο ερώτημα για την παρούσα έρευνα.

Ωστόσο, το ιδεώδες των κοριτσιόστικων και γυναικείων αυτών αρετών, ως κοινωνικά επιβεβλημένο πρότυπο ηθικότητας, υπακοής και αυτοσυγκράτησης, δεν λειτουργεί ανεξάρτητα από την πραγματικότητα που αποτυπώνεται στην περιοχή. Και τούτο διότι η περιοχή έχει στιγματιστεί από εγκλήματα με έντονες έμφυλες διαστάσεις, τα οποία αποτυπώνουν τις κοινωνικές αντιλήψεις και τις πατριαρχικές δομές της εποχής. Για παράδειγμα, η υπόθεση της 12χρονης Σπυριδούλας τη δεκαετία του 1950, η οποία βασανίστηκε από το ζευγάρι στο οποίο εργαζόταν ως υπηρέτρια, ανέδειξε τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης παιδιών που εργάζονταν ως «ψυχοκόρες» σε πλούσια σπίτια¹³. Σε αυτό το πλαίσιο, τα παιδιά της εποχής—ιδίως

¹¹Πρβλ. Μ. Ν. Αγγέλη (2018). Γυναίκες στα Καπνοχώραφα και στα Καπνομάγαζα. *Αρχαίον Αγρινίου*, τεύχ. 6. Αγρίνιο, Αιτωλοακαρνανία: Λ. Τυλιγάδας.

¹² Πρβλ. Μ. Ν. Αγγέλη (2022). Ο ρόλος της Ξηρομερίτισσας γυναίκας στην οικογένεια. *Παναιτωλική*. https://www.panaitoliki.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=43395:2022-03-08-17-10-56&catid=57:2008-11-07-14-27-15&Itemid=118.

¹³ Πρβλ. Μ. Ζαχαροπούλου (2016). Η συγκλονιστική ιστορία της μικρής παραδουλεύτρας Σπυριδούλας από την Ματαράγκα. *Agrinio Press*, <https://www.agrinioPress.gr/i-sygklonistiki-istoria-tis-mikris-pa/>. «η ιστορία της μικρής ψυχοκόρης ήρθε να αναδείξει, με τον πιο τραγικό τρόπο, τις άθλιες συνθήκες που ζούσαν πολλά παιδιά εκείνη την εποχή δουλεύοντας ως σκλάβοι σε πλουσιόσπιτα. Η Σπυριδούλα έμελλε να γίνει το σύμβολο μιας ολόκληρης γενιάς αλλάζοντας, μάλιστα, τα δεδομένα της εποχής. Η ιστορία της Σπυριδούλας ... ήταν συνηθισμένη για εκείνα τα χρόνια. Ήταν παιδί μιας

τα κορίτσια—αναλάμβαναν ρόλους εργασίας και φροντίδας δυσανάλογους της ηλικίας τους, γεγονός που αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο η έμφυλη κοινωνικοποίηση ξεκινούσε ήδη από την παιδική ηλικία και συνδεόταν άμεσα με τις κοινωνικές ιεραρχίες και τις οικονομικές ανάγκες των οικογενειών. Αντίστοιχα, εγκλήματα της δεκαετίας του 1960, όπως η δηλητηρίαση γαμπρού από την πεθερά του στο Μεσολόγγι¹⁴ ή η υπόθεση της «φαρμακεύτριας της Αμφιλοχίας»¹⁵, καταδεικνύουν τις έμφυλες προσδοκίες, τις οικογενειακές συγκρούσεις και τις κοινωνικές πιέσεις που χαρακτήριζαν τις τοπικές κοινωνίες.

Τη δεκαετία του 1990, η τετραπλή δολοφονία στην Κανδήλα Ξηρομέρου, με θύματα δύο κορίτσια και δύο νεαρές γυναίκες, ανέδειξε τη στοχοποίηση των γυναικών ως «ευάλωτης ομάδας» σε συγκρούσεις μεταξύ ανδρών¹⁶. Το 1996, η δολοφονία ενός 5χρονου αγοριού από τον πατέρα του στο Αγρίνιο, ως πράξη εκδίκησης προς τη μητέρα, ανέδειξε την έμφυλη διάσταση της ενδοοικογενειακής βίας¹⁷. Τη δεκαετία του 2010, σειρά εγκλημάτων –μητροκτονίες, ανεξιχνίαστες υποθέσεις θανάτων γυναικών και ανθρωποκτονίες με έμφυλες προεκτάσεις– αποτυπώνουν την ένταση των κοινωνικών αντιφάσεων και την ανάγκη για συστηματική μελέτη των έμφυλων σχέσεων στην περιοχή¹⁸.

πολύτεκνης και φτωχής οικογένειας από το χωριό Ματαράγκα, Αγρινίου και οι γονείς της θεώρησαν μεγάλη τύχη για τη μικρή την άφιξη του ζεύγους ... στο σπίτι τους και την υπόσχεση που τους έδωσαν ότι θα την φροντίσουν σαν παιδί τους».

¹⁴ Πρβλ. agrinionews. (2024). *Εγκλήματα που συγκλόνισαν: Η «μέγαιρα πεθερά» που εξόντωσε τον γαμπρό της με παραθείο στο Μεσολόγγι.* <https://www.agrinionews.gr/egklimata-poy-syglonisan-megaira-penthera-poy-exontose-ton-gampro-tis-paratheio-mesologgi/>. Στις 4 Σεπτεμβρίου του 1962 η Αλεξάνδρα Μέρδη εκτελείται στην περιοχή του Υμηττού. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα «ήταν η τρίτη από τις συνολικά τέσσερις Ελληνίδες που οδηγήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα μέχρι την οριστική κατάργηση της θανατικής ποινής».

¹⁵ Πρβλ. Συνείδηση. (2022). *Αιτωλοακαρνανία: Οι «κουραμπιέδες του θανάτου» - Ένα έγκλημα που συγκλόνισε την κοινωνία το 1965.* <https://sinidisi.gr/aitoloakarnania-oi-koyrampiedes-thanatoy-egklima-p1965/>.

¹⁶ Πρβλ. thebest.gr (2015). *Το τετραπλό φονικό του Ξηρομέρου Αιτωλοακαρνανίας που συγκλόνισε την Ελλάδα.* <https://www.thebest.gr/article/331812->.

¹⁷ Πρβλ. Μ. Μαραγκίδου (2015). *Vice. Γονείς – Τέρατα:* <https://www.vice.com/el/article/oi-xeiroteres-paidoktonies-stin-ellada/>.

¹⁸ Πρβλ. dikastiko.gr. (2006). *Πέντε φόνοι και δύο αυτοκτονίες για τα βοσκοτόπια.* <https://www.dikastiko.gr/egklhma/%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CE%BF-%CF%80%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5-%CF%86%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B4%CF%8D%CE%BF-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%AF/> · Μηχανή του Χρόνου. (2023). *Η πενταπλή δολοφονία στο Αγρίνιο που συντάραξε το πανελλήνιο το 2006. Η οικογένεια του μικρότερου θύματος ξεκληρίστηκε...* <https://www.mixanitouxronou.gr/i-pentapli-dolofonia-sto->

Από την άλλη πλευρά και σε αντίθεση με τα γεγονότα του 20^{ου} αιώνα, η διατριβή αξιοποιεί ιστορικές πηγές που φωτίζουν την εξέλιξη των έμφυλων ρόλων στην περιοχή. Συγκεκριμένα, το *Αρχείον Αγρινίου* καταγράφει τη δράση του νεανικού εντευκτηρίου L'Osprice (1938), όπου αγόρια και κορίτσια συμμετείχαν από κοινού σε φιλολογικές και κοινωνικές δραστηριότητες, γεγονός πρωτοποριακό για την εποχή¹⁹. Η παρουσία μικτών δραστηριοτήτων σε μια περίοδο έντονων έμφυλων περιορισμών αναδεικνύει μια πρώιμη, αλλά ουσιαστική, προσπάθεια υπέρβασης των παραδοσιακών ρόλων.

Ακόμη ένα βήμα πιο πέρα και σε σχέση με την έξοδο της γυναίκας από τον οικιακό χώρο προς την εργασία, η Τζογάνη (2018) αναφέρει ότι η εσωτερική μετανάστευση και οι αγροτικές εργασίες του 20ού αιώνα διαμόρφωσαν έμφυλους ρόλους που συνδέονται με την εργασία, την οικογένεια και την κοινωνική αναγνώριση²⁰. Η ιστορική αυτή μετάβαση αποτυπώνει μια σταδιακή, αλλά υπαρκτή, πορεία προόδου, η οποία συνυπάρχει αντιφατικά με τις πατριαρχικές δομές και τα έμφυλα στερεότυπα που χαρακτήριζαν, και σε ορισμένες περιπτώσεις εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν, την περιοχή.

Στο πλαίσιο αυτό, και ως απάντηση στις ανάγκες που ανέδειξαν τα παραπάνω φαινόμενα, η περιοχή έχει αναπτύξει παράλληλα σημαντικές δράσεις ευαισθητοποίησης, επιδιώκοντας να ενισχύσει την ενημέρωση, την πρόληψη και την

[agrinio-poy-syntaraxe-to-panellinio-to-2006-i-oikogeneia-toy-mikroteroy-thymatos-xekliristike/](https://www.agriniopress.gr/tag/nikos-mentzos/). AgrinioPress. (n.d.). Nikos Mentzos – tag page. <https://www.agriniopress.gr/tag/nikos-mentzos/>. Ethnos. (2021). Έγκλημα στο Αγρίνιο για ληστεία και βιασμό: Είχε φυλακιστεί ο μητροκτόνος τον είχαν καταγγείλει στο παρελθόν. <https://www.ethnos.gr/greece/article/185277/egklhmastogriniogialhsteiakaiabiasmoeixefylakisteiomhtroktonostoneixankataggeileistoparelthon>. iefimerida (2017). Τραγικό τέλος: Νεκρή στον θυθό του Αμβρακικού εντοπίστηκε η 36χρονη Μαρία Ιατρού. <https://www.iefimerida.gr/news/334338/tragiko-telos-nekri-ston-vytho-toy-amvrakikoy-entopistike-i-36hroni-maria-iatroy>. Πελοπόννησος. (2022). Υπόθεση Ειρήνης Λαγούδη: Εξελίσκει 4 χρόνια μετά τον θάνατο της – Στην αντεπίθεση ο βασικός ύποπτος. <https://pelop.gr/ypothesi-eirinis-lagoudi-exelixeis-4-chronia-meta-ton-thanato-tis-stin-antepithesi-o-vasikos-ypoptos/>. Πελοπόννησος. (2024). Υπόθεση Λαγούδη: «Ηταν δεμένη στο κάθισμα του οδηγού», ανοίγει πάλι ο φάκελος. <https://pelop.gr/ypothesi-lagoudi-itan-demeni-sto-kathisma-tou-odigou-anoigei-pali-o-fakelos-vinteo/>. thebest.gr. (2024). Αναβιώνει στο Εφετείο η φονική ληστεία στο Χαλκίοπουλο με θύμα 91χρονο. <https://www.thebest.gr/article/765831-aitoloakarnania-anabionei-sto-efeteio-i-foniki-listeia-sto-chalkiopoulo-me-thuma-91chronio>.

¹⁹ Πρβλ. Γ. Γερολυμάτος (2018). Νεανικό Εντευκτήριο "L Osprice": ένα άγνωστο και πρωτοποριακό στέκι στο Αγρίνιο. *Αρχείον Αγρινίου*, τεύχ. 10. Αγρίνιο, Αιτωλοακαρνανία: Λ. Τυλιγάδας.

²⁰ Πρβλ. Γ. Τζογάνη (2018). Εσωτερική Μετανάστευση: Από νοικοκυραίοι σέμπροι στο Αγρίνιο. *Αρχείον Αγρινίου*, 6. Αγρίνιο: Λ. Τυλιγάδας.

κοινωνική συνοχή. Το Κέντρο Ψυχικής Υγείας Αγρινίου υλοποιεί από το 2018 παρεμβάσεις σε σχολεία για ζητήματα κακοποίησης και σχολικού εκφοβισμού²¹, ενώ δημοτικοί και ιδιωτικοί φορείς²² διοργανώνουν δράσεις κατά της έμφυλης βίας. Οι μαθητές και μαθήτριες του νομού συμμετέχουν ενεργά σε εκπαιδευτικά προγράμματα για την ισότητα, τον σχολικό εκφοβισμό, τα στερεότυπα και τις γυναικοκτονίες, γεγονός που φανερώνει την ανάγκη για επιστημονική διερεύνηση των αντιλήψεών τους²³.

Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια στην περιοχή αναπτύσσονται έντονες δημόσιες συζητήσεις γύρω από ζητήματα ασφάλειας και κοινωνικής συνοχής, όπως η πιθανότητα δημιουργίας σωφρονιστικού καταστήματος²⁴. Οι αντιπαραθέσεις αυτές αποτυπώνουν βαθύτερες κοινωνικές εντάσεις και επηρεάζουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο κοινωνικοποιούνται οι νέοι/ες. Σε τέτοια συμφραζόμενα, ο δημόσιος λόγος για την ασφάλεια συχνά ενεργοποιεί παραδοσιακές έμφυλες αφηγήσεις — την ανάγκη προστασίας των γυναικών και την ταύτιση της ανδρικής ταυτότητας με την ισχύ και την πειθαρχία— διαμορφώνοντας στερεοτυπικές προσδοκίες για τους έμφυλους ρόλους.

Μέσα σε αυτό το σύνθετο κοινωνικό πλαίσιο, όπου τα φαινόμενα έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας συνυπάρχουν με σύγχρονες προσπάθειες πρόληψης και ευαισθητοποίησης, αναδεικνύεται ένα σημαντικό ερευνητικό κενό. Η απουσία

²¹ Πρβλ. Κέντρο Ψυχικής Υγείας Αγρινίου. (2022). *Κέντρο Ψυχικής Υγείας Αγρινίου*. <https://kentro-psykhikhs-ygeias.hospital-agrinio.gr/koinotikes-paremvaseis-draseis/>.

²² Πρβλ. aitoloakarnaniaevents.gr. (2021). *Αστακός: Δράση ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης για την εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών*. <https://aitoloakarnaniaevents.gr/index.php/component/k2/item/2119-astakos-drasi-enimerosis-kai-evaisthitopoiisis-gia-tin-eksaleipsi-tis-vias-kata-ton-gynaikon-dev-6-12-2021-18-00>. · aixmi-news. (2022). ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΓΑΛΑΤΑ: «OXI» ΣΕ ΚΑΘΕ ΜΟΡΦΗ ΒΙΑΣ...: <https://www.aixmi-news.gr/aitoloakarnania/naypaktia/item/120596-sylogos-gynaikon-galata-oxi-se-kathe-morfi-vias-vinteo>. · Πρβλ. AgrinioNews.gr. (2022). "Κάτω τα χέρια απ' τα κορίτσια" το μήνυμα μοτο-πορείας που ξεκίνησε από το Αγρίνιο. <https://www.agrinionews.gr/oi-motosikletistes-xekinisan-to-agrinio-stelnontas-minyma-kato-ta-cheria-ap-ta-koritsia-foto/>.

²³ Πρβλ. 2ο ΓΕΛ Μεσολογγίου. (2022). *2ο ΓΕΛ Μεσολογγίου: Σχολή Ελληνικών μαθημάτων*. <https://2lyk-mesol.ait.sch.gr/?cat=6>. · 6ο ΓΕΛ Αγρινίου. (2022). *6ο ΓΕΛ Αγρινίου*. <http://6lyk-agrin.ait.sch.gr/wordpress/>. · ΟΔΥΣΣΕΑΣ. (2022). *Κέντρο Πρόληψης ΟΔΥΣΣΕΑΣ*. <https://www.kp-odysseas.gr/>. · alfavita.gr. (2021). *Παναιτωλικός: Είπε τη γυναικοκτονία με το όνομά της-Συμβολική δράση ενάντια στην έμφυλη βία*. <https://www.alfavita.gr/koinonia/366156-panaitolikos-eipe-ti-gynaikoktonia-me-onoma-tis-symboliki-drasi-gia-tin-emfyli-bia>.

²⁴ Πρβλ. AgrinioNews. (2023). *Στο τραπέζι και η περιοχή του Θέρμου για τη δημιουργία φυλακών στην Αιτωλοακαρνανία*. <https://www.agrinionews.gr/trapezi-periochi-thermoy-ti-dimioyrgia-fylakon-stin-aitoloakarnania/>.

μεταγενέστερων συστηματικών μελετών για το φύλο στην περιοχή, σε συνδυασμό με τα αυξημένα περιστατικά έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, τις κοινωνικές αντιφάσεις και τις σύγχρονες δράσεις ευαισθητοποίησης, καθιστούν αναγκαία την παρούσα έρευνα. Η διερεύνηση των αντιλήψεων των νέων για την αρρενωπότητα, τη θηλυκότητα και τους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης φύλου αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε μια περιοχή όπου οι παραδοσιακές δομές συνυπάρχουν με σύγχρονες κοινωνικές προκλήσεις.

Η **πρωτοτυπία** της μελέτης ενισχύεται από το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν έχει διεξαχθεί καμία συστηματική ποιοτική ή ποσοτική έρευνα που να εξετάζει τις αντιλήψεις των κατοίκων της Αιτωλοακαρνανίας σχετικά με το κοινωνικό φύλο και την έμφυλη ισότητα. Η απουσία σχετικών μελετών, όπως επιβεβαιώνεται και από την ανασκόπηση του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών, αποκαλύπτει ένα σημαντικό ερευνητικό κενό, το οποίο η παρούσα διατριβή επιχειρεί να καλύψει.

Η **ανάγκη** διερεύνησης γίνεται ακόμη πιο επιτακτική αν ληφθεί υπόψη ότι η περιοχή παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια αυξημένα περιστατικά έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας²⁵. Το 2022 καταγράφηκαν 201 υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, ενώ τα στοιχεία της ΓΕ.Π.Α.Δ. Δυτικής Ελλάδας για την περίοδο 2020–2023 δείχνουν σταθερή αύξηση αδικημάτων, όπως απειλή, παράνομη βία, προσβολή γενετήσιας αξιοπρέπειας και σωματική βλάβη (Εικόνες 2, 3, 4). Παράλληλα, οι πρόσφατες γυναικοκτονίες στην Αμφιλοχία και στο Αγρίνιο (2024–2025) επιβεβαιώνουν ότι η περιοχή αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις σε ζητήματα έμφυλης βίας²⁶.

²⁵ Πρβλ. agriniostories.gr. (2022a). *Δυσάρεστη πρωτιά για την Αιτωλοακαρνανία*. <https://agriniostories.gr/protia-tin-ait-nia-stin-endooikogeneiaki-via/>.

²⁶ Πρβλ. ΤΑ ΝΕΑ. (2024, Ιούλιος). *Γυναικοκτονία στην Αμφιλοχία: «Έλα σπίτι αλλιώς θα σκοτώσω την κόρη μας» – Σοκάρουν οι λεπτομέρειες του φονικού*. <https://www.tanea.gr/2024/07/13/economy/economy-greece/gynaikoktonia-stin-amfilochia-ela-spiti-allios-tha-skotoso-tin-kori-mas-sokaroun-oi-leptomereies-tou-fonikou/> · Η Ναυτεμπορική. (2024, 13 Ιουλίου). *Γυναικοκτονία στην Αμφιλοχία: Κρατούσε την κόρη του όμηρο και απειλούσε να τη σκοτώσει – Του είχε δοθεί πίσω η καραμπίνα, παρά τις μηνύσεις*. <https://www.naftemporiki.gr/society/1714096/gynaikoktonia-stin-amfilochia-kratoyse-tin-kori-toy-omi-ro-kai-apeiloyse-na-ti-skotosei-toy-eiche-dothei-piso-i-karampina-para-tis-minyseis/> · Πρώτο Θέμα. (2024). *Γυναικοκτονία στο Αγρίνιο: Έγκλημα εκ προμελέτης – Η δολοφονία της Δώρας δείχνουν τα στοιχεία*. <https://www.protothema.gr/greece/article/1561266/gunaikoktonia-sto-agrinio-eglima-ek-promeletis-i-dolofonia-tis-doras-deihnoun-ta-stoiheia/> · TheToc. (2024). *Γυναικοκτονία στο Αγρίνιο: «Το παίζει τρελός» ο 30χρονος – Ζητάει να μιλήσει στη Δώρα. Τα πρώτα λόγια στους αστυνομικούς*.

Εικόνα 2. Περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006) στη Διεύθυνση Αστυνομίας Αιτωλίας για τα έτη 2020–2023. Στα διαγράμματα αποτυπώνεται η σταδιακή αύξηση των καταγεγραμμένων περιστατικών: 44 (2020), 61 (2021), 67 (2022) και 69 για το διάστημα Ιανουαρίου–Οκτωβρίου 2023.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, έτους 2020	Σύνολο
Δ.Α. ΑΙΤΩΛΙΑΣ	44

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, έτους 2021	Σύνολο
Δ.Α. ΑΙΤΩΛΙΑΣ	61

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, έτους 2022	Σύνολο
Δ.Α. ΑΙΤΩΛΙΑΣ	67

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, Ιανουάριος έως Οκτώβριος έτους 2023	Σύνολο
Δ.Α. ΑΙΤΩΛΙΑΣ	69

Εικόνα 3. Περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006) στη Διεύθυνση Αστυνομίας Ακαρνανίας για τα έτη 2020–2023. Καταγράφεται σταθερή και σημαντική αύξηση των περιστατικών: 90 (2020), 137 (2021), 183 (2022) και 228 για το διάστημα Ιανουαρίου–Οκτωβρίου 2023.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, έτους 2020	Σύνολο
Δ.Α. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	90

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, έτους 2021	Σύνολο
Δ.Α. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	137

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, έτους 2022	Σύνολο
Δ.Α. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	183

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ	
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν.3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας, Ιανουάριος έως Οκτώβριος έτους 2023	Σύνολο
Δ.Α. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	228

Εικόνα 4. Τρόποι τέλεσης των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006) στις Διευθύνσεις Αστυνομίας Αιτωλίας και Ακαρνανίας για τα έτη 2021–2023. Καταγράφονται κατηγορίες αδικημάτων, όπως απειλή, παράνομη βία, προσβολή γενετήσιας αξιοπρέπειας, σωματική βλάβη και κατάχρηση ανηλίκου, με σαφή αύξηση των περιστατικών σωματικής βλάβης και απειλής.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΡΟΠΟΣ ΤΕΛΕΣΗΣ						
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν. 3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας	Ενδοοικ. Απειλή-αρθ.7 ν.3500/2006	Ενδοοικ. Παράνομη Βία-αρθ.7 ν.3500/2006	Ενδοοικ. Προσβολή Γενετήσιας Αξιοπρέπειας-αρθ.9 ν.3500/2006	Ενδοοικ. Σωματική Βλάβη-αρθ.6 ν.3500/2006	Κατάχρηση ανικανού προς αντίσταση σε γενετήσια πράξη-αρθ.8 παρ.2 ν.3500/2006 (338 Π.Κ.)	ΣΥΝΟΛΑ
Δ.Α. ΑΙΤΩΛΙΑΣ						
2021	32	20	6	31	0	89
2022	39	18	1	38	0	96
Ιανουάριος έως Οκτώβριος 2023	44	8	0	43	0	95

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΡΟΠΟΣ ΤΕΛΕΣΗΣ						
με στοιχεία για το αδίκημα του Ν. 3500/06 Περί Ενδοοικογενειακής Βίας	Ενδοοικ. Απειλή-αρθ.7 ν.3500/2006	Ενδοοικ. Παράνομη Βία-αρθ.7 ν.3500/2006	Ενδοοικ. Προσβολή Γενετήσιας Αξιοπρέπειας-αρθ.9 ν.3500/2006	Ενδοοικ. Σωματική Βλάβη-αρθ.6 ν.3500/2006	Κατάχρηση ανικανού προς αντίσταση σε γενετήσια πράξη-αρθ.8 παρ.2 ν.3500/2006 (338 Π.Κ.)	ΣΥΝΟΛΑ
Δ.Α. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ						
2021	88	38	25	52	0	203
2022	124	26	32	86	0	268
Ιανουάριος έως Οκτώβριος 2023	144	52	12	133	0	341

ΕΠΙΣΗΜΑΙΝΕΤΑΙ ΟΤΙ ΚΑΘΕ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΤΡΟΠΟΥ ΤΕΛΕΣΗΣ.

<https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/gunaikoktonia-sto-agrinio-to-paizei-trelos-o-30xronos-zitaei-na-milisei-sti-dora---ta-prota-logia-stous-astunomikous/>. Γ. Σόμπολος (2025, 25 Ιουνίου). Γυναίκοκτονία στην Αμφιλοχία: Ξεκάθαρα τα κίνητρα του 54χρονου. Athens Voice. <https://www.athensvoice.gr/epikairoti/koinonia/911017/gunaikoktonia-stin-amfilohia-xekathara-ta-kinitra-tou-54hronou-sumfona-me-tous-astunomikous/>.

Τα ποσοτικά αυτά δεδομένα δεν αποτελούν αφηρημένες καταγραφές, αλλά αντανakλώνται σε συγκεκριμένα και ιδιαίτερα σοβαρά περιστατικά που έχουν σημειωθεί στην περιοχή. Για παράδειγμα, στο Αγρίνιο έχουν καταγραφεί σοβαρά περιστατικά, όπως μητροκτονία²⁷. Επιπλέον, η υπόθεση του βιτριολισμού της Ιωάννας Παλιοσπύρου ανέδειξε ζητήματα μίσους απέναντι στην ομορφιά και μορφές έμφυλης βίας που υπερβαίνουν τα στενά όρια της περιοχής²⁸. Αντίστοιχα, στο Μεσολόγγι αναφέρεται ότι η βία κατά των γυναικών συχνά αποσιωπάται λόγω της μικρής και κλειστής κοινωνικής δομής²⁹. Η λειτουργία του Ξενώνα Φιλοξενίας Κακοποιημένων Γυναικών στο Αγρίνιο, όπου κατά την περίοδο της πανδημίας καταγράφηκε αύξηση 20% στις καταγγελίες, υπογραμμίζει την ανάγκη για υποστηρικτικές δομές και συστηματική έρευνα³⁰.

Η διατριβή αξιοποιεί επίσης, πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα που αφορούν την περιοχή. Πιλοτική έρευνα του 2022 αποκλειστικά σε αγόρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έδειξε ότι τα ίδια τα αγόρια αναπαράγουν στερεοτυπικές συμπεριφορές συνδεδεμένες με τη βία, την εξουσία και τον έλεγχο, παρότι δηλώνουν ενδιαφέρον για την ισότητα των φύλων³¹. Αντίστοιχα, έρευνα του 2024 σε

²⁷ Πρβλ. ethnos.gr. (2021), όπ.π.

²⁸ Πρβλ. ATHENSMAGAZINETEAM. (2020). *34χρονη Ιωάννα: Απίστευτη αποκάλυψη για την καταγωγή της 35χρονης δράστιδας*. <https://www.athensmagazine.gr/article/news/464675-34xronh-iwannapapisteyth-apokalypsh-gia-thn-katagwgh-ths-35xronhs-drastidas>. · Kaur, N., & Byard, R. (2020), op.cit: T. Φακαλής (2020). *Επίθεση με βιτριόλι: Το προφίλ των δραστών και η «διεργασία της εκδίκησης»*. ethnos.gr.

<https://www.ethnos.gr/greece/article/107561/epitheshmehitriolitoprofiltondrastonkaihdiergasiathsekdikhshs>. · Ε. Παπούλια (2021). *Το κορίτσι με τα χρυσά μαλλιά*. alphafreepress.gr.

<https://www.alphafreepress.gr/2021/10/09/ellada/to-koritsi-me-ta-xrysa-mallia-apo-tin-eytyxia-rapoulia/> · Μ. Λειβάδαρος (2021). *Ο δράστης απολαμβάνει την εξόντωση του θύματος*. iefimerida.gr.

<https://www.iefimerida.gr/ellada/egklimatologos-iefimeridagr-bitrioli-drastis-apolambanei-exontosi> · The Toc Team. (2022). *Η άγνωστη ιστορία της Ιωάννας Παλιοσπύρου: Ο αγώνας της ζωής της μέχρι την επίθεση με βιτριόλι*. <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/i-agnosti-istoria-tis-ioannas-paliospurou-o-agonas-tis-zois-tis-mexri-tin-epithesi-me-bitrioli/>.

²⁹ Πρβλ. Β. Βήττα (2021). *Κοινωνικό φαινόμενο οι δολοφονίες γυναικών*. Αιχμή. <https://www.aixmi-news.gr/reportaz/report/item/116237-koinoniko-fainoueno-oi-dolofonies-gynaikon>.

³⁰ Πρβλ. Κ. Χονδρός (2021). *Ξενώνας Φιλοξενίας Κακοποιημένων Γυναικών Αγρινίου: «Πανδημία» έμφυλης βίας*. sinidisi.gr. <https://sinidisi.gr/xenonas-filoxenias-kakopoiimenon-gynaikon-agriniou-pandimia-emfylis-vias/>. aftodioikisi.gr. (2014). *Δ. Αγρινίου: Εγκαινιάστηκε ο Ξενώνας Φιλοξενίας Κακοποιημένων Γυναικών*. <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/d-agriniou-egkainiastike-o-xenonas-filoxenias-kakopoiimenon-ginaikon/>.

³¹ Πρβλ. Α. Πελέκη, Α. & Σ.-Μ. & Νικολάου (2024). *Απόψεις των μαθητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ως προς την αρρενωπότητα στην Ελλάδα*. *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης: Η εκπαίδευση σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης – αναζητώντας το κοινωνικό φαινόμενο* (σσ. 217–225). Πανεπιστήμιο Πατρών. · Α. Peleki & S.-M. Nikolaou (2023). *Interpretation of masculinity from secondary education boys in Greece*. Στο Livro de Atas: XXXIV

εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατέδειξε ότι, παρά την αναγνώριση της ανάγκης επιμόρφωσης σε ζητήματα έμφυλης ισότητας, οι πατριαρχικές αξίες εξακολουθούν να επηρεάζουν τις παιδαγωγικές πρακτικές³². Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με προηγούμενες μελέτες στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, οι οποίες δείχνουν ότι το επάγγελμα των γονέων, το φύλο των μαθητών/τριών και η κοινωνικοοικονομική προέλευση συμβάλλουν στην κοινωνική αναπαραγωγή και τη διαιώνιση των ανισοτήτων³³.

Η **καινοτομία** της παρούσας διατριβής δεν περιορίζεται στο περιεχόμενο, αλλά επεκτείνεται και στη μεθοδολογία. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα, από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, εφαρμόζονται συνδυαστικά τέσσερις διεθνείς κλίμακες μέτρησης έμφυλων αντιλήψεων (E3AS, GEAs, GRSS, GEPA) σε ενιαίο εργαλείο, με διπλή ψυχομετρική προσέγγιση (EFA και CFA) και εξαιρετικούς δείκτες αξιοπιστίας. Η ανάλυση ανέδειξε εννέα διακριτούς παράγοντες έμφυλης κοινωνικοποίησης, προσφέροντας μια ολοκληρωμένη εικόνα των μηχανισμών που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των νέων. Η εστίαση σε μια περιοχή με υψηλή κοινωνική ευαλωτότητα και απουσία προηγούμενης έρευνας ενισχύει περαιτέρω τη συμβολή της μελέτης.

Παράλληλα, η διατριβή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών δράσεων για την εξάλειψη της έμφυλης βίας στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας. Η Περιφερειακή Επιτροπή Ισότητας Φύλων³⁴, οι σχολικές μονάδες, οι τοπικοί φορείς

Congresso Internacional da SIPS (Sociedade Iberoamericana de Pedagogia Social) e 10.ª Conferência Internacional de Mediação Intercultural e Intervenção Social – “Pedagogia Social e Mediação Intercultural: Teoria e Prática na Intervenção” (pp. 710–724). Portugal: Centro Interdisciplinar de Ciências Sociais da Universidade Nova de Lisboa & ESECS–IPLeia.

³² Πρβλ. Α. Peleki & S.-M. Nikolaou (2024). *Teacher education and gender equality in Greece: A case study*. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 9(9), 3487–3514. <http://dx.doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i09.020>.

³³ Πρβλ. Α. Πελέκη, Κ. Σπινθηρόπουλος & Ι. Αντωνιάδης (2022). *Στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην επιχειρηματικότητα, ηγεσία και τη διδασκαλία τους στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας*. Στο 1ο Διεθνές Συνέδριο «Εκπαίδευση στον 21ο αιώνα: Σύγχρονες προκλήσεις και προβληματισμοί» (σσ. 557–559). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. · S. Tilaveridou (2016). *Entrepreneurship in secondary education: Approaches and problems in Greece*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. <https://www.eap.gr>. · Π. Παπαζαχοπούλου (2020). *Πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και ισότητα: Εμπειρική έρευνα σε γονείς μαθητών που φοιτούν σε δημόσια και ιδιωτικά Λύκεια* (Διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. · Δυτικά Επιχειρείν. (2021, Νοέμβριος 20). *Δυτικά Επιχειρείν*. <https://www.dytika-epixeirein.gr/>.

³⁴ Πρβλ. pde.gov.gr. (2021). *Δράσεις για την εξάλειψη της έμφυλης βίας από την Περιφερειακή Επιτροπή Ισότητας Φύλων Δυτικής Ελλάδας*. <https://www.pde.gov.gr/gr/enimerosi/deltia->

και οι πολίτες συμμετέχουν ενεργά σε καμπάνιες και κινητοποιήσεις για υποθέσεις κακοποίησης παιδιών και γυναικών, γεγονός που προβάλλει την κοινωνική ευαισθητοποίηση αλλά και την ανάγκη για επιστημονικά τεκμηριωμένη γνώση³⁵. Η ανάγκη αυτή για επιστημονική γνώση αποτελεί εκπαιδευτική έλλειψη δεν που περιορίζει τις δυνατότητες των νέων να αναπτύξουν κριτικό λόγο γύρω από το φύλο και τις κοινωνικές ανισότητες.

Στο πλαίσιο αυτό, η κατάργηση του μαθήματος της Κοινωνιολογίας από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του Λυκείου περιόρισε σημαντικά τις δυνατότητες των μαθητών και μαθητριών να έρχονται σε επαφή με ζητήματα φύλου, κοινωνικών ανισοτήτων και κοινωνικοποίησης. Όπως επισημαίνει η Μελεζιάδου (2020)³⁶, η Κοινωνιολογία αποτελεί κρίσιμο γνωστικό εργαλείο, καθώς βοηθά τους νέους να αναπτύξουν ενσυναίσθηση και να κατανοήσουν τις κοινωνικές διεργασίες που διαμορφώνουν τις ανθρώπινες εμπειρίες. Η απουσία του μαθήματος καθιστά ακόμη πιο αναγκαία την παρούσα έρευνα, η οποία επιχειρεί να αποτυπώσει τις σύγχρονες αντιλήψεις των νέων για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται αναγκαίο να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των νέων για το φύλο και τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης που το συγκροτούν. Η παρούσα διατριβή εξετάζει τις αντιλήψεις τους για την αρρενωπότητα, τη θηλυκότητα και τους μηχανισμούς έμφυλης κοινωνικοποίησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αναπτύσσοντας και αξιολογώντας ψυχομετρικά ένα σύνθετο εργαλείο

[tupou/item/16504-drasesis-gia-tin-exaleipsi-tis-emfylis-bias-apo-tin-perifereiaki-epitropi-isotitas-fulon-dytikis-elladas.html](https://www.tupou/item/16504-drasesis-gia-tin-exaleipsi-tis-emfylis-bias-apo-tin-perifereiaki-epitropi-isotitas-fulon-dytikis-elladas.html).

³⁵ Πρβλ. News 24/7. (2021). Αγρίνιο: Στον ανακριτή ο ιερέας που κατηγορείται για βιασμό ανήλικης – Πλήθη τον γιούχαραν. <https://www.news247.gr/koinonia/agrinio-ston-anakriti-o-iereas-poy-katigoreitai-gia-viasmo-anilikis-plithi-ton-gioycharan.9277392.html>. · karvasaras.gr. (2022). Τραγωδία στην Παλαιομάνινα: Άνδρας βρέθηκε απαγχονισμένος στο σπίτι του. <https://karvasaras.gr/tragodia-stin-palaiomanina-andras-vrethike-apagchonismenos-sto-spiti-toy/>. · alfavita.gr. (2022). 27 χρόνια χωρίς αναστολή σε ιερέα για βιασμό και ασέλγεια σε ανήλικα: Η συγκλονιστική μαρτυρία του θύματος. <https://www.alfavita.gr/koinonia/386825-27-hronia-horis-anastoli-se-ierea-gia-biasmo-kai-aselgeia-se-anilika-i> · aitoloakarnania.com. (2025). Αγρίνιο: Οριστική καταδίκη του ιερέα με το «κοινόβιο». <https://www.aitoloakarnania.com/%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CE%BF-%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CE%B5%CF%81%CE%AD%CE%B1-%CE%BC/>.

³⁶ Πρβλ. Κ. Μελεζιάδου (2020). Γιατί η Κοινωνιολογία πρέπει να παραμείνει ως πανελλαδικώς εξεταζόμενο μάθημα: <https://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/giati-i-koinoniologia-prepei-na-parameinei-os-panelladikos-eksetazomeno-mathima>.

μέτρησης έμφυλων αντιλήψεων. Παράλληλα, διερευνά τον ρόλο βασικών φορέων κοινωνικοποίησης στη συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων και αποτυπώνει τις αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών απέναντι στα έμφυλα στερεότυπα, την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων και την έμφυλη ισότητα.

Μέσα από αυτή την προσέγγιση, η διατριβή **συμβάλλει** στην κατανόηση των διαδικασιών που αναπαράγουν ή αμφισβητούν τις έμφυλες ανισότητες και παράγει νέα επιστημονικά δεδομένα αξιοποιήσιμα στον σχεδιασμό εκπαιδευτικής πολιτικής, σχολικών παρεμβάσεων και δράσεων προώθησης της ισότητας. Η συμβολή αυτή ενισχύεται από το μεγάλο δείγμα των 1983 μαθητών και μαθητριών που συμμετείχαν στην έρευνα, το οποίο επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τις αντιλήψεις των νέων. Η συμβολή αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε μια περιοχή με ξεχωριστές κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, όπου οι μηχανισμοί έμφυλης κοινωνικοποίησης διαμορφώνονται μέσα από σύνθετες ιστορικές, κοινωνικές και θεσμικές επιρροές.

Η διατριβή αποτελείται από **οκτώ** κεφάλαια. Τα πέντε πρώτα κεφάλαια συγκροτούν το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας, ενώ τα δύο τελευταία εστιάζουν στη μεθοδολογία, τα ευρήματα και τη συζήτηση των αποτελεσμάτων. Στο **πρώτο κεφάλαιο** παρουσιάζονται οι βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της Κοινωνιολογίας του Φύλου και στο **δεύτερο κεφάλαιο** οι έννοιες της κοινωνικοποίησης και της έμφυλης κοινωνικοποίησης. Το **τρίτο κεφάλαιο** αναλύει της θεμελιώδεις έννοιες της κοινωνικής κατασκευής του φύλου. Το **τέταρτο κεφάλαιο** εξετάζει τις εννοιολογήσεις της αρρενωπότητας, της θηλυκότητας και της ρευστότητας του φύλου. Το **πέμπτο κεφάλαιο** εστιάζει στην έμφυλη ισότητα, στις φεμινιστικές θεωρίες και στις σύγχρονες πολιτικές για την προώθησή της. Το **έκτο κεφάλαιο** αναλύει τον ρόλο του σχολείου ως μηχανισμού έμφυλης κοινωνικοποίησης, με έμφαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Το **έβδομο κεφάλαιο** παρουσιάζει τη μεθοδολογία της έρευνας, τους στόχους, τα ερευνητικά ερωτήματα και τις ερευνητικές υποθέσεις, το δείγμα, τα εργαλεία και τη διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Το **όγδοο κεφάλαιο** περιλαμβάνει τη συζήτηση των αποτελεσμάτων, τη σύνδεσή τους με τη

βιβλιογραφία και την ερμηνεία των ευρημάτων, ακολουθούμενη από τα συμπεράσματα, τους περιορισμούς και τις προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Μέσα από αυτή τη δομή, η διατριβή επιδιώκει να συμβάλει ουσιαστικά στη μελέτη του κοινωνικού φύλου στην Ελλάδα, αναδεικνύοντας τους μηχανισμούς που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των νέων και παρέχοντας ένα αξιόπιστο εργαλείο μέτρησης που μπορεί να αξιοποιηθεί σε μελλοντικές ερευνητικές προσπάθειες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τη συγκρότηση και την εξέλιξη της Κοινωνιολογίας του Φύλου ως αυτόνομου επιστημονικού πεδίου από τη δεκαετία του 1950³⁷, αναδεικνύοντας τις ιστορικές τομές, τις θεωρητικές παραδόσεις και τις εννοιολογικές μετατοπίσεις που το διαμόρφωσαν διεθνώς και στην Ελλάδα. Εστιάζει στη μετάβαση από τις πρώιμες κοινωνιολογικές αναλύσεις της γυναικείας καταπίεσης στις κλασικές θεωρήσεις του φύλου, καθώς και στη ριζική ανανέωση που επέφεραν οι φεμινιστικές παρεμβάσεις από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα³⁸. Η Κοινωνιολογία του Φύλου, θεμελιωμένη στην αρχή ότι το κοινωνικό φύλο αποτελεί κοινωνική κατασκευή, σχέση εξουσίας και μηχανισμός παραγωγής ανισοτήτων, εξετάζει πώς οι κοινωνικές προσδοκίες, οι θεσμοί και οι πολιτισμικές πρακτικές συγκροτούν έμφυλες ταυτότητες και ιεραρχίες³⁹.

Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την εξέλιξη της Κοινωνιολογίας του Φύλου στην Ελλάδα, όπου αναπτύσσεται ουσιαστικά από τη δεκαετία του 1980. Μέσω της θεσμοθέτησης των σπουδών φύλου και της έρευνας για τις έμφυλες ανισότητες⁴⁰ αναδεικνύονται οι ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνικής και πολιτισμικής δομής, οι

³⁷Πρβλ. L. L. Lindsey. (2021). *Gender: Sociological Perspectives*. 7th ed. Routledge. op.cit. pp. 3-4.

³⁸Πρβλ. W. J. Scarborough (2018). Introduction: New Developments in Gender Research: Multidimensional Frameworks, Intersectionality, and Thinking Beyond the Binary in J. Saltzman Chafetz, *Handbook of the Sociology of Gender* New York: Springer. Το αγγλικό κείμενο: “Yet, we soon found that the proliferation of research on gender, that started in the 1980s and has increased greatly since then, required us to expand the number of chapters to 40 to broaden our theoretical and empirical coverage. This is good news. There is more research on gender inequality now than there was at any point in history. Not only is there a larger quantity of research being produced, but I would argue, it has also increased in quality by conceptualizing the complexity of gender and its relation with other systems of inequality” (p 3).

³⁹Πρβλ. R. W. Connell (2006), op.cit. · L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.4-5.

⁴⁰ Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021). *Πολιτικές Ισότητας των Φύλων: ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

οποίες δημιουργούν ένα ξεχωριστό πλαίσιο ανάλυσης της έμφυλης εμπειρίας στη Νότια Ευρώπη.

1.1 Ιστορική εξέλιξη

Η Κοινωνιολογία του Φύλου διαμορφώθηκε σταδιακά μέσα από κοινωνικές αλλαγές, τα φεμινιστικά κινήματα και την κριτική στις ανδροκεντρικές κοινωνιολογικές παραδόσεις. Οι πρώιμες ρίζες της εντοπίζονται στον 19ο αιώνα, όταν στοχαστές όπως ο John Stuart Mill (1806 – 1873) αναδεικνύουν την πατριαρχική εξουσία και την κοινωνική υποταγή των γυναικών⁴¹. Στο έργο του *The Subjection of Women* (1869), ο Mill υποστηρίζει ότι η έμφυλη κυριαρχία δεν είναι μόνο θεσμική αλλά και βαθιά πολιτισμική, θέτοντας τις βάσεις για την κατανόηση του φύλου ως κοινωνικής σχέσης εξουσίας.

Ο Mill (1869) εξηγεί ότι η ανισότητα των φύλων δεν στηρίζεται σε κάποια «φυσική» κατωτερότητα των γυναικών, αλλά σε ένα σύστημα θεσμικής και κοινωνικής οργάνωσης που έχει σχεδιαστεί για να διατηρεί την εξουσία των ανδρών. Σημειώνει ότι οι γυναίκες αποκλείονται από επαγγέλματα και δημόσια αξιώματα όχι επειδή είναι ανίκανες, αλλά επειδή «η καθολικότητα του ανδρικού φύλου δεν μπορεί ακόμη να ανεχθεί την ιδέα να ζει με μια ίση ως προς αυτούς γυναίκα». Η θεσμική διάσταση της κυριαρχίας φαίνεται καθαρά όταν ο Mill επισημαίνει ότι υπάρχουν «αδικαιολόγητοι» νόμοι που απαγορεύουν στις γυναίκες τη συμμετοχή στον μεγαλύτερο αριθμό των επικερδών επαγγελμάτων και σχεδόν σε όλες τις υψηλές κοινωνικές λειτουργίες πριν καν δοκιμαστούν οι ικανότητές τους. Με αυτό τον τρόπο στερούν από την κοινωνία τις δυνατότητες και τη συμβολή του μισού πληθυσμού, δηλαδή των γυναικών. Η ανισότητα, επομένως, δεν είναι αποτέλεσμα φυσικής

⁴¹Πρβλ. J. S. Mill (2006 [1869]). *The Subjection of Women*. The Pennsylvania State University: <https://www.gutenberg.org/files/27083/27083-h/27083-h.htm>. «οι άνδρες δεν επιθυμούν μόνο την υπακοή των γυναικών, αλλά και τα συναισθήματά τους». p.9.

διαφοράς, αλλά νομικής και πολιτικής κατασκευής που αποκλείει συστηματικά τις γυναίκες από τη δημόσια σφαίρα⁴².

Παράλληλα, ο Mill (1869) δείχνει ότι η κυριαρχία των ανδρών είναι βαθιά πολιτισμική, ριζωμένη σε αντιλήψεις, συνήθειες και κοινωνικές προσδοκίες που διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Συνεχίζοντας την οπτική του, θεωρεί ότι η φύση των γυναικών έχει παραμορφωθεί ή μεταμφιεστεί εφόσον βρίσκονται πάντα μέσα «[...] σε τόσο αφύσικη κατάσταση». Σε αυτό το περιβάλλον παράγεται η ψευδαίσθηση ότι οι γυναίκες «είναι από τη φύση τους» προορισμένες για ορισμένους ρόλους, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για εσωτερίκευση της εξουσίας. Ο Mill δείχνει ότι ακόμη και τα χαρακτηριστικά που θεωρούνται «γυναικεία», όπως η «διαισθητική αντίληψη» ή η εστίαση στο παρόν, είναι προϊόντα κοινωνικών συνθηκών και όχι έμφυτης ουσίας. Έτσι, η έμφυλη κυριαρχία δεν είναι μόνο θεσμική αλλά και πολιτισμική, διαμορφώνοντας το φύλο ως *κοινωνική σχέση εξουσίας* που αναπαράγεται μέσα από νόμους, θεσμούς και καθημερινές πρακτικές⁴³.

Την ίδια περίοδο με τον Mill, πρώιμες φεμινίστριες στοχάστριες, όπως η Harriet Martineau (1802 –1876) και η Charlotte Perkins Gilman (1860 –1935) ανέδειξαν ότι η γυναικεία φύση είναι κοινωνικά οργανωμένη και κατασκευασμένη.

Συγκεκριμένα, η Martineau (1837) στο βιβλίο της *Society in America* (1837)⁴⁴ υποστηρίζει ότι μέσα από θεσμούς, νόμους, ήθη και εκπαιδευτικά συστήματα, οι

⁴² Πρβλ. J. S. Mill (2006 [1869]). op.cit. [...] “the generality of the male sex cannot yet tolerate the idea of living with an equal”, p.55, “the injustice of excluding half the human race from the greater number of lucrative occupations, and from almost all high social functions.” p.56. [...] “the laws which shut the door on those exceptions cannot be justified...” [...] “to ordain that any kind of persons shall not be physicians, or shall not be advocates, or shall not be Members of Parliament, is to injure not them only, but all who employ physicians or advocates, or elect Members of Parliament.” p.57.

⁴³ Πρβλ. J. S. Mill (2006 [1869]). op.cit. [...] “women have always hitherto been kept... in so unnatural a state, that their nature cannot but have been greatly distorted and disguised.” [...] “no one can safely pronounce that if women’s nature were left to choose its direction as freely as men’s... there would be any material difference.” [...] “The general bent of their talents is towards the practical.” [...] “Their capacity of intuitive perception... means a rapid and correct insight into present fact.” [...] “their habitual direction of mind to dealing with things as individuals rather than in groups...” (pp. 63–65).

⁴⁴ Πρβλ. H. Martineau (1837). *Society in America*. Saunders and Otley. Αποτελεί μια από τις πρώτες συστηματικές κοινωνιολογικές αναλύσεις της αμερικανικής κοινωνίας, όπου η Martineau εξετάζει θεσμούς όπως η δημοκρατία, η οικογένεια, η θρησκεία και η εκπαίδευση, αποκαλύπτοντας τις αντιφάσεις ανάμεσα στις διακηρυγμένες αρχές ισότητας και στις πραγματικές κοινωνικές πρακτικές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη θέση των γυναικών, τις οποίες παρουσιάζει ως αποκλεισμένες από τα

γυναίκες διαμορφώνονται ψυχικά και κοινωνικά έτσι ώστε η υποτέλειά τους να εμφανίζεται ως “φύση”. Δείχνει ότι οι γυναίκες υπακούουν σε νόμους στους οποίους δεν έχουν συναινέσει, αποκλείονται από την πολιτική εκπροσώπηση και διαπαιδαγωγούνται σε ρόλους που εξυπηρετούν την ανδρική κυριαρχία. Αυτό που παρουσιάζεται ως “γυναικεία φύση” είναι, για τη Martineau, αποτέλεσμα μακρόχρονης κοινωνικής διαμόρφωσης, καταπίεσης και αποκλεισμού από τη δημόσια ζωή. Η θέση της —ότι η «φύση» των γυναικών είναι προϊόν κοινωνικών δομών και όχι βιολογικής αναγκαιότητας— αποτέλεσε θεμέλιο για τη σύγχρονη κατανόηση του φύλου ως κοινωνικής κατασκευής και ως σχέσης εξουσίας⁴⁵.

Συμπληρώνοντας τις θέσεις της Martineau (1837), η Gilman (1898)⁴⁶ στο έργο της *Women and economics: A study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution* αναλύει τη γυναικεία φύση ως κοινωνικά και οικονομικά οργανωμένα, όχι ως φυσική ή βιολογική πραγματικότητα. Από τις πρώτες σελίδες επισημαίνει ότι η ανθρώπινη θηλυκότητα διαμορφώνεται μέσα σε ένα μοναδικό καθεστώς εξάρτησης, καθώς «είμαστε τα μοναδικά όντα στα οποία το θηλυκό εξαρτάται από το αρσενικό για την τροφή **του**», υπογραμμίζοντας ότι η οικονομική εξάρτηση δεν είναι φυσική αλλά ιστορικά κατασκευασμένη. Η θέση της γυναίκας ως «οικονομικά εξαρτημένη» δεν προκύπτει από κάποια έμφυτη ανικανότητα, αλλά από κοινωνικούς θεσμούς που της στερούν πρόσβαση στην παραγωγή και την εξειδίκευση. Η Gilman δείχνει ότι η ανισότητα είναι αποτέλεσμα ενός συστήματος που μετατρέπει τη σχέση των φύλων σε οικονομική σχέση, όπου η

πολιτικά δικαιώματα και την κοινωνική συμμετοχή, υποστηρίζοντας ότι η ανισότητα φύλου αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνίας. (Section VII, Political Non-Existence of Women, p. 147), “They are not ‘just,’ as they are not derived from the consent of the women thus governed.” (p. 147), “The narrow... notion is that sphere appointed by men, and bounded by their ideas of propriety.” (p. 152), “The broad and true conception is of the sphere appointed by God, and bounded by the powers which he has bestowed.” (p. 152), “Such acquiescence proves nothing but the degradation of the injured party.” (p. 150), “Governments... have power to tax women... to fine, imprison, and execute them... They are not ‘just,’ as they are not derived from the consent of the women thus governed.” (pp. 147–148), “The best friends of half the human race peremptorily decide for them as to their rights, their duties, their feelings, their powers.” (p. 149), “The plea is not worth another word.” (p. 148).

⁴⁵ Πρβλ. H. Martineau (1837), op.cit pp.171-173. *What is called the nature of women is an eminently artificial thing—the result of forced repression in some directions, unnatural stimulation in others.*” (p.171). “The minds of women are, from the very beginning, moulded to the convenience of their masters.” (p. 172). “There is no reason to believe that the existing character of women is any indication of what their nature would be under equal institutions.” (p. 173).

⁴⁶ Πρβλ. C. P. Gilman (1898). *Women and economics: A study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution*. Small, Maynard & Co.

γυναίκα «υποστηρίζεται από το αρσενικό», γεγονός που διαμορφώνει τον χαρακτήρα της, τις δυνατότητές της και την κοινωνική της θέση. Αυτή η εξάρτηση οδηγεί σε υπερ-σεξουαλικοποίηση της γυναικείας ταυτότητας, καθώς η γυναίκα αναγκάζεται να αναπτύξει χαρακτηριστικά που εξασφαλίζουν την εύνοια του άνδρα, με αποτέλεσμα να γίνεται «over-sexed». Η Gilman υποστηρίζει ότι η κοινωνία έχει διαμορφώσει τις γυναίκες έτσι ώστε να ανταποκρίνονται σε έναν ρόλο που δεν είναι φυσικός αλλά κοινωνικά επιβεβλημένος, καθώς «τα μυαλά των γυναικών ... διαπλάθονται προς εξυπηρέτηση των κυρίων τους». Έτσι, οι ανισότητες που αφορούν τις γυναίκες δεν είναι προϊόντα φύσης αλλά αποτέλεσμα οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, καθώς η γυναικεία υποτέλεια παράγεται μέσα από δομές οικονομικής εξάρτησης και μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας⁴⁷.

Η κατανόηση αυτών των μηχανισμών ανοίγει τον δρόμο για τη σύγχρονη κατανόηση του φύλου ως κοινωνική κατασκευή. Ωστόσο, οι γυναίκες και οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας απουσιάζουν από την κοινωνιολογική ανάλυση⁴⁸. Η απουσία αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η Κοινωνιολογία ως επιστήμη παραμένει για δεκαετίες ανδροκεντρική. Οι κλασικοί κοινωνιολόγοι (Durkheim, Weber, Parsons) αντιμετωπίζουν το φύλο ως δευτερεύον ζήτημα, συχνά περιορίζοντάς το στην οικογένεια και τη μητρότητα.

1.2 Κλασικές θεωρήσεις και φύλο

Κατά την ιστορική αναδρομή συγκρότησης του φύλου ως κοινωνιολογικής κατηγορίας καθίσταται σαφές ότι οι πρώιμες θεωρητικές προσεγγίσεις διακατέχονται από έναν έντονο ντετερμινισμό και ουσιοκρατία. Η αναφορά στις πρώιμες θετικιστικές προσεγγίσεις είναι κρίσιμη για την κατανόηση του ιστορικού υποβάθρου των διακρίσεων. Η ανάγκη αποδόμησης των άκαμπτων αυτών

⁴⁷ Πρβλ. C. P. Gilman (1898), op.cit. «We are the only animal species in which the female depends on the male for food», «economically dependent», «the female is supported by the male» the minds of women are... moulded to the convenience of their master. pp.5-172.

⁴⁸ Πρβλ. J. Saltzman Chafetz (1999). *The Varieties of Gender Theory in Sociology*. In Saltzman Chafetz, J. (Ed.), *Handbook of the Sociology of Gender* (2006). (pp. 3–23). New York: Springer.

διχοτομικών σχημάτων (άνδρας/γυναίκα, λογική/ευαισθησία) αποτέλεσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο αναπτύχθηκαν αργότερα οι σύγχρονες θεωρίες που αμφισβήτησαν την ουσιοκρατία και αναγνωρίζουν την πολυπλοκότητα και την σημαντική αλληλεπίδραση πολλών ταυτοτήτων.

Ο Auguste Comte (1798-1857) ο οποίος θεωρείται «πατέρας» της Κοινωνιολογίας και θεμελιωτής του φιλοσοφικού ρεύματος του θετικισμού ήταν ο πρώτος ο οποίος εστίασε στη μελέτη της κοινωνίας με αυστηρά επιστημονικές μεθόδους. Ως εμβληματική μορφή στην ιστορία της σκέψης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η θέση του για τη γυναίκα. Ο Comte (1830)⁴⁹ προσεγγίζει το φύλο μέσα από ένα διπολικό και αυστηρά κανονιστικό πρίσμα. Από τη μια πλευρά επικαλούμενος τη Βιολογία, ο Comte υποστηρίζει τη διανοητική κατωτερότητα των γυναικών θεωρώντας τις εκ φύσεως ακατάλληλες για τη δημόσια σφαίρα, την επιστήμη ή την άσκηση εξουσίας. Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση του Comte εμπεριέχει ένα ενδιαφέρον παράδοξο: ταυτόχρονα με τον διανοητικό υποβιβασμό προβάλλεται μια ηθική ή και συναισθηματική εξιδανίκευση της γυναίκας. Ο Comte αποδίδει στο γυναικείο φύλο μια έμφυτη ηθική ανωτερότητα, τοποθετώντας τη γυναίκα στον πυρήνα της ιδιωτικής σφαίρας ως τον αποκλειστικό ρυθμιστή της οικογένειας. Εδώ με την αντίληψή του αυτή ενώ φαίνεται ότι εξυψώνει τη γυναίκα στην πραγματικότητα λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου. Επί της ουσίας εγκλωβίζει τη γυναικεία ταυτότητα σε προκαθορισμένους, στατικούς ρόλους, αποστερώντας από το υποκείμενο κάθε δικαίωμα κοινωνικής και πολιτικής αυτοδιάθεσης.

Όπως δείχνει ο Guillin (2012)⁵⁰, η επιχειρηματολογία του Comte για την «κατωτερότητα» των γυναικών βασίζεται σε μια «βιολογική μόλυνση» της Κοινωνιολογίας του, καθώς χρησιμοποιεί τη φρενολογία (phrenology)⁵¹ για να

⁴⁹ Πρβλ. A. Comte (1830–1842). *Cours de philosophie positive* (Vol. 1–6). Paris: Bachelier. τόμος 4, για τις γυναίκες: «supérieures par le cœur, inférieures par l' intelligence», στα ελληνικά: «πνευματικά ανώτερες αλλά διανοητικά κατώτερες».

⁵⁰ Πρβλ. V. Guillin (2012). *The biological bias of Comte's sociology: The issue of sexual equality*. *Revue d'histoire des sciences*, 65(2), 259–285. DOI 10.3917/rhs.652.0259. pp. 259–263, 270–272.

⁵¹ Πρβλ. J. V Wihe (2002). "Science and Pseudoscience: A Primer in Critical Thinking". *Encyclopedia of Pseudoscience*. California: Skeptics Society. pp. 195–203.. Η φρενολογία έχει πλήρως απορριφθεί από τη σύγχρονη επιστήμη, καθώς δεν υπάρχουν εμπειρικά δεδομένα που να στηρίζουν τη βασική της υπόθεση ότι το κρανίο αντανakλά τη λειτουργική οργάνωση του εγκεφάλου.

υποστηρίζει ότι οι γυναίκες διαθέτουν «ανώτερη ηθική και συναισθηματική φύση», αλλά «ανικανότητα για αφηρημένη σκέψη και ανώτερες διανοητικές λειτουργίες». Στην αλληλογραφία του με τον John Stuart Mill, ο Comte επιμένει ότι η «πνευματική και ηθική υπεροχή» των γυναικών συνοδεύεται από «διανοητική κατωτερότητα» που τις καθιστά ακατάλληλες για επιστημονική, φιλοσοφική ή πολιτική δράση⁵². Συμπληρωματικά, η Pickering (1996)⁵³ επιβεβαιώνει τη θέση του Comte για τις γυναίκες, αποδίδοντας στις γυναίκες ρόλους συναισθηματικής υποστήριξης και όχι συμμετοχής στη δημόσια σφαίρα. Παράλληλα, η Pickering δείχνει ότι ο Comte χρησιμοποιούσε τη θέση του για να δικαιολογήσει την πατριαρχική οργάνωση της κοινωνίας⁵⁴. Με αυτό τον τρόπο, αναδεικνύεται ότι ο Comte θεμελιώνει την ανισότητα των φύλων σε έναν συνδυασμό βιολογισμού, φρενολογίας και πατριαρχίας, παρουσιάζοντας τις γυναίκες ως πνευματικά ανώτερες αλλά διανοητικά κατώτερες.

Ο Émile Durkheim (1858-1917) ως συνεχιστής της θεωρίας του Comte αποδίδει τη γυναικεία υποταγή σε «φυσικές» διαφορές και υποστηρίζει ότι η ανισότητα είναι λειτουργική για την κοινωνία⁵⁵. Ο Durkheim αντιμετωπίζει τη γυναικεία υποταγή ως μια «φυσική» εξελικτική αναγκαιότητα που δημιουργεί αλληλεγγύη ανάμεσα στα φύλα, καθώς το ένα έχει ανάγκη το άλλο.

Στο έργο του *Καταμερισμός της Εργασίας* (1893) εξετάζοντας πώς οι κοινωνίες εξελίσσονται από άλλες (μηχανική αλληλεγγύη) σε σύνθετες (οργανική αλληλεγγύη) η αναφορά του στο φύλο είναι κεντρική και ουσιοκρατική. Στις πρωτόγονες κοινωνίες, τα δύο φύλα μοιάζουν σημαντικά, σωματικά και εγκεφαλικά και οι ρόλοι τους δεν ήταν αυστηρά διαχωρισμένοι. Καθώς ο πολιτισμός προοδεύει, ο καταμερισμός της εργασίας μεταξύ των φύλων αυξάνεται. Ο άντρας αναλαμβάνει πνευματικές και κοινωνικές λειτουργίες (δημόσια σφαίρα), και η γυναίκα τις

⁵² Πρβλ. V. Guillin (2012), op.cit. pp. 273–277.

⁵³ Πρβλ. M. Pickering (1996). Angels and demons in the moral vision of Auguste Comte. *Journal of Women's History*, 8(2), 10–40.

⁵⁴ Πρβλ. M. Pickering (1996), op.cit. pp. 16–18- 19.

⁵⁵ Πρβλ. E. Durkheim (1893/1960). *De la division du travail social*. Paris: Presses Universitaires de France. Απέδωσε τη γυναικεία υποταγή σε «φυσικές» βιολογικές διαφορές, υποστηρίζοντας ότι ««Η γυναίκα είναι πρώτα και κύρια ένα ον συναισθηματικό... ο άντρας είναι ένα ον νοημοσύνης» (σ. 60). Αυτές οι «φυσικές» διαφορές καθιστούν τη σεξουαλική διαίρεση της εργασίας «αναγκαία» για τη λειτουργία της κοινωνίας (σ. 61).

συναισθηματικές λειτουργίες και την οικογένεια (ιδιωτική σφαίρα). Επομένως, ο διαχωρισμός αυτός δημιουργήθηκε από την αλληλεγγύη ανάμεσα στα φύλα, ως εξελικτική αναγκαιότητα. Ακόμα, στο έργο του *Αυτοκτονία* (1897)⁵⁶, προσπαθώντας να ερμηνεύσει γιατί οι γυναίκες αυτοκτονούν λιγότερο από τους άντρες, οι απόψεις του γίνονται έντονα υποτιμητικές για τις γυναίκες. Κατά τον ίδιο, η γυναίκα ως πλάσμα «της φύσης», πιο κοντά στη φύση και τα ένστικτα, είναι λιγότερο αναπτυγμένη ως προς τη νοητική και πνευματική της ζωή. Δεν νιώθει το ίδιο υπαρξιακό κενό με τον άντρα όταν οι κοινωνικοί δεσμοί σπάνε ανομία και γι' αυτό αυτοκτονεί σπανιότερα. Στην πραγματικότητα, ο Durkheim αποκλείει τις γυναίκες από το ίδιο το αντικείμενο μελέτης: την κοινωνία. Στην κυρίως κοινωνιολογική ανάλυση του, συνδέει τους άντρες με τον πολιτισμό/κοινωνία και τις γυναίκες με τη φύση/βιολογία, καθώς θεωρεί τις γυναίκες «προ-κοινωνικά» ή «εξω-κοινωνικά» όντα.

Αναλύοντας τις θέσεις αυτές, η Lehmann (1994, 1995)⁵⁷ δείχνει ότι ο Durkheim αντιμετωπίζει τις γυναίκες ως λιγότερο ενταγμένες στη συλλογική ζωή, θεωρώντας τις πιο «φυσικές» και λιγότερο κοινωνικοποιημένες. Ο Durkheim υποστηρίζει ότι η γυναίκα «ζει έξω από την κοινοτική ύπαρξη περισσότερο από τον άνδρα» κάτι που τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι έχει «λιγότερες ανάγκες» και «φυσικά περιορισμένες επιθυμίες». Αυτή η αντίληψη ενισχύεται από την εξελικτική του θεώρηση, σύμφωνα με την οποία «η γυναικεία μορφή είναι η εικόνα των ιθαγενών» από την οποία «το αρσενικό είδος αποσπάστηκε σιγά σιγά»⁵⁸. Έτσι, η γυναικεία θέση παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα μιας υποτιθέμενης φυσικής απλότητας που, για τον Durkheim, δικαιολογεί τον περιορισμένο ρόλο των γυναικών στη δημόσια και κοινωνική σφαίρα.

⁵⁶ Πρβλ. E. Durkheim (1897/1951). *Suicide: A study in sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). Free Press.

⁵⁷ Πρβλ. Jennifer M. Lehmann (1994). *Durkheim and Women*. University of Nebraska Press. —pp. 36–38 («φυσική» ασυμβατότητα των φύλων, «primitive nature» των γυναικών και την εξελικτική διαφοροποίηση). · Jennifer M. Lehmann (1995). “Durkheim’s Theories of Deviance and Suicide: A Feminist Reconsideration.” *American Journal of Sociology*, 100(4), 904–930. — pp. 912–913 «asocial», «naturally limited desires».

⁵⁸ Πρβλ. Jennifer M. Lehmann (1994), op.cit. p. 38· Jennifer M. Lehmann (1995), op.cit. p. 912.

Εξάλλου και άλλοι ερευνητές/τριες δείχνουν ότι ο Durkheim αντιλαμβάνεται τις γυναίκες ως «μη-κοινωνικά όντα» που καθοδηγούνται κυρίως από το σώμα και την αναπαραγωγή, σε αντίθεση με τους άνδρες που συνδέονται με τον νου και την κοινωνική σφαίρα ⁵⁹. Μέσα σε αυτό το σχήμα, η έμφυλη ανισότητα παρουσιάζεται ως λειτουργική για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης: η κοινωνία «χρειάζεται» μια κατανομή ρόλων όπου οι γυναίκες αναλαμβάνουν το συναισθηματικό και οι άνδρες το διανοητικό έργο. Έτσι, η γυναικεία υποταγή δεν εμφανίζεται ως κοινωνική αδικία αλλά ως αναγκαία προϋπόθεση για τη συνοχή της οικογένειας και της κοινωνίας. Η Shore (1994) ⁶⁰ συνοψίζει ότι ο Durkheim υιοθετεί μια λογική «ξεχωριστοί αλλά ίσοι» που στην πράξη νομιμοποιεί την πατριαρχία ως φυσική και ωφέλιμη κοινωνική διάταξη.

Όπως ο Durkheim, έτσι και ο Herbert Spencer (1820-1903) καταλήγει να δικαιολογεί την ανισότητα των φύλων μέσα από ένα αυστηρά βιολογικό και εξεταστικό πρίσμα, ταυτίζοντας τους κοινωνικούς ρόλους της Βικτοριανής εποχής με νόμους της φύσης ⁶¹. Κατά την εξέλιξη, η φύση απαίτησε από τις γυναίκες να επενδύσουν τεράστια αποθέματα ενέργειας στην αναπαραγωγή, την εγκυμοσύνη και τον θηλασμό. Σε αυτό το «κόστος αναπαραγωγής» οφείλεται η αναστολή της σωματικής και πνευματικής ανάπτυξης των γυναικών, νωρίτερα από τους άνδρες. Ο άνδρας, απαλλαγμένος από το βάρος, συνεχίζει να αναπτύσσει την ανώτερη νοημοσύνη του. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι γυναίκες στερούνται αφηρημένης σκέψης και κατά συνέπεια, αίσθησης αντικειμενικής νοημοσύνης. Διατηρούν εξαιρετικά ανεπτυγμένη αίσθηση και συναίσθημα ως εξελικτικό εργαλείο ανταπόκρισης στις ανάγκες των βρεφών. Η απόκτηση πολιτικής δύναμης από τις γυναίκες θα μεταφέρει τη μητρική στοργή στο κράτος, δημιουργώντας ένα κράτος-τροφό για τους φτωχούς και αδύναμους. Τούτο καταστρατηγεί τον φυσικό νόμο της έλλειψης και θα οδηγήσει την κοινωνία σε παρακμή. Με τις απόψεις του αυτές, ο Spencer μετατρέπει μια

⁵⁹ Πρβλ. J. Hinson Shore (1994). "Separate but Equal: Durkheim's Response to the Woman Question." *Sociological Inquiry*, 64(1), 23–36. — pp. 24–27, 32 (για τη λογική της συμπληρωματικότητας, τη διάκριση affective/intellectual, και την πατριαρχία ως λειτουργική). «*Asocial beings*».

⁶⁰ Πρβλ. Janet Hinson Shore (1994), op.cit. p.32, «separate but equal».

⁶¹ Πρβλ. H. Spencer (1851). *Social statics: or, the conditions essential to human happiness specified, and the first of them developed*. London: John Chapman. «Η συγκριτική έλλειψη εξουσίας στις γυναίκες τις αποκλείει για τις πιο σοβαρές δουλειές της ζωής» (σελ. 363).

κοινωνική κατασκευή της εποχής του σε απόλυτο νόμο της φύσης ντύνοντας τη γυναίκα με έναν επιστημονικοφανή βιολογικό μανδύα. Όπως ο Durkheim, ο Spencer χρησιμοποιεί τη βιολογία για να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό των γυναικών από τη δημόσια σφαίρα.

Οι θέσεις του Spencer έχουν δεχθεί συστηματική κριτική στη βιβλιογραφία. Ο Beeghley (1983)⁶² δείχνει ότι ο Spencer, ενώ αρχικά υποστήριζε την ισότητα των φύλων, στη συνέχεια χρησιμοποίησε τη θεωρία της εξέλιξης για να δικαιολογήσει την υποταγή των γυναικών μετατρέποντας τις κοινωνικές ανισότητες σε φυσικές. Παράλληλα, ο Gray (1984)⁶³ επισημαίνει ότι η μεταστροφή του Spencer προς μια πιο σεξιστική θεώρηση δεν ήταν μόνο θεωρητική αλλά και προσωπική, καθώς η αυξανόμενη προσωπική του πικρία απέναντι στις γυναίκες επηρέασε την πολιτική και κοινωνική του σκέψη. Κατ' επέκταση, η φεμινιστική κριτική αναδεικνύει ότι ο Spencer συνέβαλε στη θεσμοποίηση της πατριαρχικής ιδεολογίας, παρουσιάζοντας την ανισότητα ως φυσική και αναπόφευκτη, παρά ως κοινωνικά παραγόμενη.

Από μια διαφορετική αφετηρία και όχι τη βιολογική προσεγγίζει το ζήτημα ο Max Weber (1864-1920) μέσα από τους άξονες της εξουσίας, της κυριαρχίας και της ορθολογικότητας⁶⁴. Ωστόσο, το αποτέλεσμα ήταν η αποσιώπηση και ο αποκλεισμός των γυναικών από τον πυρήνα της κοινωνιολογικής του ανάλυσης. Η πατριαρχία για τον Weber είναι η πρωταρχική και καθαρή μορφή «παραδοσιακής εξουσίας». Νομιμοποιείται επειδή «έτσι γινόταν πάντα». Η ορθολογικοποίηση της σύγχρονης κοινωνίας μέσω του καπιταλισμού και της γραφειοκρατίας οδηγεί σε ένα σαφή και έμμεσο διαχωρισμό των φύλων: ο ανδρικός δημόσιος χώρος και ο γυναικείος ιδιωτικός χώρος που διασφαλίζει και την αορατότητα του φύλου. Ο Weber αγνόησε το φύλο ως αναλυτική κατηγορία. Όταν μιλούσε για κοινωνικά δρώντα, τάξη ή κύρος πάντα εννοούσε τον άντρα. Ο Weber κατέστησε τις γυναίκες κοινωνιολογικά αόρατες

⁶² Πρβλ. L. Beeghley (1983). Spencer's theory of kinship evolution and the status of women: Some neglected considerations. *Sociological Perspectives*, 26(3), 299–322.

⁶³ Πρβλ. T. S. Gray (1984). Herbert Spencer on women: A study in personal and political disillusion. *International Journal of Women's Studies*, 7(3), 217–231.

⁶⁴ Πρβλ. M. Weber (1922/1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). Berkeley: University of California Press. «[...] οι γυναίκες έχουν παραδοσιακά περιοριστεί σε μια θέση υποταγής μέσα στο νοικοκυριό και έχουν αποκλειστεί από θέσεις εξουσίας» (p. 341), «ο αποκλεισμός τους από την οικονομική και πολιτική εξουσία έχει ιστορικές ρίζες σε πατριαρχικές δομές» (p. 342).

στο μεγαλύτερο μέρος του έργου του. Η Marianne Weber (1870-1954), σύζυγος του M. Weber, εξέχουσα φεμινίστρια και κοινωνιολόγος της εποχής, έκανε ό,τι παρέλειψε ο σύζυγός της. Εφάρμοσε το θεωρητικό πλαίσιο του Weber, στη μελέτη του γάμου, του δικαίου και της εργασίας, αναδεικνύοντας τον γάμο ως ένα θεσμό συστηματικής ανισότητας⁶⁵.

Ωστόσο, υπάρχουν αρκετές μελέτες που υπογραμμίζουν ότι ο Weber αναγνώρισε την ιστορική υποβάθμιση των γυναικών, όμως, το φύλο δεν αποτέλεσε αναλυτική κατηγορία στη θεωρία του για τη διαστρωμάτωση. Η γραφειοκρατία, όπως την περιγράφει ο Weber, έχει την τάση να υπονομεύει την ειδική μεταχείριση ομάδων ή ατόμων και ενώ θα μπορούσε να λειτουργήσει υπέρ των γυναικών, στην πράξη οι γυναίκες παραμένουν αποκλεισμένες από τα ανώτερα αξιώματα⁶⁶. Η Hacker τονίζει ότι, παρότι η γραφειοκρατία εμφανίζεται ως τυπικά ουδέτερη, στην πράξη οι γυναίκες έχουν πολύ πιο περιορισμένη επαγγελματική κινητικότητα από τους άνδρες. Αυτό συμβαίνει επειδή τα γραφεία και οι διοικητικές θέσεις θεωρούνται «ακατάλληλοι» χώροι για γυναίκες, γεγονός που αποκαλύπτει ότι ο Weber δεν ανέλυσε συστηματικά πώς το φύλο επηρεάζει την πρόσβαση στην εξουσία και τις ευκαιρίες ανέλιξης⁶⁷. Παρόμοια, η Hyde (1989)⁶⁸ τονίζει ότι ο Weber αντιμετώπισε το φύλο κυρίως ως παραδοσιακή δομή εξουσίας, χωρίς να το εντάξει στη θεωρητική του συζήτηση για την κυριαρχία και τη νομιμοποίηση, καθώς η χαρισματική και η παραδοσιακή εξουσία που περιγράφει προϋποθέτει την ανδρική ηγεσία. Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι ο Weber αναγνώρισε ότι οι γυναίκες ιστορικά αποκλείστηκαν από θέσεις κύρους. Ωστόσο, δεν ενσωμάτωσε το φύλο ως θεμελιώδη άξονα κοινωνικής ανισότητας, σε αντίθεση με την τάξη, την κοινωνική θέση και την εξουσία που αποτελούν τον πυρήνα της θεωρίας του.

Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους πατέρες της Κοινωνιολογίας που αγνοούν ή υποβιβάζουν τις γυναίκες, ο Georg Simmel (1858-1918) αφιερώνει ειδικά δοκίμια στο

⁶⁵ Πρβλ. M. Weber (1907). *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung*. Tübingen: Mohr.

⁶⁶ Πρβλ. H. M. Hacker (1953). *Marx, Weber and Pareto on the changing status of women*. The American Journal of Economics and Sociology, 12(2), 149–162.

⁶⁷ Πρβλ. H. M. Hacker (1953), op.cit. pp. 153–154.

⁶⁸ Πρβλ. C. Hyde (1989). *Max Weber meets feminism: A reconsideration of charisma*. CSST Working Paper No. 36 / CRSO Working Paper No. 407, University of Michigan. [...] «presuppose male leadership» p. 3.

ζήτημα του φύλου⁶⁹. Ιδιαίτερα πρωτοποριακή για την εποχή του είναι η παρατήρησή του ότι η επιστήμη, η τέχνη, η θρησκεία και ό,τι θεωρούμε αντικειμενικά ουδέτερο ή πανανθρώπινο έχει δημιουργηθεί από άντρες⁷⁰. Επομένως, τα κριτήρια με τα οποία αξιολογούμε τα πάντα στην κοινωνία είναι ανδρικά. Η κοινωνία εξισώνει την έννοια του ανθρώπου με την έννοια του άντρα, περιθωριοποιεί τις γυναίκες. Ο Simmel κάνει σαφή διαχωρισμό μεταξύ της ανδρικής και της γυναικείας φύσης. Οι άντρες λόγω του καταμερισμού της εργασίας εξιδανικεύονται και κατακερματίζονται σε ρόλους οικονομικούς, πολιτικούς κ.λπ. Η γυναίκα παραμένει μια αρμονική ολότητα διότι δεν καθορίζεται από το τι κάνει στον έξω κόσμο αλλά από το τι είναι. Ωστόσο, ακόμη και με την είσοδο των γυναικών στο δημόσιο βίο κατά τον Simmel δεν θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια ξεχωριστή «γυναικεία κουλτούρα», επειδή οι γυναίκες δεν λειτουργούν με τη λογική της εξειδίκευσης και του καταμερισμού. Έτσι, περιορίζονται στον χώρο του σπιτιού. Επομένως, παρά το γεγονός ότι ο Simmel κάνει ορατή την ανδρική πατριαρχία στην κουλτούρα ονοματίζοντας την απουσία της γυναίκας από τη δημόσια σφαίρα ως «αρμονική ολότητα», καταλήγει να δικαιολογεί τον περιορισμό της στο σπίτι.

Οι αναλύσεις του Georg Simmel για τις σχέσεις των φύλων αποτελούν μια από τις πιο πρωτότυπες αλλά και αντιφατικές συμβολές της κλασικής κοινωνιολογίας. Όπως δείχνει η Suzanne Vromen (1990)⁷¹, ο Simmel ήταν ο μόνος από τους κλασικούς που αντιμετώπισε συστηματικά το «γυναικείο ζήτημα», υποστηρίζοντας ότι οι γυναίκες βρίσκονται παγιδευμένες σε μια *ανδροκεντρική κουλτούρα*, όπου οι «αντικειμενικές» πολιτισμικές αξίες έχουν ιστορικά διαμορφωθεί από άνδρες και

⁶⁹ Πρβλ. G. Simmel (1911a). *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays*. Leipzig: Dr. Werner Klinkhardt. · G. Simmel (1911). *Weibliche Kultur*. In *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays* (pp. 157–185). Leipzig: Dr. Werner Klinkhardt · G. Simmel (1911b). *Das Relative und das Absolute im Geschlechter-Problem*. In *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays* (pp. 67–101). Leipzig: Dr. Werner Klinkhardt.

⁷⁰ Πρβλ. G. Simmel (1911/1984). *The relative and the absolute in the problem of the sexes*. In D. Levine (Ed.), *Georg Simmel: On women, sexuality, and love* (pp. 94–111). New Haven: Yale University Press. [...] «the sexes represent two distinct psychic modalities... woman embodies unity and wholeness, while man embodies differentiation and abstraction» (p. 100).

⁷¹ Πρβλ. S. Vromen (1990). *Georg Simmel and the cultural dilemma of women*. In M. Kaern, B. Phillips, & R. Cohen (Eds.), *Georg Simmel and contemporary sociology* (pp. 319–340). Kluwer Academic Publishers.

φέρουν «σαφώς αρσενικό χαρακτήρα»⁷². Ο Lewis Coser (1977)⁷³ επιβεβαιώνει ότι για τον Simmel οι κανόνες, τα κριτήρια και τα πολιτισμικά μέτρα αξιολόγησης εμφανίζονται ως «ουδέτερα», αλλά στην πραγματικότητα είναι ανδρικά πρότυπα που παρουσιάζονται ως καθολικά. Παράλληλα, όμως, ο Simmel διατηρεί μια ουσιοκρατική αντίληψη για το φύλο: θεωρεί ότι οι γυναίκες διαθέτουν μια «ενιαία, φυσική, πρωτογενή ουσία», πιο «κοντά στη φύση» και λιγότερο διαφοροποιημένη από εκείνη των ανδρών⁷⁴. Αυτή η θέση τον οδηγεί σε μια αντιφατική θεωρία: ενώ αναλύει την πολιτισμική υποτέλεια των γυναικών, ταυτόχρονα αναπαράγει την ιδέα ότι τα φύλα έχουν έμφυτες, σταθερές ουσίες που καθορίζουν τις δυνατότητες και τους ρόλους τους. Επομένως, ο Simmel αναγνωρίζει την ανδροκεντρική δομή της κουλτούρας, αλλά δεν απομακρύνεται από μια ουσιοκρατική θεώρηση της γυναικείας φύσης.

Στο παρόν τμήμα των κλασικών θεωρήσεων για το φύλο εντάσσονται και ο Karl Marx (1818-1883) και ο Friedrich Engels (1820-1895), οι οποίοι ανήκουν σε ένα διαφορετικό θεωρητικό παράδειγμα. Η ανάλυσή τους για το φύλο δεν διατυπώνεται άμεσα, αλλά προέρχεται από μια εντελώς διαφορετική σκέψη, η οποία δεν στηρίζεται στη βιολογία, την ουσιοκρατία ή την εξελικτική επιχειρηματολογία των κλασικών κοινωνιολόγων, αλλά στην οικονομική τάξη και τις σχέσεις παραγωγής. Στο βιβλίο τους *The Holy Family* (1845)⁷⁵ δεν αναπτύσσουν συστηματικά το ζήτημα του φύλου, αλλά υποστηρίζουν ότι αυτά που θεωρούμε «φυσικά» ή «κανονικά» σχετίζονται με τις κοινωνικές και υλικές συνθήκες και τις σχέσεις εξουσίας. Το βασικό τους πλαίσιο είναι υλιστικό (materialist), καθώς δίνουν έμφαση στις υλικές συνθήκες ζωής (εργασία, τάξη, οικονομία). Δεν αναλύουν το φύλο ως ξεχωριστή κατηγορία καταπίεσης, αλλά αυτή η διάσταση μπορεί να συναχθεί έμμεσα μέσα από τις ταξικές σχέσεις. Η προσέγγισή τους στη γενικότερη μαρξιστική θεωρία αντιμετωπίζει την καταπίεση των γυναικών όχι ως φυσικό ή βιολογικό δεδομένο, αλλά ως ιστορικό και κοινωνικό κατασκεύασμα που συνδέεται με την εμφάνιση της ατομικής ιδιοκτησίας,

⁷² Πρβλ. S. Vromen (1990), op.cit. p. 321–322.

⁷³ Πρβλ. L. A. Coser (1977). Georg Simmel's neglected contributions to the sociology of women. *Signs*, 2(4), 869–876.

⁷⁴ Πρβλ. L. A. Coser (1977), op.cit. p.874.

⁷⁵ Πρβλ. Karl Marx, & Friedrich Engels (1845/1975). *The Holy Family, or Critique of Critical Criticism*. Progress Publishers.

της πατριαρχικής οικογένειας και της ταξικής κυριαρχίας. Η πιο συστηματική σύνδεση του φύλου με τις δομές της κοινωνίας αναπτύσσεται μεταγενέστερα από τον Engels (1884)⁷⁶, στο έργο του *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Ο Engels (1884) υποστήριξε ότι η υποταγή των γυναικών δεν αποτελεί φυσικό δεδομένο, αλλά ιστορικό αποτέλεσμα που συνδέεται με την εμφάνιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, της πατριαρχικής οικογένειας και της ταξικής κυριαρχίας. Με τον τρόπο αυτό, η μαρξιστική προσέγγιση συνέβαλε καθοριστικά στη θεώρηση του φύλου ως κοινωνικού και ιστορικού κατασκευάσματος.

Αρκετοί σύγχρονοι κοινωνιολόγοι έχουν ασκήσει κριτική στην προσέγγιση των Karl Marx και Friedrich Engels, επισημαίνοντας ότι, παρότι προσφέρει μια ισχυρή ανάλυση των ταξικών σχέσεων, παραμένει περιορισμένη ως προς την κατανόηση άλλων μορφών κοινωνικής ανισότητας, όπως το φύλο. Ο Anthony Giddens, αν και δεν αναπτύσσει μια πλήρως εστιασμένη θεωρία για το φύλο στο πλαίσιο κριτικής του μαρξισμού, συμβάλλει έμμεσα στη συζήτηση μέσα από τη γενικότερη κριτική του. Στο έργο του *The Constitution of Society* (1984)⁷⁷, υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές δομές δεν καθορίζονται αποκλειστικά από την οικονομία, αλλά συγκροτούνται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση δομών και κοινωνικών δρώντων (structure–agency). Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει την ανάλυση μορφών ανισότητας που δεν είναι μόνο ταξικές, αλλά και έμφυλες, πολιτισμικές και συμβολικές. Έτσι, η κριτική του στον κλασικό μαρξισμό δεν εστιάζει στο ότι «αγνοεί το φύλο» με άμεσο τρόπο. Ωστόσο, περιορίζει την κοινωνική ανάλυση στην οικονομική διάσταση, κάτι που δυσκολεύει την κατανόηση σύνθετων κοινωνικών σχέσεων, όπως οι έμφυλες ταυτότητες και οι ρόλοι στην καθημερινή ζωή. Η Michele Barrett στο έργο της *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis* (1980)⁷⁸ ασκεί κριτική στον κλασικό μαρξισμό. Υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να εξηγήσει επαρκώς την καταπίεση των γυναικών, επειδή την ανάγει κυρίως σε ταξικές και οικονομικές σχέσεις. Σύμφωνα με την ίδια,

⁷⁶ Πρβλ. F. Engels (1884/1972). *The origin of the family, private property and the state*. New York: Pathfinder Press. Ο δημόσιος κόσμος θεωρήθηκε ότι ανήκε στους άνδρες και ο ιδιωτικός στις γυναίκες με την οργάνωση του κόσμου από τους άνδρες μέσα από την οποία αναδείχθηκε η πατριαρχία. p.34

⁷⁷ Πρβλ. A. Giddens (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press.

⁷⁸ Πρβλ. M. Barrett (1980) *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis*, London, Verso.

η μαρξιστική ανάλυση τείνει να αντιμετωπίζει το φύλο ως δευτερεύουσα ή παράγωγη κατηγορία, παραβλέποντας τις ιδεολογικές και πολιτισμικές διαστάσεις της έμφυλης ανισότητας. Έτσι, θεωρεί ότι η γυναικεία καταπίεση δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνο μέσα από την οικονομική δομή του καπιταλισμού, αλλά απαιτεί μια πιο σύνθετη ανάλυση που να αναγνωρίζει την αυτονομία των έμφυλων σχέσεων εξουσίας. Συνοψίζοντας, η κοινωνιολογική κριτική τονίζει ότι η μαρξιστική θεωρία χρειάζεται να συμπληρωθεί με πιο πολυδιάστατες προσεγγίσεις, ώστε να κατανοηθούν οι πολλαπλές και αλληλοεπικαλυπτόμενες μορφές εξουσίας στην κοινωνία.

Στο σημείο αυτό και αντίθετα από τους Marx και Engels, όπου οι έμφυλοι ρόλοι νοούνται ως προϊόν της οικονομικής βάσης και των σχέσεων παραγωγής, ο Talcott Parsons (1902-1979) προσεγγίζει το φύλο μέσα από τη λειτουργική αναγκαιότητα της κοινωνικής τάξης. Ο Parsons είναι ο πιο πρόσφατος θεωρητικός που ενσωματώθηκε στις κλασικές θεωρήσεις για το φύλο λόγω της εστίασής του στην κανονιστική συναίνεση⁷⁹. Αφιερώνει σημαντική προσοχή στην οικογένεια και στους «ρόλους των φύλων». Στο βιβλίο του *The Social System* (1951) αναλύει την κοινωνία ως σύστημα αλληλοσυνδεόμενων μερών που συμβάλλουν στη σταθερότητα και τη συνοχή του κοινωνικού συνόλου⁸⁰. Για τον Parsons (1951)⁸¹, η κοινωνικοποίηση αποτελεί τον βασικό μηχανισμό μέσω του οποίου τα άτομα εσωτερικεύουν αξίες και ρόλους, συμπεριλαμβανομένων των έμφυλων ρόλων, με την οικογένεια να λειτουργεί ως πρωταρχικός θεσμός μετάδοσης προτύπων⁸². Οι διακριτοί ρόλοι, ο

⁷⁹ Πρβλ. J. Saltzman Chafetz (2006), op.cit. p.6.

⁸⁰ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]). *The Social System*. Routledge. Ο Parsons έβλεπε την κοινωνία ως «ένα τεράστιο δίκτυο συνδεδεμένων μερών». (pp. 3–5), ο Parsons ορίζει το κοινωνικό σύστημα ως “a system of interdependent parts”. Στο ίδιο κεφάλαιο, περιγράφει την κοινωνία ως “a complex of functionally interrelated structures”. Η ελληνική φράση «δίκτυο συνδεδεμένων μερών» είναι η πιστή και καθιερωμένη απόδοση της σύλληψης του Parsons.

⁸¹ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p. 42. Αναλύει τους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης, δηλαδή την εκμάθηση προτύπων που προσανατολίζουν σε συγκεκριμένους κοινωνικούς ρόλους.

⁸² Πρβλ. T. Parsons (1964). *Social structure and personality*. Free Press · T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p. 42. Ο Parsons θεωρεί την κοινωνικοποίηση ως εμπειρία ζωής με μια σειρά από πιο συγκεκριμένες κοινωνικοποιητικές εμπειρίες, επειδή οι κανόνες και οι αξίες που ενσωματώνονται στην παιδική ηλικία τείνουν να είναι πολύ γενικές, δεν προετοιμάζουν τα παιδιά για τις διάφορες συγκεκριμένες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν στην ενήλικη ζωή. Τα προβλήματα της διαδικασίας κοινωνικοποίησης διατυπώνονται με την υπόθεση ότι οι παράγοντες που παράγουν την ισορροπία της διαδικασίας αλληλεπίδρασης είναι σταθεροποιημένοι με την εξαίρεση ότι οι απαιτούμενοι προσανατολισμοί για την επαρκή λειτουργία ενός δεδομένου δρώντα σε έναν δεδομένο ρόλο δεν έχουν ακόμη μαθευτεί. · T. Parsons & R. F. Bales (1955). *Family, socialization and interaction process*. Free Press · G. Ritzer (2011), op.cit. p.245 · R. T. Schaefer (2014), op.cit. p 16. Σύμφωνα με τον δομικό λειτουργισμό εάν μια πτυχή της κοινωνικής ζωής δεν συμβάλλει στη σταθερότητα ή την επιβίωση μιας

εκφραστικός (expressive) και ο εργαλειακός (instrumental), θεωρούνται μηχανισμοί που εξασφαλίζουν σταθερότητα, κοινωνική ενσωμάτωση και ομαλή μετάβαση των ατόμων από την οικογένεια στους θεσμούς της ενήλικης ζωής⁸³. Η ερμηνεία αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι, στον δομικό λειτουργισμό, η διαφοροποίηση των έμφυλων ρόλων δεν αποδίδεται σε ταξικές αντιθέσεις αλλά στην ανάγκη του συστήματος να διατηρεί ισορροπία⁸⁴. Άλλωστε, ο Parsons (1951)⁸⁵ παρατηρεί ότι σε αυταρχικά κοινωνικά συστήματα, ο γυναικείος ρόλος συγκροτείται σε έντονη αντίθεση με τον ανδρικό: οι γυναίκες προσδιορίζονται κυρίως ως φορείς συναισθηματικής ανταπόκρισης και αντικείμενα αγάπης, ενώ τους αποδίδονται περιορισμένες οργανικές ή ηθικές ικανότητες. Η έμφαση στην ιεραρχία και την πειθαρχία οδηγεί σε μια οικογενειακή δομή όπου η σύζυγος διατηρείται σε υποδεέστερη και αυστηρά καθορισμένη θέση, αναπαράγοντας την ευρύτερη εξουσιαστική τάξη.

Ωστόσο, η Φεμινιστική Κοινωνιολογία της περιόδου 1970–1990 άσκησε σημαντική κριτική στην «απουσία του φύλου» από τη θεωρία του Parsons⁸⁶. Επεσήμανε ότι ο Parsons δεν ενσωμάτωσε τον παράγοντα φύλο στη θεωρία του, αντιμετωπίζοντας τους «ρόλους φύλου» ως ουδέτερες λειτουργικές

κοινωνίας - εάν δεν εξυπηρετεί κάποια αναγνωρίσιμη χρήσιμη λειτουργία ή δεν προωθεί τη συναίνεση αξίας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας - δεν θα μεταδοθεί από τη μια γενιά στην επόμενη · R. T. Schaefer (2014). *Sociology matters*. McGraw-Hill. p 69.

⁸³ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p. 42.

⁸⁴ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p. 289.

⁸⁵ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. «Above all the feminine role tends to be defined in sharp contrast to the masculine. Because of the importance of discipline in the politico-occupational structures and the importance of affective needs, it seems likely that this type of society will have a strong accent on women as love-objects and as responsive, but not as having instrumental or moral capacities of a high order. Combined with the general emphasis on hierarchy and authority in this type of society, this would seem to suggest an authoritarian family structure, in which the wife was carefully “kept in her place.” p.132.

⁸⁶ Πρβλ. J. B. Agassi (1990). The Feminist Challenge to the Sociology of Work. *The Polish Sociological Bulletin*, 90, 51–61. <http://www.jstor.org/stable/44816538> · A. J. Treviño (2020). Pounding on Parsons: How Criticism Undermined the Reputation of Sociology’s Incurable Theorist. In P. Kivisto (Ed.), *The Cambridge Handbook of Social Theory* (pp. 179–204). Cambridge University Press. · K. Cox (2021). *Feminist theory in sociology*. EBSCO Research Starters. Η Φεμινιστική Κοινωνιολογία ανέδειξε ότι οι προσεγγίσεις που βασίζονται στον Parsons αναπαρήγαγαν μια κανονιστική και ανδροκεντρική εικόνα της κοινωνίας, επειδή παρουσίαζαν τους έμφυλους ρόλους ως φυσικούς και αναπόφευκτους, αντιμετωπίζαν την οικογένεια ως εγγενώς «λειτουργική» χωρίς να αναγνωρίζουν τις σχέσεις εξουσίας στο εσωτερικό της και ενίσχυαν την ιδέα ότι οι γυναίκες «ανήκουν» στον εκφραστικό και οικιακό ρόλο. Με αυτόν τον τρόπο, η φεμινιστική κριτική αποκάλυψε ότι ο λειτουργισμός δεν περιέγραφε απλώς την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά συνέβαλλε στη διατήρηση των έμφυλων ανισοτήτων.

διαφοροποιήσεις⁸⁷. Όπως σημείωσε ο Turner, μαθητής του Parsons, η θεωρία του Parsons υπήρξε «τυφλή» απέναντι σε ζητήματα φύλου και φεμινιστικής θεωρίας⁸⁸. Αυτή η παράλειψη του Parsons αποτέλεσε αφετηρία για τις φεμινίστριες κοινωνιολόγους. Οι τελευταίες ανέδειξαν ότι οι ρόλοι φύλου δεν είναι ουδέτερες λειτουργικές διαφοροποιήσεις, αλλά μηχανισμοί που αναπαράγουν την πατριαρχία και την έμφυλη ανισότητα⁸⁹. Επιπλέον, ήταν σαφές ότι στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 οι κοινωνιολόγοι που ασχολήθηκαν με την οικογένεια και επηρεάστηκαν από τον Parsons, υποστήριζαν ρητά ότι η εκτεταμένη απασχόληση παντρεμένων γυναικών θα έθετε σε κίνδυνο τη «σωστή» κοινωνικοποίηση των παιδιών και την «υγεία» της οικογένειας ως κοινωνικού συστήματος⁹⁰.

Συνοψίζοντας, η κλασική Κοινωνιολογία θεμελίωσε το φύλο μέσα από βιολογικές, ουσιοκρατικές και εξελικτικές παραδοχές που νομιμοποίησαν την πατριαρχία. Ο Comte και ο Durkheim αντιμετώπισαν τη γυναικεία υποταγή ως «φυσική» και λειτουργική, ενώ ο Spencer μετέτρεψε τις κοινωνικές ανισότητες σε «νόμους της φύσης». Ο Weber, παρά την ανάλυσή του στην εξουσία, άφησε το φύλο εκτός του θεωρητικού του σχήματος, ενώ η Marianne Weber ανέδειξε τον γάμο ως θεσμό ανισότητας. Ο Simmel αναγνώρισε την ανδροκεντρική κουλτούρα αλλά παρέμεινε ουσιοκρατικός. Αντίθετα, οι Marx και Engels προσέγγισαν το φύλο μέσα από τις υλικές συνθήκες, την εργασία και τις ταξικές σχέσεις, αποδίδοντάς του ιστορικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια, ο Parsons συνέχισε τη λειτουργιστική παράδοση, θεωρώντας διαφοροποίηση των φύλων αναγκαία για τη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος μέσω των «εργαλειικών» και «εκφραστικών» ρόλων. Αυτή η θεωρητική παρακαταθήκη, από τον Comte έως τον Parsons, παγίωσε την αντίληψη της έμφυλης ανισότητας ως φυσικής ή λειτουργικά ωφέλιμης, ανοίγοντας τον δρόμο για τις φεμινιστικές θεωρίες που αμφισβήτησαν τη φυσικότητα των ρόλων και ανέδειξαν το φύλο ως κοινωνική και ιστορική κατασκευή.

⁸⁷ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. · A. J. Treviño (2020), op.cit

⁸⁸ Πρβ. J. H. Turner (1991a) Preface to the new edition σε T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p.xiii · J. H. Turner, (1991b). *The structure of sociological theory* (5th ed.). Wadsworth.

⁸⁹ Πρβλ. R. W. Connell (1987). *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford University Press.

⁹⁰ Πρβλ. C. Ehrlich (1971). The male sociologists' burden: The place of women in marriage family texts. *Journal of Marriage and the Family*, 33, 421-30. <https://www.jstor.org/stable/349841>.

1.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις μετά το 1970

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις της χρονικής περιόδου μετά το 1970, περίοδος κατά την οποία αναπτύσσεται η Κοινωνιολογία του Φύλου, αναθεώρησαν σε αρκετά σημεία της κοινωνιολογικές παραδόσεις αναφορικά με την αντιμετώπιση του γυναικείου φύλου⁹¹. Οι βασικές προσεγγίσεις που κυριαρχούν είναι *οι φεμινιστικές θεωρίες, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός και οι μεταδομιστικές/μεταμοντέρνες προσεγγίσεις*.

1.3.1 Φεμινιστικές θεωρίες (1970-1990)

Οι φεμινιστικές θεωρίες, όπως αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του 1970 και εξής, συγκροτούν ένα πολυδιάστατο θεωρητικό πεδίο που μετασχηματίζει την κοινωνιολογική ανάλυση του φύλου και των κοινωνικών ανισοτήτων⁹². Σε αντίθεση με τις κλασικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες αντιμετώπιζαν το φύλο ως δευτερεύουσα ή φυσικοποιημένη κατηγορία, ο φεμινιστικός στοχασμός το αναδεικνύει σε κεντρικό άξονα. Η συγκρότηση της Κοινωνιολογίας του Φύλου συνδέεται άμεσα με αυτή τη θεωρητική μετατόπιση που επέφερε το *δεύτερο κύμα*

⁹¹ Πρβλ. J. Saltzman Chafetz (2006), op.cit. p.3.

⁹² Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.4.

φεμινισμού⁹³ στην κοινωνιολογική σκέψη και έρευνα⁹⁴. Στο πλαίσιο αυτό, τα κλασικά φεμινιστικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του 1970 και εξής — φιλελεύθερο, ριζοσπαστικό, σοσιαλιστικό/μαρξιστικό, ψυχαναλυτικό και φεμινισμό της διαφοράς— διαμόρφωσαν τις βασικές εννοιολογικές και αναλυτικές αφητηρίες πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε η σύγχρονη κοινωνιολογία του φύλου.

Αρχικά, ο φιλελεύθερος φεμινισμός εστιάζει στη διάκριση μεταξύ βιολογικού (sex) και κοινωνικού (gender) φύλου και υποστηρίζει ότι οι έμφυλοι ρόλοι είναι προϊόν κοινωνικοποίησης και όχι βιολογίας. Αποτελεί μία από τις πρώτες συστηματικές θεωρητικές προσεγγίσεις που αμφισβήτησαν την ιδέα ότι η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι «φυσική» ή αναπόφευκτη.

Κεντρική εκπρόσωπος του ρεύματος θεωρείται η Mary Wollstonecraft (1759-1797), η οποία στο *A Vindication of the Rights of Woman* (1792)⁹⁵ υποστηρίζει ότι η υποδεέστερη θέση των γυναικών δεν οφείλεται σε έμφυτες διαφορές, αλλά στην έλλειψη πρόσβασης στην εκπαίδευση, στα δικαιώματα και στις ευκαιρίες. Η Wollstonecraft διατυπώνει το θεμέλιο της φιλελεύθερης φεμινιστικής σκέψης: η

⁹³ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. pp. 190-195. Η ιστορική εξέλιξη του φεμινισμού περιγράφεται συχνά μέσα από το σχήμα των τεσσάρων «κυμάτων». Το πρώτο κύμα (τέλη 19ου–αρχές 20ού αιώνα) επικεντρώθηκε στην κατάργηση της νομικής ανισότητας και κυρίως στη διεκδίκηση του δικαιώματος ψήφου, με οργανώσεις όπως η NAWSA και το Woman's Party να πρωτοστατούν σε μαζικές κινητοποιήσεις και πολιτικές πιέσεις, μέχρι την ψήφιση της 19ης Τροπολογίας το 1920. Το δεύτερο κύμα (1960–1980) αναδύθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στόχευσε στην ανάδειξη της έμφυλης καταπίεσης στους θεσμούς, στην εργασία, στην εκπαίδευση και στην καθημερινή ζωή, με κεντρικά γεγονότα την Επιτροπή Kennedy (1961), τη δημοσίευση του *The Feminine Mystique* (1963) και την ίδρυση του NOW (1966), που σηματοδότησαν την πολιτικοποίηση του συνθήματος «το προσωπικό είναι πολιτικό». Το τρίτο κύμα (1990–2000) προέκυψε ως απάντηση τόσο στην ομοιογενή εικόνα του δεύτερου κύματος όσο και στην άνοδο του νεοφιλελευθερισμού, δίνοντας έμφαση στη διαθεματικότητα, την ατομική ταυτότητα, την πολιτισμική ποικιλομορφία και τις πολλαπλές μορφές καταπίεσης, ενώ ανέδειξε νέες μορφές ακτιβισμού και συμμαχιών. Το τέταρτο κύμα (2010–σήμερα) χαρακτηρίζεται από τον ψηφιακό φεμινισμό, τον διαδικτυακό ακτιβισμό και την αναζωπύρωση μαζικών κινητοποιήσεων, όπως το Women's March και το #MeToo, αξιοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τη διεκδίκηση έμφυλης δικαιοσύνης και την καταγγελία της έμφυλης βίας. Παρά τις κριτικές για την απλοποίηση που συνεπάγεται η «μεταφορά των κυμάτων», το σχήμα αυτό παραμένει χρήσιμο για την κατανόηση της ιστορικής συνέχειας και των μετατοπίσεων του φεμινιστικού κινήματος.

⁹⁴ Πρβλ. D. Cameron (2020). *Φεμινισμός: παρελθόν και παρόν ενός κινήματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σ.47. Η Cameron (2020), [Κοινωνιολόγος] υποστηρίζει ότι ο φεμινισμός ως ιδέα είναι χρονικά πολύ πιο παλιό φαινόμενο από το αντίστοιχο πολιτικό κίνημα και χαρακτηρίζεται για την παγκοσμιότητά του. Η θεωρία του φεμινισμού δεν είναι ενιαία αλλά περιλαμβάνει διαφορετικές οπτικές που επιχειρούν να περιγράψουν τη γυναικεία καταπίεση.

⁹⁵ Πρβλ. M. Wollstonecraft (2004). *A vindication of the rights of woman* (Rev. ed.). Penguin Books. (Original work published 1792).

ισότητα μπορεί να επιτευχθεί μέσα από θεσμικές μεταρρυθμίσεις, νομική κατοχύρωση δικαιωμάτων και άρση των κοινωνικών εμποδίων που περιορίζουν τις γυναίκες. Στο πλαίσιο αυτό, ο φιλελεύθερος φεμινισμός επικεντρώνεται στην ατομική ελευθερία, την ισότητα ευκαιριών και την πρόσβαση των γυναικών στην εκπαίδευση, την εργασία και τη δημόσια σφαίρα, θεωρώντας ότι η κοινωνική αλλαγή μπορεί να επιτευχθεί μέσω μεταρρυθμίσεων και όχι μέσω ριζικής ανατροπής των κοινωνικών δομών.

Σημαντική εκπρόσωπος του φιλελεύθερου φεμινισμού του 19^{ου} αιώνα θεωρείται και η Harriet Taylor Mill (1807-1858). Στο έργο της *The Enfranchisement of Women* (1851)⁹⁶, υποστηρίζει ότι η κοινωνική και πολιτική υποτέλεια των γυναικών δεν αποτελεί φυσική κατάσταση. Αποτελεί αποτέλεσμα θεσμικών και νομικών περιορισμών που στερούν από τις γυναίκες την πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην εργασία και στη δημόσια ζωή. Η Taylor Mill αναδεικνύει την ανάγκη για ισότητα δικαιωμάτων, ιδιαίτερα στο πεδίο της εργασίας και της οικογενειακής ζωής, υποστηρίζοντας ότι η κοινωνική πρόοδος προϋποθέτει την πλήρη συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια σφαίρα. Η συμβολή της θεωρείται καθοριστική, καθώς διατύπωσε με συνέπεια το επιχείρημα ότι η ισότητα των φύλων αποτελεί ζήτημα δικαιοσύνης και κοινωνικής ωφέλειας, επηρεάζοντας βαθιά τόσο τον John Stuart Mill όσο και την ευρύτερη φιλελεύθερη παράδοση⁹⁷.

Ωστόσο, η έμφαση του φιλελεύθερου φεμινισμού στην άρση των θεσμικών ανισοτήτων και στην ισότητα των ευκαιριών ανέδειξε και τα όριά του, καθώς δεν αμφισβήτησε τις βαθύτερες δομές εξουσίας που οργανώνουν τις έμφυλες σχέσεις⁹⁸. Η Rosemarie Tong αναγνωρίζει ότι ο φιλελεύθερος φεμινισμός συμβάλλει καθοριστικά στην κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων για τις γυναίκες. Ωστόσο, επισημαίνει ότι αυτή η προσέγγιση παραμένει περιορισμένη, επειδή τονίζει κυρίως την άρση θεσμικών εμποδίων και την ισότητα των ευκαιριών, χωρίς να αμφισβητεί

⁹⁶ Πρβλ. H. Taylor Mill (1998). *The enfranchisement of women*. In J. S. Mill & H. Taylor Mill, *Essays on sex equality* (pp. 59–81). University of Chicago Press. (Original work published 1851).

⁹⁷ Πρβλ. S. Mendus (1994). John Stuart Mill and Harriet Taylor on women and marriage. *Utilitas*, 6(2), 287–299. <https://doi.org/10.1017/S0953820800001643>.

⁹⁸ Πρβλ. R. Tong (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction* (3rd ed.). Westview Press.

τις βαθύτερες πατριαρχικές δομές. Για τον λόγο αυτό, η Tong (2009) υποστηρίζει ότι οι φεμινίστριες που απέρριψαν τον φιλελεύθερο φεμινισμό ίσως χρειάζεται να επανεξετάσουν τη στάση τους, αναγνωρίζοντας τόσο τα επιτεύγματά του όσο και τα όριά του⁹⁹.

Αυτή η αναγνώριση των ορίων του φιλελεύθερου φεμινισμού αποτελεί το θεωρητικό σημείο εκκίνησης για την ανάπτυξη του ριζοσπαστικού φεμινισμού τη δεκαετία του 1970. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός θεμελιώνεται στην άποψη ότι η πατριαρχία είναι το πρωταρχικό και βαθύτερο σύστημα εξουσίας- ανεξάρτητο από την τάξη - και διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις και παράγει έμφυλες ανισότητες.

Στο σημείο αυτό χρειάζεται να τονιστεί ότι η Simone de Beauvoir (1908-1986) δεν εντάσσεται τυπικά στο ρεύμα του ριζοσπαστικού φεμινισμού¹⁰⁰. Ωστόσο, το βιβλίο της *The Second Sex* (1949/2011)¹⁰¹ λειτουργεί ως κρίσιμο θεωρητικό σημείο μετάβασης από τον φιλελεύθερο προς τον ριζοσπαστικό φεμινισμό. Η υπαρξιστική της ανάλυση για το φύλο ως κοινωνική κατασκευή και η διάσημη θέση της ότι η «γυναίκα δεν γεννιέται, αλλά γίνεται» ανοίγουν τον δρόμο για τις μεταγενέστερες ριζοσπαστικές θεωρήσεις της Kate Millett (1934-2017) και της Shulamith Firestone (1945-2012), οι οποίες αναπτύσσουν πιο συστηματικές κριτικές της πατριαρχίας ως δομικού συστήματος εξουσίας. Έτσι, η Beauvoir υπερβαίνει τα όρια του φιλελεύθερου φεμινισμού, χωρίς όμως να συμερίζεται τις ριζοσπαστικές προτάσεις ανατροπής της οικογένειας, της σεξουαλικότητας ή της αναπαραγωγής που χαρακτήρισαν το ριζοσπαστικό ρεύμα της δεκαετίας του 1970.

⁹⁹ Πρβλ. R. Tong (2009), op.cit. [...] "For all the ways liberal feminism may have gone wrong for women, it did some things very right for women along the way. Women owe to liberal feminists many of the civil, educational, occupational, and reproductive rights they currently enjoy. They also owe to liberal feminists the ability to walk increasingly at ease in the public domain, claiming it as no less their territory than men's. Perhaps enough time has passed for feminists critical of liberal feminism to reconsider their dismissal of it", p.47.

¹⁰⁰ Πρβλ. J. Saltzman Chafetz (2006), op.cit. p.156.

¹⁰¹ Πρβλ. S. de Beauvoir (2011). *The second sex* (C. Borde & S. Malovany-Chevallier, Trans.). Vintage Books. (Original work published 1949). Το *Le deuxième sexe* (1949) αποτελεί ένα από τα πιο επιδραστικά έργα της φεμινιστικής θεωρίας, στο οποίο η Simone de Beauvoir αναλύει τη γυναικεία καταπίεση ως αποτέλεσμα ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διεργασιών και όχι βιολογικού καθορισμού. ... [On ne naît pas femme : on le devient], p.13.

Η Millett, επηρεασμένη από την de Beauvoir, στο έργο της *Sexual Politics* (1970)¹⁰² εισάγει την έννοια της *πολιτικής του φύλου*. Αναδεικνύει την πατριαρχία ως ένα ολοκληρωμένο πολιτικό σύστημα εξουσίας που διαπερνά τόσο τους θεσμούς όσο και την καθημερινή ζωή. Η Millett υποστηρίζει ότι οι σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών δεν είναι φυσικές ούτε ιδιωτικές, αλλά βαθιά πολιτικές, καθώς βασίζονται σε μηχανισμούς κυριαρχίας που νομιμοποιούνται μέσα από την κουλτούρα, τη λογοτεχνία, τη σεξουαλικότητα και την οικογένεια. Με την ανάλυσή της αποκαλύπτει ότι η ανδρική εξουσία δεν περιορίζεται σε νομικές ή θεσμικές μορφές, αλλά λειτουργεί ως ιδεολογικό σύστημα που διαμορφώνει αντιλήψεις, συμπεριφορές και προσδοκίες. Επιπλέον, δείχνει ότι οι ανισότητες φύλου δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο με θεσμικές μεταρρυθμίσεις αλλά απαιτούν ριζική αμφισβήτηση των πολιτισμικών και ψυχοκοινωνικών θεμελίων της πατριαρχίας¹⁰³. Ασκεί κριτική στο πρώτο κύμα φεμινισμού, επισημαίνοντας ότι, παρότι πέτυχε σημαντικές νομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, δεν αμφισβήτησε τις βαθύτερες ρίζες του sex/gender συστήματος, επιτρέποντας στην πατριαρχία να ανασυγκροτηθεί¹⁰⁴. Η Millett καταλήγει ότι η απελευθέρωση των γυναικών απαιτεί την αποδόμηση των έμφυλων ρόλων, όπως έχουν κατασκευαστεί υπό την πατριαρχία και τη δημιουργία μιας κοινωνίας όπου οι έμφυλες κατηγορίες δεν θα αποτελούν μηχανισμό ιεράρχησης και εξουσίας¹⁰⁵.

Από την άλλη πλευρά, η Firestone μετατοπίζει το επίκεντρο από την ιδεολογία της Millett στη βιολογία ως θεμέλιο της πατριαρχίας. Η Firestone στο βιβλίο της *The dialectic of sex: The case for feminist revolution* (1970)¹⁰⁶ προτείνει μία από τις πιο ριζοσπαστικές και θεωρητικά φιλόδοξες αναλύσεις της πατριαρχίας. Υποστηρίζει ότι η σεξουαλική τάξη (sex class) αποτελεί την πιο βαθιά και αρχέγονη μορφή κοινωνικής ανισότητας, τόσο θεμελιωμένη στη βιολογία ώστε συχνά γίνεται «αόρατη» ή θεωρείται αδύνατο να αλλάξει. Για τη Firestone, η πατριαρχία δεν είναι επιφανειακή κοινωνική κατασκευή, αλλά ένα σύστημα που ριζώνει στις βιολογικές συνθήκες της

¹⁰² Πρβλ. K. Millett (1970). *Sexual politics*. New York: Doubleday.

¹⁰³ Πρβλ. K. Millett (1970), op.cit. pp. 35-40.

¹⁰⁴ Πρβλ. R. Tong (2009), op.cit. pp.53-54.

¹⁰⁵ Πρβλ. K. Millett (1970), op.cit.

¹⁰⁶ Πρβλ. S. Firestone (1970). *The dialectic of sex: The case for feminist revolution*. New York: William Morrow.

αναπαραγωγής και στην ιστορική εξάρτηση των γυναικών από το σώμα τους, γεγονός που καθιστά αναγκαία μια επανάσταση βαθύτερη ακόμη και από την οικονομική επανάσταση που περιέγραψαν οι Marx και Engels. Παρότι αναγνωρίζει τη συμβολή του ιστορικού υλισμού, θεωρεί ότι η μαρξιστική ανάλυση είναι «μερική», επειδή δεν φτάνει στο πρωταρχικό επίπεδο της σεξουαλικής διαίρεσης, η οποία προϋπάρχει της ταξικής διαίρεσης και συγκροτεί την πρώτη μορφή καταπίεσης στην ανθρώπινη ιστορία¹⁰⁷.

Η Firestone (1970) υποστηρίζει ότι η βιολογική οικογένεια, με την εξάρτηση μητέρας και παιδιού, τη μακρά παιδική ανωριμότητα και την αναγκαστική σύνδεση των γυναικών με την αναπαραγωγή, αποτελεί τον αρχικό μηχανισμό παραγωγής της πατριαρχίας και της ψυχοσεξουαλικής διαμόρφωσης της εξουσίας. Για τον λόγο αυτό, η απελευθέρωση των γυναικών απαιτεί όχι μόνο την κατάργηση της οικονομικής εκμετάλλευσης, αλλά και την *κατάργηση της βιολογικής αναπαραγωγής ως γυναικείου πεπρωμένου*, μέσω τεχνολογικών μέσων όπως η τεχνητή αναπαραγωγή. Η Firestone οραματίζεται μια κοινωνία όπου η σεξουαλική διαφορά δεν θα έχει πολιτισμική σημασία και όπου η εξουσία που παράγεται μέσα από τη βιολογική οικογένεια θα έχει εξαλειφθεί, επιτρέποντας την πλήρη κατάργηση των σεξουαλικών τάξεων. Σε αυτή τη νέα κοινωνία, η διάκριση μεταξύ «δημόσιου» και «ιδιωτικού» θα καταρρεύσει, επιτρέποντας την πλήρη ισότητα μεταξύ των φύλων και την κατάργηση των έμφυλων ρόλων¹⁰⁸.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, παρότι καθοριστικός για την ανάδειξη της πατριαρχίας και τη δημιουργία γυναικοκεντρικών θεσμών, έχει πλέον σε μεγάλο βαθμό ενσωματωθεί σε σύγχρονες κοινωνικές υπηρεσίες, καθώς οι ανάγκες των γυναικών και των κοινοτήτων μεταβάλλονται¹⁰⁹. Η κριτική προς το ρεύμα εστιάζει στην τάση του να παρουσιάζει την πατριαρχία ως ενιαίο και καθολικό σύστημα, συχνά παραβλέποντας κοινωνικές και ιστορικές διαφοροποιήσεις, καθώς και στην υιοθέτηση απόλυτων διχοτομιών που οδηγούν σε υπεραπλουστεύσεις¹¹⁰.

¹⁰⁷ Πρβλ. S. Firestone (1970), op.cit. pp.2-6.

¹⁰⁸ Πρβλ. S. Firestone (1970), op.cit. pp.8-13.

¹⁰⁹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.25.

¹¹⁰ Πρβλ. M. Laperrière & A. S. Orloff (2018). Gender and welfare states. In Risman et al (2018), *The Sociology of Gender* (pp. 229–231), p.12.

Παράλληλα, ορισμένες από τις προτάσεις του θεωρούνται ουτοπικές ή δύσκολα εφαρμόσιμες. Ωστόσο, το ρεύμα παραμένει θεμελιώδες, καθώς αναπτύχθηκε από τον φιλελεύθερο φεμινισμό και διαμόρφωσε το υπόβαθρο για μεταγενέστερες φεμινιστικές θεωρίες¹¹¹ θέτοντας το φύλο στο επίκεντρο της κοινωνικής ανάλυσης ως μηχανισμό κυριαρχίας και όχι ως φυσική ή λειτουργική διαφοροποίηση.

Καθώς οι περιορισμοί του ριζοσπαστικού φεμινισμού ανέδειξαν την ανάγκη σύνδεσης του φύλου με τις υλικές και οικονομικές δομές της κοινωνίας, το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε προς τον *σοσιαλιστικό και μαρξιστικό φεμινισμό*, οι μαρξιστικές και σοσιαλιστικές φεμινίστριες συνενώνουν τον καπιταλισμό και την πατριαρχία.

Αρχικά, η Margaret Benston (1937–1991) θεωρείται από τις θεμελιώτριες του μαρξιστικού φεμινισμού, καθώς στο κλασικό της άρθρο *The Political Economy of Women's Liberation* (1969)¹¹² ανέδειξε την οικιακή εργασία ως κεντρικό μηχανισμό εκμετάλλευσης των γυναικών στον καπιταλισμό. Υποστήριξε ότι η απλήρωτη εργασία στο σπίτι παράγει αξία για το σύστημα, καθώς εξασφαλίζει τη συντήρηση και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης χωρίς κόστος για το κεφάλαιο. Με αυτόν τον τρόπο, οι γυναίκες λειτουργούν ως «εφεδρικός στρατός εργασίας» και παραμένουν οικονομικά εξαρτημένες, γεγονός που καθιστά την οικιακή εργασία θεμέλιο της γυναικείας καταπίεσης.

Ακολούθως, η Heidi Hartmann, στο άρθρο της *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* (1979)¹¹³, υποστήριξε ότι ο μαρξισμός και ο φεμινισμός αποτελούν «δύο θεωρίες σε δυστυχημένο γάμο», επειδή ο πρώτος υποτιμά τη σημασία της πατριαρχίας και ο δεύτερος συχνά παραβλέπει τις υλικές δομές του καπιταλισμού. Η Hartmann (1979) ανέπτυξε το μοντέλο του «διπλού συστήματος», σύμφωνα με το οποίο η γυναικεία καταπίεση προκύπτει από τη συνάρθρωση δύο ξεχωριστών αλλά αλληλοενισχυόμενων συστημάτων: του καπιταλισμού και της

¹¹¹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.25

¹¹² Πρβλ. M. Benston (1969). The political economy of women's liberation. *Monthly Review*, 21(4), 13–27. https://doi.org/10.14452/MR-021-04-1969-08_2.

¹¹³ Πρβλ. H. I. Hartmann (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union. *Capital & Class*, 3(2), 1 33. <https://doi.org/10.1177/030981687900800102> (Original work published 1979).

πατριαρχίας. Με αυτές τις θέσεις, ανέδειξε ότι η οικονομική εκμετάλλευση και η ανδρική κυριαρχία λειτουργούν παράλληλα και πρέπει να αναλυθούν από κοινού.

Έπειτα, η Lise Vogel, με το έργο της *Marxism and the Oppression of Women* (1983)¹¹⁴, εισήγαγε μια από τις πιο επιδραστικές προσεγγίσεις του σοσιαλιστικού φεμινισμού, θέτοντας τις βάσεις της θεωρίας της κοινωνικής αναπαραγωγής (Social Reproduction Theory). Η Vogel υποστήριξε ότι η γυναικεία καταπίεση δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο από την παραγωγή, αλλά συνδέεται άμεσα με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης — δηλαδή με τις διαδικασίες φροντίδας, ανατροφής και συντήρησης των εργαζομένων. Με αυτή τη συμβολή, έδειξε ότι η πατριαρχία και ο καπιταλισμός αλληλοεξαρτώνται, καθώς το σύστημα χρειάζεται τη γυναικεία εργασία φροντίδας για να επιβιώσει.

Παρά τη σύνδεσή του με τον μαρξισμό, ο σοσιαλιστικός φεμινισμός διαφοροποιείται από αυτόν, καθώς δίνει κεντρική έμφαση στη σεξουαλικότητα και στο φύλο, επισημαίνοντας ότι η πατριαρχία δεν μπορεί να εξαλειφθεί μόνο μέσω οικονομικών αλλαγών, αλλά απαιτεί και την αναγνώριση των ανδρικών προνομίων —κάτι που δύσκολα επιτυγχάνεται στην πράξη¹¹⁵. Επιπλέον, οι φεμινίστριες του σοσιαλιστικού ρεύματος υποστηρίζουν ότι η αλληλεξάρτηση καπιταλισμού και πατριαρχίας αναπαράγει σταθερά ταξικές και έμφυλες ανισότητες, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να βρίσκονται δυσανάλογα συχνά στη θέση των «μη εχόντων»¹¹⁶.

Σε αντίθεση με τον σοσιαλιστικό/ μαρξιστικό φεμινισμό, ο ψυχαναλυτικός φεμινισμός μετατοπίζει το κέντρο βάρους από τις κοινωνικοοικονομικές δομές στην ίδια την ψυχική συγκρότηση των γυναικών, θεωρώντας ότι οι ρίζες της καταπίεσης βρίσκονται στον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες μαθαίνουν να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως γυναίκες. Ο ψυχαναλυτικός φεμινισμός ερμηνεύει τη γυναικεία καταπίεση μέσα από τις διαδικασίες της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης και τις πρώιμες οικογενειακές σχέσεις, υποστηρίζοντας ότι τα παιδιά μαθαίνουν να «γίνονται» άνδρες και γυναίκες μέσα από ασυνείδητες ταυτίσεις και ρόλους που αναπαράγουν την πατριαρχία. Σε αντίθεση με τα δομικά ρεύματα που εντοπίζουν την ανισότητα

¹¹⁴ Πρβλ. L. Vogel (1983). *Marxism and the oppression of women*. Rutgers University Press.

¹¹⁵ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.23.

¹¹⁶ Πρβλ. R. Tong (2009), op.cit. pp.128-129.

στις οικονομικές ή κοινωνικές δομές, ο ψυχαναλυτικός φεμινισμός εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο οι ψυχικές διεργασίες και οι οικογενειακές δυναμικές διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητα.

Η Nancy Chodorow (1944-2025) στο βιβλίο της *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender* (1978)¹¹⁷, αναλύει πώς η μητρότητα αναπαράγεται κοινωνικά και ψυχικά από γενιά σε γενιά, υποστηρίζοντας ότι οι γυναίκες έχουν ιστορικά αναλάβει την κύρια ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών, ανεξάρτητα από μεταβολές στη γονιμότητα, την εργασία ή τη δομή της οικογένειας. Όπως σημειώνει, «οι γυναίκες έχουν πάντα φροντίσει τα παιδιά» και η μητρότητα αποτελεί ένα από τα πιο «καθολικά και διαχρονικά στοιχεία της σεξουαλικής διαίρεσης της εργασίας». Παρότι οι βιολογικές απαιτήσεις της μητρότητας έχουν μειωθεί, η μητρική ευθύνη έχει γίνει πιο αποκλειστική και ψυχολογικά φορτισμένη, καθώς η βιομηχανική κοινωνία απομόνωσε τη μητέρα από ευρύτερα δίκτυα συγγενών και μετέτρεψε τη φροντίδα των παιδιών σε σχεδόν αποκλειστική γυναικεία υποχρέωση. Η Chodorow δείχνει ότι η μητρότητα δεν είναι ούτε βιολογικά αναπόφευκτη ούτε προϊόν απλής κοινωνικοποίησης, αλλά αποτέλεσμα «κοινωνικά δομημένων ψυχολογικών διεργασιών» που αναπτύσσονται μέσα στη σχέση μητέρας–παιδιού. Μέσα από αυτή τη σχέση, οι κόρες αναπτύσσουν ικανότητες και επιθυμίες για φροντίδα, ενώ οι γιοι απομακρύνονται ψυχικά από τη μητέρα, γεγονός που οδηγεί σε μια έμφυλη ψυχολογική διαίρεση η οποία αναπαράγει τη σεξουαλική διαίρεση της εργασίας¹¹⁸. Επομένως, η Chodorow υποστηρίζει ότι η πατριαρχία και η ανισότητα των φύλων δεν διατηρούνται μόνο από οικονομικές ή θεσμικές δομές, αλλά και από βαθιά ριζωμένες ψυχικές διαδικασίες που παράγονται μέσα στην οικογένεια και αναπαράγουν την ανδρική κυριαρχία και τη γυναικεία μητρική ταυτότητα.

Σε αντίθεση με τη Chodorow, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στη μητρική σχέση και τη μητρότητα, η Juliet Mitchell (1940-2001) επεκτείνει τη συζήτηση, συνδυάζοντας την ψυχανάλυση με τον μαρξισμό. Η Mitchell, στο κλασικό έργο της

¹¹⁷ Πρβλ. N. J. Chodorow (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.

¹¹⁸ Πρβλ. N. J. Chodorow (1978), *op.cit.* p. 3-4, 7.

Psychoanalysis and Feminism (1974)¹¹⁹, διατυπώνει την άποψη ότι η πατριαρχία δεν αναπαράγεται μόνο μέσα από τις οικονομικές δομές, αλλά και μέσα από τις ασυνείδητες ψυχικές διεργασίες που διαμορφώνουν την έμφυλη ταυτότητα. Η Mitchell υποστηρίζει ότι η ψυχανάλυση δεν εξηγεί γιατί οι γυναίκες καταπιέζονται, αλλά πώς η καταπίεση αυτή εσωτερικεύεται και αναπαράγεται στο επίπεδο του ασυνείδητου. Για τη Mitchell, η οικογένεια λειτουργεί ως θεσμός που μεταφέρει τις κοινωνικές ιεραρχίες στο ψυχικό επίπεδο, ενώ οι φροϋδικές έννοιες —όπως το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα και η συμβολική τάξη— αποκαλύπτουν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων τα παιδιά μαθαίνουν να καταλαμβάνουν έμφυλες θέσεις μέσα στην πατριαρχική κοινωνία. Έτσι, η Mitchell δείχνει ότι η αλλαγή των κοινωνικών δομών δεν αρκεί από μόνη της· απαιτείται και μετασχηματισμός των ψυχικών μηχανισμών που διαμορφώνουν την έμφυλη υποκειμενικότητα, καθιστώντας την ψυχανάλυση απαραίτητο εργαλείο για την κατανόηση της πατριαρχίας.

Η Dorothy Dinnerstein (1923-1992) προχωρά ένα βήμα παραπέρα. Συνδέει την αποκλειστική μητρική φροντίδα στα πρώτα χρόνια της ζωής με την ανδρική κυριαρχία. Στο έργο της *The Mermaid and the Minotaur* (1976)¹²⁰, υποστηρίζει ότι η πατριαρχία ριζώνει στις πρώιμες εμπειρίες φροντίδας, καθώς τα βρέφη ανατρέφονται σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες. Αυτή η μονομερής σχέση εξάρτησης δημιουργεί, σύμφωνα με τη Dinnerstein (1976), βαθιά ψυχικά μοτίβα: τα παιδιά μαθαίνουν να συνδέουν τη φροντίδα, την ασφάλεια και την ικανοποίηση με το γυναικείο φύλο. Για τη Dinnerstein, αυτά τα μοτίβα φορτίζουν τη γυναίκα με υπερβολική συμβολική ισχύ και καθιστούν τους άνδρες φορείς άμυνας και ελέγχου. Αντίθετα από τη Chodorow, που εστιάζει στη διαγενεακή αναπαραγωγή της μητρότητας, και τη Mitchell, που συνδέει την ψυχανάλυση με τους κοινωνικούς θεσμούς, η Dinnerstein υποστηρίζει ότι η πατριαρχία δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς να αναγνωριστεί ο ψυχικός αντίκτυπος της αποκλειστικής γυναικείας φροντίδας. Για να αλλάξουν οι έμφυλες σχέσεις, προτείνει ένα μοντέλο «κοινής γονεϊκότητας», όπου άνδρες και γυναίκες μοιράζονται ισότιμα τη φροντίδα των βρεφών, ώστε να πάψει η

¹¹⁹ Πρβλ. J. Mitchell (1974). *Psychoanalysis and feminism*. Pantheon Books.

¹²⁰ Πρβλ. D. Dinnerstein (1976). *The mermaid and the minotaur: Sexual arrangements and human malaise*. Harper & Row.

μητέρα να αποτελεί τη μοναδική πηγή εξάρτησης. Με αυτόν τον τρόπο, πιστεύει ότι θα κατακερματιστούν οι ασυνείδητες δομές που στηρίζουν την ανδρική κυριαρχία.

Ενώ ο *ψυχαναλυτικός φεμινισμός* ανέδειξε τον ρόλο της πρώιμης ψυχικής συγκρότησης και των ασυνείδητων μηχανισμών στη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας, ο *φεμινισμός της διαφοράς* (difference feminism) εστιάζει στις ιδιαίτερες εμπειρίες, αξίες και τρόπους γνώσης των γυναικών. Αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του δεύτερου κύματος του φεμινισμού ως αντίδραση στις προσεγγίσεις της «ομοιότητας», οι οποίες επιδίωκαν να αποδείξουν ότι οι γυναίκες έχουν τις ίδιες ικανότητες με τους άνδρες και ότι η ισότητα μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εξομοίωσης¹²¹. Γενικά, υποστηρίζει ότι η προσπάθεια των γυναικών να «γίνουν σαν τους άνδρες» είναι θεωρητικά και πολιτικά λανθασμένη.

Κεντρική μορφή του ρεύματος είναι η Carol Gilligan. Στο βιβλίο της *In a different voice: Psychological theory and women's development* (1982)¹²² υποστηρίζει ότι άνδρες και γυναίκες αναπτύσσουν διαφορετικές μορφές ηθικού συλλογισμού (ethical understanding). Οι άνδρες δίνουν έμφαση σε αφηρημένες αρχές δικαιοσύνης, ενώ οι γυναίκες σε συγκεκριμένες, προσωπικές υποχρεώσεις και σχέσεις φροντίδας. Η Gilligan διευκρινίζει ότι οι διαφορές που εντοπίζει δεν αποτελούν γενικεύσεις, αλλά δύο τρόπους ηθικής σκέψης που μπορούν να συνυπάρχουν και στα δύο φύλα και να αλληλεπιδρούν ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης και αλλαγής. Τονίζει ότι δεν αποδίδει τις διαφορές αυτές σε βιολογία, ούτε ισχυρίζεται ότι είναι καθολικές ή διαχρονικές. Αντίθετα, αναγνωρίζει ότι αναδύονται μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια όπου η κοινωνική θέση, η εξουσία και η αναπαραγωγική εμπειρία επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ των φύλων. Η θέση αυτή οδήγησε στη διατύπωση της «ηθικής της φροντίδας», η οποία είχε σημαντική επίδραση σε πολλούς τομείς, από τη νομική θεωρία έως την εκπαιδευτική πράξη, προκαλώντας τεράστια διάχυση στη σύγχρονη σκέψη¹²³. Παράλληλα, για τις

¹²¹ Πρβλ. R. Tong (2009), op.cit. pp. 201–202, [...] “termed difference feminists, countered that it was a mistake for women to try to be like men, because women’s ways of knowing, doing, and being were just as good as, if not better than, men’s”.

¹²² Πρβλ. C. Gilligan (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.

¹²³ Πρβλ. C. Gilligan (1982), op.cit. pp. 2, 73.

φεμινίστριες της διαφοράς, ο βασικός άξονας αντιπαράθεσης είναι ο ανδροκεντρισμός¹²⁴, ο οποίος υποτιμά τις εμπειρίες των γυναικών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο φεμινισμός της διαφοράς επιδιώκει όχι την εξάλειψη των έμφυλων διαφορών, αλλά την ανατροπή της ιεραρχίας που τις υποβαθμίζει, προβάλλοντας τη γυναικεία εμπειρία ως ισότιμη και κοινωνικά αναγκαία.

Συνοψίζοντας, οι φεμινιστικές θεωρίες της περιόδου 1970-1990 αναδιαμόρφωσαν το θεωρητικό τοπίο των κοινωνικών επιστημών: αποδόμησαν τη βιολογική ουσιοκρατία και τις φυσικοποιημένες αντιλήψεις περί «γυναικείας φύσης», ανέδειξαν την πατριαρχία ως ιστορικά συγκροτημένο και θεσμικά αναπαραγόμενο σύστημα εξουσίας, εισήγαγαν τη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ φύλου και κοινωνικού φύλου, και αποκάλυψαν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων οι κοινωνικοί θεσμοί παράγουν και νομιμοποιούν έμφυλες ανισότητες. Παράλληλα, ανέπτυξαν νέες εννοιολογικές κατηγορίες για την κατανόηση της γυναικείας εμπειρίας, αμφισβήτησαν την ανδροκεντρική οικουμενικότητα των κλασικών θεωριών και διεύρυναν το πεδίο της κοινωνικής ανάλυσης προς ζητήματα σώματος, σεξουαλικότητας, οικογένειας, εργασίας και καθημερινότητας. Οι φεμινιστικές θεωρίες της περιόδου αυτής άνοιξαν τον δρόμο για την ανάπτυξη προσεγγίσεων που εστιάζουν συστηματικά στις διαδικασίες μέσω των οποίων το φύλο “κατασκευάζεται” κοινωνικά. Στο πλαίσιο αυτό, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός (social constructionism) διαμορφώθηκε ως κεντρικό θεωρητικό ρεύμα, υποστηρίζοντας ότι οι έμφυλοι ρόλοι, οι ταυτότητες και οι προσδοκίες παράγονται μέσα από κοινωνικές πρακτικές, θεσμούς και αλληλεπιδράσεις.

1.3.2 Κοινωνικός κονστρουξιονισμός

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός υποστηρίζει ότι οι έννοιες και οι κοινωνικές κατηγορίες, όπως το φύλο, δεν είναι φυσικά δεδομένα αλλά προϊόντα κοινωνικών

¹²⁴ Πρβλ. R. Tong (2009), op.cit. p. 202, «For difference feminists, the primary enemy was androcentrism—the view that men are the norm for all human beings and that women, because they are not like men, are not fully human”.

διαδικασιών, αλληλεπιδράσεων και πολιτισμικών συμφωνιών¹²⁵. Θεμελιωτές της θεωρίας αυτής είναι: οι Peter Berger (1929-2017) και Thomas Luckmann (1929-2016), οι οποίοι στηρίζουν την ιδέα ότι η πραγματικότητα «κατασκευάζεται» μέσω θεσμών και καθημερινών πρακτικών (1966)¹²⁶, ο Harold Garfinkel (1917-2011) που αναδεικνύει πώς οι κοινωνικές κατηγορίες παράγονται στην αλληλεπίδραση (1967)¹²⁷ και ο Kenneth Gergen (1985)¹²⁸, ο οποίος διαμορφώνει τη σύγχρονη εκδοχή του κονστρουκτιβισμού στη Ψυχολογία, υποστηρίζοντας ότι η γνώση και οι ταυτότητες συγκροτούνται μέσα από κοινωνικούς λόγους και σχέσεις.

Στην Κοινωνιολογία του Φύλου, ένα σύνολο θεωρητικών που εντάσσονται σε αυτή την προσέγγιση εστιάζουν στην ιδέα ότι το φύλο αποτελεί κοινωνική κατασκευή. Πρεσβεύουν ότι οι έννοιες «άνδρας» και «γυναίκα» δεν αποτελούν φυσικές ή βιολογικά αυτονόητες κατηγορίες, αλλά κοινωνικές κατασκευές που παράγονται μέσα από κανόνες, προσδοκίες, θεσμούς και καθημερινές πρακτικές.

Σε αυτή τη θεωρητική προσέγγιση εντάσσεται οργανικά η διάκριση βιολογικού (sex) και κοινωνικού (gender) φύλου που εισάγει η Ann Oakley (1972) στο έργο της *Sex, Gender and Society* (1972)¹²⁹. Η Oakley (1972)¹³⁰ υποστηρίζει ότι το φύλο δεν είναι ουσία αλλά κοινωνική διαδικασία που συγκροτείται μέσα από κανόνες, προσδοκίες και πρακτικές κοινωνικοποίησης. Δείχνει ότι οι κοινωνίες κατασκευάζουν τις προσδοκίες για το «ανδρικό» και το «γυναικείο». Η Oakley (1972) εξηγεί ότι το sex αφορά τις βιολογικές διαφορές μεταξύ αρσενικών και θηλυκών —

¹²⁵ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.14.

¹²⁶ Πρβλ. P. L. Berger & T. Luckmann (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.

¹²⁷ Πρβλ. H. Garfinkel (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. Θεμελιώνει την ιδέα ότι το φύλο είναι καθημερινή πρακτική και λογοδοσία (accountability).

¹²⁸ Πρβλ. K. J. Gergen (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275. ·K. J. Gergen (1991). *The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life*. Basic Books.

¹²⁹ Πρβλ. A. Oakley (1972/1985). *Sex, gender and society* (Reprint ed.). Gower. (Original work published 1972).

¹³⁰ Πρβλ. A. Oakley (1972/1985), op.cit. Η Oakley ασπάζεται την διάκριση του γιατρού Stoller στην Ιατρική και μελετώντας τους ανθρωπολόγους μεταφέρει τη θεωρία του κοινωνικού φύλου στην Κοινωνιολογία. Αναγνωρίζει ότι «κάθε κοινωνία χρησιμοποιεί το βιολογικό φύλο ως κριτήριο για την απόδοση του φύλου, αλλά, πέρα από αυτό το απλό σημείο εκκίνησης, δεν υπάρχουν δύο πολιτισμοί που να συμφωνούν απόλυτα για το τι διακρίνει το ένα φύλο από το άλλο» (1985: 158). Αντίθετα τονίζει ότι κάθε κοινωνία υιοθετεί έναν δικό της ορισμό που αντιστοιχεί στη βιολογική δυαδικότητα του φύλου.

όπως τα γεννητικά όργανα και οι αναπαραγωγικές λειτουργίες— και μπορεί να διαπιστωθεί με αντικειμενικά κριτήρια. Αντίθετα, το *gender* είναι προϊόν πολιτισμού και αναφέρεται στις κοινωνικές κατηγορίες «αρρενωπό» και «θηλυκό», οι οποίες διαφέρουν ιστορικά και πολιτισμικά. Η Oakley υπογραμμίζει ότι, ενώ το βιολογικό φύλο παραμένει σχετικά σταθερό, το κοινωνικό φύλο παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και μεταβλητότητα¹³¹. Η σύγχυση ανάμεσα στα δύο έχει οδηγήσει σε υπερβολικές γενικεύσεις και λανθασμένα συμπεράσματα, καθώς συχνά οι κοινωνικές προκαταλήψεις —και όχι η βιολογία— καθορίζουν τους ρόλους των φύλων. Υπενθυμίζει επίσης, την παρατήρηση του John Stuart Mill¹³² ότι οι άνθρωποι τείνουν να διατυπώνουν απόλυτες απόψεις για τις διαφορές των φύλων χωρίς να εξετάζουν τα διαθέσιμα στοιχεία. Με την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών, τονίζει η Oakley, διαθέτουμε πλέον τα εργαλεία για να διαχωρίσουμε τις βιολογικές πραγματικότητες από τις πολιτισμικές ερμηνείες και να αντικαταστήσουμε τον δογματισμό με τεκμηριωμένη ανάλυση¹³³. Με αυτόν τον τρόπο, η Oakley θεμελιώνει την κατανόηση του φύλου ως κοινωνική κατασκευή, δείχνοντας ότι οι έμφυλες κατηγορίες και οι κοινωνικές ανισότητες που τις συνοδεύουν αποτελούν προϊόν κοινωνικών μετασχηματισμών και όχι φυσικών δεδομένων.

Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, το πεδίο γνωρίζει ραγδαία θεωρητική ανάπτυξη με κύρια εκπρόσωπο την Raewyn Connell. Στο *Gender and Power*, η Connell (1987)¹³⁴ επιχειρεί μια ριζική αναθεώρηση της κοινωνικής θεωρίας του φύλου.

¹³¹ Πρβλ. A. Oakley (1972/1985), op.cit. Η Oakley περιγράφει πώς η μελέτη των «διαφορών φύλου» ήταν «το δύσκολο παιδί εντελώς μπερδεμένων γονέων», υποδηλώνοντας ότι οι κοινωνικές και επιστημονικές αντιλήψεις για το φύλο ήταν βαθιά συγκεχυμένες. Η ίδια επισημαίνει το κρίσιμο ζήτημα: «πώς τα ανθρώπινα όντα παίρνουν τα βιολογικά τους χαρίσματα και τα μετατρέπουν σε σενάρια για κοινωνικούς ρόλους». Παράλληλα, η συζήτηση για τις διαφορές των φύλων αναζωπυρώνεται ιστορικά όταν «οι υπάρχοντες ρόλοι και οι καταστάσεις των ανδρών και των γυναικών αλλάζουν». Η Oakley υπογραμμίζει επίσης ότι η κοινωνική ανισότητα των φύλων δεν μπορεί να ερμηνευτεί βιολογικά, καθώς «η κατωτερότητα των γυναικών ήταν συνέπεια (και όχι αιτία) της θέσης των γυναικών στην κοινωνία».. [...] “the difficult child of thoroughly mixed-up parents» p.1, how human beings take their biological endowments and turn them into scripts for social roles» p.4 the existing roles and statuses of male and female are changing» p.6, the inferiority of women was a consequence (rather than a cause) of women’s position in society”, p.14.

¹³² Πρβλ. J. S. Mill (2006 [1869]), op.cit.

¹³³ Πρβλ. A. Oakley (1972/1985), op.cit, pp. 16-17.

¹³⁴ Πρβλ. R. W. Connell. (1987), op.cit. [...] sexual politics», «oppression» και «patriarchy» «opened debates about a range of practical issues to do with sex and gender» (p. 1), «is a matter of human agency, not of nature» (p. 3), «a systematic social theory of gender» (p. 2). Στο εισαγωγικό κεφάλαιο, δείχνει πώς η καθημερινή ζωή μιας έφηβης, της Delia, διαμορφώνεται από έμφυλες δομές, καθώς «we

Υποστηρίζει ότι οι έννοιες «σεξουαλική πολιτική», «καταπίεση» και «πατριαρχία» απαιτούν μια νέα θεωρητική γλώσσα και ένα νέο πλαίσιο ανάλυσης. Όπως σημειώνει, τα κινήματα της δεκαετίας του 1960–70 «άνοιξαν συζητήσεις σχετικά με μια σειρά πρακτικών ζητημάτων που σχετίζονται με το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο», αποκαλύπτοντας μορφές εξουσίας που δεν μπορούσαν να εξηγηθούν από την κλασική κοινωνιολογία. Η Connell τονίζει ότι η καταπίεση των γυναικών και των ομοφυλόφιλων «είναι θέμα ανθρώπινης δράσης, όχι φύσης», απορρίπτοντας κάθε βιολογικό ντετερμινισμό. Η Connell (1987) διαμορφώνει μια συστηματική κοινωνική θεωρία φύλου. Θεμελιώνει την ιδέα ότι το φύλο αποτελεί κοινωνική δομή, που οργανώνει σχέσεις εξουσίας σε οικογένεια, εργασία, θεσμούς και πολιτική, ανοίγοντας τον δρόμο για τη θεωρία της ηγεμονικής αρρενωπότητας και τη σύγχρονη Κοινωνιολογία του Φύλου. Η έννοια της ηγεμονικής αρρενωπότητας παρουσιάζεται σε επόμενο κεφάλαιο αναλυτικά καθώς είναι κομβική για τη συγκεκριμένη διατριβή.

Την ίδια δεκαετία και στο κλασικό άρθρο *Doing Gender* (1987)¹³⁵, οι Candace West and Don Zimmerman αναδιαμορφώνουν ριζικά την κατανόηση του φύλου. Υποστηρίζουν ότι δεν αποτελεί ούτε σύνολο χαρακτηριστικών ούτε ρόλο, αλλά μια διαρκή, αλληλεπιδραστική πρακτική. Θεωρούν ότι το φύλο είναι «ένα τακτικό, μεθοδικό και επαναλαμβανόμενο επίτευγμα», δηλαδή κάτι που οι άνθρωποι παράγουν μέσα από καθημερινές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Εισάγουν τη διάκριση ανάμεσα σε βιολογικό φύλο, κατηγορία βιολογικού φύλου και κοινωνικό φύλο (sex, sex category & gender). Τονίζουν ότι το κοινωνικό φύλο είναι «η δραστηριότητα διαχείρισης της τοποθετημένης συμπεριφοράς υπό το πρίσμα κανονιστικών αντιλήψεων για στάσεις και δραστηριότητες κατάλληλες για την κατηγορία φύλου κάποιου». Με αυτόν τον τρόπο, δείχνουν ότι το φύλο δεν είναι ιδιότητα του ατόμου αλλά «ένα αναδυόμενο χαρακτηριστικό των κοινωνικών καταστάσεων», που λειτουργεί ταυτόχρονα ως αποτέλεσμα και ως μηχανισμός νομιμοποίησης κοινωνικών ιεραρχιών¹³⁶. Η έννοια της εκδήλωσης του φύλου («doing

cannot understand Delia's life without having a way of understanding the division of labour between women and men» (p. 10).

¹³⁵ Πρβλ. C. West & D. H. Zimmerman (1987). *Doing gender*. *Gender & Society*, 1(2), 125–151. <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002>.

¹³⁶ Πρβλ. C. West & D. H. Zimmerman (1987), op.cit. «a routine, methodical, and recurring accomplishment» p.126, the activity of managing situated conduct in light of normative conceptions of

gender») αποκαλύπτει ότι οι άνθρωποι λογοδοτούν συνεχώς για το φύλο τους. Και γι' αυτό τον λόγο, παράγουν συμπεριφορές που γίνονται αντιληπτές ως «κατάλληλες» για την κατηγορία φύλου στην οποία έχουν ενταχθεί. Έτσι, το φύλο αναδεικνύεται ως κοινωνική διαδικασία, όχι ως φυσικό δεδομένο, θεμελιώνοντας μια από τις πιο επιδραστικές θεωρητικές στροφές στην Κοινωνιολογία του Φύλου μετά το 1980.

Συνοψίζοντας, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός ανέδειξε ότι το φύλο δεν αποτελεί φυσική ή βιολογικά αυτονόητη κατηγορία, αλλά κοινωνική κατασκευή που παράγεται μέσα από θεσμούς, αλληλεπιδράσεις και πολιτισμικές νόρμες. Έδειξε ότι οι έμφυλες κατηγορίες συγκροτούνται, αναπαράγονται και μεταβάλλονται μέσα από καθημερινές πρακτικές και κοινωνικούς λόγους. Ωστόσο, πέρα από αυτές τις αναδείξεις, διατηρείται η υπόθεση ότι οι κατηγορίες “άνδρας” και “γυναίκα” έχουν κάποια σχετική σταθερότητα. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, οι *μεταδομιστικές και μεταμοντέρνες* θεωρήσεις αμφισβητούν ακόμη και αυτή τη σταθερότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, η συζήτηση μετατοπίζεται από την κοινωνική κατασκευή προς την αποδόμηση των κατηγοριών φύλου.

1.3.3 Μεταδομιστικές / μεταμοντέρνες προσεγγίσεις

Οι *μεταδομιστικές και μεταμοντέρνες προσεγγίσεις* αμφισβητούν τη σχετική σταθερότητα των κατηγοριών «άνδρας» και «γυναίκα». Θεωρητικοί όπως ο Michel Foucault, ο Jacques Derrida, η Donna Haraway και η Monique Wittig υποστηρίζουν ότι οι έμφυλες κατηγορίες δεν αποτελούν απλώς κοινωνικές κατασκευές, αλλά προϊόντα λόγων, πρακτικών και σχέσεων εξουσίας που τις καθιστούν να φαίνονται φυσικές και αυτονόητες. Με αυτό τον τρόπο, οι μεταδομιστικές και μεταμοντέρνες προσεγγίσεις αποδομούν αυτή τη συνοχή, δείχνοντας ότι το φύλο είναι ρευστό, ασταθές και διαρκώς υπό διαπραγμάτευση.

attitudes and activities appropriate for one's sex category p.127, an emergent feature of social situations», p. 126.

Αρχικά, ο Michel Foucault (1926-1984) αναδεικνύει πρώτος ότι οι ταυτότητες, συμπεριλαμβανομένου του φύλου, δεν προϋπάρχουν αλλά συγκροτούνται μέσα από καθεστώτα λόγου, πειθαρχίας και εξουσίας. Στο έργο του *The History of Sexuality* (1978)¹³⁷, ο Foucault δείχνει ότι η σεξουαλικότητα δεν είναι φυσική ή βιολογικά δεδομένη πραγματικότητα, αλλά αποτέλεσμα ιστορικών πρακτικών ταξινόμησης και ρύθμισης των σωμάτων. Η εξουσία, για τον Foucault, παράγει κατηγορίες, υποκείμενα και μορφές γνώσης που καθορίζουν τι θεωρείται «φυσιολογικό» ή «αποκλίνον». Με αυτές τις θέσεις, ο Foucault θέτει τα θεμέλια για μεταγενέστερη αποδόμηση της σταθερότητας των έμφυλων κατηγοριών.

Διαδοχικά, ο Jacques Derrida (1930-2004) εισάγει την αποδόμηση ως μεθοδολογικό εργαλείο που αμφισβητεί τη σταθερότητα των δυαδικών αντιθέσεων, όπως άνδρας/γυναίκα ή αρρενωπό/θηλυκό. Στα έργα του *Of Grammatology* (1976)¹³⁸ και *Writing and Difference* (1978)¹³⁹, ο Derrida δείχνει ότι οι έννοιες δεν έχουν σταθερή ουσία. Αντιθέτως, παίρνουν νόημα μόνο σε σχέση με άλλες έννοιες. Οι τελευταίες χρειάζονται άλλες για να οριστούν, πράγμα που σημαίνει ότι το νόημα μετατίθεται συνεχώς (αναβολή νοήματος)¹⁴⁰. Η φεμινιστική θεωρία αξιοποίησε αυτή την προσέγγιση για να αποκαλύψει ότι οι έμφυλες κατηγορίες δεν είναι φυσικές, αλλά αποτέλεσμα λόγων που τις εμφανίζουν ως αυτονόητες. Η αποδόμηση επιτρέπει την ανάδειξη των αντιφάσεων και των αποκλεισμών που συγκροτούν το φύλο ως κατηγορία.

Ένα βήμα πιο πέρα πηγαίνει η Donna Haraway. Με το δοκίμιο *A Cyborg Manifesto* (1985)¹⁴¹, αμφισβητεί τις ουσιοκρατικές αντιλήψεις για το φύλο. Προτείνει την έννοια του «υβριδικού υποκειμένου» (cyborg) το οποίο είναι ένα ον που συνδυάζει το οργανικό και το τεχνολογικό στοιχείο. Τούτο λειτουργεί ως μεταφορά για την αποδόμηση των σταθερών ταυτοτήτων και των δυαδικών κατηγοριών. Με τη

¹³⁷ Πρβλ. M. Foucault (1978). *The history of sexuality: Vol. 1. An introduction* (R. Hurley, Trans.). Pantheon Books.

¹³⁸ Πρβλ. J. Derrida (1976). *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans.). Johns Hopkins University Press.

¹³⁹ Πρβλ. J. Derrida (1978). *Writing and difference* (A. Bass, Trans.). University of Chicago Press.

¹⁴⁰ Πρβλ. J. Derrida (1976), op.cit. "deferral of meaning".

¹⁴¹ Πρβλ. D. Haraway (1985). A manifesto for cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s. *Socialist Review*, 80, 65–108.

μεταφορά αυτή, η Haraway υποστηρίζει ότι οι τεχνολογίες, οι επιστήμες και οι κοινωνικές πρακτικές παράγουν νέες μορφές υποκειμενικότητας που υπερβαίνουν τα παραδοσιακά όρια του φύλου. Η θέση της αυτή ανοίγει τον δρόμο για μεταμοντέρνες και queer αναγνώσεις της έμφυλης ταυτότητας.

Σε αυτό το σημείο, η συζήτηση μετατοπίζεται από την υβριδικότητα της Haraway προς μια ακόμη πιο ριζική αποδόμηση των έμφυλων κατηγοριών «άνδρας» και «γυναίκα». Στο έργο της *The Straight Mind* (1992)¹⁴², η Monique Wittig (1935-2003) δείχνει ότι αυτές οι κατηγορίες δεν αποτελούν φυσικές πραγματικότητες αλλά πολιτικές κατασκευές του ετεροσεξισμού (heterosexism). Εξηγεί ότι η ετεροφυλοφιλία λειτουργεί ως πολιτικό καθεστώς που παράγει τις έμφυλες κατηγορίες και τις καθιστά να φαίνονται φυσικές. Για τη Wittig, η κατάργηση της πατριαρχίας απαιτεί την αποδόμηση των ίδιων των κατηγοριών φύλου, καθώς αυτές αποτελούν μηχανισμούς καταπίεσης. Η προσέγγισή της συνδέεται άμεσα με τις queer θεωρίες και τις μεταμοντέρνες αναγνώσεις της ταυτότητας.

Συνοψίζοντας, οι μεταδομιστικές και μεταμοντέρνες προσεγγίσεις αποδομούν τη σταθερότητα των έμφυλων κατηγοριών, δείχνοντας ότι το φύλο δεν αποτελεί ουσία αλλά αποτέλεσμα λόγων, πρακτικών και σχέσεων εξουσίας. Επομένως, μετατοπίζεται η συζήτηση από την κοινωνική κατασκευή του φύλου προς την αποδόμηση των ίδιων των κατηγοριών που το συγκροτούν, δρομολογώντας τις εξελίξεις στις σύγχρονες φεμινιστικές, queer και trans θεωρήσεις.

1.4 Σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις (1990–σήμερα)

Οι σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του 1990 έως σήμερα επαναπροσδιορίζουν ριζικά την ανάλυση του φύλου, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τις φεμινιστικές θεωρίες της περιόδου 1970-1990 προς θεωρήσεις που τονίζουν τη ρευστότητα, τη

¹⁴² Πρβλ. M. Wittig (1992). *The straight mind and other essays*. Beacon Press.

διαθεματικότητα και την πολλαπλότητα των έμφυλων εμπειριών. Στο πλαίσιο αυτό, η διαθεματικότητα¹⁴³, η επιτελεστικότητα, η *queer* θεωρία, η θεωρία του φύλου ως κοινωνική δομή, οι μεταποικιακές και μαύρες φεμινιστικές προσεγγίσεις, ο οικοφεμινισμός και ο ψηφιακός φεμινισμός συγκροτούν το σύγχρονο θεωρητικό τοπίο της Κοινωνιολογίας του Φύλου.

Αρχικά, η Kimberlé Crenshaw εισάγει τον όρο «intersectionality» («διαθεματικότητα») στο άρθρο της *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex*¹⁴⁴, για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο οι μορφές καταπίεσης (το φύλο, η φυλή, η τάξη και η εθνότητα) αλληλοτέμνονται και παράγουν εμπειρίες που δεν μπορούν να εξηγηθούν μέσα από μονοδιάστατες κατηγορίες. Όπως επισημαίνει, η κυρίαρχη ανάλυση βασίζεται σε ένα «πλαίσιο ενός άξονα» που αντιμετωπίζει τη φυλή και το φύλο ως «αμοιβαία αποκλειστικές κατηγορίες εμπειρίας και ανάλυσης», με αποτέλεσμα οι εμπειρίες των μαύρων γυναικών να καθίστανται θεωρητικά αόρατες. Η Crenshaw δείχνει ότι οι κοινωνικές ανισότητες λειτουργούν πολλαπλά, αλληλοδιαπλεκόμενα και αθροιστικά, καθώς η «διαθεματική εμπειρία είναι μεγαλύτερη από το σύνολο του ρατσισμού και του σεξισμού» γεγονός που καθιστά ανεπαρκείς τις μονοδιάστατες αναλύσεις. Στο μεταγενέστερο άρθρο της *Mapping the Margins* (1991)¹⁴⁵, η Crenshaw επεκτείνει τη θεωρία της διαθεματικότητας αναλύοντας πώς η βία κατά των γυναικών έγχρωμων κοινοτήτων δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς να ληφθεί υπόψη η συνάρθρωση φυλετικών, έμφυλων και ταξικών

¹⁴³ Πρβλ. Στην ελληνική βιβλιογραφία ο όρος «intersectionality» αποδίδεται ως «διαθεματικότητα», καθώς αναφέρεται στην αλληλοδιαπλοκή αξόνων εξουσίας (φυλή, φύλο, τάξη, σεξουαλικότητα) και αποτελεί θεωρητική έννοια που εισήγαγε η Kimberlé Crenshaw (1989). Αντίθετα, ο όρος «διατομεακότητα» χρησιμοποιείται στη δημόσια πολιτική για να περιγράψει τη συνεργασία διαφορετικών διοικητικών τομέων (π.χ. υγεία–εκπαίδευση) και δεν αποδίδει το περιεχόμενο της φεμινιστικής θεωρίας της Crenshaw. Βλ. Crenshaw (1989, 1991), Collins (2000) ·Κ. Davis (2008). Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*, 9(1), 67–85. DOI: 10.1177/1464700108086364. Γ. Πετράκη (2022). Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Εκπαίδευση. Στο Γ. Πετράκη & Μ. Στρατηγάκη (2022). *Εισαγωγή στις Σπουδές Φύλου*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Σελ.41-55. Η Γεωργία Πετράκη (2022) αναφέρει ρητά: «Μεταφράζω διαθεματικότητα τον όρο intersectionality, καθώς έτσι έχει επικρατήσει στην ελληνική γλώσσα» σελ. 50.

¹⁴⁴ Πρβλ. Κ. Crenshaw (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989 (1), 139–167. [...] «single-axis framework» ... «mutually exclusive categories of experience and analysis», σ. 139, «intersectional experience is greater than the sum of racism and sexism» (σ. 140).

¹⁴⁵ Πρβλ. Κ. Crenshaw (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.

σχέσεων εξουσίας. Και στα δύο έργα, η Crenshaw υποστηρίζει ότι η ενσωμάτωση των εμπειριών των μαύρων γυναικών απαιτεί επανεξέταση και αναδιατύπωση ολόκληρου του θεωρητικού πλαισίου, καθώς η διαθεματικότητα δεν αποτελεί απλή πρόσθεση κατηγοριών αλλά μια ριζική αναλυτική μετατόπιση που αποκαλύπτει πώς οι άξονες εξουσίας λειτουργούν ταυτόχρονα, αλληλοενισχυτικά και δομικά. Επομένως, η διαθεματικότητα καθίσταται ένα από τα σημαντικότερα θεωρητικά εργαλεία της σύγχρονης φεμινιστικής σκέψης, προσφέροντας μια βαθύτερη κατανόηση της πολυπλοκότητας της κοινωνικής ανισότητας.

Συνεχίζοντας τη διαθεματική οπτική της Crenshaw, η Patricia Hill Collins (2000)¹⁴⁶ αναπτύσσει το σχήμα «matrix of domination» («μήτρα κυριαρχίας»), υποστηρίζοντας ότι η ανισότητα οργανώνεται μέσα από αλληλοδιαπλεκόμενους άξονες εξουσίας που παράγουν διαφοροποιημένα επίπεδα προνομίου και ευαλωτότητας. Η διαθεματικότητα δείχνει ότι οι εμπειρίες των λευκών μεσοαστών γυναικών δεν μπορούν να θεωρηθούν καθολικές, καθώς φαινόμενα όπως η «θηλυκοποίηση της φτώχειας» απαιτούν ανάλυση πολλαπλών αξόνων ανισότητας, όπως φυλή, τάξη και οικογενειακή κατάσταση¹⁴⁷. Επιπλέον, η Collins επισημαίνει ότι οι μορφές εξουσίας, δομικές, πειθαρχικές, ηγεμονικές και διαπροσωπικές, επανεμφανίζονται σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια, διαμορφώνοντας τις εμπειρίες των μαύρων γυναικών από τη σεξουαλικότητα έως την κοινωνική τους θέση¹⁴⁸. Έτσι, το «matrix of domination» αναδεικνύει ότι οι ταυτότητες λειτουργούν συνεργιστικά και όχι αθροιστικά, παράγοντας σύνθετες μορφές καταπίεσης που απαιτούν διαθεματική ανάλυση.

Σήμερα, η διαθεματικότητα αποτελεί θεμελιώδη και θεσμοποιημένη αρχή στη σύγχρονη Κοινωνιολογία του Φύλου¹⁴⁹. Παραδείγματα, όπως η μελέτη της

¹⁴⁶ Πρβλ. P. H. Collins (2000). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment* (2nd ed.). Routledge. Ο μαύρος φεμινισμός τονίζει ότι οι εμπειρίες των μαύρων γυναικών δεν μπορούν να κατανοηθούν χωρίς την ταυτόχρονη ανάλυση φυλής, φύλου και τάξης, αναδεικνύοντας πολλαπλές και αλληλοδιαπλεκόμενες μορφές καταπίεσης. Δεν αποτελεί πεδίο της παρούσας διατριβής και γι' αυτό δεν αναλύεται.

¹⁴⁷ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.18-20. · P. H. Collins (2000), op.cit. p.19.

¹⁴⁸ Πρβλ. P. H. Collins (2000), op.cit. pp. 18, 99, 127.

¹⁴⁹ Πρβλ. W. J. Scarborough (2018), op. cit.

Moore (2011)¹⁵⁰ για τις μαύρες λεσβίες στη Νέα Υόρκη ή η ανάλυση των Acosta & Salcedo (2018)¹⁵¹ για την έμφυλη μη συμμόρφωση σε λατινοαμερικανικές οικογένειες, δείχνουν πώς η φυλή, το φύλο, η τάξη και η σεξουαλικότητα συνδέονται άρρηκτα στην καθημερινή ζωή. Η αρχή της διαθεματικότητας συμβάλλει στο να κατανοήσουμε τις σχέσεις ανάμεσα σε γυναίκες που βρίσκονται σε διαφορετικές θέσεις στην κοινωνία¹⁵². Η σύνδεσή της με τον ακτιβισμό δείχνει ότι η διαθεματικότητα αποτελεί όχι μόνο θεωρητικό εργαλείο, αλλά και μέσο κοινωνικού μετασχηματισμού¹⁵³.

Παρά τη συμβολή της, η διαθεματικότητα έχει δεχθεί κριτική επειδή συχνά εργαλειοποιείται από θεσμούς, όπως οι επιχειρήσεις, στο πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, με τρόπους που μπορεί να αναπαράγουν αντί να αμφισβητούν τις ανισότητες¹⁵⁴. Επιπλέον, εντός του φεμινιστικού κινήματος υπάρχουν εντάσεις σχετικά με την απομάκρυνσή της από τα αρχικά ριζοσπαστικά της θεμέλια, ενώ σε πολιτικό επίπεδο παρουσιάζεται ως θεωρία που «προωθεί τη θυματοποίηση», αποσιωπώντας τις πραγματικές ανισότητες που πλήττουν γυναίκες έγχρωμων κοινοτήτων. Τέλος, η εμπειρική εφαρμογή της παραμένει δύσκολη, καθώς οι άξονες ανισότητας λειτουργούν συνεργιστικά και όχι προσθετικά, γεγονός που καθιστά μεθοδολογικά απαιτητική την ποσοτική αποτύπωση των αλληλεπιδράσεών τους.

Αφού η διαθεματικότητα ανέδειξε την πολυπλοκότητα των κοινωνικών ανισοτήτων, η επιτελεστικότητα του φύλου (*performativity*), όπως διατυπώθηκε από τη Judith Butler, προτείνει μια διαφορετική οπτική. Η Butler στο βιβλίο της *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity* (1990)¹⁵⁵, υποστηρίζει ότι το φύλο δεν αποτελεί έμφυτη ουσία, αλλά επιτέλεση. Η επιτέλεση αυτή παράγεται μέσα από επαναλαμβανόμενες πράξεις, λόγους και κοινωνικούς κανόνες που δημιουργούν την ψευδαίσθηση μιας σταθερής ταυτότητας. Το φύλο δεν προϋπάρχει της κοινωνικής

¹⁵⁰ Πρβλ. M. Moore (2011). *Invisible families: Gay identities, relationships, and motherhood among Black women*. University of California Press.

¹⁵¹ Πρβλ. K. Acosta & A. Salcedo (2018). Gender (non)conformity in the family. In *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 1–20). Springer.

¹⁵² Πρβλ. D. Cameron (2020), όπ.π. σελ. 23.

¹⁵³ Πρβλ. W. J. Scarborough (2018), op. cit. p.6-8.

¹⁵⁴ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. pp. 19-21. [...] “it is not additive but synergistic», p.21.

¹⁵⁵ Πρβλ. J. Butler (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.

ρύθμισης, αναδύεται μέσα από τους ίδιους τους κανονισμούς που το παράγουν. Οι «ρυθμίσεις φύλου»¹⁵⁶ λειτουργούν όχι μόνο θεσμικά, αλλά και σε βαθύτερο πολιτισμικό επίπεδο, καθορίζοντας τι θεωρείται επιτρεπτό ή μη επιτρεπτό ως έμφυλη συμπεριφορά. Παρά τη δύναμή τους, οι κανονισμοί αυτοί δεν είναι απόλυτα συνεκτικοί· αντιφάσεις και πρακτικές αντίστασης τους αποσταθεροποιούν¹⁵⁷.

Η *επιτελεστικότητα* δείχνει ότι το φύλο είναι: γλωσσική και θεατρική πράξη, ανοιχτή σε παρωδία και αποδόμηση και προϊόν κοινωνικής επιβολής που ενσωματώνεται στο σώμα¹⁵⁸. Η Butler αποκαλύπτει ότι η κανονιστική θηλυκότητα και αρρενωπότητα συνδέονται με την εξιδανίκευση της ετεροφυλοφιλίας, αποκλείοντας εναλλακτικές μορφές ύπαρξης¹⁵⁹. Συνδέει δε, αυτή τη διαδικασία με την έννοια του *habitus* του Bourdieu (1930-2002). Δηλαδή, το φύλο ενσωματώνεται στο σώμα ως πρακτική που μοιάζει φυσική, ενώ είναι προϊόν κοινωνικής επιβολής¹⁶⁰.

Στο βιβλίο της *Bodies That Matter* (1993), η Butler επαναδιατυπώνει την έννοια της *επιτελεστικότητας*, δίνοντας έμφαση στη “υλικότητα” του σώματος¹⁶¹. Το σώμα δεν αντιμετωπίζεται ως προ-κοινωνικό δεδομένο, αλλά ως αποτέλεσμα κανονιστικών λόγων και πρακτικών που καθορίζουν ποια σώματα αναγνωρίζονται ως “έγκυρα” και ποια αποκλείονται από το πεδίο της κοινωνικής νοηματοδότησης. Κεντρική στη θεωρία της Butler είναι η έννοια της «ετεροφυλοφιλικής μήτρας» (*heterosexual matrix*), δηλαδή του πολιτισμικού πλαισίου που καθιστά την

¹⁵⁶ Πρβλ. J. Butler (2004). *Undoing Gender*. New York: Routledge. Αν και ο όρος «ρύθμιση» φαίνεται αρχικά να παραπέμπει σε θεσμικούς νόμους και πολιτικές, η Butler υποστηρίζει ότι οι κανονισμοί φύλου λειτουργούν σε βαθύτερο επίπεδο: οι κανόνες που τους διέπουν υπερβαίνουν τις συγκεκριμένες περιπτώσεις μέσα στις οποίες εμφανίζονται και παράγουν τους όρους της προσωπικότητας. Οι ρυθμίσεις δεν περιορίζονται στο να απαγορεύουν ή να επιτρέπουν συμπεριφορές· κατασκευάζουν τα υποκείμενα σύμφωνα με αφηρημένες νόρμες που τα υπερβαίνουν.

¹⁵⁷ Πρβλ. J. Butler, E. Laclau & S. Zizek (2000). *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. London & New York: Verso p.151.

¹⁵⁸ Πρβλ. J. Butler (1990), *op.cit.* p.186. Εάν το φύλο είναι *επιτελεστικό*, τότε η πραγματικότητα του φύλου αποτελεί το αποτέλεσμα μιας παράστασης. Ωστόσο, νόρμες που ορίζουν το πραγματικό, και το κατανοητό, τίθενται υπό αμφισβήτηση αλλά και επαναλαμβάνονται. Αυτό σημαίνει ότι μέσω της πρακτικής της επιτελεστικότητας του φύλου, η πραγματικότητα αναπαράγεται και μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια αυτής της αναπαραγωγής.

¹⁵⁹ Πρβλ. J. Butler (1993), *op.cit.* p. 231-232.

¹⁶⁰ Πρβλ. J. Butler (1990), *op.cit.* p.192. · P. Bourdieu (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press. Ο Bourdieu αναπτύσσει την έννοια του *habitus*: ως ενσωματωμένες, επαναλαμβανόμενες πρακτικές, που εγκαθίστανται στο σώμα, και παράγουν αυτό που μοιάζει φυσικό, ενώ είναι κοινωνικά κατασκευασμένο.

¹⁶¹ Πρβλ. J. Butler (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of “sex”*. Routledge. “materiality of the body” p.ix.

ετεροφυλοφιλία τον αυτονόητο και κανονικό προσανατολισμό. Αποκαλύπτει ότι οι έμφυλες ταυτότητες συγκροτούνται μέσα σε αυτό το κανονιστικό πλαίσιο, το οποίο παράγει και φυσικοποιεί τις διακρίσεις μεταξύ “άνδρα” και “γυναίκας”. Παρότι οι κανονισμοί φύλου είναι ισχυροί, η Butler υπογραμμίζει ότι η *επιτελεστικότητα* δεν είναι μηχανική διαδικασία¹⁶². Αντιθέτως, κάθε επανάληψη εμπεριέχει τη δυνατότητα απόκλισης, παρωδίας ή ανατροπής. Καταλήγει στο ότι η ίδια η επαναληπτικότητα των έμφυλων πράξεων ανοίγει χώρο για εκ νέου νοηματοδότηση των έμφυλων κατηγοριών.

Στο πρόσφατο έργο της *Who's Afraid of Gender?* (2024)¹⁶³, η Butler επανέρχεται στη δημόσια συζήτηση για το φύλο, απαντώντας στις σύγχρονες αντιδράσεις απέναντι στη φεμινιστική και queer θεωρία. Υποστηρίζει ότι οι επιθέσεις κατά της ιδεολογίας του φύλου («gender ideology») βασίζονται σε παρερμηνεύσεις της επιτελεστικότητας και σε φόβους γύρω από την κοινωνική αλλαγή, αναδεικνύοντας τη συνεχιζόμενη πολιτική σημασία της θεωρίας της.

Με αυτή τη ριζική αναδιατύπωση του φύλου ως επιτέλεσης, η Butler θέτει τα θεμέλια για την ανάπτυξη των *queer και trans θεωριών*. Οι τελευταίες δύο αμφισβητούν τις κανονιστικές αντιλήψεις για το φύλο και τη σεξουαλικότητα¹⁶⁴. Οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν ότι το φύλο αποτελεί μια ρευστή, μη δυαδική και κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία¹⁶⁵, η οποία δεν περιορίζεται στο παραδοσιακό δίπολο άνδρας/γυναίκα¹⁶⁶.

¹⁶²Πρβλ. J. Butler (1993), op.cit. [...] “regulatory schemas”, p.13. The presumption that the symbolic law of sex enjoys a separable ontology prior and autonomous to its assumption is contravened by the notion that the citation of the law is the very mechanism of its production and articulation. What is “forced” by the symbolic, then, is a citation of its law that reiterates and consolidates the use of its own force. What would it mean to “cite” the law to produce it differently, to “cite” the law in order to reiterate and coopt its power, to expose the heterosexual matrix and to displace the effect of its necessity” p. 13.

¹⁶³ Πρβλ. J. Butler (2024). *Who's Afraid of Gender?* Farrar, Straus and Giroux.

¹⁶⁴ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.58. Η queer θεωρία φανερώνει ότι οι σεξουαλικές ταυτότητες και οι μορφές επιθυμίας δεν είναι φυσικές ή δεδομένες, αλλά κοινωνικά κατασκευασμένες και ιστορικά μεταβαλλόμενες. Εξετάζει πώς η ετεροκανονικότητα επιβάλλει κανόνες και ιεραρχίες, ενώ ταυτόχρονα δείχνει ότι φύλο, φύλο (sex) και επιθυμία δεν ταυτίζονται απαραίτητα.

¹⁶⁵ Πρβλ. J. Butler (1990), op. cit.

¹⁶⁶Πρβλ. A. Jagose (2009). Feminism's queer theory. *Feminism & Psychology*, 19(2), 157–174. <https://doi.org/10.1177/0959353509102152>. Η queer θεωρία κατανοεί την ταυτότητα ως ανοιχτή, μη σταθερή και διαρκώς υπό διαμόρφωση.· J. L. Nagoshi, C. T. Nagoshi & S. Brzuzy (2014). *Gender and*

Η *queer θεωρία*, με βασικούς εκπροσώπους τις Eve Kosofsky Sedgwick (1950-2009) (1990)¹⁶⁷ και Michael Warner (1993)¹⁶⁸, αμφισβητεί τη φυσικοποίηση του φύλου και της σεξουαλικότητας και αναδεικνύει την *ετεροκανονικότητα* ως μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου.

Στο *Epistemology of the Closet* (1990)¹⁶⁹, η Eve Kosofsky Sedgwick υποστηρίζει ότι το «ντουλάπι» (closet) αποτελεί τη θεμελιώδη δομή της ομοφοβικής καταπίεσης στη σύγχρονη δυτική κουλτούρα. Όπως σημειώνει, η κοινωνική ζωή των LGBTQ+ ατόμων οργανώνεται γύρω από ένα καθεστώς γνώσης και άγνοιας, όπου η σεξουαλική ταυτότητα γίνεται ταυτόχρονα «ανοικτό μυστικό» και «δημόσιο γεγονός». Η Sedgwick δείχνει ότι η *ετεροκανονικότητα* παράγει ένα σύστημα διπλών δεσμεύσεων: η αποκάλυψη της ταυτότητας μπορεί να θεωρηθεί υπερβολική, ενώ η απόκρυψή της μπορεί να θεωρηθεί ύποπτη. Το «ντουλάπι» δεν αφορά μόνο τα LGBTQ+ άτομα, αλλά λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικής ρύθμισης που διαμορφώνει τις σχέσεις δημόσιου/ιδιωτικού και επιβάλλει την ετεροφυλοφιλία ως κανονιστική. Έτσι, η Sedgwick αποκαλύπτει ότι η σεξουαλικότητα δεν είναι απλώς προσωπική υπόθεση, αλλά κεντρικός άξονας της πολιτισμικής οργάνωσης και της παραγωγής κοινωνικής γνώσης, θεμελιώνοντας την *queer θεωρία* ως κριτική της κανονιστικότητας.

Ενώ η Sedgwick αναδεικνύει το «ντουλάπι» ως κεντρική δομή της ομοφοβικής κοινωνικής οργάνωσης, ο Michael Warner (1993)¹⁷⁰, επεκτείνει αυτή την κριτική σε επίπεδο κοινωνικής θεωρίας. Ο Warner υποστηρίζει ότι η *ετεροκανονικότητα* διαπερνά ολόκληρο το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Στο *Fear of a Queer Planet*

sexual identity: Transcending feminist and queer theory. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8966-5>.

¹⁶⁷ Πρβλ. E. K. Sedgwick (1990). *Epistemology of the closet*. University of California Press.

¹⁶⁸ Πρβλ. M. Warner (1993). *Fear of a queer planet: Queer politics and social theory*. University of Minnesota Press.

¹⁶⁹ Πρβλ. E. K. Sedgwick (1990), op.cit. [...] “powerful mechanism of the open secret” p.22, dismissive knowingness of the urbane and the pseudo-urbane, To the fine antennae of public attention the freshness of every drama of (especially involuntary) gay uncovering seems if anything heightened in surprise and delectability, rather than staled, by the increasingly intense atmosphere of public articulations of and about the love that is famous for daring not speak its name. So resilient and productive a structure of narrative will not readily surrender its hold on important forms of social meaning”, p.67.

¹⁷⁰ Πρβλ. M. Warner (1993), op.cit.

(1993), ο Warner υποστηρίζει ότι η queer θεωρία δεν αφορά απλώς μια μειονοτική ταυτότητα, αλλά αποτελεί ριζική κριτική της ετεροκανονικότητας ως θεμελιώδους αρχής της κοινωνικής οργάνωσης. Σημειώνει ότι η σεξουαλικότητα διαπλέκεται με ένα ευρύ φάσμα θεσμών και κοινωνικών ιδεολογιών από το κράτος, την οικογένεια, την υγεία, την κατανάλωση και τις μορφές πολιτικής συμμετοχής. Το γεγονός αυτό καθιστά την queer πολιτική αναπόφευκτα συνδεδεμένη με ευρύτερα ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο Warner επισημαίνει ότι η ετεροκανονικότητα λειτουργεί με τρόπο αόρατο και κανονιστικό. Ως εκ τούτου, η ετεροφυλοφιλία παρουσιάζεται ως «η ίδια η κοινωνία»¹⁷¹, ενώ οι queer υποκειμενικότητες κατασκευάζονται ως απόκλιση ή απειλή. Παράλληλα, αναδεικνύει ότι η queer πολιτική δεν μπορεί να περιοριστεί σε αιτήματα ανοχής ή ισότητας. Αλλά, τονίζει ότι η ίδια η λογική του «κανονικού» αποτελεί μηχανισμό κοινωνικής αναπαραγωγής που πρέπει να αμφισβητηθεί. Για τον Warner, η queer θεωρία αποτελεί εργαλείο που ανακατασκευάζει την κοινωνική θεωρία, αντίστοιχο με τον τρόπο που ο φεμινισμός ανέδειξε το φύλο ως πρωταρχική κατηγορία ανάλυσης. Έτσι, ο Warner μετατοπίζει την queer θεωρία από την πολιτική των ταυτοτήτων προς μια κριτική της κοινωνίας, με κεντρικό άξονα εξουσίας την *ετεροκανονικότητα*.

Παράλληλα, με την *queer θεωρία*, οι *trans σπουδές* διευρύνουν τη συζήτηση για το φύλο μέσα από τις υλικές, βιοπολιτικές και ιστορικές διαστάσεις της trans εμπειρίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι trans σπουδές εστιάζουν στις εμπειρίες των trans και μη δυαδικών ατόμων με άξονα τις μορφές θεσμικής βίας, τις διαδικασίες κοινωνικής αναγνώρισης και τις πολιτικές διεκδίκησης δικαιωμάτων που διαμορφώνουν την

¹⁷¹ Πρβλ. M. Warner (1993), op.cit. [...] They have posited and naturalized a heterosexual society, Yet it remains depressingly easy to speak of "social theory" and have in mind whole debates and paraprofessional networks in which sexuality figures only peripherally or not at all — to say nothing of manifestly homophobic work [...] Every person who comes to a queer self-understanding knows in one way or another that her stigmatization is connected with gender, the family, notions of individual freedom, the state, public speech, consumption and desire, nature and culture, maturation, reproductive politics, racial and national fantasy, class identity, truth and trust, censorship, intimate life and social display, terror and violence, health care, and deep cultural norms about the bearing of the body. Being queer means fighting about these issues all the time, locally and piecemeal but always with consequences. It means being able, more or less articulately, to challenge the common understanding of what gender difference means, or what the state is for, or what "health" entails, or what would define fairness, or what a good relation to the planet's environment would be. Queers do a kind of practical social reflection just in finding ways of being queer", p.viii.

καθημερινότητά τους¹⁷². Θεμελιώδεις είναι οι συμβολές των Sandy Stone (1987)¹⁷³, Susan Stryker (2008)¹⁷⁴ και Paul B. Preciado (2008)¹⁷⁵.

Συγκεκριμένα, στο κλασικό κείμενο *The Empire Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto* (1987)¹⁷⁶, η Sandy Stone ασκεί ριζική κριτική στην Ιατρική και στην Ψυχιατρική. Η Stone υποστηρίζει ότι η trans εμπειρία δεν πρέπει να περιορίζεται ως μια κοινωνικά σωστή μετάβαση, αλλά να αναγνωρίζεται ως πολιτική και πολιτισμική πρακτική που αμφισβητεί τα έμφυλα όρια. Εισάγει την έννοια του «μετα-τρανσεξουαλικού υποκειμένου» (post-transsexual subject) το οποίο μιλά για τον εαυτό του, παράγοντας νέα γνώση και νέες μορφές ύπαρξης¹⁷⁷. Το κείμενό της θεωρείται το ιδρυτικό σημείο των σύγχρονων trans σπουδών.

Επιπλέον, σε ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο, η Susan Stryker στο βιβλίο της *Transgender History* (2008)¹⁷⁸, χαρτογραφεί τις trans κοινότητες στις ΗΠΑ, αναδεικνύοντας τις διαδρομές αντίστασης απέναντι στην παθολογικοποίηση και την κοινωνική περιθωριοποίηση. Η Stryker τονίζει ότι η trans εμπειρία είναι βαθιά συνδεδεμένη με ζητήματα βιοπολιτικής, ιατρικής εξουσίας και κοινωνικής αναγνώρισης. Παράλληλα, αναδεικνύει τις διασταυρώσεις με φυλή, τάξη και σεξουαλικότητα. Η συμβολή της έγκειται στη θεμελίωση των trans σπουδών ως αυτόνομου πεδίου, με δικό του θεωρητικό και πολιτικό ορίζοντα.

Στο *Testo Junkie: Sex, Drugs, and Biopolitics in the Pharmacopornographic Era* (2008)¹⁷⁹, ο Paul B. Preciado αναλύει πώς τα σύγχρονα καθεστώτα εξουσίας διαμορφώνουν τα σώματα μέσα από φαρμακολογικές, τεχνολογικές και πορνογραφικές πρακτικές. Περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο η βιοπολιτική και η καπιταλιστική οικονομία ρυθμίζουν την έμφυλη και σεξουαλική υποκειμενικότητα. Ο

¹⁷² Πρβλ. L.L. Lindsey (2021), op.cit. p.69.

¹⁷³ Πρβλ. S. Stone (1987). The empire strikes back: A posttranssexual manifesto. In S. Stryker & S. Whittle (Eds.), *The transgender studies reader* (pp. 221–235). Routledge. (Αρχικά δημοσιευμένο το 1987.)

¹⁷⁴ Πρβλ. S. Stryker (2008). *Transgender history*. Seal Press.

¹⁷⁵ Πρβλ. P. B. Preciado (2008). *Testo junkie: Sex, drugs, and biopolitics in the pharmacopornographic era*. Feminist Press

¹⁷⁶ Πρβλ. S. Stone (1987), op.cit.

¹⁷⁷ Πρβλ. S. Stone (1987), op.cit.

¹⁷⁸ Πρβλ. S. Stryker (2008), op.cit.

¹⁷⁹ Πρβλ. P. B. Preciado (2008), op.cit.

Preciado συνδυάζει αυτοβιογραφία και θεωρία, δείχνοντας ότι η trans εμπειρία αποτελεί τόπο παραγωγής γνώσης και όχι απλώς αντικείμενο ιατρικής διαχείρισης.

Συμπερασματικά, οι queer και trans θεωρίες αναδεικνύουν τις εμπειρίες περιθωριοποίησης, βίας και αποκλεισμού που βιώνουν τα άτομα αυτά, καθώς και τις μορφές αντίστασης και συλλογικής δράσης που αναπτύσσουν. Με αυτόν τον τρόπο, το φύλο κατανοείται ως μια δυναμική και μη κανονιστική κατηγορία. Ωστόσο, η κατανόηση αυτή ανέδειξε την ανάγκη για θεωρίες που να επανατοποθετούν το φύλο και ως κοινωνική δομή, ικανή να παράγει και να αναπαράγει ανισότητες σε πολλαπλά επίπεδα.

Σε αυτό το σημείο η Risman (2004, 2018a, 2018b)¹⁸⁰ προτείνει τη *θεωρία του φύλου ως κοινωνική δομή (Gender structure theory)*. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το φύλο πρέπει να κατανοηθεί ως μια πολυεπίπεδη κοινωνική δομή, η οποία λειτουργεί ταυτόχρονα σε ατομικό, διαπροσωπικό και θεσμικό επίπεδο. Στο ατομικό επίπεδο, το φύλο συγκροτείται ως ταυτότητα και ενσωματωμένη πρακτική, καθώς τα άτομα εσωτερικεύουν πολιτισμικές προσδοκίες και αναπτύσσουν έμφυλες αυτοαντιλήψεις που διαμορφώνουν τις επιθυμίες, τις επιλογές και τις συμπεριφορές τους¹⁸¹. Η Risman επισημαίνει ότι οι έμφυλες ταυτότητες δεν είναι στατικές ούτε βιολογικά προκαθορισμένες. Είναι προϊόντα διαρκούς κοινωνικοποίησης, αλληλεπίδρασης και διαπραγμάτευσης μέσα σε ένα πλαίσιο όπου το σώμα, οι πολιτισμικές σημασίες και οι κοινωνικές προσδοκίες αλληλοδιαμορφώνονται. Στο διαπροσωπικό επίπεδο, το φύλο λειτουργεί ως μηχανισμός λογοδοσίας: οι άνθρωποι αξιολογούνται και «κρατούνται υπόλογοι» για το αν «κάνουν φύλο» σε συμφωνία με τις κυρίαρχες προσδοκίες, ενώ οι αποκλίσεις συχνά επιφέρουν κυρώσεις ή αποκλεισμό. Οι έμφυλες προσδοκίες, τα στερεότυπα και οι προσδοκίες κοινωνικής θέσης διαμορφώνουν τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις και συμβάλλουν στη συνεχή αναπαραγωγή της ανισότητας.

¹⁸⁰ Πρβλ. B. J. Risman (2004). Gender as a social structure: Theory wrestling with activism. *Gender & Society*, 18(4), 429–450. <https://doi.org/10.1177/0891243204265349> · B. J. Risman (2018a). Gender as a social structure. In *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 19–43). Springer · B. J. Risman (2018). *Where the millennials will take us: A new generation wrestles with the gender structure*. Oxford University Press.

¹⁸¹ Πρβλ. B. J. Risman (2018a), op.cit. pp.32-34, 35-36.

Στο θεσμικό επίπεδο, η Risman (2018a) ¹⁸² υπογραμμίζει ότι θεσμοί όπως η εργασία, η οικογένεια, η πολιτική και το δίκαιο, ενσωματώνουν πολιτισμικές λογικές και υλικές ρυθμίσεις που αναπαράγουν την έμφυλη ιεραρχία. Οι οργανωτικές δομές, οι κανόνες και οι πολιτικές δεν είναι ουδέτερες, αλλά διαμορφωμένες πάνω σε ανδρικά πρότυπα διαθεσιμότητας, παραγωγικότητας και εξουσίας, γεγονός που δημιουργεί συστηματικά εμπόδια για τις γυναίκες και τα έμφυλα μη συμμορφούμενα άτομα. Η Risman περιγράφει τη θεωρία της ως ένα «ολιστικό ολοκληρωτικό θεωρητικό πλαίσιο», το οποίο συνθέτει βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς και θεσμικούς παράγοντες, δείχνοντας ότι οι έμφυλες ανισότητες παράγονται και αναπαράγονται δομικά, όχι μόνο ατομικά ή πολιτισμικά¹⁸³. Η δύναμη της προσέγγισης αυτής έγκειται στο ότι απορρίπτει τα διλήμματα «φύση ή κοινωνία», «άτομο ή δομή», «κουλτούρα ή υλικότητα», και προτείνει μια συστημική κατανόηση του φύλου ως δυναμικής δομής που μεταβάλλεται όταν αλλάζει οποιοδήποτε επίπεδο του συστήματος¹⁸⁴.

Από το 2000 και μετά, η Κοινωνιολογία του Φύλου, επηρεασμένη από τη Risman, εξελίσσεται δυναμικά σε έρευνα που επεκτείνεται πλέον σε ζητήματα όπως η ρευστότητα φύλου, οι queer ταυτότητες, οι πολλαπλές μορφές θηλυκότητας και αρρενωπότητας¹⁸⁵. Παράλληλα, πέρα από τις σύγχρονες προσεγγίσεις της φεμινιστικής θεωρίας, αναπτύσσονται και νέες θεωρητικές προσεγγίσεις που αμφισβητούν τις σταθερές κατηγορίες του φύλου και αναδεικνύουν τη δυνατότητα αποδόμησης των έμφυλων διπόλων.

Στο πλαίσιο αυτό, η προσέγγιση της Risman (2018a)¹⁸⁶ ότι το φύλο λειτουργεί ταυτόχρονα σε ατομικό, διαπροσωπικό και θεσμικό επίπεδο καθίσταται ακόμη πιο επίκαιρη μετά το 2020. Κι αυτό γιατί η πανδημία COVID-19 ανέδειξε με οξύ τρόπο την «κρίση φροντίδας»¹⁸⁷, την έμφυλη κατανομή της οικιακής και συναισθηματικής

¹⁸² Πρβλ. B. J. Risman (2018a), op.cit.

¹⁸³ Πρβλ. B. J. Risman (2004). op.cit.

¹⁸⁴ Πρβλ. B. J. Risman (2018a). op.cit. [...] «holistic integrative theoretical framework» p.18-20, pp.36-37.

¹⁸⁵ Πρβλ. W. J. Scarborough (2018). op. cit. p.9-10. · L. L. Lindsey (2021). op.cit. p. 17.

¹⁸⁶ Πρβλ. B. J. Risman (2018a). op.cit. pp. 32–37.

¹⁸⁷ Πρβλ. Kate Power (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families, *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16:1, 67-73, <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1776561>.

εργασίας και τις πολλαπλές μορφές επισφάλειας που βιώνουν οι γυναίκες, τα queer και τα trans άτομα. Παράλληλα, η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία ανάπτυξη των queer και trans σπουδών, η διαθεματικότητα καθιερώνεται ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο για την κατανόηση των πολλαπλών αξόνων ανισότητας, ενώ ο ψηφιακός ακτιβισμός, από το #MeToo έως τα διεθνή κινήματα για τα δικαιώματα των trans ατόμων, μετασχηματίζει τις μορφές συλλογικής δράσης και πολιτικής συμμετοχής¹⁸⁸. Το #MeToo, το οποίο ξεκίνησε από την Tarana Burke¹⁸⁹, εξελίσσεται μετά το 2017 σε ένα παγκόσμιο ψηφιακό φεμινιστικό κίνημα που αποκαλύπτει συστημικές μορφές έμφυλης βίας. Ανατρέπει, δε ισχυρούς άνδρες σε θέσεις εξουσίας και οδηγεί σε σημαντικές θεσμικές αλλαγές, όπως η κατάργηση συμφωνιών μη αποκάλυψης και η ενίσχυση της νομικής προστασίας των θυμάτων¹⁹⁰.

Πέρα από τις προσεγγίσεις που αναλύθηκαν εκτενώς, στο σύγχρονο φεμινιστικό θεωρητικό τοπίο εντάσσονται και άλλες σημαντικές κατευθύνσεις, οι οποίες παρουσιάζονται εδώ συνοπτικά. Ο «μετααποικιακός φεμινισμός» αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η αποικιοκρατία και οι παγκόσμιες σχέσεις εξουσίας διαμορφώνουν τις έμφυλες εμπειρίες, αμφισβητώντας την οικουμενικότητα της «γυναίκας» ως κατηγορίας¹⁹¹. Ο «οικοφεμινισμός» εξετάζει τις συνδέσεις ανάμεσα στην πατριαρχική κυριαρχία επί των γυναικών και την εκμετάλλευση της φύσης, προτείνοντας εναλλακτικά μοντέλα κοινωνικής οργάνωσης βασισμένα στη βιωσιμότητα και τη φροντίδα¹⁹². Τέλος, ο ψηφιακός/δικτυωμένος φεμινισμός ή «τεχνοφεμινισμός»¹⁹³ του 4ου κύματος αναδεικνύει νέες μορφές ακτιβισμού και συλλογικής δράσης μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, καθιστώντας ορατές μορφές έμφυλης βίας και αναδιαμορφώνοντας το πεδίο της φεμινιστικής πολιτικής. Οι προσεγγίσεις αυτές εντάσσονται συνοπτικά στο θεωρητικό πλαίσιο της

¹⁸⁸ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021). op.cit. p.34-35.

¹⁸⁹ Πρβλ. T. Burke (2017). *Me Too is a movement, not a moment*. TEDWomen. https://www.ted.com/talks/tarana_burke_me_too_is_a_movement_not_a_moment. ·M. Pflum (2017). Tarana Burke, the woman who started #MeToo ten years ago. *NBC News*.

¹⁹⁰ Πρβλ. L.L. Lindsey (2021). op.cit.

¹⁹¹ Πρβλ. C. T. Mohanty (1988). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30, 61–88. · G. C. Spivak (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.

¹⁹² Πρβλ. M. Mies & V. Shiva (1993). *Ecofeminism*. Zed Books.

¹⁹³ Πρβλ. J. Cote (2023). *Τοποβόρος: Ταξική πάλη και ψηφιακός φεμινισμός*. (Επιμ. Καραχάλιου Ράνια) Τοποβόρος.

διατριβής, καθώς συμβάλλουν στη χαρτογράφηση του σύγχρονου φεμινιστικού πεδίου χωρίς να αποτελούν αντικείμενο αναλυτικής διερεύνησης.

Συνοψίζοντας, οι σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις από τη δεκαετία του 1990 έως σήμερα αναδιαμορφώνουν ριζικά το θεωρητικό πεδίο, μετατοπίζοντας την ανάλυση του φύλου προς τη ρευστότητα, τη διαθεματικότητα και τις πολλαπλές μορφές έμφυλης εμπειρίας. Η διαθεματικότητα, η επιτελεσματικότητα, η queer και η trans θεωρία ανέδειξαν τις σύνθετες διασταυρώσεις εξουσίας και τις μη κανονιστικές μορφές έμφυλης υποκειμενικότητας, ενώ η θεωρία της Risman για το φύλο ως κοινωνική δομή επανέφερε τη σημασία των θεσμικών και διαπροσωπικών μηχανισμών αναπαραγωγής της ανισότητας.

1.5 Εργαλεία κατανόησης του φύλου

Οι θεωρητικές εξελίξεις της περιόδου 1970–1990, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός και οι μεταδομιστικές προσεγγίσεις προετοίμασαν τις σύγχρονες φεμινιστικές θεωρίες, οι οποίες από τη δεκαετία του 1990 και εξής επαναπροσδιορίζουν το φύλο. Η Κοινωνιολογία του Φύλου εισέρχεται με αυτόν τον τρόπο σε μια περίοδο θεωρητικής ωρίμανσης¹⁹⁴. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις υπερβαίνουν τις κλασικές φεμινιστικές θεωρίες και αναπτύσσουν εργαλεία κατανόησης¹⁹⁵. Τα θεωρητικά αυτά σχήματα συνοψίζουν και συστηματοποιούν τις παραπάνω εξελίξεις, προσφέροντας ένα συνεκτικό πλαίσιο για την ανάλυση των έμφυλων ανισοτήτων στη σύγχρονη κοινωνιολογική έρευνα. Η επιλογή των συγκεκριμένων εργαλείων που παρουσιάζονται στην ενότητα αυτή συνδέεται άρρηκτα με το αντικείμενο της έρευνας που επιχειρείται και εστιάζει στην κοινωνικοποίηση των νέων ατόμων¹⁹⁶. Εξάλλου, η φεμινιστική θεωρία εξελίσσεται διαρκώς για να ερμηνεύσει τις αλλαγές στον κόσμο. Η σύγχρονη σκέψη υπερβαίνει την απλή δυαδική διαφορά άνδρας-

¹⁹⁴ Πρβλ. A. S. Wharton (2005). *The Sociology of Gender: an introduction to theory and research*. Malden, USA: Blackwell Publishing. p.7. · L. L. Lindsey (2021), op.cit.

¹⁹⁵ Πρβλ. K. Crenshaw (1991), op.cit · B. J. Risman (2004), op.cit.

¹⁹⁶ Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

γυναίκα και εξετάζει πλέον τα συστήματα (τεχνολογία, κράτος, συναισθήματα, γεωπολιτική) που μας κρατούν δέσμιους σε συγκεκριμένους ρόλους. Ανάλογα με την οπτική υπάρχουν διάφορα εργαλεία ερμηνείας της ανισότητας των φύλων.

Ένα βασικό εργαλείο που αναπτύχθηκε την δεκαετία του 1990, αφορά στην έννοια των «έμφυλων οργανισμών» (*gendered organizations*). Η Joan Acker (1924-2016) στο άρθρο της «*Hierarchies, Jobs, Bodies*» (1990)¹⁹⁷, ανατρέπει την κυρίαρχη υπόθεση ότι οι οργανισμοί είναι ουδέτερες δομές, υποστηρίζοντας ότι «*η οργανωτική δομή δεν είναι ουδέτερη ως προς το φύλο*». Δείχνει ότι οι οργανωτικές διαδικασίες και τα έγγραφα που τις συγκροτούν στηρίζονται σε έμφυλες παραδοχές, οι οποίες παρέχουν το αντίστοιχο κοινό λογικό θεωρητικό έδαφος. Η Acker αποκαλύπτει ότι ο φαινομενικά ουδέτερος εργαζόμενος είναι στην πραγματικότητα «*ένας άυλος και καθολικός εργάτης ... στην πραγματικότητα ένας άνδρας*». Κι αυτό εξηγείται καθώς, οι οργανισμοί ενσωματώνουν ανδρικά πρότυπα σώματος, σεξουαλικότητας και εργασίας. Αυτή η έμφυλη λογική διαπερνά τις ιεραρχίες και τις περιγραφές θέσεων, συμβάλλοντας στη διατήρηση του έμφυλου διαχωρισμού στους οργανισμούς ¹⁹⁸. Με αυτή τη θεωρητική τομή, η Acker δείχνει ότι το φύλο δεν είναι εξωτερικό στις δομές, αλλά αναπόσπαστο μέρος αυτών των διαδικασιών, και άρα οι οργανισμοί αποτελούν κεντρικούς μηχανισμούς παραγωγής και αναπαραγωγής έμφυλης ανισότητας. Στη συγκεκριμένη διατριβή το εργαλείο αυτό είναι ιδιαίτερα αξιοποιήσιμο καθώς μελετάται η έμφυλη κοινωνικοποίηση των νέων στο σχολείο, το οποίο αποτελεί έμφυλο οργανισμό.

Εκτός από τους *έμφυλους οργανισμούς*, αναπτύσσεται και το μοντέλο ότι το φύλο αποτελεί κοινωνικό θεσμό. Η Judith Lorber ανέδειξε το φύλο ως *κοινωνικό θεσμό* (*social institution*) απομακρύνοντας οριστικά τη συζήτηση από βιολογικές ή ψυχολογικές ερμηνείες. Στο έργο της *Paradoxes of Gender* (1994)¹⁹⁹, η Lorber προτείνει ένα νέο παράδειγμα (paradigm) κατανόησης του φύλου. Το φύλο αποτελεί

¹⁹⁷ Πρβλ. J. Acker (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender & Society*, 4(2), 139–158.

¹⁹⁸ Πρβλ. J. Acker (1990), op.cit. [...] «*organizational structure is not gender neutral*» (p. 139), «*provide the commonsense ground for theorizing about them*» (p. 139), «*a disembodied and universal worker... actually a man*» (p. 139), «*maintenance of gender segregation in organizations*» (p. 139).

¹⁹⁹ Πρβλ. J. Lorber (1994). *Paradoxes of gender*. Yale University Press.

μια κοινωνική δομή που έχει τις ρίζες της στην ιστορική εξέλιξη της ανθρώπινης κουλτούρας και όχι στη βιολογία ή την αναπαραγωγή. Όπως κάθε κοινωνικός θεσμός, διαθέτει καθολικά χαρακτηριστικά αλλά και σημαντικές χρονικές και διαπολιτισμικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες επηρεάζουν βαθιά τόσο τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις όσο και τις ζωές των ατόμων. Η Lorber υποστηρίζει ότι το φύλο οργανώνει πρότυπα προσδοκιών, ρυθμίζει τις διαδικασίες της καθημερινότητας και ενσωματώνεται στις βασικές κοινωνικές δομές, την οικογένεια, την οικονομία, την πολιτική και την ιδεολογία. Με αυτόν τον τρόπο, το φύλο λειτουργεί ως θεσμικό σύστημα που ταξινομεί, ιεραρχεί και καθοδηγεί κοινωνικές πρακτικές. Η Lorber δείχνει ότι το φύλο δεν είναι απλώς κάτι που «μαθαίνεται», αλλά μια θεσμική δομή που διαμορφώνει και περιορίζει τις κοινωνικές δυνατότητες των ατόμων²⁰⁰. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί κρίσιμο εργαλείο της διατριβής, καθώς μετατοπίζει οριστικά τη συζήτηση από τις ατομικές ή ψυχολογικές ερμηνείες του φύλου προς μια θεσμική και δομική κατανόηση. Η κατανόηση του φύλου ως κοινωνικού θεσμού επιτρέπει την ανάλυση των μηχανισμών μέσω των οποίων οι έμφυλες κατηγορίες οργανώνουν ρόλους, προσδοκίες και ιεραρχίες.

Το επόμενο αναλυτικό εργαλείο που αξιοποιείται στη διατριβή είναι η έννοια της *Ηγεμονικής Αρρενωπότητας*. Η έννοια της ηγεμονικής αρρενωπότητας, όπως διατυπώθηκε από τη Raewyn Connell (1995)²⁰¹, αποτελεί ένα από τα βασικά εργαλεία κατανόησης του φύλου. Η Connell υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει μία ενιαία μορφή ανδρισμού, αλλά πολλαπλές και ιεραρχημένες αρρενωπότητες, με την ηγεμονική να

²⁰⁰Πρβλ. J. Lorber (1994), op.cit. [...] *I offer a new paradigm of gender—gender as a social institution. Its focus is the analysis of gender as a social structure that has its origins in the development of human culture, not in biology or procreation. Like any social institution, gender exhibits both universal features and chronological and cross-cultural variations that affect individual lives and social interaction in major ways. As is true of other institutions, gender's history can be traced, its structure examined, and its changing effects researched. My concept of gender differs from previous conceptualizations in that I do not locate it in the individual or in interpersonal relations, although the construction and maintenance of gender are manifest in personal identities and in social interaction. Rather, I see gender as an institution that establishes patterns of expectations for individuals, orders the social processes of everyday life, is built into the major social organizations of society, such as the economy, ideology, the family, and politics, and is also an entity in and of itself*”, p.1.

²⁰¹ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]). *Masculinities*. University of California Press. · Connell, R. W. (1997). Hegemonic Masculinity and Emphasized Femininity. Στο L. Richardson, V. Taylor, & N. Whittier (Επιμ.), *Feminist Frontiers*. New York: McGrawHill.p.22· R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19(6), σσ. 829- 859. DOI: 10.1177/0891243205278639. · R. W. Connell (2005). op.cit. p.77.

λειτουργεί ως το πολιτισμικά κυρίαρχο πρότυπο που νομιμοποιεί την ανδρική κυριαρχία και υπερισχύει έναντι «υποδεέστερων» μορφών ανδρισμού. *Η έννοια αυτή παρουσιάζεται εδώ συνοπτικά, ενώ αναπτύσσεται αναλυτικά στο Κεφάλαιο 4, όπου εξετάζεται ο ρόλος της στη συγκρότηση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας.* Η συμβολή της Connell είναι καθοριστική για τη σύγχρονη Κοινωνιολογία του Φύλου²⁰², καθώς μετατοπίζει την ανάλυση από τις βιολογικές ή ψυχολογικές εξηγήσεις του ανδρισμού σε μια κοινωνικο-ιστορική και δομική προσέγγιση,

Συνοψίζοντας, τα εργαλεία κατανόησης του φύλου αναδεικνύουν ότι το φύλο αποτελεί μια πολυεπίπεδη κοινωνική δομή, ενσωματωμένη στους θεσμούς, στις οργανώσεις και στις καθημερινές πρακτικές. Από όλα τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι οι έμφυλες κατηγορίες δεν είναι φυσικές ή αυτονόητες, αλλά κοινωνικά παραγόμενες και ιστορικά μεταβαλλόμενες. Μέσα από την κοινωνικοποίηση, τους θεσμικούς μηχανισμούς και τις πολιτισμικές κανονικότητες, το φύλο λειτουργεί ως σύστημα ταξινόμησης και ιεράρχησης που διαμορφώνει ρόλους, προσδοκίες και σχέσεις εξουσίας, συμβάλλοντας στη διατήρηση της κοινωνικής τάξης και στην αναπαραγωγή της πατριαρχίας. Η θεωρητική αυτή θεμελίωση είναι απαραίτητη για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι έμφυλες ανισότητες εκδηλώνονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια. Στο σημείο αυτό, καθίσταται αναγκαία η μετάβαση στην ελληνική περίπτωση, όπου η Κοινωνιολογία του Φύλου έχει αναπτυχθεί με ιδιαίτερες ιστορικές, θεσμικές και επιστημονικές ιδιαιτερότητες. Η εξέταση της ελληνικής βιβλιογραφίας και των ερευνητικών προσεγγίσεων επιτρέπει την κατανόηση του πώς οι διεθνείς θεωρητικές εξελίξεις μεταφράζονται, υιοθετούνται ή αναπροσαρμόζονται στο ελληνικό κοινωνικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον.

1.6 Κοινωνιολογία του φύλου στην Ελλάδα

Η Κοινωνιολογία του Φύλου ως κλάδος της Κοινωνιολογίας άρχισε να διαμορφώνεται συστηματικά μετά τη Μεταπολίτευση όπου οι κοινωνικές επιστήμες

²⁰² Πρβλ. Jewkes et al., (2015), op.cit. · R. W. Connell (2000), op.cit. · R. W. Connell (1995), op.cit · J. Hearn (2004). From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *Feminist Theory*, 5(1), 49–72.

ενισχύθηκαν θεσμικά και ακαδημαϊκά²⁰³. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 εμφανίζονται τα πρώτα πανεπιστημιακά μαθήματα και ερευνητικές προσπάθειες που εξετάζουν τους έμφυλους ρόλους, την οικογένεια και τη θέση των γυναικών στην ελληνική κοινωνία²⁰⁴. Η δεκαετία του 1980 σηματοδοτεί μια σημαντική θεσμική τομή, καθώς η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και η ίδρυση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας (ΓΓΙ) το έτος 1985 δημιουργήσαν ένα νέο πλαίσιο για την προώθηση πολιτικών ισότητας και την υποστήριξη ερευνητικών προγραμμάτων²⁰⁵. Ωστόσο, η ελληνική περίπτωση χαρακτηρίζεται από μια διαρκή ένταση ανάμεσα στη θεσμική ενσωμάτωση των πολιτικών ισότητας και την ουσιαστική εφαρμογή τους, καθώς συχνά οι παρεμβάσεις περιορίζονται σε τυπικές συμμορφώσεις χωρίς βαθιές μεταβολές στις κοινωνικές δομές²⁰⁶.

Η συστηματική παραγωγή θεσμικών εκδόσεων για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα τεκμηριώνεται ήδη από το 1981, όπως αποτυπώνεται στο Ιστορικό Αρχείο Εκδόσεων της ΓΓΙ²⁰⁷. Οι πρώτες αυτές εκδόσεις αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη των μεταγενέστερων ερευνητικών μελετών του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), οι οποίες διαμόρφωσαν το σύγχρονο πεδίο των πολιτικών ισότητας. Παράλληλα, οι μελέτες της εποχής συγκλίνουν στο ότι η γυναίκα εργασία (αμειβόμενη και μη) ελέγχεται και υποτιμάται κοινωνικά και ότι ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλο δεν είναι φυσικός, αλλά κοινωνικά κατασκευασμένος²⁰⁸.

Κατά τη δεκαετία του 1990, η ελληνική βιβλιογραφία εμπλουτίζεται με μελέτες που εξετάζουν την εργασία, την εκπαίδευση, την πολιτική συμμετοχή και τις

²⁰³ Πρβλ. Ε. Fournaraki & Υ. Yannitsiotis (2013). *Three decades of women's and gender history in Greece: An account*. Aspasia · Ν. Papadogiannis (2017). Gender in modern Greek historiography. *Historein*, 16(1-2), 74–101. <https://doi.org/10.12681/historein.8876>.

²⁰⁴ Πρβλ. Κ. Λαλαγιάννη-Χουλιάρη (1995). *Ελληνική βιβλιογραφία για το γυναικείο ζήτημα: Μια προσπάθεια καταγραφής από το 1970 μέχρι σήμερα*. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, 5(17), 209–214.

²⁰⁵ Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021), όπ.π. σσ.138-141

²⁰⁶ Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021), όπ.π. σελ.151.

²⁰⁷ Πρβλ. Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων. (χ.χ.). *Αρχείο εκδόσεων ΓΓΙ & Συμβουλίου Ισότητας*. <https://isotita.gr/vivliothiki-thematwn-isotitas/istoriko-arxeio/arxeio-ekdosewn-ggif-symvolyioy/>.

²⁰⁸ Πρβλ. Ν. Βαϊού & Μ. Στρατηγάκη (1989). Η εργασία των γυναικών: Ανάμεσα σε δύο κόσμους. *Σύγχρονα Θέματα*, 40, 15-24. <https://pandemos.panteion.gr/handle/123456789/17917>. · Τ. Καβουνίδη (1989). Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας. *Σύγχρονα Θέματα*, 40, 71-80. <https://pandemos.panteion.gr/handle/123456789/17926>.

μορφές έμφυλης βίας²⁰⁹. Συγκεκριμένα, η Κανταρτζή (1991)²¹⁰ μελετά τη γυναίκα μέσα από τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου και τον σχηματισμό του ρόλου των φύλων. Συμπεραίνει ότι η γυναίκα παρουσιάζεται στερεοτυπικά στον επαγγελματικό τομέα και στην οικογενειακή ζωή. Επίσης, αποτυπώνει την απουσία αληθινών σχέσεων ισότητας και ισοτιμίας.

Τη δεκαετία του 2000 εξετάζονται οι μισθολογικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα²¹¹. Αποκαλύπτεται ότι οι γυναίκες αμείβονται συστηματικά λιγότερο, ακόμη και όταν ελέγχονται παράγοντες όπως εκπαίδευση, εμπειρία και επαγγελματική θέση. Το μεγαλύτερο μέρος της μισθολογικής διαφοράς αποδίδεται σε «ανεξήγητες» έμφυλες διακρίσεις και δομικές ανισότητες στην αγορά εργασίας²¹². Αναδεικνύεται ότι η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από έντονη έμφυλη ανισότητα, γεγονός που καθιστά τις γυναίκες πιο ευάλωτες στις μεταγενέστερες επιπτώσεις της ύφεσης. Παράλληλα, ερευνάται η συγκρότηση της έμφυλης κοινωνικοποίησης μέσα από το σχολείο, την οικογένεια και τα ΜΜΕ από την παιδική ηλικία έως την ενήλικη ζωή ²¹³.

Στην επόμενη δεκαετία (2010-2020), η έρευνα επεκτείνεται σε νέες θεματικές, όπως οι αναπαραστάσεις φύλου στα ΜΜΕ, οι μεταναστευτικές ταυτότητες, η έμφυλη βία και τα ΛΟΑΤΚΙ+ ζητήματα²¹⁴. Η οικονομική κρίση μετά το 2010 όξυνε σημαντικά τις έμφυλες ανισότητες στην Ελλάδα, επηρεάζοντας δυσανάλογα τις γυναίκες τόσο

²⁰⁹ Πρβλ. Μ. Καραμεσίνη (2020). *Γυναίκες, εργασία και ανισότητες φύλου στην Ελλάδα* (Κεφ. 1: Γυναίκες και αμειβόμενη εργασία στην Ελλάδα: η δύσκολη πορεία μιας σιωπηλής επανάστασης). Εκδόσεις Νήσος.

²¹⁰ Πρβλ. Ε. Κανταρτζή (1991). *Η εικόνα της Γυναίκας*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, σελ. 9.

²¹¹ Πρβλ. Ε. Papapetrou (2008). *Evidence on gender wage differentials in Greece. Economic Change and Restructuring*, 41, 155–166. <https://doi.org/10.1007/s10644-008-9050-9>.

²¹² Πρβλ. Ε. Papapetrou, Ε. (2008). «In all deciles of the wage distribution the wage differentials between genders are not explained by differences in the productive characteristics of the employed but rather they constitute the unexplained part of the wage differential, showing signs of gender discrimination throughout the earnings distribution», p.66.

²¹³ Πρβλ. Μ. Γκασούκα (2002). *Έμφυλες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας*. Στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο «Η Λογοτεχνία Σήμερα: Όψεις, Αναθεωρήσεις, Προοπτικές». Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., ΕΚΠΑ. · Μ. Γκασούκα (2004). *Η διάσταση του φύλου στη σχέση οικογένειας και σχολείου*. Στο Α. Τριλιανός & Ι. Καράμηνas (Επιμ.), *Συμβουλευτική γονέων* (σσ. 46–55). Αθήνα.

²¹⁴ Πρβλ. Β. Καντσά (2012). *Ορατά αόρατες/αόρατα ορατές: Δύο όψεις της λεσβιακής παρουσίας στην Ελλάδα*. Στο Μ. Παπαταξιάρχης (Επιμ.), *Σώμα, φύλο, σεξουαλικότητα* (σσ. 29–52). Αλεξάνδρεια. · Α. Ζαββού και συν (2013). *Φύλο, μετανάστευση και διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Νήσος.

στην αγορά εργασίας όσο και στο πεδίο της κοινωνικής αναπαραγωγής²¹⁵. Στην εκπαίδευση, η Πλιόγκου (2011)²¹⁶ τεκμηριώνει ότι οι έμφυλες ανισότητες παραμένουν δομικές, καθώς οι μηχανισμοί αναπαραγωγής στερεοτύπων συνεχίζουν να λειτουργούν παρά τις θεσμικές παρεμβάσεις.

Την τρέχουσα δεκαετία και κυρίως την περίοδο του κορονοϊού οι περιπτώσεις των γυναικοκτονιών προκάλεσαν νέα συζήτηση. Οι νέες μορφές ευαλωτότητας που αναδείχτηκαν έφεραν στο προσκήνιο τη διαθεματικότητα ως αναλυτικό εργαλείο κατανόησης του φύλου σε συνάρτηση με τη διεθνή θεωρητική παραγωγή²¹⁷. Στο πλαίσιο της κοινωνιολογικής ανάλυσης των ταυτοτήτων εντάσσεται και η συζήτηση, τη συγκεκριμένη περίοδο, για τη ρευστότητα των έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων. Ερευνήτριες όπως οι Παπαθανασίου και Χρηστίδη (2020)²¹⁸ και η Λεοντίνη (2022)²¹⁹ αξιοποιώντας τη διεθνή queer θεωρία, αποδομούν τις κανονιστικές αντιλήψεις και προτείνουν μη ουσιοκρατικές, ανοιχτές και δυναμικές προσεγγίσεις της ταυτότητας.

²¹⁵ Πρβλ. Μ. Karamessini (2016). *Labour market impact of four recessions on women and men in Greece: Comparative analysis in a long-term perspective*. *Social Cohesion and Development*, 7(2), 93–104. <https://doi.org/10.12681/scad.8978>.

²¹⁶ Πρβλ. Β. Πλιόγκου (2011). Προσεγγίζοντας τη διαφορετικότητα μέσα από την εικόνα των οικογενειακών σχημάτων στα Ανθολόγια Λογοτεχνικών Κειμένων του δημοτικού σχολείου. *Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας*, Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, σελ. 1-18.

²¹⁷ Πρβλ. Eteron – Institute for Research & Social Change. (2023). *Gender inequalities, intersectionality & domestic violence: The social eutopia and its enemies*. <https://eteron.org/en/gender-inequalities-intersectionality-domestic-violence-the-social-eutopia-and-its-enemies/> · Μ. Katsimi (2019). *Economic crisis, family & domestic violence: Is the safety net safe for all?* LSE Greece@LSE Blog. <https://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2019/03/08/economic-crisis-family-domestic-violence-is-the-safety-net-safe-for-all/>.

²¹⁸ Πρβλ. Ν. Παπαθανασίου & Ε.-Ο. Χρηστίδη (Επιμ.). (2020). *Συμπερίληψη & ανθεκτικότητα: Βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*. Gutenberg. Το βιβλίο είναι ένα εφαρμοσμένο queer εγχειρίδιο για συμπερίληψη, δικαιώματα και ψυχοκοινωνική στήριξη. Αντλεί από queer αρχές για να δείξει πώς μπορούμε να χτίσουμε ασφαλείς, συμπεριληπτικές και ανθεκτικές κοινότητες για όλα τα άτομα ανεξαρτήτως ταυτότητας φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού.

²¹⁹ Πρβλ. Μ. Λεοντίνη (Επιμ.). (2022). *Μονοπάτια του φύλου και της σεξουαλικότητας*. Gutenberg. Η ανάλυση ενσωματώνει queer προβληματική, καθώς αποδομεί το ετεροκανονικό δίπολο άνδρα/γυναίκας και αναδεικνύει την πολλαπλότητα και ιστορικότητα των έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων. Παράλληλα, εξετάζει την πολιτική και οικονομία της ορατότητας των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων, δείχνοντας πώς οι σύγχρονες μορφές ενδυνάμωσης και αναγνώρισης συνδέονται με διαδικασίες οικειοποίησης, εμπορευματοποίησης και αποπολιτικοποίησης των συλλογικών διεκδικήσεων σσ. 9–16.

Επομένως, η εξέλιξη της Κοινωνιολογίας του Φύλου στην Ελλάδα αποτυπώνει μια συνεχή προσπάθεια μετατόπισης από περιθωριακές και αποσπασματικές αναλύσεις του φύλου και των σχέσεων προς ένα ώριμο, διαθεματικό και θεωρητικά πλούσιο πεδίο, το οποίο συνδέεται στενά με τις κοινωνικές αλλαγές, τις φεμινιστικές διεκδικήσεις και τη διεθνή επιστημονική παραγωγή²²⁰.

Και επειδή οι έμφυλες ανισότητες δεν αποτελούν απλώς προϊόν θεσμικών ρυθμίσεων ή οικονομικών δομών, αλλά εδράζονται σε βαθύτερες κοινωνικές διεργασίες που διαμορφώνουν τις ταυτότητες και τις σχέσεις εξουσίας, κρίνεται σκόπιμο να μελετηθεί η διαδικασία της έμφυλης κοινωνικοποίησης.

²²⁰ Πρβλ. Μ. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021). *Όψεις Φύλου και Διακρίσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γκόννη. σελ. 245-247.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ – ΕΜΦΥΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Εισαγωγή

Η κοινωνικοποίηση αποτελεί τον κεντρικό μηχανισμό μέσω του οποίου οι κοινωνίες μεταδίδουν αξίες, κανόνες και προσδοκίες. Ως εκ τούτου, συμβάλλει και στη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας μέσω της συγκρότησης και της αναπαραγωγής της κοινωνικής οργάνωσης του φύλου. Η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν είναι ουδέτερη διαδικασία, αλλά ενσωματώνει ιστορικά διαμορφωμένες αντιλήψεις, ιεραρχίες και κανονιστικότητες που επηρεάζουν τη θέση των υποκειμένων στον κοινωνικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό, θα αποσαφηνιστούν οι έννοιες της κοινωνικοποίησης και της έμφυλης κοινωνικοποίησης. Θα εξεταστούν οι θεωρητικές προσεγγίσεις και θα παρουσιαστούν οι κύριοι φορείς κοινωνικοποίησης, τα επίπεδα ανάλυσης που επιτρέπουν τη μελέτη σε μικρο-, μέσο- και μακρο-κοινωνικό επίπεδο, καθώς και οι διαδικασίες και οι μηχανισμοί μέσω των οποίων η κοινωνικοποίηση αποκτά έμφυλη διάσταση.

2.1 Αποσαφήνιση εννοιών

Η κατανόηση της κοινωνικοποίησης και της έμφυλης κοινωνικοποίησης απαιτεί την αποσαφήνιση βασικών εννοιών που αποτελούν το θεωρητικό υπόβαθρο της ανάλυσης. Και οι δύο έννοιες φέρουν ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο, και συνδέονται με συγκεκριμένες θεωρητικές παραδόσεις.

2.1.1 Κοινωνικοποίηση

Η *κοινωνικοποίηση* αποτελεί μια θεμελιώδη διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο μετατρέπεται σε κοινωνικό υποκείμενο. Μαθαίνει να λειτουργεί ως μέλος της κοινωνίας με την εσωτερίκευση αξιών, κανόνων, συμβόλων και τρόπων συμπεριφοράς²²¹. Πρόκειται για μια δια βίου διαδικασία που επιτρέπει στο άτομο να αναπτύξει προσωπική και κοινωνική ταυτότητα, να κατανοήσει τις κοινωνικές προσδοκίες και να ενταχθεί στις δομές και τους θεσμούς της κοινωνικής ζωής²²². Ως κοινωνικοποίηση ορίζεται συχνά η διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο εσωτερικεύει αξίες, κανόνες, τρόπους σκέψης και κοινωνικές πρακτικές, ώστε να αναπτύξει ταυτότητα και να μπορεί να λειτουργεί ως μέλος της κοινωνίας²²³.

Ο όρος *κοινωνικοποίηση* (socialization) εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1839 στα κείμενα του Francis Lieber (1798-1872), όπου χρησιμοποιείται με τη γενική σημασία της κοινωνικής συναναστροφής και της ένταξης σε συλλογικές δραστηριότητες²²⁴. Ο όρος *κοινωνικοποίηση* δεν είχε πάντα τη σημερινή του σημασία²²⁵. Τον 19ο αιώνα αναφέρεται σε κοινωνικά έργα και θεσμικές διαδικασίες, ενώ στις αρχές του 20ού αιώνα άρχισε να σημαίνει την ψυχολογική διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο γίνεται μέλος της κοινωνίας. Ωστόσο, η κοινωνιολογική σημασία του όρου διαμορφώνεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν η Κοινωνιολογία επιχειρεί να περιγράψει συστηματικά τη σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία²²⁶.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Émile Durkheim υπήρξε ο πρώτος που έδωσε έναν θεωρητικά συγκροτημένο ορισμό. Στη *λειτουργιστική παράδοση*, ο Durkheim (1858–1917) αντιλαμβάνεται την κοινωνικοποίηση ως τη διαδικασία μέσω της οποίας το

²²¹ Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2022). *Κοινωνικοποίηση: Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης και η συμβολή της στη διαμόρφωση του κοινωνικού ανθρώπου* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. σσ.74-75.

²²² Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes (2018). *Media/Society: Industries, images, and audiences*. Sage.

²²³ Πρβλ. S. Cumming (2020). *Title: Sociology Unlocked*. Canada: Oxford University Press. op.cit. p. 136. “Socialization is often defined as the social learning a person goes through to become a capable member of society”.

²²⁴ Πρβλ. F. Lieber (1839). *Manual of political ethics* (Vol. 1). Charles C. Little and James Brown.

²²⁵ Πρβλ. J. G. Morawski & St. J. Martin (2011). The evolving vocabulary of the social sciences: The case of “socialization”. *History of Psychology*, 14(1), 125. <https://doi.org/10.1037/a0021984>.

²²⁶ Πρβλ. Morawski, J. G., & St. Martin, J. (2011), op.cit.

άτομο μετασχηματίζεται από βιολογικό σε κοινωνικό ον, εσωτερικεύοντας τη συλλογική συνείδηση²²⁷, δηλαδή το σύνολο των κοινών αναπαραστάσεων και ηθικών κανόνων που καθιστούν δυνατή τη συνοχή της κοινωνίας. Στο *Éducation et sociologie* (1922)²²⁸ ορίζει τη «μεθοδική κοινωνικοποίηση της νέας γενιάς» μέσα από την εκπαίδευση ως «τη δράση που ασκούν οι ενήλικες πάνω σε όσους/ες δεν είναι ακόμη ώριμοι/ες για την κοινωνική ζωή», με στόχο την καλλιέργεια τρόπων σκέψης, δράσης και ηθικής που απαιτεί η κοινωνία. Η κοινωνικοποίηση, επομένως, αποτελεί για τον Durkheim τον κεντρικό μηχανισμό μέσω του οποίου η κοινωνία αναπαράγει τη συλλογική της τάξη και διασφαλίζει τη συνέχεια των θεσμών της, καθώς προηγείται του ατόμου και το διαμορφώνει μέσα από θεσμικές πρακτικές που ενσταλάζουν πειθαρχία, συνεργασία και προσήλωση σε κοινές αξίες. Η συμβολή του Durkheim υπήρξε καθοριστική, καθώς θεμελίωσε μια οπτική όπου η εκπαίδευση και η κοινωνικοποίηση αποτελούν οργανικά στοιχεία της κοινωνικής συνοχής και της ηθικής ενσωμάτωσης του ατόμου²²⁹.

Αναλύοντας βαθύτερα την έννοια της κοινωνικοποίησης και πέρα από τη διάσταση της εκπαίδευσης, ο Du Bois (1868-1963) εισάγει μια ακόμη πλευρά. Αναδεικνύει μία άλλη πλευρά της κοινωνικοποίησης που αφορά όχι μόνο την κοινωνική τάξη αλλά και την φυλή και τον ρατσισμό²³⁰. Πολύ πριν καθιερωθεί ο όρος της διαθεματικότητας ο Du Bois (1903) κατέδειξε ότι η ένταξη της κοινωνίας δεν βιώνεται το ίδιο από όλα τα άτομα. Για τις καταπιεσμένες φυλετικές ομάδες η κοινωνικοποίηση αποτελεί μια διαρκή διαπραγμάτευση ταυτότητας μέσα σε ένα σύνολο το οποίο έχει δομηθεί πάνω στον αποκλεισμό τους.

²²⁷ Πρβλ. E. Durkheim (1912). *Education and sociology*. Free Press.

²²⁸ Πρβλ. É. Durkheim (1922). *Éducation et sociologie*. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/ebooks/55501> Κεφάλαιο I: *L'Éducation: sa nature, son rôle*) « L'éducation est l'action exercée par les générations adultes sur celles qui ne sont pas encore mûres pour la vie sociale. Elle a pour objet de susciter et de développer chez l'enfant un certain nombre d'états physiques, intellectuels et moraux que réclament de lui et la société politique dans son ensemble et le milieu spécial auquel il est particulièrement destiné. Plus brièvement, l'éducation est une socialisation méthodique de la jeune génération ».

²²⁹ Πρβλ. A. Giddens (1971). *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Weber*. Cambridge: Cambridge University Press. · Lukes, S. (1973). *Émile Durkheim: His Life and Work*. London: Allen Lane.

²³⁰ Πρβλ. W. E. B. Du Bois (1903 [1994]). *The souls of Black folk*. Dover.

Ενώ ο Durkheim θέτει τα θεμέλια κατανοώντας την κοινωνικοποίηση και την εκπαίδευση ως τα βασικά μέσα διατήρησης της κοινωνικής συνοχής και ο Du Bois καταδεικνύει την κοινωνικοποίηση ως κοινωνική ένταξη με φυλετική διάσταση, ο G. H. Mead (1863-1931) προτείνει μία διαφορετική ανάγνωση. Για τον Mead (1934)²³¹ και τη συμβολική αλληλεπίδραση (μικροκοινωνιολογία) ο εαυτός αναδύεται μέσα από κοινωνικές σχέσεις. Η κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί μηχανισμό επιβολής εξωτερικών κανόνων. Είναι μια δυναμική διαδικασία κατά την οποία το άτομο μαθαίνει να προσλαμβάνει τους ρόλους των άλλων και να κατανοεί τις προσδοκίες τους. Μέσα από τη μίμηση, το παιχνίδι ρόλων και ειδικότερα το στάδιο του οργανωμένου παιχνιδιού, το παιδί αναπτύσσει την ικανότητα να βλέπει τον εαυτό του μέσα από τον «σημαντικό άλλο» (όπως οι γονείς ή οι δάσκαλοι/ες) και στη συνέχεια μέσα από τον «γενικευμένο άλλο», δηλαδή το σύνολο των κοινωνικών κανόνων και προσδοκιών που ενσωματώνονται στη συλλογική ζωή. Η συγκρότηση του εαυτού ως «Me» (το κοινωνικά διαμορφωμένο μέρος) και «I» (το δημιουργικό, αυθόρμητο στοιχείο) επιτρέπει στο άτομο να λειτουργεί ως φορέας κοινωνικής τάξης αλλά και ως δρων υποκείμενο με δυνατότητα πρωτοβουλίας. Ως εκ τούτου, ο Mead μετατοπίζει την ανάλυση της κοινωνικοποίησης από τη λειτουργική αναπαραγωγή της κοινωνίας στη διαδικασία της διαπραγμάτευσης νοημάτων και της συγκρότησης της ταυτότητας μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1945-1960), ο όρος καθιερώνεται ως κεντρική έννοια των κοινωνικών επιστημών, συνδέεται με την παραγωγή του δημοκρατικού και συνεργάσιμου πολίτη και ενσωματώνει ψυχολογικές θεωρίες προσωπικότητας, μάθησης και προσαρμογής²³². Υπό αυτό το πλαίσιο, ο T. Parsons (1951/2005)²³³ εξελίσσει αυτή τη συλλογιστική. Μέσα από το πρίσμα του δομολειτουργού ο Parsons νοεί την κοινωνικοποίηση ως τον κατεξοχήν μηχανισμό μέσω του οποίου το κοινωνικό σύστημα εξασφαλίζει τη σταθερότητά του. Κατά τη λειτουργία του μηχανισμού αυτού μεταβιβάζονται στα άτομα οι αξίες και τα πρότυπα ρόλων που απαιτούνται για την ομαλή λειτουργία του. Ο Parsons συστηματοποιεί τον μηχανισμό αυτής της διαδικασίας μέσω της *θεωρίας της κοινωνικής δράσης*.

²³¹ Πρβλ. G. H. Mead (1934). *Mind, self and society*. University of Chicago Press. pp.150-164.

²³² Πρβλ. J. G. Morawski & St. J. Martin (2011), *op.cit.* p.2.

²³³ Πρβλ. T. Parsons (2005[1951]), *op.cit.*

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή κάθε άτομο δρα με βάση τους δικούς του σκοπούς, όμως τα μέσα που επιλέγει υπαγορεύονται από τους κανόνες της κοινωνίας. Εδώ ακριβώς έγκειται και η σημασία της κοινωνικοποίησης για τον Parsons: εξασφαλίζει ότι το άτομο εσωτερικεύει τόσο βαθιά αυτές τις κοινωνικές αξίες, ώστε η ατομική του δράση να συμβάλει αυθόρμητα στην ομαλή λειτουργία και ισορροπία του συνόλου²³⁴.

Αν για τον Parsons το κεντρικό ζητούμενο της κοινωνικοποίησης είναι η επιτυχής εσωτερίκευση του κανονιστικού προσανατολισμού, ώστε να αποφευχθεί η κοινωνική απορρύθμιση, από τη δεκαετία του 1970 και μετά, η κοινωνικοποίηση επαναπροσδιορίζεται. Περιλαμβάνει πια και τις έννοιες της αυτονομίας, της ανθεκτικότητας και της ενεργητικής συμμετοχής του ατόμου στη διαμόρφωση της κοινωνικής του ταυτότητας²³⁵.

Αφήνοντας τόσο τη μικροκοινωνιολογική προσέγγιση του Mead στον «εαυτό», όσο και την αναζήτηση της κοινωνικής ισορροπίας του Parsons, η μετάβαση στην Μαρξιστική θεωρία θέτει στο επίκεντρο τις δομές εξουσίες και την ανισότητα²³⁶. Για τους μαρξιστές, η κοινωνικοποίηση διαμορφώνεται από την οικονομική βάση και τις ταξικές σχέσεις, καθώς οι υλικές συνθήκες παραγωγής καθορίζουν τους θεσμούς και τις ιδεολογίες που αναπαράγουν την κοινωνική οργάνωση. Στο πλαίσιο του ιστορικού υλισμού, η παραγωγή των μέσων διαβίωσης αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομούνται θεσμοί όπως η εκπαίδευση, η οικογένεια και η πολιτική, οι οποίοι λειτουργούν ως ιδεολογικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής²³⁷. Οι αντιφάσεις ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις αντανακλώνται και στη διαδικασία κοινωνικοποίησης, η οποία δεν είναι ουδέτερη αλλά ενσωματώνει ταξικές ιεραρχίες.

Η γενικότερη Μαρξιστική διαπίστωση ότι η κοινωνικοποίηση εξυπηρετεί την καθεστηκυία τάξη βρίσκει την πιο συγκεκριμένη και αναλυτική της έκφραση στις *θεωρίες της κοινωνικής αναπαραγωγής*. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η

²³⁴ Πρβλ. T. Parsons (2005[1951]), *op.cit.* pp.5-11.

²³⁵ Πρβλ. J. G. Morawski & St. J. Martin (2011), *op.cit.* p.2.

²³⁶ Πρβλ. K. Marx & F. Engels (1970). *The German ideology*. International Publishers.

²³⁷ Πρβλ. L. Althusser (1971). Ideology and ideological state apparatuses. In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (pp. 127–186). Monthly Review Press.

κοινωνικοποίηση διαιωνίζει κοινωνικές ανισότητες, καθώς οι θεσμοί μεταδίδουν άνισους πόρους και πολιτισμικά κεφάλαια που ευνοούν τις κυρίαρχες ομάδες²³⁸.

Σε αυτή τη συζήτηση για την κοινωνικοποίηση ως πεδίο σύγκρουσης και αναπαραγωγής σχέσεων εξουσίας, ο Paulo Freire (1921-1977) στο *Pedagogy of the Oppressed* (1970 [2000])²³⁹ υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση δεν είναι ποτέ ουδέτερη. Λειτουργεί είτε ως πρακτική καταπίεσης είτε ως πρακτική ελευθερίας. Η κριτική του στο «τραπεζικό» μοντέλο διδασκαλίας αναδεικνύει ότι η σχολική γνώση συχνά μεταδίδεται με τρόπους που κάνουν τους μαθητές/τριες να αναπαράγουν παθητικά τις κυρίαρχες κοινωνικές ιεραρχίες²⁴⁰. Αντίθετα, η διαλογική, συμμετοχική και κριτική παιδαγωγική που προτείνει στοχεύει στην ανάπτυξη κριτικής συνείδησης και στη δυνατότητα των υποκειμένων να αναγνωρίζουν και να μετασχηματίζουν τις σχέσεις εξουσίας που τα διαμορφώνουν. Παρότι ο Freire επικεντρώνεται κυρίως στην ταξική καταπίεση, η έννοια της κριτικής συνειδητοποίησης αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκαν μεταγενέστερες φεμινιστικές και αντιρατσιστικές επεκτάσεις της Κριτικής Παιδαγωγικής.

Στο ίδιο θεωρητικό ρεύμα, ο Michael Apple επεκτείνει την προβληματική του Freire. Εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο το αναλυτικό πρόγραμμα και οι εκπαιδευτικές πολιτικές λειτουργούν ως μηχανισμοί ιδεολογικής αναπαραγωγής. Στα έργα του *Ideology and Curriculum* (1979)²⁴¹ και *Education and Power* (1982)²⁴², ο Apple δείχνει ότι η σχολική γνώση δεν είναι απλώς ένα σύνολο ουδέτερων

²³⁸ Πρβλ. S. Bowles & H. Gintis (1976). *Schooling in capitalist America*. Basic Books. · P. Bourdieu & J.-C. Passeron (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage. (Πρωτότυπο έργο στα γαλλικά: 1970) · P. Bourdieu (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.

²³⁹ Πρβλ. P. Freire (1970 [2000]). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.; 30th anniversary ed.; D. Macedo, Intro.). Bloomsbury Academic.

²⁴⁰ Πρβλ. P. Freire (1970 [2000]), op.cit. Το «τραπεζικό» μοντέλο διδασκαλίας (banking model of education) είναι ένας όρος που καθιέρωσε Paulo Freire για να περιγράψει την παραδοσιακή, δασκαλοκεντρική εκπαίδευση. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η εκπαίδευση λειτουργεί σαν μια «τράπεζα»: Ο Εκπαιδευτικός είναι ο «Καταθέτης»: Ο/η δάσκαλος/α θεωρείται η μοναδική πηγή γνώσης, ο/η οποίος/α «καταθέτει» (μεταδίδει) πληροφορίες, γνώσεις και έτοιμες αλήθειες στο μυαλό των μαθητών/τριών. Ο/η Μαθητής/τρια είναι ο/η «Αποδέκτης/τρια» (Παθητικός): Ο/η μαθητής/τρια αντιμετωπίζεται ως ένα «άδειο δοχείο» ή ένας/μια παθητικός/ή δέκτης/τρια που απλώς αποθηκεύει, απομνημονεύει και επαναλαμβάνει τις πληροφορίες που του/της δίνονται, χωρίς να τις αμφισβητεί ή να τις επεξεργάζεται κριτικά, σελ.71-72.

²⁴¹ Πρβλ. M. W. Apple (1979). *Ideology and curriculum*. Routledge & Kegan Paul.

²⁴² Πρβλ. M. W. Apple (1982). *Education and power*. Routledge & Kegan Paul.

πληροφοριών, αλλά μια επιλεγμένη και κοινωνικά κατασκευασμένη μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου που εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων ομάδων. Παράλληλα, αναδεικνύει ότι οι σχέσεις εξουσίας στο σχολείο διαπλέκονται με το φύλο, τη φυλή και την κοινωνική τάξη. Ως εκ τούτου, διευρύνει την κριτική παιδαγωγική προς μια πιο σύνθετη και διαθεματική κατεύθυνση. Δηλαδή, ο Apple συνδέει την προοπτική χειραφέτησης με μια συστηματική ανάλυση της εκπαιδευτικής πολιτικής, του αναλυτικού προγράμματος και των μηχανισμών κοινωνικής αναπαραγωγής.

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Paul Willis στο *Learning to Labour* (1977)²⁴³, ανέδειξε ότι οι μαθητές/τριες της εργατικής τάξης συγκροτούν μια σχολική αντικουλτούρα (counter-school culture) που εκφράζει μορφές αντίστασης απέναντι στην πειθαρχία, την αξιολόγηση και την αυθεντία του σχολείου. Ωστόσο, αυτή η αντίσταση δεν οδηγεί σε χειραφέτηση. Ωστόσο, αυτή η αντίσταση δεν οδηγεί σε χειραφέτηση. Αντίθετα, λειτουργεί ως μηχανισμός μέσω του οποίου ο ίδιος ο μαθητικός πληθυσμός αναπαράγει την ταξική του θέση, κατευθυνόμενος τελικά σε χειρωνακτικές, χαμηλού κύρους εργασίες. Με αυτόν τον τρόπο, ο Willis δείχνει ότι η σχολική κοινωνικοποίηση δεν είναι ουδέτερη, αλλά εμπλέκει συγκρούσεις, συμβολικές ιεραρχίες και διαδικασίες ταύτισης που διαμορφώνουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές διαδρομές των υποκειμένων.

Ενώ ο Willis δείχνει ότι η αντίσταση των μαθητών/τριών λειτουργεί τελικά ως μηχανισμός ταξικής αναπαραγωγής, ο Foucault προτείνει μια διαφορετική οπτική. Ο Foucault (1926-1984) εξελίσσει τη συζήτηση αυτή γύρω από την κοινωνικοποίηση μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από τις ταξικές ή πολιτισμικές δομές προς τις μικροφυσικές μορφές εξουσίας που διαπερνούν την καθημερινή ζωή των υποκειμένων. Στη μεταστρουκτουραλιστική προσέγγιση του Foucault (1979)²⁴⁴, η κοινωνικοποίηση δεν νοείται πλέον ως απλή μετάδοση κανόνων και αξιών, αλλά λειτουργεί ως μηχανισμός πειθαρχησης. Για τον Foucault το σχολείο παράγει «κανονικοποιημένα» σώματα και υποκείμενα μέσα από τεχνικές επιτήρησης,

²⁴³ Πρβλ. P. Willis (1977). *Learning to labour: How working-class kids get working class jobs*. Saxon House. «counter-school culture».

²⁴⁴ Πρβλ. M. Foucault (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage.

αξιολόγησης και αυτορρύθμισης. Επομένως, η εξουσία δεν επιβάλλεται μόνο από πάνω προς τα κάτω, αλλά εγγράφεται στο σώμα, στις πρακτικές και στις υποκειμενικότητες, διαμορφώνοντας τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς που εμφανίζονται ως φυσικοί και αυτονόητοι.

Σε αυτή τη θεωρητική συνέχεια, ο Henry Giroux (1983) επανέρχεται κριτικά τόσο στον Willis όσο και στις αναλύσεις του Foucault. Ο Giroux υποστηρίζει ότι η ανάλυση του Willis τείνει να παρουσιάζει ως ρομαντική την αντίσταση των αγοριών εργατικής τάξης και να υποτιμά τις έμφυλες, ρατσιστικές και ιδεολογικές της διαστάσεις. Στο *Theory and Resistance in Education* (1983)²⁴⁵, ο Giroux επισημαίνει ότι η κουλτούρα των μαθητών αποτελεί φορέα καταπιεστικών πρακτικών που αναπαράγουν την κυρίαρχη ιδεολογία. Υπό αυτό το πρίσμα, η αντίσταση δεν είναι εγγενώς απελευθερωτική. Αντιθέτως, μπορεί να λειτουργεί ως μορφή «ψευδο-αντίστασης» πράγμα που σημαίνει την αντίσταση που αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία και ενισχύει τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας. Συνεπώς, η κριτική του Giroux μετατοπίζει τη συζήτηση από την αποκλειστική έμφαση στην ταξική αναπαραγωγή προς μια πιο σύνθετη κατανόηση της κοινωνικοποίησης, όπου το φύλο, η κουλτούρα και η ιδεολογία αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία της εκπαιδευτικής εμπειρίας.

Οι παρεμβάσεις των Willis, Foucault και Giroux ανέδειξαν ότι η κοινωνικοποίηση δεν μπορεί πλέον να κατανοηθεί αποκλειστικά μέσα από ταξικές ή θεσμικές αναλύσεις. Στο πλαίσιο αυτό, από τη δεκαετία του 1990 και μετά, οι σύγχρονες κριτικές προσεγγίσεις διευρύνουν ακόμη περισσότερο το θεωρητικό πεδίο, εξετάζοντας πώς η κοινωνικοποίηση εγγράφει πολλαπλές και αλληλοδιαπλεκόμενες μορφές εξουσίας. Η διεύρυνση αυτή καθίσταται σαφής, καθώς ξεφεύγουν από τη στενή ταξική ανάλυση και αναγνωρίζουν την κοινωνικοποίηση ως διαδικασία που διαμορφώνει υποκειμενικότητες μέσα από πολλαπλές μορφές εξουσίας. Η κοινωνικοποίηση δεν νοείται πλέον ως παθητική μετάδοση κουλτούρας, αλλά ως διαδικασία συνεχούς διαπραγμάτευσης²⁴⁶. Τόσο η

²⁴⁵ Πρβλ. H. A. Giroux (1983). *Theory and resistance in education: A pedagogy for the opposition*. Bergin & Garvey.

²⁴⁶ Πρβλ. J. G. Morawski & St. J. Martin (2011), op.cit.

κοινωνικοποίηση όσο και το σχολείο αποτελούν χώρο καθημερινών αλληλεπιδράσεων όπου διασταυρώνονται ταξικές, έμφυλες και πολιτισμικές δυναμικές. Για παράδειγμα, για τις γυναίκες αφρικανικής καταγωγής, σύμφωνα με την Collins (2000), που εισήγαγε τη «διαθεματικότητα», η διαδικασία ένταξης στην κοινωνία αποτελεί μια συνεχή πλοήγηση μέσα σε ένα σύνθετο δίκτυο καταπίεσεων όπου ο ρατσισμός, ο σεξισμός και η ταξική ανισότητα συνυπάρχουν και αλληλοτροφοδοτούνται²⁴⁷. Επεκτείνοντας την ανάλυση της Collins πέρα από τα σύνορα του δυτικού κόσμου, η G. C. Spivak (1988) αναδεικνύει τις παγκόσμιες γεωπολιτικές διαστάσεις της κοινωνικοποίησης. Για τη Spivak η διαδικασία ένταξης στην κοινωνία διαμορφώνεται πέραν των παραπάνω και από την κληρονομιά της αποικιοκρατίας. Η κοινωνικοποίηση λοιπόν λειτουργεί συχνά ως μηχανισμός επιβολής δυτικών αφηγήσεων, αναπαράγοντας παγκόσμιες ιεραρχίες γνώσης και εξουσίας²⁴⁸.

Στη διεθνή βιβλιογραφία, η κοινωνικοποίηση ορίζεται ως διαδικασία μάθησης και εσωτερίκευσης των αξιών, κανόνων, συμβόλων και προτύπων συμπεριφοράς που συγκροτούν την κουλτούρα μιας κοινωνίας²⁴⁹. Αρχικά, ο Worsley (1972)²⁵⁰ ορίζει την κοινωνικοποίηση ως τη μετάδοση της κουλτούρας και των κοινωνικών πρακτικών. Αντίστοιχα, ο Bilton (1981)²⁵¹ τονίζει ότι μέσω της κοινωνικοποίησης αποκτούμε τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τους τρόπους σκέψης και δράσης που θεωρούνται κατάλληλοι στο κοινωνικό μας περιβάλλον. Αν και η παιδική ηλικία αποτελεί κρίσιμη περίοδο συγκρότησης βασικών προσανατολισμών, η κοινωνικοποίηση ως διαδικασία δεν περιορίζεται σε αυτή. Αργότερα, ο Giddens (2006)²⁵² περιγράφει την κοινωνικοποίηση ως τον μετασχηματισμό «ενός αβοήθητου βρέφους σε ένα αυτοσυνείδητο, γνώστη, άτομο». Συνεχίζεται, δε σε όλη τη διάρκεια της ζωής, καθώς το άτομο αναλαμβάνει νέους

²⁴⁷ Πρβλ. P. H. Collins (2000), op.cit.

²⁴⁸ Πρβλ. G. C. Spivak (1988), op.cit.

²⁴⁹ Πρβλ. P. L. Berger & T. Luckmann (1966), op.cit.

²⁵⁰ Πρβλ. P. Worsley (1972). *Introducing sociology*. Penguin Books. p. 153.

²⁵¹ Πρβλ. T. Bilton, et al. (1981). *Introductory sociology*. Macmillan. p. 10.

²⁵² Πρβλ. Giddens, A. (2006). *Sociology* (5th edition). Polity Press. «Socialization is the process whereby the helpless infant gradually becomes a self-aware, knowledgeable person, skilled in the ways of the culture into which he or she was born. Socialization among the young allows for the more general phenomenon of social reproduction – the process whereby societies have structural continuity over time», p.173.

ρόλους, μεταβαίνει σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα και προσαρμόζεται σε μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες²⁵³.

Επομένως, η κοινωνικοποίηση είναι η δια βίου, πολυεπίπεδη και αμφίδρομη διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο εσωτερικεύει, διαπραγματεύεται και ενσωματώνει τις αξίες, τους κανόνες, τα σύμβολα και τα πρότυπα συμπεριφοράς της κοινωνίας, αναπτύσσοντας προσωπική και κοινωνική ταυτότητα και καθίσταται ικανό να συμμετέχει στις κοινωνικές δομές και θεσμούς²⁵⁴. Η διαδικασία αυτή λαμβάνει χώρα μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικά και ιστορικά πλαίσια, επηρεάζεται από σχέσεις εξουσίας και συμβάλλει τόσο στην κοινωνική ένταξη όσο και στην αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων²⁵⁵. Στη σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, η κοινωνικοποίηση δεν νοείται πλέον ως παθητική μετάδοση κουλτούρας, αλλά ως διαδικασία συνεχούς αναδιαπραγμάτευσης κοινωνικών νοημάτων και σχέσεων εξουσίας, όπου τα άτομα λειτουργούν ως ενεργοί φορείς που αναπλάθουν τα κοινωνικά νοήματα και επηρεάζουν τους θεσμούς.

Η κατανόηση της κοινωνικοποίησης ως δυναμικής, αμφίδρομης και ιστορικά εντοπισμένης διαδικασίας ανοίγει τον δρόμο για την ανάλυση των ειδικών μορφών της, μέσα από τις οποίες τα άτομα μαθαίνουν να τοποθετούνται σε συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες και ιεραρχίες. Μία από τις πιο κρίσιμες και θεμελιώδεις διαστάσεις αυτής της διαδικασίας είναι η έμφυλη κοινωνικοποίηση.

2.1.2 Έμφυλη κοινωνικοποίηση

Στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης λαμβάνει χώρα ταυτόχρονα και η έμφυλη κοινωνικοποίηση (*gender socialization*)²⁵⁶. Μάλιστα, ξεκινά από τη στιγμή της

²⁵³ Πρβλ. J. Macionis (2017). *Sociology* (16th ed.). Pearson.

²⁵⁴ Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2022), όπ.π. σσ. 95-96.

²⁵⁵ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit* p.98.

²⁵⁶ Στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται ο όρος «έμφυλη κοινωνικοποίηση» ως απόδοση του αγγλικού *gender socialization*, σύμφωνα με τη σύγχρονη ελληνική και φεμινιστική βιβλιογραφία. Ο όρος είναι ισοδύναμος με τον κυριολεκτικό «κοινωνικοποίηση του φύλου» και αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα μαθαίνουν, εσωτερικεύουν και αναπαράγουν κοινωνικά προσδιορισμένους έμφυλους ρόλους και προσδοκίες. Ο όρος κοινωνικοποίηση του φύλου είναι πιο

γέννησης του ατόμου γεγονός που δείχνει τη δυσκολία «κατάργησης» βαθιά ριζωμένων προτύπων, προσανατολισμών και ρόλων μέσα στη δομή των κοινωνικών σχέσεων²⁵⁷. Σε πολλές κοινωνίες, η κοινωνική κατάσταση (status) που αποδίδεται στο άτομο από τη γέννησή του λειτουργεί ως βασικό κριτήριο για την κατανομή ευκαιριών και ρόλων σε όλη τη διάρκεια της ζωής, διαμορφώνοντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο μαθαίνονται οι έμφυλες προσδοκίες²⁵⁸. Η έμφυλη κοινωνικοποίηση είναι «η διαδικασία μάθησης των πολιτισμικών προσδοκιών που σχετίζονται με τη θηλυκότητα ή την αρρενωπότητα, όπως αυτές συνδέονται με το βιολογικό φύλο, θηλυκό ή αρσενικό»²⁵⁹. Κατά αυτό τον τρόπο αφορά τη διαδικασία μέσω της οποίας τα παιδιά εσωτερικεύουν τι θεωρείται κοινωνικά «κατάλληλο» για αγόρια και κορίτσια μέσα από την οικογένεια, το σχολείο, τα ΜΜΕ και τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις²⁶⁰.

Η διάκριση μεταξύ των όρων «κοινωνικοποίηση του φύλου» και «έμφυλη κοινωνικοποίηση» είναι κρίσιμη για την Κοινωνιολογία του Φύλου. Παρότι χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι όροι, η διάκριση αυτή αναδεικνύει διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης και διαφορετικούς μηχανισμούς συγκρότησης του φύλου. Από τη μια πλευρά, η *κοινωνικοποίηση του φύλου* εστιάζει στο άτομο και περιγράφει τις διαδικασίες μέσω των οποίων τα παιδιά μαθαίνουν τι θεωρείται κοινωνικά κατάλληλο για αγόρια και κορίτσια, μέσα από μικροεπίπεδα αλληλεπίδρασης, όπως η οικογένεια, το σχολείο και τα συνομήλικα άτομα²⁶¹. Αντίθετα, η *έμφυλη κοινωνικοποίηση* αναφέρεται στους θεσμικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς που οργανώνουν, νοηματοδοτούν και αναπαράγουν το φύλο, τονίζοντας ότι οι έμφυλοι ρόλοι δεν αποτελούν απλώς ατομικές μαθησιακές διαδικασίες αλλά ενσωματώνουν ιστορικές ιεραρχίες και σχέσεις εξουσίας²⁶². Η

ακριβής, πιο τεχνικός, πιο πιστός στο αγγλικό gender socialization. Ο όρος έμφυλη κοινωνικοποίηση είναι πιο σύγχρονος, πιο οικείος, πιο εύχρηστος στη διδασκαλία και στην ελληνική βιβλιογραφία. Και οι δύο αναφέρονται στο ίδιο φαινόμενο: τη διαδικασία μέσω της οποίας το άτομο μαθαίνει το φύλο (gender).

²⁵⁷ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p. 109.

²⁵⁸ Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p. 80.

²⁵⁹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.99. "Gender socialization is the process of learning cultural expectations related to femininity or masculinity associated with the biological sex of female or male".

²⁶⁰ Πρβλ. J. Lorber (1994), op.cit.

²⁶¹ Πρβλ. A. Bandura & R. H. Walters (1963), op.cit.

²⁶² Πρβλ. S. L. Bem (1983), op.cit. · R. W. Connell (2006), op.cit.

διάκριση αυτή υπογραμμίζει ότι το φύλο δεν είναι απλώς κάτι που «μαθαίνεται», αλλά κάτι που παράγεται, ρυθμίζεται και επιτελείται μέσα από θεσμούς, πολιτισμικές νόρμες και κοινωνικές πρακτικές, όπως αναδεικνύουν και οι σύγχρονες θεωρήσεις της κοινωνικής κατασκευής και της επιτελεστικότητας²⁶³. Κατ' αυτόν τον λόγο, η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν περιορίζεται στη μετάδοση ρόλων, αλλά συνιστά έναν δυναμικό και αμφίδρομο μηχανισμό μέσω του οποίου τα άτομα εσωτερικεύουν, αναπαράγουν ή και αμφισβητούν τις έμφυλες προσδοκίες που απορρέουν από τις κοινωνικές δομές.

Η έννοια της έμφυλης κοινωνικοποίησης δεν εμφανίζεται αιφνιδιαστικά ούτε αποδίδεται σε έναν μόνο θεωρητικό, αλλά διαμορφώνεται σταδιακά κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, σε τομή ανάμεσα στην Ψυχολογία, την Κοινωνιολογία και τις σπουδές φύλου. Η πρώτη καθαρά φεμινιστική και κοινωνιολογική διατύπωση του όρου *gender socialization* αποδίδεται στην Ann Oakley (1972)²⁶⁴. Λίγο αργότερα, οι Maccoby and Jacklin (1974)²⁶⁵ καθιερώνουν τον όρο *gender socialization* στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία, συνδέοντάς τον με εμπειρική έρευνα. Έτσι, ο όρος αποκτά σταδιακά σαφές θεωρητικό περιεχόμενο: περιγράφει τη διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα μαθαίνουν, εσωτερικεύουν και διαπραγματεύονται έμφυλους ρόλους και κατηγορίες. Δηλαδή, μια διαδικασία που συνδέει ατομικές εμπειρίες με ευρύτερα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια.

Η έμφυλη κοινωνικοποίηση αναφέρεται στους θεσμικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων οι κοινωνίες οργανώνουν, νοηματοδοτούν και αναπαράγουν το φύλο²⁶⁶. Δεν αφορά μόνο το τι μαθαίνει το άτομο, αλλά πώς οι κοινωνικές δομές παράγουν και επιβάλλουν έμφυλες ιεραρχίες²⁶⁷. Σε αντίθεση με τη γενική κοινωνικοποίηση, η οποία αφορά τη μετάδοση αξιών και κανόνων, η έμφυλη κοινωνικοποίηση εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες κατασκευάζουν, ρυθμίζουν και επιτελούν τις κατηγορίες «άνδρας» και

²⁶³ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. · C. West & D. Zimmerman (1987), op.cit.

²⁶⁴ Πρβλ. A. Oakley (1972/1985), op.cit.

²⁶⁵ Πρβλ. E. E. Maccoby & C. N. Jacklin (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford University Press.

²⁶⁶ Πρβλ. R. W. Connell (2006), op.cit.

²⁶⁷ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit p.206.

«γυναίκα»²⁶⁸. Η διαδικασία αυτή δεν είναι ουδέτερη. Είναι διαποτισμένη από σχέσεις εξουσίας, και πολιτισμικές νόρμες που καθορίζουν τις έμφυλες ταυτότητες και τους ρόλους²⁶⁹. Επομένως, η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί απλώς μια επιμέρους πτυχή της κοινωνικοποίησης, αλλά έναν από τους βασικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων οι κοινωνίες παράγουν, φυσικοποιούν και αναπαράγουν τις έμφυλες ταυτότητες και τις σχέσεις εξουσίας που τις συνοδεύουν.

Η κατανόηση αυτής της διαδικασίας απαιτεί την εξέταση των θεωρητικών προσεγγίσεων που ανέδειξαν το φύλο ως θεμελιώδη άξονα κοινωνικής οργάνωσης. Οι θεωρίες αυτές δείχνουν ότι η συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία που ξεκινά από τα πρώτα χρόνια της ζωής και διαμεσολαβείται από τη βιολογία, την προσωπικότητα, την κοινωνική αλληλεπίδραση και τους θεσμούς²⁷⁰. Επιπλέον, φωτίζουν διαφορετικές όψεις του τρόπου με τον οποίο το φύλο συγκροτείται, βιώνεται και επιτελείται, προσφέροντας ένα πολυεπίπεδο πλαίσιο για την κατανόηση της έμφυλης κοινωνικοποίησης.

Αν και οι κριτικές φεμινιστικές προσεγγίσεις αναδεικνύουν τις δομές εξουσίας που κρύβονται πίσω από τους έμφυλους ρόλους, η *θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης* με πρωτεργάτη τον J. Piaget (1896-1980) τονίζει τον ενεργό ρόλο του παιδιού στην κατανόηση του φύλου. Σύμφωνα με τον Piaget, το παιδί αρχίζει από μόνο του να αναζητά και να υιοθετεί τους κανόνες που αντιστοιχούν στον δικό του ρόλο, καθώς λειτουργεί ως ενεργός κατασκευαστής της γνώσης του. Ο Piaget υποστηρίζει ότι η έμφυλη ταυτότητα και η σταθερότητα φύλου αναπτύσσονται σταδιακά και καθοδηγούν την επιλογή έμφυλων συμπεριφορών²⁷¹.

Σε αντίθεση με τη θεωρία της *γνωστικής ανάπτυξης*, η *θεωρία της κοινωνικής μάθησης* του Bandura (1925-2021) παρουσιάζει τον μηχανισμό μέσω του οποίου οι

²⁶⁸ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. · J. Butler (2004), op.cit.

²⁶⁹ Πρβλ. C. West & D. H. Zimmerman (1987), op.cit. · A. Oakley (1972/1985), op.cit. · R. W. Connell (2006), op.cit.

²⁷⁰ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit p.102.

²⁷¹ Πρβλ. J. Piaget (1954). *The construction of reality in the child*. Basic Books. · L. Kohlberg (1966). *A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes*. In E. E. Maccoby (Ed.), *The development of sex differences* (pp. 82–173). Stanford University Press.

ρόλοι αυτοί εδραιώνονται στα άτομα από την παιδική ηλικία²⁷². Σύμφωνα λοιπόν, με αυτή τη θεωρία, τα παιδιά μαθαίνουν τους έμφυλους ρόλους μέσω ενισχύσεων, τιμωριών και μίμησης προτύπων, με τους γονείς, τα συνομήλικα άτομα και τους/τις εκπαιδευτικούς να λειτουργούν ως βασικοί φορείς προτύπων. Η διαδικασία αυτή δεν είναι συμμετρική για τα δύο φύλα: τα αγόρια συχνά κοινωνικοποιούνται μέσα από απαγορεύσεις και στερεοτυπικές προσδοκίες που ενισχύουν την αρρενωπότητα, ενώ τα κορίτσια εκτίθενται σε μηνύματα υποτίμησης του θηλυκού ρόλου και σε πρότυπα που προάγουν τη συμμόρφωση και την εξάρτηση²⁷³. Με βάση τα παραπάνω, η θεωρία της κοινωνικής μάθησης εστιάζει κυρίως στους εξωτερικούς μηχανισμούς ενίσχυσης και μίμησης που διαμορφώνουν τις έμφυλες συμπεριφορές²⁷⁴. Παράλληλα, αναγνωρίζει ότι τα παιδιά επιλέγουν πρότυπα και οργανώνουν τη συμπεριφορά τους με βάση την αυτο-αποτελεσματικότητα και τις εμπειρίες τους σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια.

Ενώ η γνωστική θεωρία εστιάζει στην εσωτερική νοητική οργάνωση και η θεωρία της κοινωνικής μάθησης στις εξωτερικές επιρροές, η *θεωρία των έμφυλων σχημάτων* γεφυρώνει αυτά τα δύο ρεύματα και φαίνεται να συνδυάζει στοιχεία από τις προηγούμενες προσεγγίσεις. Η Sandra Bem (1944–2014) με τη θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι τα παιδιά οργανώνουν τις πληροφορίες γύρω από πολιτισμικά έμφυλα σχήματα, τα οποία καθοδηγούν την αντίληψη, τη μνήμη και τη συμπεριφορά τους, ενισχύοντας συχνά στερεοτυπικές εικόνες για το φύλο²⁷⁵. Δηλαδή, το τι

²⁷² Πρβλ. A. Bandura & R. H. Walters (1963). *Social learning and personality development*. Holt, Rinehart & Winston. · W. Mischel (1966). *A social-learning view of sex differences in behavior*. In E. E. Maccoby (Ed.), *The development of sex differences* (pp. 56–81). Stanford University Press.

²⁷³ Πρβλ. D. B. Lynn (1974). *The father: His role in child development* (2nd ed.). Brooks/Cole Publishing Company. · K. M. Yount, K. H. Krause, S. S. Miedema (2017). Preventing gender-based violence victimization in adolescent girls in lower-income countries: Systematic review of reviews. *Soc Sci Med*. 2192:1-13. doi: 10.1016/j.socscimed.2017.08.038. Epub 2017 Sep 11. PMID: 28941786.

²⁷⁴ Πρβλ. A. Bandura & K. Bussey (2004). On Broadening the Cognitive, Motivational, and Sociostructural Scope of Theorizing about Gender Development and Functioning: Comment on Martin, Ruble, and Szkrybalo (2002). *Psychological Bulletin* 130(5):691–701. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.130.5.691>.

²⁷⁵ Πρβλ. S. L. Bem (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. · S. L. Bem (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs*, 8(4), 598–616. · S. L. Bem (1987). *Masculinity and femininity: Their psychological dimensions, correlates, and antecedents*. Stanford University Press.

θεωρείται αυστηρά «αρσενικό» ή «θηλυκό» τους παρέχεται έτοιμο από την κυρίαρχη κουλτούρα.

Επομένως, οι θεωρίες αυτές δείχνουν ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν είναι μια παθητική διαδικασία μετάδοσης ρόλων, αλλά μια δυναμική και πολυδιάστατη διαδικασία μέσα από την οποία τα παιδιά διαπραγματεύονται, αναπαράγουν ή και αμφισβητούν τις πολιτισμικές προσδοκίες για το φύλο σε συνεχή αλληλεπίδραση με τα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια στα οποία ζουν²⁷⁶. Πέρα από τις ψυχολογικές προσεγγίσεις, η κοινωνιολογική θεωρία μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το άτομο στις κοινωνικές δομές και στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες το φύλο παράγεται και αναπαράγεται ως κοινωνική πρακτική.

Στη βιβλιογραφία, η έμφυλη κοινωνικοποίηση προσεγγίζεται ως δυναμική και αμφίδρομη διαδικασία, στην οποία τα άτομα δεν λειτουργούν ως παθητικοί δέκτες αλλά συμμετέχουν ενεργά στη συγκρότηση και αναδιαμόρφωση των έμφυλων προσδοκιών. Το σχήμα των Gerson and Peiss (1985)²⁷⁷ στηρίζει αυτή τη θέση, καθώς αντιλαμβάνεται το φύλο ως «ρευστή» κοινωνική κατηγορία που δημιουργείται και αναδημιουργείται μέσα από ανθρώπινες δράσεις και αλληλεπιδράσεις. Μέσα από τις έννοιες των ορίων (boundaries) και της διαπραγμάτευσης (negotiation), οι συγγραφείς δείχνουν ότι γυναίκες και άνδρες διαθέτουν πρακτικούς και συμβολικούς πόρους, τους οποίους αξιοποιούν για να συντηρήσουν, να μετατοπίσουν ή να αμφισβητήσουν τις έμφυλες ιεραρχίες. Επομένως, η έμφυλη κοινωνικοποίηση νοείται ως διαδικασία συνεχούς διαπραγμάτευσης και αναπλαισίωσης των έμφυλων σχέσεων.

Αντίστοιχα, η Connell (1987)²⁷⁸ υπογραμμίζει ότι οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτείται το φύλο είναι αντιφατικές, ιστορικά μεταβαλλόμενες και ανοιχτές στη δράση των υποκειμένων. Η Connell απορρίπτει το παραδοσιακό μοντέλο της κοινωνικοποίησης ως μηχανικής εσωτερίκευσης ρόλων. Υποστηρίζει ότι τα άτομα «δεν δέχονται μηχανικά» τις κοινωνικές προσκλήσεις, αλλά «κάνουν τις

²⁷⁶ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit p.103-110.

²⁷⁷ Πρβλ. J. M. Gerson & K. Peiss. (1985). Boundaries, Negotiation, Consciousness: Reconceptualizing Gender Relations. *Social Problems* (32)317-331.

²⁷⁸ Πρβλ. R. W. Connell (1987), op.cit. [...] 'Agencies of socialization' cannot produce mechanical effects in a growing person.", p.193.

δικές τους κινήσεις στο πεδίο του φύλου»²⁷⁹. Αρνούνται, αναμειγνύουν ή αναδιαμορφώνουν τις έμφυλες προσδοκίες. Με αυτόν τον τρόπο, η κοινωνικοποίηση εμφανίζεται ως πεδίο διαπραγμάτευσης, επιλογής και ενδεχόμενου μετασχηματισμού της «έμφυλης τάξης» (gender order).

Την ίδια θέση ότι το φύλο δεν αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό αλλά παράγεται μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές πράξεις υποστηρίζουν και οι West and Zimmerman με τη θεωρία του *doing gender*. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή θεωρία της κοινωνικοποίησης, η οποία υποστήριζε ότι το φύλο “επιτυγχάνεται” και σταθεροποιείται περίπου στην ηλικία των πέντε ετών, οι West and Zimmerman (1987) αμφισβητούν αυτή τη στατική αντίληψη²⁸⁰. Δείχνουν ότι το φύλο δεν είναι ποτέ πλήρως “σταθερό”, αλλά επιτελείται συνεχώς μέσα στην κοινωνική αλληλεπίδραση και αναπαράγεται μέσα από καθημερινές πρακτικές. Αυτή η οπτική ενισχύεται από την έννοια της επιτελεστικότητας²⁸¹, η οποία δείχνει ότι το φύλο συγκροτείται μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές που αποκτούν κοινωνική σημασία²⁸². Επομένως, η έμφυλη κοινωνικοποίηση εξελίσσεται μέσα από την καθημερινή επιτέλεση έμφυλων πράξεων και όχι ως αποτέλεσμα μιας στατικής διαδικασίας μάθησης.

Την ίδια θέση ότι η κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί παθητική διαδικασία μετάδοσης ρόλων, αλλά κοινωνικά οργανωμένη εργασία που μεταβάλλεται ανάλογα με τις ιστορικές και θεσμικές συνθήκες υποστηρίζει και η Lorber (1994)²⁸³. Η Lorber

²⁷⁹ Πρβλ. R. W. Connell (1987), op.cit. [...] “Children do decline, or more exactly start making their own moves on the terrain of gender.”, p.194.

²⁸⁰ Πρβλ. C. West & D. H. Zimmerman (1987), op.cit. p.126.

²⁸¹ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. ·J. Butler (2004), op.cit.

²⁸² Πρβλ. G. Ritzer (2011), op.cit.

²⁸³ Πρβλ. J. Lorber (1994), op.cit. p. 5, [...] “a coherent picture of gender as a process of social construction”, [...] “adorned in a way that displays the category because parents don't want to be constantly asked whether their baby is a girl or a boy. A sex category becomes a gender status through naming, dress, and the use of other gender markers. Once a child's gender is evident, others treat those in one gender differently from those in the other, and the children respond to the different treatment by feeling different and behaving differently. As soon as they can talk, they start to refer to themselves as members of their gender. Sex doesn't come into play again until puberty, but by that time, sexual feelings and desires and practices have been shaped by gendered norms and expectations. Adolescent boys and girls approach and avoid each other in an elaborately scripted and gendered mating dance. Parenting is gendered, with different expectations for mothers and for fathers, and people of different genders work at different kinds of jobs. The work adults do as mothers and fathers and as low-level workers and high-level bosses, shapes women's and men's life experiences, and these experiences

επισημαίνει ότι η κοινωνικοποίηση συνδέεται με την εκπαίδευση και την προετοιμασία των παιδιών για συγκεκριμένες κοινωνικές θέσεις, διαδικασία που διαμορφώνεται μέσα από μεταβαλλόμενες οικιακές και κοινωνικές δομές²⁸⁴. Παράλληλα, δείχνει ότι η παιδική κοινωνικοποίηση, η εφηβική ανάπτυξη χαρακτηριστικών και η καλλιέργεια ατομικών προτιμήσεων δεν αρκούν από μόνες τους για να καθορίσουν την ενήλικη έμφυλη ταυτότητα. Συνεπώς, τα άτομα επιτελούν, διαπραγματεύονται και αναδιαμορφώνουν δυναμικά τις έμφυλες πρακτικές ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο, υπερβαίνοντας τα στενά όρια της βιολογικής διαφοροποίησης.

Σε αυτή τη βάση, η Risman (1998)²⁸⁵, προχωρά πέρα από την παραδοσιακή έννοια της κοινωνικοποίησης. Η Risman δεν προσεγγίζει την κοινωνικοποίηση ως παθητική διαδικασία εσωτερίκευσης ρόλων αλλά δείχνει εμπειρικά ότι η παιδική κοινωνικοποίηση δεν αρκεί για να εξηγήσει τις ενήλικες έμφυλες πρακτικές. Μέσα από τη μελέτη οικογενειών σε μετάβαση, αναδεικνύει ότι άνδρες και γυναίκες διαπραγματεύονται ενεργά τους ρόλους τους, ανακατασκευάζουν τις έμφυλες πρακτικές και συχνά αποκλίνουν από τα πρότυπα με τα οποία κοινωνικοποιήθηκαν. Κατά συνέπεια, η κοινωνικοποίηση δεν περιορίζεται στην παιδική ηλικία, αλλά είναι διαρκής και εντάσσεται σε μια ευρύτερη κοινωνική δομή που περιλαμβάνει θεσμικές απαιτήσεις, αλληλεπιδράσεις και ατομικές πρακτικές.

Συμπερασματικά, οι παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις δείχνουν ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση πραγματώνεται πάντα μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια και θεσμούς ή μέσω διαφόρων φορέων της κοινωνίας. Για τον λόγο αυτό, εξετάζονται στη συνέχεια οι βασικοί φορείς κοινωνικοποίησης για να κατανοηθεί ο ρόλος τους στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας.

produce different feelings, consciousness, relationships, skills— ways of being that we call feminine or masculine. All of these processes constitute the social construction of gender”, p.14.

²⁸⁴ Πρβλ. J. Lorber (1994), op.cit. [...]. amid shifting household and social structures», p.159, «neither childhood socialization nor pubescent virilization nor individual preference», p.84.

²⁸⁵ Πρβλ. B. J. Risman, B. J. (1998). *Gender vertigo: American families in transition*. Yale University Press.

2.2 Φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου και έμφυλη κοινωνικοποίηση

Η κοινωνικοποίηση αποτελεί μια δια βίου διαδικασία που ξεκινά από τη γέννηση και συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Διακρίνεται στη βιβλιογραφία ως πρωτογενής κοινωνικοποίηση (οικογένεια) και δευτερογενής (σχολείο, εργασία, θεσμοί)²⁸⁶. Πρόκειται για μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα μέσα σε συγκεκριμένους φορείς που μεταδίδουν αξίες, κανόνες και πρότυπα συμπεριφοράς, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της κοινωνικής και προσωπικής ταυτότητας του ατόμου²⁸⁷.

Στο πλαίσιο της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης, η *οικογένεια* αποτελεί τον κυρίαρχο παράγοντα. Το παιδί αποκτά τις πρώτες εμπειρίες κοινωνικής αλληλεπίδρασης και εσωτερικεύει βασικές αξίες στο πλαίσιο της οικογένειας²⁸⁸. Από τη γέννηση ήδη του νέου ατόμου, τα μέλη της οικογένειας μεταδίδουν πολιτισμικές υποθέσεις για το φύλο, διαμορφώνοντας προσδοκίες για συμπεριφορές και ρόλους²⁸⁹. Αν και οι γονείς διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της εμπειρίας του φύλου στα παιδιά τους, τα ίδια τα παιδιά μπορούν να αποκωδικοποιούν μηνύματα φύλου στο περιβάλλον τους²⁹⁰. Αυτή η «*αυτο-κοινωνικοποίηση*» (self-socialization) ξεκινά από τη βρεφική ηλικία και μόλις τα παιδιά αποκτήσουν ταυτότητα φύλου, συμμετέχουν όλο και πιο ενεργά στη διαδικασία κοινωνικοποίησης²⁹¹. Η Maccoby (1992) καταλήγει ότι μέχρι την ηλικία των τριών ετών, «*τα περισσότερα παιδιά μπορούν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους ως θηλυκό ή αρσενικό και μπορούν να αναγνωρίσουν τους άλλους ως ίδιους ή*

²⁸⁶ Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2022), ό.π. σ.186.

²⁸⁷ Πρβλ. J. J. Macionis (2017), *op.cit.*

²⁸⁸ Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2022), ό.π.

²⁸⁹ Πρβλ. Α. Oakley (1972/1985), *op.cit.* · Β. Levet (2019). *Η θεωρία του Φύλου ή Ένας κόσμος αγγελικά πλασμένος*. Αθήνα: Ποικίλη Στοά.

²⁹⁰ Πρβλ. Α. S. Wharton (2005), *op.cit.* [...] *Although parents play a critical role in shaping their children's experience of gender, children themselves become increasingly skilled at decoding gender messages in the world around them*", p.126.

²⁹¹ Πρβλ. Ε. Ε. Maccoby (1998). *The two sexes: Growing up apart, coming together*. Harvard University Press.

διαφορετικούς ως προς το φύλο»²⁹². Συνεπώς, η ικανότητα αυτοπροσδιορισμού ως γυναίκα ή άνδρα σημαίνει και την ταυτόχρονη διαμόρφωση μιας ταυτότητας φύλου.

Κατά την κοινωνικοποίηση σε δευτερογενείς φορείς και έξω από την οικογένεια, ιδιαίτερη θέση κατέχει το σχολείο, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει και ως μηχανισμός αναπαραγωγής κοινωνικών ιεραρχιών²⁹³. Μέσα από το αναλυτικό πρόγραμμα, τις παιδαγωγικές πρακτικές και τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, μεταδίδει γνώσεις, αξίες και κοινωνικές νόρμες²⁹⁴, ενώ παράλληλα λειτουργεί ως μηχανισμός κατανομής κοινωνικών θέσεων και αναπαραγωγής κοινωνικών ιεραρχιών, όπως αναδεικνύουν οι θεωρίες κοινωνικής αναπαραγωγής²⁹⁵.

Στο πλαίσιο αυτό, η *συνεργασία* οικογένειας και σχολείου αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τη διαμόρφωση της ταυτότητας του παιδιού. Όπως επισημαίνουν οι Γώγου κ.ά. (2019)²⁹⁶, η κοινωνικοποίηση του παιδιού συντελείται ως «διπλή διαδικασία» που εκτυλίσσεται ταυτόχρονα στο οικογενειακό και στο σχολικό περιβάλλον, με το παιδί να λειτουργεί ως «ενεργό άτομο» (*acting individual*) που διαμορφώνει ενεργά την εμπειρία του. Η οικογένεια παρέχει το πρωτογενές πλαίσιο συναισθηματικής ασφάλειας και πρώιμης κοινωνικής μάθησης, ενώ το σχολείο αναλαμβάνει να αναδιοργανώσει το οικογενειακό *habitus* μέσα από κανόνες, προσδοκίες και παιδαγωγικές πρακτικές. Η ποιότητα της σχέσης γονέα–εκπαιδευτικού, η επικοινωνία και η συμμετοχή των γονέων στη σχολική ζωή επηρεάζουν άμεσα τη σχολική επιτυχία, την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και τη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Παράλληλα, το σχολείο λειτουργεί ως θεσμός που κατανέμει κοινωνικές θέσεις επιβεβαιώνοντας τις θεωρίες της κοινωνικής αναπαραγωγής και της κοινωνικής δομής. Αυτές οι διαδικασίες

²⁹²Πρβλ. E. E. Maccoby (1992). The Role of Parents in the Socialization of Children: An Historical Overview. *Developmental Psychology*, pp. 1006-1017 <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.6.1006>.

²⁹³ Πρβλ. J. Saltzman Chafetz, (2006), op.cit. Ο Parsons με τη θεωρία της ενόργανης/εκφραστικής διχοτομίας, υποστήριξε ότι η εκβιομηχάνιση οδήγησε στη λειτουργική εξειδίκευση των ρόλων: οι άνδρες ανέλαβαν τον ενόργανο ρόλο της εργασίας και οι γυναίκες τον εκφραστικό ρόλο της φροντίδας και της ανατροφής · J. J. Macionis (2017), op.cit. · S. Bowles & H. Gintis (1976), op.cit.

²⁹⁴Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. · D. Croteau & W. Hoynes (2018), op.cit

²⁹⁵ Πρβλ. P. Bourdieu & J.-C. Passeron (1977), op.cit.

²⁹⁶ Πρβλ. L. Gogou, T. Elefterakis, E. Kalerante & P. Giavrimis (2019). *Family–school cooperation about child-as acting social individual*. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 3(2), 1–13. <https://doi.org/10.9734/AJESS/2019/46029>.

αποτελούν το γενικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο αναπτύσσονται και οι έμφυλες ταυτότητες.

Εξίσου σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης και της διαμόρφωσης απόψεων και για το φύλο ασκούν οι *ομάδες συνομηλίκων*. Διαμορφώνουν ένα πλαίσιο πειραματισμού, ανάπτυξης ταυτότητας και κοινωνικής μάθησης, λειτουργώντας ως «σημαντικοί άλλοι»²⁹⁷. Στο περιβάλλον των συνομηλίκων, το παιδί μαθαίνει να διαπραγματεύεται κανόνες, να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και να συμμετέχει σε συλλογικές δραστηριότητες που ενισχύουν την αυτονομία και την κοινωνική του επάρκεια. Σύμφωνα με τον Macionis (2017)²⁹⁸, οι συνομήλικοι λειτουργούν ως βασικός μηχανισμός κοινωνικής μάθησης. Προσφέρουν ένα λιγότερο ιεραρχικό και περισσότερο συμμετοχικό πλαίσιο, όπου τα άτομα δοκιμάζουν συμπεριφορές, υιοθετούν πρότυπα και διαμορφώνουν στάσεις που συχνά διαφοροποιούνται από εκείνες της οικογένειας. Συχνά ενισχύουν ή αποθαρρύνουν συμπεριφορές που θεωρούνται κατάλληλες για το φύλο, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας²⁹⁹. Επομένως, οι ομάδες συνομηλίκων ως φορέας κοινωνικοποίησης συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής και έμφυλης ταυτότητας, κυρίως επειδή λειτουργούν ως πεδίο πειραματισμού, επιρροής και αναστοχασμού.

Εκτός από τους παραπάνω αναφερόμενους φορείς πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησης αξίζει να αναφερθούν και τα *μέσα ενημέρωσης (ΜΜΕ)* και οι *ψηφιακές τεχνολογίες*, καθώς αποτελούν στη σύγχρονη εποχή καθοριστικούς φορείς κοινωνικοποίησης. Τα ΜΜΕ λειτουργούν ως συστήματα παραγωγής νοημάτων που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τον κοινωνικό κόσμο³⁰⁰. Οι αναπαραστάσεις φύλου στα ΜΜΕ διαμορφώνουν πρότυπα θηλυκότητας και αρρενωπότητας, και επηρεάζουν την αυτοαντίληψη και τις κοινωνικές σχέσεις³⁰¹. Ο Buckingham (2003)³⁰²

²⁹⁷ Πρβλ. G. H. Mead (1934), op.cit.

²⁹⁸ Πρβλ. J. J. Macionis (2017), op.cit.

²⁹⁹ Πρβλ. G. H. Mead (1934), op.cit · J. Stockard (1999), op.cit.

³⁰⁰ Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes (2018), op.cit

³⁰¹ Πρβλ. S. Livingstone (2009), op.cit. · D. Boyd (2014), op.cit. · L. L. Lindsey (2021), op.cit.

³⁰² Πρβλ. D. Buckingham (2003). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture*. Polity Press. Chapter 3, [...] «Condemning programmes as 'unrealistic' provides a powerful means of defining

δείχνει ότι οι νέοι/ες δεν χρησιμοποιούν τα ΜΜΕ απλώς για ψυχαγωγία, αλλά ως εργαλεία συγκρότησης ταυτότητας. Οι κρίσεις τους για το τι είναι «ρεαλιστικό» ή «μη ρεαλιστικό» λειτουργούν ως τρόποι κοινωνικής και έμφυλης τοποθέτησης. Μέσα από την κριτική ομιλία για τα μέσα οι νέοι/ες διαχωρίζουν τον εαυτό τους από «άλλους». Διεκδικούν ωριμότητα, διαπραγματεύονται την έμφυλη ταυτότητά τους και κατασκευάζουν κοινωνικό κύρος. Έτσι, η σχέση των παιδιών και των εφήβων με τα μέσα αποτελεί κεντρικό πεδίο παραγωγής και διαπραγμάτευσης της ταυτότητας.

Από την άλλη πλευρά, οι ψηφιακές τεχνολογίες διευρύνουν τις μορφές μάθησης, επικοινωνίας και κοινωνικής συμμετοχής³⁰³. Ιδιαίτερα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) αποτελούν χώρους όπου οι έφηβοι/ες συζητούν τις σχέσεις, την ορατότητα και την κοινωνική αναγνώριση. Η Boyd (2014)³⁰⁴ υποστηρίζει ότι τα ΜΚΔ λειτουργούν ως ψηφιακοί χώροι όπου οι έφηβοι/ες όχι μόνο επικοινωνούν αλλά και διαπραγματεύονται (negotiate) την κοινωνική τους θέση. Στα περιβάλλοντα αυτά, οι νέοι/ες εμπλέκονται σε διαδικασίες ορατότητας, ανταγωνισμού για κοινωνικό κύρος και διαχείρισης της φήμης και συμμετέχουν σε συγκρούσεις. Η προσοχή μετατρέπεται σε εμπόρευμα. Το ψηφιακό δράμα και οι διαπροσωπικές εντάσεις αποτελούν τρόπους μέσα από τους οποίους οι έφηβοι/ες διαπραγματεύονται την αυτοαντίληψη, τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική τους αναγνώριση. Ως εκ τούτου, η ψηφιακή κουλτούρα επηρεάζει βαθιά τις μορφές κοινωνικής εμπλοκής των νέων και τις διαδικασίες συγκρότησης της ταυτότητάς τους³⁰⁵.

Άλλοι φορείς όπως, η *θρησκεία και τα πολιτισμικά συστήματα* μεταδίδουν κανονιστικές αντιλήψεις για τους ρόλους και τις σχέσεις των φύλων. Συχνά νομιμοποιούν ιστορικές μορφές πατριαρχίας και κοινωνικών ιεραρχιών³⁰⁶. Ως εκ τούτου, τόσο οι θρησκευτικοί θεσμοί όσο και οι πολιτισμικές παραδόσεις

one's own tastes, and thus of claiming a particular social identity», Girls' frequent complaints about the 'unrealistic' storylines... reflect a desire to distance themselves from what are seen as boys' 'childish' tastes, and thereby to proclaim their own (gendered) maturity», "Boys' rejection of the 'unrealistic' muscle-bound men... may reflect anxieties about the fragility of their own masculine identity, "This kind of critical talk... represents an active claim to a particular social position", "They enable the speaker to present him- or herself as a sophisticated viewer... a claim for social status – and... a claim to be 'adult'."

³⁰³ Πρβλ. S. Livingstone (2009). *Children and the Internet*. Polity Press.

³⁰⁴ Πρβλ. D. Boyd (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

³⁰⁵ Πρβλ. D. Boyd (2014), op.cit. pp. 151-152. [...] *"networked publics, jockeying for social status», «reputation, status, and popularity», «attention becomes a commodity».*

³⁰⁶ Πρβλ R. W. Connell (2006), op.cit. · A. S. Wharton (2005), op.cit. p.105, 132.

επηρεάζουν τη διαμόρφωση της ταυτότητας και των κοινωνικών ρόλων καθώς καθορίζουν συχνά πρότυπα συμπεριφοράς, αξίες και προσδοκίες.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι όλοι οι φορείς (πρωτογενούς και δευτερογενούς) κοινωνικοποίησης αποτελούν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο αναπτύσσονται οι έμφυλες ταυτότητες. Η οικογένεια, το σχολείο, τα συνομήλικα άτομα, τα ΜΜΕ, τα ΜΚΔ, η θρησκεία και τα πολιτισμικά συστήματα μεταφέρουν νοηματοδοτήσεις για το φύλο και μεταδίδουν έμφυλες προσδοκίες διαμορφώνοντας τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα μαθαίνουν, εσωτερικεύουν και αναπαράγουν τις κοινωνικές κατηγορίες «Άνδρας» και «Γυναίκα».

2.3 Διαδικασίες και μηχανισμοί έμφυλης κοινωνικοποίησης

Η έμφυλη κοινωνικοποίηση ως διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα μαθαίνουν τις κοινωνικές προσδοκίες που συνδέονται με το φύλο πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα αντίστοιχα με τη γενική κοινωνικοποίηση³⁰⁷: σε μικρο-, μέσο- και μακρο-επίπεδο³⁰⁸.

Α. Μικροεπίπεδο. Περιλαμβάνει τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις με την οικογένεια, τα συνομήλικα άτομα και το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον³⁰⁹. Τα παιδιά μαθαίνουν τι θεωρείται «κατάλληλο» για το φύλο τους μέσα από παιχνίδια, ρούχα, δραστηριότητες και πρότυπα συμπεριφοράς³¹⁰. Τα συνομήλικα άτομα λειτουργούν ως «σημαντικοί άλλοι», ενισχύοντας ή αποθαρρύνοντας συμπεριφορές³¹¹.

Β. Μέσοεπίπεδο. Θεσμοί όπως το σχολείο, η θρησκεία, τα ΜΜΕ και οι κοινότητες μεταδίδουν έμφυλες νόρμες μέσα από πρακτικές, αναλυτικά

³⁰⁷ Πρβλ. G. Ritzer & J. Stepnisky (2018). *Introduction to sociology* (5th ed.), Sage. · J. J. Macionis (2017), *op.cit.*

³⁰⁸ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.* p.107-114.

³⁰⁹ Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), *op.cit.* p 198.

³¹⁰ Πρβλ. J. Stockard (2006[1999]). Gender Socialization. In: *Handbook of the Sociology of Gender*. Handbooks of Sociology and Social Research pp. 215-227). Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/0-387-36218-5_11.

³¹¹ Πρβλ. G. H. Mead (1934), *op.cit.*

προγράμματα, αναπαραστάσεις και θεσμικές προσδοκίες³¹². Οι θεσμοί αυτοί λειτουργούν ως γέφυρα ανάμεσα στις ατομικές εμπειρίες και τις κοινωνικές δομές³¹³.

Γ. *Μακροεπίπεδο*. Η έμφυλη κοινωνικοποίηση συνδέεται με κοινωνικές δομές, πολιτισμικά συστήματα και ιστορικές μορφές πατριαρχίας που καθορίζουν τις έμφυλες ιεραρχίες και διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο νοηματοδοτείται το φύλο³¹⁴.

Επομένως, η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί μια ουδέτερη ή αυτόματη διαδικασία, αλλά υλοποιείται μέσα από συγκεκριμένους κοινωνικούς μηχανισμούς που διαμορφώνουν, ρυθμίζουν και αναπαράγουν τις έμφυλες ταυτότητες³¹⁵.

Οι μηχανισμοί αυτοί λειτουργούν στο πλαίσιο μιας κοινωνικής δομής όπου το φύλο αποτελεί *αποδιδόμενη κοινωνική θέση (ascribed status)*, δηλαδή μια κοινωνική θέση που αποδίδεται με τη γέννηση και συνοδεύεται από προσδοκίες, δικαιώματα και περιορισμούς³¹⁶. Ως εκ τούτου, η κοινωνική θέση του φύλου δεν είναι απλώς χαρακτηριστικό του ατόμου, αλλά *μηχανισμός κοινωνικής κατηγοριοποίησης και ιεράρχησης*, ο οποίος καθορίζει το περιεχόμενο και τα όρια της έμφυλης κοινωνικοποίησης³¹⁷.

Στο πλαίσιο αυτό, η έμφυλη κοινωνικοποίηση υλοποιείται μέσα από μηχανισμούς όπως: α) *γλωσσικές πρακτικές*, που ενισχύουν έμφυλες διακρίσεις μέσω προσφωνήσεων, κατηγοριοποιήσεων και συμβολικών νοηματοδοτήσεων³¹⁸

³¹² Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p 8.

³¹³ Πρβλ. C. D. Croteau & W. Hoynes (2018), op.cit.

³¹⁴ Πρβλ. Schaefer, R. T. (2014), op.cit. p 198. · Wharton, A. S. (2005), op.cit.

³¹⁵ Πρβλ. M. J. Carter (2014). Gender socialization and identity theory. *Social Sciences*, 3(2), 242–263. <https://doi.org/10.3390/socsci3020242>. [...] «Gender is a diffuse status characteristic that shapes identities across social situations, and gender socialization perpetuates gendered expectations throughout the life course». · J. Kretchmar (2023). *Gender socialization*. EBSCO Research Starters. [...] «Gender socialization is the process through which individuals internalize societal expectations associated with their gender... reinforced by parents, peers and media».

³¹⁶ Πρβλ. A. Giddens & P. Sutton (2018). *Sociology*. Polity Press. pp. 229-230.

³¹⁷ Πρβλ. C. L. Ridgeway (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press. «Gender is a primary frame for organizing social relations and a system of inequality that operates as a status distinction». p.33.

³¹⁸ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit · J. Butler (2004), op.cit · A. Oakley (1972/1985), op.cit.

και β) παιχνίδια και υλικά αντικείμενα, τα οποία κατευθύνουν τα παιδιά σε διαφορετικές δεξιότητες, ενδιαφέροντα και μορφές συμπεριφοράς³¹⁹.

Μάλιστα με τις επαναλαμβανόμενες πρακτικές επιτέλεσης οι μηχανισμοί αυτοί παράγουν τις ευρέως αποδεκτές νόρμες που υπαγορεύουν και καθορίζουν τη συμπεριφορά και τη λειτουργία των φύλων³²⁰. Το φύλο, ως κοινωνική κατασκευή και θέση, σταθεροποιείται μέσα από αυτές τις επαναλήψεις, οι οποίες αποκτούν κανονιστική ισχύ και καθορίζουν τι θεωρείται «φυσιολογικό» ή «αποδεκτό».

Επομένως η κοινωνικοποίηση και ιδίως η έμφυλη κοινωνικοποίηση έχει σημαντικές συνέπειες για τη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου, και κατ' επέκταση την αυτοαντίληψη, τις εκπαιδευτικές και μελλοντικά επαγγελματικές επιλογές, καθώς και την αναπαραγωγή ή αμφισβήτηση των έμφυλων ανισοτήτων. Οι μορφές «θηλυκότητας» και «αρρενωπότητας» που παράγονται μέσω της κοινωνικοποίησης είναι ιστορικά και πολιτισμικά μεταβαλλόμενες, γεγονός που επιτρέπει τη δυνατότητα αλλαγής και αναδιαπραγμάτευσης των έμφυλων ιεραρχιών³²¹.

³¹⁹ Πρβλ. G. H. Mead (1934), op.cit · J. Stockard (1999), op.cit.

³²⁰ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit.

³²¹ Πρβλ. R. W. Connell (2006), op.cit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο διερευνά το σύνολο των θεμελιωδών αναλυτικών κατηγοριών που δομούν τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα νοηματοδοτούν, ενσωματώνουν, βιώνουν και επιτελούν το φύλο στην καθημερινή ζωή. Οι έμφυλοι ρόλοι, οι ταυτότητες, τα στερεοτυπικά κατασκευάσματα και τα συμπεριφορικά πρότυπα αναδεικνύονται ως κομβικές συνιστώσες της εν λόγω διαδικασίας, συγκροτώντας το εννοιολογικό πλαίσιο για την κριτική προσέγγιση των έμφυλων ασυμμετριών. Οι συγκεκριμένες εννοιολογήσεις υπερβαίνουν το μικροεπίπεδο των ατομικών προσλήψεων, αναδεικνύοντας τις μακροδιαδικασίες μέσω των οποίων οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί θεσμοθετούν και κανονικοποιούν το φύλο ως δομικό άξονα εξουσίας και κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

3.1 Το κοινωνικό και βιολογικό φύλο

Η διάκριση ανάμεσα στο κοινωνικό και το βιολογικό φύλο αποτελεί θεμέλιο της σύγχρονης κοινωνιολογικής σκέψης και εξηγεί πώς οι κοινωνίες οργανώνουν, ταξινομούν και νοηματοδοτούν τις έμφυλες κατηγορίες³²². Το βιολογικό φύλο (sex) αναφέρεται στα χρωμοσωμικά, ορμονικά και ανατομικά χαρακτηριστικά, ενώ το κοινωνικό φύλο (gender) αφορά τις κοινωνικά κατασκευασμένες προσδοκίες, τους ρόλους και τις συμπεριφορές που αποδίδονται στα άτομα³²³.

³²²Πρβλ. R. W. Connell (2006). op.cit.

³²³ Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes (2018). op.cit.

Η διάκριση αυτή καθιερώθηκε σταδιακά μέσα από θεωρητικές παρεμβάσεις που αμφισβήτησαν τον βιολογικό ντετερμινισμό. Η Unger (1979)³²⁴ ανέδειξε ότι πολλές διαφορές που θεωρούνταν «φυσικές» είναι στην πραγματικότητα προϊόν κοινωνικής μάθησης. Παράλληλα, οι J. Money και R. Stoller δείχνουν ότι η ταυτότητα φύλου δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τα βιολογικά χαρακτηριστικά. Μάλιστα, ο Money εισάγει τον όρο «έμφυλος ρόλος» (gender role) το 1955, ενώ ο ψυχαναλυτής Stoller είναι αυτός που το 1968 καθιερώνει ξεκάθαρα τον όρο «ταυτότητα φύλου» (gender identity) για να τη διαχωρίσει από το βιολογικό φύλο³²⁵. Στην Κοινωνιολογία, η Oakley (1972) υπογράμμισε ότι κάθε κοινωνία ορίζει διαφορετικά τι σημαίνει να είναι κανείς “άνδρας” ή “γυναίκα”³²⁶.

Σε αυτή τη θέση έρχονται να συνεισφέρουν η θεωρία του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού, καθώς και η θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης, οι οποίες ενισχύουν την άποψη ότι το φύλο δεν αποτελεί ατομικό γνώρισμα, αλλά επιτελείται μέσα από κοινωνικές πρακτικές³²⁷. Ο E. Goffman (1922-1982) υπήρξε ένας από τους κορυφαίους κοινωνιολόγους του 20^{ου} αιώνα, κεντρικός εκπρόσωπος της μικροκοινωνιολογίας και της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Με το έργο του μελέτησε διεξοδικά την καθημερινή ανθρώπινη συμπεριφορά εισάγοντας τη γνωστή «δραματουργική προσέγγιση». Σύμφωνα με αυτήν, η κοινωνική αλληλεπίδραση προσομοιάζει με μια «θεατρική παράσταση», όπου τα άτομα δρουν ως ηθοποιοί που επιθυμούν διαρκώς να διαχειριστούν τις εντυπώσεις των άλλων και να επιτελέσουν τους κοινωνικούς τους ρόλους. Στο πλαίσιο αυτό, και σε συνάφεια με το φύλο, τα

³²⁴Πρβλ. R. K. Unger (1979). Toward a Redefinition of Sex and Gender, *American Psychologist* 34(11): 1085–94. · C. Poulin (2007). It made us think differently: Unger’s “Toward a redefinition of sex and gender.” *Feminism & Psychology*, 17(4), 435–441. <https://doi.org/10.1177/0959353507084322>.

³²⁵Πρβλ. B. Levet (2019), όπ.π. Ο Money εισάγει από το 1955 την έννοια του κοινωνικού φύλου ως δείκτη της ρευστότητας της σεξουαλικής ταυτότητας, ενώ ο Stoller (1968) την αναπτύσσει περαιτέρω, διαχωρίζοντάς την από το βιολογικό φύλο και δείχνοντας ότι οι δύο διαστάσεις δεν είναι συμμετρικές ούτε ακολουθούν απαραίτητα κοινή πορεία.

³²⁶ Πρβλ. A. Oakley (1972/1985), *op.cit*

³²⁷Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit*. Οι άνθρωποι κατηγοριοποιούνται ανάλογα με τη φυλή, την εθνικότητα και το φύλο δηλαδή μέσα από μια κοινωνικά κατασκευασμένη διαδικασία. Το φύλο δεν αναδύεται ως ατομικό χαρακτηριστικό, αλλά «ολοκληρώνεται» σε αλληλεπίδραση με άλλους. Οι άνθρωποι, επομένως, επιτελούν το φύλο ως προσέγγιση στην κοινωνική αλληλεπίδραση.

άτομα αξιολογούνται με βάση τον βαθμό στον οποίο ανταποκρίνονται στα πολιτισμικά πρότυπα και τις κοινωνικές προσδοκίες που συνδέονται με το φύλο³²⁸.

Σύγχρονες προσεγγίσεις στην Κοινωνιολογία αναγνωρίζουν το φύλο ως *φάσμα (gender spectrum)*, καθώς η έκφρασή του μπορεί να διαφέρει σημαντικά από άτομο σε άτομο και να μεταβάλλεται ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Η αντίληψη αυτή υπερβαίνει τη δυαδική κατηγοριοποίηση «άνδρας–γυναίκα» και αναδεικνύει την ποικιλότητα των έμφυλων ταυτοτήτων και εμπειριών. Η θεωρητική βάση του φύλου ως φάσματος έχει τις ρίζες της στις πρώιμες ψυχολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που αμφισβήτησαν τη βιολογική δυαδικότητα³²⁹. Η προσέγγιση αυτή ενισχύθηκε από τη γνωστική θεώρηση της Sandra Bem (1974–1981). Η Bem περιέγραψε το φύλο ως πολυδιάστατο σύστημα χαρακτηριστικών και απέδειξε ότι η αρρενωπότητα και θηλυκότητα αποτελούν ανεξάρτητες διαστάσεις και όχι δύο αντίθετα άκρα ενός μονοδιάστατου φάσματος³³⁰. Η ιδέα της υπέρβασης της δυαδικότητας διατυπώθηκε ρητά και σε βιολογικό επίπεδο από την Anne Fausto-Sterling (1993)³³¹, η οποία υποστήριξε ότι η ανθρώπινη ποικιλότητα δεν μπορεί να περιοριστεί σε δύο κατηγορίες.

Επιπλέον, η σύγχρονη έρευνα των τελευταίων δεκαετιών στη Βιολογία και την Ιατρική έχει αναθεωρήσει σημαντικά τη βιολογική διάσταση του φύλου. Όπως επισημαίνεται και στη σχετική βιβλιογραφία, η ποικιλία των χρωμοσωμικών, ορμονικών και ανατομικών χαρακτηριστικών που συναντώνται στον ανθρώπινο πληθυσμό αποκαλύπτει ένα ευρύ φάσμα σωματικών διαφοροποιήσεων. Η βιολογική αυτή διαφοροποίηση δεν χωρά στις απλουστευτικές κατηγορίες του διπόλου

³²⁸ Πρβλ. E. Goffman (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre. Ο κοινωνιολόγος E. Goffman (1922–1982) υποστήριξε η κοινωνική αλληλεπίδραση κατανοείται καλύτερα μέσα από τη θεώρησή της ως θεατρική παράσταση. Οι άνθρωποι αξιολογούνται ανάλογα με το πόσο καλά ανταποκρίνονται στα πολιτισμικά πρότυπα και τις προσδοκίες σχετικά με το φύλο. [...] Αυτό το μοτίβο ενισχύεται με τη συνήθη αναφορά στο αντίθετο φύλο. Άνδρες και γυναίκες χαρακτηρίζουν ο ένας τον άλλον ως αντίθετο με αυτό που είναι και μετά συμπεριφέρονται σύμφωνα με αυτή την ταμπέλα. Συνεπώς, με αυτή την τακτική επιτελείται ο διαχωρισμός και όχι η σύνδεση των φύλων.

³²⁹ Πρβλ. J. Money (1955). Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorticism. *Bulletin of the Johns Hopkins Hospital*, 96, 253–264.

³³⁰ Πρβλ. S. L. Bem (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155–162. · Bem, S. L. (1981), op.cit.

³³¹ Πρβλ. A. Fausto-Sterling (1993). The five sexes: Why male and female are not enough. *The Sciences*, 33(2), 20–24.

«αρσενικό» και «θηλυκό». Οι διαφορές αυτές δεν αποτελούν εξαιρέσεις ή «ανωμαλίες», αλλά μέρος της φυσικής βιολογικής ποικιλομορφίας, γεγονός που οδηγεί σε μια πιο σύνθετη κατανόηση του φύλου ως πολυδιάστατης και μη γραμμικής κατηγορίας³³².

Ενδεικτικά, εμπειρικά δεδομένα που υποστηρίζουν τις παραπάνω θέσεις προέρχονται από τη μελέτη των Blackless et al. (2000). Η μελέτη αυτή έδειξε ότι έως και το 1,7% των γεννήσεων παρουσιάζει χαρακτηριστικά που δεν εντάσσονται αυστηρά στο αρσενικό ή θηλυκό πρότυπο, αμφισβητώντας την ιδέα ενός απόλυτου σεξουαλικού διμορφισμού³³³. Επιπλέον, η μελέτη των Penalzoa et al. (2009) δείχνει ότι αρσενικά και θηλυκά κύτταρα διαφοροποιούνται λειτουργικά ήδη πριν από την παραγωγή ορμονών, παρουσιάζοντας διαφορετική ευαισθησία στο κυτταρικό στρες. Οι ερευνητές παρατηρούν ότι τα κύτταρα των δύο φύλων διαφέρουν εγγενώς, ανεξάρτητα από την έκθεσή τους σε ορμόνες φύλου, επιβεβαιώνοντας ότι η βιολογική διμορφία δεν είναι απλώς ορμονικά καθορισμένη, αλλά πιο σύνθετη και πολυεπίπεδη³³⁴. Η αναγνώριση αυτής της ποικιλομορφίας συμβάλλει όχι μόνο στην αποδόμηση των κανονιστικών αντιλήψεων περί φύλου, αλλά και στη διεύρυνση των κοινωνικών και επιστημονικών πλαισίων μέσα από τα οποία προσεγγίζουμε τις έμφυλες ταυτότητες και εμπειρίες. Παράλληλα, η γλωσσολογική διάσταση του *gender* αποκαλύπτει ότι το φύλο κατηγοριοποιείται γλωσσικά με διαφορετικούς τρόπους, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι το φύλο είναι πολιτισμικά προσδιορισμένο³³⁵.

³³² Πρβλ. Intersex Greece (2021). *Επαναπροσδιορίζοντας τη βιολογία του φύλου*. <https://intersexgreece.org.gr/2021/08/31/epanaprosdiorizontas-tin-viologia-tou-fylou/>.

³³³ Πρβλ. M. Blackless et al. (2000). How sexually dimorphic are we? Review and synthesis. *American Journal of Human Biology*, 12(2), 151–166. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6300\(200003/04\)12:2<151::AID-AJHB1>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6300(200003/04)12:2<151::AID-AJHB1>3.0.CO;2-F). Η Βιολογία δείχνει ότι ο άνθρωπος δεν είναι απολύτως διμορφικός, καθώς ποικίλες χρωμοσωμικές, ορμονικές και ανατομικές αποκλίσεις εμφανίζονται φυσιολογικά σε ένα ποσοστό έως και 2% των γεννήσεων, παρότι η Ιατρική επιστήμη εξακολουθεί να αντιμετωπίζει κάθε απόκλιση από το ιδεατό αρσενικό ή θηλυκό σώμα ως μη φυσιολογική και συχνά προχωρά σε «διορθωτικές» παρεμβάσεις.

³³⁴ Πρβλ. C. Penalzoa et al. (2009). Sex of the cell dictates its response: differential gene expression and sensitivity to cell death inducing stress in male and female cells. *The FASEB Journal*, 23: 1869-1879. <https://doi.org/10.1096/fj.08-119388>.

³³⁵ Πρβλ. R. W. Connell (2006), op.cit. Ο όρος *gender*, παρότι γλωσσικά ασταθής και διαφορετικά κωδικοποιημένος στις γλώσσες, χρησιμοποιείται στις κοινωνικές επιστήμες για να μετατοπίσει την εστίαση από τις βιολογικές διαφορές στις κοινωνικές σχέσεις που συγκροτούν το φύλο ως πεδίο δράσης και αλληλεπίδρασης (pp. 50- 52).

Στην κοινωνιολογική θεωρία από τα τέλη του 20ού αιώνα έως σήμερα, το φύλο αναγνωρίζεται ως δυναμική κοινωνική δομή που διαπερνά θεσμούς, αλληλεπιδράσεις και πολιτισμικές πρακτικές³³⁶. Η Wharton (2005)³³⁷ συνοψίζει τρεις βασικές διαστάσεις του φύλου: ως διαδικασία, ως δομή και ως μηχανισμό κατανομής πόρων και εξουσίας. Πρώτον, το φύλο ως διαδικασία αναφέρεται στο ότι «γίνεται» και αναπαράγεται συνεχώς μέσα από πρακτικές, αλληλεπιδράσεις και προσδοκίες. Δεν αποτελεί σταθερή ιδιότητα, αλλά ένα διαρκές κοινωνικό έργο. Δεύτερον, το φύλο ως δομή λειτουργεί σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής οργάνωσης. Από τις ατομικές ταυτότητες έως τις αλληλεπιδράσεις και τους θεσμούς συγκροτεί ένα πολυεπίπεδο σύστημα πρακτικών που υπάρχει πέρα από τα άτομα και διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονται οι κοινωνικές διαδικασίες. Τρίτον, το φύλο ως μηχανισμός κατανομής πόρων και εξουσίας αναδεικνύεται ως θεμελιώδης αρχή κοινωνικής οργάνωσης, μέσω της οποίας διανέμονται ευκαιρίες, προνόμια και κοινωνικοί πόροι. Επομένως, η Wharton δείχνει ότι το φύλο δεν είναι απλώς μια κατηγορία ταυτότητας, αλλά ένας δυναμικός και θεσμικά ενσωματωμένος άξονας κοινωνικής ανισότητας που διαπερνά άτομα, σχέσεις και θεσμούς³³⁸.

Η κοινωνιολογική αυτή κατανόηση του φύλου από τη Wharton ως διαδικασία, δομή και μηχανισμός άνισης κατανομής πόρων βρίσκει άμεση αντιστοίχιση στο έργο της Butler και της Connell. Η Butler (2004)³³⁹ προσεγγίζει το φύλο ως μηχανισμό που παράγει και φυσικοποιεί τις κατηγορίες του αρρενωπού και του θηλυκού, αλλά και ως μηχανισμό που μπορεί να τις αποδομήσει. Από την άλλη, η Connell αναλύει πώς η έμφυλη τάξη (gender order) και οι πρακτικές των ανδρισμών αναπαράγουν συστηματικά τις σχέσεις εξουσίας στο επίπεδο των θεσμών και της καθημερινής

³³⁶ Πρβλ. B. Risman (2018a), *op.cit.*

³³⁷ Πρβλ. A. S. Wharton (2005), *op.cit.* p. 4-5. Αρχικά το φύλο νοείτο ως σύνολο χαρακτηριστικών που αποκτούν άνδρες και γυναίκες μέσω κοινωνικοποίησης, με την περιοριστική άποψη ότι το βιολογικό φύλο θέτει όρια στο κοινωνικό, καθώς οι αναπαραγωγικοί ρόλοι θεωρούνταν ότι καθορίζουν τις συμπεριφορικές διαθέσεις των ατόμων.

³³⁸ Πρβλ. A. S. Wharton (2005), *op.cit.* p. 7-10.

³³⁹ Πρβλ. J. Butler (2004), *op.cit.* Η Butler (2004) ορίζει το φύλο ως μηχανισμό με τον οποίο παράγονται και φυσικοποιούνται (naturalized) οι έννοιες του αρρενωπού και του θηλυκού, αλλά προτείνει επίσης ότι, θα μπορούσε να είναι και ο μηχανισμός με τον οποίο αυτοί οι όροι αποδομούνται και αποφυσικοποιούνται.

ζωής. Κατ' επέκταση, η Connell (2006)³⁴⁰ εισάγει την έννοια της «αναπαραγωγικής αρένας», όπου οι βιολογικές διαφορές αποκτούν κοινωνική σημασία και εντάσσονται σε συστήματα ιεραρχίας.

Πρόσφατη κοινωνιολογική μελέτη σχετικά με τη διαφορά κοινωνικού και βιολογικού φύλου σημειώνει ότι η κατανόηση αυτών των εννοιών εξυπηρετείται καλύτερα αν τις προσεγγίσουμε ως ένα συνεχές φάσμα που περιλαμβάνει ποικίλα χαρακτηριστικά, παρά ως αυστηρά διακριτές και μετρήσιμες κατηγορίες³⁴¹. Η άποψη αυτή βασίζεται σε εκτενή ερευνητικά δεδομένα που δείχνουν ότι υπάρχει μεγάλη ποικιλότητα τόσο στις βιολογικές εκφάνσεις του φύλου όσο και στις κοινωνικές. Η παραδοσιακή δυαδική κατηγοριοποίηση συχνά υπεραπλοποιεί την πραγματικότητα και αποκλείει άτομα που δεν εντάσσονται στο δίπολο άνδρας–γυναίκα³⁴².

Σήμερα, οργανισμοί όπως η American Psychological Association και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας αναγνωρίζουν ότι το φύλο αποτελεί ένα συνεχές εύρος ταυτοτήτων και εκφράσεων, το οποίο διαμορφώνεται δυναμικά μέσα από κοινωνικές, πολιτισμικές και προσωπικές διεργασίες. Αντίστοιχα, το Συμβούλιο της Ευρώπης (2019) επισημαίνει ότι οι άνθρωποι κινούνται σε ένα εύρος έκφρασης φύλου στο οποίο αισθάνονται πιο άνετα, γεγονός που δεν ταυτίζεται απαραίτητα ούτε προκαθορίζεται από το βιολογικό φύλο³⁴³. Συνεπώς, η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου δεν αφορά δύο απολύτως διαχωρισμένες κατηγορίες, αλλά ένα σύνθετο πλέγμα βιολογικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διεργασιών που διαμορφώνουν τις έμφυλες ταυτότητες και εμπειρίες.

³⁴⁰ Πρβλ. R. W. Connell (2006), op.cit. p. 31. Η Connell (2006: 53-54) αναφέρεται στην αναπαραγωγική αρένα ως το πεδίο κατά το οποίο τα σώματα μπαίνουν σε κοινωνικές διαδικασίες, στις οποίες η συμπεριφορά σχετίζεται με την αναπαραγωγική διαφορά.

³⁴¹ Πρβλ. L. Arrighi (2025). The Spectrum of Sex and Gender. *Arch Sex Behav* 54, 3785–3791. <https://doi.org/10.1007/s10508-025-03331-y>. «both concepts are better conceptualized as a spectrum comprising several traits, rather than a series of discrete and countable categories» (p. 3788)». oversimplifies reality» και είναι «exclusionary».

³⁴² Πρβλ. L. Arrighi (2025), op.cit.

³⁴³ Πρβλ. Council of Europe. (2019). *GENDER MATTERS A manual on addressing gender-based violence affecting young people* (2nd ed.). (R. Gomes, Επιμ.) Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/gender-matters>.

3.2 Ο κοινωνικός και έμφυλος ρόλος

Η έννοια του κοινωνικού και έμφυλου ρόλου συνιστά κεντρικό πεδίο ανάλυσης στις κοινωνικές σπουδές, καθώς συμβάλλει ουσιαστικά στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους διαμορφώνονται οι κοινωνικές ταυτότητες και οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων. Η συγκεκριμένη αναλυτική κατηγορία αποτελεί λοιπόν θεμελιώδη άξονα κατανόησης των σχέσεων, των προσδοκιών και των ανισοτήτων που διαμορφώνουν τη θέση του ατόμου μέσα στην κοινωνία.

Η προσέγγιση του κοινωνικού και έμφυλου ρόλου μπορεί να συσχετιστεί με τη θεωρία του Ralf Dahrendorf (1929-2009) ο οποίος αντιλαμβάνεται τους κοινωνικούς ρόλους ως φορείς συγκεκριμένων προσδοκιών που απορρέουν από τη θέση του ατόμου σε δομές εξουσίας. Για τον Dahrendorf (1973)³⁴⁴, το άτομο ταυτίζεται με τους κοινωνικούς ρόλους που αναλαμβάνει. Οι ρόλοι αυτοί λειτουργούν ως δεσμευτικά σύνολα προσδοκιών που συνδέουν την προσωπικότητα με την κοινωνική δομή³⁴⁵. Μεταβάλλονται ιστορικά και συνοδεύονται από κυρώσεις που καθιστούν την κοινωνική συμπεριφορά προβλέψιμη³⁴⁶. Ο κάθε ρόλος συνδέεται στενά με την κοινωνική θέση. Ο Dahrendorf διακρίνει τις κοινωνικές θέσεις σε *αποδιδόμενες* (π.χ. φύλο, ηλικία) και *επιτευχθείσες*, επισημαίνοντας ότι οι κοινωνικοί ρόλοι μπορεί μεν να είναι περιοριστικοί, αλλά προσφέρουν σταθερότητα και συνοχή³⁴⁷. Υποστηρίζει ότι τα άτομα ενδέχεται να βιώνουν ένταση ή αβεβαιότητα όταν οι κοινωνικές απαιτήσεις συγκρούονται με τις προσωπικές τους επιθυμίες ή επιλογές. Όμως, η κοινωνία ταυτόχρονα υποστηρίζει τους ανθρώπους παρέχοντας τους ασφάλεια, ακόμη και όταν προσπαθούν να απορρίψουν τους ρόλους τους. Για

³⁴⁴Πρβλ. R. Dahrendorf (1973). *Homo Sociologicus*. London: Routledge & Kegan Paul. pp. v, 17-19.

³⁴⁵ Πρβλ. R. Dahrendorf (1973), op.cit. "[...]to every social position there belongs a social role. By assuming a social position, the individual becomes a character in the drama written by the society he is living in. With every position he assumes, society hands him a role to play. It is by positions and roles that two conceptually distinguishable facts, the individual and society, are mediated, and it is in terms of these two concepts that we describe homo sociologicus, sociological man, the basic unit of sociological analysis", p.17.

³⁴⁶Πρβλ. R. Dahrendorf (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, California: Stanford University Press. p.177.

³⁴⁷Πρβλ. R. Dahrendorf (1973), op.cit. pp.21, 33, 50-51 "ascribed positions", "achieved positions", p.36. Στον Dahrendorf περιγράφονται οι ρόλοι ως προσδοκίες που ανάγονται στο βιολογικό φύλο καθώς χρησιμοποιεί τη λέξη sex.

τον Dahrendorf (1973) αποτελεί ερώτημα εάν κάποιος θα ήταν ικανός να διαμορφώσει ολόκληρη τη συμπεριφορά του μόνος του, χωρίς τη βοήθεια της κοινωνίας. Υπό το πρίσμα αυτό, οι έμφυλοι ρόλοι δεν συνιστούν απλώς πολιτισμικά πρότυπα, αλλά εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων όπου η κατανομή της εξουσίας συμβάλλει στη διατήρηση ή στην αναπαραγωγή των έμφυλων ανισοτήτων.

Σε συνάφεια με την παραπάνω θεωρία κρίνεται σκόπιμο να συμπληρωθεί η συμβολή της Margaret Mead (1901-1978), μίας από τις σημαντικότερες μορφές της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, η οποία με το έργο της άλλαξε ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι δυτικές κοινωνίες αντιλαμβάνονται τι σημαίνει «άντρας» και «γυναίκα». Η Mead (1935)³⁴⁸ απέδειξε ότι οι ρόλοι των φύλων δεν είναι βιολογικά καθορισμένοι, αλλά αποτελούν κοινωνικές κατασκευές (social constructs) που διαμορφώνονται μέσω της κουλτούρας. Διαφορετικές κοινωνίες αποδίδουν διαφορετικές συμπεριφορές και προσδοκίες στα φύλα³⁴⁹. Συγκεκριμένα, η Mead μελετώντας τις ανθρώπινες συμπεριφορές, επισήμανε την ποικιλοότητα των έμφυλων ικανοτήτων και εκφράσεων που δεν είναι απαραίτητο να συνδέονται, να προσδιορίζονται ή να υποδεικνύονται με βάση το βιολογικό φύλο³⁵⁰. Εφόσον οι τρόποι συμπεριφοράς είναι διαφορετικοί από κοινωνία σε κοινωνία, είναι η κοινωνικοποίηση αυτή που μας κάνει να συμπεριφερόμαστε «ανδρικά» ή «γυναικεία». Εν κατακλείδι, για τη Mead οι κοινωνικοί και έμφυλοι ρόλοι δεν είναι παγιωμένοι από τη φύση, αλλά αποτελούν σενάρια συμπεριφοράς που γράφονται από τον πολιτισμό, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο, την επιστημονική απόδειξη ότι η ανισότητα των φύλων είναι πολιτισμική επιλογή και, άρα, μπορεί να αλλάξει.

³⁴⁸ Πρβλ. M. Mead (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Morrow.

³⁴⁹ Πρβλ. E. J Bauer (2017). Mead Margaret. Στο B. S. Turner, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory*. Oxford: John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781118430873.est0486. Η Mead εξηγεί ότι οι πολιτισμικές ολοκληρωτικές επιβολές και τα πρότυπα που επιβάλλονται στα φύλα μπορούν να έχουν βαθιές επιπτώσεις στην κοινωνία και στα άτομα. [...] «οι αρσενικές και γυναικείες ταμπέλες είναι ακόμη πιο καταστροφικές για έναν άνδρα που θέλει να απομακρυνθεί από την πολιτιστική νόρμα καθώς, το ανδρικό κύρος διατηρείται περιορίζοντας το γυναικείο κύρος σε βάρος, τελικά, της ανθρώπινης ολότητας κάθε ατόμου».

³⁵⁰ Πρβλ. M. Mead (1935), op.cit.

Η πολιτισμική αυτή θεώρηση των έμφυλων ρόλων, όπως αναδεικνύεται από τη Mead, ανοίγει τον δρόμο για κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που εξετάζουν τον ρόλο όχι μόνο ως πολιτισμικό σενάριο, αλλά και ως δυναμικό σύστημα κοινωνικών σχέσεων. Η Helena Lopata (2006)³⁵¹, Αμερικανίδα κοινωνιολόγος και βραβευμένη μελετήτρια της Mead, προσθέτει ότι ο κοινωνικός ρόλος δεν είναι απλώς ένα σύνολο κανόνων, αλλά ένα πλέγμα αμοιβαίων κοινωνικών σχέσεων. Ορίζει τον κοινωνικό ρόλο ως ένα σύνολο αμοιβαία αλληλεξαρτώμενων κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν καθήκοντα, υποχρεώσεις, δικαιώματα και προνόμια υπό διαπραγμάτευση. Η Lopata αναδεικνύει ότι ο κοινωνικός και έμφυλος ρόλος δεν αποτελεί ένα στατικό σύνολο κανόνων, αλλά ένα δυναμικό πλέγμα κοινωνικών σχέσεων που μεταβάλλεται ανάλογα με το πλαίσιο και τη θέση του ατόμου³⁵². Ως στοιχείο της κοινωνικής ταυτότητας, ο έμφυλος ρόλος διαμορφώνει την καθημερινή εμπειρία και συμβάλλει στη συγκρότηση των κοινωνικών ιεραρχιών.

Ωστόσο, η παραπάνω διάκριση μεταξύ κοινωνικών και έμφυλων ρόλων επιτρέπει την ακριβέστερη εννοιολογική και αναλυτική κατανόησή τους. Οι έμφυλοι ρόλοι αποτελούν ειδική κατηγορία κοινωνικών ρόλων και αναφέρονται στις κοινωνικά προσδιορισμένες συμπεριφορές, προσδοκίες και κανόνες που συνδέονται συγκεκριμένα με την κοινωνική θέση (status) του φύλου³⁵³. Η διάκριση μεταξύ κοινωνικής θέσης και ρόλου είναι κρίσιμη: το φύλο ως *αποδιδόμενη κοινωνική θέση* παράγει συγκεκριμένους ρόλους φύλου, οι οποίοι καθορίζουν τι θεωρείται «κατάλληλη» ή «αναμενόμενη» συμπεριφορά για άνδρες και γυναίκες και διαμορφώνουν τις καθημερινές πρακτικές, τις κοινωνικές προσδοκίες και τις μορφές αξιολόγησης της συμπεριφοράς³⁵⁴. Ως κοινωνικά κατασκευασμένες προσδοκίες, οι ρόλοι φύλου μαθαίνονται μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και

³⁵¹Πρβλ. Η. Lopata (2006). Gender and Social Roles. Στο J. Saltzman Chafetz (Επιμ.), *Handbook of The Sociology of Gender* (σσ. 229-246). New York: Springer.

³⁵² Πρβλ. Η. Lopata (2006), op.cit. [...] The social person is that 'package' of characteristics with which an individual enters a specific role", "In other words, the society, community, and any preexisting social circle have the right to determine the necessary qualifications of a social person entering the role of mother, physician, plumber, or any other role over which these groups have jurisdictions", p.230.

³⁵³ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.12.

³⁵⁴ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. «Ένας ρόλος είναι η αναμενόμενη συμπεριφορά που σχετίζεται με μια κοινωνική θέση... Οι γυναίκες και οι άνδρες... είναι όλες κοινωνικές θέσεις με διαφορετικές κανονιστικές απαιτήσεις ρόλου που συνδέονται με αυτές.» p.102.

ενισχύονται από κοινωνικούς θεσμούς όπως η οικογένεια, το σχολείο, τα μέσα ενημέρωσης και οι ομάδες συνομηλίκων³⁵⁵.

Αρχικά, η οικογένεια και, στη συνέχεια, τα συνομήλικα άτομα, τα ΜΜΕ και οι θεσμοί, μέσω της κοινωνικοποίησης, μεταδίδουν έμφυλες προσδοκίες³⁵⁶. Η συμμετοχή και η διάδραση με τα μέλη της οικογένειας λειτουργεί ως άτυπη διαδικασία προληπτικής κοινωνικοποίησης μέσω της παρατήρησης των γονεϊκών ρόλων³⁵⁷. Παράλληλα, οι ομάδες συνομηλίκων συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ταυτότητας φύλου³⁵⁸.

Οι έμφυλοι ρόλοι³⁵⁹ δεν είναι σταθεροί ούτε φυσικοί, αλλά μεταβάλλονται ιστορικά και κοινωνικά, αντανakλώντας τις αλλαγές στις κοινωνικές δομές, τις πολιτισμικές αξίες και τις σχέσεις εξουσίας³⁶⁰. Ωστόσο, όταν οι κοινωνικοί κανόνες είναι άκαμπτοι, οι έμφυλοι ρόλοι μετατρέπονται σε στερεότυπα, περιορίζοντας την ελευθερία δράσης των ατόμων και ενισχύοντας τις έμφυλες ανισότητες³⁶¹. Υπό αυτό το πρίσμα, οι έμφυλοι ρόλοι αναδεικνύονται σε ρυθμιστικούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου³⁶², καθώς προσδιορίζουν τις παραμέτρους της κοινωνικά αποδεκτής συμπεριφοράς. Κατ' επέκταση, δομούν ένα σύστημα κοινωνικών

³⁵⁵ Πρβλ. A. Giddens & P. Sutton (2018), op.cit. · R. W. Connell (1987), op.cit. p.83.

³⁵⁶ Πρβλ. R. T. Schaefer (2014). op.cit. p.64. Οι θεωρητικοί της αλληλεπίδρασης υπενθυμίζουν ότι η κοινωνικοποίηση που αφορά όχι μόνο την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, αλλά και τον γάμο και τη γονεϊκότητα ξεκινά στην παιδική ηλικία ως μέρος της οικογενειακής ζωής. Τα παιδιά παρατηρούν τους γονείς τους καθώς εκφράζουν τη στοργή τους, ασχολούνται με τα οικονομικά, έχουν προστριβές, παραπονιούνται για τα πεθερικά και ούτω καθεξής. Αυτές οι εμπειρίες αντιπροσωπεύουν μια άτυπη διαδικασία προληπτικής κοινωνικοποίησης.

³⁵⁷ Πρβλ. T. L. Rochelle & K. H. Yim (2015). Assessing the Factor Structure of the Chinese Conformity to Masculine Norms Inventory. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 149(1), pp. 29-41. <http://dx.doi.org/10.1080/00223980.2013.837023>

³⁵⁸ Πρβλ. J. Stockard, J. (2006[1999]), op.cit. p.211-221.

³⁵⁹ Στη κοινωνιολογική σκέψη του 21^{ου} αιώνα, οι «ρόλοι φύλου» περιγράφουν τις πολιτισμικές προσδοκίες που αποδίδονται στα άτομα, ενώ οι «έμφυλοι ρόλοι» αναλύουν τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι προσδοκίες οργανώνονται και αναπαράγονται μέσα σε σχέσεις εξουσίας και θεσμικές δομές. Με άλλα λόγια, οι «ρόλοι φύλου» περιγράφουν τι κάνουν τα φύλα. Οι «έμφυλοι ρόλοι» εξηγούν πώς και γιατί το κάνουν μέσα σε συστήματα εξουσίας. Για τον λόγο αυτό, στη διατριβή υιοθετείται ο όρος “έμφυλοι ρόλοι”, καθώς αποδίδει με μεγαλύτερη ακρίβεια τη δυναμική και κοινωνικά ενσωματωμένη φύση του φύλου.

³⁶⁰ Πρβλ. C. West & D. Zimmerman (1987), op. cit. · M. Mead (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. William Morrow. · R. W. Connell (1995), op.cit.

³⁶¹ Πρβλ. M. Kimmel (2008). *Guyland: The Perilous World Where Boys Become Men*. New York: Harper Collins.

³⁶² Πρβλ. M. J. Carter, M. J. (2014), op.cit.

προσδοκιών το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τις κοινωνικές θέσεις που καταλαμβάνουν τα υποκείμενα βάσει του φύλου τους³⁶³.

Στη σύγχρονη κοινωνιολογία, ο όρος «ρόλοι φύλου» χρησιμοποιείται ολοένα και λιγότερο, καθώς από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και ιδίως μετά το 1990 η διεθνής βιβλιογραφία στρέφεται σε αναλυτικά σχήματα που προσεγγίζουν το φύλο ως διαδικασία, δομή και σχέση εξουσίας³⁶⁴. Η μετατόπιση αυτή καθιστά τον όρο «έμφυλοι ρόλοι» θεωρητικά ακριβέστερο, καθώς αποδίδει τη δυναμική και δομικά ενσωματωμένη φύση του φύλου. Στο πλαίσιο αυτό, οι Kimmel (2008) και Risman (2018) εκπροσωπούν δύο συμπληρωματικές κριτικές στη θεωρία των «ρόλων φύλου». Ο M. Kimmel (2008)³⁶⁵, ηγετική φυσιογνωμία στις σύγχρονες ανδρικές σπουδές, αναδεικνύει ότι η έμφαση στην παιδική ηλικία και στη σταθερότητα των ρόλων παραβλέπει τη μεταβαλλόμενη φύση της έμφυλης ταυτότητας. Αντιθέτως, η Risman (2018)³⁶⁶ δείχνει ότι δεν υφίσταται ένας ενιαίος «ρόλος φύλου», αλλά πολλαπλές, συμφραζόμενες και θεσμικά ενσωματωμένες μορφές έμφυλης δράσης. Μαζί τεκμηριώνουν τη σταδιακή εγκατάλειψη του όρου «ρόλοι φύλου» και την υιοθέτηση του όρου «έμφυλοι ρόλοι», ο οποίος αποδίδει ακριβέστερα τη σχεσιακή και εξουσιαστική διάσταση του φύλου. Στο ίδιο πνεύμα, η σύγχρονη βιβλιογραφία αναδεικνύει ότι οι έμφυλοι ρόλοι δεν αποτελούν απλώς σύνολα προσδοκιών, αλλά μηχανισμούς αναπαραγωγής έμφυλων ιεραρχιών, καθώς ενσωματώνουν σχέσεις εξουσίας και κοινωνικές ανισότητες³⁶⁷.

Στις θεωρητικές προσεγγίσεις του δομικού λειτουργισμού, οι έμφυλοι ρόλοι συνδέονται με τη σταθερότητα της οικογένειας και αποδίδουν στον άνδρα τον «εργαλειακό» ρόλο και στη γυναίκα τον «εκφραστικό» ρόλο³⁶⁸. Δηλαδή ο άνδρας, ως φορέας του παραδοσιακού, «εργαλειακού» ρόλου, συνδέει την οικογένεια με τον δημόσιο χώρο και εξασφαλίζει την υλική της επιβίωση. Από την άλλη, η γυναίκα, μέσω του «εκφραστικού» ρόλου, διατηρεί τη συναισθηματική συνοχή και την

³⁶³ Πρβλ. R. W. Connell (1995), *op.cit.*

³⁶⁴ Πρβλ. C. West & D. Zimmerman (1987), *op. cit.*· J. Butler (1990), *op.cit.*· R. W. Connell (1995), *op.cit.*

³⁶⁵ Πρβλ. M. Kimmel (2008), *op.cit.*

³⁶⁶ Πρβλ. B. Risman (2018a), *op.cit.* p.23.

³⁶⁷ Πρβλ. C. L. Ridgeway (2011), *op.cit.*

³⁶⁸ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.* p.10-12. · T. Parsons (1955), *op.cit.*

εσωτερική ισορροπία της οικογένειας. Αν υπάρξει οποιαδήποτε απόκλιση ή αλληλοεπικάλυψη αυτών των ρόλων, τότε διαταράσσεται η «ισορροπία του συστήματος», αυξάνοντας τον κίνδυνο δυσλειτουργίας ή διάλυσης της οικογένειας. Σύμφωνα με τη λειτουργιστική οπτική, η αποδυνάμωση της παραδοσιακής κατανομής των έμφυλων ρόλων θεωρείται ότι ενδέχεται να επηρεάσει τη σταθερότητα της οικογένειας και της κοινωνικής οργάνωσης³⁶⁹. Ωστόσο, οι σύγχρονες κοινωνικές αλλαγές και οι νέες μορφές οικογένειας έχουν αμφισβητήσει αυτή τη διάκριση, αναδεικνύοντας τη μεταβλητότητα και ιστορικότητα των έμφυλων ρόλων³⁷⁰. Πάραυτα, τα στερεότυπα εξακολουθούν να ενισχύουν παραδοσιακές προσδοκίες (π.χ. γυναίκες ως φροντιστές, άνδρες ως εργαζόμενοι), επηρεάζοντας βαθιά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης³⁷¹.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι οι έμφυλοι ρόλοι αποτελούν έναν από τους βασικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων αναπαράγονται ή μετασχηματίζονται οι κοινωνικές ταυτότητες. Η ανάλυσή τους έχει κρίσιμη σημασία καθώς αναδεικνύει πώς τα μακροκοινωνικά στοιχεία, όπως οι θεσμικές δομές, οι πολιτισμικές νόρμες και οι σχέσεις εξουσίας εγγράφονται στις έμφυλες εμπειρίες και πρακτικές.

3.3 Η κοινωνική και έμφυλη ταυτότητα

Έχοντας εξετάσει στην προηγούμενη ενότητα τους έμφυλους ρόλους ως κανονιστικούς μηχανισμούς και τις προσδοκίες που επιβάλλει η κοινωνία στα υποκείμενα, κρίνεται αναγκαίο να μεταβούμε στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα εσωτερικεύουν, βιώνουν ή και αναδιαπραγματεύονται αυτές τις προσδοκίες. Αυτή η μετάβαση μας οδηγεί στην έννοια της κοινωνικής και έμφυλης ταυτότητας. Η κατανόησή της σε βάθος προϋποθέτει σαφή διάκριση ανάμεσα στις έννοιες των

³⁶⁹ ³⁶⁹Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.10-12.

³⁷⁰Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2009), όπ.π. σελ.7. · C. A. Pfeffer (2017). *Queering families: The postmodern partnerships of cisgender women and transgender men*. New York: Oxford University Press. · L. L. Lindsey (2021), op.cit.

³⁷¹Πρβλ. C. R. Ember & M. (Eds.). (2003). *Encyclopedia of sex and gender: Men and women in the world's cultures* (Vols. 1–2). Kluwer Academic/Plenum Publishers.

ρόλων και των συμπεριφορών καθώς κάθε μία από αυτές συμβάλλει με διαφορετικό, αλλά αλληλένδετο τρόπο στη συγκρότηση του φύλου ως κοινωνική κατηγορία.

Στο πλαίσιο της *θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας* των J. Turner and P. Oakes (1986), κεντρικές φιγούρες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, γνωστών για την ανάπτυξη της θεωρίας της Αυτοκατηγοριοποίησης (Self-categorization theory - SCT), η κοινωνική ταυτότητα νοείται ως το μέρος της αυτοαντίληψης του υποκειμένου, το οποίο προκύπτει από τη συμμετοχή του σε κοινωνικές ομάδες, καθώς και από τους συναισθηματικούς και αξιολογικούς δεσμούς που αναπτύσσει με αυτές³⁷². Η ταυτότητα αποτελεί ένα μέγεθος δυναμικό και διαπραγματεύσιμο, δεδομένου ότι τα άτομα επιδιώκουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα μέσω ευνοϊκών συγκρίσεων μεταξύ της δικής τους ομάδας (ενδοομάδας) και των άλλων (εξωομάδων)³⁷³. Από κοινωνιολογική σκοπιά, η κοινωνική ταυτότητα λειτουργεί διττά: αφενός ως ένα κοινωνικά δομημένο πεδίο και αφετέρου, ως ένας ψυχολογικός μηχανισμός που διαμορφώνει αντιλήψεις και συμπεριφορές³⁷⁴. Καθώς το φύλο συνιστά μία από τις πιο σταθερές ταξινομικές αρχές στην ανθρώπινη ιστορία, με βαθιές συνέπειες για τις εμπειρίες και τις ευκαιρίες των ατόμων³⁷⁵, λειτουργεί ως μια ισχυρή κοινωνική ταυτότητα. Ως τέτοια δύναται να τροφοδοτήσει τόσο συλλογικές διεκδικήσεις ισότητας, όσο και συντηρητικές αντιδράσεις απέναντι σε αυτές, αφού οι έμφυλες κατηγοριοποιήσεις ενεργοποιούν μηχανισμούς ενδο- και εξωομαδικής διαφοροποίησης³⁷⁶.

Αποδομώντας τη στατικότητα του φύλου και συμπληρώνοντας προγενέστερες προσεγγίσεις, όπως αυτές της Burn (1996), η Butler (1990) επικρίνει

³⁷²Πρβλ. J. C. Turner & P. J. Oakes (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology*, 25(3), 231–252.

³⁷³Πρβλ. S. Trepte (2006). Social Identity Theory. In J. Bryant, & P. Vorderer (Eds.), *Psychology of Entertainment* (pp. 255-271). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

³⁷⁴Πρβλ. J. Stockard (2006[1999]), op.cit. · R. Jenkins (2008). *Social Identity* (3 ed.). Abingdon, Oxon: Routledge. pp.83. Η ψυχαναλυτική θεωρία περιγράφει τον κεντρικό ρόλο των οικογενειακών σχέσεων στην ανάπτυξη της ταυτότητας φύλου. Αν και όλες οι ανθρώπινες ταυτότητες, ατομικές ή συλλογικές, είναι οριστικά αλληλεπιδράσεις, όπου το άτομο δίνει έμφαση στη διαφορά, η συλλογικότητα σταθμίζεται προς την ομοιότητα.

³⁷⁵Πρβλ. R. Jenkins (2008), op.cit. p.83. Το φύλο μπορεί να είναι ατομικό και συλλογικό σε ίσο βαθμό, και γι' αυτό και είναι ιδιαίτερο, αλλά ανεξάρτητα από το τι άλλο μπορεί να είναι, ως κατηγορία πάντα ορίζεται μαζικά εξωτερικά.

³⁷⁶Πρβλ. S. M. Burn (1996). *The Social Psychology of Gender*. New York: McGraw-Hill.

τη δυτική σκέψη για τον υπερτονισμό των ανατομικών χαρακτηριστικών ως πρωταρχικού δείκτη έμφυλης ταυτότητας. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι το φύλο είναι επιτελεστικό. Δηλαδή, δεν είναι μία προϋπάρχουσα ουσία, αλλά αναδύεται και εδραιώνεται διαρκώς μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνιοπολιτισμικές πρακτικές και διεργασίες³⁷⁷. Στο ίδιο μήκος κύματος, οι Croteau and Hoynes (2018) ορίζουν την ταυτότητα φύλου ως την εσωτερική αίσθηση του ατόμου για το φύλο του, η οποία δεν ταυτίζεται πάντοτε με το βιολογικό φύλο³⁷⁸. Η μεταβλητότητα των έμφυλων κατηγοριών επιβεβαιώνεται άλλωστε και ανθρωπολογικά καθώς ιστορικά καταγράφονται πολλοί πολιτισμοί που αναγνωρίζουν περισσότερα από δύο φύλα³⁷⁹.

Άρρηκτα συνδεδεμένη με την ταυτότητα είναι και η *έκφραση φύλου*, η οποία αφορά τον τρόπο με τον οποίο το άτομο εξωτερικεύει και επικοινωνεί την ταυτότητά του μέσω της εμφάνισης, της συμπεριφοράς και άλλων κοινωνικών σημάνσεων³⁸⁰. Εννοιολογικά, ο όρος “gender expression” εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στο έργο του Stoller προκειμένου να περιγράψει την εξωτερική εκδήλωση της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, ενώ καθιερώνεται πλήρως τη δεκαετία του 1980–1990 μέσα από τις queer και transgender σπουδές και τη σχετική βιβλιογραφία³⁸¹. Η διεξόδυση του φύλου στην καθημερινότητα είναι τόσο βαθιά ώστε, όπως αναδεικνύει ο Bourdieu (1984)³⁸², ακόμη και οι καθημερινές πρακτικές ή προτιμήσεις να είναι φορτισμένες με έμφυλα νοήματα, υπογραμμίζοντας

³⁷⁷Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit.

³⁷⁸Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes (2018), op.cit. · C. R. Ember & M. Ember (2003), op.cit.

³⁷⁹Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes (2018), op.cit. Αναγνωρίζεται δε, ότι, παρόλο που η ταυτότητα φύλου *μαθαίνεται* σε μεγάλο βαθμό, είναι ασαφές εάν και σε ποιο βαθμό, η βιολογία και ειδικά οι προγεννητικές ορμόνες μπορεί να επηρεάσουν την ανάπτυξή της.

³⁸⁰Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes. (2018), op.cit. η *έκφραση φύλου* είναι η επικοινωνία της ταυτότητας φύλου ενός ατόμου στους άλλους, μέσω της συμπεριφοράς, της επιλογής της εξωτερικής εμφάνισης (ένδυσης, χτενίσματος) και άλλων μέσων · L. I. Lindsey (2021), op.cit. p.114. Τα ρούχα και τα αξεσουάρ με γνώμονα το φύλο παρέχουν πρώιμες ετικέτες για να διασφαλίσουν ότι οι άλλοι χρησιμοποιούν τους κανόνες του φύλου ως σήματα για να ανταποκριθούν στα παιδιά.

³⁸¹ Πρβλ. A. Byrne, A. (2023). *The origin of “gender identity”*. Archives of Sexual Behavior. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10508-023-02628-0>.

³⁸²Πρβλ. P. Bourdieu (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. [...] Η αρσενική ταυτότητα - αυτό που λέγεται αρρενωπότητα- εμπλέκεται στον τρόπο πρόσληψης της τροφής, το τσιμπολόγημα και το μάζεμα αρμόζει σε μια γυναίκα, ενώ με μεγάλες γουλιές και μπουκιές, αποδίδεται στον άνδρα (pp. 190-191, 382). Αναφέρει χαρακτηριστικά την ύπαρξη αρρενωπών τροφών (masculine foods) (p. 382).

περαιτέρω ότι η ταυτότητα και η έκφραση έχουν σχετική αυτονομία από το βιολογικό φύλο³⁸³.

Σε αναπτυξιακό επίπεδο, η συγκρότηση της ταυτότητας φύλου κατά την παιδική ηλικία συνδέεται στενά με τη γνωστική ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Kohlberg (1966)³⁸⁴, τα παιδιά ηλικίας 3-5 ετών αρχίζουν να χρησιμοποιούν δείκτες φύλου για να αναζητήσουν κοινωνικές ετικέτες και να καθοδηγήσουν τη συμπεριφορά τους, διαδικασία η οποία σταδιακά παγιώνει τα στερεότυπα.

Η κοινωνιολογική έρευνα επισημαίνει ότι η διαδικασία αυτή παραμένει ρευστή και εξαρτάται από τα κοινωνικά πλαίσια (περιβάλλον) στα οποία αναπτύσσεται και κοινωνικοποιείται το παιδί³⁸⁵. Φορείς κοινωνικοποίησης όπως η οικογένεια, τα συνομήλικα άτομα και οι θεσμοί λειτουργούν ως καταλύτες που μπορούν να ενισχύσουν ή να περιορίσουν τις έμφυλες διαφοροποιήσεις ή να προωθήσουν την αναδιαπραγμάτευση των έμφυλων συμπεριφορών³⁸⁶.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι οι θεωρίες για την ταυτότητα φύλου συμφωνούν ότι το φύλο δεν αποτελεί μια στατική βιολογική κατάσταση, αλλά μια διαρκή και δυναμική διαδικασία που διαμορφώνεται μέσα από κοινωνικές πρακτικές, πολιτισμικές νόρμες και ατομικές εμπειρίες³⁸⁷. Η σύγχρονη κοινωνιολογική προσέγγιση διευρύνει την κατανόηση του φύλου πέρα από τη δυαδικότητα, αναγνωρίζοντας ένα ευρύ φάσμα ταυτοτήτων και εκφράσεων που καθρεπτίζουν την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης εμπειρίας³⁸⁸. Υπό αυτό το πρίσμα και έχοντας αποσαφηνίσει τους μηχανισμούς συγκρότησης της έμφυλης ταυτότητας, καθίσταται κρίσιμη η ανάλυση των στερεοτύπων: των δομικών αυτών αντιλήψεων που διαμορφώνουν και συχνά περιορίζουν σημαντικά αυτές τις ταυτότητες.

³⁸³Πρβλ. D. Croteau & W. Hoynes (2018), op.cit.

³⁸⁴ Πρβλ. L. Kohlberg (1966), op.cit. (pp. 105-106).

³⁸⁵ Πρβλ. L. Kohlberg (1966), op.cit. [...] Μέχρι την ηλικία των έξι ετών, υπάρχει σταθερότητα ως προς το φύλο. Το βιολογικό φύλο είναι μόνιμο: ένα κορίτσι ξέρει ότι είναι κορίτσι και θα παραμείνει. Μόνο τότε λέγεται ότι αναπτύσσεται η ταυτότητα φύλου ως κεντρικό μέρος του εαυτού, επενδυμένο με ισχυρό συναισθηματικό δέσιμο. (pp. 105-106).

³⁸⁶Πρβλ. J. Saltzman Chafetz (2006), op.cit.

³⁸⁷ Πρβλ. N. N. Castañeda & C. A. Pfeffer (2018). Gender Identities. Στο B. J. Risman, C. M. Froyum, & W. J. Scarborough, *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 119-130). Switzerland: Springer.

³⁸⁸Πρβλ. B. Risman. et al. (2018), op.cit.

3.4 Τα κοινωνικά και έμφυλα στερεότυπα

Στην ανάλυση της έμφυλης και κοινωνικής ταυτότητας διαπιστώθηκε ότι η συγκρότηση και η έκφραση του εαυτού αποτελούν μια ρευστή, επιτελεστική και δυναμική διαδικασία. Η διαμόρφωση αυτών των ταυτοτήτων προσκρούει διαρκώς σε κανονιστικά εμπόδια και προκατασκευασμένες αντιλήψεις, οι οποίες επιχειρούν να οριοθετήσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Το κατεξοχήν εργαλείο αυτής της κοινωνικής οριοθέτησης και ελέγχου είναι τα στερεότυπα. Στο πλαίσιο αυτό τα κοινωνικά στερεότυπα αποτελούν βασικό μηχανισμό ταξινόμησης της κοινωνικής πραγματικότητας, λειτουργώντας ως γνωστικές συντομεύσεις που επιτρέπουν στα άτομα να οργανώνουν πληροφορίες γρήγορα και αποτελεσματικά³⁸⁹. Πρόκειται για άκαμπτες και συχνά υπεραπλουστευμένες αναπαραστάσεις κοινωνικών ομάδων, οι οποίες παραμορφώνουν την πραγματικότητα μέσω γενικεύσεων και αγνοούν τις ατομικές διαφορές³⁹⁰.

Ο Η. Tajfel (1919-1982) υπήρξε επιδραστικός κοινωνικός ψυχολόγος του 20^{ου} αιώνα και βασικός εκπρόσωπος της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο της θεωρίας του, τα κοινωνικά στερεότυπα ορίζονται ως γνωστικές αναπαραστάσεις που αποδίδουν χαρακτηριστικά σε μέλη κοινωνικών ομάδων, στο πλαίσιο της διαδικασίας κοινωνικής κατηγοριοποίησης³⁹¹. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δείχνει ότι τα στερεότυπα συμβάλλουν στη διάκριση ενδοομάδας–εξωομάδας, ενισχύοντας τη θετική αυτοεικόνα της πρώτης³⁹².

³⁸⁹Πρβλ. W. L. Filho et al. (Eds.). (2021). Gender equality. In *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Springer Nature Switzerland AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-70060-1>. p. 655.

³⁹⁰ Πρβλ. W. Lippmann (1922). *Public opinion*. Harcourt, Brace and Company. · A. G. Miller (1982). *In the eye of the beholder: Contemporary issues in stereotyping*. New York, USA: Praeger. · D. Schneider (2004). *The Psychology of Stereotyping*. New York.: Guilford Press.p.8. Η έννοια του στερεοτύπου αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τη μεταλλική πλάκα εκτύπωσης.

³⁹¹Πρβλ. H. Tajfel (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press. · A. Locksley, C. Hepburn & V. Ortiz, (1982). Social Stereotypes and Judgments of Individuals: An Instance of the Base-Rate Fallacy. *Journal of Experimental Social Psychology* (18), pp. 23-42 [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0022-1031\(82\)90079-8](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0022-1031(82)90079-8).

³⁹² Πρβλ. H. Tajfel (1981), op.cit.

Αν ο Tajfel εξήγησε γιατί δημιουργούμε ομάδες και προκαταλήψεις, η S. Fiske, μία εξέχουσα κοινωνική ψυχολόγος, από την άλλη, επεκτείνει τη θεωρία αυτή. Η Fiske εξετάζει το περιεχόμενο των στερεοτύπων και τον τρόπο με τον οποίο αυτά λειτουργούν ως μηχανισμοί και εργαλεία κοινωνικής εξουσίας. Η Fiske (1993)³⁹³ διέκρινε δύο μορφές στερεοτύπων: τα *περιγραφικά*, που δηλώνουν πώς «είναι» τα μέλη μιας ομάδας και τα *ρυθμιστικά*, που δηλώνουν πώς «πρέπει» να είναι. Τα ρυθμιστικά στερεότυπα λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου, επιβάλλοντας πρότυπα συμπεριφοράς και ενισχύοντας σχέσεις εξουσίας, πλήττοντας κυρίως ομάδες με μικρότερη κοινωνική ισχύ.

Η παραπάνω θεωρητική προσέγγιση βρίσκει την πλέον χαρακτηριστική της εφαρμογή στο πεδίο των έμφυλων σχέσεων. Υπό αυτή την οπτική, τα έμφυλα στερεότυπα αναδεικνύονται ως μια ειδική κατηγορία κοινωνικών στερεοτύπων, καθώς συμπυκνώνουν βαθιά ριζωμένες και κανονιστικές πεποιθήσεις για τα χαρακτηριστικά, τις ικανότητες και τους ρόλους που θεωρούνται κατάλληλοι για άνδρες και γυναίκες³⁹⁴. Αποτελούν δε *προκατασκευασμένες ιδέες* που αποδίδουν αυθαίρετα χαρακτηριστικά στα φύλα και ενισχύουν τις κοινωνικές ανισότητες³⁹⁵.

Παράλληλα, η Best (2004) έχει συμβάλει σημαντικά στην έρευνα των έμφυλων στερεοτύπων σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Επισημαίνει ότι τα έμφυλα στερεότυπα βασίζονται σε αντιλήψεις για ψυχολογικά χαρακτηριστικά που θεωρείται ότι εμφανίζονται συχνότερα στα δύο φύλα, γεγονός που τα καθιστά ανθεκτικά στην αλλαγή³⁹⁶. Γι' αυτόν τον λόγο, τα στερεότυπα αυτά είναι τόσο άκαμπτα και δύσκολο να εξαλειφθούν.

³⁹³Πρβλ. S. T. Fiske (1993). Controlling Other People. The Impact of Power on Stereotyping. *American Psychologist*, 48(6), pp. 621-628.

³⁹⁴Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), *op.cit.* Η θεωρία των έμφυλων στερεοτύπων υποστηρίζει ότι οι άνδρες θεωρούνται γενικά πιο αρρενωποί από τις γυναίκες, ενώ οι γυναίκες θεωρούνται γενικά πιο θηλυκές από τους άνδρες.

³⁹⁵Πρβλ. Council of Europe, Gender Equality Commission. (2015). *Gender Equality Glossary*. <https://rm.coe.int/16805a1cb6>. «τα έμφυλα στερεότυπα είναι προκατασκευασμένες ιδέες σύμφωνα με τις οποίες στους άντρες και τις γυναίκες ανατίθενται αυθαίρετα χαρακτηριστικά και ρόλοι που καθορίζονται και περιορίζονται από το φύλο τους», p.10.

³⁹⁶Πρβλ. D. L. Best (2004). Gender Stereotypes. Στο Ember & Ember (2003). *Encyclopedia of Sex and Gender: Men and Women in the World's Cultures Topics and Cultures* (pp. 11-24). USA. Reference Reviews, 18(8), 19–20. <https://doi.org/10.1108/09504120410565693>. [...] τα έμφυλα στερεότυπα ανάγονται στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά και τις συμπεριφορές που πιστεύεται ότι εμφανίζονται με

Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνικοποίηση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και αναπαραγωγή των έμφυλων στερεοτύπων³⁹⁷. Τα παιδιά εκτίθενται από πολύ νωρίς σε μηνύματα σχετικά με το φύλο, όπως έχει αναφερθεί, μέσω της οικογένειας, των συνομηλίκων, του σχολείου και των μέσων ενημέρωσης³⁹⁸. Σύμφωνα με τη θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης, μόλις τα παιδιά κατανοήσουν τη σταθερότητα του φύλου, υιοθετούν στερεοτυπικές συμπεριφορές που ενισχύουν την αυτοεικόνα τους³⁹⁹. Παρά τις προθέσεις για μεγαλύτερη ελευθερία, οι κοινωνικές πιέσεις οδηγούν συχνά σε συμμόρφωση με παραδοσιακές έμφυλες προσδοκίες⁴⁰⁰.

Αυτή ακριβώς η εσωτερίκευση των προσδοκιών και η επακόλουθη συμμόρφωση δεν σταματούν σε ατομικό επίπεδο, αλλά καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αξιολογούν τους άλλους. Σε αυτό το πλαίσιο έρευνες, όπως αυτή των Locksley et al. (1982), υποδεικνύουν ότι τα στερεότυπα μπορούν να δημιουργήσουν τη δική τους πραγματικότητα, επηρεάζοντας κρίσεις και συμπεριφορές⁴⁰¹. Λόγω αυτής ακριβώς της ιδιότητας να προκαταβάλλουν αξιολογήσεις και να κατασκευάζουν κοινωνικές προσδοκίες συνδέονται στενά με τον *σεξισμό*, ο οποίος νομιμοποιεί την ανισότητα μεταξύ των φύλων και περιορίζει τις δυνατότητες δράσης και εξέλιξης των ατόμων⁴⁰².

Επομένως, τα έμφυλα στερεότυπα αποδεικνύεται ότι δεν περιορίζονται στο επίπεδο των αφηρημένων γνωστικών αναπαραστάσεων, αλλά μεταφράζονται σε

διαφορετική συχνότητα στις δύο ομάδες φύλων (π.χ. οι άνδρες είναι πιο «επιθετικοί», οι γυναίκες είναι πιο «συναισθηματικές». Βοηθούν στην πρόβλεψη των συμπεριφορών, αλλά επίσης δεν αναγνωρίζουν τις ατομικές διαφορές και τις επικαλύψεις μεταξύ των ομάδων, δεν επιτρέπουν τη μεταβλητότητα και, όταν πιστεύονται άκριτα, δικαιολογούν τη μεταχείριση όλων των ανδρών ως πιο επιθετικούς από τις γυναίκες. p.11.

³⁹⁷Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. pp. xxvi, 98.

³⁹⁸Πρβλ. W. L. Filho et al. (ed.). (2021), op.cit.

³⁹⁹Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.105.· D. J. Schneider (2004), op.cit. Τα στερεότυπα, ως ατομικές πεποιθήσεις για τα χαρακτηριστικά και τις συμπεριφορές κοινωνικών ομάδων, υπάρχουν παντού και μεταδίδονται, με αποτέλεσμα να υπονομεύουν την υγιή κοινωνική αλληλεπίδραση ακόμη κι όταν τα ίδια τα άτομα που τα υφίστανται τα αναπαράγουν.

⁴⁰⁰Πρβλ. Kane (2012) σε B. Risman et al. (2018), op.cit. p. 23. Η έρευνα της Kane (2012) δείχνει ότι, παρά τη ρητορική υπέρ της απαλλαγής από τα έμφυλα στερεότυπα, οι γονείς θέτουν αυστηρά όρια στη θηλυκότητα των αγοριών, επιβεβαιώνοντας —όπως σημειώνει η Risman— ότι η κοινωνικοποίηση λειτουργεί ως «αργός και λεπτός εξαναγκασμός» που δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ελεύθερης επιλογής και αναπαράγει την ανισότητα (2018:23).

⁴⁰¹Πρβλ. A. Locksley, C. Hepburn & V. Ortiz (1982), op.cit. p.24. · M. A. Hog & G. M. Vaughan (2018), op.cit. p.558.

⁴⁰²Πρβλ. Φ. Πατσικού & Ε. Σφέτσα (2021). *Η κατανόηση των έμφυλων στερεοτύπων και του κοινωνικού φύλου*. Κατερίνη: Μάτι.

συγκεκριμένες και συχνά περιοριστικές κοινωνικές πρακτικές. Για τον λόγο αυτό, καθίσταται αναγκαίο να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνουν και κατευθύνουν την κοινωνική και έμφυλη συμπεριφορά, ζήτημα το οποίο αναπτύσσεται στην επόμενη ενότητα.

3.5 Η κοινωνική και έμφυλη συμπεριφορά

Για να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο οι έμφυλες προσδοκίες και τα στερεότυπα μετουσιώνονται σε απτές πρακτικές, είναι απαραίτητο να αποσαφηνιστεί πρώτα το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της ανθρώπινης δράσης. Εννοιολογικά ο όρος «κοινωνική συμπεριφορά» χρησιμοποιείται από τις αρχές του 20ού αιώνα για να περιγράψει κάθε μορφή συμπεριφοράς που εκδηλώνεται μέσα σε κοινωνικό πλαίσιο και επηρεάζεται από την παρουσία, τις προσδοκίες ή τις αντιδράσεις άλλων ανθρώπων⁴⁰³. Η έννοια αυτή βρίσκεται στον πυρήνα της Κοινωνικής Ψυχολογίας καθώς η ανθρώπινη συμπεριφορά θεωρείται προϊόν αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμου και κοινωνικού περιβάλλοντος.

Όπως αναλύει στο έργο του ο George Herbert Mead (1934)⁴⁰⁴, η κοινωνική συμπεριφορά νοείται ως μια διαδικασία που διαμορφώνεται μέσω συμβολικής αλληλεπίδρασης. Συμπληρωματικά, ο Herbert Blumer (1969)⁴⁰⁵ αναδεικνύει ότι η κοινωνική δράση βασίζεται στα νοήματα που τα άτομα αποδίδουν στις καταστάσεις και στις σχέσεις τους. Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνική συμπεριφορά δεν αποτελεί απλώς ατομική αντίδραση, αλλά *κοινωνικά δομημένη πρακτική*, η οποία διαμορφώνεται μέσα από κανόνες, προσδοκίες και διαδικασίες κοινωνικοποίησης.

Ακριβώς επειδή πρόκειται για μία κοινωνικά δομημένη πρακτική, η κοινωνιολογική οπτική, σε αντίθεση με τις βιολογικές προσεγγίσεις, δεν αναζητά τα

⁴⁰³Πρβλ. G. C. Homans (1961). *Social behavior; its elementary forms*. New York, USA: Harcourt, Brace & World.

⁴⁰⁴Πρβλ. G. H. Mead (1934), *op.cit.*

⁴⁰⁵Πρβλ. H. Blumer (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. University of California Press.

αίτια της συμπεριφοράς στα ένστικτα, αλλά εστιάζει στις κοινωνικές σημασίες που αποδίδονται στις πράξεις και στις κυρώσεις που τις συνοδεύουν⁴⁰⁶. Αναλύοντας αυτή τη ρυθμιστική διάσταση ο Dahrendorf (1968) υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά ρυθμίζεται από σταθερές κοινωνικές προσδοκίες, ενώ οι κυρώσεις, θετικές (επιβράβευση) ή αρνητικές (τιμωρία), αποτελούν βασικό μηχανισμό επιβολής των κοινωνικών προτύπων⁴⁰⁷. Κατά συνέπεια, η κοινωνική συμπεριφορά συνδέεται στενά με τους κοινωνικούς ρόλους. Σύμφωνα με τον Parsons (1951/2005), οι ρόλοι λειτουργούν ως σύνολα προσδοκιών που καθοδηγούν την «κατάλληλη» συμπεριφορά και διασφαλίζουν τη συνοχή του κοινωνικού συστήματος⁴⁰⁸. Εξαιτίας αυτής της συστημικής ανάλυσης, από τις πρώτες στιγμές της ζωής, τα άτομα εντάσσονται σε πλέγματα ρόλων που συνοδεύονται από προσδοκίες για τη συμπεριφορά τους, ενώ η αλληλεπίδραση με τους άλλους καθιστά δυνατή την κοινωνικοποίηση και την εσωτερίκευση των κοινωνικών κανόνων⁴⁰⁹.

Ο πλέον θεμελιώδης και πρωταρχικός από αυτούς τους ρόλους είναι ο κοινωνικός ρόλος του φύλου. Συνεπώς, η αναλυτική κατηγορία του ρόλου είναι χρήσιμη για την ανάλυση της έμφυλης συμπεριφοράς, καθώς επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνίες ρυθμίζουν, επιτηρούν και αναπαράγουν έμφυλες πρακτικές και πρότυπα. Υπό αυτή την οπτική, η έμφυλη συμπεριφορά (*gendered behavior*) αποτελεί ειδική μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς, καθώς συνδέεται με τις κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις του φύλου και τις προσδοκίες που απορρέουν από αυτές⁴¹⁰. Οι έμφυλες συμπεριφορές εκδηλώνονται μέσα από τρόπους δράσης, αντιδράσεις και κοινωνικές πρακτικές που θεωρούνται κατάλληλες για άνδρες και γυναίκες. Η καθημερινή αλληλεπίδραση

⁴⁰⁶Πρβλ. N. F. Johnson (2013). Hymenoptera. In S. A. Levin (Ed.), *Encyclopedia of biodiversity* (2nd ed., pp. 177–184). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384719-5.00163-5>.

⁴⁰⁷Πρβλ. R. Dahrendorf (1968). On the Origin of Inequality among Men. Στο *Essays in the Theory of Society* (pp. 151-78). Stanford University Press. p.31 -36 Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας αυτών των προσδοκιών ή νορμών βασίζεται στη λειτουργία κυρώσεων, δηλαδή ανταμοιβών ή τιμωριών για κομφορμιστική ή «αποκλίνουσα συμπεριφορά».

⁴⁰⁸Πρβλ. T. Parsons (2005 [1951]), op.cit. p.145.

⁴⁰⁹Πρβλ. R. Dahrendorf (1968), op.cit.

⁴¹⁰Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. pp. 105 – 106.

αποκαλύπτει πώς «επιτελείται» το φύλο μέσα από μικρές, συχνά ασυνείδητες πρακτικές, οι οποίες φυσικοποιούν τις έμφυλες ιεραρχίες⁴¹¹.

Ωστόσο, η επιτέλεση του φύλου δεν ευθυγραμμίζεται πάντα με αυτές τις κανονιστικές προσαγές. Στις περιπτώσεις όπου παρατηρείται απόκλιση από τα κυρίαρχα πρότυπα, κάνουμε λόγο για τη λεγόμενη διαφυλική συμπεριφορά (cross-gender behavior). Η έννοια αυτή αναφέρεται σε μορφές συμπεριφοράς, εκφράσεις, προτιμήσεις ή δραστηριότητες που κοινωνικά αποδίδονται στο «άλλο» φύλο σε σχέση με το φύλο που έχει αποδοθεί στο άτομο κατά τη γέννηση. Ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιείται κυρίως στη βιβλιογραφία της Αναπτυξιακής και Κλινικής Ψυχολογίας για να περιγράψει άτομα των οποίων οι συμπεριφορές αποκλίνουν από τις παραδοσιακές έμφυλες προσδοκίες⁴¹². Η διαφυλική συμπεριφορά μπορεί να εκδηλωθεί σε επιλογές παιχνιδιών, ενδυματολογικές προτιμήσεις, τρόπους ομιλίας, ρόλους στο παιχνίδι ή άλλες μορφές έκφρασης που θεωρούνται πολιτισμικά «μη τυπικές» για το φύλο του ατόμου.

Είναι αξιοσημείωτο, ωστόσο, ότι η συμπεριφορά αυτή αντιμετωπίζεται συχνά με διαφορετικό βαθμό αυστηρότητας ανάλογα με το βιολογικό φύλο του ατόμου⁴¹³. Ειδικότερα, τα κορίτσια μπορούν να υιοθετήσουν «αγορίστικες» συμπεριφορές, προτιμήσεις ή τρόπο ντυσίματος χωρίς έντονη κοινωνική αποδοκιμασία. Στον αντίποδα, τα αγόρια που εκδηλώνουν θηλυκότητα συχνά αντιμετωπίζουν πολύ πιο έντονες κυρώσεις, χλευασμό, ομοφοβικά σχόλια ή απόρριψη, ιδιαίτερα στην εφηβεία. Η συγκεκριμένη ασυμμετρία στις κοινωνικές αντιδράσεις δεν είναι τυχαία. Αντανακλά την ευρύτερη δυναμική υποτίμηση των χαρακτηριστικών που συνδέονται με το θηλυκό επιβεβαιώνοντας στην πράξη τη λειτουργία των έμφυλων ιεραρχιών. Σε άμεση συνάρτηση με τα παραπάνω, η ομοφοβία αποτελεί κεντρικό εργαλείο

⁴¹¹Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), *op.cit.* Οι κοινωνικές προσδοκίες επιδοκιμάζουν στους άνδρες συμπεριφορές φροντίδας ως «εξαιρετικές», ενώ τις θεωρούν αυτονόητες για τις γυναίκες, αναπαράγοντας έτσι έμφυλες ιεραρχίες που υπαγορεύουν ακόμη και ότι στα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια ο άνδρας πρέπει να είναι μεγαλύτερος, ψηλότερος και «ισχυρότερος».

⁴¹² Πρβλ. K. J. Zucker & S. J. Bradley (1995). *Gender identity disorder and psychosexual problems in children and adults*. Guilford Press.

⁴¹³Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.* pp. 103, 119. Η διαφυλική συμπεριφορά γίνεται πιο ανεκτή στα κορίτσια απ' ό,τι στα αγόρια, καθώς ο φόβος της γελοιοποίησης και οι ομοφοβικές πιέσεις ωθούν ιδιαίτερα τα αγόρια να υπερασπίζονται την αρρενωπότητά τους μέσω σεξιστικών και υποτιμητικών σχολίων.

αυτής της κοινωνικής πειθάρχησης. Άλλωστε, η ομοφοβία λειτουργεί ως μηχανισμός ενίσχυσης των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων, συνδέοντας την ανδρική ομοφυλοφιλία με τη θηλυκότητα και τη γυναικεία με αρρενωπότητα⁴¹⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω καταλήγει κάποιος/α στο συμπέρασμα ότι η κοινωνική και έμφυλη συμπεριφορά δείχνει ότι το φύλο δεν αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό των ατόμων, αλλά δυναμική διαδικασία που επιτελείται καθημερινά μέσα από κοινωνικές πρακτικές, θεσμικές ρυθμίσεις και πολιτισμικές νόρμες. Η αναγνώριση αυτής της πολυπλοκότητας είναι κρίσιμη για την αποδόμηση των φυσικοποιημένων αντιλήψεων περί φύλου και για την προώθηση πιο ισότιμων κοινωνικών σχέσεων.

⁴¹⁴Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p. 119.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΡΕΝΩΠΟΤΗΤΑ, ΤΗ ΘΗΛΥΚΟΤΗΤΑ & ΤΗ ΡΕΥΣΤΟΤΗΤΑ ΦΥΛΟΥ

Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται οι έννοιες της *αρρενωπότητας* και της *θηλυκότητας*, οι ιστορικές και κοινωνικές τους διαστάσεις, οι μορφές που λαμβάνουν σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα και οι θεωρητικές προσεγγίσεις που επηρεάζουν τη σχετική επιστημονική συζήτηση. Η ανάλυση οργανώνεται σε τρεις ενότητες: την *αρρενωπότητα*, τη *θηλυκότητα* και τη *ρευστότητα του φύλου*. Μέσα από αυτή τη δομή αναδεικνύεται η πολυπλοκότητα των έμφυλων κατηγοριών και η αναγκαιότητα για μια κριτική, κοινωνιολογικά θεμελιωμένη κατανόηση των μορφών που λαμβάνει το φύλο στη σύγχρονη κοινωνία.

Οι παραπάνω έννοιες αποτελούν κεντρικό άξονα της σύγχρονης έρευνας για το φύλο. Συνδέονται με ιστορικά διαμορφωμένες αντιλήψεις, πολιτισμικές νόρμες και κοινωνικές πρακτικές που καθορίζουν τι θεωρείται «αρσενικό» ή «θηλυκό» σε κάθε κοινωνία⁴¹⁵. Η ακαδημαϊκή γνώση έχει παραδοσιακά ταυτιστεί με την ανδρική εμπειρία, η οποία παρουσιάζεται ως «καθολική» ανθρώπινη εμπειρία, κάτι που αποτυπώνεται και στη διπλή σημασία της λέξης *man* στην αγγλική γλώσσα⁴¹⁶, υπογραμμίζοντας ότι οι έμφυλες κατηγορίες δεν είναι ουδέτερες. Στη σύγχρονη θεωρητική συζήτηση, η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα προσεγγίζονται ως δυναμικές κοινωνικοπολιτισμικές κατηγορίες που συγκροτούνται μέσα από σύνολα συμπεριφορών, αξιών και πρακτικών σε συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά

⁴¹⁵ Πρβλ. J. Butler (1990), *op.cit.*

⁴¹⁶ Πρβλ. A. Oakley (1972), *op.cit.* · M. Flood, et al. (Επιμ.). (2007). *International Encyclopedia on Men and Masculinities*. Oxon and New York: Routledge. · Merriam-Webster. (1961). *Webster's Third New International Dictionary Unabridged*. (P. Babcock Gove, Επιμ.) Cologne: Könnemann. p.1369.

πλαίσια⁴¹⁷. Η μεταβλητότητα αυτή αναδεικνύει τη ρευστότητα των έμφυλων εκφράσεων⁴¹⁸.

4.1 Αρρενωπότητα

Η αρρενωπότητα αποτελεί μια σύνθετη και πολυδιάστατη κοινωνικοπολιτισμική κατηγορία, η οποία αναφέρεται σε σύνολα πρακτικών, αξιών και συμβολικών νοημάτων που αποδίδονται στους άνδρες σε συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια⁴¹⁹. Στη δημόσια σφαίρα λειτουργεί συχνά ως «ανδρικός κανόνας» (*Guy Code*), δηλαδή ως ένα σύνολο προσδοκιών που καθορίζουν τι θεωρείται κατάλληλο, επιθυμητό ή αποδεκτό για τους άνδρες⁴²⁰. Η αυξανόμενη ερευνητική παραγωγή γύρω από την αρρενωπότητα έχει οδηγήσει σε εννοιολογική ασάφεια, καθώς ο όρος χρησιμοποιείται τόσο για να περιγράψει χαρακτηριστικά όσο και για να αναλύσει κοινωνικές πρακτικές και σχέσεις εξουσίας⁴²¹.

Με βάση λεξικογραφικές προσεγγίσεις, η αρρενωπότητα συνδέεται με χαρακτηριστικά όπως η γενναιότητα, η υπερηφάνεια, η ανδρεία και η υπευθυνότητα⁴²². Ωστόσο, ανθρωπολογικές και ιστορικές μελέτες έχουν δείξει ότι δεν υπάρχει μία ενιαία μορφή αρρενωπότητας. Αντίθετα, κάθε κοινωνία και κάθε ιστορική περίοδος κατασκευάζει διαφορετικές εκδοχές ανδρισμού⁴²³. Σε μια καθαρά

⁴¹⁷ Πρβλ. C. West & D. Zimmerman (1987), op.cit.

⁴¹⁸ Πρβλ. C. West & D. Zimmerman (1987), op.cit · J. Butler (1990), op.cit.

⁴¹⁹ Πρβλ. C. S. Reigeluth (2021), op.cit.

⁴²⁰ Πρβλ. C. S. Reigeluth (2021), op.cit.

⁴²¹ Πρβλ. G. E. Good, S. T. Borst, & D. L. Wallace (1994). Masculinity research: A review and critique. *Applied & Preventive Psychology* (3), pp. 3-14.

⁴²² Πρβλ. Γ. Μπαμπινιώτης (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε. αρρενωπός -ή-ό είναι αυτός που έχει έντονα ανδρικά χαρακτηριστικά: παράστημα, ήθος, πρόσωπο δηλαδή αρρενωπότητα, ανδροπρέπεια ή ανδρισμό, δηλαδή το σύνολο των χαρακτηριστικών που συνθέτουν την τυπική εμφάνιση και προσωπικότητα του άνδρα. Ο όρος περιγράφει τη «γενναία και υπερήφανη στάση (που παραδοσιακά θεωρείται ότι αρμόζει στον άνδρα): σχετιζόμενη με την ανδρεία, αντρείοσύνη, παλληκαριά, ευψυχία και την υπεύθυνη και ειλικρινή στάση». · Cambridge Dictionary. (n.d.-d). *Masculinity*.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/masculinity>.

⁴²³ Πρβλ. D. Collinson & J. Hearn (1996). *Men at Work: Multiple Masculinities/Multiple Workplaces*. Στο M. Mac & Ghail, *Understanding Masculinities*. Buckingham: Open University Press. · L. L. Lindsey, (2021). op.cit.

κοινωνιολογική προσέγγιση, ο Bourdieu (1984) χρησιμοποιώντας τον όρο «αρσενικό *habitus*» της εργατικής τάξης αναφέρεται σε ένα *habitus* που εκδηλώνεται μέσα από το σώμα, τη γλώσσα, τις προτιμήσεις και τον τρόπο ζωής, δίνοντας έμφαση στη φυσικότητα, την απουσία προσποίησης και την απόσταση από πρακτικές που συνδέονται με την αστική τάξη⁴²⁴. Η κοινωνική συγκρότηση της αρρενωπότητας συνδέεται με διαδικασίες επιτέλεσης και επιβεβαίωσης του ανδρισμού μέσα σε ανδρικές ομάδες. Σε σχέση με αυτή τη θέση, ο Bourdieu (2022)⁴²⁵ υποστηρίζει ότι η αρρενωπότητα κατασκευάζεται «μπροστά στους άλλους άνδρες και για αυτούς». Επιπλέον, η ψυχαναλυτική θεωρία έχει συμβάλει στην κατανόηση των βαθύτερων κινήτρων που οδηγούν τα αγόρια να προσκολλώνται σε έμφυλα διαχωρισμένες δραστηριότητες⁴²⁶.

Η R. Connell, μία από τις σημαντικότερες σύγχρονες κοινωνιολόγους στον χώρο των σπουδών φύλου και της εκπαίδευσης, έγινε γνωστή για τη θεωρία της σχετικά με την ηγεμονική αρρενωπότητα⁴²⁷. Η Connell προσεγγίζει την αρρενωπότητα ιστορικά και τη συνδέει με μορφές ανδρισμού που αναδύονται σε συνάρτηση με ευρύτερους κοινωνικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς. Οι αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, η εκβιομηχάνιση, η αστικοποίηση και η ανάπτυξη του καπιταλισμού συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων ανδρικών προτύπων⁴²⁸. Η Connell (1995 [2005])⁴²⁹ αναδεικνύει ιδιαίτερα το πρότυπο του άνδρα - παρόχου (breadwinner), το οποίο συνδέει την ανδρική ταυτότητα με την παραγωγικότητα, την οικονομική ευθύνη και τη συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα. Επισημαίνει ότι η αρρενωπότητα δεν αποτελεί καθολική έννοια, αλλά κοινωνική κατασκευή που διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ πολιτισμών. Η διαφοροποίηση αυτή αποτυπώνεται στον τρόπο με τον οποίο διαφορετικές κοινωνίες νοηματοδοτούν, για παράδειγμα, τη βία, η οποία σε ορισμένα πλαίσια θεωρείται

⁴²⁴Πρβλ. P. Bourdieu (1984), op.cit. p. 190, 382 · T. Medvetz & J. J. Sallaz (2018). *The Oxford Handbook of Pierre Bourdieu*. NY, United States of America: Oxford University Press. p.11.

⁴²⁵Πρβλ. P. Bourdieu (2022). *Η Ανδρική Κυριαρχία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.σ.108. «έννοια σχεσιακή που κατασκευάζεται μπροστά στους άλλους άνδρες και γι' αυτούς, και εναντίον της θηλυκότητας, σε ένα είδος φόβου του θηλυκού, και κατ' αρχάς, του θηλυκού στοιχείου που υπάρχει μέσα στον ίδιο τον άνδρα».

⁴²⁶Πρβλ. J. Stockard (2006[1999]), op.cit. p.223.

⁴²⁷ Πρβλ. Κεφάλαιο 1 της παρούσας διατριβής.

⁴²⁸ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]). *Masculinities*. University of California Press.

⁴²⁹ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit. · R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit.

δοκιμασία του ανδρισμού, ενώ σε άλλα αντιμετωπίζεται με περιφρόνηση, ή την ομοφυλοφιλία, η οποία σε κάποιες κουλτούρες θεωρείται ασύμβατη με την αρρενωπότητα, ενώ σε άλλες αποτελεί προϋπόθεση ενηλικίωσης⁴³⁰. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, και ειδικότερα σε σχέση με τη βία, εντάσσεται και η συμβολή του Bourdieu, ο οποίος υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο η ανδρική κυριαρχία ενσωματώνεται σε πρακτικές που γίνονται αντιληπτές ως αυτονόητες και φυσικές⁴³¹.

Οι πρακτικές αυτές σχετίζονται άμεσα με την κοινωνικοποίηση των αγοριών η οποία αποτελεί βασικό μηχανισμό αναπαραγωγής της αρρενωπότητας⁴³². Από πολύ μικρή ηλικία, τα αγόρια ενθαρρύνονται να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που θεωρούνται «αντρικές», όπως το σκληρό παιχνίδι, και αποθαρρύνονται όταν εκδηλώνουν συμπεριφορές που κωδικοποιούνται ως «κοριτσίστικες»⁴³³.

Συμπερασματικά, η ύπαρξη πολλαπλών ανδρικών ταυτοτήτων καθιστά την αρρενωπότητα μια ιστορικά μεταβαλλόμενη και κοινωνικά διαπραγματεύσιμη κατηγορία⁴³⁴. Η πολυπλοκότητα των μορφών ανδρισμού καθιστά αναγκαία την εξέταση των θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν επιχειρήσει να αναλύσουν τις σχέσεις εξουσίας και τις ιεραρχίες μεταξύ των ανδρών. Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια της ηγεμονικής αρρενωπότητας αποτελεί βασικό εργαλείο κατανόησης των έμφυλων δομών εξουσίας και αναλύεται στην υποενότητα που ακολουθεί.

4.1.1 Ηγεμονική αρρενωπότητα

Η ηγεμονική αρρενωπότητα αποτελεί μία από τις πιο επιδραστικές έννοιες στη μελέτη του φύλου, καθώς προσφέρει ένα αναλυτικό πλαίσιο για την κατανόηση των

⁴³⁰ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), *op.cit.*

⁴³¹ Πρβλ. P. Bourdieu (2022), *όπ.π.* σελ. 30. Η συμβολική βία αποτελεί βασικό μηχανισμό μέσω του οποίου η ηγεμονική αρρενωπότητα αποκτά νομιμοποίηση και αναπαράγεται σε κοινωνικούς θεσμούς.

⁴³² Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), *op.cit.* · C. West & D. H. Zimmerman (1987), *op.cit.* · M. Kimmel (2008), *op.cit.*

⁴³³ Πρβλ. J. Lever (1974). *Games children play: Sex differences and the development of role skills*. New Haven, CT: Yale University Press.

⁴³⁴ Πρβλ. D. Collinson & J. Hearn (1996), *op.cit.* · Β. Δεληγιάννη- Κουϊμτζή & Δ. Σακκά (2005). *Μεγαλώνοντας ως Αγόρι*. Αθήνα: Gutenberg. · R. W. Connell (2006), *op.cit.*

μορφών ανδρισμού που αποκτούν κοινωνική υπεροχή και διαμορφώνουν τις έμφυλες ιεραρχίες. Η έννοια αναπτύχθηκε από τη Raewyn Connell για να εξηγήσει πώς ορισμένες μορφές ανδρισμού αποκτούν πολιτισμική νομιμοποίηση και λειτουργούν ως πρότυπα εξουσίας σε σχέση τόσο με τις γυναίκες όσο και με άλλους άνδρες⁴³⁵.

Η Connell συγκροτεί την έννοια της *ηγεμονικής αρρενωπότητας* στο έργο της *Masculinities* (1995 [2005])⁴³⁶. Υποστηρίζει ότι η αρρενωπότητα δεν είναι ενιαία ούτε σταθερή, αλλά συγκροτείται μέσα από πολλαπλές μορφές που ιεραρχούνται κοινωνικά. Η «ηγεμονική» αρρενωπότητα αποτελεί την κοινωνικά κυρίαρχη και νομιμοποιημένη μορφή, η οποία οργανώνει τις σχέσεις εξουσίας τόσο απέναντι στις γυναίκες όσο και απέναντι σε άλλες, «υποδεέστερες» ή «περιθωριοποιημένες» αρρενωπότητες. Η Connell αναγνωρίζει τέσσερις μορφές αρρενωπότητας: ηγεμονική, συνεργατική, υποδεέστερη και περιθωριοποιημένη. Η ίδια ορίζει την ηγεμονική αρρενωπότητα ως τη «*διαμόρφωση της πρακτικής του φύλου που ενσωματώνει την επί του παρόντος αποδεκτή απάντηση στο πρόβλημα της νομιμοποίησης της πατριαρχίας, η οποία εγγυάται (ή θεωρείται ότι εγγυάται) την κυρίαρχη θέση των ανδρών και την υποταγή των γυναικών*»⁴³⁷. Συνεπώς, πρόκειται για μια μορφή ανδρισμού που αποκτά ηγεμονική θέση στις έμφυλες σχέσεις εξουσίας, όχι μόνο μέσω άμεσης βίας ή εξαναγκασμού, αλλά κυρίως μέσω πολιτισμικής συναίνεσης και κανονικοποίησης.

Πέρα από τη θεωρητική της διατύπωση, η Connell αναδεικνύει ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα συγκροτείται και ως θεσμική πρακτική μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Για την Connell (1996)⁴³⁸, τα σχολεία λειτουργούν ως ενεργοί μηχανισμοί παραγωγής και αναπαραγωγής αρρενωποτήτων, μέσα από τις έμφυλες ιεραρχίες, τα πρότυπα πειθαρχίας, τον αθλητισμό, πρακτικές ετεροσεξισμού και τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις που συγκροτούν το «καθεστώς φύλου» («gender regime») κάθε σχολείου. Η ερευνήτρια υπογραμμίζει ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα

⁴³⁵Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit.

⁴³⁶Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit.

⁴³⁷Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit.

⁴³⁸ Πρβλ. R. W. Connell (1996). Teaching the boys: new research on masculinity, and gender strategies for schools. *Teachers College Record*, 98(2), 206–235.

δεν λειτουργεί μόνο απέναντι στις γυναίκες, αλλά και ως ιεραρχία μεταξύ των ίδιων των αγοριών, οργανώνοντας σχέσεις εξουσίας, προνομίων και αποκλεισμών. Συνεπώς, η ηγεμονική αρρενωπότητα ενσωματώνεται σε θεσμούς και καθημερινές σχολικές πρακτικές.

Εκτός από την προσέγγιση της ηγεμονικής αρρενωπότητας ως θεσμική πρακτική, η έννοια συγκροτείται σε αντιπαραβολή με άλλες μορφές ανδρισμού που περιθωριοποιούνται ή απαξιώνονται⁴³⁹. Η αντιπαραβολή αυτή δεν είναι στατική, αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο, τις ιστορικές συνθήκες και τις πολιτισμικές προσδοκίες⁴⁴⁰. Σύγχρονες προσεγγίσεις, όπως αυτή του Reigeluth (2021)⁴⁴¹, τονίζουν ότι η έννοια αποτελεί μία από τις πολλές κοινωνικά κατασκευασμένες και μεταβαλλόμενες μορφές ανδρισμού, οι οποίες συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν σε διαφορετικά επίπεδα.

Παρά τη σημαντική επιρροή της, η έννοια έχει αναθεωρηθεί και επαναπροσδιορίζεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Οι Connell and Messerschmidt (2005)⁴⁴² προτείνουν μια πιο σύνθετη προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη τη γεωγραφία των αρρενωποτήτων, την ενσάρκωση της αρρενωπότητας μέσα σε πλαίσια προνομίων, τη δράση των γυναικών στη διαμόρφωση των ανδρικών προτύπων και τη δυναμική και μεταβαλλόμενη φύση της. Παράλληλα, τονίζουν ότι ανάμεσα στις αρρενωπότητες υπάρχει ιεραρχία, δηλαδή ένα διακριτό αλλά αλληλένδετο σύστημα εξουσίας, το οποίο αλληλοεπιδρά με την πατριαρχία και ενισχύει τις έμφυλες ιεραρχίες⁴⁴³.

Στη συνέχεια, η έννοια αξιοποιήθηκε σε ποικίλα πεδία, όπως η εγκληματολογία, η υγεία των ανδρών, τα μέσα ενημέρωσης και οι οργανωτικές σπουδές, προκειμένου να ερμηνευτεί πώς οι έμφυλες ιεραρχίες ενσωματώνονται σε θεσμικές πρακτικές και κοινωνικές δομές⁴⁴⁴. Η έννοια χρησιμοποιήθηκε και για την

⁴³⁹Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit. p.834.

⁴⁴⁰Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit. · J. Acker (2006), op.cit.

⁴⁴¹Πρβλ. C. S. Reigeluth (2021), op.cit.

⁴⁴²Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit.

⁴⁴³Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit. p.839.

⁴⁴⁴Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit.

ανάλυση συμπεριφορών που σχετίζονται με την άσκηση δύναμης⁴⁴⁵. Μεταγενέστερες προσεγγίσεις επισημαίνουν ότι η διατήρηση της ανδρικής κυριαρχίας δεν επιτυγχάνεται αποκλειστικά μέσω άμεσης επιβολής ή βίας, αλλά και μέσω μηχανισμών συναίνεσης, κοινωνικής νομιμοποίησης και καθημερινών πρακτικών κανονικοποίησης των έμφυλων ιεραρχιών⁴⁴⁶.

Επιπλέον, στις σύγχρονες κριτικές προσεγγίσεις, η ηγεμονική αρρενωπότητα δεν λειτουργεί μόνο ως πολιτισμικό ιδεώδες, αλλά και ως μηχανισμός εξουσίας που μπορεί να λάβει ακραίες μορφές σε συνθήκες σύγκρουσης. Σύμφωνα με την Campbell (2018)⁴⁴⁷, η ηγεμονική αρρενωπότητα στρατιωτικοποιείται, χρησιμοποιείται για την κατασκευή ιεραρχιών μεταξύ ανδρών και λειτουργεί ως στρατηγικό εργαλείο βίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η σεξουαλική βία στον πόλεμο παρουσιάζεται ως μέσο αποδόμησης της ανδρικής ταυτότητας του εχθρού, θηλυκοποίησης και κοινωνικής αποσταθεροποίησης, υπογραμμίζοντας ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα μπορεί να παράγει και να νομιμοποιεί ακραίες μορφές κυριαρχίας. Η προσέγγιση αυτή ενισχύει την κατανόηση της ηγεμονικής αρρενωπότητας ως δυναμικού και βαθιά πολιτικού συστήματος έμφυλης εξουσίας.

Σε πιο πρόσφατες εμπειρικές προσεγγίσεις, η εξέταση των ψυχοκοινωνικών συνεπειών της προσκόλλησης σε παραδοσιακές ανδρικές νόρμες δείχνει ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα δεν έχει προβλέψιμες συνέπειες, αλλά αποτελεί ένα πολυδιάστατο και δυναμικό σύστημα έμφυλων προτύπων⁴⁴⁸.

Συνοψίζοντας, η βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα δεν αποτελεί ένα πρότυπο, αλλά μια διαδικασία. Η κατανόηση αυτής της δυναμικής είναι κρίσιμη για την ανάλυση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας και για την ερμηνεία

⁴⁴⁵ Πρβλ. R. Jewkes et al. (2015), op.cit.

⁴⁴⁶ Πρβλ. R. Jewkes et al. (2015), op.cit.

⁴⁴⁷ Πρβλ. E. Campbell (2018). *How does hegemonic masculinity influence wartime sexual violence?* E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2018/09/02/how-does-hegemonic-masculinity-influence-wartime-sexual-violence/>.

⁴⁴⁸ Πρβλ. Van Doorn, G., Teese, R., & Gill, P. R. (2021). Prospective associations between hegemonic masculinity and incident depression/depressive symptoms: Results from a national sample of Australian emerging adult men. *Personality and Individual Differences*, 179, 110899. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110899>.

των τρόπων με τους οποίους οι ανδρικές ταυτότητες συγκροτούνται και αναπαράγονται σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα.

4.1.2 Σεξισμός

Η λειτουργία του σεξισμού συνδέεται στενά με την ηγεμονική αρρενωπότητα, καθώς οι πολιτισμικά κυρίαρχες μορφές ανδρισμού αντλούν τη νομιμοποίησή τους από αντιλήψεις που παρουσιάζουν την ανδρική υπεροχή ως κοινωνικά θεμελιωμένα και κανονιστική⁴⁴⁹. Η ηγεμονική αρρενωπότητα δεν διατηρείται μόνο μέσω θεσμικών πρακτικών, αλλά και μέσα από καθημερινές εκδηλώσεις σεξισμού⁴⁵⁰. Συνεπώς, ο σεξισμός λειτουργεί ως πολιτισμικό υπόβαθρο που επιτρέπει σε συγκεκριμένες μορφές ανδρισμού να εμφανίζονται ως ανώτερες, ενώ άλλες περιθωριοποιούνται⁴⁵¹.

Η λέξη σεξισμός εμφανίζεται γύρω στο 1960 και αποτελεί δάνειο από τα αμερικάνικα⁴⁵². Χρησιμοποιείται για να ορίσει την αντιπαλότητα προς τις γυναίκες από τους άνδρες. Όμως, σήμερα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί εξίσου σε άνδρες και γυναίκες παρά το γεγονός ότι τα θύματα είναι συχνότερα γυναίκες. Γενικά σήμερα κάθε διάκριση με βάση το φύλο θεωρείται σεξιστική⁴⁵³.

Ο σεξισμός αποτελεί κεντρικό ιδεολογικό μηχανισμό που στηρίζει και νομιμοποιεί τις έμφυλες ιεραρχίες, αποδίδοντας μεγαλύτερη αξία σε χαρακτηριστικά, συμπεριφορές και πρακτικές που συνδέονται με τους άνδρες. Η μελέτη του Μεσογειακού Ινστιτούτου Σπουδών Φύλου (Mediterranean Institute of Gender Studies) (2009a) έδειξε ότι ο σεξισμός βασίζεται σε σχέσεις εξουσίας και σε στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φύλο, οι οποίες οδηγούν σε διακρίσεις και άνιση μεταχείριση⁴⁵⁴.

⁴⁴⁹ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit · R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit

⁴⁵⁰ Πρβλ. C. J. Pascoe (2007). *Dude, you're a fag: Masculinity and sexuality in high school*. University of California Press. · M. Kimmel (2008), op.cit.

⁴⁵¹ Πρβλ. M. Schippers (2007). Recovering the feminine other: Masculinity, femininity, and gender hegemony. *Theory and Society*, 36(1), 85–102. · P. Glick & S. T. Fiske (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491–512.

⁴⁵² Πρβλ. M. Daumas (2026). *Τί είναι ο Μισογυνισμός;* (Μτφρ. Κ. Γούλα) Αθήνα: Gutenberg

⁴⁵³ Πρβλ. M. Daumas (2026), όπ.π. σελ. 37-38.

⁴⁵⁴ Πρβλ. Mediterranean Institute of Gender Studies (2009a). *Annual Report*. Nicosia: MIGS.

Ο σεξισμός συμβάλλει στη διατήρηση των διαφορών μεταξύ των ίδιων των ανδρών. Μορφές ανδρισμού που αποκλίνουν από το κυρίαρχο πρότυπο, όπως οι μη ετεροφυλοφιλικές, οι μη επιθετικές ή οι μη ανταγωνιστικές εκδοχές, συχνά απαξιώνονται μέσω σεξιστικών και ομοφοβικών πρακτικών⁴⁵⁵. Η απαξίωση αυτή δεν αφορά μόνο τις γυναίκες, αλλά και άνδρες που δεν συμμορφώνονται με τις προσδοκίες της ηγεμονικής αρρενωπότητας.⁴⁵⁶ Με αυτόν τον τρόπο, ο σεξισμός λειτουργεί ως μηχανισμός πειθάρχησης και εντός του ανδρικού φύλου, ενισχύοντας τις ιεραρχίες μεταξύ των ανδρών⁴⁵⁷.

Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι ο σεξισμός δεν είναι στατικός, αλλά προσαρμόζεται στις κοινωνικές αλλαγές. Νεότερες μορφές, όπως ο «νεοσεξισμός» ή ο «καλοπροαίρετος σεξισμός» (benevolent sexism), παρουσιάζονται ως προστατευτικές ή θετικές στάσεις απέναντι στις γυναίκες, αλλά στην πραγματικότητα αναπαράγουν την ιδέα ότι οι γυναίκες είναι αδύναμες, ευάλωτες ή εξαρτημένες από τους άνδρες⁴⁵⁸. Αυτές οι μορφές σεξισμού συνδέονται άμεσα με την ηγεμονική αρρενωπότητα, καθώς ενισχύουν την εικόνα του άνδρα ως προστάτη, ισχυρού και ικανότερου φύλου⁴⁵⁹.

Όμως, ο σεξισμός δεν αποτελεί μόνο έναν πολιτισμικό ή ιδεολογικό μηχανισμό, αλλά και ένα δομικό οικονομικό σύστημα που αναπαράγει την ηγεμονική αρρενωπότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Scott (2022)⁴⁶⁰ δείχνει ότι οι αγορές εργασίας και οι οικονομικοί μηχανισμοί είναι διαμορφωμένοι πάνω σε ανδρικές βιογραφίες και προσδοκίες, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να αποκλείονται συστηματικά από πόρους, εισόδημα και οικονομική ισχύ. Αυτό το οικονομικό υπόβαθρο ενισχύει και νομιμοποιεί τις έμφυλες ιεραρχίες, καθιστώντας τον σεξισμό όχι μόνο μέσο κοινωνικής πειθάρχησης, αλλά και μηχανισμό υλικής αναπαραγωγής

⁴⁵⁵ Πρβλ. C. J. Pascoe (2007), op.cit. · M. Kimmel (2008), op.cit.

⁴⁵⁶ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit. · M. Schippers (2007), op.cit.

⁴⁵⁷ Πρβλ. P. Glick & S. T. Fiske (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491–512. · T. Bridges & C. J. Pascoe (2014). Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities. *Sociology Compass*, 8(3), 246–258.

⁴⁵⁸ Πρβλ. P. Glick & S. T. Fiske (1996), op.cit. · J. K. Swim, et al. (1995). Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 199–214.

⁴⁵⁹ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit. · M. Kimmel (2008), op.cit.

⁴⁶⁰ Πρβλ. L. Scott (2022). *The cost of sexism: How the economy is built for men and why we must reshape it*. Faber & Faber.

της ανδρικής κυριαρχίας. Η Scott επιβεβαιώνει ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα δεν διατηρείται μόνο μέσω συμβολικών πρακτικών, αλλά και μέσω οικονομικών δομών που καθιστούν τον σεξισμό λειτουργικό και συμφέρον για τις ομάδες που τον παράγουν.

Η κατανόηση του σεξισμού ως ιδεολογικού, οικονομικού και πολιτισμικού μηχανισμού επιτρέπει την ερμηνεία των τρόπων με τους οποίους η ηγεμονική αρρενωπότητα διατηρείται και αναπαράγεται. Ο σεξισμός δεν αποτελεί απλώς προκατάληψη απέναντι στις γυναίκες, αλλά βασικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης του φύλου. Η ανάλυση αυτή είναι κρίσιμη για την κατανόηση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας και για την ερμηνεία των διαφοροποιημένων μορφών ανδρισμού όπως η πατριαρχία που εξετάζεται στην επόμενη ενότητα.

4.1.3 Πατριαρχία

Η πατριαρχία αποτελεί θεμελιώδη έννοια στην Κοινωνιολογία του Φύλου και αναφέρεται σε συστήματα κοινωνικής οργάνωσης όπου οι άνδρες κατέχουν την κυρίαρχη θέση στην εξουσία, στους θεσμούς και στις κοινωνικές σχέσεις⁴⁶¹. Στη βιβλιογραφία υπογραμμίζεται ότι πρόκειται για δομή εξουσίας που παράγει και αναπαράγει έμφυλες ανισότητες⁴⁶².

Η ιστορική συγκρότηση της πατριαρχίας συνδέεται με τη διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, την οργάνωση της οικογένειας και την ανάδυση θεσμών που ενίσχυσαν την ανδρική κυριαρχία⁴⁶³. Συνοπτικά, ο K. Marx και πολλοί σύγχρονοί του κατανόησαν το νέο κόσμο και την έξοδο από τη βαρβαρότητα της εποχής του Λίθου, με την εξημέρωση των ζώων και τη δημιουργία κοινωνικών ιδεών για την μεταβίβαση του κλήρου. Οι πρώιμες φεμινιστικές θεωρίες ανέδειξαν ότι η πατριαρχία δεν

⁴⁶¹Πρβλ. M. Flood et al. (Ed.). (2007), *op.cit.* Η πατριαρχία, κυριολεκτικά «ο νόμος του πατέρα», περιγράφει τις κοινωνικές σχέσεις όπου οι άνδρες κατέχουν δομική εξουσία σε πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και νομικό επίπεδο.

⁴⁶² Πρβλ. S. Walby (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.

⁴⁶³Πρβλ. M. Evans (2003). *Φύλο και Κοινωνική θεωρία*. Αθήνα : Μεταίχμιο.

αποτελεί φυσική ή αναπόφευκτη κατάσταση αλλά κοινωνική κατασκευή⁴⁶⁴. Η θρησκευτική ηθική, οι πολιτισμικές παραδόσεις και οι θεσμικές ρυθμίσεις συνέβαλαν στη θεσμική παγίωση της πατριαρχικής τάξης⁴⁶⁵.

Συνδέοντας τις φεμινιστικές θεωρίες με την πατριαρχία, η Sylvia Walby, κορυφαία κοινωνιολόγος, ανέπτυξε μια συστηματική θεωρία του πατριαρχικού συστήματος που επηρέασε βαθιά την Κοινωνιολογία του Φύλου. Στο έργο της *Theorizing Patriarchy* (1990)⁴⁶⁶, το οποίο συνοψίζει έρευνα και θεωρητική επεξεργασία της δεκαετίας του '80, η Walby υποστηρίζει ότι η πατριαρχία δεν είναι ενιαία ούτε στατική, αλλά ένα πολύ-επίπεδο σύστημα εξουσίας που λειτουργεί μέσα από έξι διαστάσεις: την αμειβόμενη εργασία, την οικιακή εργασία, το κράτος, τη βία, τη σεξουαλικότητα και τους πολιτισμικούς θεσμούς. Οι διαστάσεις αυτές λειτουργούν συλλογικά για να παράγουν και να αναπαράγουν την ανδρική κυριαρχία⁴⁶⁷. Άλλωστε, η πατριαρχία δεν λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις κοινωνίες⁴⁶⁸. Αντικατοπτρίζει μια ανισότητα η οποία διασταυρώνεται με άλλες μορφές ανισότητας, όπως η τάξη, η φυλή και η ηλικία, δημιουργώντας σύνθετες μορφές έμφυλης κυριαρχίας⁴⁶⁹. Ακόμα και οι άνδρες, που επωφελούνται από την πατριαρχία χωρίς να επιδεικνύουν ακραίες μορφές κυριαρχίας, μπορούν να θεωρηθούν «συνένοχοι», καθώς η ηγεμονία δεν επιβάλλεται μόνο μέσω της βίας, αλλά κυρίως μέσω της πολιτισμικής συναίνεσης, των θεσμών και των καθημερινών πρακτικών⁴⁷⁰. Με αυτή τη δομική προσέγγιση, η Walby (1990) δείχνει ότι οι έμφυλες ανισότητες δεν είναι απλώς αποτέλεσμα ατομικών πεποιθήσεων ή κοινωνικοποίησης, αλλά βρίσκονται ενσωματωμένες σε θεσμούς και κοινωνικές πρακτικές. Η συμβολή της θεωρείται καθοριστική, καθώς γεφυρώνει τον φεμινισμό

⁴⁶⁴Πρβλ. M. Evans (2003), op.cit. σσ. 57-58.

⁴⁶⁵Πρβλ. P. Bourdieu, P. (2022), όπ.π. σ.159. ·M. Evans (2003), op.cit. · M. Flood, et al. (2007), op.cit.

⁴⁶⁶ Πρβλ. S. Walby (1990), op.cit.

⁴⁶⁷ Πρβλ. S. Walby (1990), op.cit. p.24.

⁴⁶⁸Πρβλ. F. Dias (2021). Achieving Sustainable Development Goals Through Women's Economic Empowerment. Στο, *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* (σσ. 11-20). Switzerland AG: Springer Nature. · V. Grech (2015). Gendercide and femineglect. *Early Human Development*, 91(12), pp. 851-854. <https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2015.10.014>.

⁴⁶⁹Πρβλ. F. Dias (2021), op.cit. · R. Jewkes et al. (2015), op.cit.

⁴⁷⁰Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit. p.839.

με τη μακρο-κοινωνιολογική ανάλυση και προσφέρει ένα συνεκτικό μοντέλο για την κατανόηση της πατριαρχίας σε σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες.

Συνοψίζοντας, η πατριαρχία αποτελεί ένα διαχρονικό και πολυδιάστατο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και η ανάλυσή της δείχνει ότι η ανδρική κυριαρχία επηρεάζει και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι κοινωνικές αξίες, οι γνώσεις και οι αντιλήψεις για το φύλο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύεται και η έννοια του ανδροκεντρισμού, δηλαδή η τάση να θεωρείται η ανδρική εμπειρία ως καθολικό πρότυπο αναφοράς στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στη γνώση.

4.1.4 Ανδροκεντρισμός

Βασικό μηχανισμό της πατριαρχικής κοινωνικής οργάνωσης αλλά και εγγενές χαρακτηριστικό της πατριαρχίας⁴⁷¹ αποτελεί ο ανδροκεντρισμός⁴⁷². Αναφέρεται στην τάση των κοινωνιών να θεωρούν τις ανδρικές εμπειρίες, αξίες και προοπτικές ως «ουδέτερες», «καθολικές» ή «αντικειμενικές». Στο πλαίσιο αυτό, οι γυναίκες και οι θηλυκότητες παρουσιάζονται ως «παρεκκλίσεις» από τον ανδρικό κανόνα, με αποτέλεσμα την αόρατη ενσωμάτωση της ανδρικής οπτικής ως καθολικής και ως ιδανικό⁴⁷³.

Ο ανδροκεντρισμός αναλύεται ως μια ιστορικά ριζωμένη διαδικασία που τοποθετεί τον άνδρα στο κέντρο της γνώσης, της επιστήμης, της πολιτικής και της πολιτισμικής παραγωγής, καθιστώντας τις γυναικείες εμπειρίες αόρατες⁴⁷⁴. Ο ανδροκεντρισμός, επομένως, δεν είναι απλώς προκατάληψη υπέρ των ανδρών,

⁴⁷¹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.6.

⁴⁷² Πρβλ. L. F. Ward (1903). *Pure sociology: A treatise on the origin and spontaneous development of society*. Macmillan. Ο όρος ανδροκεντρισμός εισήχθη το 1903 από τον Λέστερ Φρανκ Γουόρντ στο βιβλίο του «Pure Sociology». Στην προσέγγισή του από τη βιολογία στην κοινωνιολογία, υποστήριξε ότι η ζωή εξελίσσεται από τη γυναικοκρατία στον ανδροκεντρισμό. Έγραψε ότι «το ανδρικό φύλο θεωρείται πρωταρχικό και το θηλυκό δευτερεύον», ως συνέπεια της ανθρώπινης εξέλιξης, αλλά ότι στην εξελικτική βιολογία, ο θηλυκός οργανισμός είναι πρωταρχικός ως μέσο αναπαραγωγής (p. 292).

⁴⁷³ Πρβλ. C. Criado – Perez (2019). *Αόρατες Γυναίκες: Προκαταλήψεις και Διακρίσεις σε έναν κόσμο για Άντρες*. Αθήνα: Μεταίχμιο

⁴⁷⁴ Πρβλ. G. Lerner (1986). *The creation of patriarchy*. Oxford University Press.

αποτελεί δομικό στοιχείο της πατριαρχίας, το οποίο διαμορφώνει θεσμούς, γνώσεις, πολιτικές και καθημερινές πρακτικές.

Μια σημαντική διάσταση του ανδροκεντρισμού αφορά στον τρόπο με τον οποίο η ισχύς του επηρεάζει την παραγωγή και την οργάνωση της γνώσης. Η *φεμινιστική επιστημολογία* έχει δείξει ότι οι επιστήμες, οι μέθοδοι έρευνας και τα κριτήρια εγκυρότητας διαμορφώθηκαν ιστορικά με βάση ανδρικές εμπειρίες και προτεραιότητες, οι οποίες παρουσιάστηκαν ως ουδέτερες και καθολικές⁴⁷⁵. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα, ζητήματα που αφορούν τις γυναίκες είτε να αγνοηθούν είτε να θεωρηθούν «ειδικές περιπτώσεις», ενώ η ανδρική εμπειρία λειτούργησε ως αθέατο σημείο αναφοράς. Ακόμη και στις κοινωνικές επιστήμες ο ανδροκεντρισμός ενσωματώνεται μέσω ενός «ανδρικού τρόπου θέασης» που παρουσιάζεται ως αντικειμενικός⁴⁷⁶.

Σύγχρονες προσεγγίσεις επιβεβαιώνουν ότι ο ανδροκεντρισμός λειτουργεί ως βαθιά ριζωμένος μηχανισμός κατηγοριοποίησης που εμφανίζει τον άνδρα ως «ουδέτερο άνθρωπο» και τη γυναίκα ως «ειδική περίπτωση». Μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι τείνουν να συνδέουν αυτόματα τις έννοιες *άνθρωπος* και *ανθρωπότητα* με τους άνδρες, ενώ οι γυναίκες συνδέονται κυρίως με την κατηγορία *γυναίκα*⁴⁷⁷. Αυτή η σύνδεση αποκαλύπτει ότι η αρρενωπότητα λειτουργεί ως αόρατη κανονικότητα, ενώ η θηλυκότητα απαιτεί ειδική σήμανση. Επομένως, ο ανδροκεντρισμός δεν αναπαράγει απλώς την πατριαρχική ιεραρχία, αλλά ενσωματώνει την ηγεμονική αρρενωπότητα στον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται το νόημα του «ανθρώπου».

Συμπερασματικά, ο ανδροκεντρισμός δεν περιορίζεται μόνο σε κοινωνικές πρακτικές, αλλά επηρεάζει βαθιά τον τρόπο με τον οποίο παράγεται, οργανώνεται

⁴⁷⁵ Πρβλ. S. Harding (1986). *The science question in feminism*. Cornell University Press. · D. Haraway (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>.

⁴⁷⁶ Πρβλ. D. E. Smith (1987). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Northeastern University Press.

⁴⁷⁷ Πρβλ. A. H., Bailey et al. (2020). *Implicit androcentrism: Men are human, women are gendered*. *Journal of Experimental Social Psychology*, 89, 103980. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2020.1>. · A. H., Bailey et al. (2019). *Is man the measure of all things? A social cognitive account of androcentrism*. *Personality and Social Psychology Review*, 23(4), 307–331. <https://doi.org/10.1177/1088868318782848>.

και αξιολογείται η γνώση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο μισογυνισμός αναδεικνύεται ως μία πιο άμεση και συχνά πιο επιθετική έκφραση των πατριαρχικών και ανδροκεντρικών αντιλήψεων.

4.1.5 Μισογυνισμός

Ο μισογυνισμός αναφέρεται σε στάσεις, πρακτικές και θεσμικούς μηχανισμούς απαξίωσης, εχθρότητας ή υποτίμησης προς τις γυναίκες⁴⁷⁸. Δεν περιορίζεται σε ατομικές προκαταλήψεις, αλλά λειτουργεί ως σύστημα κοινωνικού ελέγχου που ως μηχανισμός πειθάρχησης των γυναικών διατηρεί και επιβάλλει την πατριαρχική τάξη⁴⁷⁹.

Ο μισογυνισμός έχει βαθιές ιστορικές ρίζες, καθώς από την αρχαιότητα οι γυναίκες παρουσιάζονταν ως «κατώτερες» ή «ελλιπείς», γεγονός που συνέβαλε στη θεσμική παγίωση της υποτίμησής τους⁴⁸⁰. Εξάλλου, οι πατριαρχικές κοινωνίες συγκροτήθηκαν μέσα από μακροχρόνιες διαδικασίες θεσμικής και ιδεολογικής υποτίμησης των γυναικών, οι οποίες νομιμοποιήθηκαν μέσω θρησκευτικών, νομικών και πολιτισμικών αφηγήσεων⁴⁸¹. Στην Αναγέννηση, ο όρος περιγράφει τον άνδρα που δεν αναγνωρίζει τις αρετές των γυναικών και χρησιμοποιείται στις ευρωπαϊκές γλώσσες εκτός από τη γαλλική στην οποία εμφανίζεται στον 19^ο αιώνα⁴⁸².

⁴⁷⁸ Πρβλ. M. Humm (1989). *The dictionary of feminist theory*. Ohio State University Press. [...] Οι φεμινίστριες ψυχαναλύτριες υποστηρίζουν ότι ο μισογυνισμός, ή το μίσος για τις γυναίκες, έχει τις ρίζες του στην πρωτόγονη οργή του βρέφους προς τη μητέρα, επειδή η κοινωνία αναθέτει την ανατροφή των παιδιών στις γυναίκες. Θεωρούν ότι μόνο η πλήρης συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα των βρεφών, υποστηρίζουν, μπορεί να εξαλείψει τις βαθιές ρίζες του μισογυνισμού (σελ.173).

⁴⁷⁹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.* p.6. “Ο μισογυνισμός... χρησιμοποιείται για να υποβαθμίσει και να ντροπιάσει τις γυναίκες... ο σεξισμός προσφέρει μια ιδεολογική δικαιολογία για τις διακρίσεις. Ο μισογυνισμός μπορεί να λεχθεί ότι τις αστυνομεύει και τις επιβάλλει”.

⁴⁸⁰ Πρβλ. Horowitz, M. C. (1976). Aristotle and Woman. *Journal of the History of Biology*, 9(2), 183–213. <http://www.jstor.org/stable/4330651>.

⁴⁸¹ Πρβλ. G. Lerner (1986), *op.cit.*

⁴⁸² Πρβλ. M. Daumas (2026), *όπ.π.* σελ. 40-41.

Παρουσιάζεται δε, με δύο μορφές, τον έκδηλο μισογυνισμό ή αντιφεμινισμό και τον άδηλο ή περιρρέοντα μισογυνισμό⁴⁸³.

Σύγχρονες κοινωνιολογικές και φεμινιστικές προσεγγίσεις τονίζουν ότι ο μισογυνισμός δεν είναι απλώς «μίσος προς τις γυναίκες», αλλά δομικό σύστημα που παράγει και αναπαράγει την έμφυλη ανισότητα, ιστορικά θεμελιωμένο και στενά συνδεδεμένο με την πατριαρχία⁴⁸⁴. Η σημαντικότερη σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση προέρχεται από την Kate Manne (2018), η οποία εξηγεί ότι ο μισογυνισμός είναι ένας κοινωνικός μηχανισμός αστυνόμευσης της γυναικείας υποταγής: ελέγχει, τιμωρεί και περιθωριοποιεί τις γυναίκες που αμφισβητούν την ανδρική κυριαρχία ή δεν συμμορφώνονται με τους παραδοσιακούς ρόλους φύλου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι «καλές» γυναίκες συμμορφώνονται ενώ οι «κακές» τιμωρούνται⁴⁸⁵. Οι γυναίκες αντιμετωπίζονται ως “ανθρώπινες δότριες” (human givers), υποχρεωμένες να προσφέρουν φροντίδα, υποστήριξη, προσοχή, σεξουαλική και συναισθηματική εργασία στους άνδρες. Όταν δεν το κάνουν, ενεργοποιείται η *μισογυνία* ως τιμωρητικός μηχανισμός. Παράλληλα, η Manne πρώτη εισάγει τον όρο *himpathy*⁴⁸⁶, δηλαδή την κοινωνική τάση υπερβολικής συμπάθειας προς άνδρες που κατηγορούνται για μισογυνικές πράξεις, εις βάρος των θυμάτων⁴⁸⁷. Μάλιστα όταν οι γυναίκες αποκλίνουν από τις κανονιστικές μορφές θηλυκότητας, ο μισογυνισμός συμπληρώνει τον σεξισμό παρέχοντας τη δυνατότητα τιμωρίας ως μέρος της πατριαρχικής εξουσίας⁴⁸⁸.

Στην Κοινωνιολογία του Φύλου, ο μισογυνισμός αναλύεται είτε ως ιδεολογικός μηχανισμός, που νομιμοποιεί την ανδρική κυριαρχία, είτε ως πολιτισμικός μηχανισμός, που διαμορφώνει στερεότυπα και κανονιστικές προσδοκίες, είτε ως θεσμικός μηχανισμός, ενσωματωμένος σε νόμους, πολιτικές και μέσα ενημέρωσης ή ως διαπροσωπικός μηχανισμός, που εκδηλώνεται σε

⁴⁸³ Πρβλ. M. Daumas (2026), όπ.π. σελ. 56.

⁴⁸⁴ Πρβλ. K. Manne (2018). *Down girl: The logic of misogyny*. Oxford University Press. · S. Walby (1990), op.cit. · L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁴⁸⁵ Πρβλ. K. Manne (2018), op.cit. p.78.

⁴⁸⁶ Πρβλ. K. Manne (2018), op.cit. pp. 196-202.

⁴⁸⁷ Πρβλ. K. Manne (2018), op.cit. pp. 203-204.

⁴⁸⁸ Πρβλ. P. Glick & S. T. Fiske (1996), op.cit.

συμπεριφορές απαξίωσης, ελέγχου ή βίας⁴⁸⁹. Επιπλέον, ο μισογυνισμός ενεργοποιείται επιλεκτικά καθώς στοχεύει κυρίως τις γυναίκες που διεκδικούν κοινωνικούς πόρους, εξουσία ή ορατότητα, αμφισβητώντας την πατριαρχική τάξη⁴⁹⁰. Επομένως, λειτουργεί και ως μηχανισμός διατήρησης της έμφυλης ιεραρχίας, που ενεργοποιείται όταν οι γυναίκες υπερβαίνουν τα όρια της «επιτρεπτής» θηλυκότητας.

Σύγχρονες αναλύσεις, όπως της Mierzejewski (2025)⁴⁹¹, δείχνουν ότι στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ) ο μισογυνισμός λειτουργεί ως μορφή κοινωνικού δεσμού μεταξύ ανδρών, δημιουργώντας κοινότητες που αναπαράγουν πατριαρχικές αντιλήψεις και κανονιστικές μορφές θηλυκότητας. Διαμορφώνεται έτσι, ο ψηφιακός μισογυνισμός ως διακριτό πεδίο έμφυλης βίας, με διαδικτυακές επιθέσεις, παρενόχληση και οργανωμένες κοινότητες που στοχοποιούν γυναίκες με δημόσια παρουσία⁴⁹².

Συνοψίζοντας, ο μισογυνισμός δεν αποτελεί απλή αρνητική στάση απέναντι στις γυναίκες. Είναι δομικό στοιχείο της πατριαρχίας, το οποίο λειτουργεί για να διατηρεί τις γυναίκες σε υποδεέστερη κοινωνική θέση, να επιβάλλει κανονιστικές μορφές θηλυκότητας και να τιμωρεί όσες αποκλίνουν από αυτές. Η μελέτη της αρρενωπότητας δείχνει ότι οι ανδρικές ταυτότητες συγκροτούνται πάντα σε σχέση με τις κοινωνικές προσδοκίες για το «θηλυκό». Επομένως, για να κατανοηθεί πλήρως η έμφυλη δυναμική, είναι αναγκαίο να εξεταστούν και οι τρόποι με τους οποίους η θηλυκότητα ορίζεται και αναπαράγεται στα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια.

⁴⁸⁹ Πρβλ. S. Walby (1990), op.cit. · K. Manne (2018), op.cit. · L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁴⁹⁰ Πρβλ. K. Manne (2018), op.cit.

⁴⁹¹ Πρβλ. E. Mierzejewski (2025). *“This generation of women is finished”: Misogyny as social bonding on social media and patriarchal constructions of femininity* (Master’s thesis). Florida Atlantic University. https://digitalcommons.fau.edu/etd_general/52. Μέσα από χιούμορ, trolling και μισογυνικό λόγο, οι γυναίκες που αποκλίνουν από τα πατριαρχικά πρότυπα πειθαρχούνται και απαξιώνονται, γεγονός που ενισχύει τη δομική ανισότητα των φύλων.

⁴⁹² Πρβλ. E. A. Jane (2017). *Misogyny online: A short (and brutish) history*. SAGE Publications.

4.2 Θηλυκότητα

Όπως συμβαίνει με τις πολλαπλές και ιστορικά μεταβαλλόμενες μορφές αρρενωπότητας, έτσι και οι θηλυκότητες ποικίλλουν ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο⁴⁹³. Η θηλυκότητα ορίζεται ως το σύνολο των χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων που αποδίδονται στη «γυναικεία φύση», όπως η τρυφερότητα, η γλυκύτητα, η κομψότητα και η χάρη, καθώς και ως ο ερωτισμός και η ελκυστικότητα που θεωρείται ότι εκπέμπει το γυναικείο σώμα⁴⁹⁴. Το *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus* επισημαίνει ότι η θηλυκότητα αφορά χαρακτηριστικά που παραδοσιακά θεωρούνται τυπικά ή κατάλληλα για τις γυναίκες, υπογραμμίζοντας έτσι τον ιστορικό και πολιτισμικό χαρακτήρα της έννοιας. Επίσης, το λήμμα *femininity* χρησιμοποιείται και με αξιολογική χροιά, για να δηλώσει έγκριση ή θετική αποτίμηση μιας κατάστασης⁴⁹⁵.

Συγκρίνοντας γλωσσικά και εννοιολογικά τις αντιλήψεις για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, ο Bourdieu (1984) επισημαίνει ότι η αξιολόγηση της εξέλιξης μιας κοινωνικής κατηγορίας συχνά εκφράζεται μέσα από όρους «υποκατάστασης». Έτσι, μια κοινωνική τάξη μπορεί να «θηλυκοποιείται»⁴⁹⁶ ή να «αρρενοποιείται», να ανεβαίνει ή να υποβαθμίζεται κοινωνικά, να πλουτίζει ή να φτωχαίνει. Η «θηλυκοποίηση» μάλιστα χρησιμοποιείται συχνά για να δηλώσει παρακμή ή απώλεια κύρους, γεγονός που αποκαλύπτει την υποτίμηση του θηλυκού στοιχείου στις κοινωνικές ιεραρχίες⁴⁹⁷.

⁴⁹³Πρβλ. J. Acker in J. Saltzman Chafetz (2006), op.cit. p.186.

⁴⁹⁴Πρβλ. Γ. Μπαμπινιώτης (2002), όπ.π. σ.755. «το σύνολο των γνωρισμάτων και των ιδιοτήτων που θεωρούνται ότι χαρακτηρίζουν τη γυναικεία φύση, τον γυναικείο χαρακτήρα (η τρυφερότητα, η γλυκύτητα, η κομψότητα, η χάρη κ.ά. (ειδικότ.) ο ερωτισμός που εκπέμπει πρόσωπο γυναικείου φύλου, το σύνολο των στοιχείων που απαρτίζουν την ικανότητα της γυναίκας να προκαλεί ερωτική έλξη».

⁴⁹⁵Πρβλ. Cambridge Dictionary (n.d.-b). *Femininity*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/femininity>.

⁴⁹⁶ Πρβλ. Mediterranean Institute of Gender Studies. (2009b). *Glossary of Gender-related Terms*. http://www.medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/Gender-Glossary-updated_final.pdf.

⁴⁹⁷Πρβλ. P. Bourdieu (1984), op.cit. p.103. [...] Similarly, when one is trying to assess the evolution of a social category (identified by occupation), crude errors are inevitable if, by considering only one of the pertinent properties, one ignores all the substitution effects in which the evolution is also expressed. The collective trajectory of a social class may be manifested in the fact that it is becoming 'feminized' or 'masculinized', growing older or young, getting poorer or richer. (The decline of a position may be

Γενικά, ο όρος «θηλυκότητα» αναφέρεται στις αντιλήψεις και συμπεριφορές που αποδίδονται στο γυναικείο φύλο. Η θηλυκότητα συνδέεται με την ευγένεια, την κομψότητα, τη χάρη και το στυλ, ενώ η παραδοσιακή ανδρική οπτική θεωρεί ότι οι γυναίκες καθοδηγούνται περισσότερο από τα συναισθήματα και τα ένστικτα παρά από τον ορθολογισμό⁴⁹⁸. Η οικογένεια και οι θεσμοί κοινωνικοποιούν τα κορίτσια με τρόπους που παρουσιάζουν την υποταγή στους άνδρες ως φυσική και αναμενόμενη⁴⁹⁹, ενώ από πολύ μικρή ηλικία ενθαρρύνονται σε δραστηριότητες και παιχνίδια που θεωρούνται «κατάλληλα» για κορίτσια, όπως κούκλες ή παιχνίδια οικιακής φροντίδας⁵⁰⁰ αν και σήμερα οι περιορισμοί αυτοί είναι λιγότερο αυστηροί.

Επιπρόσθετα, τα διαφορετικά κύματα του φεμινισμού προσέδωσαν στη θηλυκότητα διαφορετικές θεωρητικές αποχρώσεις. Η Σιμόν ντε Μποβουάρ (1979), περιγράφει τη θηλυκότητα ως μια «μυστηριώδη και απειλούμενη» κατηγορία, καθώς η κοινωνία αντιμετωπίζει τη γυναικεία ταυτότητα ως εύθραυστη και υπό συνεχή απειλή, παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες αποτελούν την πλειοψηφία της ανθρωπότητας⁵⁰¹.

Στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης, θεωρητικοί της κοινωνικής μάθησης υποστηρίζουν ότι τα κορίτσια από πολύ μικρή ηλικία εκτίθενται σε μηνύματα που αποδίδουν μεγαλύτερη αξία και κύρος στους ανδρικούς ρόλους⁵⁰². Για παράδειγμα, η αισθητική φροντίδα, η κομψότητα και η καλλυντική περιποίηση αποδίδονται στις γυναίκες ως μέρος μιας αυστηρής αναπαράστασης του σεξουαλικού καταμερισμού της εργασίας και της σεξουαλικής ηθικής⁵⁰³. Σχετικά με την εκπαίδευση και την επαγγελματική πορεία, οι θεωρητικοί επισημαίνουν ότι τα κορίτσια συχνά

manifested either in 'feminization'-which may be accompanied by a rise in social origin-or in 'democratization' or in 'ageing'.) The same would be true of any group defined by reference to a position in a field-e.g., a university discipline in the hierarchy of disciplines, a title of nobility in the aristocratic hierarchy, an educational qualification in the academic hierarchy.

⁴⁹⁸Πρβλ. A. S. Wharton (2005), op.cit. pp. 76, 114. ·Γ. Παπαγεωργίου (2008), όπ.π.

⁴⁹⁹Πρβλ. D. Cameron (2020), όπ.π

⁵⁰⁰Πρβλ. J. Lever (1974), op.cit. ·J. Stockard (2006[1996]), op.cit. ·B. Risman, et al. (2018), op. cit.

⁵⁰¹Πρβλ. Σ. Ντε Μπωβουάρ (1979). *Το Δεύτερο Φύλο*. Αθήνα: Γλάρος.

⁵⁰²Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.104. Έτσι, ενώ τα αγόρια ενισχύονται σε συμπεριφορές υψηλού κύρους, τα κορίτσια ενθαρρύνονται σε πιο εξαρτημένους και λιγότερο κοινωνικά αναγνωρισμένους ρόλους, γεγονός που μπορεί να περιορίσει την αυτοπεποίθηση και τις μελλοντικές τους επιλογές.

⁵⁰³Πρβλ. P. Bourdieu (1984), op.cit. p.382. Η συμμόρφωση στις κοινωνικές επιταγές εμφανίζεται ως «γυναικεία» και «αστική» και λειτουργεί ως δείκτης αποκλήρυξης της ανδρείας, εκφράζοντας μια διπλή υποταγή: τόσο στην ανδρική κυριαρχία όσο και στις πολιτισμικές νόρμες που τη στηρίζουν.

εσωτερικεύουν κοινωνικές προσδοκίες που ορίζουν ποιες σπουδές θεωρούνται «κατάλληλες» για τις γυναίκες⁵⁰⁴. Ακόμη και όταν επιλέγουν ένα αντικείμενο σπουδών συνειδητά, η επιλογή αυτή επηρεάζεται από το κοινωνικό πεπρωμένο που περιορίζει τις γυναίκες σε ένα στενό φάσμα δραστηριοτήτων. Τέλος, αν και τα κορίτσια συχνά υιοθετούν πιο σιωπηλές στρατηγικές προσαρμογής, διαθέτουν μεγαλύτερη ευελιξία ρόλων σε σύγκριση με τα αγόρια. Ωστόσο, τα αγόρια εξακολουθούν να επωφελούνται από το υψηλότερο κύρος που αποδίδεται στους ανδρικούς ρόλους⁵⁰⁵.

Εκτός από την κοινωνικοποίηση των αγοριών και των κοριτσιών, η θηλυκότητα συνδέεται κοινωνικά με τη συμμόρφωση στους κανόνες και τις προσδοκίες της κυρίαρχης κουλτούρας⁵⁰⁶. Μια άλλη μορφή θηλυκότητας αυτή της *τονισμένης θηλυκότητας* κατασκευάζεται για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα και τις επιθυμίες των ανδρών, ενσωματώνοντας χαρακτηριστικά όπως η παθητικότητα, η φροντίδα και η υποταγή⁵⁰⁷. Ο όρος εισάγεται από την Connell (1997) και αφορά το επίπεδο των μαζικών κοινωνικών σχέσεων, όπου οι μορφές θηλυκότητας διαφοροποιούνται ανάλογα με τον βαθμό συμμόρφωσης ή αντίστασης στην ανδρική εξουσία⁵⁰⁸.

Αν και η κυρίαρχη πολιτισμική αντίληψη για τη θηλυκότητα ορίζει τις γυναίκες ως σωματικά ελκυστικές, μικροκαμωμένες, σεμνές, παθητικές και υποστηρικτικές, η σύγχρονη φεμινιστική ανάλυση δείχνει ότι η εμπορευματοποιημένη, η τονισμένη θηλυκότητα προωθείται μέσα από τα μέσα ενημέρωσης ως πρότυπο που συνδέει την

⁵⁰⁴Πρβλ. P. Bourdieu et al. (1994). Όπως αναφέρεται στο Weininger, E. B., & Lareau, A. (2018). Pierre Bourdieu's sociology of education: Institutional form and social inequality. Στο T. Medvetz & J. Sallaz (Επιμ.), *The Oxford handbook of Pierre Bourdieu* (σσ. 253–272). New York: Oxford University Press. (ιδίως σσ. 45, 257). “τα κορίτσια εσωτερικεύουν μια εξωτερική αναγκαιότητα που τους επιβάλλει έναν ορισμό των γυναικείων σπουδών. Για να μετατραπεί ένα αντικειμενικό πεπρωμένο σε επάγγελμα και οι λογοτεχνικές σπουδές στο πιο κατάλληλο κάλεσμα, τα κορίτσια και οι οικογένειές τους πρέπει να τηρούν την παραδοσιακή εικόνα των γυναικείων ιδιοτήτων... Ακόμη και όταν εγγράφονται σε ένα μάθημα τεχνών μέσω σκόπιμης επιλογής ή μιας σαφώς αισθητής ανάγκης, η «επιλογή» τους εξακολουθεί να λαμβάνει υπόψη ... το κοινωνικό πεπρωμένο που καταδικάζει τις γυναίκες σε περιορισμένο φάσμα δραστηριοτήτων».

⁵⁰⁵Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.*

⁵⁰⁶Πρβλ. M. Arnot (2004), *όπ.π.* σ.105.

⁵⁰⁷Πρβλ. R. W. Connell (1997), *op.cit.*

⁵⁰⁸Πρβλ. R. W. Connell (1997), *op.cit.* p.23.

αξία των γυναικών με την εμφάνιση, τη σεξουαλικότητα και την κατανάλωση⁵⁰⁹. Στο πλαίσιο αυτό, η Schippers (2007)⁵¹⁰ προτείνει την έννοια των «εναλλακτικών θηλυκοτήτων» (alternative femininities), οι οποίες αμφισβητούν την τονισμένη θηλυκότητα χωρίς να υιοθετούν αρρενωπές πρακτικές. Αυτές οι μορφές θηλυκότητας επιτρέπουν στις γυναίκες να εκφράζουν δύναμη, διεκδικητικότητα και αυτονομία χωρίς να τιμωρούνται κοινωνικά.

Ωστόσο, η μορφή θηλυκότητας που ανταμείβει τη φυσική ομορφιά, τα μικρά σώματα και την παθητικότητα παραμένει κυρίαρχη σε πολλές δυτικές κοινωνίες⁵¹¹. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονης έμφυλης ρητορικής παρουσιάζει η Lindsey (2021)⁵¹². Αναλύει τον τρόπο με τον οποίο ο Πούτιν περιγράφει τη «χαμένη θηλυκότητα» των Ρωσίδων. Οι γυναίκες επαινούνται για την εμφάνιση, τη φροντίδα του σώματος και τις επιλογές μόδας που ενισχύουν την ελκυστικότητά τους, ακόμη και σε επαγγελματικά περιβάλλοντα, όπως φάνηκε σε επίσκεψη του Πούτιν σε σχολή γυναικών αστυνομικών. Στον λόγο του Πούτιν, η αρρενωπότητα συνδέεται με ανεξαρτησία, δύναμη και ανάληψη κινδύνων, ενώ η θηλυκότητα ορίζεται ως πραότητα, ταπεινότητα και εξάρτηση. Παρότι η Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας είναι επίσημη αργία στη Ρωσία, η σχετική ρητορική αναπαράγει ξεπερασμένους ρόλους φύλου⁵¹³.

Η βιβλιογραφία αναδεικνύει επίσης τη «μεταφεμινιστική θηλυκότητα» (postfeminist femininity), η οποία συνδυάζει στοιχεία αυτονομίας και ενδυνάμωσης με έντονη έμφαση στην εμφάνιση, τη σεξουαλικότητα και την αυτο-επιτήρηση⁵¹⁴. Αυτή η μορφή θηλυκότητας παρουσιάζεται ως επιλογή και ελευθερία, αλλά συχνά αναπαράγει πατριαρχικές προσδοκίες.

⁵⁰⁹ Πρβλ. R. Gill (2007). *Gender and the media*. Polity Press. · A. McRobbie (2009). *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*. SAGE Publications.

⁵¹⁰ Πρβλ. M. Schippers (2007), op.cit.

⁵¹¹ Πρβλ. Saltzman Chafetz (2006), op.cit. pp. 587-588.

⁵¹² Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.211.

⁵¹³ Πρβλ. Z. Rahim (2019, March 9). *Putin advises women on how to maintain their figures during International Women's Day event*. The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-russia-international-womens-day-advice-a8815246.html>.

⁵¹⁴ Πρβλ. Y. Tasker & D. Negra (2007). *Interrogating postfeminism: Gender and the politics of popular culture*. Duke University Press.

Σε σύγχρονο επίπεδο με την κατίσχυση της τεχνολογίας διαμορφώνεται στον χώρο του STEM μια τυπολογία τεσσάρων μορφών θηλυκότητας: η Καριεριστική, η Εξατομικευμένη, η Επαγγελματική και η Θηλυκότητα με επίκεντρο την οικογένεια. Η πρόταση αυτής της τυπολογίας της Pat O' Connor (2018) επιβεβαιώνει τη συχνή αναδιαμόρφωση και προσαρμογή της θηλυκότητας ώστε να επιτρέπεται στις γυναίκες να επιβιώνουν και να προοδεύουν σε ανδροκρατούμενα περιβάλλοντα⁵¹⁵.

Η ανάλυση των μορφών θηλυκότητας που προηγήθηκε προβάλλει πώς ακριβώς οι κοινωνικές προσδοκίες περιορίζουν τις δυνατότητες και την παρουσία των γυναικών σε θεσμούς και καθημερινές πρακτικές. Αυτοί οι μηχανισμοί οδηγούν συχνά σε συστηματική αορατότητα και σε επίμονα έμφυλα κενά, τα οποία εξετάζονται στην επόμενη ενότητα.

4.2.1 Αορατότητα γυναικών και το έμφυλο κενό

Η θηλυκότητα συνδέεται στενά με την αορατότητα των γυναικών σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής. Στην Κοινωνιολογία, η απόκρυψη της γυναικείας εμπειρίας διατρέχει βασικές θεματικές περιοχές, από την κοινωνική διαστρωμάτωση και τους πολιτικούς θεσμούς έως την εργασία, την οικογένεια και την εκπαίδευση, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ορίζονται οι έννοιες, επιλέγονται τα ερευνητικά αντικείμενα και κατασκευάζονται τα θεωρητικά μοντέλα⁵¹⁶. Η θηλυκότητα συχνά ορίζεται σε

⁵¹⁵Πρβλ. P. O'Connor (2018). *Creating a typology for the types of femininity in STEM*. LSE Business Review. <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2018/06/04/creating-a-typology-for-the-types-of-femininity-in-stem/>. Η O' Connor διερωτάται σχετικά με το πώς αυτό το πλαίσιο διαμορφώνει τους τρόπους με τους οποίους βιώνονται οι θηλυκότητες και πώς επηρεάζει την υποεκπροσώπηση των γυναικών σε ένα πεδίο που τείνει να φυσικοποιήσει τη θηλυκότητα εκτός αυτού του αρρενωποποιημένου επιστημονικού πεδίου. Βασίζεται στις αφηγήσεις 25 γυναικών σε ιρλανδικό πανεπιστήμιο. Η τυπολογία αυτή δείχνει ότι οι θηλυκότητες δεν είναι «φυσικές» ή σταθερές, αλλά διαμορφώνονται και προσαρμόζονται, ώστε να επιτρέπουν στις γυναίκες να επιβιώνουν και να προοδεύουν μέσα σε έναν ανδροκρατούμενο επιστημονικό χώρο. Οι τύποι είναι δυναμικοί και οι γυναίκες μπορεί να μετακινούνται ανάμεσά τους στη ζωή τους, γεγονός που αναδεικνύει την εφευρετικότητα και τις στρατηγικές που αναπτύσσουν για να ανταποκριθούν στις θεσμικές απαιτήσεις ενός πεδίου που τείνει να φυσικοποιεί την απουσία τους και ορίζουν τον τομέα ως ανδρικό.

⁵¹⁶Πρβλ. A. Oakley (1985), op.cit.

αντιδιαστολή με την αρρενωπότητα, γεγονός που ενισχύει την υποταγμένη και δευτερεύουσα θέση της⁵¹⁷.

Σύμφωνα με την A. Oakley (1985) η Κοινωνιολογία οργανώνεται γύρω από έναν ανδροκεντρικό προσανατολισμό, ο οποίος καθιστά την αορατότητα των γυναικών δομικό χαρακτηριστικό του πεδίου. Για να αξιολογηθεί η ορατότητα των γυναικών, προτείνει τρία κριτήρια: την αντιπροσώπευση των εμπειριών τους, τη σύγκριση αυτής της αντιπροσώπευσης με τον πραγματικό κοινωνικό τους ρόλο και τη νοηματοδότηση των θεματικών κατηγοριών από τη δική τους οπτική. Για την Oakley η ορατότητα των γυναικών απαιτεί την κατασκευή δύο δεικτών: έναν που αποτυπώνει την κοινωνιολογική προβολή των γυναικών και έναν που καταγράφει την πραγματική τους κοινωνική παρουσία. Υπό αυτό το πρίσμα, ο σεξισμός δεν αφορά μόνο θεσμικές διακρίσεις, αλλά και τις αξίες που υποβόσκουν στις κοινωνικές επιστήμες⁵¹⁸.

Από την πλευρά της φεμινιστικής ιστοριογραφίας, η εμπειρία των γυναικών περιγράφεται ως «κρυμμένη από την ιστορία», καθώς η συμβατική ιστοριογραφία αποκλείει περιθωριοποιημένες μορφές θηλυκότητας, άγαμες γυναίκες, λεσβίες, εργάτριες, συνδικαλίστριες, μαίες, «μάγισσες»⁵¹⁹. Με τον όρο «συμβολική εξόντωση» (symbolic annihilation), νοείται η εξαφάνιση των γυναικών από τα ΜΜΕ και τις πολιτισμικές αφηγήσεις είτε μέσω υποεκπροσώπησης είτε μέσω στερεοτυπικής απεικόνισης⁵²⁰. Η αορατότητα, επομένως, ενισχύεται και από τα ΜΜΕ, όταν τα κορίτσια και οι γυναίκες συχνά παρουσιάζονται μέσα από στερεοτυπικούς, αρνητικούς ρόλους⁵²¹. Τέλος, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι μελετήτριες της φεμινιστικής Κοινωνιολογίας όπως η Harding (1986)⁵²² και η Smith (1987)⁵²³ θεωρούν ότι η αορατότητα των γυναικών δεν είναι τυχαία, αλλά βρίσκεται

⁵¹⁷Πρβλ. C. Paechter (2018). Rethinking the possibilities for hegemonic femininity: Exploring a Gramscian framework. *Women's Studies International Forum*, pp. 121-128. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2018.03.005>.

⁵¹⁸Πρβλ. A. Oakley (1985), op.cit. pp. 190-191.

⁵¹⁹Πρβλ. S. Rowbotham (1973). *Woman's Consciousness, Man's World*. Penguin.

⁵²⁰Πρβλ. G. Tuchman (1978). *Hearth and home: Images of women in the mass media*. Oxford University Press.

⁵²¹Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁵²²Πρβλ. S. Harding (1986), op.cit.

⁵²³Πρβλ. D. E. Smith (1987). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Northeastern University Press.

ενσωματωμένη στις διαδικασίες παραγωγής γνώσης, όπου η ανδρική οπτική παρουσιάζεται ως ουδέτερη και αντικειμενική.

Ακόμη και στην πολιτική ζωή και στους βασικούς θεσμούς εξουσίας οι γυναίκες παραμένουν υποεκπροσωπούμενες και αποτελούν την «καταπιεσμένη πλειοψηφία» (*The Oppressed Majority*)⁵²⁴. Για παράδειγμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως και διεθνώς, οι κύριοι θεσμοί (κυβέρνηση, στρατός, επιχειρήσεις, πανεπιστήμια, μέσα ενημέρωσης) ελέγχονται κυρίως από άνδρες, γεγονός που διαιωνίζει τον σεξισμό στις καθημερινές τους λειτουργίες⁵²⁵. Σύμφωνα με τα στοιχεία του UN Women (2023b)⁵²⁶, οι γυναίκες κατέχουν λιγότερο από το 27% των κοινοβουλευτικών εδρών παγκοσμίως, γεγονός που αποτυπώνει τη δομική τους αορατότητα στη λήψη αποφάσεων.

Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν στο «έμφυλο κενό δεδομένων», δηλαδή την απουσία συστηματικής συλλογής δεδομένων για τις γυναίκες, η οποία οδηγεί σε πολιτικές, τεχνολογίες και πρακτικές σχεδιασμένες για το ανδρικό σώμα και την ανδρική εμπειρία⁵²⁷. Η αορατότητα αυτή έχει άμεσες επιπτώσεις στην υγεία, την ασφάλεια, την εργασία και την καθημερινότητα των γυναικών, καθώς η ανδρική εμπειρία παρουσιάζεται ως καθολική⁵²⁸.

Από την άλλη, η έννοια της «διαθεματικής αορατότητας» (intersectional invisibility) των Wong et al. (2022) δείχνει ότι οι παρεμβάσεις για την ισότητα συχνά

⁵²⁴Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), op.cit. p.199

⁵²⁵Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), op.cit. p.201.

⁵²⁶ Πρβλ. UN Women. (2023b). *Women in politics: 2023*. United Nations.

⁵²⁷Πρβλ. C. Criado – Perez (2019), όπ.π. Συγκεντρώνοντας δεδομένα απ’ όλο τον κόσμο συμπεραίνει ότι το έμφυλο κενό δεδομένων προέρχεται από και συμβάλλει στη διαίωνηση των έμφυλων στερεοτύπων, αντιλήψεων και συμπεριφορών τα οποία οδηγούν σ έναν κόσμο όπου αναγνωρίζεται η καθολικότητα των ανδρών και η υποκειμενικότητα των γυναικών. Στο βιβλίο παρουσιάζονται μελέτες περίπτωσης, ιστορίες και νέες έρευνες από όλο τον κόσμο που αποκαλύπτουν τους μεροληπτικούς τρόπους αποκλεισμού των γυναικών από την κυβερνητική πολιτική, την ιατρική έρευνα, την τεχνολογία, τους εργασιακούς χώρους, τον αστικό σχεδιασμό και τα μέσα ενημέρωσης. Τα επιστημονικά δεδομένα διαμορφώνουν έναν κόσμο που περιστρέφεται γύρω από το αντρικό σώμα και έχει άμεσες επιπτώσεις στην υγεία και την ευζωία των γυναικών καθώς οι ζωές των ανδρών γίνονται αντιληπτές ως αντιπροσωπευτικές της ζωής των ανθρώπων γενικά. Οι γυναίκες εξωθούνται στη σιωπή καθώς το έμφυλο κενό δεδομένων είναι αποτέλεσμα ενός διαχρονικού είδους σκέψης που θέτει τις γυναίκες στην αφάνεια και τους άνδρες στην ορατότητα. Η Criado- Perez εντοπίζει την αιτία του έμφυλου κενού στο κοινωνικό φύλο με την έννοια ότι το πρόβλημα είναι η κοινωνική σημασία και η αγνόηση που αποδίδουμε στο γυναικείο σώμα ως αποτυχία κοινωνικά καθορισμένη (2019: 20).

⁵²⁸Πρβλ. C. Criado – Perez (2019), όπ.π.

αγνοούν τις διαφορές μεταξύ των γυναικών⁵²⁹. Οι ανάγκες των φυλετικά περιθωριοποιημένων γυναικών, των Ασιατισσών ή των λευκών γυναικών δεν είναι ίδιες, ωστόσο οι οργανισμοί τείνουν να υιοθετούν ενιαίες πολιτικές που δεν ανταποκρίνονται στη διαθεματική πραγματικότητα.

Ακόμη και στην επιστήμη, η αορατότητα είναι εμφανής⁵³⁰. Παρά τις προσπάθειες προώθησης των γυναικών στα STEM, τα MME συχνά παρουσιάζουν τις γυναίκες επιστημόνισσες επιφανειακά, δίνοντας έμφαση σε τίτλους και όχι στην ουσιαστική προβολή του έργου τους. Και τούτο διότι η επιστήμη εξακολουθεί να παρουσιάζεται ως ανδρικό πεδίο, γεγονός που ενισχύει στερεότυπα και περιορίζει την ορατότητα των γυναικών⁵³¹.

Στην εκπαίδευση και σε σχέση με τη γνώση, η έρευνα έχει δείξει ότι τα κορίτσια συχνά παραμένουν αόρατα στην τάξη, καθώς το σχολείο αναπαράγει έμφυλες ιεραρχίες και αφιερώνει περισσότερο χρόνο και προσοχή στα αγόρια⁵³². Παράλληλα, το φαινόμενο της «γυάλινης οροφής» (*glass ceiling*)⁵³³ ερμηνεύει πως

⁵²⁹Πρβλ. C. E. Wong, et al. (2022). Intersectional invisibility in women's diversity interventions. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 791572. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.791572>.

⁵³⁰Πρβλ. M. Eizmendi-Iraola & S. Peña-Fernández (2022). Gender stereotypes make women invisible: The presence of female scientists in the media. *Social Sciences*, 12(30), Article 30. <https://doi.org/10.3390/socsci12010030>.

⁵³¹Πρβλ. M. Eizmendi-Iraola & S. Peña-Fernández (2022), op. cit.

⁵³²Πρβλ. M. Sadker & D. Sadker (1994). *Failing at fairness: How America's schools cheat girls*. Scribner. Οι Sadker & Sadker τεκμηριώνουν ότι η έμφυλη μεροληψία στην τάξη εκδηλώνεται και μέσα από την άνιση κατανομή του διδακτικού χρόνου, καθώς τα αγόρια λαμβάνουν έως και τα 2/3 της συνολικής αλληλεπίδρασης με τον/την εκπαιδευτικό. Δείχνουν ότι τα αγόρια δέχονται περισσότερες ερωτήσεις, περισσότερη προσοχή και συχνότερη ανατροφοδότηση υψηλότερης γνωστικής απαίτησης, ενώ τα κορίτσια συχνά παραμένουν αόρατα στον διάλογο της τάξης. [...] «boys receive more teacher time, more questions, more feedback», γεγονός που ενισχύει συστηματικά την παρουσία και την αυτοπεποίθησή τους, σσ. 24–27.

⁵³³ Πρβλ. T. Vargas (2018). *She coined the term "glass ceiling." She fears it will outlive her*. The Washington Post. Ο όρος glass ceiling διατυπώθηκε από τη Marilyn Loden το 1978 για να περιγράψει τα αόρατα εμπόδια που αναστέλλουν την επαγγελματική ανέλιξη των γυναικών, σε μια εποχή όπου η κυρίαρχη αφήγηση απέδιδε την έλλειψη προαγωγών σε ατομικές αδυναμίες. [...] «there was an invisible barrier to advancement that people didn't recognize», αναδεικνύοντας τη δομική φύση των έμφυλων ανισοτήτων. Η ταχεία διάδοση του όρου στη δημόσια σφαίρα και η ενσωμάτωσή του στο Merriam-Webster ως «an intangible barrier... that prevents women or minorities from obtaining upper-level positions» επιβεβαιώνουν τη σημασία του ως εννοιολογικού εργαλείου για την κατανόηση των επίμονων θεσμικών αποκλεισμών.

διαρκώς εμποδίζεται η επαγγελματική ανέλιξη των γυναικών, παρά την αυξανόμενη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας⁵³⁴.

Συνοψίζοντας, το πρόβλημα της αορατότητας των γυναικών παραμένει μέχρι σήμερα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και προσωπικής ζωής και οργάνωσης. Άλλωστε, η αμφισβήτηση της θηλυκότητας αποτελεί πολιτική πράξη αντίστασης που αποκαλύπτει την κατασκευασμένη φύση της έννοιας⁵³⁵. Για να αντιμετωπιστεί η αορατότητα και το έμφυλο κενό έχει τονιστεί η ανάγκη επανασχεδιασμού των σταδιοδρομιών, ώστε να αντιμετωπιστούν οι παράγοντες που συμβάλλουν στην υποεκπροσώπηση των γυναικών και να αναγνωριστεί η ποικιλία και η πολυπλοκότητα των θηλυκότητων στα σύγχρονα θεσμικά περιβάλλοντα⁵³⁶. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, καθίσταται αναγκαία η διερεύνηση όχι μόνο της αορατότητας των γυναικών, αλλά και των τρόπων με τους οποίους κατασκευάζονται κοινωνικά διαφορετικές μορφές θηλυκότητας και οι σχέσεις τους με την εξουσία ως εναλλακτικά σχήματα κατανόησης των έμφυλων ταυτοτήτων και ιεραρχιών.

4.2.2 Θηλυκή αρρενωπότητα και ηγεμονική θηλυκότητα

Οι έννοιες της «θηλυκής αρρενωπότητας» και της «ηγεμονικής θηλυκότητας» προσφέρουν εναλλακτικά θεωρητικά εργαλεία για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το φύλο δεν αποτελεί απλώς βιολογική ή σταθερή κοινωνική κατηγορία, αλλά ένα πεδίο διαρκούς διαπραγμάτευσης και ιεράρχησης. Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις φωτίζουν τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της θηλυκότητας, καθώς και τις μορφές εξουσίας που αναπτύσσονται ακόμη και εντός των ίδιων των έμφυλων

⁵³⁴ Πρβλ. M. L. Johns (2013). Breaking the Glass Ceiling: Structural, Cultural, and Organizational Barriers Preventing Women from Achieving Senior and Executive Positions. *Perspectives in Health Information Management* <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3544145/>. · T. Daynes (2013). *Invisible glass ceiling – the hidden side of gender discrimination*. HRZone. <https://hrzone.com/invisible-glass-ceiling-the-hidden-side-of-gender-discrimination/>. Υποστηρίζει ότι το φαινόμενο της γυάλινης οροφής αποτελεί αόρατη έμφυλη διάκριση απέναντι στις γυναίκες υπό ορισμένες προϋποθέσεις και αυστηρούς κανόνες που δεν απευθύνονται σε άνδρες όπως ακατάλληλες ερωτήσεις σε συνεντεύξεις, παραπληροφόρηση ή απόκρυψη πληροφοριών.

⁵³⁵ Πρβλ. J. Butler (2004), op.cit.

⁵³⁶ Πρβλ. P. O'Connor (2018), op.cit.

κατηγοριών, συμβάλλοντας έτσι σε μια πιο σύνθετη κατανόηση των σύγχρονων έμφυλων σχέσεων και ταυτοτήτων.

Η «θηλυκή αρρενωπότητα» αφορά την έκφραση αρρενωπών χαρακτηριστικών (π.χ. δύναμη, διεκδικητικότητα, ανεξαρτησία) από θηλυκά σώματα ή θηλυκοποιημένα υποκείμενα, χωρίς αυτά να ταυτίζονται με την ανδρική ταυτότητα. Ο όρος «θηλυκή αρρενωπότητα» αναφέρεται σε παραδοσιακά αρσενικά χαρακτηριστικά που εμφανίζονται σε βιολογικές γυναίκες⁵³⁷. Οι αρρενωπές γυναίκες καταγράφονται στην ιστορία ως μυθικές ή ηρωικές φιγούρες με αρσενικά χαρακτηριστικά και έχουν τιμηθεί αυστηρά σε πολλές κοινωνίες⁵³⁸. Οι *αρρενωπές γυναίκες* ή τα κορίτσια με αρρενωπή συμπεριφορά συχνά αντιμετωπίζονται ανταγωνιστικά από τους άνδρες, οι οποίοι νιώθουν ότι απειλείται ο ρόλος τους⁵³⁹.

Ο Jack Halberstam (1998)⁵⁴⁰ εισάγει συστηματικά την έννοια της «θηλυκής αρρενωπότητας» (female masculinity). Περιγράφει την αρρενωπότητα «χωρίς άνδρες» θεωρώντας ότι η αρρενωπότητα δεν πρέπει και δεν μπορεί να περιορίζεται στο ανδρικό σώμα. Για τον Halberstam, η θηλυκή αρρενωπότητα, ακριβώς επειδή κοινωνικά απορρίπτεται, καταδεικνύει τον τρόπο που κατασκευάζεται η αρρενωπότητα. Έχει αγνοηθεί τόσο στην κουλτούρα όσο και στις ακαδημαϊκές μελέτες και στηρίζεται σε ιδεολογικά κίνητρα που συνδέουν την αρρενωπότητα με τον ανδρισμό, την εξουσία και την κυριαρχία. Ο Halberstam υποστηρίζει ότι η διαρκής εξέταση της θηλυκής αρρενωπότητας μπορεί να οδηγήσει σε κρίσιμες παρεμβάσεις στις σπουδές φύλου, τις πολιτισμικές σπουδές και τις queer μελέτες. Ο Halberstam (1998)⁵⁴¹ περιγράφει τις θηλυκές αρρενωπότητες της «ανδρογυναίικας» μέσα από ταινίες, καθώς και του «αγοροκόριτσου» ως παρατεταμένη παιδική περίοδος

⁵³⁷Πρβλ. M. Flood et al. (2007), op.cit.

⁵³⁸Πρβλ. M. Flood, et al. (2007), op.cit. p.204.

⁵³⁹Πρβλ. Θ. Πυροβολισιάνου (2022). Υπήρξαν χρόνια που εγώ δεν είχα υπόσταση. Στο Μ. Λεοντίνη (Επιμ.), *Μονοπάτια του Φύλου και της Σεξουαλικότητας* (σσ. 54-80). Αθήνα: Gutenberg.

⁵⁴⁰Πρβλ. J. Halberstam (1998). *Female masculinity*. Duke University Press. ·J. Halberstam (2011). *The queer art of failure*. Duke University Press. Ο Jack (Judith) Halberstam έχει αυτοπροσδιοριστεί ως τρανς άνδρας.

⁵⁴¹Πρβλ. J. Halberstam (1998), op.cit. [...] tomboy, p.5, [...] androgyne, p.45., [...]. Sometimes female masculinity coincides with the excesses of male supremacy, and sometimes it codifies a unique form of social rebellion; often female masculinity is the sign of sexual alterity, but occasionally it marks heterosexual variation; sometimes female masculinity marks the place of pathology, and every now and then it represents the healthful alternative to what are considered the histrionics of conventional femininities, p.9.

θηλυκής αρρενωπότητας η οποία είναι αποδεκτή από τους γονείς. Κάποιες φορές η *θηλυκή αρρενωπότητα* συμπίπτει με τις υπερβολές της ανδρικής υπεροχής και άλλοτε ερμηνεύεται ως μια μοναδική μορφή κοινωνικής εξέγερσης. Συχνά αποτελεί σημάδι σεξουαλικής ετερότητας, αλλά μπορεί επίσης να σηματοδοτεί ετεροφυλοφιλική παραλλαγή. Άλλες φορές θεωρείται παθολογική και άλλοτε αντιπροσωπεύει μια υγιή εναλλακτική στις συμβατικές θηλυκότητες. Ο Halberstam ισχυρίζεται ότι η θηλυκή αρρενωπότητα είναι στην πραγματικότητα ο πολλαπλασιασμός των αρρενωποτήτων⁵⁴². Τονίζει επίσης ότι η *θηλυκή αρρενωπότητα* λειτουργεί ως πολιτική πρακτική αντίστασης, καθώς αποκαλύπτει ότι η αρρενωπότητα δεν είναι φυσικό χαρακτηριστικό των ανδρών αλλά πολιτισμική επιτέλεση που μπορεί να ενσαρκωθεί από διαφορετικά σώματα⁵⁴³. Με αυτόν τον τρόπο, υποδομείται η πατριαρχική σύνδεση ανάμεσα στην αρρενωπότητα, την εξουσία και την ετεροκανονικότητα. Συμπερασματικά, για τον Halberstam η *θηλυκή αρρενωπότητα* είναι μια εναλλακτική εκδοχή θηλυκότητας που λειτουργεί συχνά ως μορφή αντίστασης στις έμφυλες ιεραρχίες και στην ετεροκανονική τάξη.

Ενώ ο Halberstam εστιάζει στις μορφές θηλυκότητας που αμφισβητούν τα όρια της αρρενωπότητας, η Mimi Schippers εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους ορισμένες μορφές θηλυκότητας λειτουργούν υποστηρικτικά προς την πατριαρχική τάξη. Η Schippers (2007)⁵⁴⁴ εισάγει την έννοια της «ηγεμονικής θηλυκότητας» (hegemonic femininity). Η έννοια αυτή αποδίδει στις γυναίκες και τα κορίτσια νοητικές και σχεσιακές διεργασίες όπως η συναισθηματικότητα, η φροντίδα και η εμφάνιση, ενώ περιορίζει την παρουσία τους ως ενεργών κοινωνικών δρώντων σε διεργασίες εξουσίας. Η προσέγγιση της Schippers (2007) προτείνει μια κρίσιμη διαφοροποίηση: η «ηγεμονική θηλυκότητα» δεν είναι απλώς η θηλυκή εκδοχή της ηγεμονικής αρρενωπότητας, αλλά ένα σύνολο θηλυκών πρακτικών που υποστηρίζουν και νομιμοποιούν την ανδρική κυριαρχία. Σύμφωνα με τη Schippers, η *τονισμένη θηλυκότητα*⁵⁴⁵ με χαρακτηριστικά όπως η συναισθηματική φροντίδα, η

⁵⁴²Πρβλ. J. Halberstam (1998), op.cit. p.46.

⁵⁴³Πρβλ. J. Halberstam (1998), op.cit. p.93.

⁵⁴⁴ Πρβλ. M. Schippers (2007), op.cit.

⁵⁴⁵Πρβλ. R. W. Connel (1997), op.cit. · Intro to Women's Studies: Emphasized femininity. (n.d.). *Fiveable Library*. <https://library.fiveable.me/key-terms/introduction-women's-studies/emphasized-femininity>.

ετεροσεξουαλική επιθυμητότητα, η παθητικότητα και η συμμορφωμένη θηλυκή συμπεριφορά, αποτελεί την πολιτισμικά κυρίαρχη και κοινωνικά αποδεκτή και επιθυμητή μορφή θηλυκότητας. Όμως, οι εναλλακτικές θηλυκότητες αμφισβητούν τα πατριαρχικά πρότυπα χωρίς να υιοθετούν αρρενωπές πρακτικές και συχνά περιθωριοποιούνται⁵⁴⁶. Η προσέγγισή της είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς επιτρέπει τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι γλωσσικές και σημειωτικές πρακτικές αναπαριστούν, φυσικοποιούν και αναπαράγουν συγκεκριμένα έμφυλα πρότυπα.

Η συζήτηση γύρω από την *ηγεμονική θηλυκότητα* συνεχίστηκε και μετά τη Schippers με θεωρητικούς να επισημαίνουν την ανάγκη περαιτέρω αναθεώρησης της έννοιας. Στο πλαίσιο αυτό, η Paechter (2018)⁵⁴⁷ επανεξετάζει την έννοια αυτή, επιχειρώντας να την εντάξει σε ένα πιο ρευστό και σχεσιακό θεωρητικό σχήμα. Υποστηρίζει ότι, πριν απορριφθεί η έννοια της *ηγεμονικής θηλυκότητας*, χρειάζεται πρώτα να οριστεί με τρόπο που να συνδέεται ρητά με την *ηγεμονική αρρενωπότητα*⁵⁴⁸. Δηλαδή, πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον τρόπο με τον οποίο οι κυρίαρχες μορφές φύλου διατηρούν το status quo και αναπαράγουν τις έμφυλες ανισότητες. Σύμφωνα με την προσέγγισή της, η *ηγεμονική θηλυκότητα* δεν εδράζεται αποκλειστικά στα γυναικεία σώματα, αλλά σε σχέσεις και θέσεις ισχύος μεταξύ γυναικών και κοριτσιών. Παράλληλα, μια αναθεωρημένη θεωρία *ηγεμονικής αρρενωπότητας* δεν προϋποθέτει ότι η αρρενωπότητα συνδέεται αποκλειστικά με άνδρες. Τέλος, αναγνωρίζει ότι δεν κατατάσσονται όλα τα υποκείμενα σε ηγεμονικές ή υποδεέστερες θέσεις, καθώς ορισμένες έμφυλες πρακτικές μπορεί απλώς να είναι μη ηγεμονικές. Με αυτό τον τρόπο, η Paechter (2018) προτείνει μια ουδέτερη ως προς το φύλο προσέγγιση των ηγεμονικών έμφυλων μορφών. Δείχνει ότι οι ηγεμονικές θηλυκότητες δεν ταυτίζονται απαραίτητα με την *τονισμένη θηλυκότητα*. Και τούτο γιατί τα κορίτσια μπορούν να εκφράζουν διεκδικητικότητα και φιλοδοξία χωρίς να αποκλίνουν από κοινωνικά αποδεκτές πρακτικές. Για την Paechter, οι ηγεμονικές αρρενωπότητες και θηλυκότητες μπορούν να λειτουργούν παράλληλα και με παρόμοιους κοινωνικούς μηχανισμούς⁵⁴⁹. Επομένως, η συνύπαρξη

⁵⁴⁶ Πρβλ. M. Schippers (2007), op.cit.

⁵⁴⁷ Πρβλ. C. Paechter (2018), op.cit.

⁵⁴⁸ Πρβλ. C. Paechter (2018), op.cit. p. 122.

⁵⁴⁹ Πρβλ. C. Paechter (2018), op.cit.

διαφορετικών ηγεμονικών έμφυλων μορφών φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία διατηρείται και αναπαράγεται μέσα σε μια πατριαρχική και δυαδική τάξη φύλου.

Παρά τη συμβολή των εννοιών της *θηλυκής αρρενωπότητας* και της *ηγεμονικής θηλυκότητας* στην κατανόηση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας, οι προσεγγίσεις αυτές δέχθηκαν κριτική επειδή συχνά αντιμετώπιζαν τις γυναίκες ως ενιαία κατηγορία, χωρίς να λαμβάνουν επαρκώς υπόψη τις διαθεματικές διαφοροποιήσεις της έμφυλης εμπειρίας. Η *queer* προσέγγιση υπογραμμίζει ότι η θηλυκή αρρενωπότητα και οι ηγεμονικές θηλυκότητες δεν βιώνονται με τον ίδιο τρόπο από όλες τις γυναίκες. Η φυλή, η τάξη, η σεξουαλικότητα και η σωματικότητα επηρεάζουν το πώς οι θηλυκές αρρενωπότητες αναγνωρίζονται, αποδέχονται ή τιμωρούνται κοινωνικά⁵⁵⁰. Κατά συνέπεια, η *θηλυκή αρρενωπότητα* μπορεί να λειτουργεί ως μορφή ενδυνάμωσης για ορισμένες ομάδες γυναικών, ενώ για άλλες να συνεπάγεται αυξημένη επιτήρηση ή στιγματισμό.

Συνοψίζοντας, οι έννοιες της *θηλυκής αρρενωπότητας* και της *ηγεμονικής θηλυκότητας* συνέβαλαν καθοριστικά στην αμφισβήτηση ουσιοκρατικών και δυαδικών αντιλήψεων για το φύλο, αναδεικνύοντας τις έμφυλες ταυτότητες ως πεδία διαρκούς διαπραγμάτευσης, εξουσίας και κοινωνικής διαφοροποίησης. Η θεωρητική αυτή διεύρυνση συνέβαλε παράλληλα στην ανάπτυξη νεότερων μελετών για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, οι οποίες εξετάζουν το φύλο πέρα από κανονιστικά και δυαδικά πρότυπα.

4.2.3 Μελέτες για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα

Οι μελέτες για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι έμφυλες ταυτότητες συγκροτούνται, επιτελούνται και μεταβάλλονται μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά, πολιτισμικά και ιστορικά πλαίσια. Οι εξελίξεις στον φεμινισμό, την *queer* και *trans* θεωρία, καθώς και οι συζητήσεις γύρω από τη φυλή

⁵⁵⁰ Πρβλ. K. Crenshaw (1989), *op.cit.* · P. H. Collins (2000), *op.cit.*

και την εθνότητα, αμφισβήτησαν τις κυρίαρχες κατασκευές της αρρενωπότητας και συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων προσεγγίσεων για τις κοινωνικές σχέσεις φύλου και σεξουαλικότητας⁵⁵¹. Στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, η έρευνα για τις ανδρικές ταυτότητες αναπτύχθηκε μέσα από διαφορετικές θεωρητικές οπτικές, όπως η συντηρητική, η φιλοφεμινιστική, η προσέγγιση των δικαιωμάτων των ανδρών, η πνευματική και η σοσιαλιστική-μαρξιστική⁵⁵².

Σύμφωνα με την *International Encyclopedia on Men and Masculinities* η ακαδημαϊκή αποσταθεροποίηση των κυρίαρχων αντιλήψεων για τους άνδρες ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970. Την περίοδο εκείνη οι «Ανδρικές Σπουδές» αναδύθηκαν ως ξεχωριστό πεδίο, εξετάζοντας τους άνδρες ως ιστορικά και πολιτισμικά μεταβλητές κατηγορίες. Παρά την αρχική κριτική ότι δεν ενσωμάτωναν επαρκώς φεμινιστικές οπτικές, οι μελέτες αυτές συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός νέου ερευνητικού τοπίου, όπου οι άνδρες δεν θεωρούνταν πλέον «ουδέτερη» ή «καθολική» κατηγορία⁵⁵³. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Connell (1995 [2005])⁵⁵⁴, οι άνδρες συχνά αντιμετωπίζονταν θεωρητικά μόνο σε αντιπαράθεση προς τις γυναίκες, γεγονός που περιόριζε την κατανόηση της πολυπλοκότητας των ανδρικών ταυτοτήτων.

Αργότερα, η έρευνα για τους άνδρες επηρεάστηκε από τη θεωρία της ηγεμονικής αρρενωπότητας της Connell (1995). Οδήγησε στην ίδρυση εξειδικευμένων ακαδημαϊκών περιοδικών, στη δημοσίευση εγχειριδίων και εγκυκλοπαιδειών, στην αύξηση ερευνών σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές και στην εντατικοποίηση της έκδοσης βιβλίων για τους άνδρες και το φύλο⁵⁵⁵. Αναπτύσσονται προγράμματα ανδρικών σπουδών, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, όπου υιοθετούνται διεπιστημονικές προσεγγίσεις που αποδομούν την ταύτιση «άνδρας = άνθρωπος» και εξετάζουν τις επιπτώσεις των έμφυλων ιδεολογιών σε περιθωριοποιημένες ομάδες ανδρών⁵⁵⁶. Το έτος 2013 ιδρύθηκε στο Πανεπιστήμιο

⁵⁵¹Πρβλ. M. Flood et al. (Ed.). (2007), op.cit.

⁵⁵²Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁵⁵³Πρβλ. M. Flood et al. (Ed.). (2007), op.cit.

⁵⁵⁴Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit.

⁵⁵⁵Πρβλ. M. Flood et al. (Ed.). (2007), op.cit. p.: viii- ix.

⁵⁵⁶Πρβλ. M. Flood et al. (Ed.). (2007), op.cit. Τέτοια μαθήματα αντιμετωπίζονται θετικά από φεμινίστριες μελετήτριες και από όλους τους μελετητές που ενδιαφέρονται να εντοπίσουν τις αιτίες

Stony Brook το Κέντρο για τη Μελέτη Ανδρών και Αρρενωποτήτων, ενώ το έτος 2015 δημιουργήθηκε το πρώτο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στην αρρενωπότητα, με στόχο την ανάπτυξη κριτικών και διεπιστημονικών προσεγγίσεων που προάγουν υγιείς μορφές ανδρισμού⁵⁵⁷. Σε ερευνητικό επίπεδο, αναπτύσσονται ψυχομετρικά εργαλεία⁵⁵⁸ για τη μελέτη της συμμόρφωσης στα αρρενωπά πρότυπα, όπως το *Conformity to Masculinity Norms Inventory* (CMNI), το οποίο εξετάζει τον βαθμό υιοθέτησης συμπεριφορών που θεωρούνται «ανδρικές» στην κυρίαρχη κουλτούρα⁵⁵⁹. Το συγκεκριμένο εργαλείο έχει συνδεθεί με τη μελέτη συμπεριφορών υψηλού κινδύνου και με την κατανόηση των επιπτώσεων των κανονιστικών προτύπων της αρρενωπότητας⁵⁶⁰.

Σε πιο σύγχρονες παρεμβάσεις, αναδεικνύεται η ανάγκη να μελετηθούν οι άνδρες με τρόπο που να λαμβάνει υπόψη την πολυπλοκότητα της ανδρικής εμπειρίας⁵⁶¹. Ο Michael Ian Black (2018)⁵⁶² επισημαίνει ότι, ενώ οι γυναίκες έχουν επωφεληθεί από δεκαετίες συζητήσεων για τη θηλυκότητα, τα αγόρια στερούνται αντίστοιχων εργαλείων για να κατανοήσουν και να εκφράσουν το φύλο τους. Στο ίδιο

και τα αποτελέσματα ενός συστήματος φύλου που κατανέμει άνισα την εξουσία. Αυτά τα προγράμματα σπουδών συχνά δίνουν μεγάλη προσοχή στους περιθωριοποιημένους άνδρες, στις αρρενωπότητες και στις κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές επιπτώσεις των ιδεολογιών του φύλου⁵⁵⁷Πρβλ. Center for Changing Systems of Power. (n.d.). *Stony Brook University*. <https://www.stonybrook.edu/commcms/ccsp/>. Ο M. Kimmel καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Stony Brook στη Νέα Υόρκη είναι ο ιδρυτής και εκδότης του ακαδημαϊκού περιοδικού *Men and Masculinities*, εκπρόσωπος του National Organization for Men against Sexism (NOMAS) και φεμινιστής. Το 2013, ίδρυσε το Κέντρο για τη Μελέτη Ανδρών και Αρρενωπών στο Πανεπιστήμιο Stony Brook.

⁵⁵⁸Πρβλ. T. L. Rochelle & K. H. Yim (2015), op.cit.

⁵⁵⁹Πρβλ. J. R. Mahalik, B. D. Locke, L. H. Ludlow, M. A. Diemer & R. P. Scott (2003). Development of the Conformity to Masculine Norms Inventory. *Psychology of Men & Masculinity*, 4(1), pp. 3-25. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1524-9220.4.1.3>.

⁵⁶⁰Πρβλ. J. R. Mahalik, et al. (2003), op.cit

⁵⁶¹Πρβλ. M. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021), ό.π.

⁵⁶²Πρβλ. M. I. Black (2018, Feb 21). *The Boys Are Not All Right* The New York Times: <https://www.nytimes.com/2018/02/21/opinion/boys-violence-shootings-guns.html>. «Τα τελευταία 50 χρόνια έχουν επαναπροσδιορίσει τι σημαίνει να είσαι γυναίκα στην Αμερική. Τα κορίτσια σήμερα λένε ότι μπορούν να κάνουν τα πάντα, να είναι οποιοσδήποτε. Έχουν απορροφήσει το μήνυμα: Ξεπερνούν τα αγόρια στο σχολείο σε κάθε επίπεδο. Αλλά δεν είναι μόνο η απόδοση. Το να είσαι κορίτσι σήμερα σημαίνει να είσαι ωφελούμενος δεκαετιών συζητήσεων σχετικά με την πολυπλοκότητα της γυναικείας ζωής, τις πολλές μορφές και εκφράσεις της. Τα αγόρια, όμως, έχουν μείνει πίσω. Δεν έχει προκύψει ανάλογη κίνηση που να τους βοηθά να πλοηγηθούν προς την πλήρη έκφραση του φύλου τους. Δεν αρκεί πλέον να «είσαι άντρας» — δεν ξέρουμε πλέον καν τι σημαίνει αυτό».

πλαίσιο, οι Gilpin και Proulx (2018)⁵⁶³ προτείνουν παιδαγωγικές πρακτικές που βοηθούν τους μαθητές να αποδομήσουν στερεοτυπικούς ορισμούς της αρρενωπότητας. Τέλος, σύγχρονες αναλύσεις επισημαίνουν ότι, ενώ οι άνδρες επωφελούνται από την πατριαρχική οργάνωση της κοινωνίας, συχνά βιώνουν πίεση, άγχος και περιορισμούς που απορρέουν από τα κανονιστικά πρότυπα της αρρενωπότητας⁵⁶⁴.

Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής εξέλιξης των σχετικών θεωρητικών προσεγγίσεων, τα ερευνητικά πεδία που αναπτύχθηκαν γύρω από τη μελέτη της αρρενωπότητας και των ανδρικών ταυτοτήτων εντάχθηκαν σταδιακά στο ευρύτερο διεπιστημονικό πεδίο των Σπουδών Φύλου (Gender Studies)⁵⁶⁵. Η μετατόπιση αυτή σηματοδότησε την απομάκρυνση από μια μονοδιάστατη προσέγγιση της ανδρικής ταυτότητας προς μια πιο σύνθετη ανάλυση των έμφυλων σχέσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η αρρενωπότητα δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως αυτόνομη και σταθερή κατηγορία, αλλά ως δυναμική κοινωνική κατασκευή⁵⁶⁶. Ως εκ τούτου, η μελέτη της εντάσσεται σε μια ευρύτερη διερεύνηση των πολλαπλών εκφάνσεων του φύλου και των κοινωνικών ιεραρχιών.

Παρά την εκτενή θεωρητική και εμπειρική εργασία γύρω από τις αρρενωπότητες, οι θηλυκότητες δεν έχουν τύχει αντίστοιχης συστηματικής διερεύνησης⁵⁶⁷. Οι περισσότερες προσεγγίσεις εξετάζουν μόνο επιφανειακά το θέμα και κυρίως σε σχέση με τις αρρενωπότητες, χωρίς αυτόνομη εννοιολογική ανάλυση⁵⁶⁸. Σε αυτό το πλαίσιο, η Schippers (2007)⁵⁶⁹ υπογραμμίζει ότι η θηλυκότητα δεν μπορεί να θεωρείται απλώς το «αντίθετο» της αρρενωπότητας, αλλά ένα σύνολο

⁵⁶³Πρβλ. C. C. Gilpin & N. Proulx (2018, April 12). *Boys to Men: Teaching and Learning About Masculinity in an Age of Change*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2018/04/12/learning/lesson-plans/boys-to-men-teaching-and-learning-about-masculinity-in-an-age-of-change.html>.

⁵⁶⁴Πρβλ. D. T. Ridge (2019). Games People Play: The Collapse of “Masculinities” and the Rise of Masculinity as Spectacle. Στο J. A. Barry, R. Kinglerlee, M. Seager, & L. Sullivan, *The Palgrave Handbook of Male Psychology and Mental Health* (pp. 205-225). Cham: Palgrave-Macmillan.

⁵⁶⁵ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.4.

⁵⁶⁶ Πρβλ. R. W. Connell (1995 [2005]), op.cit · Connell & Messerschmidt (2005), op.cit· Butler (1990), op.cit.

⁵⁶⁷Πρβλ. R. W. Connell & J. W. Messerschmidt (2005), op.cit. ·C. Paechter (2018), op.cit.

⁵⁶⁸Πρβλ. C. Paechter (2018), op.cit.

⁵⁶⁹ Πρβλ. M. Schippers (2007), op.cit.

κοινωνικών πρακτικών που οργανώνουν τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ γυναικών και ανδρών.

Σε σχέση με την αυτοαντίληψη, έρευνες εξετάζουν τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, καταλήγοντας ότι αυτές ευθυγραμμίζονται με τα έμφυλα στερεότυπα, ενώ οι ενδοομαδικές διαφορές είναι συχνά μεγαλύτερες από τις διαφορές μεταξύ των φύλων⁵⁷⁰. Στο πλαίσιο αυτό, η έρευνα των Mahalik et al. (2005) ανέπτυξε τον Κατάλογο Συμμόρφωσης με τα Γυναικεία Πρότυπα (CFNI), ο οποίος αξιολογεί τον βαθμό συμμόρφωσης των γυναικών με κυρίαρχες γυναικείες νόρμες της αμερικανικής κουλτούρας⁵⁷¹. Η ανάλυση του ανέδειξε τους παράγοντες, όπως η καλοσύνη στις σχέσεις, η λεπτότητα, η οικιακή ενασχόληση, η φροντίδα παιδιών και η επένδυση στην εμφάνιση. Το εργαλείο αυτό αναθεωρήθηκε από τους Parent και Moradi (2010), οι οποίοι ανέπτυξαν το CFNI-45, ένα πιο σύντομο και αποτελεσματικό μέτρο για την αξιολόγηση της εσωτερίκευσης των γυναικείων κανόνων φύλου⁵⁷². Στο ίδιο πεδίο, μελέτες για την σεξουαλικότητα δείχνουν το προφίλ της σύγχρονης φεμινίστριας.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων φεμινιστικών και μεταφεμινιστικών προσεγγίσεων, η βιβλιογραφία αναδεικνύει τον καθοριστικό ρόλο της ετεροκανονικότητας και των πολιτισμικών αναπαραστάσεων της θηλυκότητας στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων. Μελέτες δείχνουν ότι η μεταφεμινιστική θηλυκότητα συνδυάζει στοιχεία ενδυνάμωσης με έντονη αυτο-επιτήρηση, προωθώντας μια νεοφιλελεύθερη εκδοχή θηλυκότητας που παρουσιάζεται ως ατομική επιλογή, ενώ στην πραγματικότητα αναπαράγει πατριαρχικές νόρμες⁵⁷³. Στην έρευνα της Scharff (2010) οι κανόνες της ετεροκανονικότητας εξακολουθούν να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των νεαρών γυναικών για τον φεμινισμό. Η μελέτη δείχνει ότι η φιγούρα της «φεμινίστριας» συχνά συνδέεται με τη μη-θηλυκότητα, τη

⁵⁷⁰Πρβλ. D. L. Best (2004). Gender stereotypes. In A. H. Eagly, A. Beall, & R. Sternberg (Eds.), *The psychology of gender* (2nd ed., pp. xx–xx). Guilford Press.

⁵⁷¹ Πρβλ. J. R. Mahalik, E. B. Morray, A. Coonerty-Femiano, L. H. Ludlow, S. M. Slattery & A. Smiler (2005). Development of the Conformity to Feminine Norms Inventory. *Sex Roles*, 52(7–8), 417–435. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-3709-7>.

⁵⁷²Πρβλ. M. Parent & B. Moradi (2010). Confirmatory Factor Analysis of the Conformity to Feminine Norms Inventory and Development of an Abbreviated Version: The CFNI-45. *Psychology of Women Quarterly*. 34. 97 - 109. 10.1111/j.1471-6402.2009.01545.x.

⁵⁷³ Πρβλ. A. McRobbie (2009), op.cit.

μισανδρία ή τη λεσβιακότητα, υπογραμμίζοντας τη σημασία της σεξουαλικότητας στη διαμόρφωση των σύγχρονων έμφυλων ταυτοτήτων⁵⁷⁴.

Στο πεδίο της 4^{ης} βιομηχανικής επανάστασης και τις κατίσχυσης των νέων τεχνολογιών, τα ψηφιακά μέσα διαμορφώνουν νέες κουλτούρες συναισθημάτων και ενισχύουν μορφές «λαϊκού» ψηφιακού φεμινιστικού ακτιβισμού⁵⁷⁵. Παράλληλα, εξετάζοντας τη θηλυκότητα στον 21ο αιώνα μέσα από το πρίσμα της μεταφεμινιστικής ευαισθησίας, η Evans (2023) εστιάζει στον πολλαπλασιασμό των ψηφιακών και κοινωνικών μέσων και στη νέα κουλτούρα συναισθημάτων που αυτά παράγουν. Παράλληλα, δίνει έμφαση στην αυξανόμενη ορατότητα μορφών «λαϊκού» ψηφιακού φεμινιστικού ακτιβισμού, οι οποίες αναδιαμορφώνουν τα όρια και τις εκφάνσεις της σύγχρονης θηλυκότητας⁵⁷⁶.

Παράλληλα, υπάρχει σημαντικό έργο που διερευνά συγκεκριμένες εκδοχές θηλυκότητας, ιδιαίτερα μεταξύ των παιδιών, αναδεικνύοντας την ανάγκη για πιο λεπτομερή θεωρητική επεξεργασία⁵⁷⁷. Στο πεδίο των μελετών για τις ταυτότητες, η μελέτη των Holland και Harpin (2015) εξετάζει τις ταυτότητες των «αγοροκόριτσων» στο Ηνωμένο Βασίλειο, αναδεικνύοντας τις ασάφειες και τις αντιφάσεις που συνοδεύουν τον όρο. Τα χαρακτηριστικά του αγοροκόριτσου συνδέονται συχνά με διεκδικητικότητα και αυτοπεποίθηση, ενώ η φιγούρα του «girly girl» εμφανίζεται ως ισχυρή πολιτισμική μορφή που σχετίζεται με τη σεξουαλοποίηση και την υπερβολή της ηγεμονικής θηλυκότητας⁵⁷⁸. Επιπρόσθετα, η Dobson (2015)⁵⁷⁹ δείχνει ότι η «κοριτσίστικη κουλτούρα» (girly girl culture) συνδέεται με ψηφιακές πρακτικές αυτο-αναπαράστασης, όπου η θηλυκότητα επιτελείται μέσα από αισθητικές, συναισθηματικές και κοινωνικές προσδοκίες.

⁵⁷⁴Πρβλ. C. Scharff (2010). Young Women's Negotiations of Heterosexual Conventions: Theorizing Sexuality in Constructions of 'the Feminist'. *Sociology*, 44(5), 827-842. <https://doi.org/10.1177/0038038510375736>.

⁵⁷⁵Πρβλ. A. Evans (2023). Femininity in the 21st century. *Sexual and Gender Diversity in the 21st Century (2023): Current Opinion in Psychology*, 49, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101502>. σσ. 1-5.

⁵⁷⁶Πρβλ. A. Evans (2023), op.cit.

⁵⁷⁷Πρβλ. C. Paechter (2018), op.cit.

⁵⁷⁸Πρβλ. S. Holland & J. Harpin (2015) Who is the 'girly' girl? Tomboys, hyper-femininity and gender, *Journal of Gender Studies*, 24:3, 293-309, DOI: 10.1080/09589236.2013.841570.

⁵⁷⁹ Πρβλ. A. S. Dobson (2015). *Postfeminist digital cultures: Femininity, social media, and self-representation*. Palgrave Macmillan.

Στο πεδίο της εκπαίδευσης, οι μελέτες θηλυκότητας παραμένουν περιορισμένες παρά τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι σχολικές πρακτικές στη διαμόρφωση έμφυλων ταυτοτήτων, όπως αποδεικνύει η έρευνα. Μελέτες δείχνουν ότι τα αγόρια επηρεάζονται στην σχολική τους εμπειρία και την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη από τα πρότυπα της αρρενωπότητας που τους υπαγορεύουν να καταστέλλουν τα συναισθήματά τους, να αποφεύγουν την ευαλωτότητα και να ανταγωνίζονται για επιτυχία⁵⁸⁰. Στην πρόσφατη έκθεση του OECD των Brussino & McBrien (2022) διαπιστώνεται ότι τα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα εξακολουθούν να αναπαράγουν έμφυλα στερεότυπα, γεγονός που καθιστά αναγκαία μια πιο συστηματική διερεύνηση των μορφών θηλυκότητας στο σχολικό πλαίσιο⁵⁸¹.

Σε επίπεδο ανάλυσης της θηλυκότητας ως επιρροής από κοινωνικά φαινόμενα, διαπιστώνεται ότι οι αναλύσεις δεν εμβαθύνουν. Για παράδειγμα, τόσο στο κίνημα #MeToo όσο και στις περιπτώσεις των γυναικοκτονιών είναι αναγκαίο οι αναλύσεις να είναι κριτικές και πολυδιάστατες⁵⁸². Εξετάζοντας τη θηλυκότητα πέρα από την πατριαρχική της λειτουργία και εστιάζοντας στα ιστορικά, ιδεολογικά και διαθεματικά της θεμέλια, όπως γίνεται στο έργο του Dosekun (2020) ⁵⁸³ διαπιστώνεται πως οι θηλυκότητες παράγονται μέσα από σχέσεις εξουσίας, αλλά και πώς μπορούν να αποτελέσουν πεδία αντίστασης, δημιουργικότητας και συλλογικής δράσης.

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι, οι μελέτες για τη θηλυκότητα αναδεικνύουν ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια αξιολογούνται μέσα από ένα σύστημα αντιφατικών και συχνά ασύμμετρων προσδοκιών. Σε αυτό το σύστημα

⁵⁸⁰ Πρβλ. D. Cameron (2020), όπ.π. σελ. 143. «τα κανονιστικά πρότυπα της αρρενωπότητας υπαγορεύουν από τα αγόρια να καταστέλλουν τα συναισθήματά τους και να μη δείχνουν ποτέ αδυναμία».

⁵⁸¹ Πρβλ. O. Brussino & J. McBrien (2022). *Gender stereotypes in education: Policies and practices to address gender stereotyping across OECD education systems* (OECD Education Working Paper No. 271). OECD.

⁵⁸² Πρβλ. R. A. Hoskin & K. L. Blair (2022). Critical femininities: a 'new' approach to gender theory. *Psychology & Sexuality*, 13(1 DOI:10.1080/19419899.2021.1905052), pp. 1-8.

⁵⁸³ Πρβλ. S. Dosekun (2020). *Fashioning postfeminism: Spectacular femininity and transnational culture*. University of Illinois Press.

οι ίδιες συμπεριφορές κρίνονται διαφορετικά ανάλογα με το φύλο, επιβεβαιώνοντας την επίμονη λειτουργία των *double standards* στις σύγχρονες κοινωνίες.

4.2.4 Διπλά πρότυπα (*double standards*)

Οι κοινωνιολογικές και ψυχολογικές προσεγγίσεις συγκλίνουν στο ότι το φύλο λειτουργεί ως κοινωνική κατηγορία που παράγει προνόμια για τους άνδρες και διακρίσεις για τις γυναίκες. Παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες αποτελούν δημογραφικά την πλειονότητα, συχνά αντιμετωπίζονται ως υποδεέστερη κοινωνική ομάδα, ενώ η διασταύρωση φύλου, φυλής και τάξης εντείνει τις εμπειρίες ανισότητας για πολλές από αυτές⁵⁸⁴. Πολλές κοινωνίες έχουν θεσμοθετήσει διακρίσεις μεταξύ θηλυκότητας και αρρενωπότητας που δεν προκύπτουν από βιολογικές διαφορές, αλλά από κοινωνικά κατασκευασμένες προσδοκίες και ρόλους⁵⁸⁵. Η *θεωρία των χαρακτηριστικών κύρους* (*status characteristics theory*) υποστηρίζει ότι το φύλο λειτουργεί ως «αυτόματο» σήμα ικανότητας, με αποτέλεσμα οι άνδρες να θεωρούνται συχνά πιο κατάλληλοι για ρόλους εξουσίας ανεξάρτητα από την πραγματική τους απόδοση⁵⁸⁶.

Με βάση αυτό το κοινωνικό πλαίσιο, αναπτύσσεται η έννοια των διπλών προτύπων. Με τον όρο *διπλά πρότυπα* (*double standards*) αναφερόμαστε σε ένα σύνολο κανόνων που εφαρμόζονται διαφορετικά, και συχνά αυστηρότερα, σε μια ομάδα σε σχέση με μια άλλη, συνήθως με βάση το φύλο⁵⁸⁷. Ο όρος “*double standard*” εμφανίζεται αρχικά στην Κοινωνική Ψυχολογία από τους Hovland & Sears (1940). Καθιερώνεται στη μελέτη των έμφυλων ανισοτήτων από τη Rossi (1964) και αποκτά συστηματική θεωρητική διατύπωση με τη Martha Foschi (1996)⁵⁸⁸.

⁵⁸⁴Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), op.cit. p.189.

⁵⁸⁵Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), op.cit. p.189.

⁵⁸⁶Πρβλ. C. L. Ridgeway (2011), op.cit.

⁵⁸⁷Πρβλ. Cambridge Dictionary (n.d.-a). *Double standard*.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/double-standard>.

⁵⁸⁸ Πρβλ. C. I. Hovland, & R. R. Sears (1940). *Minor studies of aggression: VI. Correlation of lynchings with economic indices*. Journal of Psychology, 9(2), 301–310. · A. S. Rossi (1964). *Equality between the*

Η θεωρία των διπλών προτύπων της Foschi (1996) υποστηρίζει ότι η ενεργοποίησή τους εξαρτάται από το αν το φύλο είναι εμφανές στο κοινωνικό πλαίσιο⁵⁸⁹. Δηλαδή, όταν ένα έργο θεωρείται «ανδρικό» ή ουδέτερο, οι άνδρες τείνουν να κρίνονται με μεγαλύτερη επιείκεια από τις γυναίκες, ακόμη και όταν επιτυγχάνουν το ίδιο επίπεδο απόδοσης. Αντίθετα, όταν το έργο θεωρείται «γυναικείο», το πλεονέκτημα αυτό μειώνεται⁵⁹⁰. Για τη Foschi (2000)⁵⁹¹ οι περισσότερες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις βασίζονται σε συγκρίσεις, ρητές ή άρρητες. Ως εκ τούτου, τα διπλά πρότυπα μπορούν να ενεργοποιηθούν με βάση χαρακτηριστικά όπως η εθνικότητα, η κοινωνικοοικονομική τάξη ή η προσωπικότητα, και επηρεάζουν κρίσεις σχετικά με την ικανότητα, την ηθική, την ψυχική υγεία ή την κοινωνική θέση⁵⁹². Η οπτική αυτή ερμηνεύεται και μέσα από τη *θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας* σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι αξιολογούν ευνοϊκότερα τα μέλη της δικής τους ομάδας, γεγονός που οδηγεί σε διαφοροποιημένες αντιλήψεις ικανότητας μεταξύ ομάδων φύλου και εθνικότητας⁵⁹³.

Σε συνέχεια του ορισμού, μια ειδική μορφή διπλού προτύπου έχει αναδειχθεί: το *Σεξουαλικό Διπλό Πρότυπο (Sexual Double Standard – ΣΔΠ)*, το οποίο εμφανίζεται όταν παρόμοιες σεξουαλικές συμπεριφορές αξιολογούνται διαφορετικά ανάλογα με το φύλο του ατόμου που τις εκδηλώνει⁵⁹⁴. Η έρευνα δείχνει ότι η μελέτη του ΣΔΠ απαιτεί ανάλυση των κοινωνικών συμφραζομένων, καθώς οι τυπολογίες συμμόρφωσης επηρεάζονται από παράγοντες όπως η ηλικία, η ταυτότητα φύλου, ο προσανατολισμός κυριαρχίας και οι κανόνες του σεξουαλικού φύλου⁵⁹⁵. Επιπλέον,

sexes: An immodest proposal. Daedalus, 93(2), 607–652. · Foschi, M. (1996). *Double standards in the evaluation of men and women*. Social Psychology Quarterly, 59(3), 237–254.

⁵⁸⁹Πρβλ. M. Foschi (1996). Double Standards in the Evaluation of Men and Women. *Social Psychology Quarterly, Special Issue: Gender and Social Interaction*, 59(3), σσ. 237-254. <https://www.jstor.org/stable/2787021>.

⁵⁹⁰Πρβλ. M. Foschi (1996), op.cit.

⁵⁹¹Πρβλ. M. Foschi (2000). Double Standards for Competence: Theory and Research. *Annual Review of Sociology*, 26, σσ. 21-42. <https://www.jstor.org/stable/223435>.

⁵⁹²Πρβλ. M. Foschi (2000), op.cit.

⁵⁹³Πρβλ. S. Trepte (2006), op.cit. · D. Kisfalusi, B. Janky & K. Takács (2019). Double standards or social identity? The role of gender and ethnicity in ability perceptions in the classroom. *The Journal of Early Adolescence*, 39(5), 745–780. <https://doi.org/10.1177/0272431618791278>.

⁵⁹⁴Πρβλ. C. Gómez-Berrocal, N. Moyano, A. Álvarez-Muelas & J. C. Sierra (2022). Sexual double standard: A gender-based prejudice referring to sexual freedom and sexual shyness. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 1006677. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1006677>.

⁵⁹⁵Πρβλ. C. Gómez-Berrocal et al. (2022), op.cit.

το ΣΔΠ παραμένει ισχυρό, ιδίως σε νεανικούς πληθυσμούς, όπου η σεξουαλική δραστηριότητα των αγοριών επιβραβεύεται, ενώ των κοριτσιών στιγματίζεται⁵⁹⁶.

Ως εξέλιξη των διπλών προτύπων, στη βιβλιογραφία αναφέρονται και τα πολλαπλά πρότυπα. Στους τομείς της δικαιοσύνης και της οικονομίας, η έρευνα των Jasso και Webster (1997) δείχνει ότι τα πολλαπλά πρότυπα λειτουργούν με βάση τρία στοιχεία: (1) την ύπαρξη διαφορετικών προτύπων ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του αποδέκτη, (2) την κατεύθυνση της προκατάληψης και (3) τα χαρακτηριστικά του παρατηρητή. Διαπιστώνεται ότι οι άνδρες τείνουν να διευρύνουν το μισθολογικό χάσμα, ενώ οι γυναίκες το υποτιμούν, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα άτομα που ωφελούνται από ένα πρότυπο τείνουν να το ενισχύουν⁵⁹⁷.

Πέραν του ορισμού και των διάφορων μορφών των διπλών προτύπων είναι απαραίτητο να εξεταστούν οι βασικοί μηχανισμοί μέσω των οποίων αυτά εκδηλώνονται στην κοινωνική ζωή. Στο πλαίσιο του κοινωνικού και βιολογικού φύλου, τα διπλά πρότυπα εκδηλώνονται ως ασύμμετροι κανόνες και προσδοκίες για άνδρες και γυναίκες, αποτελώντας μια μορφή γνωστικής προκατάληψης που οδηγεί σε ασυνεπή κριτήρια αξιολόγησης⁵⁹⁸. Αυτή η ασυνέπεια διαπερνά τόσο τις διαπροσωπικές σχέσεις όσο και τις θεσμικές πρακτικές, καθιστώντας την κατανόηση των μηχανισμών των διπλών προτύπων κρίσιμη για την κοινωνική ισότητα⁵⁹⁹.

Στο πεδίο της εκπαίδευσης, τα διπλά πρότυπα εμφανίζονται σε αξιολογήσεις ικανότητας, προσδοκίες επίδοσης και αντιλήψεις για την καταλληλότητα συγκεκριμένων ρόλων, αν και δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι τα σχολικά καθήκοντα θεωρούνται αποκλειστικά «αρσενικά» ή «θηλυκά»⁶⁰⁰. Ωστόσο, η θεωρία της «συμφωνίας ρόλου» (role congruity theory) δείχνει ότι οι γυναίκες τιμωρούνται

⁵⁹⁶ Πρβλ. Mary Crawford & Danielle Popp (2003) Sexual double standards: A review and methodological critique of two decades of research, *Journal of Sex Research*, 40:1, 13-26, <https://doi.org/10.1080/00224490309552163>.

⁵⁹⁷ Πρβλ. G. Jasso & M. Jr. Webster (1997). Double standards in just earnings for male and female workers. *Social Psychology Quarterly*, 60(1), 66–78. <https://www.jstor.org/stable/2787012>.

⁵⁹⁸ Πρβλ. B. Kriger (2024). Double Standards: How Cognitive Biases Undermine Fairness. *The Common Sense World*, σσ.<https://medium.com/common-sense-world/double-standards-how-cognitive-biases-undermine-fairness-150bf8ea11c6>.

⁵⁹⁹ Πρβλ. B. Kriger (2024), *op.cit.*

⁶⁰⁰ Πρβλ. M. Foschi (1996), *op.cit.*

όταν επιδεικνύουν συμπεριφορές που θεωρούνται ασύμβατες με τα στερεότυπα του φύλου τους, όπως διεκδικητικότητα ή ηγετικότητα⁶⁰¹.

Πέρα από τις αλληλεπιδράσεις στην κοινωνική ζωή και την εκπαίδευση, τα διπλά πρότυπα αποκτούν ιδιαίτερη ένταση σε συγκεκριμένα πεδία όπως η ηγεσία. Κι αυτό διότι τα διπλά πρότυπα επηρεάζουν την αξιολόγηση των γυναικών σε θέσεις εξουσίας. Η βιβλιογραφία δείχνει ότι οι γυναίκες ηγέτιδες συχνά κρίνονται με βάση χαρακτηριστικά όπως ο τόνος της φωνής, η εμφάνιση ή η «αρεστότητα», ενώ η φιλοδοξία τους αξιολογείται λιγότερο θετικά σε σχέση με τους άνδρες⁶⁰². Αυτό το φαινόμενο περιορίζει την πρόσβαση των γυναικών σε ηγετικές θέσεις τόσο στην πολιτική όσο και στον εταιρικό χώρο (γυάλινη οροφή). Το φαινόμενο της «αντίδρασης» (backlash effect) περιγράφει την κοινωνική τιμωρία που υφίστανται οι γυναίκες όταν επιδεικνύουν ηγετικές ή διεκδικητικές συμπεριφορές, καθώς αυτές θεωρούνται ασύμβατες με τα στερεότυπα θηλυκότητας⁶⁰³. Τα παραπάνω οδηγούν σε ευρύτερες κοινωνικές και θεσμικές συνέπειες, ιδίως σε ζητήματα δικαιοσύνης και οικονομίας.

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι τα διπλά πρότυπα εξαρτώνται από τα κριτήρια που εφαρμόζονται στο ίδιο το άτομο και στους άλλους. Μια αποτελεσματική προσέγγιση δεν είναι να μειωθούν οι απαιτήσεις για ομάδες που αντιμετωπίζουν διακρίσεις, γιατί έτσι μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι είναι λιγότερο ικανές, κάτι που τελικά ενισχύει την ανισότητα⁶⁰⁴. Αντίθετα, χρειάζονται δίκαια κριτήρια αξιολόγησης, αποδείξεις των πραγματικών ικανοτήτων και πρακτικές που αντιμετωπίζουν τις προκαταλήψεις και τις άνισες προσδοκίες. Οι ερευνητές

⁶⁰¹ Πρβλ. A. H. Eagly & S. J. Karau (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109(3), 573–598. DOI: 10.1037//0033-295X.109.3.573.

⁶⁰² Πρβλ. N. Beheshti (2019, March 8). *Women and likability: How double standard leads to unequal pay and affects the presidential race*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/nazbeheshti/2019/03/08/international-womens-day/>. Η αρεστότητα του φύλου συζητείται έντονα για θέσεις όπως η υποψηφιότητα για την προεδρική θέση του 2020. Συγκεκριμένα, σε έρευνα σε ψηφοφόρους, οι γυναίκες υποψήφιες αξιολογούνται με βάση τον τόνο της φωνής και την εμφάνιση. Επίσης, η φιλοδοξία των γυναικών αξιολογείται λιγότερο ευνοϊκά σε σχέση με τη φιλοδοξία των ανδρών. Αυτό ισχύει και για τα εταιρικά περιβάλλοντα για τις διευθυντικές θέσεις. Ειδικά στις ανδροκρατούμενες θέσεις, οι αντιλήψεις για τις γυναίκες μεταξύ τους έρχονται αντιμέτωπες με τη συμπάθεια και την ικανότητα σαν να αποκλείονται αμοιβαία.

⁶⁰³ Πρβλ. L. A. Rudman, & P. Glick (2001). Prescriptive gender stereotypes and backlash toward agentic women. *Journal of Social Issues*, 57(4), 743–762. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00239>.

⁶⁰⁴ Πρβλ. M. Foschi (1996), op.cit.

συμφωνούν ότι απαιτείται περαιτέρω μελέτη για την κατανόηση των συνθηκών που ευνοούν την εμφάνιση και την εσωτερίκευση των διπλών προτύπων, καθώς και για την ενίσχυση στάσεων που προάγουν την έμφυλη ισότητα⁶⁰⁵. Παράλληλα, η λειτουργία των διπλών προτύπων αποκαλύπτει ότι το φύλο δεν αποτελεί μια σταθερή, διχοτομική δομή, αλλά ένα σύνολο μεταβαλλόμενων κοινωνικών προσδοκιών, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τις σύγχρονες προσεγγίσεις για τη ρευστότητα του φύλου.

4.3 Ρευστότητα φύλου (*gender fluidity*)

Η ρευστότητα του φύλου (*gender fluidity*) αμφισβητεί το παραδοσιακό δυαδικό πλαίσιο, προσεγγίζοντας την ταυτότητα φύλου ως μια δυναμική, εξελισσόμενη και μη στατική εμπειρία. Αντί να περιορίζονται σε σταθερές κατηγορίες όπως «άνδρας» ή «γυναίκα», τα άτομα που αυτοπροσδιορίζονται ως «ρευστό φύλο» (*gender fluid*) ενδέχεται να βιώνουν μετατοπίσεις στην ταυτότητα ή την έκφραση φύλου τους με την πάροδο του χρόνου, αντανakλώντας ένα ευρύτερο φάσμα αυτοέκφρασης⁶⁰⁶.

Ο όρος «*gender fluidity*» που αποδίδεται στα ελληνικά ως «*ρευστότητα φύλου*» εμφανίζεται στη σύγχρονη θεωρητική του μορφή το 1994 από την Kate Bornstein, η οποία απορρίπτει την ιδέα του φύλου ως σταθερής, μόνιμης και δυαδικής κατηγορίας⁶⁰⁷. Για την Bornstein, το να είναι κάποιος *gender fluid* δεν σημαίνει απλώς ότι η ταυτότητα φύλου αλλάζει με τον χρόνο, αλλά ότι αρνείται να «καθλωθεί» σε μία μόνο κατηγορία. Η ρευστότητα φύλου, επομένως, δεν αποτελεί μόνο περιγραφή ταυτότητας, αλλά είναι και μια πολιτική και φιλοσοφική πράξη

⁶⁰⁵Πρβλ. M. Foschi (1996), op.cit · G. Jasso & M. Jr. Webster (1997), op.cit. · N. Beheshti (2019), op.cit · M. Foschi (2000), op.cit · C. Gómez-Berrocal, N. Moyano, A. Álvarez-Muelas & J. S. Sierra (2022), op.cit. · B. Kriger (2024), op.cit.

⁶⁰⁶Πρβλ. C. Richards, W. P. Bouman & M. J. Barker (2016). Genderqueer and non-binary genders. *International Review of Psychiatry*, 28(1), 95–102. <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1106446>.

⁶⁰⁷Πρβλ. K. Bornstein (1994). *Gender outlaw: On men, women and the rest of us*. Routledge.

αντίστασης απέναντι στη δυαδικότητα, ενταγμένη σε μια ευρύτερη queer προσέγγιση⁶⁰⁸.

Η ρευστότητα φύλου συνδέεται με κοινωνικοπολιτισμικούς λόγους που αφορούν την αυτονομία, την αυτοδιάθεση και την αντίσταση στις κανονιστικές προσδοκίες⁶⁰⁹. Η αυξανόμενη ορατότητα των μη δυαδικών και ρευστών ταυτοτήτων έχει σημαντικές επιπτώσεις σε θεσμούς όπως η εκπαίδευση, η υγεία και η νομοθεσία, οι οποίοι συχνά λειτουργούν με άκαμπτες ταξινομήσεις που περιθωριοποιούν τα άτομα εκτός του δυαδικού πλαισίου⁶¹⁰.

Στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, η αναγνώριση της ρευστότητας φύλου αποτελεί κρίσιμο βήμα για τη δημιουργία συμπεριληπτικών σχολικών περιβαλλόντων, την αποφυγή στιγματισμού και την προσαρμογή των πρακτικών, ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες όλων των μαθητών/τριών.

Για να γίνει κατανοητό ότι η ταυτότητα και η έκφραση φύλου δεν είναι σταθερές για όλους και ότι ορισμένα άτομα μπορεί να αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου ή ακόμη και από μέρα σε μέρα, η Klein (2022)⁶¹¹ χρησιμοποιεί την περίπτωση της Carla Hernando από τη Βαρκελώνη. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι η ανακάλυψη του όρου «ρευστό φύλο» προσέφερε ένα πλαίσιο κατανόησης της εμπειρίας της: κάποιες μέρες εκφράζεται πιο θηλυκά και άλλες πιο ανδρικά, ανάλογα με το πώς νιώθει. Αυτή η ευελιξία της επέτρεψε να ξεφύγει από τις στενές κατηγορίες «άνδρας/γυναίκα» και να αναπτύξει μια πιο αυθεντική σχέση με την ταυτότητά της⁶¹².

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η ρευστότητα φύλου δεν αποτελεί σταθερό σημείο αλλά μια ευέλικτη εμπειρία που επηρεάζεται από εσωτερικά συναισθήματα

⁶⁰⁸Πρβλ. K. Bornstein (1994), op.cit.

⁶⁰⁹Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. · Z. Nicolazzo (2017). Imagining a trans* inclusive college classroom: Pedagogical practices and possibilities. *Journal of LGBT Youth*, 14(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/19361653.2016.1185767>.

⁶¹⁰Πρβλ. Y. G. Ansara & P. Hegarty (2012). Cisgenderism in psychology: Pathologising and misgendering children from 1999 to 2008. *Psychology & Sexuality*, 3(2), 137–160. <https://doi.org/10.1080/19419899.2011.576696>.

⁶¹¹Πρβλ. J. Klein (2022). Gender fluidity': The ever-shifting shape of identity. <https://www.bbc.com/worklife/article/20220914-gender-fluidity-the-ever-shifting-shape-of-identity>.

⁶¹²Πρβλ. J. Klein (2022), op.cit.

και εξωτερικά πλαίσια, όπως το κοινωνικό ή εργασιακό περιβάλλον⁶¹³. Όπως και η σεξουαλική ρευστότητα, αναγνωρίζει ότι οι ταυτότητες μπορούν να εξελίσσονται. Η ζωή ως «ρευστό φύλο» μπορεί να προσφέρει ελευθερία και αυθεντικότητα, αλλά συνοδεύεται και από προκλήσεις, όπως οι κοινωνικές προσδοκίες, οι φόρμες που απαιτούν δυαδικές απαντήσεις και η ανάγκη εξήγησης της χρήσης αντωνυμιών σε οικογένεια και φίλους⁶¹⁴.

Η ρευστότητα φύλου δεν είναι νέο φαινόμενο, αλλά αυτό που έχει αλλάξει είναι η ορολογία και η ορατότητα, οι οποίες ενισχύονται από το διαδίκτυο και τις κοινότητες υποστήριξης⁶¹⁵. Αξίζει να επισημανθεί ότι ολοένα και περισσότεροι νέοι/ες αυτοπροσδιορίζονται εκτός του δυαδικού πλαισίου⁶¹⁶. Μια μελέτη στη Μινεσότα έδειξε ότι το 3% των εφήβων αυτοπροσδιορίζονται ως τρανς, genderqueer, gender fluid ή αβέβαιοι⁶¹⁷. Οι millennials, επίσης, τείνουν να αντιλαμβάνονται το φύλο ως φάσμα, ότι δηλαδή δεν χωρίζεται σε δύο μόνο απόλυτες και αντίθετες επιλογές⁶¹⁸.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την Diamond (2020) ένας αυξανόμενος αριθμός παιδιών και εφήβων αυτοπροσδιορίζονται ως trans, μη δυαδικοί ή ρευστού φύλου, συχνά τοποθετώντας τον εαυτό τους εκτός των αυστηρών κατηγοριών αρσενικού/θηλυκού. Ακόμη και η νευροεπιστήμη και η ψυχολογία αμφισβητούν το αυστηρό δυαδικό μοντέλο, δείχνοντας ότι η βιολογική και γνωστική ανάπτυξη είναι πιο σύνθετη. Ωστόσο, οι νέοι με ποικιλόμορφο φύλο αντιμετωπίζουν συχνά στίγμα, εκφοβισμό και απόρριψη, γεγονός που αυξάνει τους κινδύνους για άγχος, κατάθλιψη και αυτοτραυματισμό. Οι μη δυαδικοί νέοι συχνά δυσκολεύονται να εξηγήσουν την

⁶¹³Πρβλ. J. Klein (2022), op.cit. · D. Ehrensaft (2024). *Το Φύλο - δημιουργικό Παιδί*. Αθήνα: Εκδόσεις Μαραθιά/Ανοικτοί Δρόμοι.

⁶¹⁴Πρβλ. D. Ehrensaft (2024), όπ.π.

⁶¹⁵Πρβλ. C. Richards, W. P. Bouman, L. Seal, M. J. Barker, T. O. Nieder & G. T'Sjoen (2016). Non-binary or genderqueer genders. *International Review of Psychiatry*, 28(1), 95–102. <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1106446> · K. Bornstein (1994). *Gender outlaw: On men, women and the rest of us*. Routledge.

⁶¹⁶Πρβλ. D. Ehrensaft (2024), όπ.π.

⁶¹⁷Πρβλ. M. E. Eisenberg, A. L. Gower, B. J. McMorris, G. N. Rider, G. Shea, & E. Coleman (2017). Risk and protective factors in the lives of transgender/gender nonconforming adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 61(4), 521–526.

⁶¹⁸Πρβλ. K. Parker, N. Graf & R. Igielnik (2019). *Generation Z looks a lot like millennials on key social and political issues*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/social-trends/2019/01/17/generation-z-looks-a-lot-like-millennials-on-key-social-and-political-issues/>.

ταυτότητά τους σε οικογένειες, σχολεία και επαγγελματίες υγείας που εξακολουθούν να λειτουργούν με δυαδικά μοντέλα⁶¹⁹.

Όλα τα παραπάνω διαπιστώνουν για άλλη μια φορά πόσο σημαντικό ρόλο μπορεί να έχει η εκπαίδευση ως πεδίο παρέμβασης, καθώς η συμπεριληπτική σχολική κουλτούρα, η κατάλληλη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η αναγνώριση της ποικιλομορφίας φύλου μπορούν να μειώσουν τον εκφοβισμό και να ενισχύσουν την ψυχική υγεία των μαθητών/τριών⁶²⁰. Η επέκταση των μοντέλων που υποστηρίζουν την έμφυλη ισότητα, η βελτίωση της κλινικής και εκπαιδευτικής κατάρτισης και η αναγνώριση του φύλου ως δυναμικής διαδικασίας αποτελούν βασικά βήματα για την υποστήριξη όλων των ανθρώπων.

Συνοψίζοντας, η ανάλυση των εννοιών της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα από κοινωνικές επιταγές, ιστορικές μεταβολές και πολιτισμικές προσδοκίες, δείχνει ότι οι έμφυλοι ρόλοι δεν αποτελούν φυσικές ή αμετάβλητες κατηγορίες, αλλά κοινωνικές κατασκευές που συχνά αναπαράγουν ανισότητες. Η παραδοσιακή δυαδική διάκριση μεταξύ «ανδρικού» και «γυναικείου», όπου οι γυναίκες κοινωνικοποιούνται προς την υποταγή και οι άνδρες προς την επιθετικότητα, δημιουργεί ένα πλαίσιο που περιορίζει την αυτοέκφραση και ενισχύει στερεοτυπικές συμπεριφορές σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής. Η έννοια της ρευστότητας φύλου έρχεται να αποδομήσει αυτό το δυαδικό σχήμα, προσφέροντας ένα κριτικό πρίσμα μέσα από το οποίο οι κοινωνιολόγοι, οι εκπαιδευτικοί και οι θεσμοί μπορούν να εξετάσουν πώς οι έμφυλες κατηγορίες παράγονται, επιβάλλονται και αναπαράγονται. Τα περιβάλλοντα που προάγουν την επικύρωση, την αποδοχή και την ανοιχτότητα απέναντι στην ποικιλομορφία φύλου αποτελούν θεμελιώδη προϋπόθεση για την ευημερία των νέων και για την αποδόμηση των στερεοτυπικών ρόλων. Έτσι, καθίσταται σαφές ότι η προώθηση της έμφυλης ισότητας δεν μπορεί να περιοριστεί στη σύγκριση ανδρών και γυναικών, αλλά απαιτεί μια ευρύτερη κατανόηση του φύλου.

⁶¹⁹Πρβλ. L. M. Diamond (2020). Gender fluidity and nonbinary gender identities among children and adolescents. *Child Development Perspectives*, 14(2), 110–115. <https://doi.org/10.1111/cdep.12366>.

⁶²⁰ Πρβλ. Z. Nicolazzo. (2017), op.cit. · Y. G. Ansara & P. Hegarty (2012), op.cit. · L. M. Diamond (2020), op.cit · D. Ehrensaft (2024), op.cit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΜΦΥΛΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Εισαγωγή

Το Κεφάλαιο 5 εξετάζει τα ζητήματα έμφυλης ισότητας, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από τη θεωρητική κατανόηση των έμφυλων ταυτοτήτων στις συνέπειες που αυτές έχουν στην κοινωνική πραγματικότητα. Η έμφυλη ισότητα λειτουργεί ως πλαίσιο ερμηνείας των κοινωνικών, πολιτικών και εκπαιδευτικών ανισοτήτων που παράγονται από τις έμφυλες ιεραρχίες, επιτρέποντας την κατανόηση του φύλου όχι μόνο ως πολιτισμικής κατηγορίας, αλλά και ως πεδίου άσκησης εξουσίας. Παράλληλα, παρουσιάζονται βασικές πολιτικές, στρατηγικές και θεσμικές παρεμβάσεις σε διεθνές και εθνικό επίπεδο για την προώθηση της ισότητας, όπως πρωτοβουλίες του ΟΗΕ, οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, οι στρατηγικές της ΕΕ και του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων (European Institute for Gender Equality- EIGE), καθώς και η πορεία της ισότητας των φύλων στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε κρίσιμες έννοιες όπως η διάκριση μεταξύ ισότητας, ισοτιμίας και αναλογίας φύλων, καθώς και στη σημασία του gender mainstreaming ως βασικής αρχής χάραξης πολιτικής. Στόχος του κεφαλαίου είναι να αναδείξει ότι η έμφυλη ισότητα δεν αποτελεί μόνο νομική ή θεσμική υποχρέωση, αλλά θεμελιώδη προϋπόθεση δημοκρατίας, κοινωνικής συνοχής και βιώσιμης ανάπτυξης. Μέσα από την ανάλυση δεικτών, πολιτικών και στρατηγικών, αποτυπώνεται τόσο η πρόοδος όσο και οι επίμονες προκλήσεις που εμποδίζουν την ουσιαστική ισότητα των φύλων.

5.1 Θεμελιώδεις διαστάσεις της έμφυλης ισότητας

Η έμφυλη ισότητα αποτελεί θεμελιώδη διάσταση της βιώσιμης και δημοκρατικής ανάπτυξης, καθώς συνδέεται άμεσα με την κοινωνική δικαιοσύνη, την οικονομική πρόοδο και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρά τις σημαντικές αλλαγές που έχουν σημειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες, οι διαφορές στις ευκαιρίες ζωής μεταξύ των φύλων παραμένουν εμφανείς σε πολλούς τομείς⁶²¹. Οι θέσεις υπέρ της ισότητας αυξάνονται διεθνώς. Ωστόσο, οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τη θηλυκότητα και την ανδρική εξουσία εξακολουθούν να επηρεάζουν τις κοινωνικές δομές και τις οικογενειακές ιεραρχίες. Σε πολλές κοινωνίες, οι γυναίκες και τα κορίτσια εξακολουθούν να βιώνουν περιορισμούς, βία ή ψυχολογικό εξαναγκασμό, ενώ οι άνδρες συχνά κοινωνικοποιούνται σε πρότυπα εξουσίας που δυσχεραίνουν την επίτευξη ισότιμων σχέσεων⁶²². Η έμφυλη ανισότητα, επομένως, δεν αποτελεί μόνο κοινωνικό φαινόμενο, αλλά και δομικό χαρακτηριστικό των θεσμών⁶²³.

Για την κατανόηση αυτών των δομικών μηχανισμών, καθίσταται αναγκαία η εννοιολογική αποσαφήνιση των όρων «ισότητα των φύλων» και «έμφυλη ισότητα», οι οποίοι συχνά χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία χωρίς να ταυτίζονται πλήρως ως προς το εννοιολογικό τους περιεχόμενο. Ο όρος «ισότητα των φύλων» αναφέρεται στο θεσμικό πλαίσιο, κυρίως στην αρχή της ίσης μεταχείρισης και των ίσων ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής, εστιάζοντας στη διασφάλιση ίσων δικαιωμάτων και στην άρση διακρίσεων⁶²⁴. Αντίθετα, η έννοια «έμφυλη ισότητα» προσεγγίζει το φύλο ως κοινωνική κατασκευή και αναδεικνύει τον ρόλο των κοινωνικών στερεοτύπων, των έμφυλων ρόλων και των σχέσεων εξουσίας στη δημιουργία και αναπαραγωγή ανισοτήτων⁶²⁵. Υπό αυτή την

⁶²¹Πρβλ. G. Dekeyser et al. (2021). *Women and men in a changing world: Tracing and eliminating the roots of gender disadvantages*. In *Neurotic doubt and sacred curiosity: Essays in honour of Koen Matthijs* (pp. 349–362). Centre for Sociological Research.

⁶²²Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.*

⁶²³Πρβλ. S. Walby (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested modernities*. SAGE Publications. pp. 2–3. η έννοια των «έμφυλων καθεστώτων» (gender regimes).

⁶²⁴ Πρβλ. UN Women (2023b), *op.cit.* · UNESCO (2019), *op.cit.*

⁶²⁵ Πρβλ. J. Butler (1990), *op.cit.* · R.W. Connell (2009), *op.cit.*

έννοια, η έμφυλη ισότητα δεν περιορίζεται στη νομική ή τυπική ισότητα, αλλά επεκτείνεται στον μετασχηματισμό κοινωνικών αντιλήψεων και πρακτικών που παράγουν αποκλεισμούς και ανισότητες. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, οι δύο όροι χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά. Δίνεται όμως, έμφαση στην έμφυλη διάσταση των κοινωνικών και εκπαιδευτικών διαδικασιών στο πλαίσιο της έμφυλης κοινωνικοποίησης.

Σε συνέχεια των παραπάνω θεωρητικών προσεγγίσεων, η κατάργηση των διακρίσεων κατά των γυναικών και των κοριτσιών δεν αποτελεί μόνο ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και κρίσιμο παράγοντα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης⁶²⁶. Η ενδυνάμωση των γυναικών συμβάλλει στη βελτίωση της παραγωγικότητας, στη μείωση της φτώχειας και στη δημιουργία πιο ανθεκτικών κοινωνιών⁶²⁷. Στο πλαίσιο της προσέγγισης των Ικανοτήτων (capabilities approach) και σε άμεση σχέση με την κοινωνική δικαιοσύνη, η ισότητα των φύλων αποτελεί προϋπόθεση για την ευημερία των ανθρώπων ως μια λειτουργική ευκαιρία εξασφάλισης μιας ζωής με ανθρώπινη αξία⁶²⁸. Στο πλαίσιο αυτό, καθίσταται αναγκαία η εξέταση των διεθνών πρωτοβουλιών που έχουν διαμορφώσει το σύγχρονο θεσμικό περιβάλλον της έμφυλης ισότητας.

5.1.1 Διεθνείς πρωτοβουλίες

Οι διεθνείς πρωτοβουλίες για την προώθηση της έμφυλης ισότητας έχουν διαμορφωθεί μέσα από διασκέψεις, συνόδους κορυφής και στρατηγικά κείμενα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ)⁶²⁹. Η απαρχή του σύγχρονου διεθνούς πλαισίου εντοπίζεται στην Παγκόσμια Διάσκεψη του Πεκίνου (1995)⁶³⁰ και την Πλατφόρμα

⁶²⁶ Πρβλ. W. L. Filho et al. (ed.). (2021), op.cit.

⁶²⁷ Πρβλ. UN Women. (2023a). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2023*. United Nations.

⁶²⁸ Πρβλ. A. Sen (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press. · M. C. Nussbaum (2000). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press. ·Mediterranean Institute of Gender Studies. (2009b), op.cit · Σ.-Μ. Νικολάου (2021), όπ.π.

⁶²⁹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.198.

⁶³⁰ Πρβλ. United Nations. (1995). *Beijing Declaration and Platform for Action*. United Nations.

Δράσης, οι οποίες αποτέλεσαν σημείο καμπής, εισάγοντας την αρχή της ενσωμάτωσης της έμφυλης διάστασης σε όλες τις πολιτικές (gender mainstreaming) ως διεθνές πρότυπο.

Το έτος 2000, οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας (ΑΣΧ) έθεσαν ως προτεραιότητες την εξάλειψη της ακραίας φτώχειας και την προώθηση της ισότητας των φύλων. Παρά τις σημαντικές επιτυχίες, όπως η αύξηση της φοίτησης στο δημοτικό σχολείο και η μείωση της μητρικής θνησιμότητας, η πολιτική εκπροσώπηση των γυναικών και το μισθολογικό χάσμα παρέμειναν προβληματικά σε πολλές περιοχές⁶³¹. Η πρόοδος υπήρξε άνιση, ιδιαίτερα σε χώρες όπου οι έμφυλες ανισότητες διασταυρώνονται με φτώχεια, συγκρούσεις ή περιορισμούς στα ανθρώπινα δικαιώματα⁶³².

Στη συνέχεια, η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης (2011)⁶³³, διεθνής σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, αποτελεί το πρώτο νομικά δεσμευτικό κείμενο που αναγνωρίζει τη βία κατά των γυναικών ως παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αργότερα, οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) της UN (2015) αποτέλεσαν ένα παγκόσμιο πλαίσιο δράσης⁶³⁴. Ο ΣΒΑ 5⁶³⁵ αφορά την επίτευξη της έμφυλης ισότητας και την ενδυνάμωση όλων των γυναικών και κοριτσιών. Περιλαμβάνει συγκεκριμένους στόχους: την εξάλειψη των διακρίσεων και της βίας, την κατάργηση επιβλαβών πρακτικών, την αναγνώριση της μη αμειβόμενης φροντίδας, την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στη λήψη αποφάσεων, την πρόσβαση στη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και δικαιώματα, καθώς και την υιοθέτηση πολιτικών που προωθούν την έμφυλη ισότητα σε όλα τα επίπεδα. Οι στόχοι αυτοί αποτελούν το

⁶³¹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁶³² Πρβλ. UN Women. (2023a), op.cit.

⁶³³ Πρβλ. Council of Europe (2011). *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)*. · European Union. (n.d.). *EU accession to the Istanbul Convention*. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:4301302>.

⁶³⁴ Πρβλ. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

⁶³⁵ Πρβλ. United Nations. (n.d.-b). *Sustainable Development Goal 5: Achieve gender equality and empower all women and girls*. <https://sdgs.un.org/goals/goal5>.

διεθνώς αναγνωρισμένο πλαίσιο για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας και την αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτιών της έμφυλης ανισότητας⁶³⁶. Η πρόοδος προς τον ΣΒΑ 5 αποτελεί βασικό δείκτη της συνολικής κοινωνικής ανάπτυξης, καθώς η ισότητα των φύλων επηρεάζει όλους τους υπόλοιπους στόχους⁶³⁷.

Παράλληλα, σύμφωνα με τη UNICEF (2017)⁶³⁸, η έμφυλη ισότητα ορίζεται ως η παροχή ίσων συνθηκών, ευκαιριών και δικαιωμάτων σε γυναίκες και άνδρες, κορίτσια και αγόρια, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν πλήρως τις δυνατότητές τους και να συμμετέχουν ισότιμα στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Η ισότητα δεν προϋποθέτει ομοιομορφία ούτε την ίδια μεταχείριση για όλους/ες. Αντίθετα, απαιτεί την αναγνώριση των διαφορετικών αναγκών και εμπειριών των φύλων και την υιοθέτηση μέτρων που εξασφαλίζουν ουσιαστική ισότητα αποτελεσμάτων⁶³⁹. Ωστόσο, η UN Women (2023a)⁶⁴⁰ επισημαίνει ότι οι ανισότητες ενισχύονται όταν συνδυάζονται με άλλους άξονες αποκλεισμού, όπως η φυλή, η τάξη, η αναπηρία ή η μεταναστευτική ιδιότητα, αναδεικνύοντας τη σημασία της διαθεματικότητας (intersectionality).

Σε παγκόσμιο επίπεδο, ο δείκτης Φύλου των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDG Gender Index) 2024⁶⁴¹ παρέχει μια συνολική εικόνα της προόδου σε 139 χώρες και 56 δείκτες⁶⁴². Η έκθεση Equal Measures 2030 καταγράφει ότι καμία χώρα δεν βρίσκεται σε τροχιά επίτευξης της ισότητας των φύλων έως το 2030, ενώ εκτιμά ότι ένα κορίτσι που γεννιέται σήμερα θα χρειαστεί να φτάσει περίπου τα 97 της χρόνια για να δει την πλήρη ισότητα παγκοσμίως. Υπογραμμίζει δε, την ανάγκη για πολιτικές που λαμβάνουν υπόψη τις ανισότητες και τις πολλαπλές μορφές αποκλεισμού⁶⁴³. Παρακολουθώντας δεδομένα πριν και μετά την πανδημία COVID-19, ο δείκτης

⁶³⁶Πρβλ. United Nations. (2015), op.cit.

⁶³⁷ Πρβλ. UN Women. (2023a), op.cit.

⁶³⁸Πρβλ. UNICEF. (2017). *Gender equality: Glossary of terms and concepts*. UNICEF. p.3. <https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf>.

⁶³⁹Πρβλ. R. LeMoyné (2011). *Promoting gender equality: An equity-based approach to programming. Operational guidance overview in brief*. UNICEF.

⁶⁴⁰ Πρβλ. UN Women. (2023a), op.cit.

⁶⁴¹Πρβλ. Equal Measures 2030. (n.d.). 2024 SDG Gender Index. <https://equalmeasures2030.org/2024-sdg-gender-index/>.

⁶⁴²Πρβλ. Equal Measures 2030. (2024). *A gender equal future in crisis? Findings from the 2024 SDG Gender Index*. Equal Measures 2030.

⁶⁴³Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.199.

αναδεικνύει την επιδείνωση πολλών μορφών ανισότητας και την ανάγκη για συστημικές αλλαγές και συλλογική δράση.

Σε ευρύτερο πλαίσιο, η άρση των έμφυλων ανισοτήτων παραμένει κρίσιμη για την ανάπτυξη μιας κοινωνικά δίκαιης και περιβαλλοντικά βιώσιμης κοινωνίας⁶⁴⁴. Για το έτος 2025 τα στοιχεία καταγράφουν ότι μία στις πέντε γυναίκες έχει υποστεί σωματική ή/και σεξουαλική βία από οικείο σύντροφο τους τελευταίους δώδεκα μήνες, ενώ επιβλαβείς πρακτικές, όπως οι παιδικοί και καταναγκαστικοί γάμοι, παραμένουν ευρέως διαδεδομένες, επηρεάζοντας εκατομμύρια κορίτσια κάθε χρόνο⁶⁴⁵. Επιπλέον, σχεδόν πενήντα χώρες δεν διαθέτουν ακόμη νομοθεσία που να προστατεύει τις γυναίκες από την ενδοοικογενειακή βία, ενώ οι διακρίσεις στον εργασιακό τομέα συνεχίζουν να περιορίζουν τις επαγγελματικές προοπτικές των γυναικών⁶⁴⁶.

Συνοψίζοντας, η έμφυλη ισότητα δεν αφορά αποκλειστικά τις γυναίκες ούτε ταυτίζεται με το «γυναικείο ζήτημα»⁶⁴⁷. Αποτελεί προϋπόθεση δημοκρατίας, κοινωνικής συνοχής και αειφόρου ανάπτυξης, καθώς η πρόοδος μιας κοινωνίας εξαρτάται από την ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτών της. Τα Ηνωμένα Έθνη⁶⁴⁸ υπογραμμίζουν ότι η προώθηση της έμφυλης ισότητας είναι ζωτικής σημασίας για τη μείωση της φτώχειας, την ενίσχυση της υγείας και της εκπαίδευσης και τη διασφάλιση της ευημερίας των παιδιών και των οικογενειών. Για τον λόγο αυτό, η αναφορά στην ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης σε όλες τις πολιτικές (gender mainstreaming) νοείται ως συνέχεια των διεθνών δεσμεύσεων.

⁶⁴⁴ Πρβλ. W. L. Filho et al. (2021), op.cit.

⁶⁴⁵ Πρβλ. UN Women. (2025, November 19). *Facts and figures: Ending violence against women*. <https://www.unwomen.org/en/articles/facts-and-figures/facts-and-figures-ending-violence-against-women> · UNICEF. (2025, April 1). *Child marriage*. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>.

⁶⁴⁶ Πρβλ. UN Women. (2025, November 19), op.cit.

⁶⁴⁷ Πρβλ. Μ. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021), όπ.π.

⁶⁴⁸ Πρβλ. United Nations. (n.d.-a). *Gender equality*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>.

5.1.2 Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η ισότητα των φύλων αποτελεί κεντρικό άξονα της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Η ΕΕ έχει ενσωματώσει την ισότητα των φύλων ως θεμελιώδη αξία στο άρθρο 23 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁶⁴⁹ και στο άρθρο 8 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ⁶⁵⁰, το οποίο προβλέπει την υποχρέωση ενσωμάτωσης της έμφυλης διάστασης σε όλες τις πολιτικές (gender mainstreaming). Μετά την πανδημία COVID-19, το πρόγραμμα Next Generation EU ενσωμάτωσε την έμφυλη διάσταση ως βασικό κριτήριο κοινωνικής ανάκαμψης⁶⁵¹. Η Στρατηγική της ΕΕ για τη Δικαιοσύνη και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα αναγνωρίζει την ισότητα των φύλων ως προτεραιότητα διεθνούς συνεργασίας και θέτει στόχους όπως η εξάλειψη του μισθολογικού χάσματος, η ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική και την οικονομία και ο τερματισμός της έμφυλης βίας. Παράλληλα, η ΕΕ υιοθετεί διαθεματική προσέγγιση⁶⁵², αναγνωρίζοντας τις πολλαπλές μορφές ανισότητας που βιώνουν διαφορετικές ομάδες γυναικών.

Στο πλαίσιο της δέσμευσης για μια «Ένωση Ισότητας», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε το 2020–2021 πέντε στρατηγικές που προωθούν την ισότητα και την κοινωνική ένταξη ανεξαρτήτως φύλου, φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας, αναπηρίας, ηλικίας ή σεξουαλικού προσανατολισμού⁶⁵³. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται:

- η Στρατηγική για την Ισότητα των Φύλων 2020–2025,
- η Στρατηγική για την Ισότητα των LGBTIQ 2020–2025,
- η Στρατηγική για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία 2021–2030,
- το Σχέδιο Δράσης της ΕΕ κατά του Ρατσισμού 2020–2025,

⁶⁴⁹ Πρβλ. European Union. (2012a). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Official Journal of the European Union.

⁶⁵⁰ Πρβλ. European Union. (2012b). *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Official Journal of the European Union.

⁶⁵¹ Πρβλ. European Commission. (n.d.). *Justice and fundamental rights: Policies*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights_el.

⁶⁵² Πρβλ. European Commission. (2020a). *A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020–2025*. Publications Office of the European Union.

⁶⁵³ Πρβλ. European Commission. (n.d.), op.cit.

- και το *Στρατηγικό Πλαίσιο για τους Ρομά 2020–2030*.

Οι πρωτοβουλίες αυτές συγκροτούν ένα συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο που στοχεύει στη δημιουργία κοινωνιών χωρίς αποκλεισμούς, όπου η έμφυλη ισότητα αποτελεί θεμελιώδη αξία και πρακτική.

Η Στρατηγική για την *Ισότητα των Φύλων 2020–2025* αποτελεί το κεντρικό εργαλείο της ΕΕ για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών. Η στρατηγική αναπτύχθηκε αναγνωρίζοντας ότι οι σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές, όπως η κλιματική κρίση, η ψηφιακή μετάβαση και οι αλλαγές στην αγορά εργασίας, επηρεάζουν διαφορετικά τα φύλα και απαιτούν στοχευμένες πολιτικές⁶⁵⁴. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογραμμίζει ότι η ισότητα των φύλων αποτελεί θεμελιώδη αξία της Ένωσης και ότι η ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης σε όλες τις πολιτικές (gender mainstreaming) είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση των δομικών ανισοτήτων. Η στρατηγική καλύπτει όλους τους τομείς πολιτικής της ΕΕ και ενσωματώνει την έμφυλη διάσταση τόσο στις εσωτερικές όσο και στις εξωτερικές της πρωτοβουλίες. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ενδυνάμωση των γυναικών, στην πρόληψη και αντιμετώπιση της έμφυλης βίας και στη διασφάλιση ίσων ευκαιριών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Η διαθεματική προσέγγιση επιβεβαιώνεται ως βασική της αρχή. Η πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ursula von der Leyen, έχει επισημάνει ότι η αν και η ισότητα των φύλων αποτελεί θεμελιώδη αξία της Ένωσης, δεν έχει ακόμη επιτευχθεί πλήρως⁶⁵⁵. Η αξιοποίηση του συνόλου των ταλέντων και της πολυμορφίας της ευρωπαϊκής κοινωνίας θεωρείται κρίσιμη για την καινοτομία, την ανάπτυξη και τη δημοκρατική συνοχή. Η στρατηγική, επομένως, στοχεύει στην επιτάχυνση της προόδου και στη δημιουργία συνθηκών που επιτρέπουν σε όλα τα άτομα να συμμετέχουν ισότιμα.

Παρά τη σημαντική πρόοδο των τελευταίων δεκαετιών, η ΕΕ αναγνωρίζει ότι εξακολουθούν να υπάρχουν επίμονα εμπόδια: ανισότητες στην απασχόληση και στις αμοιβές, άνιση κατανομή της φροντίδας, περιορισμένη συμμετοχή των γυναικών σε

⁶⁵⁴Πρβλ. European Commission. (2020b). The Gender Equality Strategy 2020-2025. <https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/682425/en>.

⁶⁵⁵Πρβλ. European Commission. (2020b), op.cit.

θέσεις λήψης αποφάσεων και υψηλά επίπεδα έμφυλης βίας και παρενόχλησης⁶⁵⁶. Η στρατηγική αντιμετωπίζει τα ζητήματα αυτά μέσα από συγκεκριμένες προτεραιότητες, όπως: την πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας, την προώθηση της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών, την ενίσχυση της συμμετοχής τους στην πολιτική και οικονομική ζωή, την εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων και την ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης. Οι προτεραιότητες αυτές συνδέονται άμεσα με τον ΣΒΑ 5⁶⁵⁷.

Ένας εξειδικευμένος οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) για την προώθηση της ισότητας των φύλων και την υποστήριξη της ενσωμάτωσης της έμφυλης διάστασης σε όλες τις πολιτικές των κρατών-μελών είναι το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (European Institute for Gender Equality- EIGE). Αποστολή του είναι η παραγωγή αξιόπιστων δεδομένων, η ανάπτυξη εργαλείων πολιτικής και η παροχή τεκμηριωμένης γνώσης για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου⁶⁵⁸. Ο EIGE υποστηρίζει τα κράτη-μέλη στην παρακολούθηση της εφαρμογής έμφυλης βίας μέσω εξειδικευμένων δεικτών και εργαλείων⁶⁵⁹. Η ΕΕ, μέσω του EIGE⁶⁶⁰, παρακολουθεί συστηματικά την πρόοδο των κρατών-μελών αναφορικά με την έμφυλη ισότητα.

Κεντρικό εργαλείο του Ινστιτούτου αποτελεί ο Δείκτης Ισότητας των Φύλων (Gender Equality Index)⁶⁶¹, ο οποίος αποτυπώνει την πρόοδο των κρατών-μελών σε τομείς όπως η εργασία, η οικονομία, η εξουσία, η υγεία, η γνώση, ο χρόνος και η βία κατά των γυναικών. Ο τομέας της βίας δεν συγκρίνει γυναίκες και άνδρες, αλλά καταγράφει αποκλειστικά τις εμπειρίες βίας των γυναικών, παρέχοντας κρίσιμους δείκτες για την παρακολούθηση των πιο συχνών μορφών έμφυλης βίας. Ωστόσο, η έλλειψη ολοκληρωμένων και συγκρίσιμων δεδομένων δεν επιτρέπει ακόμη την

⁶⁵⁶ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2023b). *Gender Equality Index 2023: Towards a green transition in transport and energy*. EIGE. <https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/Gender%20Equality%20Index%202023.pdf>.

⁶⁵⁷ Πρβλ. European Commission. (2020a), op.cit.

⁶⁵⁸ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (n.d.-a). *About EIGE*. <https://eige.europa.eu/about>.

⁶⁵⁹ Πρβλ. European Parliament. (2023). *Combating violence against women: MEPs back EU accession to Istanbul Convention*. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230505IPR85009/combating-violence-against-women-meps-back-eu-accession-to-istanbul-convention>.

⁶⁶⁰ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2023b), op.cit.

⁶⁶¹ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (n.d.-a), op.cit.

πλήρη ενσωμάτωση του τομέα αυτού στη συνολική βαθμολογία του Δείκτη, γεγονός που αναγνωρίζεται και στη Στρατηγική για την Ισότητα των Φύλων της ΕΕ⁶⁶².

Το έτος 2026, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τη νέα *Στρατηγική για την Ισότητα των Φύλων 2026–2030*, η οποία αποτελεί τη συνέχεια και την αναβάθμιση της προηγούμενης στρατηγικής⁶⁶³. Η νέα στρατηγική ενσωματώνει τα συμπεράσματα του Roadmap for Women's Rights (2025) και υιοθετεί μια διττή προσέγγιση: στοχευμένες δράσεις και συστηματικό gender mainstreaming σε όλους τους τομείς πολιτικής. Η Στρατηγική 2026–2030 δίνει ιδιαίτερη έμφαση: στην αντιμετώπιση της έμφυλης βίας και της διαδικτυακής έμφυλης βίας, στην οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών, στην υγεία των γυναικών και το κενό υγείας για τις γυναίκες ("women's health gap"), στην ισότητα στην αγορά εργασίας και την εξάλειψη του μισθολογικού χάσματος, στην ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην ηγεσία και στη λήψη αποφάσεων, στην αντιμετώπιση της έμφυλης διάστασης της τεχνητής νοημοσύνης και των «συνθετικά παραποιημένων πολυμέσων με τεχνητή νοημοσύνη» (deepfakes) και στην προστασία των θυμάτων βίας μέσω της εφαρμογής της νέας Οδηγίας για την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών (VAW Directive)⁶⁶⁴. Η στρατηγική υιοθετεί πια ρητά *διαθεματική προσέγγιση (intersectionality)*, αναγνωρίζοντας ότι οι γυναίκες βιώνουν πολλαπλές και αλληλεπικαλυπτόμενες μορφές διακρίσεων ανάλογα με τη φυλή, την εθνοτική καταγωγή, την αναπηρία, τη σεξουαλική ταυτότητα, την κοινωνικοοικονομική θέση ή τη μεταναστευτική ιδιότητα.

Σημαντική καινοτομία της νέας στρατηγικής αποτελεί η αναγνώριση της έμφυλης βίας ως "συστημικού κινδύνου" στο πλαίσιο του Digital Services Act (DSA)⁶⁶⁵, με ειδικές υποχρεώσεις για τις πολύ μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες (VLOPs) σχετικά με deepfakes⁶⁶⁶, μη συναινετική διάδοση εικόνων και διαδικτυακή παρενόχληση. Η Στρατηγική 2026–2030 επιδιώκει να επιταχύνει την πρόοδο της ΕΕ

⁶⁶² Πρβλ. European Commission. (2020a), op.cit.

⁶⁶³ Πρβλ. European Commission. (2026). *Gender Equality Strategy 2026–2030*. COM(2026) 113 final. https://commission.europa.eu/document/download/1f5fa936-9fba-4435-93f5-32fa220bac82_en?filename=gender-equality-strategy-2026-2030.pdf&prefLang=el.

⁶⁶⁴ Πρβλ. European Commission. (2026), op.cit.

⁶⁶⁵ Πρβλ. European Union. (2022). *Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act)*. Official Journal of the European Union.

⁶⁶⁶ Πρβλ. European Union. (2024). *Directive (EU) 2024/... on combating violence against women and domestic violence*. Official Journal of the European Union.

προς την επίτευξη της ισότητας των φύλων έως το 2030, ενισχύοντας παράλληλα την εφαρμογή της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης.

Συμπερασματικά, με την ενσωμάτωση της νέας στρατηγικής, η ΕΕ αναγνωρίζει ότι η έμφυλη ισότητα αποτελεί προϋπόθεση δημοκρατίας, ασφάλειας, κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ανάπτυξης. Παρά ταύτα, η ίδια η ΕΕ διαπιστώνει ότι η πρόοδος παραμένει αργή και άνιση, γεγονός που καθιστά αναγκαία την ενίσχυση των μηχανισμών παρακολούθησης⁶⁶⁷. Με βάση τις τρέχουσες τάσεις, καμία χώρα δεν βρίσκεται σε ικανοποιητική πορεία για την επίτευξη της ισότητας των φύλων μέσα στη δεκαετία 2020-2030, ενώ η επίτευξη του ΣΒΑ 5 παραμένει μια «ανεκπλήρωτη υπόσχεση»⁶⁶⁸. Η εικόνα αυτή αναδεικνύει την ανάγκη να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό τα κράτη-μέλη ανταποκρίνονται στις ευρωπαϊκές και διεθνείς προκλήσεις, μέσα από τις εθνικές πρωτοβουλίες και στρατηγικές τους.

5.1.3 Εθνικές πρωτοβουλίες

Η ισότητα των φύλων αποτελεί διαχρονικό ζήτημα στην Ελλάδα και συνδέεται στενά με τη δημοκρατική παράδοση της χώρας. Στην Ελλάδα, οι έμφυλοι ρόλοι διαμορφώθηκαν ιστορικά μέσα από πατριαρχικές δομές, με την ανδρική ταυτότητα να συνδέεται με τη δημόσια σφαίρα και την οικονομική εξασφάλιση, ενώ η γυναικεία ταυτότητα με τη φροντίδα και την ιδιωτική ζωή⁶⁶⁹. Η Μεταπολίτευση συνδέεται με την ανάπτυξη του δεύτερου κύματος του φεμινιστικού κινήματος που οδήγησε σε σημαντικές θεσμικές αλλαγές, όπως η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας (1975, άρθρο 4 §2) και η ενσωμάτωση διεθνών συμβάσεων (άρθρο 28)⁶⁷⁰.

⁶⁶⁷ Πρβλ. European Commission. (2026, February 14). *Commission proposes new measures to strengthen EU crisis response*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_526.

⁶⁶⁸ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. p.198. · Equal Measures 2030. (2024), op.cit.

⁶⁶⁹ Πρβλ. Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Δ. Σακκά (2007). *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: μελέτες για τις ταυτότητες στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. (Δ. Σακκά, Επιμ.) Αθήνα: Gutenberg.

⁶⁷⁰ Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021), όπ.π.

Καθοριστική τομή αποτέλεσε ο ν. 1329/1983⁶⁷¹, ο οποίος αντικατέστησε το πατριαρχικό οικογενειακό δίκαιο με ένα σύγχρονο πλαίσιο ισότιμης οικογένειας, καταργώντας την προίκα, θεσπίζοντας τη γονική μέριμνα και κατοχυρώνοντας την ισότιμη λήψη αποφάσεων. Στη συνέχεια, η ίδρυση του Συμβουλίου Ισότητας (1982) και της Γενικής Γραμματείας Ισότητας (1985) ενίσχυσαν τον θεσμικό μηχανισμό για την προώθηση της ισότητας.

Από τη δεκαετία του 1990 έως σήμερα, υλοποιήθηκε σημαντικό νομοθετικό έργο: θετικές δράσεις και ποσοτώσεις, κύρωση του Πρωτοκόλλου της CEDAW, νομοθεσία για την εμπορία ανθρώπων, ρυθμίσεις για την ίση μεταχείριση (ν. 3488/2006) και μέτρα για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας⁶⁷². Το *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021–2025* ευθυγραμμίζεται με τη Στρατηγική της ΕΕ και τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, δίνοντας έμφαση στην πρόληψη της βίας, στην ενδυνάμωση των γυναικών και στη λειτουργία δικτύου δομών υποστήριξης⁶⁷³.

Ο ν. 4604/2019 για την ουσιαστική ισότητα των φύλων ενίσχυσε περαιτέρω το θεσμικό πλαίσιο, προβλέποντας τη σύσταση Δημοτικών και Περιφερειακών Επιτροπών Ισότητας και ενισχύοντας τις πολιτικές ίσης μεταχείρισης σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Παράλληλα, υλοποιούνται προγράμματα όπως το SHARE, που προωθούν τη συμφιλίωση επαγγελματικής και προσωπικής ζωής και την ισότιμη κατανομή της φροντίδας⁶⁷⁴.

Σημαντική καινοτομία αποτελεί ο «Οδηγός Τσέπης για την Έμφυλη Βία» (GBV Pocket Guide)⁶⁷⁵, μια ψηφιακή εφαρμογή που παρέχει ενημέρωση και καθοδήγηση για την αντιμετώπιση περιστατικών έμφυλης βίας, σε συνεργασία με τη UNICEF.

⁶⁷¹Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021), όπ. π., σσ.138-141.

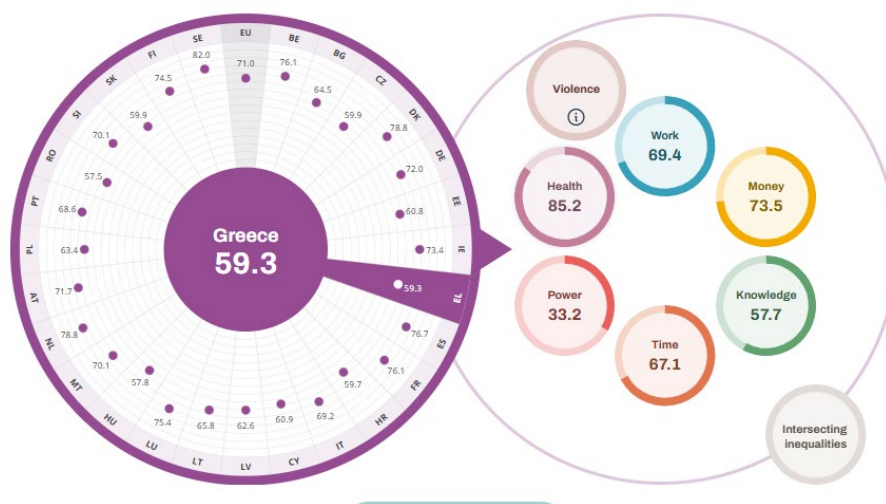
⁶⁷²Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021), όπ. π. σελ 167-169, 179-181.

⁶⁷³Πρβλ. General Secretariat for Demography, Family Policy and Gender Equality. (2021). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021–2025*. <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2021/12/ΕΣΔΙΦ-2021-2025.pdf>.

⁶⁷⁴Πρβλ. Γενική Γραμματέας Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (χ.χ.).<https://isotita.gr/geniki-grammateas-isotitas/>.

⁶⁷⁵ Πρβλ. General Secretariat for Demography, Family Policy and Gender Equality. (n.d.). *GBV guidelines*. <https://isotita.gr/gbv-guidelines/>.

Παρά τις θεσμικές προόδους, ο Δείκτης Ισότητας των Φύλων του EIGE για τη χώρα καταγράφει ότι η πρόοδος παραμένει αργή και άνιση⁶⁷⁶. Η Ελλάδα κατατάσσεται σταθερά στις τελευταίες θέσεις της ΕΕ από το 2010 έως σήμερα, με καλύτερες επιδόσεις στους τομείς της υγείας και της γνώσης, αλλά σημαντικές υστερήσεις στην εξουσία, την εργασία και τον χρόνο (Εικόνα 1)⁶⁷⁷.

Εικόνα 1. Κυκλικός δείκτης ισότητας φύλων για την Ελλάδα (2024). Πηγή: European Institute for Gender Equality (EIGE), *Gender Equality Index 2024 – Greece country profile (archived infographic)*⁶⁷⁸

Αξίζει να επισημανθεί ότι από το 2026, η Ελλάδα προχωρά στη διαμόρφωση ενός νέου Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2026–2030, το οποίο ευθυγραμμίζεται με τη Στρατηγική της ΕΕ για την Ισότητα των Φύλων 2026–2030, τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης και τις δεσμεύσεις της χώρας στο πλαίσιο του ΣΒΑ 5⁶⁷⁹. Το νέο σχέδιο δίνει έμφαση στην πρόληψη και αντιμετώπιση της έμφυλης και της διαδικτυακής έμφυλης βίας, στην οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών και τη

⁶⁷⁶Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2021a). *Gender Equality Index 2021*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021>. European Institute for Gender Equality. (2023a). *Greece: Gender Equality Index 2023*. EIGE. <https://europedirectpiraeus.gr/wp-content/uploads/2024/03/gender-equality-index-2023-MHAG23008ENN.pdf>.

⁶⁷⁷Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2021a), op.cit · European Institute for Gender Equality. (2024). *Gender Equality Index 2024: Country profiles*. EIGE. https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-country-profiles?language_content_entity=en.

⁶⁷⁸ Σημείωση: Το infographic προέρχεται από το επίσημο country profile της Ελλάδας για τον Gender Equality Index 2024. Ο EIGE έχει αποσύρει τις online σελίδες του έτους 2024 και έχει ενσωματώσει τα country profiles στο αρχείο Gender Equality Index 2024: Country Profiles.

⁶⁷⁹ Πρβλ. Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. (2025). *Ανακοίνωση για το νέο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2026–2030*. Αθήνα: ΥΚΣΟ.

μείωση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, στην προώθηση της ισότητας στην εκπαίδευση, την υγεία και την κοινωνική πολιτική και στην ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης (gender mainstreaming) σε όλους τους τομείς δημόσιας πολιτικής. Παράλληλα, προβλέπεται η ενίσχυση των Δημοτικών και Περιφερειακών Επιτροπών Ισότητας, η αναβάθμιση των δομών υποστήριξης θυμάτων βίας, η ανάπτυξη νέων ψηφιακών εργαλείων ενημέρωσης και η εφαρμογή των υποχρεώσεων της χώρας που απορρέουν από την Οδηγία για την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών (2024)⁶⁸⁰. Το νέο πλαίσιο 2026–2030 στοχεύει στη συστηματική παρακολούθηση της προόδου μέσω δεικτών του EIGE και των ευρωπαϊκών μηχανισμών αξιολόγησης.

Με βάση τα παραπάνω, η πορεία της ισότητας των φύλων στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από σημαντικές θεσμικές τομές, αλλά και από επίμονες δομικές ανισότητες. Παρά τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και τα εθνικά σχέδια δράσης, η χώρα εξακολουθεί να καταγράφει χαμηλές επιδόσεις στους ευρωπαϊκούς δείκτες, ενώ τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας και οι έμφυλες ανισότητες στην εργασία και την εκπροσώπηση παραμένουν υψηλά. Η επίσημη αποτύπωση της προόδου από τους ελληνικούς φορείς και η επικαιροποίηση των πολιτικών για την περίοδο μετά το 2025 αποτελούν κρίσιμα βήματα για την ουσιαστική προώθηση της ισότητας των φύλων.

5.2 Ισοτιμία φύλων (gender equity) & αναλογία φύλων (gender parity)

Η διάκριση μεταξύ ισότητας (equality) και ισοτιμίας (equity) είναι κρίσιμη, καθώς η δεύτερη αναγνωρίζει ότι η άρση των ανισοτήτων απαιτεί στοχευμένες παρεμβάσεις και όχι απλώς ίση μεταχείριση. Η ισοτιμία των φύλων (Gender Equity) αναφέρεται στη δίκαιη κατανομή πόρων, ευκαιριών και ευθυνών μεταξύ γυναικών και ανδρών, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές ανάγκες, αφετηρίες και εμπόδια που

⁶⁸⁰ Πρβλ. European Union. (2024). *Directive (EU) .../2024 on combating violence against women and domestic violence*. Official Journal of the European Union.

αντιμετωπίζουν⁶⁸¹. Σε αντίθεση με την ισότητα, η οποία προϋποθέτει την ίδια μεταχείριση για όλους, η ισοτιμία επιδιώκει την άρση των υπαρχουσών ανισοροπιών, ώστε να διασφαλιστεί πραγματική δικαιοσύνη. Η προσέγγιση αυτή υιοθετήθηκε ήδη από τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (1945), ο οποίος θεμελίωσε τη διεθνή δέσμευση για την προώθηση της ισοτιμίας των φύλων⁶⁸².

Η κοινωνικοποίηση προς την ισοτιμία των φύλων προϋποθέτει ευελιξία στους έμφυλους ρόλους και αμφισβήτηση στερεοτυπικών αντιλήψεων που περιορίζουν τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια⁶⁸³. Έρευνες δείχνουν ότι υψηλότερα επίπεδα ισοτιμίας συνδέονται με μεγαλύτερη κοινωνική ευημερία, υγεία και οικονομική ανάπτυξη, γεγονός που καθιστά την προώθησή της κρίσιμο παράγοντα για τη συνολική πρόοδο των κοινωνιών⁶⁸⁴.

Η αναλογία φύλων (Gender Parity) αποτελεί συμπληρωματική έννοια και αναφέρεται στην αριθμητική ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών σε συγκεκριμένους τομείς, όπως η εκπαίδευση, η αγορά εργασίας ή η ηγεσία⁶⁸⁵. Αποτελεί βασικό δείκτη παρακολούθησης της συμμετοχής των φύλων και χρησιμοποιείται διεθνώς για την αποτύπωση της προόδου προς την ισότητα⁶⁸⁶. Η επίτευξη ισότιμης εκπροσώπησης αποτελεί μία από τις δύο κεντρικές στρατηγικές για την προώθηση της ισότητας των φύλων, μαζί με την ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης στις πολιτικές.

⁶⁸¹Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (n.d.-b). *Gender equity*. <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1262>.

⁶⁸²Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. pp.199.

⁶⁸³Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. pp. 126-127.

⁶⁸⁴Πρβλ. N. C. Woitowich et al. (2021). COVID-19 Threatens Progress Toward Gender Equity Within Academic Medicine. *Academic Medicine*, 96, σσ.813–816.doi: 10.1097/ACM.0000000000003782. · R. A. Reynolds & J. C. Wellons (2022). The journey from gender equity to equality. *J NeurosurgPediatr*, 29, σσ. 127-129. Published online November 5, 2021; DOI: 10.3171/2021.8.PEDS2135.

⁶⁸⁵Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (n.d.-c). *Gender parity*. <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1258>.

⁶⁸⁶Πρβλ. UN Women. (n.d.-b). *Gender parity index*. <https://www.unescwa.org/sd-glossary/gender-parity-index>.

5.3 Ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου και ανισότητες φύλου

Σύγχρονες μελέτες επιβεβαιώνουν ότι οι έμφυλες ανισότητες παραμένουν βαθιά ριζωμένες σε κοινωνικούς θεσμούς, πρακτικές και πολιτισμικές αντιλήψεις⁶⁸⁷. Η ένταξη της διάστασης του φύλου (*gender mainstreaming*) αποτελεί τη βασική στρατηγική των Ηνωμένων Εθνών και της διεθνούς κοινότητας για την προώθηση της ισότητας και των δικαιωμάτων των γυναικών και των κοριτσιών. Πρόκειται για μια συστηματική διαδικασία που εξετάζει τις επιπτώσεις κάθε σχεδιαζόμενης δράσης – νομοθεσίας, πολιτικής ή προγράμματος– σε γυναίκες και άνδρες, κορίτσια και αγόρια⁶⁸⁸. Στόχος είναι οι εμπειρίες, οι ανάγκες και οι ανησυχίες όλων των φύλων να ενσωματώνονται στον σχεδιασμό, την εφαρμογή, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των πολιτικών, ώστε να διασφαλίζεται η ισότητα και να αποτρέπεται η αναπαραγωγή ανισοτήτων⁶⁸⁹.

Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου συνδέεται άρρηκτα με την έμφυλη οπτική που αποκαλύπτει τους μηχανισμούς (ανά)παραγωγής των ανισοτήτων⁶⁹⁰. Τέτοιοι μηχανισμοί όπως είναι οι θεσμοί της οικογένειας και του σχολείου αναπαράγουν ιδεολογίες και συμπεριφορές που περιορίζουν τις νέες γενιές σε στερεοτυπικούς ρόλους⁶⁹¹. Με τον τρόπο αυτό το κοινωνικό φύλο συγκροτείται μέσα από σχέσεις εξουσίας και ιεραρχίες που παγιώνουν την ανισότητα⁶⁹².

⁶⁸⁷ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2024), *op.cit.* Ε. Παπάνης & Α. Μπούνα (2020), *όπ.π.*· Μ. Στρατηγάκη (2021), *όπ.π.*· Μ. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021), *όπ.π.*· Β. Παπακίτσου (2021), *όπ.π.*· Θ. Θάνος & Δ. Κογκίδου (2022). *Φύλο και Εκπαίδευση: Για μια Συμπεριληπτική Εκπαίδευση χωρίς Βία και Διακρίσεις*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις: Τζιόλα. · Β. Πλιόγκου & Ε. Κουτσουράκη (Επιμ.). (2025). *Έμφυλες ταυτότητες σε κρίση*· Συλλογικό. Αθήνα: Γκόννης.

⁶⁸⁸ Πρβλ. UNICEF. (2017), *op.cit.*

⁶⁸⁹ Πρβλ. UNICEF. (2017), *op.cit.*

⁶⁹⁰ Πρβλ. Μ. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021), *όπ.π.*

⁶⁹¹ Πρβλ. Μ. Arnot (2004), *όπ.π.* σσ. 196-197. Η Madeleine Arnot, κοινωνιολόγος στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, υποστηρίζει ότι στη Βρετανία ο κύκλος αναπαραγωγής των ανισοτήτων των φύλων είναι φαύλος. Τα σχολεία και η οικογένεια λειτουργούν για να αναπαράγουν ιδεολογίες και μαθημένες στάσεις και συμπεριφορές που κάθε φορά θα περιορίζουν τη νέα γενιά που μεγαλώνει και αναλαμβάνει τους ίδιους ρόλους.

⁶⁹² Πρβλ. J. Butler (1990). *op.cit.* p.xii. Το κοινωνικό φύλο αναδύεται ως η παγιωμένη μορφή της σεξουαλοποίησης της ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Από αυτή την άποψη, η σεξουαλική ιεραρχία παράγει και παγιώνει το κοινωνικό φύλο.

Στο έργο της *Gender Transformations*, η Walby (1997) αναλύει πώς οι αυξημένες ευκαιρίες για τις γυναίκες συνυπάρχουν με νέες μορφές ανισότητας. Παράγοντες όπως το φύλο, η τάξη, η εθνικότητα και οι παγκόσμιες κοινωνικοοικονομικές πιέσεις διαμορφώνουν νέες μορφές πολυπρισματικής διάκρισης⁶⁹³. Επομένως, η πρόοδος δεν είναι γραμμική, αλλά συνοδεύεται από μετατοπίσεις που δημιουργούν νέες προκλήσεις για την ισότητα των φύλων.

Οι περισσότερες φεμινιστικές προσεγγίσεις συμφωνούν ότι οι πολιτισμικοί ορισμοί της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας αποτελούν βασικούς μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής των ανισοτήτων⁶⁹⁴. Η UN Women υπογραμμίζει ότι οι έμφυλες ανισότητες παραμένουν συστημικές και διαπερνούν όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, από την εργασία έως την πολιτική εκπροσώπηση⁶⁹⁵.

Η κατανόηση των έμφυλων ανισοτήτων προϋποθέτει διαθεματική προσέγγιση, καθώς το φύλο αλληλεπιδρά με παράγοντες όπως η τάξη, η εθνικότητα, η σεξουαλικότητα και η αναπηρία, παράγοντας πολλαπλές και αλληλοεπικαλυπτόμενες μορφές ανισότητας⁶⁹⁶.

5.4 Σύγχρονες μορφές έμφυλης κοινωνικοποίησης και διακρίσεων

Τα τελευταία χρόνια, διεθνείς οργανισμοί και ερευνητικά κέντρα καταγράφουν σημαντικές εξελίξεις σχετικά με την έμφυλη ισότητα, οι οποίες αναδεικνύουν τόσο

⁶⁹³Πρβλ. S. Walby (1997). *Gender Transformations*. London: Routledge. Η Walby καταγράφει τις αλλαγές στην απασχόληση, την εκπαίδευση και την πολιτική εκπροσώπηση των γυναικών και τις πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ φύλου, τάξης και εθνότητας, μεταξύ των τοπικών συνθηκών και των παγκόσμιων πιέσεων που καθορίζουν μαζί τη θέση της γυναίκας τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στον ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό κόσμο. Ανάμεσα σε άλλα εξετάζει και το φαινόμενο της ευελιξίας της εργασίας και την επιρροή της στη συνολική αγορά εργασίας, την πολιτική και κοινωνική θεωρία των φύλων, τη διάσταση του φύλου, της ιθαγένειας, της εθνικότητας και του φύλου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

⁶⁹⁴Πρβλ. R. W. Connell (1987), op.cit

⁶⁹⁵ Πρβλ. UN Women. (n.d.-a). *Gender equality: Women's rights in review*. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/gender-equality>.

⁶⁹⁶ Πρβλ. K. Crenshaw (1989), op.cit.

την πρόοδο όσο και τις νέες μορφές ανισότητας. Σύμφωνα με την έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας⁶⁹⁷ έχουν σημειωθεί βελτιώσεις σε κρίσιμους δείκτες, όπως το προσδόκιμο ζωής των γυναικών και η πρόσβαση των κοριτσιών στην εκπαίδευση, με πολλές αναπτυσσόμενες χώρες να παρουσιάζουν ταχύτερη πρόοδο από ό,τι στο παρελθόν⁶⁹⁸. Ωστόσο, η οικονομική και πολιτική ισχύς των γυναικών παραμένει περιορισμένη⁶⁹⁹. Η Παγκόσμια Τράπεζα επισημαίνει ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να υποεκπροσωπούνται στην αμειβόμενη εργασία, να συγκεντρώνονται σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις και να αποτελούν δυσανάλογο ποσοστό των φτωχότερων νοικοκυριών, οδηγώντας στο φαινόμενο της «θηλυκοποίησης της φτώχειας»⁷⁰⁰. Η πρόσφατη έκθεση *The Middle-Income Trap* υπογραμμίζει ότι οι πατριαρχικές νόρμες εξακολουθούν να περιορίζουν τις ευκαιρίες των γυναικών στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας και στην κοινωνική κινητικότητα⁷⁰¹.

Παράλληλα, αναπτύσσονται νέα εργαλεία μέτρησης των οικονομικών συνεπειών της έμφυλης ανισότητας. Ο Παγκόσμιος Δείκτης Διαστρεβλώσεων Φύλου (Global Gender Distortions Index – GGDI), που αναπτύσσεται από το Κέντρο Οικονομικής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Yale, επιχειρεί να ποσοτικοποιήσει τις απώλειες στην οικονομική ανάπτυξη που προκύπτουν από τις ανισότητες στην αγορά εργασίας, συνδέοντας μισθολογικές διαφορές, προσφορά εργασίας και απασχόληση με την παραγωγικότητα⁷⁰².

⁶⁹⁷ Πρβλ. World Bank. (n.d.). *Who we are*. <https://www.worldbank.org/ext/en/who-we-are>. Η Παγκόσμια Τράπεζα είναι ένας διεθνής οργανισμός ανάπτυξης που ανήκει στα κράτη-μέλη του και χρηματοδοτεί έργα και πολιτικές για την αντιμετώπιση της φτώχειας και την προώθηση της ανάπτυξης, με τη μεγαλύτερη επιρροή να ασκούν οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

⁶⁹⁸ Πρβλ. The World Bank. (2011). *The World Development Report 2012: Gender Equality and Development*. Washington DC: The World Bank.

⁶⁹⁹ Πρβλ. R. T. Schaefer (2014), op.cit.

⁷⁰⁰ Πρβλ. The World Bank. (2011), op.cit. Ανεξάρτητα από τον πολιτισμό, οι γυναίκες παντού υποφέρουν από θέση δεύτερης κατηγορίας. Υπολογίζεται ότι οι γυναίκες καλλιεργούν τη μισή τροφή του κόσμου, αλλά σπάνια κατέχουν γη. Αποτελούν το ένα τρίτο του παγκόσμιου αμειβόμενου εργατικού δυναμικού, αλλά γενικά βρίσκονται στις χαμηλότερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με επικεφαλής γυναίκες, τα οποία φαίνεται να αυξάνονται σε πολλά έθνη, βρίσκονται συνήθως στα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού.

⁷⁰¹ Πρβλ. The World Bank. (2024). *World Development Report 2024: The Middle-income Trap*. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2024>.

⁷⁰² Πρβλ. The World Bank. (2024). op.cit. Ο GGDI υπολογίζεται μέσα από παρατηρούμενες διαφορές στους μισθούς των γυναικών, την προσφορά εργασίας και την απασχόληση μεταξύ του τύπου εργασίας για να εξαχθεί μια εκτίμηση των απωλειών ή κερδών παραγωγικότητας σε ολόκληρη την οικονομία. Με την ποσοτικοποίηση των απωλειών ανάπτυξης που προκύπτουν από την ανισότητα των

Οι εξελίξεις αυτές καθιστούν αναγκαία την κατανόηση νέων όρων και φαινομένων που έχουν αναδυθεί στη διεθνή συζήτηση για το φύλο και τις ανισότητες. Στις επόμενες υποενότητες παρουσιάζονται σύγχρονες έννοιες, οι οποίες αποτυπώνουν τις σύγχρονες μορφές και εκφάνσεις της έμφυλης ανισότητας στον 21ο αιώνα.

5.4.1 Έμφυλη γενοκτονία (*gendercide*)

Ο όρος έμφυλη γενοκτονία (*gendercide*), που εισήχθη από τη Mary Anne Warren (1985), περιγράφει τη συστηματική ή δομικά παραγόμενη εξόντωση ατόμων συγκεκριμένου φύλου⁷⁰³. Στη διεθνή βιβλιογραφία χρησιμοποιείται κυρίως για να αποδώσει την εκτεταμένη απώλεια γυναικών μέσω πρακτικών, όπως η προγεννητική επιλογή φύλου, η επιλεκτική άμβλωση, η βρεφοκτονία και η παραμέληση κοριτσιών⁷⁰⁴.

Η Παγκόσμια Τράπεζα εκτιμά ότι περίπου 3,9 εκατομμύρια γυναίκες και κορίτσια «λείπουν» κάθε χρόνο σε χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, λόγω προτίμησης για γιους, αυξημένης παιδικής θνησιμότητας κοριτσιών και θανάτων σε αναπαραγωγική ηλικία⁷⁰⁵. Το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο σε περιοχές της Ασίας, όπου πολιτισμικές νόρμες και οικογενειακές στρατηγικές ευνοούν την

φύλων και την απόσταξη τους σε ένα ενιαίο μέτρο, το GGDΙ επιτρέπει συγκρίσεις μεταξύ χρόνου και τοποθεσιών που μπορούν να συμβάλλουν στη λήψη αποφάσεων πολιτικής.

⁷⁰³Πρβλ. M. A. Warren (1985). *Gendercide: The implications of sex selection*. Totowa, NJ: Rowman & Allanheld. · V. Grech (2015). Gendercide and femineglect. *Early Human Development*, 91(12), 851–854. <https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2015.09.010>. Η ιδέα και οι πιθανές συνέπειές της είχαν συλληφθεί από το 1793, όταν ο μαρκήσιος Nicolas de Condorcet είχε εικάσει ότι η επίδραση στην ανθρωπότητα της ανακάλυψης ενός μέσου για την παραγωγή ενός αρσενικού ή θηλυκού παιδιού σύμφωνα με τη θέληση των γονέων ως κοινή πρακτική, θα μπορούσε να οδηγήσει σε αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, οι συνέπειες των οποίων θα μπορούσαν να είναι επιβλαβείς για την ειρηνική ανάπτυξη της ανθρωπότητας.

⁷⁰⁴Πρβλ. Socialists & Democrats. (n.d.). *Gendercide: The missing women?* <https://socialistsanddemocrats.eu/content/gendercide-missing-women>.

⁷⁰⁵Πρβλ. The World Bank. (2011), op. cit.

απόκτηση αρσενικών παιδιών⁷⁰⁶, οδηγώντας σε δημογραφική αρρενοποίηση και σημαντικές ανισορροπίες φύλου⁷⁰⁷.

Η διεθνής συζήτηση αναγνωρίζει πλέον τη διάκριση φύλου ως σοβαρή παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία απαιτεί συντονισμένες παρεμβάσεις σε επίπεδο πολιτικής, υγειονομικής πρακτικής και κοινωνικής ευαισθητοποίησης⁷⁰⁸.

Η έμφυλη γενοκτονία δεν περιορίζεται σε προγεννητικές πρακτικές, αλλά συνδέεται με ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές δομές που υποτιμούν τη ζωή των κοριτσιών και των γυναικών. Ο Holter (2002) επισημαίνει ότι το φαινόμενο της γενοκτονίας των κοριτσιών και γυναικών εντάσσεται σε συστήματα έμφυλης διαφοροποίησης και συγκρούσεων, τα οποία μπορούν να ενισχυθούν σε περιόδους κοινωνικής αστάθειας, πολέμου ή εθνοτικών εντάσεων⁷⁰⁹. Σε τέτοια πλαίσια, η έμφυλη γενοκτονία λειτουργεί συχνά ως μέρος ευρύτερων διαδικασιών βίας, όπως η γενοκτονία ή η εθνοκτονία, όπου το φύλο γίνεται άξονας στοχοποίησης και επιθετικότητας⁷¹⁰.

Η αντιμετώπιση του φαινομένου απαιτεί πολυεπίπεδες παρεμβάσεις: αυστηρό νομικό πλαίσιο για την απαγόρευση της επιλογής φύλου, εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση επαγγελματιών υγείας, ενίσχυση των δικαιωμάτων των κοριτσιών και πρόσβαση σε εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη και εργασία χωρίς διακρίσεις⁷¹¹. Η διεθνής βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι η πρόληψη συνδέεται άμεσα

⁷⁰⁶Πρβλ. V. Grech (2015), *op.cit.* σύμφωνα με την πατριαρχική παράδοση του Κουμφουκιανισμού προτιμάται το αρσενικό παιδί που οδηγεί σε υψηλότερο ποσοστό ανδρών σε όλες τις ηλικίες και χαρακτηρίζεται από έντονη προτίμηση γιου και γυναικεία υποταγή. Η προτίμηση των θηλυκών απογόνων είναι σπάνια και αξιοσημείωτη. Πράγματι, έχει υπολογιστεί ότι περισσότερα κορίτσια έχουν σκοτωθεί τον τελευταίο μισό αιώνα, απλώς και μόνο επειδή είναι θηλυκά, από το άθροισμα όλων των ανδρών που σκοτώθηκαν σε όλους τους πολέμους του 20ού αιώνα.

⁷⁰⁷Πρβλ. I. Attané & C. Z. Guilmoto (Eds.). (2007). *Watering the neighbour's garden*. Paris: Committee for International Cooperation in National Research in Demography (CICRED).

⁷⁰⁸ Πρβλ. OHCHR, UNFPA, UNICEF, UN Women, & World Health Organization. (2011). *Preventing gender-biased sex selection: An interagency statement*. World Health Organization. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/GenderAndEquality/PreventingGenderBiasedSexSelection.pdf> · European Parliament. (2013). *Resolution on gendercide: The missing women?* [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET\(2012\)433777_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET(2012)433777_EN.pdf).

⁷⁰⁹Πρβλ. Ø. G. Holter (2002). A theory of gendercide. *Journal of Genocide Research*, 4(1), 11–38. <https://doi.org/10.1080/14623520120113883>.

⁷¹⁰ Πρβλ. Ø. G. Holter (2002), *op.cit.*

⁷¹¹Πρβλ. Socialists & Democrats. (n.d.), *op.cit.*

με την ενίσχυση της κοινωνικής αξίας των κοριτσιών και την προώθηση ισότιμων έμφυλων σχέσεων⁷¹².

5.4.2 Γυναικοκτονία (*femicide*)

Άλλος ένα όρος της σύγχρονης εποχής είναι ο όρος *γυναικοκτονία* (*femicide*). Χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη δολοφονία μιας γυναίκας επειδή είναι γυναίκα ή επειδή προσδιορίζεται ως γυναίκα. Ο όρος αφορά όλες τις ηλικιακές ομάδες – από τα θηλυκά βρέφη έως τις ενήλικες γυναίκες – και υπερτονίζει τη στοχοποίηση που βασίζεται στο φύλο⁷¹³. Η έννοια εισήχθη στη φεμινιστική συζήτηση από τη Diana Russell τη δεκαετία του 1970, προκειμένου να καταστήσει ορατή μια μορφή ανθρωποκτονίας που δεν αποτυπωνόταν επαρκώς στον νομικό και κοινωνικό λόγο⁷¹⁴. Η Russell (2023) υποστήριξε ότι η γυναικοκτονία αποτελεί έκφραση της υποτίμησης της γυναικείας ζωής και της πεποίθησης ότι οι γυναίκες μπορούν να ελέγχονται, να κακοποιούνται ή να εξοντώνονται λόγω του φύλου τους⁷¹⁵.

Στη διεθνή βιβλιογραφία, η γυναικοκτονία αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερη μορφή ανθρωποκτονίας, καθώς συνδέεται με συγκεκριμένα μοτίβα βίας, όπως ο έλεγχος, η κτητικότητα, η εξουσία και η συστηματική κακοποίηση⁷¹⁶. Οι Marcuello-Servós et al.

⁷¹²Πρβλ. European Parliament. (2012). *Gendercide: The missing women?* από [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET\(2012\)433777_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET(2012)433777_EN.pdf). Greenhalgh, S. (2013). Patriarchal Demographics? China's Sex Ratio Reconsidered. *Population and Development Review*, pp. 130-149 · Socialists & Democrats. (n.d.). op.cit

⁷¹³ Πρβλ. W. L. Filho et al. (ed.). (2021), op.cit.

⁷¹⁴ Πρβλ. D. E. H. Russell (2023). *Οι ορισμοί της γυναικοκτονίας* (Κ. Σεργίδου, Μετάφ.). Αθήνα: Έρμα.

⁷¹⁵Πρβλ. D. E. H. Russell (2023), όπ.π σσ.22-23.

⁷¹⁶Πρβλ. D. E. H. Russell (2023), όπ.π. Κατόπιν ο όρος χρησιμοποιείται το 1827 στο *The Confessions of an Unexecuted Femicide*. Ο όρος χρησιμοποιείται και σε λεξικά ευρείας χρήσης αλλά και σε νομικό λεξικό για να περιγράψει ένα ποινικά κολάσιμο αδίκημα. Η Russel θεωρεί δεδομένο ότι η υποτίμηση της γυναικείας ζωής χαρακτηρίζει όλες τις γνωστές πατριαρχικές κοινωνίες του πλανήτη, και επιμένει στον δικό της όρο προσδίδοντας τη σεξιστική διάσταση ως «η δολοφονία γυναικών από άνδρες επειδή είναι γυναίκες» και τον χρησιμοποιεί στο Διεθνές Δικαστήριο για τα Εγκλήματα κατά των Γυναικών που συγκάλεσε η ίδια στις Βρυξέλλες το 1976. Τέλος, διευρύνει τον ορισμό πέρα από τους μισογυνικούς φόνους που υποκινούνται από το μίσος για τις γυναίκες. Περιλαμβάνει, επίσης, φόνους που έχουν ως κίνητρο το αίσθημα κυριότητας ή/και ανωτερότητας απέναντι στις γυναίκες, καθώς και την πεποίθηση περί ιδιοκτησίας τους. Παράλληλα, παρουσιάζει τυπολογίες γυναικοκτονιών που διαπράττονται από γυναίκες, αλλά και τυπολογίες που βασίζονται στη σχέση μεταξύ δολοφόνων και θυμάτων, καθώς και διαφορετικά είδη γυναικοκτονιών, όπως η *συγκαλυμμένη* ή *κοινωνική γυναικοκτονία*. (pp. 30-41).

(2016) τονίζουν ότι ο όρος αποτελεί αναγκαία εννοιολογική κατηγορία, καθώς επιτρέπει την επιστημονική ανάλυση και την κοινωνική ορατότητα ενός φαινομένου με βαθιές κοινωνικές ρίζες⁷¹⁷. Η ονομασία του φαινομένου θεωρείται κρίσιμη, καθώς επιτρέπει την αναγνώριση των δομικών συνθηκών που οδηγούν στη δολοφονία γυναικών και συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτικών πρόληψης⁷¹⁸.

Η συζήτηση αναφορικά με τη γυναικοκτονία έχει επηρεάσει σημαντικά τη νομοθεσία, ιδιαίτερα στη Λατινική Αμερική, όπου αρκετά κράτη έχουν ενσωματώσει τον όρο στο ποινικό τους δίκαιο⁷¹⁹. Η Sosa (2023) επισημαίνει ότι η γυναικοκτονία πρέπει να εξετάζεται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικών ανισοτήτων και των πολλαπλών μορφών καταπίεσης⁷²⁰.

Σημαντικός καταγράφεται επίσης, ο ρόλος των μέσων ενημέρωσης. Το γεγονός ότι η ενοχοποίηση των θυμάτων (victim blaming) αποτελεί συνηθισμένη πρακτική στην ειδησεογραφική κάλυψη, έχει ως αποτέλεσμα την αναπαραγωγή στερεοτύπων και την υπονόμηση της κοινωνικής κατανόησης του φαινομένου. Η λανθασμένη αναπαράσταση των θυμάτων επηρεάζει τις κοινωνικές στάσεις και δυσχεραίνει την αναγνώριση της γυναικοκτονίας ως μορφής έμφυλης βίας⁷²¹.

Σε επίπεδο διεθνών οργανισμών, το *Background Paper on Femicide Review Committees* καταγράφει ότι δεν υπάρχει ακόμη ολοκληρωμένο σύστημα παρατηρητηρίων γυναικοκτονιών σε παγκόσμιο επίπεδο⁷²². Πολλά κράτη παρέχουν μόνο γενικά στατιστικά στοιχεία για ανθρωποκτονίες γυναικών χωρίς να καταγράφουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνδέονται με τη γυναικοκτονία.

⁷¹⁷Πρβλ. C. Marcuello-Servós et al. (2016). Femicide: A social challenge. *Current Sociology*, 64(7), 967–974. <https://doi.org/10.1177/0011392115623602>.

⁷¹⁸Πρβλ. C. Marcuello-Servós et al. (2016), op.cit.

⁷¹⁹Πρβλ. Organization of American States, MESECVI, & UN Women. (2018). *Inter-American model law on the prevention, punishment and eradication of the gender-related killing of women and girls (Femicide/Feminicide)*. Washington, DC: Follow-up Mechanism to the Belém do Pará Convention (MESECVI).

⁷²⁰Πρβλ. L. Sosa (2023). Femicide and intersectionality. In M. Dawson & S. Vega (Eds.), *The Routledge international handbook on femicide and feminicide* (pp. 50–59). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003202332-7>.

⁷²¹Πρβλ. V. Papa, T. Kouros & A. Lambe (2024). “The victim lived an intense life”: Media (mis)representations of femicide crimes in the Republic of Cyprus. *Feminist Media Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/14680777.2024.2363841>.

⁷²²Πρβλ. United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). *Background paper on femicide review committees*. UNODC.

Ωστόσο, η γυναικοκτονία αναγνωρίζεται διεθνώς ως ιδιαίτερη μορφή έμφυλης βίας που απαιτεί εξειδικευμένη ανάλυση και στοχευμένες πολιτικές. Η σύγχρονη επιστημονική συζήτηση υπογραμμίζει ότι αποτελεί πολυπαραγοντικό φαινόμενο που διαμορφώνεται από διασταυρούμενα συστήματα ανισότητας, γεγονός που καθιστά αναγκαίο έναν πιο σύνθετο, διαθεματικό ορισμό⁷²³.

Αναφορικά με την Ελλάδα διαπιστώνεται ότι η περίοδος της πανδημίας COVID-19 συνέβαλε στην αύξηση των περιστατικών έμφυλης βίας και γυναικοκτονιών. Η κοινωνική απομόνωση, η οικονομική ανασφάλεια και η ψυχολογική πίεση της συγκεκριμένης περιόδου ενίσχυσαν τους ήδη υπάρχοντες πατριαρχικούς μηχανισμούς. Οι έρευνες που διεξήχθησαν απέδειξαν ότι η γυναικοκτονία αποτελεί την πιο ακραία μορφή έμφυλης βίας και συνδέεται με στερεοτυπικές αντιλήψεις, σεξιστικές πρακτικές και κατάχρηση εξουσίας μέσα στις συντροφικές σχέσεις⁷²⁴. Η αύξηση των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας της περιόδου του υποχρεωτικού εγκλεισμού αναδεικνύει την ανάγκη για συστηματική παρακολούθηση, θεσμική προστασία και ενίσχυση των μηχανισμών πρόληψης και υποστήριξης των γυναικών.

5.4.3 Συγκαταβατική/πατροναριστική εξήγηση (mansplaining)

Ο όρος *mansplaining* (man + explaining), αποδιδόμενος στα ελληνικά ως «συγκαταβατική/πατροναριστική εξήγηση», περιγράφει μια μορφή έμφυλης

⁷²³Πρβλ. S. Walby (2023). What is femicide? The United Nations and the measurement of progress in complex epistemic systems. *Current Sociology*, 71(1), 10–27. <https://doi.org/10.1177/00113921221084357>. · European Institute for Gender Equality. (2021b). *Defining and identifying femicide: An ongoing challenge*. EIGE. · United Nations Office on Drugs and Crime, & UN Women. (2022). *Statistical framework for measuring the gender-related killing of women and girls (femicide/feminicide)*. UNODC. · M. Caterini (2023). *Moving towards more inclusive definitions of femicide: Intersectionality and marginalised identities*. [Unpublished manuscript]. · D. Lamus Canavate (2010). *De la subversión a la inclusión: Movimientos de mujeres de la segunda ola en Colombia, 1975–2005* (336 pp.). Bogotá: Instituto Colombiano de Antropología e Historia (ICANH). <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.66457>.

⁷²⁴ Πρβλ. Κ. Διαμάντη, Χ. Μπαρμπαρούσης & Σ.-Μ. Νικολάου (2022). Έμφυλη βία και Γυναικοκτονία την περίοδο της πανδημίας Covid- 19. Προβληματισμοί και ερευνητικά δεδομένα. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου ΠΤΔΕ Ιωαννίνων «Εκπαίδευση στον 21ο αιώνα. Σύγχρονες προκλήσεις και προβληματισμοί», Α' τόμος, (σσ. 1079-1084), Ιωάννινα, Μάιος 2022. <https://conf2022.ptde.uoi.gr/>.

επικοινωνιακής συμπεριφοράς κατά την οποία ένας άνδρας εξηγεί κάτι σε μια γυναίκα με υπερβολική αυτοπεποίθηση και συγκαταβατικό ύφος, συχνά χωρίς επαρκή γνώση του θέματος⁷²⁵. Η έννοια και η σημασία του όρου συνδέεται με τη Rebecca Solnit, η οποία στο έργο της *Men Explain Things to Me* (2017) ανέδειξε πώς η υποτίμηση της γυναικείας γνώσης και εμπειρίας αποτελεί συστημικό μοτίβο στις έμφυλες σχέσεις επικοινωνίας⁷²⁶.

Η επιστημονική συζήτηση γύρω από το mansplaining έχει αναπτυχθεί κυρίως στην Ψυχολογία, τη Γλωσσολογία και τις Σπουδές Φύλου, με έμφαση στις διαφορές επικοινωνιακής συμπεριφοράς μεταξύ ανδρών και γυναικών⁷²⁷. Ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι οι άνδρες τείνουν να μιλούν συχνότερα και για μεγαλύτερη διάρκεια, να ακούν λιγότερο και να διακόπτουν περισσότερο, ενώ οι γυναίκες διακόπτονται συχνότερα τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες⁷²⁸. Τα μοτίβα αυτά δεν είναι ουδέτερα, αλλά αντανακλούν και αναπαράγουν έμφυλες ιεραρχίες και κοινωνικές προσδοκίες.

Το mansplaining, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία έχει εξελιχθεί σε χαρακτηριστικό φαινόμενο της σύγχρονης ψηφιακής κουλτούρας, ιδιαίτερα ως hashtag στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπου χρησιμοποιείται για να περιγράψει περιπτώσεις ανεπιθύμητων, συγκαταβατικών εξηγήσεων από άνδρες προς γυναίκες. Το φαινόμενο λειτουργεί ως μορφή έμφυλου μεταγλωσσικού σχολιασμού, αποτυπώνοντας τις δυναμικές ισχύος που διαμορφώνουν την επικοινωνία μεταξύ των φύλων⁷²⁹. Συγκεκριμένα, σε ανάλυση δεδομένων από το Twitter από τους Lutzky and Lawson (2019)⁷³⁰ καταγράφηκαν περισσότερες από 10.000 μοναδικές αναφορές του όρου μέσα σε έξι μήνες, γεγονός που υποδηλώνει την ευρεία κοινωνική του διάδοση. Η συχνότητα χρήσης του όρου έχει οδηγήσει στη διερεύνηση του κατά πόσο

⁷²⁵Πρβλ. Cambridge Dictionary. (n.d.-c). *Mansplaining*. from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mansplaining>.

⁷²⁶ Πρβλ. R. Solnit (2017). *Men explain things to me*. Chicago, IL: Haymarket Books.

⁷²⁷Πρβλ. W. L. Filho et al. (ed.). (2021), op.cit. p. 339.

⁷²⁸Πρβλ. L. Montanaro (2024). The antidemocratic harms of mansplaining. *Perspectives on Politics*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1017/S1537592724001063>.

⁷²⁹ Πρβλ. J. Bridges (2017). Gendering metapragmatics in online discourse: "Mansplaining man gonna mansplain...". *Discourse, Context & Media*, 20, 94–102.

⁷³⁰ Πρβλ. U. Lutzky & R. Lawson, (2019). Gender politics and discourses of #mansplaining, #manspreading, and #manterruption on Twitter. *SocialMedia + Society*, 5(3). <https://doi.org/10.1177/2056305119861807>.

το mansplaining αποτελεί επίσης συχνό φαινόμενο στους σύγχρονους χώρους εργασίας.

Στο ίδιο πλαίσιο, η μελέτη των Smith et al. (2024)⁷³¹ δείχνει ότι το mansplaining δεν περιορίζεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά αποτελεί επαρκή μορφή επικοινωνιακής υποτίμησης στους επαγγελματικούς χώρους. Τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι οι άνδρες δεν είναι οι μόνοι δράστες ούτε οι γυναίκες οι μόνοι αποδέκτες, γεγονός που αναδεικνύει ότι το mansplaining συνδέεται με ευρύτερες δυναμικές ισχύος και όχι αποκλειστικά με το φύλο.

Σε γενικές γραμμές, το mansplaining αποτελεί μια σύγχρονη μορφή έμφυλης επικοινωνιακής ανισότητας, η οποία συνδέεται με κοινωνικές νόρμες, στερεότυπα και διαδικασίες κοινωνικοποίησης που υποτιμούν τη γυναικεία γνώση και εμπειρία. Η μελέτη του συμβάλλει στην κατανόηση των λεπτών, καθημερινών μορφών έμφυλης ανισότητας που διαμορφώνουν τις διαπροσωπικές και επαγγελματικές σχέσεις⁷³².

5.4.4 Ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία

Η ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία αποτελούν κρίσιμα ζητήματα της Κοινωνιολογίας του Φύλου, καθώς συνδέονται με τις κοινωνικές δομές, τις έμφυλες ιεραρχίες και τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης που αναπαράγουν ανισότητες⁷³³. Η πανδημία COVID-19 ανέδειξε με ιδιαίτερη ένταση αυτές τις ανισότητες, καθώς ο εγκλεισμός, η οικονομική ανασφάλεια και η επιβάρυνση των γυναικών με φροντίδα δημιούργησαν συνθήκες που ενίσχυσαν την ευαλωτότητά τους. Η ανισότητα

⁷³¹ Πρβλ. C. J. Smith et al. (2024). "Well, actually": Investigating mansplaining in the modern workplace. *Journal of Management & Organization*, 30(6), 1790–1808. <https://doi.org/10.1017/jmo.2022.81>.

⁷³² Πρβλ. J. Bridges (2017), op.cit. · U. Lutzky & R. Lawson (2019), op.cit. · C. L. Smith et al. (2024), op.cit.

⁷³³ Πρβλ. S. Matthewman & K. Huppatz (2020). A sociology of COVID-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675–683. <https://doi.org/10.1177/1440783320939416>.

αποτελεί «προϋπάρχουσα συνθήκη» που σε περιόδους κρίσης γίνεται ακόμη πιο ορατή⁷³⁴.

Στη βιβλιογραφία επιβεβαιώνεται ότι η ιστορική αποσιώπηση της σχέσης φύλου και βίας είναι τεκμηριωμένη. Πιο συγκεκριμένα, η Jackman (2006) επισημαίνει ότι μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 η έννοια της «ενδοοικογενειακής βίας» δεν αφορούσε τη βία μέσα στην οικογένεια, ενώ από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα η έμφυλη βία αναγνωρίζεται ως κοινωνικό πρόβλημα και μελετάται συστηματικά από τις κοινωνικές επιστήμες⁷³⁵. Ως αποτέλεσμα τούτων καταγράφεται από τη UNICEF (2019) ότι η έμφυλη βία περιλαμβάνει κάθε επιβλαβή πράξη που βασίζεται σε κοινωνικά κατασκευασμένες διαφορές φύλου και εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές, όπως η ενδοοικογενειακή κακοποίηση, η σεξουαλική βία, η εμπορία ανθρώπων και οι επιβλαβείς παραδοσιακές πρακτικές⁷³⁶.

Η πανδημία Covid-19 επιτάχυνε τις ανισότητες. Και επειδή οι κρίσεις αποκαλύπτουν τις κοινωνικές δομές που παράγουν ανισότητες, οι γυναίκες βρίσκονται στην πρώτη γραμμή τόσο ως εργαζόμενες στον τομέα της φροντίδας όσο και ως φροντίστριες στο σπίτι⁷³⁷. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διεθνή δεδομένα καταγράφουν σημαντική αύξηση περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας κατά τη διάρκεια του υποχρεωτικού εγκλεισμού⁷³⁸. Στο πλαίσιο αυτό διάφορες έρευνες

⁷³⁴ Πρβλ. P. Braveman (2020). *COVID-19: Inequality is our pre-existing condition*. UNESCO Inclusive Policy Lab. <https://en.unesco.org/inclusivepolicylab/news/covid-19-inequality-our-pre-existing-condition>.

⁷³⁵ Πρβλ. M. R. Jackman (2006). Gender, violence and harassment. In J. Saltzman Chafetz (Ed.), *Handbook of the sociology of gender* (pp. 275–317). New York: Springer.

⁷³⁶ Πρβλ. UNICEF. (2019). *Gender-based violence in emergencies*. New York: UNICEF. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2020-05/Gender-Based-Violence-in-Emergencies-Operational-Guide-May-2019.pdf>.

⁷³⁷ Πρβλ. S. Matthewman & K. Huppatz (2020), op.cit.

⁷³⁸ Πρβλ. A. Taub (2020). A new COVID-19 crisis: Domestic abuse rises worldwide. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/04/06/world/coronavirus-domestic-violence.html> · E. Graham-Harrison, A. Giuffrida, H. Smith & L. Ford (2020). *Lockdowns around the world bring rise in domestic violence*. The Guardian. <https://www.theguardian.com>. Αναφέρεται στην αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας με τη μορφή ενός παγκόσμιου μοτίβου. Συγκεκριμένα, καταγράφεται αύξηση 40-50% των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας στη Βραζιλία, αύξηση των κλήσεων σε γραμμές βοήθειας κατά 20-30% στην Ισπανία και την Κύπρο τις πρώτες μέρες του εγκλεισμού και μάλιστα, εντός μιας εβδομάδας μετά τον πρώτο ασθενή που διαγνώστηκε με Covid-19. Επίσης, διαπιστώθηκε αύξηση 25% στις κλήσεις που σχετίζονταν με περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας στο Ηνωμένο Βασίλειο μέσα σε μια εβδομάδα μετά τη θέσπιση αυστηρών μέτρων κοινωνικής απόστασης και περιορισμού. Αναφορικά με την Ελλάδα, οι Έλληνες αξιωματούχοι δήλωσαν τότε ότι εντείνουν την εκστρατεία για να βοηθήσουν τις γυναίκες να αντιμετωπίσουν προβλήματα που προκύπτουν από τον εγκλεισμό και ότι δεσμεύονται να στρατολογήσουν τηλεοπτικά κανάλια, μέσα κοινωνικής δικτύωσης

επιβεβαιώνουν τη σύνδεση της βίας με τις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας και δείχνουν ότι τα οικονομικά προβλήματα λειτουργούν ταυτόχρονα ως αιτία και συνέπεια της βίας⁷³⁹.

Είναι γεγονός ότι η ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 ανέδειξε την αλληλεπίδραση κοινωνικών, οικονομικών και έμφυλων παραγόντων. Ως εκ τούτου, η κατανόηση αυτής της πολυπλοκότητας είναι κρίσιμη για τον σχεδιασμό αποτελεσματικών πολιτικών πρόληψης και υποστήριξης των θυμάτων⁷⁴⁰.

5.4.5 Έμφυλη παρενόχληση (gendered or gender-based harassment)

Ένα ακόμη σύγχρονος όρος είναι η έμφυλη παρενόχληση (gender-based harassment). Αναφέρεται σε λεκτικές, μη λεκτικές ή σωματικές πράξεις επιθετικότητας, εκφοβισμού ή εχθρότητας που βασίζονται στο φύλο, στα στερεότυπα φύλου, στον σεξουαλικό προσανατολισμό ή στην ταυτότητα φύλου⁷⁴¹. Πρόκειται για συμπεριφορές που δεν υποκινούνται απαραίτητα από σεξουαλικό ενδιαφέρον, αλλά από την επιθυμία επιβολής, αποκλεισμού ή υποτίμησης του ατόμου, ενισχύοντας τους ετεροκανονιστικούς ρόλους των φύλων⁷⁴².

Όπως επισημαίνει η Meyer (2008), η έμφυλη παρενόχληση περιλαμβάνει πρακτικές που επιβάλλουν ή επιβραβεύουν τη συμμόρφωση στα παραδοσιακά

και τον τύπο, μόλις δημοσιοποιηθεί η πραγματική κλίμακα του προβλήματος. Εκφράστηκε παράλληλα η βεβαιότητα ότι το φαινόμενο θα ενταθεί με τις οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης.

⁷³⁹Πρβλ. A. Kourti et al. (2023). Domestic violence during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 719–745. <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>. · A. Sharma & S. B. Borah (2022). COVID-19 and domestic violence: An indirect path to social and economic crisis. *Journal of Family Violence*, 37, 759–765. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00188-8>. · A. Silverio-Murillo, J. Balmori de la Miyar & L. Hoehn-Velasco (2023). Families under confinement: COVID-19 and domestic violence. In *Crime and social control in pandemic times* (pp. 23–41). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1521-613620230000028003>.

⁷⁴⁰Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit. · European Institute for Gender Equality. (2023c). *Gender-based violence*. EIGE. https://eige.europa.eu/gender-based-violence?language_content_entity=en.

⁷⁴¹Πρβλ. American Psychological Association. (2023). *Harassment*. APA Dictionary of Psychology. <https://dictionary.apa.org/harassment>.

⁷⁴² Πρβλ. University of Illinois Chicago. (n.d.). *Gender-based harassment*. <https://sexualmisconduct.uic.edu/policy/definitions/gender-based-harassment/>.

έμφυλα πρότυπα, όπως η σεξιστική και η ομοφοβική παρενόχληση ή η παρενόχληση λόγω μη συμμόρφωσης με τους ρόλους φύλου⁷⁴³. Στην πράξη, η έμφυλη παρενόχληση μπορεί να λάβει πολλές μορφές: ανεπιθύμητη σωματική επαφή, εισβολή στον προσωπικό χώρο, υποτιμητική γλώσσα, σχόλια για την εμφάνιση ή τη συμπεριφορά, διάδοση σεξουαλικών φημών, σεξουαλικά υπονοούμενα, αποστολή ή προβολή πορνογραφικού υλικού, λεκτική κακοποίηση ή απειλές⁷⁴⁴. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των συμπεριφορών είναι ότι δημιουργούν ένα εχθρικό, υποτιμητικό ή αποκλειστικό περιβάλλον για το άτομο-στόχο.

Ως γεγονός η έμφυλη παρενόχληση έχει μελετηθεί εκτενώς στο σχολικό πλαίσιο ήδη από τη δεκαετία του 1990, όταν οι πρώτες έρευνες ανέδειξαν ότι αποτελεί συχνά «κανονικοποιημένο» στοιχείο της σχολικής κουλτούρας⁷⁴⁵. Η έλλειψη παρέμβασης δεν οφείλεται μόνο σε άγνοια, αλλά και στη βαθιά ενσωμάτωση των έμφυλων στερεοτύπων στην καθημερινή σχολική ζωή, με αποτέλεσμα η παρενόχληση να παραμένει συχνά αμφισβητήσιμη και να αναπαράγεται⁷⁴⁶.

Συνοψίζοντας, η έμφυλη παρενόχληση αποτελεί μια μορφή έμφυλης ανισότητας που εκδηλώνεται σε καθημερινές ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις και επηρεάζει την αίσθηση ασφάλειας, αξιοπρέπειας και συμμετοχής των ατόμων⁷⁴⁷. Η κατανόησή της είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη παρεμβάσεων που στοχεύουν στην

⁷⁴³ Πρβλ. E. J. Meyer (2008). Gendered harassment in secondary schools: Understanding teachers' (non)interventions. *Gender and Education*, 20(6), 555–570. <https://doi.org/10.1080/09540250802213115>.

⁷⁴⁴ Πρβλ. Ontario Human Rights Commission. (n.d.). *Policy on preventing sexual and gender-based harassment – Summary (fact sheet)*. <https://www3.ohrc.on.ca/en/policy-preventing-sexual-and-gender-based-harassment-summary-fact-sheet>.

⁷⁴⁵ Πρβλ. E. J. Meyer (2008), op.cit.

⁷⁴⁶ Πρβλ. E. J. Meyer (2008), op.cit.

⁷⁴⁷ Πρβλ. L. F. Fitzgerald et al. (1997). Antecedents and consequences of sexual harassment in organizations: A test of an integrated model. *Journal of Applied Psychology*, 82(4), 578–589. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.4.578> · E. A. Leskinen, L. M. Cortina & D. B. Kabat (2011). Gender harassment: Broadening our understanding of sex-based harassment at work. *Law and Human Behavior*, 35(1), 25–39. <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9241-5> · L. M. Cortina & M. A. Areguin (2021). Putting people down and pushing them out: Sexual harassment in the workplace. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 8, 285–309. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012420-055606>.

πρόληψη της έμφυλης βίας και στην προώθηση ενός συμπεριληπτικού και ισότιμου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Τέλος, οι σύγχρονες μορφές έμφυλης κοινωνικοποίησης και διακρίσεων, από τις καθημερινές μικροεκφάνσεις, όπως το mansplaining και η έμφυλη παρενόχληση, έως τις πιο δομικές μορφές βίας, όπως η ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία, αποτελούν αλληλένδετες εκδηλώσεις των κοινωνικών σχέσεων φύλου. Παρά τη θεσμική πρόοδο, οι ανισότητες αυτές παραμένουν επίμονες και συχνά ενισχύονται σε περιόδους κοινωνικής κρίσης, όπως κατά την πανδημία COVID-19, αναδεικνύοντας την ανάγκη για συνεχή αναθεώρηση και αποτελεσματική εφαρμογή πολιτικών ισότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο: ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΜΦΥΛΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Εισαγωγή

Το έκτο κεφάλαιο εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο το σχολείο λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός έμφυλης κοινωνικοποίησης. Κάθε εκπαιδευτικός θεσμός και ιδιαίτερα το σχολείο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φορείς κοινωνικοποίησης, καθώς το αναλυτικό πρόγραμμα, οι παιδαγωγικές πρακτικές και οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις επηρεάζουν τη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων των παιδιών και των εφήβων⁷⁴⁸. Το σχολείο μπορεί να καλλιεργήσει αξίες σεβασμού, δικαιωμάτων και ισότητας, αλλά μπορεί επίσης, όταν απουσιάζουν οι κατάλληλες πολιτικές και παιδαγωγικές παρεμβάσεις, να αναπαράγει στερεότυπα και έμφυλες ιεραρχίες⁷⁴⁹.

Υπό αυτή τη διττή ικανότητα επιρροής παρουσιάζεται στο εν λόγω κεφάλαιο η έννοια «Κώδικες Φύλου» (Gender Codes) της Madeleine Arnot, που προσφέρει ένα ισχυρό αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους το σχολείο οργανώνει και νοηματοδοτεί τις έμφυλες ταυτότητες. Ακολούθως παρουσιάζεται η κατάσταση στην ελληνική εκπαίδευση και των εκπαιδευτικών για ζητήματα φύλου και ισότητας και οι δράσεις που υλοποιούνται στο ελληνικό σχολείο, συμπεριλαμβανομένων των παρεμβάσεων σε σχολεία της Αιτωλοακαρνανίας. Τέλος, γίνεται επισκόπηση ερευνών στην Ελλάδα σχετικά με την κοινωνικοποίηση του φύλου και τις εκπαιδευτικές πρακτικές που επηρεάζουν την έμφυλη ισότητα.

⁷⁴⁸ Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2022), όπ.π. · Σ. Πατσιομίτου (2015). *Ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση: Οι γυναίκες διδάσκουν – οι άνδρες διοικούν;* Στο Πρακτικά Συνεδρίου «Νέος Παιδαγωγός». σσ .1267-1290.

⁷⁴⁹ Πρβλ. Α. Φραγκουδάκη (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παπαζήση · C. Hodges Persell et al. (2006), *op.cit* ·Σ.-Μ. Νικολάου (2022) όπ.π. σελ. 162-163.

6.1 Κώδικες φύλου (gender codes)

Πολύ σημαντική για την κατανόηση των έμφυλων ταυτοτήτων στο σχολείο είναι η έννοια «κώδικες φύλου» (gender codes) που ανέπτυξε η βρετανίδα Κοινωνιολόγος Madeleine Arnot⁷⁵⁰. Η Arnot (2006)⁷⁵¹ εμπνεύστηκε τους κώδικες φύλου από τη θεωρία του Basil Bernstein (1924-2000).

Ο Bernstein (1971)⁷⁵² ανέπτυξε τη θεωρία για τους γλωσσικούς κώδικες (restricted και elaborated code), υποστηρίζοντας ότι η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι μαθητές/τριες επηρεάζει τη σχολική τους επιτυχία και συνδέεται με την κοινωνική τάξη. Για τον Bernstein υπάρχουν δύο ειδών κώδικες. Ο «περιορισμένος κώδικας» (restricted code) χαρακτηρίζεται από πιο απλή, συμφραστική και λιγότερο αναλυτική γλώσσα, ενώ ο «επεξεργασμένος κώδικας» (elaborated code) είναι πιο αναλυτικός, σαφής και κατάλληλος για το σχολικό περιβάλλον, όπου απαιτείται ακριβής διατύπωση και αφηρημένη σκέψη. Σύμφωνα με τον Bernstein, το σχολείο τείνει να ευνοεί τους μαθητές/τριες που έχουν ήδη εξοικείωση με τον επεξεργασμένο κώδικα, γεγονός που οδηγεί στην αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων. Αυτό συμβαίνει γιατί η γλώσσα που χρησιμοποιείται στη διδασκαλία, στα σχολικά βιβλία και στις εξετάσεις βασίζεται κυρίως σε πιο αφηρημένη, αναλυτική και τυπική μορφή λόγου, δηλαδή στον επεξεργασμένο κώδικα. Οι μαθητές/τριες που μεγαλώνουν σε κοινωνικά περιβάλλοντα όπου χρησιμοποιείται συχνότερα αυτός ο κώδικας έχουν πλεονέκτημα, καθώς μπορούν πιο εύκολα να κατανοήσουν και να εκφραστούν μέσα στο σχολικό πλαίσιο. Αντίθετα, οι μαθητές/τριες που είναι πιο εξοικειωμένοι με τον περιορισμένο κώδικα δυσκολεύονται να προσαρμοστούν στις σχολικές απαιτήσεις, όχι λόγω χαμηλότερων ικανοτήτων, αλλά λόγω διαφορετικών γλωσσικών εμπειριών.

⁷⁵⁰ Πρβλ. University of Cambridge, Faculty of Education. (n.d.). *Madeleine Arnot*. <https://faculty.educ.cam.ac.uk/people/staff/arnot/>. Η Madeleine Arnot είναι Βρετανίδα καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Cambridge και ειδικεύεται στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Έχει σημαντικό έργο πάνω στην εκπαίδευση και τις κοινωνικές ανισότητες, με ιδιαίτερη έμφαση στο φύλο, τη δημοκρατική εκπαίδευση και την ισότητα. Ξεκίνησε την ακαδημαϊκή της πορεία με το επώνυμο MacDonald και αργότερα έγινε γνωστή ως Arnot, δημοσιεύοντας μεγάλο μέρος του έργου της για το πώς το σχολείο επηρεάζει την κοινωνική δικαιοσύνη και τις ευκαιρίες των μαθητών/τριών.

⁷⁵¹ Πρβλ. M. Arnot (2006), όπ.π.

⁷⁵² Πρβλ. B. Bernstein (1971). *Class, Codes and Control, Volume 1: Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. London: Routledge · B. Bernstein (1990). *The Structuring of Pedagogic Discourse*. London: Routledge.

Έτσι, το σχολείο καταλήγει να “μεταφράζει” τις κοινωνικές διαφορές σε εκπαιδευτικές ανισότητες⁷⁵³.

Η Arnot αξιοποιεί τη θεωρητική βάση του Bernstein για να δείξει ότι το σχολείο δεν αποτελεί ουδέτερο θεσμό, αλλά μεταφέρει «κώδικες» που διαμορφώνουν τις μαθησιακές εμπειρίες και τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες των παιδιών. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσει την έννοια «κώδικες φύλου» (gender codes), υποστηρίζοντας ότι η σχολική κοινωνικοποίηση λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα άνισο κοινωνικό περιβάλλον, όπου οι ιστορικά παγιωμένες έμφυλες σχέσεις εξουσίας ευνοούν την αρρενωπότητα⁷⁵⁴. Οι κώδικες φύλου είναι τα άτυπα σύνολα κανόνων, προσδοκιών και ταξινομήσεων που ενσωματώνονται στη σχολική γνώση και στις παιδαγωγικές πρακτικές, προετοιμάζοντας αγόρια και κορίτσια για διαφοροποιημένους κοινωνικούς ρόλους⁷⁵⁵. Οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν τους υιοθετούν μηχανικά, αλλά τους επαναδιαπραγματεύονται μέσα από την καθημερινή σχολική πρακτική⁷⁵⁶.

Στο έργο της, η Arnot (2004)⁷⁵⁷ αναδεικνύει ότι η συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων στο σχολείο δεν είναι αποτέλεσμα ενός μεμονωμένου παράγοντα, αλλά της αλληλεπίδρασης τριών αλληλοσυνδεόμενων μηχανισμών: της σχολικής γνώσης, των παιδαγωγικών πρακτικών και των καθημερινών αλληλεπιδράσεων. Η σχολική γνώση, ως θεσμικά επιλεγμένο και ιεραρχημένο περιεχόμενο, ενσωματώνει ιστορικά ανδροκεντρικές οπτικές και συμβολικές ιεραρχίες που καθορίζουν ποιοι θεωρούνται φορείς αυθεντίας και ποια πρότυπα καθίστανται ορατά. Οι παιδαγωγικές πρακτικές, από την πλευρά τους, λειτουργούν ως ρυθμιστικοί μηχανισμοί που επιβραβεύουν ή αποθαρρύνουν συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς, λόγου και συμμετοχής, αναπαράγοντας έμφυλες προσδοκίες σχετικά με την «κατάλληλη» μαθητική παρουσία. Τέλος, οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις μεταξύ μαθητών, μαθητριών και εκπαιδευτικών συγκροτούν ένα μικρο-πεδίο επιτέλεσης του φύλου, όπου οι σχέσεις ισχύος, οι πρακτικές αποκλεισμού και οι άτυπες ιεραρχίες ενισχύουν ή περιορίζουν

⁷⁵³Πρβλ. B. Bernstein (1971), *op.cit.*

⁷⁵⁴Πρβλ. M. Arnot (2006), *όπ.π.*

⁷⁵⁵Πρβλ. M. Arnot (2006), *όπ.π.* σελ. 220-221.

⁷⁵⁶Πρβλ. M. Arnot (2006), *όπ.π.* σελ. 222.

⁷⁵⁷Πρβλ. M. Arnot (2006), *όπ.π.* σελ. 39, 210–212.

τις δυνατές εκδοχές έμφυλης ταυτότητας⁷⁵⁸. Μέσα από αυτούς τους μηχανισμούς, το σχολείο λειτουργεί ως χώρος παραγωγής και αναπαραγωγής έμφυλων διακρίσεων, οι οποίες διαπλέκονται με τις ταξικές ανισότητες.

Η προσέγγιση της Arnot συνομιλεί με την πολιτισμική θεωρία του Pierre Bourdieu (1977)⁷⁵⁹, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι έμφυλες σχέσεις και ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας διαμορφώνουν το *habitus* των παιδιών ήδη από το οικογενειακό περιβάλλον. Το σχολείο δεν λειτουργεί ως απομονωμένος θεσμός, αλλά ως πεδίο όπου το οικογενειακό διαμορφωμένο *habitus* μετασχηματίζεται μέσα από παιδαγωγικά μηνύματα, αξιολογικές πρακτικές και καθημερινές εμπειρίες. Στο πλαίσιο αυτό, η εκπαίδευση λειτουργεί ως χώρος όπου η γνώση και οι κοινωνικές ταυτότητες συγκροτούνται όχι μόνο μέσω ρητής διδασκαλίας, αλλά και μέσα από ενσώματες πρακτικές μίμησης και αλληλεπίδρασης, διαδικασίες που συχνά αναπαράγουν τις έμφυλες και ταξικές ιεραρχίες της κοινωνίας⁷⁶⁰.

Στο πεδίο της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης και των Σπουδών Φύλου, οι έρευνες της Lahelma (2002)⁷⁶¹, αναδεικνύουν ότι οι άτυπες σχολικές πρακτικές, όπως η χρήση του χώρου, του χρόνου, της φωνής, της κίνησης και οι μορφές κοινωνικής ενσωμάτωσης, αποκτούν έμφυλες διαστάσεις και συγκροτούν διαφορετικές μορφές μαθητικής παρουσίας. Στις παρατηρήσεις της καταγράφονται μοτίβα όπως η ομαδοποίηση κατά φύλο, η αποφυγή του «άλλου» φύλου, οι λεκτικές ή σωματικές αμφισβητήσεις, η ενίσχυση δεσμών του ίδιου φύλου και η επιτέλεση ετεροφυλόφιλων ενδιαφερόντων, φόβων ή περιέργειας. Παράλληλα, εντοπίζονται και μικτές ομάδες που λειτουργούν ως πλαίσια ασφάλειας, αν και η συστηματική άτυπη αλληλεπίδραση μεταξύ των φύλων παραμένει περιορισμένη. Τα ευρήματα αυτά φωτίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι καθημερινές σχολικές πρακτικές συμβάλλουν στη διαμόρφωση και αναπαραγωγή έμφυλων ταυτοτήτων,

⁷⁵⁸ Πρβλ. D. Youdell (2006). *Impossible bodies, impossible selves: Exclusions and student subjectivities*. Springer.

⁷⁵⁹ Πρβλ. P. Bourdieu (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: the Press Syndicate of the University of Cambridge

⁷⁶⁰ Πρβλ. P. Bourdieu (1977), op.cit. p.87.

⁷⁶¹ Πρβλ. E. Lahelma (2002). Gendered Conflicts in Secondary School: fun or enactment of power? *Gender and Education*, 14(3), σσ. 295–306. [...] Κοινωνιολόγος με εξειδίκευση στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης και στις Σπουδές Φύλου.

επιβεβαιώνοντας ότι το φύλο επιτελείται και διαπραγματεύεται μέσα στο μικρο-πεδίο της σχολικής ζωής.

Στο ίδιο πλαίσιο, η Renold (2001)⁷⁶², αξιοποιώντας τη θεωρία της Connell, αναδεικνύει ότι τα αγόρια βιώνουν πολλαπλές και συχνά αντιφατικές μορφές αρρενωπότητας, καθώς καλούνται να ισορροπήσουν ανάμεσα στις απαιτήσεις της ηγεμονικής αρρενωπότητας και στην αντίληψη ότι η σχολική επιμέλεια θεωρείται «θηλυκοποιημένη». Παράλληλα, η βιβλιογραφία δείχνει ότι τα κορίτσια, ήδη από τις πρώτες τάξεις, χειρίζονται αποτελεσματικότερα τους κώδικες αλληλεπίδρασης του σχολείου, γεγονός που συνδέεται με τις προσδοκίες των εκπαιδευτικών και τις κυρίαρχες έμφυλες πρακτικές της σχολικής κουλτούρας⁷⁶³.

Συνοψίζοντας, η θεωρία της Arnot για τους κώδικες φύλου καταδεικνύει ότι το σχολείο δεν αποτελεί απλώς χώρο μάθησης, αλλά έναν δυναμικό μηχανισμό έμφυλης κοινωνικοποίησης όπου οι έμφυλες ταυτότητες κατασκευάζονται, διαπραγματεύονται και συχνά περιορίζονται. Παρότι το σχολείο συχνά λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικής αναπαραγωγής, από τα παραπάνω έγινε κατανοητό ότι οι εσωτερικές αντιφάσεις του εκπαιδευτικού πεδίου μπορούν να δημιουργήσουν δυνατότητες μετασχηματισμού. Έτσι, η εκπαίδευση δύναται, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να συμβάλει στην αποδόμηση της ανδρικής κυριαρχίας και στη διαμόρφωση πιο ισότιμων έμφυλων προτύπων, ακόμη και αν ταυτόχρονα αναπαράγει υφιστάμενες ιεραρχίες.

6.2 Έμφυλη κοινωνικοποίηση στις εκπαιδευτικές βαθμίδες

Η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν εκδηλώνεται με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Διαμορφώνεται μέσα από διαφορετικές παιδαγωγικές πρακτικές, μορφές αλληλεπίδρασης και σχολικές κουλτούρες που χαρακτηρίζουν κάθε ηλικιακό

⁷⁶²Πρβλ. E. Renold (2001). Learning the 'Hard' Way: Boys, hegemonic masculinity and the negotiation of learner identities in the primary school, *British Journal of Sociology of Education*, 22:3, 369-385: <https://doi.org/10.1080/01425690120067980>. · E. Renold (2005). *Girls, boys and junior sexualities: Exploring children's gender and sexual relations in the primary school*. Routledge.

⁷⁶³ Πρβλ. J.-M. de. Queiroz (2008), όπ.π. σελ.161.

στάδιο⁷⁶⁴. Η κατανόηση αυτών των διαφοροποιημένων διαδικασιών είναι κρίσιμη, καθώς αποκαλύπτει πώς οι μαθητές/τριες βιώνουν, επιτελούν και διαπραγματεύονται το φύλο από την προσχολική ηλικία έως την εφηβεία.

Τα σχολεία της πρώιμης παιδικής ηλικίας αποτελούν κρίσιμα περιβάλλοντα έμφυλης κοινωνικοποίησης, καθώς τα παιδιά περνούν μεγάλο μέρος της ημέρας αλληλεπιδρώντας με συνομήλικα και ενήλικα άτομα. Η ομαδοποίηση των παιδιών με βάση το φύλο εμφανίζεται ήδη από τις πρώτες σχολικές εμπειρίες, καθώς αγόρια και κορίτσια διαφέρουν σε προτιμήσεις παιχνιδιού, μορφές αλληλεπίδρασης και πρώιμες μαθησιακές δεξιότητες⁷⁶⁵. Επομένως, οι σχολικές πρακτικές μπορούν είτε να ενισχύσουν είτε να περιορίσουν αυτές τις διαφορές, ανάλογα με το αν προωθούν μικτές αλληλεπιδράσεις ή αναπαράγουν έμφυλους διαχωρισμούς.

Η προσχολική ηλικία αποτελεί κανονιστικό στάδιο, καθώς εισάγει τα παιδιά στις πρώτες εκπαιδευτικές προσδοκίες⁷⁶⁶. Η MacNaughton (2000)⁷⁶⁷ επισημαίνει ότι ο έμφυλος χώρος στην τάξη είναι ιδιαίτερα εμφανής: τα αγόρια σπάνια εισέρχονται σε περιοχές που έχουν οικειοποιηθεί τα κορίτσια και, όταν το κάνουν, συχνά μετασχηματίζουν τα παιχνίδια σε αντικείμενα μάχης ή επιθετικότητας. Συνεπώς, οι πρακτικές αυτές δείχνουν ότι τα παιδιά δεν αναπαράγουν απλώς στερεότυπα, αλλά τα επανανοηματοδοτούν μέσα από το παιχνίδι, επιτελώντας το φύλο με δημιουργικούς αλλά συχνά στερεοτυπικούς τρόπους.

Η Lindsey (2021)⁷⁶⁸ τονίζει ότι οι εκπαιδευτικοί της πρώιμης παιδικής ηλικίας αναγνωρίζουν πως τα ζητήματα φύλου μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά τη μάθηση. Παρότι μπορούν να δημιουργήσουν ευκαιρίες για μικτές αλληλεπιδράσεις, η ανταπόκριση δεν είναι συμμετρική: τα κορίτσια συχνά συμμετέχουν σε δραστηριότητες που θεωρούνται «αγορίστικες», ενώ τα αγόρια αντιστέκονται σε ό,τι

⁷⁶⁴ Πρβλ. C. Hodges Persell et al. (2006), op.cit.

⁷⁶⁵ Πρβλ. R. Bigler, A. Roberson Hayes & V. Hamilton (2013). *CEECD. The Role of Schools in the Early Socialization of Gender Differences*: <https://www.child-encyclopedia.com/pdf/expert/gender-early-socialization/according-experts/role-schools-early-socialization-gender-differences>.

⁷⁶⁶ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁷⁶⁷ Πρβλ. G. MacNaughton (2000). *Rethinking Gender in Early Childhood Education*. Australia: Allen & Unwin.

⁷⁶⁸ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit, «gender desegregation», p.436-436.

αντιλαμβάνονται ως «θηλυκό». Η αντίσταση αυτή συνδέεται με πρώιμες μορφές ηγεμονικής αρρενωπότητας, οι οποίες διαμορφώνονται ήδη από το νηπιαγωγείο⁷⁶⁹.

Καθώς τα παιδιά μεταβαίνουν στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, οι διαδικασίες έμφυλης κοινωνικοποίησης αποκτούν πιο σύνθετο χαρακτήρα. Και τούτο γιατί η εφηβεία εντείνει τις διαπραγματεύσεις ταυτότητας⁷⁷⁰. Στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, οι σχολικοί μηχανισμοί λειτουργούν ως ισχυρά πεδία παραγωγής, αναπαραγωγής και επιτήρησης των έμφυλων ταυτοτήτων⁷⁷¹. Η Mead (1949)⁷⁷² είχε ήδη επισημάνει ότι οι διαφορές φύλου είναι κυρίως πολιτισμικά κατασκευασμένες και ότι η εκπαίδευση συχνά αγνοεί τα έμφυλα διλήμματα των εφήβων.

Στο σχολικό περιβάλλον, το φύλο δεν «εκφράζεται» απλώς, αλλά επιτελείται μέσα από καθημερινές πρακτικές⁷⁷³. Οι ενδυματολογικοί κώδικες, οι ρόλοι στην τάξη, οι ιεραρχίες των συνομηλίκων ατόμων και οι σχολικές δραστηριότητες λειτουργούν ως μηχανισμοί που νομιμοποιούν συγκεκριμένες μορφές αρρενωπότητας και θηλυκότητας. Η μη συμμόρφωση, όπως ένα αγόρι που εκφράζει ευαλωτότητα ή ένα κορίτσι που διεκδικεί δυναμικά, μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικές κυρώσεις⁷⁷⁴.

Οι διεθνείς μελέτες συγκλίνουν στο ότι τα σχολεία δεν λειτουργούν ως ουδέτεροι χώροι. Αντίθετα, αντανακλούν και ενισχύουν ευρύτερες κοινωνικές ιεραρχίες, συμπεριλαμβανομένων των έμφυλων⁷⁷⁵. Για παράδειγμα, τα αγόρια τείνουν να λαμβάνουν περισσότερο χρόνο ομιλίας, ενθαρρύνονται να αναλαμβάνουν ρίσκα και λαμβάνουν πιο απαιτητική γνωστική ανατροφοδότηση, ενώ τα κορίτσια συχνά λαμβάνουν λιγότερη προσοχή και εσωτερικεύουν χαμηλότερες προσδοκίες για τις ικανότητές τους⁷⁷⁶. Οι πρακτικές αυτές δεν αποτελούν μεμονωμένα

⁷⁶⁹ Πρβλ. G. MacNaughton (2000), op.cit. · E. Renold (2001), op.cit.

⁷⁷⁰ Πρβλ. E. H. Erikson (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton. (pp. 128–135).

⁷⁷¹ Πρβλ. R. W. Connell, (1996), op.cit. · E. Renold (2001). Learning the 'hard' way: Boys, hegemonic masculinity and the negotiation of learner identities in the primary school. *British Journal of Sociology of Education*, 22(3), 369–385. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/01425690120067980>.

⁷⁷² Πρβλ. M. Mead (1949). *Male and female: A study of the sexes in a changing world*. William Morrow.

⁷⁷³ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit.

⁷⁷⁴ Πρβλ. B. Francis (2000). *Boys, girls and achievement: Addressing the classroom issues*. Routledge Falmer. · C. Skelton & B. Francis (2009). *Feminism and 'the schooling scandal'*. Routledge.

⁷⁷⁵ Πρβλ. UNESCO. (2015). *A guide for gender equality in teacher education policy and practices*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646>.

⁷⁷⁶ Πρβλ. D. Sadker, M. Sadker & K. Zittleman (2009). *Still failing at fairness: How gender bias cheats girls and boys in school and what we can do about it*. Scribner.

φαινόμενα, αλλά εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σύστημα έμφυλης κοινωνικοποίησης που διαμορφώνει τις σχολικές εμπειρίες και τις εκπαιδευτικές διαδρομές των μαθητών/τριών.

Παρά τη σημαντική πρόοδο ως προς την πρόσβαση και την επίδοση των κοριτσιών, το σχολείο εξακολουθεί να αποτελεί χώρο όπου κανονιστικά πρότυπα φύλου καθορίζουν τι θεωρείται αποδεκτό ή «φυσιολογικό» για αγόρια και κορίτσια. Όσοι/όσες αποκλίνουν από αυτά τα πρότυπα συχνά υφίστανται κοινωνικό στιγματισμό, πειθαρχικές πρακτικές ή αποκλεισμό⁷⁷⁷. Εξάλλου, η παρενοχλητική συμπεριφορά ορισμένων αγοριών θεωρείται «αναμενόμενη» λόγω της εφηβείας, γεγονός που φυσικοποιεί την έμφυλη βία και αποτρέπει την ουσιαστική αντιμετώπισή της⁷⁷⁸.

Άλλωστε, η νεανική κουλτούρα στο γυμνάσιο και το λύκειο διαμορφώνεται μέσα από ετεροκανονιστικές προσδοκίες, οι οποίες διασταυρώνονται με τάξη, εθνότητα και σχολική επίδοση⁷⁷⁹. Οι έμφυλες ιεραρχίες αυτές γίνονται ακόμη πιο εμφανείς στη νεανική κουλτούρα του γυμνασίου και του λυκείου. Η Renold (2001)⁷⁸⁰ με την έννοια της «διαστρωμάτωσης των αρρενωποτήτων» δείχνει ότι τα αγόρια βιώνουν πολλαπλές και συχνά αντιφατικές μορφές αρρενωπότητας, διαπραγματευόμενα τις εντάσεις ανάμεσα στη «θηλυκοποίηση της σχολικής επιμέλειας» και τις πιέσεις της ηγεμονικής αρρενωπότητας. Η διαπραγμάτευση αυτή εντείνεται στην εφηβεία, όπου η συμμόρφωση με τις προσδοκίες των συνομηλίκων αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα.

Οι διαδικασίες έμφυλης κοινωνικοποίησης δεν περιορίζονται στο σχολικό περιβάλλον, αλλά επηρεάζουν και τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι/ες μαθητές/τριες αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως πολίτες. Η διεθνής βιβλιογραφία δίνει έμφαση στη στενή σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και την πολιτική συμμετοχή

⁷⁷⁷ Πρβλ. C. J. Pascoe (2007), op.cit.

⁷⁷⁸ Πρβλ. J. Ringrose & E. Renold (2010). Normative cruelties and gender deviants: The performative effects of bully discourses for girls and boys in school. *British Educational Research Journal*, 36(4), 573–596.

⁷⁷⁹ Πρβλ. E. Renold (2001), op.cit · C. J. Pascoe (2007), op.cit.

⁷⁸⁰ Πρβλ. E. Renold (2001), op.cit.

των νέων. Οι Pontes et al. (2017)⁷⁸¹ δείχνουν ότι, παρά τη χαμηλή εκλογική συμμετοχή, οι εναλλακτικές μορφές πολιτικής δράσης αποτελούν ελκυστικά πεδία εμπλοκής για τα νέα άτομα, ενώ η σχολική εμπειρία συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση πολιτικού γραμματισμού. Αντίστοιχα, η Erpyleva (2020)⁷⁸² τεκμηριώνει ότι τα ανήλικα άτομα συμμετέχουν ενεργά σε σύγχρονα κινήματα διαμαρτυρίας, παρότι παραμένουν «ανήλικοι πολίτες» με περιορισμένη θεσμική αναγνώριση.

Συνοψίζοντας, η έμφυλη κοινωνικοποίηση στις εκπαιδευτικές βαθμίδες, από την προσχολική ηλικία έως τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δείχνει ότι το σχολείο λειτουργεί ως πεδίο παραγωγής και επιτήρησης έμφυλων ταυτοτήτων, επηρεάζοντας τις μαθησιακές εμπειρίες και τις κοινωνικές σχέσεις των παιδιών. Στην εφηβεία, οι έμφυλες ιεραρχίες και οι ετεροκανονιστικές προσδοκίες γίνονται εντονότερες, διαμορφώνοντας όχι μόνο τη σχολική ζωή αλλά και τον τρόπο με τον οποίο τα νέα άτομα αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως πολίτες. Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι η αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων στο σχολείο προϋποθέτει όχι μόνο την κατανόηση των μηχανισμών κοινωνικοποίησης, αλλά και την ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών μέσα από στοχευμένη επιμόρφωση και παιδαγωγικές πρακτικές που προάγουν την έμφυλη ισότητα.

6.3 Εκπαίδευση εκπαιδευτικών και έμφυλη ισότητα

Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την προώθηση της έμφυλης ισότητας στο σχολείο, καθώς οι εκπαιδευτικοί διαμεσολαβούν ανάμεσα στην ατομική συνείδηση και τις κοινωνικές δομές⁷⁸³. Παρά τον καθοριστικό τους

⁷⁸¹ Πρβλ. A. I. Pontes, M. Henn & M. D. Griffiths (2017). Youth political (dis)engagement and the need for citizenship education: Encouraging young people's civic and political participation through the curriculum. *Education, Citizenship and Social Justice*, 14(1), 3–21. <https://doi.org/10.1177/1746197917734542>.

⁷⁸² Πρβλ. S. Erpyleva (2020). Active citizens under eighteen: Minors in political protests. *Journal of Youth Studies*, 24(9), 1215–1233. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1820973>.

⁷⁸³ Πρβλ. M. Arnot (2004), όπ.π.· M. MacDonald (1977). *The Curriculum and Cultural Reproduction*. Milton Keynes: Open University Press. Σε Arnot, 2004: 32. Η Madeleine MacDonald πήρε τελικά το όνομα του συζύγου της Arnot. · M. Κουρουτσίδου & Ν. Ράπτη (2021). *Έμφυλη Βία και Εκπαιδευτικοί Θεσμοί*. Αθήνα : Γκόνης.

ρόλο, η επιμόρφωση σε ζητήματα φύλου παραμένει περιορισμένη⁷⁸⁴, γεγονός που δυσχεραίνει την αναγνώριση και αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων στο σχολικό περιβάλλον. Η απουσία συστηματικής επιμόρφωσης οδηγεί συχνά σε άκριτη αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων, διαφοροποιημένων προσδοκιών και πρακτικών⁷⁸⁵.

Παράλληλα, η σχολική καθημερινότητα οργανώνεται μέσα από «ισχυρά» και «αδύναμα» πλαίσια⁷⁸⁶: χώροι όπως η παιδική χαρά ή η καφετέρια τονίζουν τον έμφυλο διαχωρισμό και την κατάληψη χώρου από τα αγόρια⁷⁸⁷, ενώ η τάξη μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος ενσωμάτωσης και διαπραγμάτευσης των έμφυλων ταυτοτήτων⁷⁸⁸. Η έλλειψη επιμόρφωσης καθιστά τους/τις εκπαιδευτικούς λιγότερο ικανούς/ές να αναγνωρίσουν αυτές τις δυναμικές και να παρέμβουν αποτελεσματικά.

Η διαπιστωμένη αναπαραγωγή έμφυλων στερεοτύπων στο σχολικό περιβάλλον καθιστά αναγκαίες στοχευμένες παρεμβάσεις που ενισχύουν την ισότητα των φύλων και μετασχηματίζουν τις εκπαιδευτικές πρακτικές. Τα παιδιά διαμορφώνουν τις αντιλήψεις τους για τη θηλυκότητα και την αρρενωπότητα μέσα από τις σύγχρονες κοινωνικές αλλαγές και το σχολικό πλαίσιο⁷⁸⁹. Ο Chu (2020)⁷⁹⁰ υπογραμμίζει ότι η σχολική εκπαίδευση επηρεάζει σημαντικά την κατανόηση των έμφυλων ρόλων και τη διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων. Συνεπώς, η

⁷⁸⁴ Πρβλ. A. Peleki & S.-M. Nikolaou (2025). Citizenship education and gender equality: A critique of action plans in Greek secondary schools. *The Curriculum Journal*, 00, 1–15. <https://doi.org/10.1002/curj.70024>.

⁷⁸⁵ Πρβλ. D. Sadker, M. Sadker & K. Zittleman (2009), op.cit. · UNESCO. (2015), op.cit.

⁷⁸⁶ Πρβλ. N. S. Kangethe, K. S. Lyria & A. M. Nyamanga (2014). The Gender Socialisation question in education: influence on Boys' and Girls' Academic Achievement. *European Scientific Journal*, σσ. 279-294. · C. R. Ember & M. Ember (2003), op.cit. p.38. Τα παιδιά αποκτούν κοινωνική ικανότητα μέσω των συντονισμένων προσπαθειών των ενηλίκων, οι οποίοι τα εκπαιδεύουν προσεκτικά και τα διαμορφώνουν ώστε να συμπεριφέρονται κατάλληλα αναφέρεται και ως «κοινωνικοποίηση κουταβιών» (puppy socialization) · C. P. Edwards, L. Knoche & A. Kumru (2004). Socialization of Boys and Girls in Natural Contexts. In *Encyclopedia of Sex and Gender: Men and Women in the World's Cultures Topics and Cultures* (pp. 34-41). Academic Press

⁷⁸⁷ Πρβλ. E. E. Maccoby, (1992), όπ.π.

⁷⁸⁸ Πρβλ. C. R. Ember & M. Ember (2003), op.cit. p.38. · C. P. Edwards et al. (2004), op.cit.

⁷⁸⁹ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁷⁹⁰ Πρβλ. L. Chu (2020). Review on Influencing Factors of Gender Identity Development of Adolescent Individuals. *Proceedings of the 2022 8th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2022)*.664, σσ. 1597-1603. Zhengzhou: Atlantis Press SARL.

ενσωμάτωση θεμάτων φύλου στην εκπαίδευση απαιτεί συνεκτικές πολιτικές, κατάλληλη επιμόρφωση εκπαιδευτικών και υποστηρικτικές σχολικές δομές.

Σε διεθνές επίπεδο, η Ατζέντα 2030 των Η.Ε. για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναγνωρίζει την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών ως θεμελιώδη παράγοντα για την επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης. Ο ΣΒΑ 4 προωθεί την ποιοτική και συμπεριληπτική εκπαίδευση, ενώ συνδέεται με τον ΣΒΑ 5 που στοχεύει στην ισότητα των φύλων και στην ενδυνάμωση των γυναικών και των κοριτσιών⁷⁹¹. Η σύνδεσή τους υπογραμμίζει ότι η ισότητα των φύλων δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς εκπαιδευτικούς που διαθέτουν κατάλληλη επιμόρφωση, ενώ η ποιοτική εκπαίδευση προϋποθέτει την αποδόμηση των έμφυλων διακρίσεων μέσα στη σχολική τάξη⁷⁹².

Η UNESCO⁷⁹³ αναγνωρίζει την ισότητα των φύλων ως κεντρική προτεραιότητα της εκπαίδευσης και προωθεί την ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου σε πολιτικές, αναλυτικά προγράμματα, σχολικά εγχειρίδια και επιμόρφωση εκπαιδευτικών⁷⁹⁴. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην πρώιμη παιδική ηλικία, όπου διαμορφώνονται οι πρώτες αντιλήψεις για το φύλο, αλλά και στην εφηβεία, περίοδο κατά την οποία τα κορίτσια συχνά υφίστανται αυξημένες κοινωνικές πιέσεις, ενώ τα αγόρια ενθαρρύνονται προς την ανεξαρτησία. Σε αυτό το πλαίσιο, η UNESCO έχει αναπτύξει σημαντικά εργαλεία για την ενίσχυση της έμφυλης ευαισθησίας στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Ο οδηγός *Guide for Gender Equality in Teacher Education Policy and Practices*⁷⁹⁵ προτείνει την ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών: στο αναλυτικό πρόγραμμα, στις παιδαγωγικές πρακτικές, στην αξιολόγηση, στη σχολική ηγεσία και στη συνεχή επαγγελματική ανάπτυξη. Η UNESCO (2019) τονίζει ότι η επιμόρφωση πρέπει να είναι μετασχηματιστική, συμμετοχική και αναστοχαστική, επιτρέποντας στους/στις εκπαιδευτικούς να αναγνωρίσουν τις δικές τους έμφυλες προκαταλήψεις⁷⁹⁶.

⁷⁹¹Πρβλ. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

⁷⁹² Πρβλ. United Nations. (2020). op.cit.

⁷⁹³Πρβλ. UNESCO. (n.d.). *Gender equality in education*. <https://www.unesco.org/en/gender-equality/education>.

⁷⁹⁴ Πρβλ. UNESCO (2015). op.cit· UNESCO (2019), op.cit.

⁷⁹⁵Πρβλ. UNESCO. (2015), op.cit.

⁷⁹⁶ Πρβλ. UNESCO. (2019). op.cit.

Παράλληλα, διεθνή προγράμματα όπως το GenderEd και το DreamFighters έχουν αναδείξει την ανάγκη για συστηματική ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου σε όλα τα επίπεδα της σχολικής ζωής⁷⁹⁷. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η επιμόρφωση είναι αποτελεσματική μόνο όταν συνοδεύεται από θεσμική δέσμευση, αλλαγές στη σχολική κουλτούρα και υποστηρικτικές δομές⁷⁹⁸.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αναγνωρίζεται ότι η εκπαίδευση αποτελεί κρίσιμο πεδίο για την καταπολέμηση των έμφυλων στερεοτύπων και την πρόληψη της έμφυλης βίας⁷⁹⁹. Η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1995–2010 διαμόρφωσε ένα νέο μοντέλο σχολείου προσανατολισμένο στη δια βίου μάθηση, την ψηφιακή κουλτούρα και την ενεργό συμμετοχή των πολιτών⁸⁰⁰. Οι τέσσερις πυλώνες της UNESCO (Delors Report) ενσωματώθηκαν στα ελληνικά Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ) της περιόδου 2001–2003, θέτοντας τις βάσεις για τις σύγχρονες εθνικές πολιτικές.

Στην Ελλάδα, η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών για το φύλο παραμένει αποσπασματική και συχνά εξαρτάται από την προσωπική ευαισθησία και πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών⁸⁰¹. Η εφαρμογή της CEDAW στην Ελλάδα από το 1983 συνδέεται άμεσα με τις προσπάθειες του ΚΕΘΙ να ενσωματώσει την οπτική του φύλου στην εκπαίδευση⁸⁰². Το ΚΕΘΙ παρεμβαίνει με εκπαιδευτικό υλικό και δράσεις

⁷⁹⁷Πρβλ. Mediterranean Institute of Gender Studies. (2018). *GenderEd report - Combating gender stereotypes in education*. <https://medinstgenderstudies.org/gendered-free-to-choose/>.

⁷⁹⁸ Πρβλ. OECD & UN Women. (2021). *Gender-responsive COVID-19 recovery: Strengthening country systems through official development assistance and gender-responsive budgeting*. OECD Development Policy Papers, No. 42.

⁷⁹⁹Πρβλ. U. Von der Leyen (2024). European Commission. https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en.

⁸⁰⁰ Πρβλ. Ε. Καλεράντε & Θ. Ελευθεράκης (2014). *Δια βίου εκπαίδευση και κοινωνία της πληροφορίας στο σύγχρονο ευρωπαϊκό σχολείο (1995–2010)*. Στο Π. Αναστασιάδης, Ν. Ζαράνης, Β. Οικονομίδης & Μ. Καλογιαννάκης (Επιμ.), *Πρακτικά 9ου Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Τεχνολογίες της Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση»* (σσ. 71–78). Πανεπιστήμιο Κρήτης. <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/3909>.

⁸⁰¹ Πρβλ. Α. Peleki & Σ.-Μ. Nikolaou (2025), *op.cit.* · Μ. Γερούκη & Ε. Καζούλη-Πλαϊτάκη (2020). Το Πρόγραμμα GEM (Gender Equality Matters): Η διδασκαλία για θέματα έμφυλης βίας και τα εμπόδια στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Στο Θ. Θάνος, & Δ. Κογκίδου (Επιμ.), *Φύλο και Εκπαίδευση: Για μια συμπεριληπτική εκπαίδευση χωρίς βία και διακρίσεις* (σσ. 311–329). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις: Τζιόλα.

⁸⁰² Πρβλ. United Nations. (1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*. United Nations. · ΚΕΘΙ. (2017). *Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεως κατά των Γυναικών (CEDAW): Έκδοση για νέες και νέους*. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.

ευαισθητοποίησης για μαθητές/τριες και εκπαιδευτικούς, ωστόσο η θεσμική ενσωμάτωση παραμένει περιορισμένη. Έρευνες δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί σπάνια συζητούν ζητήματα φύλου στους συλλόγους διδασκόντων, παρά μόνο όταν προκύπτουν περιστατικά παραβατικής συμπεριφοράς⁸⁰³.

Η σπανιότητα της συζήτησης για το φύλο στην ελληνική εκπαίδευση αντανακλά την περιορισμένη θεσμική ενσωμάτωση αντίστοιχων πολιτικών ισότητας⁸⁰⁴. Η Ελλάδα στον δείκτη που αφορά στη *Γνώση (knowledge)* του EIGE (2025)⁸⁰⁵ παρουσιάζει μια μέτρια συνολική επίδοση, με τις γυναίκες να υπερέχουν σημαντικά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά με έντονη έμφυλη διαστρωμάτωση στα πεδία σπουδών. Παρότι η συμμετοχή και η ολοκλήρωση σπουδών είναι υψηλότερη για τις γυναίκες, η συγκέντρωση στους κλάδους της εκπαίδευσης, υγείας και του πλούτου και η υπερεκπροσώπηση των ανδρών στα STEM μειώνουν τη συνολική βαθμολογία της χώρας και αποκαλύπτουν ότι η ανισότητα δεν βρίσκεται στην πρόσβαση, αλλά στις διαφοροποιημένες εκπαιδευτικές διαδρομές. Αυτή η εικόνα συνδέεται άμεσα με την έμφυλη κοινωνικοποίηση καθώς οι εκπαιδευτικές επιλογές φαίνεται να αποτελούν προϊόν εσωτερίκευσης στερεοτύπων, σχολικών πρακτικών, οικογενειακών προσδοκιών και κοινωνικών προτύπων που κατευθύνουν τα άτομα σε διαφορετικά πεδία. Έτσι, ο δείκτης αποτυπώνει πώς η έμφυλη κοινωνικοποίηση συνεχίζει να παράγει διαχωρισμένες εκπαιδευτικές πορείες, οι οποίες στη συνέχεια μεταφέρονται στην αγορά εργασίας και αναπαράγουν τις έμφυλες ανισότητες.

Συνοψίζοντας, αναδείχτηκε ότι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αποτελεί βασική προϋπόθεση για την προώθηση της έμφυλης ισότητας, καθώς η έλλειψή της οδηγεί σε ασυνείδητη αναπαραγωγή στερεοτύπων και άνισων προσδοκιών. Οι διεθνείς, ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές συγκλίνουν στην ανάγκη για θεσμικά κατοχυρωμένες, μετασχηματιστικές μορφές επιμόρφωσης. Από τα παραπάνω γίνεται

⁸⁰³ Πρβλ. Mediterranean Institute of Gender Studies. (2018), op.cit. · L. Allen (2011). *Young people and sexuality education: Rethinking key debates*. Palgrave Macmillan. · E. Lahelma (2002), op.cit.

⁸⁰⁴ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2025b). *Gender Equality Index 2025: Greece country profile*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/EL>.

⁸⁰⁵ Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2025a). *Gender Equality Index 2025: Knowledge – Greece*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/knowledge/EL>.

κατανοητό ότι η ελληνική περίπτωση αναδεικνύει την ανάγκη για μια συνεκτική και θεσμικά κατοχυρωμένη στρατηγική, η οποία θα συνδέει τις διεθνείς κατευθύνσεις με τις εθνικές εκπαιδευτικές πολιτικές και θα διασφαλίζει ότι οι εκπαιδευτικοί διαθέτουν τα απαραίτητα εργαλεία για την προώθηση της έμφυλης ισότητας στο σχολείο.

6.4 Επισκόπηση ελληνικών ερευνών για το φύλο στην εκπαίδευση

Η ελληνική ερευνητική βιβλιογραφία για το φύλο στην εκπαίδευση παραμένει περιορισμένη και αποσπασματική, με σημαντικά κενά ιδιαίτερα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Παρά το αυξανόμενο ενδιαφέρον για ζητήματα ισότητας, η έρευνα συχνά προέρχεται από συναφείς επιστημονικούς κλάδους και όχι από την ίδια την Παιδαγωγική, γεγονός που δυσχεραίνει τη συγκρότηση ενός συνεκτικού θεωρητικού και εμπειρικού πεδίου. Η εικόνα που προκύπτει από τις υπάρχουσες μελέτες είναι πλούσια αλλά ανομοιογενής, αποκαλύπτοντας τόσο τις πολλαπλές διαστάσεις της έμφυλης κοινωνικοποίησης όσο και τα δομικά ελλείμματα της ελληνικής εκπαιδευτικής έρευνας.

Οι έρευνες που εστιάζουν στην *οικογένεια* καταδεικνύουν ότι οι έμφυλες προσδοκίες εξακολουθούν να διαμορφώνουν τις καθημερινές πρακτικές των εφήβων. Μελέτες όπως της Κουρέτα (2007)⁸⁰⁶ και των Ελευθεράκη & Κορώση

⁸⁰⁶Πρβλ. Χ. Σ. Κουρέτα (2007). *Εφηβεία, φύλο και εξωσχολική απασχόληση: Σύνδεση με τη σχολική επίδοση και παράγοντες προσωπικής λειτουργικότητας* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/20381>. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 6 περιοχές της χώρας και συμμετείχαν 464 μαθητές και μαθήτριες συνολικά, από 7 Γυμνάσια και 6 Λύκεια και καταλήγει στο ότι οι έφηβοι ανατρέφονται με την ιδέα της διαφοροποίησης των φύλων και αναγνωρίζουν την ύπαρξή της, αλλά προσπαθούν να την αμβλύνουν δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στους παράγοντες των ενδιαφερόντων και των ατομικών στόχων, αναπαράγοντας όμως τις ίδιες παραδοσιακές και στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων. Υποστηρίζεται δε, ότι, οι αλλαγές που έχουν γίνει στους γυναικείους ρόλους δεν οφείλονται τόσο στους αγώνες των γυναικών αλλά στο ότι σε συγκεκριμένες κοινωνικές και ιστορικές περιόδους οι άνδρες επέτρεψαν τη διεύρυνση του γυναικείου ρόλου καθώς οι στάσεις τους λειτουργούν ως βαρόμετρο των στάσεων και των αλλαγών της κοινωνίας ως προς τη θέση των γυναικών.

(2014)⁸⁰⁷ δείχνουν ότι, παρά τις κοινωνικές αλλαγές, οι έφηβοι/ες αναπαράγουν παραδοσιακούς ρόλους, ενώ τα κορίτσια βιώνουν συχνότερα ελεγκτικές ή περιοριστικές συμπεριφορές. Η πρόσφατη συμβολή του Γιαβρίμη (2026)⁸⁰⁸ αναδεικνύει ότι οι οικογενειακές ανισότητες σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο διαπλέκονται με τις σχολικές πρακτικές, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο που επηρεάζει και τις έμφυλες διαδρομές. Συνεπώς, η ελληνική βιβλιογραφία συμφωνεί ότι η οικογένεια παραμένει ισχυρός μηχανισμός αναπαραγωγής στερεοτύπων, αλλά λείπουν μελέτες που να εξετάζουν πώς αυτές οι προσδοκίες μεταφέρονται και μετασχηματίζονται στο σχολείο.

Στο επίπεδο του σχολείου, οι έρευνες της Κάντα (2015)⁸⁰⁹ και της Ψιλού (2015)⁸¹⁰ καταγράφουν συστηματικές διαφοροποιήσεις στις προσδοκίες και στις

⁸⁰⁷ Πρβλ. Θ. Ελευθεράκης & Κ. Κορώσης (2014). Οι σχέσεις εφήβων–γονέων, ο γονεϊκός έλεγχος και η σχολική επίδοση. *Επιστήμες Αγωγής*, 2–3, 126–146.

⁸⁰⁸ Πρβλ. Ρ. Giavrimis (2026). *Digital divide and social inequalities: Sociological approaches to the Greek education system and family roles*. International Journal of Professional Development, Learners and Learning, 8(1). <https://doi.org/10.30935/ijpdll/18038>.

⁸⁰⁹ Πρβλ. Β. Κάντα (2015). *Η έμφυλη διάσταση της αλληλεπίδρασης στις αίθουσες διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο: Μια έρευνα στην περιοχή της Κορίνθου* (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39647>. Ερευνήθηκε η αλληλεπίδραση των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με τους μαθητές και τις μαθήτριες της ΣΤ' τάξης σε σχέση με την πιθανή έμφυλη διαφοροποίηση στο πλαίσιο των μαθημάτων των Μαθηματικών και της Γλώσσας στην πόλη της Κορίνθου. Η έρευνα με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης και των ημι-δομημένων συνεντεύξεων σε διδασκαλίες 8 εκπαιδευτικών με 63 μαθητές και μαθήτριες έδειξε ότι: 1) τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες εκπαιδευτικοί αλληλεπιδρούν συχνότερα με τα αγόρια, 2) τα αγόρια γίνονται αποδέκτες συχνότερου επαίνου για τις επιδόσεις και την ευφυΐα τους στα Μαθηματικά, αλλά και αποδέκτες αρνητικής προσοχής εξαιτίας της φασαρίας που προκαλούν, ενώ τα κορίτσια επαινούνται επειδή συμμορφώνονται στους κανόνες, 3) οι εκπαιδευτικοί διακρίνουν τα επαγγέλματα σε ανδρικά και γυναικεία, 4) οι απόψεις των μαθητών και μαθητριών ταυτίζονται με αυτές των εκπαιδευτικών τους, 5) τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και τα ίδια τα παιδιά αποδίδουν διαφορετικά χαρακτηριστικά προσωπικότητας και νοητικές ικανότητες στα αγόρια και τα κορίτσια, 6) αναδεικνύεται η ουδετερότητα του εκπαιδευτικού συστήματος ως προς τον παράγοντα φύλο και η παροχή ίσων ευκαιριών, και 7) παρουσιάζεται η παθητική στάση των εκπαιδευτικών στην ύπαρξη έμφυλων διακρίσεων στο σχολείο. Η έρευνα συμπεραίνει ότι οι εκπαιδευτικοί πλειοψηφικά είναι φορείς μιας συντηρητικής ιδεολογίας που επισημαίνει τις ευθύνες που έχουν επιφορτιστεί οι γυναίκες με τον συνδυασμό οικογένειας και εργασίας, και ότι η έμφυλη τυποποίηση των επαγγελμάτων και η διαφορετική αντιμετώπιση μαθητών και μαθητριών μπορεί να οδηγήσει στη στερεοτυπική λειτουργία σε θέματα ισότητας.

⁸¹⁰ Πρβλ. Ε. Ψιλού (2015). *Φύλο και εκπαιδευτική διαδικασία: Στάσεις και συμπεριφορές των Ελλήνων δασκάλων απέναντι σε μαθητές και μαθήτριες* (Διδακτορική διατριβή). ΕΚΠΑ. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42436>. Διερευνώνται από τη σκοπιά του φύλου αντιλήψεις, στάσεις και πρακτικές των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε δήμους της ευρύτερης περιοχής της Αττικής μέσα από ποσοτική έρευνα με ερωτηματολόγιο. Στα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζονται οι στερεοτυπικές αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τα φύλα και οι διαφοροποιημένες πρακτικές που εφαρμόζονται στα δύο φύλα κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς και η μη συνειδητή αναπαραγωγή των στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων μέσα στη σχολική τάξη.

αλληλεπιδράσεις εκπαιδευτικών–μαθητών/τριών. Τα αγόρια λαμβάνουν συχνότερα προσοχή και ενθάρρυνση, ενώ τα κορίτσια αντιμετωπίζονται με πιο περιοριστικές προσδοκίες. Η μελέτη των Calogiannakis & Eleftherakis (2012)⁸¹¹ επιβεβαιώνει ότι η σχολική τάξη λειτουργεί ως μικρο-κοινωνικό σύστημα όπου οι άτυπες ιεραρχίες και οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών επηρεάζουν τη συμμετοχή και την επίδοση. Παρότι οι μελέτες αυτές φωτίζουν κρίσιμες πτυχές της σχολικής καθημερινότητας, η έρευνα παραμένει αποσπασματική και εστιάζει κυρίως στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, αφήνοντας τη Δευτεροβάθμια σχεδόν ανεξερεύνητη.

Σε σχέση με την *έμφυλη βία και τη σχολική επιθετικότητα*, οι έρευνες στην Ελλάδα δείχνουν ότι τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται ως φυσικά. Συγκεκριμένα, οι μελέτες της Μπούνα (2018)⁸¹² και της Χαρμπί (2025)⁸¹³ αναδεικνύουν ότι η σχολική βία στην Ελλάδα έχει έντονη έμφυλη διάσταση. Τα αγόρια εκδηλώνουν συχνότερα σωματική επιθετικότητα, η οποία συχνά ερμηνεύεται ως «φυσική» ή «αναμενόμενη», ενώ οι μορφές σεξιστικού λόγου υποβαθμίζονται ως «πλάκα». Αυτή η φυσικοποίηση της έμφυλης βίας αποκαλύπτει την απουσία θεσμικών πρωτοκόλλων και την αδυναμία των σχολείων να αναγνωρίσουν και να αντιμετωπίσουν τέτοια περιστατικά. Ωστόσο, λείπουν συστηματικές μελέτες που να

⁸¹¹ Πρβλ. P. Calogiannakis & T. Eleftherakis (2012). *Classroom and socialization: A case study through an action-research in Crete, Greece*. In N. Popov, C. Wolhuter, B. Leutwyler, G. Hilton, J. Ogunleye, & P. A. Almeida (Eds.), *International Perspectives on Education* (BCES Conference Books, Vol. 10, pp. 55–61). Bulgarian Comparative Education Society. Μέσα από μια έρευνα δράσης σε τάξη Β' Δημοτικού στο Ρέθυμνο, οι συγγραφείς αξιοποίησαν κοινωνιομετρικές τεχνικές και συνεντεύξεις για να διερευνήσουν τη δομή των σχέσεων, τη δημοφιλία, την ηγεσία και τα κριτήρια επιλογής ή απόρριψης συμμαθητών/τριών. Τα ευρήματα έδειξαν ότι η δημοκρατική λειτουργία της τάξης ενισχύει τη συνοχή και την κοινωνικοποίηση, αν και ταυτόχρονα διευρύνει τις διαφορές ανάμεσα στους λιγότερο κοινωνικά ισχυρούς/ές μαθητές/τριες.

⁸¹² Πρβλ. Α. Μπούνα (2018). *Έμφυλες διαστάσεις της σχολικής βίας* (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/44097>. Στην έρευνα με ερωτηματολόγιο και ημι-δομημένη συνέντευξη όπου συμμετείχαν μαθητές και μαθήτριες της Ε' τάξης και ΣΤ' τάξης δεκατριών δημοτικών σχολείων του Δήμου Ιωαννιτών παρουσιάζεται ότι: 1) τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια εκδηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό σωματική βία και σε λιγότερο βαθμό διάδοση κακόβουλων φημών, 2) οι μαθητές αποδίδουν την έκταση αλλά και το είδος της βίας που εκδηλώνουν με βιολογικούς/φυσικούς όρους, 3) τα αγόρια αναφέρουν ότι είναι «φύση» τους και ότι ένα κορίτσι δεν είναι «σωστό» να ασκήσει σωματική βία. Στα συμπεράσματα της έρευνας η εκδήλωση της βίας από τους μαθητές και μαθήτριες συνδέεται με την επιτέλεση των έμφυλων ταυτοτήτων, την αναπαραγωγή των έμφυλων διακρίσεων και τη διατήρηση των κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων

⁸¹³ Πρβλ. Η. Ε. Χαρμπί (2025). *Έμφυλη βία στο σχολικό περιβάλλον: Μία ποιοτική μελέτη από την οπτική των κοινωνικών λειτουργιών* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Σχολή Κοινωνικών Επιστημών.

εξετάζουν πώς οι έμφυλες ταυτότητες διαπλέκονται με άλλους παράγοντες, όπως η κοινωνική τάξη ή η σχολική επίδοση.

Σε ένα επόμενο ερευνητικό πεδίο παρουσιάζεται η πατριαρχική συνέχεια στην πολιτική, στον λόγο και τις θεσμικές δομές. Η συμβολή της Νομικής και της Πολιτικής Επιστήμης φωτίζει τις θεσμικές και πολιτικές διαστάσεις της έμφυλης ανισότητας⁸¹⁴. Η ανάλυση του κοινοβουλευτικού λόγου αποκαλύπτει συντηρητικές αντιλήψεις και πατριαρχικές δομές που επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές πολιτικές, ενώ η έννοια της εσωτερικευμένης καταπίεσης δείχνει πώς οι κοινωνικές νόρμες διαμορφώνουν την προσωπική αυτονομία. Αυτές οι μελέτες προσφέρουν σημαντική θεωρητική εμβάθυνση, αλλά δεν συνδέονται επαρκώς με εμπειρικά δεδομένα από τα σχολεία.

Σε σχέση με τη *διαθεματικότητα και τις ευάλωτες ομάδες*, οι έρευνες για την έμφυλη ισότητα αναδύονται μεν αλλά σε περιορισμένο βαθμό. Για παράδειγμα, η έρευνα της Ταξίδου (2025)⁸¹⁵ για τις προσφυγοπούλες και μετανάστριες αναδεικνύει ότι η έμφυλη ενδυνάμωση παραμένει αποσπασματική, καθώς οι εκπαιδευτικοί εστιάζουν κυρίως στη γλωσσική υποστήριξη. Παράλληλα, η Κάλφα (2022)⁸¹⁶,

⁸¹⁴ Πρβλ. Ε. Γλαντζή (2020). *Φύλο και εσωτερικευση της καταπίεσης: Προσωπική αυτονομία, έμφυλη βία και δικαιοσύνη* (Διδακτορική διατριβή). ΕΚΠΑ. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/48130>. Στη μελέτη αυτή, συνδέεται ο φιλελεύθερος φεμινισμός που υποστηρίζει ότι η προσωπική αυτονομία αποτελεί μία έννοια κλειδί κι ένα κανονιστικό μέτρο, με την επίτευξη της έμφυλης δικαιοσύνης. Επιπλέον, εξετάζονται σύγχρονες θεωρίες της προσωπικής αυτονομίας που σχετίζονται με την ΕΚΤΦ ενώ συμπεραίνεται η σχέση της μειωμένης γυναικείας προσωπικής αυτονομίας λόγω ΕΚΤΦ με τη συστηματικότητα της έμφυλης βίας. · Ν. Μοσχοβάκου (2022). *Έμφυλη ισότητα στην εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας (1975–2020)* (Διδακτορική διατριβή). ΕΚΠΑ. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/52990>. Στα αποτελέσματα της έρευνας καταγράφεται η ευκαιριακή ενασχόληση κρατικών φορέων με τα θέματα φύλου που συνδέεται με την άντληση κοινοτικών πόρων, ο συντηρητισμός του κλάδου των εκπαιδευτικών αναφορικά με την προώθηση της έμφυλης ισότητας, η γενίκευση του αρσενικού στον εκπαιδευτικό χώρο, η πατριαρχία που εξακολουθεί να διαπερνά τη δημόσια, αλλά και την ιδιωτική σφαίρα. Οι μαθήτριες κατά κανόνα αγνοούνται, και είτε αποκλείονται ρητά ή «κρύβονται» πίσω από τη γενικευτική χρήση ουσιαστικών από τον πολιτικό λόγο της εκπαίδευσης. Γενικά, «η ισότητα αγοριών και κοριτσιών νοσηματοδοτείται με όρους ακραίας φιλελεύθερης εξίσωσης, μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο, που λειτουργεί με βάση τις κυρίαρχες αξίες για την αρρενωπότητα».

⁸¹⁵ Πρβλ. Ε. Ταξίδου (2025). *Έμφυλη και πολιτισμική ενδυνάμωση προσφυγισσών/μεταναστριών με διασταυρούμενες ταυτότητες: Ενδυναμωτικές διδακτικές πρακτικές και αντιμετώπιση εμποδίων* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. <https://apothesis.eap.gr/archive/item/225849>.

⁸¹⁶ Πρβλ. Μ. Κάλφα (2022). *Φύλο, σώμα και πολιτική: Η FEMEN και η δράση των ελληνικών γυναικείων συλλογικοτήτων* (Διδακτορική διατριβή). ΑΠΘ. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/53293>. Γύρω από το κοινωνικό φύλο, τη συλλογική δράση και τη θέση του σώματος στην διαμαρτυρία και την πολιτική παρουσιάζεται η οργάνωση

εξετάζοντας τη σχέση φύλου, σώματος και πολιτικής μέσα από το παράδειγμα της FEMEN, φωτίζει πώς οι μορφές ακτιβισμού αναδεικνύουν τα όρια της κοινωνικής αποδοχής του γυναικείου σώματος και τις αντιστάσεις απέναντι σε μη κανονιστικές εκφράσεις θηλυκότητας. Αντίστοιχα, η Ευσταθιάδου (2023)⁸¹⁷ δείχνει ότι οι γυναίκες που φοιτούν σε εσπερινά λύκεια συχνά αναπαράγουν ασυνείδητα στερεοτυπικές αντιλήψεις, γεγονός που υπογραμμίζει ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν αίρεται αυτόματα με την ενηλικίωση ή την επιστροφή στη σχολική εκπαίδευση. Μαζί με τις μελέτες της Καϊσίδου (2022)⁸¹⁸, της Βαρβέρη (2023)⁸¹⁹ και της Ρεζαϊάν (2023)⁸²⁰, οι παραπάνω έρευνες αποκαλύπτουν ότι ζητήματα προσφυγικότητας, σώματος, σεξουαλικότητας και κοινωνικής τάξης διαπλέκονται με το φύλο, αλλά η σχετική βιβλιογραφία παραμένει αποσπασματική και χωρίς συστηματική εμπειρική τεκμηρίωση.

Τέλος, στον τομέα της *εκπαιδευτικής διοίκησης και ηγεσίας* οι ελληνικές μελέτες καταγράφουν τις επίμονες ανισότητες. Η έρευνα του Κοροντζή (2022)⁸²¹ για την εκπροσώπηση των γυναικών στην εκπαιδευτική διοίκηση και της Σιούλα-Γεωργουλέα (2022)⁸²² για τις αντιστάσεις στις πολιτικές ισότητας δείχνουν ότι οι έμφυλες ανισότητες δεν περιορίζονται στη σχολική τάξη αλλά επεκτείνονται και στη διοικητική ιεραρχία. Ωστόσο, η έρευνα και σε αυτό το πεδίο παραμένει περιορισμένη

FEMEN και αποτυπώνονται οι απόψεις ελληνικών φεμινιστικών οργανώσεων, δράσεων και συλλογικοτήτων γύρω από τη συμμετοχή των Ελληνίδων στην φεμινιστική δράση, τη συμβολή των κοινωνικών δικτύων στη πολιτική συμμετοχή, τις προοπτικές της υιοθέτησης του σώματος ως πολιτικό εργαλείο, τις αντιλήψεις για τις FEMEN και τις πιθανότητες υιοθέτησης αντίστοιχων δράσεων στον ελληνικό χώρο. Στα συμπεράσματα τονίζεται η πατριαρχική δομή της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και ο συντηρητικός τρόπος κοινωνικοποίησης των γυναικών.

⁸¹⁷ Πρβλ. Α. Ευσταθιάδου (2023). *Φύλο και εσπερινά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης* (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/54756>.

⁸¹⁸ Πρβλ. Α. Γ. Καϊσίδου (2022). *Transrefuginess: In the borderline between vulnerability and resistance* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.

⁸¹⁹ Πρβλ. Κ. Βαρβέρη (2023). *To pride στην Ελλάδα: φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος* (Διδακτορική διατριβή). <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/56014>.

⁸²⁰ Πρβλ. Α. Α. Ρεζαϊάν (2023). *Η έννοια της γονεϊκότητας και οι έμφυλοι ρόλοι σε οικογένειες προσφύγων* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο. <https://pandemos.panteion.gr>.

⁸²¹ Πρβλ. Π. Ν. Κοροντζής (2022). *Φύλο και διοίκηση της εκπαίδευσης* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.

⁸²² Πρβλ. Ι. Γ. Σιούλα-Γεωργουλέα (2022). *Explicit and implicit resistances to gender equality policies* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.

και δεν εξετάζει επαρκώς πώς οι διοικητικές πρακτικές επηρεάζουν την καθημερινή σχολική ζωή.

Συμπερασματικά, η ελληνική βιβλιογραφία προσφέρει σημαντικές αλλά αποσπασματικές εικόνες για το φύλο στην εκπαίδευση. Οι περισσότερες μελέτες εστιάζουν στην οικογένεια, στις προσδοκίες των εκπαιδευτικών και στη σχολική βία, ενώ η Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση παραμένει εντυπωσιακά υπο-ερευνημένη. Η απουσία συστηματικών εμπειρικών μελετών, η έλλειψη διαθεματικών προσεγγίσεων και η περιορισμένη σύνδεση μεταξύ πολιτικών και σχολικών πρακτικών δημιουργούν ένα σημαντικό ερευνητικό κενό. Η κατανόηση αυτών των θεσμικών και παιδαγωγικών προκλήσεων αποτελεί το αναγκαίο υπόβαθρο για την ανάλυση των δράσεων ισότητας που υλοποιούνται στα σχολεία της Αιτωλοακαρνανίας.

6.5 Εφαρμογές της έμφυλης ισότητας στην ελληνική εκπαίδευση

Η εφαρμογή της έμφυλης ισότητας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα συνδέεται άμεσα με τον τρόπο που το σχολείο λειτουργεί ως κοινωνικός θεσμός και μηχανισμός κοινωνικοποίησης. Ως «κοινωνικό δημιούργημα»⁸²³ που διαμορφώνεται από τις κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, το σχολείο αποτελεί χώρο όπου οι κοινωνικές σχέσεις και ιεραρχίες είτε αναπαράγονται είτε αμφισβητούνται. Η διάκριση ανάμεσα στο παραδοσιακό σχολείο, που συχνά ενισχύει τον ανταγωνισμό και τις ανισότητες, και στο δημοκρατικό σχολείο, που στηρίζεται στη συμμετοχή, την κριτική σκέψη και την καλλιέργεια κοινωνικών δεξιοτήτων⁸²⁴, αναδεικνύει τη σημασία του Αναλυτικού Προγράμματος ως θεσμικού εργαλείου για την προώθηση της έμφυλης ισότητας.

⁸²³ Πρβλ. Θ. Ελευθεράκης (2008). Δημοκρατικό σχολείο: Τα ελληνικά Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) και οι κοινωνικές δεξιότητες. *Εισήγηση στο 14ο Συνέδριο Κρητών Σπουδαστών*, Καστέλι Κισσάμου, 1–4 Αυγούστου 2008.

⁸²⁴ Πρβλ. S.-M. Nikolaou (2021). *Democratic practices at school: Theoretical and research ascertainties*. EJ-DEVELOP, European Journal of Development Studies, 1(1), 1–4. <https://doi.org/10.24018/ejdevelop.2021.1.1.11>.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένο ενδιαφέρον για την ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου στα σχολικά σχέδια δράσης και στις επιμορφώσεις που αναπτύχθηκαν μετά την πανδημία. Ωστόσο, η έμφυλη διάσταση δεν έχει ακόμη θεσμοθετηθεί ως υποχρεωτικό στοιχείο της επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτικών. Η ελληνική πραγματικότητα αναδεικνύει την ανάγκη για μια συνεκτική και θεσμικά κατοχυρωμένη στρατηγική, η οποία θα συνδέει τις διεθνείς κατευθύνσεις με τις εθνικές πολιτικές και θα εξασφαλίζει ότι οι εκπαιδευτικοί διαθέτουν τα απαραίτητα εργαλεία για την προώθηση της ισότητας των φύλων στο σχολείο.

Οι πρόσφατες ελληνικές πρωτοβουλίες επιχειρούν να συνδέσουν συστηματικά την εκπαίδευση με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ΣΒΑ 5 για την ισότητα των φύλων. Το πρόγραμμα «Δράσεις Ενεργού Πολίτη» (2024)⁸²⁵ εντάσσει την ανάπτυξη δεξιοτήτων υπευθυνότητας, συμμετοχής και κοινωνικής ευαισθησίας σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, αναγνωρίζοντας ότι η ισότητα των φύλων αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της εκπαίδευσης του σύγχρονου πολίτη.

Στην Προσχολική και Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, η ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου βρίσκεται ακόμη σε μεταβατικό στάδιο⁸²⁶. Παρότι το Αναλυτικό Πρόγραμμα προωθεί αξίες όπως ο σεβασμός, η συνεργασία και η αποδοχή της διαφορετικότητας, η έμφυλη διάσταση δεν ενσωματώνεται συστηματικά σε όλες τις σχολικές μονάδες. Τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, τα προγράμματα Αγωγής Υγείας και οι δράσεις των Συμβούλων Εκπαίδευσης έχουν ενισχύσει την παρουσία θεμάτων φύλου⁸²⁷, ωστόσο η εφαρμογή τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις ατομικές επιλογές των εκπαιδευτικών και όχι από θεσμική υποχρέωση⁸²⁸.

⁸²⁵ Πρβλ. Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2025). *Πλατφόρμα Καταχώρισης Δράσεων Ενεργού Πολίτη*. <https://act.digitalschool.gov.gr/>.

⁸²⁶ Πρβλ. Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (Επιμ.). (2008). *Εκπαιδευτικοί και φύλο*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ). https://www.kethi.gr/sites/default/files/attached_file/file/2020-09/146_6_EKPAIDEYTIKOI_FYLO.pdf.

⁸²⁷ Πρβλ. Μ. Χιόνη (2021). *Παιδαγωγική και διδακτική μεθοδολογία προαγωγής των δεξιοτήτων στο Γυμνάσιο: Το παράδειγμα της Περιεκτικής Σεξουαλικής Αγωγής*. Στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ), Εργαστήρια δεξιοτήτων: Επιμορφωτικό – υποστηρικτικό υλικό. ΙΕΠ.

⁸²⁸ Πρβλ. European Institute for Gender Equality (2023), *op.cit.*

Σε συνέχεια των παραπάνω, στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση η έμφυλη διάσταση παραμένει υποεκπροσωπημένη τόσο στα Αναλυτικά Προγράμματα όσο και στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών⁸²⁹. Παρότι οι οδηγίες προβλέπουν δραστηριότητες για τα στερεότυπα φύλου, την ταυτότητα φύλου και την πρόληψη της έμφυλης βίας στο Γυμνάσιο, καθώς και παρεμβάσεις στο Λύκειο, η επίσημη πλατφόρμα των «Δράσεων Ενεργού Πολίτη» περιλαμβάνει περιορισμένο υλικό σχετικό με τον ΣΒΑ 5, κυρίως για το Δημοτικό, ενώ απουσιάζουν προτεινόμενα σχέδια για το Λύκειο⁸³⁰.

Η πρακτική εφαρμογή των παραπάνω πολιτικών αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας. Στο πλαίσιο της εφαρμογής των «Δράσεων Ενεργού Πολίτη» και της ενσωμάτωσης του ΣΒΑ 5, και για το σχολικό έτος 2024-2025 μελετήθηκαν οι παρεμβάσεις δεκατριών σχολείων της συγκεκριμένης περιοχής όπου η υλοποίηση δράσεων με έμφυλη οπτική παραμένει απαιτητική⁸³¹. Η ανάλυση των σχεδίων δράσης έδειξε ότι τα σχολεία αξιοποίησαν ποικίλες προσεγγίσεις, θεατρικά δρώμενα, εργαστήρια, ερωτηματολόγια και παρεμβάσεις σχολικών ψυχολόγων, με στόχο την αποδόμηση στερεοτύπων φύλου και την ενίσχυση της κριτικής σκέψης των μαθητών/τριών. Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, παρά τις αξιόλογες αυτές προσπάθειες, τα ευρήματα καταδεικνύουν σημαντική απόσταση ανάμεσα στις θεσμικές κατευθύνσεις και την εφαρμογή τους στην πράξη. Η περιορισμένη υλοποίηση δράσεων σχετικών με τον ΣΒΑ 5 συνδέεται με την έλλειψη συστηματικής επιμόρφωσης και την περιορισμένη παιδαγωγική επάρκεια των εκπαιδευτικών σε ζητήματα φύλου. Η μελέτη αναδεικνύει την ανάγκη για ενίσχυση των εκπαιδευτικών και για ανάπτυξη τυποποιημένων, παιδαγωγικά τεκμηριωμένων εργαλείων που θα υποστηρίζουν τη σχεδίαση και υλοποίηση δράσεων. Η ανάλυση του ελληνικού Αναλυτικού Προγράμματος και των κατευθύνσεων για τον ΣΒΑ 5 ανέδειξε αντίστοιχα κενά ανάμεσα στην πολιτική πρόθεση και την εκπαιδευτική πράξη, καθώς και την περιορισμένη διαθεσιμότητα

⁸²⁹Πρβλ. Δ. Κογκίδου (2022). Πραγματικότητα και καθοδηγητικές αρχές για τη διασφάλιση μιας συμπεριληπτικής εκπαίδευσης χωρίς εκφοβισμό και διακρίσεις με βάση το φύλο, την ταυτότητα ή/και έκφραση φύλου και τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Στο Θ. Θάνος & Δ. Κογκίδου (Επιμ.), *Φύλο και εκπαίδευση* (σσ. 175–190). Τζιόλα.

⁸³⁰Πρβλ. Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2025), όπ.π.

⁸³¹ Πρβλ. Α. Peleki & S.-M. Nikolaou (2025), *op.cit.*

υλικού για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Τα ευρήματα από τα σχολεία της Αιτωλοακαρνανίας επιβεβαιώνουν ότι, παρά τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών, η εφαρμογή δράσεων ισότητας παραμένει περιορισμένη, κυρίως λόγω έλλειψης κατάρτισης, καθοδήγησης και υποστηρικτικών δομών⁸³².

Συνοψίζοντας, η έλλειψη επαρκών εργαλείων και τεκμηριωμένων προτάσεων δημιουργεί ένα κενό ανάμεσα στις θεσμικές δεσμεύσεις και την εφαρμογή στην πράξη. Η αποτελεσματική σύνδεση του Αναλυτικού Προγράμματος με τον ΣΒΑ 5 απαιτεί συστηματική υποστήριξη, επιμόρφωση και ενίσχυση των διαθέσιμων παρεμβάσεων, ώστε η ισότητα των φύλων να ενσωματώνεται ουσιαστικά στην καθημερινή σχολική πρακτική. Οι διεθνείς και ευρωπαϊκές κατευθύνσεις, σε συνδυασμό με τα ερευνητικά ευρήματα για την εφηβεία και την πολιτική συμμετοχή των νέων, αναδεικνύουν ότι οι δράσεις για την ισότητα των φύλων στο σχολείο απαιτούν συνεκτικές πολιτικές, επαρκή επιμόρφωση και σταθερές υποστηρικτικές δομές. Η αποτελεσματική εφαρμογή τους προϋποθέτει θεσμική δέσμευση, συστηματική αξιολόγηση και συνεχή ενίσχυση των παρεμβάσεων. Η προώθηση της ισότητας των φύλων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση απαιτεί συνεκτικές πολιτικές, συστηματική επιμόρφωση και ενίσχυση των διαθέσιμων εργαλείων, ώστε οι εκπαιδευτικοί να μπορούν να σχεδιάζουν και να υλοποιούν ουσιαστικές παρεμβάσεις. Η ενίσχυση αυτών των προϋποθέσεων αποτελεί κρίσιμο βήμα για την ουσιαστική εφαρμογή του ΣΒΑ 5 στα σχολεία της περιοχής.

⁸³² Πρβλ. Α. Peleki & Σ.-Μ. Nikolaou (2025), *op.cit.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο : ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ – ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά στοιχεία της μεθοδολογίας που αξιοποιήθηκε για τη διεξαγωγή της μελέτης περίπτωσης. Αρχικά, παρουσιάζεται η σπουδαιότητα της έρευνας, ο σκοπός της και τα ερευνητικά ερωτήματα που τη διαμόρφωσαν. Στη συνέχεια, περιγράφεται η μεθοδολογική προσέγγιση και η διαδικασία που ακολουθήθηκε, τεκμηριώνοντας την επιλογή του δομημένου ερωτηματολογίου ως κατάλληλου ερευνητικού εργαλείου για τις ανάγκες της συγκεκριμένης μελέτης. Ακολουθεί η παρουσίαση της δομής και του περιεχομένου του ερωτηματολογίου. Επιπλέον, περιγράφονται η διαδικασία συλλογής δεδομένων, τα χαρακτηριστικά του δείγματος και η στατιστική ανάλυση που εφαρμόστηκε για την επεξεργασία των ευρημάτων.

7.1 Σπουδαιότητα της έρευνας – Μεθοδολογία: σκοπός - ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις

Η σπουδαιότητα της παρούσας έρευνας εδράζεται στις σύγχρονες παγκόσμιες εξελίξεις που συνδέονται με το τέταρτο κύμα του Φεμινισμού, το οποίο επηρεάζει όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Την ίδια στιγμή που διεθνείς οργανισμοί, όπως ο ΟΗΕ και η ΕΕ, ενισχύουν τις πολιτικές ισότητας των φύλων, αναδεικνύονται παράλληλα θεσμικές και ιδεολογικές αντιστάσεις που οδηγούν σε φαινόμενα οπισθοδρόμησης⁸³³. Η πανδημία COVID-19 σε συνδυασμό με την ανάδυση του κινήματος #MeToo κατέστησαν εμφανή την ανάγκη διεκδίκησης νέων εννοιών και

⁸³³Πρβλ. Μ. Στρατηγάκη (2021), όπ.π.

όρων, όπως η «γυναικοκτονία», προκειμένου να αποτυπωθούν οι σύγχρονες μορφές έμφυλης βίας⁸³⁴.

Στο οικονομικό επίπεδο, η ύφεση που συνόδεψε την υγειονομική κρίση δημιούργησε έντονη αβεβαιότητα, με κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες που επηρεάζουν δυσανάλογα τις γυναίκες. Ταυτόχρονα, τα έμφυλα πρότυπα που διαμορφώθηκαν σε προηγούμενες περιόδους κρίσης φαίνεται να αναπαράγονται και σήμερα, ιδιαίτερα στον θεσμό της οικογένειας⁸³⁵.

Παράλληλα, η διεκδίκηση της ορατότητας των γυναικών και των θηλυκοτήτων στον δημόσιο λόγο, στην επιστημονική έρευνα και στις καθημερινές πρακτικές αναδεικνύει το ζήτημα του έμφυλου κενού δεδομένων. Το κενό αυτό προκύπτει από τη διαιώνιση στερεοτύπων και αντιλήψεων που αντιμετωπίζουν το αρσενικό ως καθολικό και το θηλυκό ως περιθωριακό, οδηγώντας σε συστηματική αορατότητα⁸³⁶.

Στο πεδίο της γλώσσας, η χρήση του συμβόλου @ ως εργαλείο συμπεριληπτικής έκφρασης έχει προκαλέσει διεθνή συζήτηση⁸³⁷. Η έρευνα του Vinicio Ntounlis (2020) δείχνει ότι το @ λειτουργεί ως γλωσσική και πολιτική πράξη που αμφισβητεί τις παραδοσιακές νόρμες και ενισχύει την ορατότητα μη-αρσενικών ταυτοτήτων, ενώ παράλληλα αναδεικνύει τις αντιστάσεις που προκαλεί η απόκλιση από τη γλωσσική κανονικότητα⁸³⁸.

Αντίστοιχα, σύγχρονοι ακαδημαϊκοί επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τον γλωσσικό σεξισμό. Ο Στέφανος Τραχανάς (2024), στο έργο του *Ο Κύκλος*, προτείνει εναλλακτικές μορφές απεύθυνσης, όπως η εναλλαγή στη χρήση του θηλυκού γένους,

⁸³⁴Πρβλ. Μ. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021), ό.π.π.

⁸³⁵Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), *op.cit.*

⁸³⁶Πρβλ. C. Criado – Perez (2019), ό.π.π.

⁸³⁷ Πρβλ. Θ.-Σ. Παυλίδου, Χ. Καπελλίδη & Ε. Καραφώτη (2015). “Γραμματικό γένος, φύλο και θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: όψεις του γλωσσικού σεξισμού”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 35, 463–477. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών · V. Ntounlis (2023). Γραμματικό γένος, κοινωνικό φύλο και παπάκια: Η συμπεριληπτική ως προς το φύλο χρήση του @ στον γραπτό λόγο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 42, 497–505. <https://genderandagency.univie.ac.at/forschung/detailansicht/pure/e01db4dc-b66c-4cbf-b66a-98b96dc246b9/show/publ/Pure/>.

⁸³⁸Πρβλ. V. Ntounlis (2020). Online writing and linguistic sexism: The use of gender-inclusive @ on a Greek feminist Facebook page. *Gender and Language*, 14(3), 302–326. <https://doi.org/10.1558/genl.40449>.

επισημαίνοντας την παιδαγωγική της λειτουργία και την ανάγκη συνειδητοποίησης της άνισης γλωσσικής πρακτικής⁸³⁹.

Στην καθημερινότητα, το ζήτημα του σεξισμού αναδεικνύεται και μέσα από ακραίες εκφάνσεις, όπως το φαινόμενο των incels, το οποίο έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις διεθνώς. Το έργο της Laura Bates, *Men Who Hate Women* (2021)⁸⁴⁰, και η πλατφόρμα *The Everyday Sexism Project*⁸⁴¹ καταγράφουν περιστατικά καθημερινού σεξισμού, αποκαλύπτοντας την έκταση και τη σοβαρότητα των εμπειριών που συχνά κανονικοποιούνται και παραμένουν αόρατες.

Στο πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας εκπαίδευσης, η ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου στα προγράμματα σπουδών αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την προώθηση της ισότητας⁸⁴². Η ένταξη αυτή συμβάλλει στη διεύρυνση των εκπαιδευτικών ευκαιριών και στην αντιμετώπιση των διακρίσεων που βασίζονται στο φύλο, την κοινωνική τάξη, τη φυλή ή την πολιτισμική προέλευση.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι, η παρούσα έρευνα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς εξετάζει την εφαρμογή της οπτικής του φύλου στο σχολικό περιβάλλον σε μια περίοδο έντονων κοινωνικών μετασχηματισμών, όπου η ανάγκη για συστηματικές, τεκμηριωμένες και αποτελεσματικές παρεμβάσεις είναι επιτακτική.

Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι η παρούσα έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής και εντάσσεται στην κατηγορία της βασικής έρευνας. Πρόκειται για μελέτη περίπτωσης, καθώς εστιάζει αποκλειστικά σε μαθητές και μαθήτριες που φοιτούν στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (ΔΔΕ) Αιτωλοακαρνανίας. Η επιλογή της συγκεκριμένης περιοχής έγινε διότι θεωρείται αντιπροσωπευτική της ελληνικής επικράτειας: βρίσκεται στο κέντρο της Δυτικής

⁸³⁹Πρβλ. Σ. Τραχανάς(2024). *Ο Κύκλος, Επιστήμη και Δημοκρατία σε Ανήσυχους Καιρούς*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σελ.19.

⁸⁴⁰Πρβλ. L. Bates (2021). *Men who hate women: From Incels to Pickup Artists, the Truth about Extreme Misogyny and How It Affects Us All*. Simon & Schuster.

⁸⁴¹Πρβλ. L. Bates (n.d.). *The Everyday Sexism Project*. <https://everydaysexism.com>.

⁸⁴²Πρβλ. ΙΕΠ. (2018). Οδηγός για την Ένταξη της Οπτικής του Φύλου στα Προγράμματα Σπουδών και στα Διδακτικά Βιβλία και Υλικά: https://www.iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/2018-05-15_odigos_isotita_fylon.pdf.

Ελλάδας, διαθέτει εύκολη πρόσβαση από μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Πάτρα και τα Ιωάννινα, και παρουσιάζει χαρακτηριστικά που ενδεχομένως επιτρέπουν την αποτύπωση τάσεων των αντιλήψεων στον ευρύτερο ελληνικό πληθυσμό. Επιπλέον, η πληθυσμιακή της σύνθεση, οι κοινωνικές ανισότητες, η «πρωτιά» στην ενδοοικογενειακή βία και η οικονομική της φυσιογνωμία συνθέτουν ένα περιβάλλον όπου ζητήματα φύλου, ισότητας και εκπαιδευτικών ευκαιριών αποκτούν ιδιαίτερη σημασία⁸⁴³. Συνεπώς, η Αιτωλοακαρνανία συνιστά ιδιαίτερα πρόσφορο πεδίο για τη διερεύνηση των έμφυλων αντιλήψεων των νέων.

Πέραν τούτου, τα στοιχεία που αφορούν την κοινωνικοποίηση των εφήβων στην Αιτωλοακαρνανία, οι αναφορές σε περιστατικά έμφυλης βίας και γυναικοκτονιών⁸⁴⁴ και οι καταγραφές των εκπαιδευτικών δράσεων που έχουν αναπτυχθεί στα σχολεία της ΔΔΕ σε σχέση με ζητήματα έμφυλης ισότητας και διακρίσεων συνθέτουν ένα ενδιαφέρον προφίλ⁸⁴⁵. Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται αναγκαία η διερεύνηση των απόψεων των μαθητών και μαθητριών σχετικά με την έμφυλη κοινωνικοποίηση, τους έμφυλους ρόλους και τις ταυτότητες που διαμορφώνουν την εμπειρία του φύλου ως προς την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα.

Τέλος, η ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας έχει θέσει ως επιχειρησιακό στόχο την εποπτεία και την εύρυθμη λειτουργία των σχολικών μονάδων αρμοδιότητάς της, καθώς και των υποστηρικτικών αποκεντρωμένων δομών του Υπουργείου Παιδείας. Στο πλαίσιο αυτό, έχει συσταθεί τετραμελής Ομάδα Δράσης για την πρόληψη της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού, σύμφωνα με τον Νόμο 5029/2023 (ΦΕΚ Α' 55/10.03.2023) «Ζούμε Αρμονικά Μαζί – Σπάμε τη Σιωπή», ο οποίος θεσπίζει ρυθμίσεις για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού στα σχολεία. Η ύπαρξη της ομάδας αυτής ενισχύει τη δέσμευση της Διεύθυνσης για την προαγωγή ενός ασφαλούς και συμπεριληπτικού σχολικού περιβάλλοντος, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τα ζητήματα έμφυλης ισότητας και προστασίας των μαθητών και μαθητριών

⁸⁴³ Πρβλ. Ενότητα Εισαγωγή της παρούσας διατριβής.

⁸⁴⁴ Πρβλ. Ενότητα Εισαγωγή της παρούσας διατριβής.

⁸⁴⁵ Πρβλ. Ενότητα 6 της παρούσας διατριβής.

Υπό το πρίσμα των κοινωνιολογικών θεωριών που ερμηνεύουν τις εκπαιδευτικές πρακτικές αναφορικά με το φύλο, η παρούσα ερευνητική προσπάθεια εστιάζει στην αποτύπωση της επίδρασης διαφόρων παραγόντων στην επιμονή και διαιώνιση των στερεοτυπικών αντιλήψεων και συμπεριφορών αναφορικά με το φύλο. Κίνητρο της συγκεκριμένης διατριβής αποτέλεσε η πιλοτική έρευνα που διεξήχθη αμέσως μετά την πανδημία Covid-19, τον Ιούνιο - Ιούλιο του 2022, αναφορικά με τις απόψεις και την ερμηνεία του όρου *αρρενωπότητα* στη συγκεκριμένη περιοχή⁸⁴⁶.

Σε σχέση με τα παραπάνω, **ο σκοπός** της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι να διερευνηθεί η *συμβολή της κοινωνικοποίησης* στη διαμόρφωση των έμφυλων ρόλων, της ταυτότητας φύλου και των αντιλήψεων περί ισότητας στους μαθητές και τις μαθήτριες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αιτωλοακαρνανία.

Οι **στόχοι** της διατριβής είναι:

1. Να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με την ταυτότητα φύλου και τα έμφυλα στερεότυπα.
2. Να εξεταστούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων ως ειδική έκφανση των έμφυλων στερεοτύπων.
3. Να αξιολογηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την έμφυλη ισότητα.
4. Να διερευνηθεί η συμβολή βασικών φορέων κοινωνικοποίησης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο.

Στην παρούσα εργασία τα *ερευνητικά υποκείμενα* είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της περιφερειακής ενότητας Αιτωλοακαρνανίας και τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα εξής:

1. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με τον καθορισμό και την έκφραση της ταυτότητας φύλου;
2. Αποδέχονται οι μαθητές/τριες στερεοτυπικά χαρακτηριστικά και προσδοκίες για αγόρια και κορίτσια;
3. Ποιες εργασίες θεωρούνται «ανδρικές» και «γυναικείες» και πώς αξιολογείται η κατανομή τους ;
4. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την ισοτιμία των φύλων;

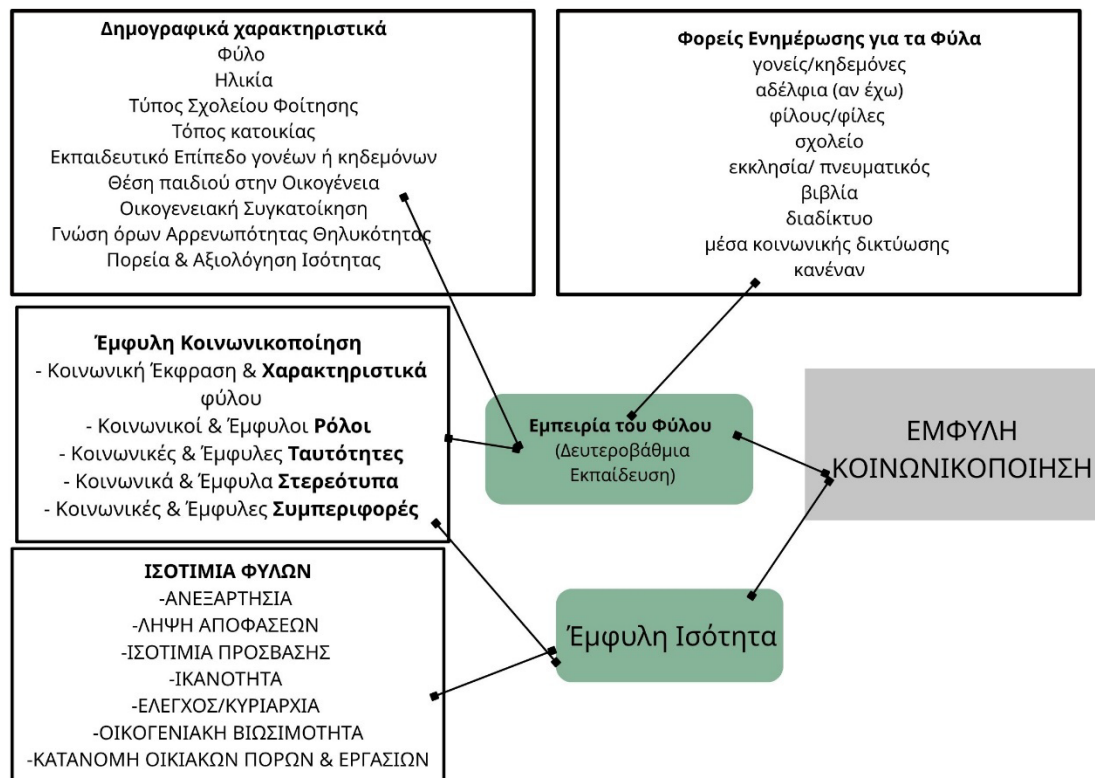
⁸⁴⁶Πρβλ. Α. Πελέκη & Σ.-Μ. Νικολάου (2024), όπ.π.

5. Πώς αντιλαμβάνονται και αξιολογούν οι μαθητές/τριες τις αλλαγές στην έμφυλη ισότητα τα τελευταία χρόνια;
6. Επηρεάζουν οι φορείς κοινωνικοποίησης (γονείς, σχολείο, φίλοι, διαδίκτυο, ψηφιακά μέσα) τις αντιλήψεις για το φύλο;
7. Υπάρχει σχέση ανάμεσα στους φορείς κοινωνικοποίησης και την αποδοχή στερεοτύπων;

Αναμένεται, με βάση τη γνωστή βιβλιογραφία, τα αποτελέσματα της έρευνας να επιβεβαιώσουν την υπερίσχυση των στερεοτυπικών αντιλήψεων που αφορούν τα χαρακτηριστικά και τους ρόλους του φύλου ανάμεσα στους μαθητές και μαθήτριες στη ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας.

Με βάση τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα διαμορφώθηκε το ερευνητικό μοντέλο όπως απεικονίζεται στο Σχήμα 1. ως εξής:

Σχήμα 1. Ερευνητικό μοντέλο

Το ερευνητικό μοντέλο της παρούσας διατριβής αποτυπώνεται σχηματικά ως εννοιολογικό διάγραμμα που συνδέει τις βασικές θεωρητικές και εμπειρικές συνιστώσες της έμφυλης κοινωνικοποίησης στην εφηβεία (Σχήμα 1).

Στο ανώτερο επίπεδο περιλαμβάνονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/ουσών (φύλο, ηλικία, τύπος σχολείου, τόπος κατοικίας, εκπαιδευτικό επίπεδο γονέων/κηδεμόνων, θέση στην οικογένεια, οικογενειακή συγκατοίκηση), καθώς και η γνώση και αξιολόγηση εννοιών όπως η αρρενωπότητα, η θηλυκότητα και η ισότητα. Οι μεταβλητές αυτές αντιμετωπίζονται ως ανεξάρτητες μεταβλητές, που ενδέχεται να συνδέονται με τις αντιλήψεις των εφήβων.

Το δεύτερο επίπεδο του μοντέλου περιλαμβάνει τους φορείς ενημέρωσης για τα φύλα (γονείς, αδέρφια, φίλοι/ες, σχολείο, εκκλησία, βιβλία, διαδίκτυο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης), οι οποίοι συνιστούν βασικούς μηχανισμούς κοινωνικοποίησης. Οι φορείς αυτοί συνδέονται με την εμπειρία του φύλου, όπως αυτή διαμορφώνεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και επηρεάζουν τις αντιλήψεις των μαθητών/τριών.

Στο κεντρικό επίπεδο του μοντέλου εντάσσεται η έννοια της έμφυλης κοινωνικοποίησης, η οποία αναλύεται σε πέντε διαστάσεις: κοινωνική έκφραση και χαρακτηριστικά φύλου, κοινωνικοί και έμφυλοι ρόλοι, κοινωνικές και έμφυλες ταυτότητες, κοινωνικά και έμφυλα στερεότυπα, και κοινωνικές και έμφυλες συμπεριφορές. Οι διαστάσεις αυτές αντιστοιχούν στις υποκλίμακες που προέκυψαν από την παραγοντική ανάλυση και επιβεβαιώθηκαν μέσω CFA.

Τέλος, το μοντέλο καταλήγει στην έννοια της έμφυλης ισότητας, η οποία αποτυπώνεται ως εξαρτημένη μεταβλητή και περιλαμβάνει επιμέρους δείκτες όπως η ανεξαρτησία, η λήψη αποφάσεων, η ισότιμη πρόσβαση, η ικανότητα, ο έλεγχος/κυριαρχία, η οικογενειακή βιωσιμότητα και η κατανομή οικιακών πόρων και εργασιών. Η δομή του μοντέλου είναι ορθογώνια και ευθυγραμμίζεται με τη στατιστική προσέγγιση της παραγοντικής ανάλυσης (Varimax), ενώ η θεωρητική του συνοχή επιβεβαιώνεται από την υψηλή ψυχομετρική επάρκεια των υποκλιμάκων και την ισχυρή προσαρμογή της CFA.

Με βάση τον σκοπό της έρευνας, τους ερευνητικούς στόχους, τα ερευνητικά ερωτήματα, το θεωρητικό πλαίσιο της έμφυλης κοινωνικοποίησης και το ερευνητικό μοντέλο που αναπτύχθηκε, διατυπώνονται οι ακόλουθες **ερευνητικές υποθέσεις**. Οι υποθέσεις αποτυπώνουν τις αναμενόμενες σχέσεις μεταξύ των δημογραφικών

χαρακτηριστικών, των φορέων κοινωνικοποίησης και των βασικών διαστάσεων της έμφυλης κοινωνικοποίησης, όπως αυτές επιχειρούνται να μετρηθούν μέσω των ψυχομετρικών εργαλείων της έρευνας. Οι ερευνητικές υποθέσεις της διατριβής είναι:

H1. Φύλο & Ταυτότητα Φύλου. Οι μαθήτριες θα εμφανίζουν πιο ευέλικτες και λιγότερο στερεοτυπικές αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου σε σύγκριση με τους μαθητές (Στόχος 1 & ΕΕ1). Η υπόθεση αυτή βασίζεται στη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, σύμφωνα με την οποία οι έμφυλες αντιλήψεις διαμορφώνονται μέσω μίμησης, ενίσχυσης και παρατήρησης σημαντικών άλλων. Συνεπώς, οι αντιλήψεις διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο⁸⁴⁷. Επιπλέον, η *θεωρία της ηγεμονικής αρρενωπότητας*⁸⁴⁸ εξηγεί ότι τα αγόρια κοινωνικοποιούνται πιο έντονα σε στερεοτυπικές προσδοκίες, ενώ τα κορίτσια εκτίθενται συχνότερα σε λόγους ισότητας.

H2. Ηλικία & Ταυτότητα Φύλου. Οι μεγαλύτεροι/ες έφηβοι/ες (16–18) θα παρουσιάζουν πιο συμπεριληπτικές αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου από τους μικρότερους (13–15) (Στόχος 1 & ΕΕ1). Η υπόθεση στηρίζεται στη θεωρία για τη γνωστική ανάπτυξη στην εφηβεία, όπου οι μεγαλύτεροι/ες έφηβοι/ες έχουν αυξημένη ικανότητα αφηρημένης σκέψης και κατανόησης κοινωνικών κατασκευών⁸⁴⁹. Επιπλέον, η εκπαίδευση και οι σχολικές δράσεις λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικοποίησης που επηρεάζουν τις αντιλήψεις των νέων⁸⁵⁰.

H3. Φύλο & Έμφυλα Στερεότυπα. Οι μαθητές θα εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα αποδοχής στερεοτυπικών χαρακτηριστικών αρρενωπότητας σε σύγκριση με τις μαθήτριες (Στόχος 1 & ΕΕ2). Η υπόθεση στηρίζεται στη θεωρία της ηγεμονικής αρρενωπότητας, η οποία υποστηρίζει ότι τα αγόρια κοινωνικοποιούνται σε πρότυπα δύναμης, ελέγχου και συναισθηματικής αποστασιοποίησης⁸⁵¹. Επιπρόσθετα, στην Αιτωλοακαρνανία υπάρχουν ισχυρές παραδοσιακές δομές που ενισχύουν στερεοτυπικές προσδοκίες για τα αγόρια⁸⁵². Σύμφωνα με έρευνες στην περιοχή, τα

⁸⁴⁷Πρβλ. A. Bandura (1986), op. cit.

⁸⁴⁸Πρβλ. R.W. Connell (1995), op.cit.

⁸⁴⁹Πρβλ. L. Kohlberg (1966), op.cit.

⁸⁵⁰ Πρβλ. Εισαγωγή της παρούσας διατριβής

⁸⁵¹Πρβλ. R.W. Connell (1995), op.cit.

⁸⁵²Πρβλ. Εισαγωγή της Διατριβής

έφηβα αγόρια αναπαράγουν στερεοτυπικές συμπεριφορές που συνδέονται με τη βία, την εξουσία και τον έλεγχο⁸⁵³.

H4. Έμφυλοι Ρόλοι & Κατανομή Εργασιών. Οι μαθητές/τριες αναμένεται να ταξινομήσουν τις οικιακές, κοινωνικές και οικογενειακές εργασίες σύμφωνα με παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους, αποδίδοντας τις «φροντιστικές» εργασίες κυρίως στις γυναίκες και τις «εργαλειακές» εργασίες κυρίως στους άνδρες (Στόχος. 2, ΕΕ3). Η υπόθεση αυτή στηρίζεται στο θεωρητικό πλαίσιο των κοινωνικών και έμφυλων ρόλων. Σύμφωνα με τον Dahrendorf (1973), οι κοινωνικοί ρόλοι αποτελούν δεσμευτικά σύνολα προσδοκιών που απορρέουν από την κοινωνική θέση. Από την άλλη, το φύλο ως αποδιδόμενη θέση παράγει συγκεκριμένους ρόλους που καθορίζουν τι θεωρείται «κατάλληλη» συμπεριφορά για άνδρες και γυναίκες. Η υπόθεση H4 προκύπτει από τη θεωρία των έμφυλων ρόλων⁸⁵⁴, τη λειτουργιστική προσέγγιση⁸⁵⁵, την πολιτισμική ανθρωπολογία⁸⁵⁶ και τις σύγχρονες κοινωνιολογικές αναλύσεις που αναδεικνύουν τη διαχρονικότητα και τη μεταβλητότητα των έμφυλων προσδοκιών.

H5. Φύλο & Αντιλήψεις Ισότητας. Οι μαθήτριες θα αξιολογούν την ισότητα των φύλων ως λιγότερο ικανοποιητική σε σχέση με τους μαθητές (Στόχος 3 & ΕΕ4–5). Η υπόθεση στηρίζεται στο ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια βιώνουν συχνότερα τις συνέπειες των έμφυλων ανισοτήτων, άρα αναπτύσσουν μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στην ισότητα⁸⁵⁷. Εκτός από αυτό, η περιοχή που διερευνάται παρουσιάζει αυξημένα περιστατικά έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, γυναικοκτονίες και κοινωνικές αντιφάσεις, που επηρεάζουν τις αντιλήψεις των νέων⁸⁵⁸. Επιπλέον, η κοινωνική ψυχολογία δείχνει ότι τα κορίτσια αναπτύσσουν νωρίτερα κριτική στάση απέναντι στις ανισότητες⁸⁵⁹.

⁸⁵³ Πρβλ. Α. Πελέκη, Α. & Σ.-Μ. & Νικολάου (2024), op.cit.· Α. Peleki & S.-M. Nikolaou (2023), op.cit.

⁸⁵⁴ Πρβλ. R. Dahrendorf (1973), op.cit.

⁸⁵⁵ Πρβλ. L. L. Lindsey (2021), op.cit.

⁸⁵⁶ Πρβλ. M. Mead (1935), op.cit.

⁸⁵⁷ Πρβλ. UN Women. (2023a), op.cit.

⁸⁵⁸ Πρβλ. Εισαγωγή της Διατριβής

⁸⁵⁹ Πρβλ. H. Garfinkel (1967), op.cit.

H6. Κοινωνικοποίηση & Ισότητα. Η έκθεση σε σύγχρονους, προοδευτικούς φορείς κοινωνικοποίησης (βιβλία, ψηφιακά μέσα, σχολικές δράσεις) σχετίζεται με θετικότερες αντιλήψεις για την έμφυλη ισότητα (Στόχος 4 & ΕΕ6). Η υπόθεση στηρίζεται στη βιβλιογραφία που δείχνει ότι η επαφή με ψηφιακά μέσα, εκπαιδευτικές παρεμβάσεις και δράσεις ευαισθητοποίησης ενισχύει τις αντιλήψεις υπέρ της ισότητας⁸⁶⁰. Επιπλέον, στην Αιτωλοακαρνανία γίνονται παρεμβάσεις του Κέντρου Ψυχικής Υγείας Αγρινίου, σχολικά προγράμματα για ισότητα, στερεότυπα και γυναικοκτονίες και δράσεις κατά της έμφυλης βίας⁸⁶¹. Ως εκ τούτου, συμπεραίνεται ότι, αυτοί οι φορείς λειτουργούν ως αντίβαρο στις παραδοσιακές δομές και ενισχύουν τις αντιλήψεις ισότητας.

H7. Φορείς Κοινωνικοποίησης & Στερεότυπα. Η αυξημένη ενημέρωση από παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης (γονείς, εκκλησία) θα σχετίζεται με υψηλότερη αποδοχή έμφυλων στερεοτύπων (Στόχος 4 & ΕΕ. 6–7). Η υπόθεση προκύπτει από το ότι η Αιτωλοακαρνανία χαρακτηρίζεται από παραδοσιακές οικογενειακές ιεραρχίες, ιστορικά πατριαρχικές δομές, και έμφυλους ρόλους με ιστορικό βάθος⁸⁶². Επιπλέον, η βιβλιογραφία δείχνει ότι οι παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης ενισχύουν στερεοτυπικές νόρμες φύλου⁸⁶³.

Στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος Δ παρουσιάζεται η αντιστοίχιση των στόχων, των ερευνητικών ερωτημάτων και των ερευνητικών υποθέσεων⁸⁶⁴.

7.2 Περιγραφή των ερευνητικών εργαλείων

Για την επίτευξη του σκοπού της διατριβής χρησιμοποιήθηκε **δομημένο ερωτηματολόγιο**, το οποίο αποτυπώνει τις **αντιλήψεις των μαθητών/τριών**⁸⁶⁵ σχετικά με την ταυτότητα φύλου, τα έμφυλα στερεότυπα, τους έμφυλους ρόλους και

⁸⁶⁰Πρβλ. S. Livingstone (2009), op.cit.

⁸⁶¹Πρβλ. Εισαγωγή της Διατριβής.

⁸⁶² Πρβλ. Πρωτοτυπία της Διατριβής.

⁸⁶³Πρβλ. C. L. Ridgeway (2011), op.cit.

⁸⁶⁴ Πρβλ. Παράρτημα Δ: Πίνακας 1.

⁸⁶⁵ Πρβλ. Merriam-Webster. (1961), op.cit, p. 1675.

το επίπεδο ισότητας των φύλων. Παράλληλα, το εργαλείο διερευνά τον βαθμό στον οποίο βασικοί φορείς κοινωνικοποίησης —όπως η οικογένεια, το σχολείο, η ομάδα των συνομηλίκων, και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης— επηρεάζουν τη διαμόρφωση αυτών των αντιλήψεων. Με τον τρόπο αυτό, το ερωτηματολόγιο λειτουργεί ως άμεσο αναλυτικό μέσο για την εξέταση του τρόπου με τον οποίο οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης συμβάλλουν στη συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων και ρόλων των εφήβων.

Στην παρούσα διατριβή επιλέχθηκε η διερεύνηση των **αντιλήψεων των μαθητών/τριών** και όχι απλώς των «απόψεών» τους, καθώς οι αντιλήψεις αποτελούν βαθύτερες, εσωτερικευμένες και σχετικά σταθερές γνωστικές δομές που διαμορφώνονται μέσα από τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Η *θεωρία της κοινωνικής μάθησης*⁸⁶⁶ τεκμηριώνει ότι οι αντιλήψεις για το φύλο διαμορφώνονται μέσω μίμησης, ενίσχυσης και παρατήρησης σημαντικών άλλων, γεγονός που τις καθιστά προϊόν μακροχρόνιας κοινωνικής αλληλεπίδρασης και όχι απλής προσωπικής γνώμης. Παράλληλα, η *κοινωνική ψυχολογία του φύλου* τονίζει ότι οι έμφυλες αντιλήψεις αποτελούν εσωτερικευμένα γνωστικά σχήματα που οργανώνουν την κατανόηση και την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας⁸⁶⁷. Επιπλέον, η έρευνα έχει δείξει ότι η οικογένεια, το σχολείο και τα συνομήλικα άτομα λειτουργούν ως βασικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής και ενίσχυσης έμφυλων αντιλήψεων⁸⁶⁸. Αντίστοιχα, η *θεωρία της ηγεμονικής αρρενωπότητας* υποστηρίζει ότι οι αντιλήψεις για το φύλο είναι κοινωνικά κατασκευασμένες, σταθερές και εσωτερικευμένες μέσα από τις κυρίαρχες πολιτισμικές νόρμες⁸⁶⁹. Συνεπώς, η εστίαση στις αντιλήψεις, και όχι σε επιφανειακές, συγκυριακές απόψεις, επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση των γνωστικών και αξιακών μηχανισμών που συγκροτούν την ταυτότητα φύλου και τους έμφυλους ρόλους των εφήβων.

Για τη δημιουργία του ερευνητικού εργαλείου ακολουθήθηκαν οι διαδικασίες αξιολόγησης της καταλληλότητας και εγκυρότητας του για τη συγκεκριμένη περιοχή αναφοράς ώστε να κατανοηθεί η καταλληλότητα της εφαρμογής τους στον

⁸⁶⁶Πρβλ. A. Bandura (1977), op. cit.

⁸⁶⁷Πρβλ. S. M. Burn (1996), op.cit.

⁸⁶⁸Πρβλ. Bigler et al. (2013), op.cit. · M. Arnot (2004), op.cit.

⁸⁶⁹Πρβλ. R.W. Connell (2005), op.cit.

συγκεκριμένο πληθυσμό⁸⁷⁰. Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε με κριτήρια του θεωρητικού πλαισίου, των διαδικασιών, των μεθόδων και των τεχνικών για την εγκυρότητα, την αξιοπιστία, και τον αμερόληπτο και αντικειμενικό σχεδιασμό⁸⁷¹.

Αρχικά, επιλέχτηκε η ερευνητική μελέτη και έγινε η σύνθεση διαφορετικών ερωτηματολογίων ώστε να συμφωνούν με τη θεωρητική πλαισίωση αλλά και τα ερευνητικά υποκείμενα.

Για την μετάφραση των πρωτότυπων ερευνητικών εργαλείων ακολουθήθηκε η διαδικασία της διπλής μετάφρασης (*back translation*)⁸⁷² από την ερευνήτρια με την ιδιότητα της εκπαιδευτικού της Αγγλικής Φιλολογίας, και μιας συναδέλφου οι οποίες ενώ στην αρχή εργάστηκαν ανεξάρτητα, στη συνέχεια κατέληξαν σε μια κοινή αποδεκτή εκδοχή προσαρμοσμένη πολιτισμικά στη συγκεκριμένη περιοχή αφού ήλεγξαν την κατανόηση των ερωτήσεων του μεταφρασμένου ερωτηματολογίου με μικρό τυχαίο δείγμα.

Στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας πάντοτε με γνώμονα τις ιδιαίτερες ανάγκες της έρευνας (π.χ. ερευνητικοί στόχοι, κατανόηση των ερωτήσεων από μαθητές/τριες) έγιναν, όπου χρειαζόνταν, κατάλληλες προσαρμογές.

Αναλυτικά, το πρώτο μέρος του ερευνητικού εργαλείου απαρτίζεται από ερωτήσεις που αφορούν στα **δημογραφικά χαρακτηριστικά** των ατόμων του δείγματος, το οποίο προέρχεται από τη ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας⁸⁷³. Βάσει μελέτης της εκτενούς, διεθνούς βιβλιογραφίας, επιλέχθηκαν οι ακόλουθες μεταβλητές-δημογραφικά χαρακτηριστικά, καθώς έχουν αναδειχθεί ως σημαντικοί παράγοντες που επιδρούν στην έμφυλη κοινωνικοποίηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, διατυπώθηκαν προς τα συμμετέχοντα άτομα του δείγματός μας ερωτήσεις σχετικά με:

- ✓ Το **φύλο** του δείγματος.

⁸⁷⁰Πρβλ. Ε. Κ. Αναστασιάδη (2010). *Στάθμιση ερωτηματολογίων ψυχομετρικής αξιολόγησης της συμμετοχής και προτίμησης δραστηριοτήτων παιδιών τυπικής ανάπτυξης και ατόμων με ειδικές ανάγκες (CAPE/PAC)* (No. GRI-2011-6388). Aristotle University of Thessaloniki.

⁸⁷¹Πρβλ. Υ. Inoue (2001). *Questionnaire Surveys: Four Survey Instruments in Educational research*. University of Guam. Maryland: ERIC Processing and Reference Facility.

⁸⁷²Πρβλ. G. Brancato et al. (2006). *Handbook of recommended practices for questionnaire development and testing in the European Statistical System* (Version 1). Italian National Institute of Statistics (Istat).

⁸⁷³Πρβλ. Παράρτημα Β του παρόντος κειμένου.

Οι επιλογές στο πεδίο του φύλου απασχόλησαν τη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ)⁸⁷⁴, την Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρεία (ΑΡΑ)⁸⁷⁵, το Εθνικό Ινστιτούτο Υγείας (ΝΙΗ)⁸⁷⁶ και σύγχρονες κοινωνικές έρευνες η σημασία της συμπερίληψης μη δυαδικών και άλλων ταυτοτήτων φύλου σε ερωτηματολόγια και έρευνες είναι απαραίτητη⁸⁷⁷. Επιπλέον, λογισμικά και πλατφόρμες για έρευνες όπως SurveyMonkey, GoogleForms, προτείνουν επιλογές φύλου πέρα από τις παραδοσιακές δυαδικές⁸⁷⁸.

Στην Ελλάδα σε σύγκριση με άλλες χώρες, η εφαρμογή επιλογών φύλου σε ερωτηματολόγια, πέραν του δυαδικού μοντέλου, εξακολουθεί να είναι περιορισμένη, αλλά η τάση αυτή δείχνει να ενισχύεται. Κι αυτό καθώς, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ)⁸⁷⁹, οι ομάδες και οργανώσεις για τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων⁸⁸⁰, η Νομοθεσία για τα Δικαιώματα των Trans Ατόμων⁸⁸¹, η Εθνική Στρατηγική για την Ισότητα των Λοατκι+⁸⁸², και οι σύγχρονες Ακαδημαϊκές Σπουδές και Έρευνες στην Ελλάδα⁸⁸³, και εκδόσεις και άρθρα σε

⁸⁷⁴Πρβλ. World Health Organization. (n.d.). *Programme for Gender Equality, Human Rights and Health Equity*. <https://www.who.int/teams/programme-for-gender-equality--human-rights-and-health-equity>.

⁸⁷⁵Πρβλ. American Psychological Association. (n.d.). *American Psychological Association*. <https://www.apa.org/>.

⁸⁷⁶Πρβλ. National Institutes of Health. (n.d.). *National Institutes of Health*. <https://www.nih.gov/>

⁸⁷⁷Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. · J. Butler (2004), op.cit. · R. W. Connell (2005), op.cit. · P. Elliott et al (2018). Therapist empathy and client outcome: An updated meta-analysis. *Psychotherapy*, 55(4), 399–410. <https://doi.org/10.1037/pst0000175>.

⁸⁷⁸Πρβλ. SurveyMonkey. (n.d.-a). *Ask survey questions about sexual orientation and gender identity*. <https://www.surveymonkey.com/curiosity/ask-survey-questions-sexual-orientation-gender-identity/> · SurveyMonkey. (n.d.-b). *Gathering demographic information from surveys*. <https://www.surveymonkey.com/mp/gathering-demographic-information-from-surveys/>.

⁸⁷⁹ Πρβλ. Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. (n.d.). *Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*. <https://www.nchr.gr/>. Η Επιτροπή έχει εκδώσει εκθέσεις και συστάσεις σχετικά με τη νομική αναγνώριση των φύλων, συμπεριλαμβανομένων των μη δυαδικών και των διεμφυλικών ατόμων.

⁸⁸⁰ Πρβλ. Colour Youth. (n.d.). *Colour Youth – Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας*. <http://www.colouryouth.gr/>· Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας. (n.d.). *ΟΛΚΕ – Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας*. <https://olkegr.blogspot.com/>· Θετική Φωνή. (n.d.). *Ταυτότητα της Θετικής Φωνής*. <https://positivevoice.gr/positive-voice/taytothta>.

⁸⁸¹ Πρβλ. Ελληνική Δημοκρατία. (2017). *Νόμος 4491/2017: Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού*. <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/304143/nomos-4491-2017>

⁸⁸² Πρβλ. Γραφείο Πρωθυπουργού. (2021). *Εθνική Στρατηγική για την Ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ 2021–2025*. https://www.primeminister.gr/wp-content/uploads/2021/06/ethniki_statigiki_gia_thn_isothta_ton_loatki.pdf.

⁸⁸³ Πρβλ. Ενότητα 6 του παρόντος κειμένου.

ελληνικά περιοδικά προάγουν την κατανόηση και την ευαισθησία γύρω από τις ταυτότητες φύλου και καλύπτουν ζητήματα αναγνώρισης του φύλου και των μη δυαδικών ταυτοτήτων. Ωστόσο, στο πλαίσιο της ελληνικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα επίσημα εκπαιδευτικά αρχεία αναγνωρίζουν αποκλειστικά το δυαδικό φύλο, χωρίς να παρέχεται η δυνατότητα καταγραφής εναλλακτικών ταυτοτήτων φύλου.

Για τη συγκεκριμένη έρευνα, σύμφωνα με τη στόχευσή της, και με βάση την αρχή της συμπερίληψης και της αναγνώρισης της ποικιλίας των φύλων αλλά και για να εκφραστεί με πληρότητα η ευαισθησία ως προς το φύλο αλλά ταυτόχρονα, να διασφαλιστεί η ανωνυμία και η προστασία των προσωπικών δεδομένων των ανήλικων ατόμων επιλέχθηκαν οι απαντήσεις: «Άρρεν (Αγόρι)», «Θήλυ (Κορίτσι)», «Άλλο», «δεν επιθυμώ να απαντήσω».

✓ Την ηλικία.

Τα συμμετέχοντα άτομα κλήθηκαν να επιλέξουν την ηλικία τους από 13 έως 18 ετών κι αυτό διότι, οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορεί να εισάγονται στο γυμνάσιο στην ηλικία των 12 ετών αλλά ολοκληρώνουν την Α γυμνασίου στην ηλικία των 13 σύμφωνα με τις προβλέψεις του Νόμου 1566/1985, ο οποίος ρυθμίζει την οργάνωση και λειτουργία της εκπαίδευσης στην Ελλάδα⁸⁸⁴.

✓ Το σχολείο φοίτησης.

Τα συμμετέχοντα στην έρευνά άτομα κλήθηκαν να δηλώσουν το σχολείο στο οποίο φοιτούν ανάμεσα από τις κατηγορίες: «Ημερήσιο Γυμνάσιο, Ημερήσιο Γενικό Λύκειο (ΓΕΛ), Ημερήσιο Επαγγελματικό Λύκειο (ΕΠΑΛ), Εσπερινό Σχολείο, Γυμνάσιο με Λ.Τ., Εσπερινό Επαγγελματικό Λύκειο, Ιδιωτικό Γυμνάσιο, Ιδιωτικό Λύκειο, Μουσικό Σχολείο, Καλλιτεχνικό Σχολείο».

✓ Τον τόπο κατοικίας.

⁸⁸⁴ Πρβλ. Ελληνική Δημοκρατία. (1985). *Νόμος 1566/1985: Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις*. https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/EPAL_N_1566_1985.pdf.

Ανάμεσα από τις 4 κατηγορίες σύμφωνα με το δελτίο Απογραφής Ατόμου της ΕΛΣΤΑΤ (2021)⁸⁸⁵: «ΟΙΚΙΣΜΟΣ (σπίτι σε Αγρόκτημα ή στην εξοχή)», «ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ – χωριό» (2.000-3.000 κάτοικοι), «ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ –Κωμόπολη (3.000-10.000 κάτοικοι)», «ΔΗΜΟΣ -πόλη (10.000 κάτοικοι και πάνω)».

✓ Το **εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/ κηδεμόνων**

Τα παιδιά κλήθηκαν να επιλέξουν μία από τις παρακάτω κατηγορίες εκπαίδευσης που έχει ολοκληρώσει κάποιος/α από τους γονείς ή τους κηδεμόνες: «Πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Νηπιαγωγείο & Δημοτικό Σχολείο)», «Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γυμνάσιο-Λύκειο)», «Ανώτερη εκπαίδευση (Τ.Ε.Ι., Τεχνική Σχολή)», «Τριτοβάθμια εκπαίδευση/ Ανώτατη εκπαίδευση (Α.Ε.Ι.)», «Δεν έχουν πάει σε σχολείο» «Δεν γνωρίζω/ Δεν επιθυμώ να απαντήσω».

✓ Τη **θέση στην Οικογένεια.**

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επέλεξαν ανάμεσα από τις κατηγορίες: «το 1ο παιδί, το 2ο παιδί, το 3ο παιδί, το 4ο παιδί, μοναχοπαιδί ή Άλλο»

✓ Την **οικογενειακή συγκατοίκηση**

Οι μαθητές και οι μαθήτριες κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση «Στο ίδιο σπίτι ζω με τα αδέρφια μου (αν έχω) και...» επιλέγοντας ανάμεσα από τις κατηγορίες: «τους 2 γονείς, τη μητέρα, τον πατέρα, έναν γονιό και έναν κηδεμόνα , τη γιαγιά και τον παππού, έναν γονιό και τη γιαγιά ή/και τον παππού, τους 2 γονείς και τη γιαγιά ή/και τον παππού, Άλλο».

Επιπλέον, στο **πρώτο μέρος** του ερωτηματολογίου τα συμμετέχοντα άτομα κλήθηκαν να απαντήσουν και σε ερωτήματα που αφορούν τη γνώση, την ενημέρωση και την άποψή τους για ζητήματα φύλου και έμφυλης ισότητας. Αναλυτικά, οι ερωτήσεις αφορούσαν:

✓ Την **ενημέρωση για τα φύλα.**

⁸⁸⁵ Πρβλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). (2021). *Δελτίο Απογραφής Ατόμου*. <https://www.statistics.gr/2021-census-questionnaire>. Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης. (2018). *Χάρτης λευκών περιοχών: Τεκμηρίωση και ανάλυση*. https://www.opengov.gr/digitalandbrief/wp-content/uploads/downloads/2018/05/white_areas_A.pdf.

Στη συνέχεια καλούνται να απαντήσουν την ερώτηση «Πόσο ενημερώνομαι για τα φύλα από» «τους γονείς, τα αδέρφια (αν έχω), τους φίλους/ τις φίλες μου, το σχολείο, την εκκλησία/ τον πνευματικό, τα βιβλία, το διαδίκτυο, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κανέναν» επιλέγοντας ανάμεσα από «ΚΑΘΟΛΟΥ, ΛΙΓΟ, ΟΥΤΕ ΛΙΓΟ/ΟΥΤΕ ΠΟΛΥ, ΠΟΛΥ, ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ».

✓ Την **Αρρενωπότητα και Θηλυκότητα**.

Έπειτα, τους ζητήθηκε να επιλέξουν εάν γνωρίζουν τί σημαίνουν οι όροι αρρενωπότητα και θηλυκότητα επιλέγοντας ανάμεσα στο ΟΧΙ ή ΝΑΙ.

✓ Την **Ισότητα των Φύλων**.

Χρησιμοποιήθηκαν οι ερωτήσεις 11 και 12 από τη μελέτη του Pew Research Center (2019)⁸⁸⁶, οι οποίες έχουν σχεδιαστεί ώστε να απευθύνονται τόσο σε ενήλικες όσο και σε εφήβους. Ωστόσο, στην πρωτογενή έρευνα του προαναφερθέντος Κέντρου, οι συγκεκριμένες ερωτήσεις απαντήθηκαν αποκλειστικά από ενήλικες συμμετέχοντες στην Ελλάδα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες κλήθηκαν να απαντήσουν εάν «τα τελευταία χρόνια, πόσο πιστεύετε ότι η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα έχει μειωθεί ή αυξηθεί; μέσα από τις επιλογές: “Μειώθηκε πολύ, Μειώθηκε λίγο, Καμία αλλαγή, Αυξήθηκε λίγο, Αυξήθηκε πολύ». Η επόμενη ερώτηση (12) ήταν «Πόσο καλό ή κακό πιστεύετε ότι είναι αυτό για την Ελλάδα;» και μπορούσαν να επιλέξουν ανάμεσα από «Πολύ Κακό, Αρκετά Κακό, Ούτε καλό / Ούτε κακό, Αρκετά Καλό, Πολύ Καλό». Οι ερωτήσεις αυτές προσαρμόστηκαν για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας από την αρχική εκδοχή σε ερωτήσεις που αφορούν στα τελευταία χρόνια για να συμβαδίζουν με τους στόχους της έρευνας και το ηλικιακό εύρος των συμμετεχόντων ατόμων.

Το **δεύτερο μέρος** του ερευνητικού εργαλείου απαρτίζεται από ερωτήσεις που αφορούν την καταγραφή των αντιλήψεων για την έμφυλη κοινωνικοποίηση, την

⁸⁸⁶Πρβλ. Pew Research Center. (2019, April 22). *A changing world: Global views on diversity, gender equality, family life and the importance of religion*. <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/22/a-changing-world-global-views-on-diversity-gender-equality-family-life-and-the-importance-of-religion/>. · Pew Research Center. (n.d.). *International methodology for surveys: All surveys by country and year*. <https://www.pewresearch.org/methodology/international-survey-research/international-methodology/all-survey/all-country/all-year>.

εμπειρία του φύλου, καθώς και την έμφυλη ισότητα από τα έφηβα άτομα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω ερευνητικά εργαλεία:

A. Κλίμακα Στάσεων Εφήβων μαθητών/τριών ως προς τη Σεξουαλικότητα. (Adolescent Students' Attitudes Scale towards Sexuality - E3AS)⁸⁸⁷ - Υποκλίμακα F4 Έκφραση Φύλου και Ταυτότητας (Gender Expression and Identity, E3AS- F4)

Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο αποτέλεσε δεξαμενή άντλησης των ερωτήσεων που συγκροτούν την κλίμακα που αξιολογεί την **ταυτότητα και την έκφραση φύλου** των ερωτώμενων μαθητών/τριών του δείγματός μας. Η συγκεκριμένη κλίμακα εξετάζει τις απόψεις των εφήβων απέναντι στη σεξουαλικότητα και προσδιορίζει ψυχομετρικά χαρακτηριστικά. Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο που σχεδίασαν οι Barros et al. (2020) βασίστηκε σε προηγούμενες βιβλιογραφικές αναφορές και οδηγίες από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ). Ο λόγος που επιλέχθηκε, αφορά τους πιο συχνά χρησιμοποιούμενους δείκτες ανάδειξης του κοινωνικού και βιολογικού φύλου. Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει τους ακόλουθους τομείς: *Οικογενειακός προγραμματισμός και σεξουαλική εκπαίδευση, Πρώτη σεξουαλική σχέση, Παραβίαση των σεξουαλικών δικαιωμάτων και απρογραμματίστη εγκυμοσύνη, Έκφραση και ταυτότητα φύλου, Απρογραμματίστη εγκυμοσύνη και ανατροφή.*

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε 394 έφηβους μαθητές και μαθήτριες στην κεντρική Πορτογαλία. Το έργο έλαβε θετική γνώμη από την Εθνική Επιτροπή Προστασίας Δεδομένων (Αρ. εξουσιοδότησης 10421/2017). Η ανάλυση εγκυρότητας δομής πραγματοποιήθηκε μέσω διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης, και η εσωτερική συνέπεια πραγματοποιήθηκε μέσω του άλφα Cronbach's ($\alpha = 0.766$). Θεωρήθηκε επίπεδο σημαντικότητας 5%. Η ψυχομετρική επάρκεια του E3AS για τον πορτογαλικό πληθυσμό επιβεβαιώνει ότι είναι ένα έγκυρο και αξιόπιστο εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μελλοντικές μελέτες για την αξιολόγηση των

⁸⁸⁷Πρβλ. T. Barros et al. (2020). Adolescent students' attitudes towards sexuality: The construction and validation of a scale. *Revista Paulista de Pediatria*. <https://doi.org/10.1590/1984-0462/2021/39/2019372>.

αντιλήψεων και συμπεριφορών των εφήβων μαθητών και μαθητριών απέναντι στην ταυτότητα φύλου.

Οι Barros et al. (2020)⁸⁸⁸ επισημαίνουν ότι η έκφραση και η ταυτότητα φύλου αποτελούν βαθιά προσωπικές εμπειρίες, ανεξάρτητες από κοινωνικές προσδοκίες. Η διαπίστωση αυτή καθιστά αναγκαία την αποδόμηση στερεοτυπικών έμφυλων ρόλων, ώστε να διασφαλίζεται πραγματική ελευθερία έκφρασης: οι γυναίκες να μην βιώνουν συνεχή αξιολόγηση και οι άνδρες να μπορούν να εκφράζουν τα συναισθήματά τους χωρίς να απειλείται η αρρενωπότητά τους.

Από τη συγκεκριμένη κλίμακα και για τις ανάγκες της δικής μας έρευνας, επιλέχθηκε το πρώτο μέρος της υποκλίμακας F4 (Gender Identity) με συντελεστή αξιοπιστίας στην εργασία των Barros et al. (2020) Cronbach $\alpha = 0.75$ που αφορά στην ταυτότητα φύλου (Gender Identity) ως κοινωνική προσδοκία και κοινωνική κατασκευή σύμφωνα με το ερευνητικό μοντέλο και τους στόχους της παρούσας διατριβής. Στην έρευνα των Barros et al. (2020) και τον παράγοντα F4, οι μεταβλητές με τις υψηλότερες μέσες τιμές ήταν: *η ενδυμασία ορίζει κάποιον ως άνδρα και γυναίκα - κάθε άτομο πρέπει να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τον εαυτό του ως άνδρα και γυναίκα - και η χρήση μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα και γυναίκα*. Το εργαλείο E3AS–F4 επιτρέπει τη διερεύνηση των υποθέσεων H1 και H2⁸⁸⁹.

B. Ερωτηματολόγιο Παγκόσμια Μελέτη Πρώιμης Εφηβείας (Global Early Adolescent Study - GEAs) Υποκλίμακα: Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά Φύλου. Gender Stereotypical Traits (GST)⁸⁹⁰

Η Παγκόσμια Μελέτη Πρώιμων Εφήβων (GEAs) είναι μια παγκόσμια έρευνα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι κανόνες φύλου εξελίσσονται στην εφηβεία και επιδιώκει να κατανοήσει καλύτερα πώς η *κοινωνικοποίηση φύλου* στην πρώιμη

⁸⁸⁸Πρβλ. T. Barros et al. (2020). op.cit. Οι ερευνητές κρίνουν απαραίτητο να γίνουν οι άνδρες πιο υπεύθυνοι για την αναπαραγωγή, να εκπαιδεύονται στην προώθηση των ανθρώπινων σχέσεων σεβασμού της ελευθερίας, της δικής τους και των άλλων, της ευθύνης, της συνοχής, των ίσων δικαιωμάτων και της ευχαρίστησης, της ακρόασης και της κατανόησης των άλλων.

⁸⁸⁹Πρβλ. Ενότητα 7.1 και Παράρτημα Δ.

⁸⁹⁰Πρβλ. C. Moreau et al (2021). Assessing the spectrum of gender norms perceptions in early adolescence: A cross-cultural analysis of the Global Early Adolescent Study. *Journal of Adolescent Health*, 69(1S), S16–S22. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.03.010>.

εφηβεία εμφανίζεται σε όλο τον κόσμο και πώς διαμορφώνει την υγεία και την ευεξία για τα άτομα και τις κοινότητές τους⁸⁹¹. Παρότι οι βιολογικές αλλαγές είναι κοινές, οι κοινωνικές προσδοκίες για τους ρόλους φύλου διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με το περιβάλλον. Η μελέτη παρέχει δεδομένα που βοηθούν γονείς, εκπαιδευτικούς, επαγγελματίες και φορείς πολιτικής να σχεδιάσουν πιο αποτελεσματικά προγράμματα για εφήβους/ες.

Η κλίμακα αναπτύχθηκε από ερευνητές της Σχολής Δημόσιας Υγείας Johns Hopkins Bloomberg σε συνεργασία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, και συνεργάτες σε ερευνητικά ιδρύματα σε 15 χώρες σε όλο τον κόσμο. Προορίζεται για χρήση σε εφήβους ηλικίας 10 έως 14 ετών που ζουν σε φτωχές αστικές ή περιφερειακές περιοχές⁸⁹². Η μελέτη περιλαμβάνει 8977 έφηβους/ες από την Κινσάσα, τη Σαγκάη, την Κουένκα και την Ινδονησία και εξετάζει τρεις κλίμακες: σεξουαλικά διπλά πρότυπα, στερεοτυπικά χαρακτηριστικά φύλου και στερεότυποι ρόλοι. Εξαιτίας της έλλειψης επικυρωμένων διαπολιτισμικών μετρήσεων των κανόνων φύλου για εφήβους, οι κλίμακες προήλθαν από τη διαμορφωτική εργασία του GEAs.

Το ερωτηματολόγιο ελέγχθηκε ως προς την εγκυρότητα του (construct & face validity) και την εσωτερική αξιοπιστία με δοκιμή και επανάληψη σε 20 εφήβους/ες ηλικίας 10-14 ετών σε καθεμία από τις 15 περιοχές σε όλο τον κόσμο. Δοκιμάστηκε πιλοτικά και, μετά την αναθεώρηση, δοκιμάστηκε ξανά πιλοτικά σε 75 εφήβους/ες

⁸⁹¹ Πρβλ. Global Early Adolescent Study. (n.d.-a). *About the GEAs*. Global Early Adolescent Study. <https://www.geastudy.org/>.

⁸⁹² Πρβλ. Global Early Adolescent Study. (n.d.-b). *GEAs Quantitative Measures*. *Global Early Adolescent Study*. <https://www.geastudy.org/geas-quantitative-measures>. Ο οργανισμός αυτός διερευνά τις αντιλήψεις των νέων για τα πρότυπα φύλου που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους, τις δικές τους πεποιθήσεις για το φύλο και τη συνέπεια των αντιλήψεων για τους κανόνες φύλου των εφήβων σε διαφορετικές διαστάσεις (ρόλοι, γνωρίσματα, σχέσεις).

και σε 6 περιοχές⁸⁹³. Στις διαδικασίες βαθμολόγησης, οι υψηλότερες βαθμολογίες σηματοδοτούν αντιλήψεις για πιο άνισες έμφυλες νόρμες⁸⁹⁴.

Στη μελέτη αυτή εξετάστηκαν τα μοτίβα κανόνων φύλου που αφορούν ρόλους, χαρακτηριστικά και σχέσεις, και τα ευρήματα συγκρίθηκαν μεταξύ των τοποθεσιών. Σε κάθε περιοχή, οι έφηβοι/ες εμφάνιζαν ατομικές διαφοροποιήσεις, υιοθετώντας άλλοτε πιο προοδευτικές και άλλοτε λιγότερο προοδευτικές αντιλήψεις σε σχέση με το μέσο συνομήλικο άτομο του φύλου τους. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν τη συνύπαρξη πολλαπλών κοσμοθεωριών για το φύλο, οι οποίες αξιολογούνται και εφαρμόζονται από τα έφηβα άτομα ανάλογα με τις εμπειρίες τους και το κοινωνικό πλαίσιο. Αν και περιοχές που διερευνήθηκαν διαφέρουν από το ευρωπαϊκό περιβάλλον και την Ελλάδα, οι ερωτήσεις της κλίμακας αποτυπώνουν πατριαρχικές δομές και έμφυλα στερεότυπα που παραμένουν επίκαιρα και στο ελληνικό πλαίσιο.

Από τη συγκεκριμένη κλίμακα των Moreau et al. (2021) και για τις ανάγκες της δικής μας έρευνας, επιλέχθηκε η υποκλίμακα 2 που αφορά τα **Στερεοτυπικά Χαρακτηριστικά Φύλου (Gender Stereotypical Traits [GST])**. Σε αυτή την υποκλίμακα αξιολογούνται επτά χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, όπως η σκληρότητα, η ανεξαρτησία, η ηπιότητα, η ταπεινότητα, η αδυναμία, η ευαισθησία και η προστασία, τα οποία περιγράφονται σε προηγούμενη ενότητα⁸⁹⁵. Η αξιοπιστία της κλίμακας ελέγχθηκε με τον δείκτη Ordinal Alpha⁸⁹⁶. Η κλίμακα επιλέχθηκε και εξαιτίας της ευκολίας χρήσης, της αναγνωσιμότητας και της

⁸⁹³Πρβλ. Global Early Adolescent Study. (n.d.), op. cit. · C. Moreau et al. (2021), op. cit. «Για κάθε τοποθεσία, υπολογίστηκε η διάμεση βαθμολογία (*median score*) ανά υποκλίμακα και οι ερωτηθέντες/είσες ταξινομήθηκαν σύμφωνα με το αν η βαθμολογία τους ήταν υψηλότερη ή χαμηλότερη από τη διάμεση τιμή της αντίστοιχης κλίμακας στην περιοχή τους. [...] Αντίθετα, όσοι/ες βαθμολόγησαν υψηλότερα από τη διάμεση τιμή και στις τρεις διαστάσεις θεωρήθηκαν ότι έχουν αυξημένη επίγνωση της ανισότητας των φύλων συγκριτικά με τους συνομηλίκους/ες τους και ταξινομήθηκαν στον Τύπο III (Άνισος [*Unequal*])».

⁸⁹⁴Πρβλ. Evidence-based Measures of Empowerment for Research on Gender Equality (EMERGE). (n.d.). EMERGE, Center on Gender Equity & Health, University of California San Diego. https://emerge.ucsd.edu/r_2dlbh6aiyi8nc6c2/.

⁸⁹⁵Πρβλ. Κεφάλαια 1 και 2 του παρόντος κειμένου

⁸⁹⁶Πρβλ. C. Moreau et al. (2021), op. cit. Οι τιμές για τις τέσσερις συμμετέχουσες χώρες κυμάνθηκαν από 0.68 έως 0.80, γεγονός που υποδηλώνει αποδεκτή έως πολύ καλή εσωτερική συνέπεια.

σαφήνειας ως προς τη βαθμολόγησης της⁸⁹⁷. Το εργαλείο αυτό (GEAs–GST) επιτρέπει τη διερεύνηση των ερευνητικών υποθέσεων H3 και H7⁸⁹⁸.

Γ. Κλίμακα Στερεοτύπων των Ρόλων των Φύλων (Gender Role Stereotypes Scale - GRSS)⁸⁹⁹

Το ερωτηματολόγιο **Κλίμακα Στερεοτύπων των Ρόλων των Φύλων (Gender Role Stereotypes Scale - GRSS)** αναπτύχθηκε από τις M. J. Mills et al (2012) ως μια σύντομη, αποτελεσματική και σύγχρονη μέτρηση των στερεοτύπων του *ρόλου του φύλου*. Αποτελεί μια επικαιροποιημένη κλίμακα μέτρησης, σχεδιασμένη για να αντικαταστήσει παλαιότερες κλίμακες που περιορίζονται στη μέτρηση ενός μόνο στερεοτύπου του ρόλου του φύλου (άνδρες ή γυναίκες, έναντι και των δύο). Το GRSS επιτρέπει τη λιτή, περιεκτική και αποτελεσματική μέτρηση των στερεοτύπων του ρόλου του φύλου τόσο στην έρευνα όσο και στην πράξη. Οι αναλύσεις στοιχείων προσδιόρισαν ένα τελικό σύνολο από τα πιο αποτελεσματικά στοιχεία, ενώ οι διερευνητικές και επιβεβαιωτικές αναλύσεις παραγόντων παρείχαν υποστήριξη για μια δισδιάστατη κλίμακα (γυναικεία στερεότυπα, ανδρικά στερεότυπα) οκτώ στοιχείων.

Η πρωτοτυπία του έγκειται το γεγονός ότι το GRSS⁹⁰⁰ απαριθμεί ένα σύνολο εργασιών και ζητά από τα ερωτηθέντα άτομα να υποδείξουν τον βαθμό στον οποίο η καθεμία θα έπρεπε να είναι ευθύνη του άνδρα, της γυναίκας ή θα μοιράζεται εξίσου μεταξύ των δύο. Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε για ενήλικα και έφηβα άτομα και η διατύπωσή του είναι τέτοια ώστε να μπορεί να απευθυνθεί σε ευρύτερο κοινό. Στην έρευνα πήραν μέρος 800 άτομα από τις ΗΠΑ 285 άνδρες, 510 γυναίκες, ενώ 5 δεν προσδιόρισαν το φύλο.

⁸⁹⁷Πρβλ. EMERGE. (n.d.), op. cit.

⁸⁹⁸Πρβλ. Ενότητα 7.1 και Παράρτημα Δ.

⁸⁹⁹Πρβλ. M. J. Mills et al (2012). Assessing gender biases: Development and initial validation of the Gender Role Stereotypes Scale. *Gender in Management: An International Journal*, 27(8), 520–540. <https://doi.org/10.1108/17542411211279715>.

⁹⁰⁰Πρβλ. M. J. Mills, et al (2012), op.cit. «Το σκεπτικό για τον σχεδιασμό της κλίμακας με αυτόν τον τρόπο ήταν ότι θα επέτρεπε ένα μέτρο που θα αξιολογούσε τους ρόλους τόσο του ανδρικού όσο και του γυναικείου φύλου με αμερόληπτο τρόπο χωρίς απείθαρχο αριθμό στοιχείων» (2012:523). Επιπλέον, εστιάζοντας στα καθήκοντα και όχι στην ικανότητα, η εστίαση είναι στον ρόλο του φύλου σε αντίθεση με τα στερεότυπα που σχετίζονται με το βιολογικό φύλο.

Επιπρόσθετα, η εσωτερική συνέπεια και η αξιοπιστία δοκιμής-επανεξέτασης ήταν αποδεκτές, καθώς και η εγκυρότητα κατασκευής της κλίμακας, η οποία υποστηρίζεται από αποδεκτές τιμές του συντελεστή Cronbach's α ($\geq 0,70$). Η μελέτη αυτή καταδεικνύει ότι τα στερεότυπα των έμφυλων ρόλων αποτυπώνονται πληρέστερα μέσα από μια δομή δύο διαστάσεων (αρσενικό-θηλυκό), παρά ως δύο αντίθετοι πόλοι μιας ενιαίας μονοδιάστατης συνέχειας.

Η συγκεκριμένη κλίμακα χρησιμοποιήθηκε εξ ολοκλήρου στη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή. Για τις ανάγκες της έρευνας μας αλλά και σύμφωνα με τις προτάσεις των ίδιων των ερευνητών αναφορικά με τα πολιτισμικά στοιχεία του πλαισίου υπό διερεύνηση και σύμφωνα με τη μορφολογία και τα πολιτισμικά στοιχεία της Αιτωλοακαρνανίας προσαρμόστηκαν τα ερωτήματα: 1. «να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, ή φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν κλπ» και 13. «κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού (επισκευή φράχτη, έλεγχος συστήματος θέρμανσης κλπ.»⁹⁰¹. Το εργαλείο αυτό (GRSS) επιτρέπει τη διερεύνηση της ερευνητικής υπόθεσης H4⁹⁰².

Δ. Ερωτηματολόγιο Αντιλήψεων για την Ισοτιμία των Φύλων μεταξύ των εφήβων που πηγαίνουν στο σχολείο – *Gender Equity Perceptions among School-Going Adolescents (GEPA)*⁹⁰³

Το ερωτηματολόγιο των Lahiri and Jha (2022) εξετάζει την ισοτιμία των φύλων ως έναν σημαντικό κοινωνικό καθοριστικό παράγοντα για την υγεία του πληθυσμού και βασίζεται στην κλίμακα *Gender Equity Perceptions among School-Going Adolescents (GEPA)*. Η μελέτη εστιάζει στο ινδικό πλαίσιο και ειδικότερα στην ποικιλομορφία μεταξύ περιοχών που κυριαρχούνται από φυλετικές κοινότητες και περιοχών μη φυλετικού χαρακτήρα. Στο πλαίσιο αυτό, η έρευνα διεξήχθη για να αξιολογήσει και

⁹⁰¹Πρβλ. Mills et al. (2012), op. cit. Τα αρχικά ερωτήματα ήταν: 1. Να κουρεύει το γκαζόν (Mow the lawn) και 13. Να φτυαρίζει το χιόνι για να καθαριστούν τα δρομάκια και τα πεζοδρόμια (Shovels to clear driveways and sidewalks).

⁹⁰²Πρβλ. Ενότητα 7.1 και Παράρτημα Δ.

⁹⁰³Πρβλ. A. Lahiri & S. Jha (2022). Gender equity perceptions among school-going adolescents: A mixed-methods comparison amongst tribal and non-tribal rural areas of an eastern state in India. *Frontiers in Sociology*, 6, 772270. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.772270>.

να συγκρίνει τις αντιλήψεις των εφήβων που φοιτούν σε επιλεγμένα αγροτικά σχολεία της Δυτικής Βεγγάλης σχετικά με την ισοτιμία και την έμφυλη ισότητα.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από δημογραφικά στοιχεία και έξι τομείς που σχετίζονται με την ισοτιμία των φύλων: «ανεξαρτησία» (Cronbach's $\alpha = 0.774$), «ρόλοι αποφάσεων» (Cronbach's $\alpha = 0.693$), «ισοτιμία πρόσβασης» (Cronbach's $\alpha = 0.791$), «ικανότητα ρόλου» (Cronbach's $\alpha = 0.725$), «κυριαρχία και έλεγχος» (Cronbach's $\alpha = 0.688$) και «οικογενειακή βιωσιμότητα» (Cronbach's $\alpha = 0.673$). Τα αντικείμενα της κλίμακας βαθμολογούνται σε κλίμακα τύπου Likert συμφωνίας–διαφωνίας⁹⁰⁴.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες από τις φυλετικές κοινότητες εμφάνισαν πιο θετικές αντιλήψεις σχετικά με την ισότιμη ανεξαρτησία των φύλων, τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και ιδιαίτερα τον ρόλο των γυναικών σε οικονομικά ζητήματα. Αντίθετα, οι αντιλήψεις για την πρόσβαση των κοριτσιών στην εκπαίδευση ήταν πιο θετικές μεταξύ των αγοριών από μη φυλετικές περιοχές σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους από φυλετικές περιοχές. Επιπλέον, οι έφηβοι/ες από μη φυλετικές περιοχές παρουσίασαν πιο περιοριστικές αντιλήψεις σχετικά με τους ρόλους των γυναικών. Συμπεραίνεται από τα παραπάνω ότι, οι μαθητές και οι μαθήτριες διατύπωσαν θετικές αντιλήψεις ως προς την ισοτιμία των φύλων.

Το συγκεκριμένο εργαλείο χρησιμοποιήθηκε εξολοκλήρου στη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή, αλλά η τριβάθμια κλίμακα *Likert* του αρχικού ερωτηματολογίου τροποποιήθηκε σε πενταβάθμια για να ληφθεί ένα πιο ακριβές και ολοκληρωμένο μέτρο των υπό μελέτη μεταβλητών⁹⁰⁵. Ο Πίνακας 2 του

⁹⁰⁴Πρβλ. A. Lahiri & S. S. Jha (2022), op.cit. Τα συγκεντρωτικά στοιχεία αξιολογήθηκαν από μια ομάδα εμπειρογνομόνων που αποτελείται από ειδικούς από τους τομείς της Δημόσιας Υγείας (δύο), της Κοινωνιολογίας (ένας) και Ψυχολογίας (δύο). Δημιουργήθηκε μια τελική σύντομη έκδοση με σχετικά στοιχεία με βάση τη συναίνεση μεταξύ των ειδικών, εξαιρώντας περιττές ερωτήσεις και ενσωματώνοντας στοιχεία που δεν περιλαμβάνονταν στη δεξαμενή, αλλά θεωρήθηκαν σχετικά από τους ειδικούς (με ποσοστό εγκυρότητας περιεχομένου: 0.88). [...] Οι συσχετίσεις Spearman υπολογίστηκαν ξεχωριστά για φυλετικές και μη φυλετικές περιοχές, εξηγώντας τη συσχέτιση μεταξύ των τομέων που μελετήθηκαν. Το τεστ Mann-Whitney U χρησιμοποιήθηκε για να εξακριβωθεί η στατιστική διαφορά σε διαφορετικούς τομείς μεταξύ φυλετικών και μη φυλετικών περιοχών και μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σε αυτές τις περιοχές ξεχωριστά.

⁹⁰⁵Πρβλ. L. Cohen et al. (2018), op.cit.

Παραρτήματος Δ παρουσιάζει την αντιστοίχιση των στόχων, των ερευνητικών ερωτημάτων και των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου⁹⁰⁶. Το εργαλείο αυτό (GEPA) επιτρέπει τη διερεύνηση των υποθέσεων H5 και H6⁹⁰⁷.

7.3 Συλλογή δεδομένων και εγκρίσεις έρευνας

Η επιλογή του δείγματος πραγματοποιήθηκε με **μη πιθανοτική δειγματοληψία**, συνδυάζοντας **βολική δειγματοληψία, αυτοεπιλογή**⁹⁰⁸ των συμμετεχόντων/ουσών και, σε ορισμένες περιπτώσεις, μη πιθανοτική δειγματοληψία **κατά συστάδες**⁹⁰⁹. Η δειγματοληψία κατά συστάδες εφαρμόστηκε σε λειτουργικό επίπεδο (ανά σχολική μονάδα), χωρίς ωστόσο να είναι δυνατή η καταγραφή των επιμέρους συστάδων (τμημάτων). Δεδομένου ότι δεν πραγματοποιήθηκε πολυεπίπεδη ανάλυση ούτε εκτίμηση σφαλμάτων δειγματοληψίας, δεν απαιτήθηκε ειδική στατιστική μεταχείριση των συστάδων. Η ανάλυση βασίστηκε στις πραγματικές δημογραφικές κατανομές του δείγματος.

Η πρόσβαση σε σχολικές μονάδες και μαθητικούς πληθυσμούς προϋποθέτει θεσμικές εγκρίσεις και εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα των σχολείων να συμμετάσχουν, γεγονός που καθιστά τη χρήση πιθανοτικών μεθόδων

⁹⁰⁶ Πρβλ. Παράρτημα Δ: Πίνακας 2.

⁹⁰⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.1 και Παράρτημα Δ.

⁹⁰⁸ Πρβλ. A. Galloway (2005). *Non-Probability Sampling*. In K. Kempf-Leonard (eds.), *Encyclopedia of Social Measurement*. (V. 2, pp. 859–864). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-12-369398-5/00382-0>. Η αυτο-επιλογή παρουσιάζει θετικά στοιχεία που την καθιστούν χρήσιμη σε συγκεκριμένα ερευνητικά πλαίσια. Πρώτον, επιτρέπει την άμεση πρόσβαση σε άτομα με έντονο ενδιαφέρον ή σχετική εμπειρία ως προς το υπό μελέτη θέμα, κάτι που μπορεί να είναι κρίσιμο όταν ο πληθυσμός-στόχος είναι εξειδικευμένος ή δύσκολα εντοπίσιμος. Δεύτερον, η μέθοδος διευκολύνει τη συλλογή μεγάλου όγκου δεδομένων με χαμηλό κόστος και ταχύτητα, ιδιαίτερα σε διαδικτυακές έρευνες όπου η διάχυση προσκλήσεων συμμετοχής μπορεί να προσελκύσει σημαντικό αριθμό εθελοντών. Τρίτον, η αυτο-επιλογή μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά σε ερευνητικά σχέδια όπου η συμμετοχή προϋποθέτει προσωπικό κίνητρο ή γνώση, όπως σε μελέτες επαγγελματικών ομάδων, διεθνικής κινητικότητας ή διαδικτυακής συμπεριφοράς, όπου η εθελοντική ανταπόκριση συχνά αποτελεί τον μόνο ρεαλιστικό τρόπο πρόσβασης στον πληθυσμό. S. Durlauf & E. Cohen-Cole (2005). *Social Interaction Models*. Στο K. Kempf-Leonard (επιμ.), *Encyclopedia of Social Measurement* (V. 3, pp. 517–522). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-12-369398-5/00564-8>. Επιπλέον, σε μοντέλα κοινωνικής αλληλεπίδρασης, η αυτο-επιλογή μπορεί να προσφέρει πληροφορία για τους μηχανισμούς μέσω των οποίων τα άτομα επιλέγουν ομάδες ή «γειτονιές», συμβάλλοντας έτσι στη βελτίωση της ταυτοποίησης των κοινωνικών επιδράσεων όταν μοντελοποιείται κατάλληλα.

⁹⁰⁹ Πρβλ. A. Bryman (2012). *Social Research Methods* 4th Ed. Oxford University Press.

δειγματοληψίας πρακτικά ανέφικτη στην εκπαιδευτική έρευνα⁹¹⁰. Στο πλαίσιο αυτό, συμπεριλήφθηκαν όλοι/ες οι μαθητές/τριες που ήταν παρόντες/ούσες την ημέρα της συλλογής δεδομένων και επιθυμούσαν να συμμετάσχουν, χωρίς πρόσθετα κριτήρια αποκλεισμού.

Σε σχολικές μονάδες όπου οι εκπαιδευτικοί επέλεξαν τη συμμετοχή ολόκληρου του τμήματος, η δειγματοληψία πραγματοποιήθηκε σε **επίπεδο συστάδων (clusters)**, με το τμήμα να αποτελεί τη μονάδα δειγματοληψίας. Η διαδικασία αυτή δεν συνιστά τυχαία δειγματοληψία (simple random sampling), καθώς η συμμετοχή εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα των σχολείων, την εθελοντική ανταπόκριση των μαθητών/τριών και τις αποφάσεις των εκπαιδευτικών, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις μη πιθανοτικές μεθόδους⁹¹¹.

Παρά τους περιορισμούς της βολικής δειγματοληψίας, το μεγάλο μέγεθος του δείγματος και η συμμετοχή σχολείων από διαφορετικές γεωγραφικές και κοινωνικοοικονομικές περιοχές ενισχύουν τη δημογραφική ποικιλία και επιτρέπουν την εξαγωγή αξιόπιστων ενδείξεων για τις αντιλήψεις των μαθητών/τριών στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πλαίσιο⁹¹².

Συγκεκριμένα, η ερευνήτρια απηύθυνε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος συμμετοχής στην έρευνα στα σχολεία της ΔΔΕ, πραγματοποίησε επισκέψεις στα σχολεία κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2024-25, ενημερώνοντας τις διευθύνσεις, τους/τις εκπαιδευτικούς και τους/τις μαθητές/τριες για τη διεξαγωγή της έρευνας. Η συναίνεση των συμμετεχόντων/ουσών εξασφαλίστηκε μέσω Εντύπου Ενημέρωσης και Επιστολής Ενημερωμένης Συγκατάθεσης (GoogleForms), ενώ για μαθητές/τριες 13–15 ετών προβλέφθηκε Δήλωση Συγκατάθεσης Γονέα/Κηδεμόνα/Δικαστικού Συμπαραστάτη, σύμφωνα με τον Ν. 4624/2019 και τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων (GDPR)⁹¹³.

⁹¹⁰ Πρβλ. L. Cohen, L. Manion & K. Morrison (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge. · J. W. Creswell & J. D. Creswell (2018). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE. · A. Bryman (2012), op. cit. p188, 195.

⁹¹¹ Πρβλ. A. Bryman (2012), op. cit. · I. Etikan, S. A. Musa & R. S. Alkassim (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1–4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>.

⁹¹² Πρβλ. Cohen et al., (2018), op.cit · J. W. Creswell & J. D. Creswell (2018), op.cit.

⁹¹³ Πρβλ. Παράρτημα Γ της παρούσας διατριβής.

Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε είτε με ηλεκτρονική αποστολή του ερωτηματολογίου είτε σε εργαστήρια πληροφορικής των σχολείων, με οδηγίες προς τους/τις εκπαιδευτικούς ώστε να διασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία των απαντήσεων⁹¹⁴. Η ανωνυμοποίηση των δεδομένων έγινε μέσω της πλατφόρμας GoogleForms⁹¹⁵.

Οι παραπάνω διαδικασίες περιγράφηκαν αναλυτικά στο πρωτόκολλο που υποβλήθηκε στην Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας (Ε.Η.Δ.Ε.) του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και στη ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας⁹¹⁶. Αν και το πρωτόκολλο που εγκρίθηκε από την Ε.Η.Δ.Ε. προέβλεπε τη συλλογή δεδομένων μέσω εθελοντικής συμμετοχής μαθητών/τριών, στην πράξη, σε ορισμένες σχολικές μονάδες, οι εκπαιδευτικοί επέλεξαν τη συμμετοχή ολόκληρου του τμήματος για να διευκολύνουν τη διαδικασία. Η συμμετοχή των μαθητών/τριών παρέμεινε απολύτως εθελοντική. Η διαφοροποίηση αυτή αφορά αποκλειστικά τον τρόπο πρόσβασης και όχι το περιεχόμενο ή τους όρους της εγκεκριμένης διαδικασίας.

Η έρευνα έλαβε έγκριση από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας Έρευνας (Ε.Η.Δ.Ε.) του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με Αρ. Πρωτ.: 15224/ 09-04-2025 και έγκριση διεξαγωγής στις σχολικές μονάδες από τη ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας με Αρ. Πρωτ.: ΦΕ 12γ/1928/20-03-2025⁹¹⁷. Η έρευνα διήρκεσε από τον Μάρτιο έως και τον Ιούνιο του 2025. Η ηλεκτρονική διεύθυνση του ερωτηματολογίου είναι: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeFTD-yU6HOcUhKxA7LRpZG8imHwVY13Sohd8cYUaqmQ99dxQ/viewform>. Επιπλέον,

⁹¹⁴Πρβλ. L. Cohen et al. (2018), op.cit.

⁹¹⁵ Η φύλαξη και αρχειοθέτηση τους έχει οριστεί για 5 έτη από την Επιστημονικώς Υπεύθυνη: κυρία Σ. -Μ. Νικολάου, επιβλέπουσα της παρούσας διατριβής.

⁹¹⁶Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου απαιτεί 10-15 λεπτά και μπορεί να γίνει εντός ή και εκτός διδακτικού ωραρίου. Η διαδικασία ανωνυμοποίησης γίνεται μέσω της πλατφόρμας googleforms (δεν καταγράφει mail, προσθέτει αυτόματα Αύξοντα Αριθμό (ΑΑ)). Οι παραπάνω διαδικασίες σύμφωνες με το Ν. 4624/2019 (ΦΕΚ Α' 137/29-8-2019), τον Κανονισμό (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την ενσωμάτωση στην εθνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 27ης Απριλίου 2016. Τα δικαιώματα αναφορικά με τα προσωπικά δεδομένα είναι τα εξής: 1. Πρόσβαση: λήψη αντιγράφων των δεδομένων. 2. Διόρθωση: αίτημα για διορθώσεις. 3. Φορητότητα: αίτημα διαβίβασης δεδομένων σε κάποιον αποδέκτη.

⁹¹⁷ Πρβλ. Παράρτημα Α. Εγκρίσεις έρευνας

σχεδιάστηκε κωδικός QR ώστε να γίνει πιο εύκολα η προώθηση του ερωτηματολογίου στα συμμετέχοντα άτομα⁹¹⁸.

7.4 Στατιστική ανάλυση

Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τα λογισμικά IBM SPSS Statistics 29 και JASP. Πριν από την κύρια ανάλυση, εφαρμόστηκε επεξεργασία των δεδομένων, η οποία περιλάμβανε έλεγχο για ελλειπείς απαντήσεις, ακραίες τιμές και πιθανά σφάλματα καταγραφής.

Η σύγκριση του δείγματος με τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά του μαθητικού πληθυσμού της Αιτωλοακαρνανίας πραγματοποιήθηκε ανάλογα με τη διαθεσιμότητα των αντίστοιχων πληθυσμιακών δεδομένων. Για το φύλο, για το οποίο ήταν διαθέσιμα τα πραγματικά δεδομένα του μαθητικού πληθυσμού, πραγματοποιήθηκε στατιστικός έλεγχος της κατανομής του δείγματος σε σχέση με τον πληθυσμό αναφοράς. Για τα υπόλοιπα δημογραφικά χαρακτηριστικά, η σύγκριση βασίστηκε σε περιγραφική αποτύπωση των κατανομών και στην ερμηνεία των παρατηρούμενων διαφορών, καθώς δεν υπήρχαν αντίστοιχα διαθέσιμα δεδομένα πληθυσμού. Η συνολική αποτίμηση των συγκρίσεων υποδεικνύει ικανοποιητική δημογραφική σύγκλιση του δείγματος με τον μαθητικό πληθυσμό αναφοράς, με τις παρατηρούμενες αποκλίσεις να ερμηνεύονται στο πλαίσιο της κοινωνικοδημογραφικής ετερογένειας της περιοχής, η οποία περιλαμβάνει αστικές, ημιαστικές και αγροτικές ζώνες. Παρότι η δειγματοληψία ήταν μη πιθανοτική (συνδυασμός βολικής δειγματοληψίας, αυτοεπιλογής και δειγματοληψίας κατά συστάδες), η αντιστοίχιση των βασικών δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος με τα διαθέσιμα στοιχεία του πληθυσμού παρέχει ενδείξεις δημογραφικής

⁹¹⁸ Πρβλ. Παράρτημα Β της παρούσας διατριβής.

σύγκλισης⁹¹⁹. Συνεπώς, τα ευρήματα μπορούν να θεωρηθούν ενδεικτικά των τάσεων που καταγράφονται στον μαθητικό πληθυσμό της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας.

Η αξιοπιστία των κλιμάκων εξετάστηκε μέσω του δείκτη Cronbach's α , προκειμένου να διασφαλιστεί η εσωτερική συνέπεια των υποκλιμάκων. Για τη διερεύνηση της δομής των κλιμάκων εφαρμόστηκε Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA) με μέθοδο Principal Axis Factoring και ορθογώνια περιστροφή Varimax, καθώς οι παράγοντες δεν αναμένεται να παρουσιάζουν υψηλές μεταξύ τους συσχετίσεις. Η καταλληλότητα των δεδομένων για παραγοντική ανάλυση ελέγχθηκε μέσω των δεικτών KMO και Bartlett's Test of Sphericity. Αμέσως μετά, πραγματοποιήθηκε Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA) στο λογισμικό JASP, με χρήση του εκτιμητή DWLS, με στόχο την επιβεβαίωση της εννεαπαραγοντικής δομής που προέκυψε από την EFA. Οι δείκτες προσαρμογής (CFI, TLI, RMSEA, SRMR, GFI) έδειξαν ικανοποιητική έως καλή προσαρμογή του μοντέλου, ενισχύοντας τη θεωρητική συνοχή και την εγκυρότητα της προτεινόμενης δομής.

Ακολούθησε περιγραφική στατιστική για όλες τις μεταβλητές (μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις, συχνότητες), με στόχο την αποτύπωση των βασικών τάσεων των απαντήσεων. Για τη διερεύνηση διαφορών μεταξύ ομάδων χρησιμοποιήθηκαν t-test για δύο ομάδες και ANOVA για περισσότερες ομάδες. Η υπόθεση της ομοσκεδαστικότητας ελέγχθηκε με το Levene's Test, ενώ σε περιπτώσεις παραβίασης εφαρμόστηκαν οι κατάλληλες εναλλακτικές μέθοδοι (π.χ. Welch ANOVA) και τα αντίστοιχα post hoc τεστ (Tukey ή Games–Howell). Για την εξέταση των σχέσεων μεταξύ των κλιμάκων υπολογίστηκαν συντελεστές συσχέτισης Pearson. Επιπλέον, εφαρμόστηκε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA) για τη διερεύνηση ταυτόχρονων διαφορών σε πολλαπλές εξαρτημένες μεταβλητές, όταν αυτό κρίθηκε μεθοδολογικά κατάλληλο.

⁹¹⁹ Πρβλ. Cohen, et al. (2018), op.cit. · J. W. Creswell (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Sage. · F. J. Fowler (2014). Survey research methods (5th ed.). Sage. · A. Bryman (2012), op.cit· D. de Vaus (2014). Surveys in Social Research. Routledge.

7.5 Έλεγχος ποιότητας (μοτίβα *straightlining*)

Για τον έλεγχο της ποιότητας των δεδομένων πραγματοποιήθηκε έλεγχος για μοτίβα μη διαφοροποιημένων απαντήσεων (*straightlining*)⁹²⁰. Η διαδικασία αυτή αποτελεί τυπική μέθοδο εντοπισμού απρόσεκτης συμπλήρωσης (*careless responding*) σε ερωτηματολόγια⁹²¹.

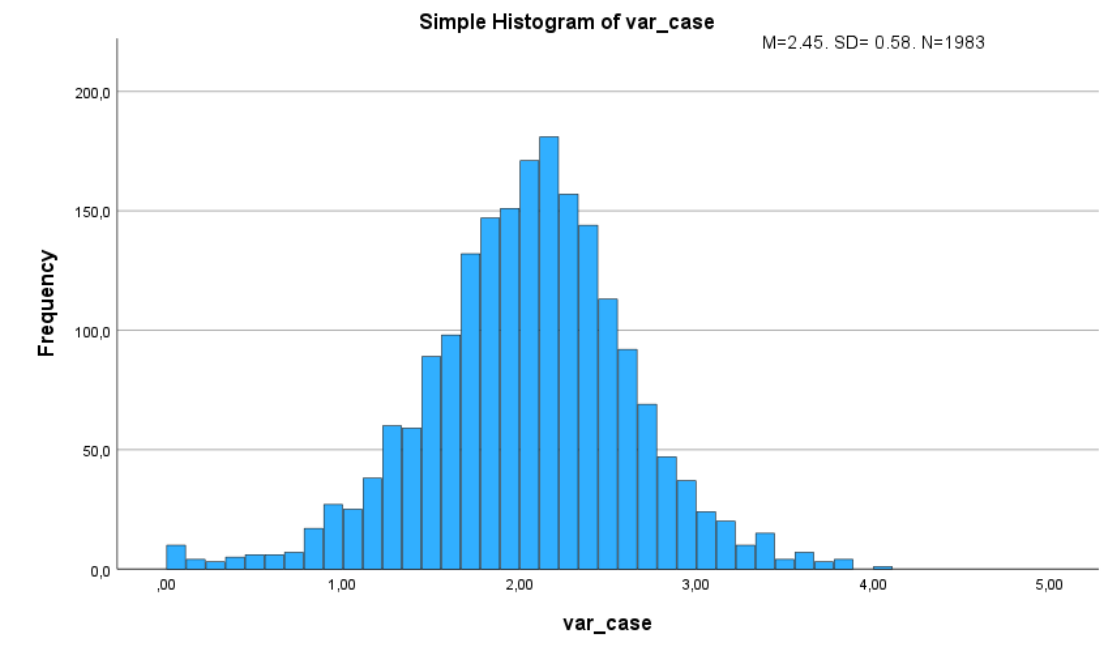
Ο υπολογισμός της διακύμανσης των απαντήσεων ανά συμμετέχον άτομο (*var_case*) πραγματοποιήθηκε στο σύνολο των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, ώστε να αποτυπωθεί ο βαθμός διαφοροποίησης των απαντήσεων κάθε συμμετέχοντα/ουσας συνολικά. Η ανάλυση έδειξε ότι το δείγμα παρουσιάζει επαρκή διαφοροποίηση στις απαντήσεις ($M = 2.04$, $SD = 0.58$, Γράφημα 7.5.1). Παράλληλα, δεν εντοπίστηκαν περιπτώσεις με μηδενική διακύμανση (*var_case* = 0), γεγονός που υποδεικνύει ότι δεν παρατηρήθηκαν περιπτώσεις πλήρους *straightlining* στο σύνολο των ερωτήσεων.

Το Γράφημα 7.5.1 παρουσιάζει την κατανομή της διακύμανσης των απαντήσεων ανά συμμετέχοντα/ουσα στο σύνολο των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Η κατανομή καταδεικνύει ότι οι συμμετέχοντες/ουσες διαφοροποίησαν τις επιλογές τους και δεν υιοθέτησαν μονοτονικά μοτίβα απάντησης.

⁹²⁰Πρβλ. Σ. Μαλεφάκη, Α. Μπατσίδης & Π. Οικονόμου (2023). *Στατιστική ανάλυση δεδομένων* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Δεν εφαρμόστηκε έλεγχος ακραίων τιμών (*outliers*) σε επίπεδο μεμονωμένων ερωτήσεων τύπου Likert, καθώς κάτι τέτοιο θα μπορούσε να οδηγήσει σε παραπλανητικά συμπεράσματα.

⁹²¹Πρβλ. P. G. Curran (2016). *Methods for the detection of carelessly invalid responses in survey data*. *Journal of Experimental Social Psychology*, 66, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.07.006>.

Γράφημα 7.5.1. Κατανομή διακύμανσης των απαντήσεων ανά συμμετέχοντα/ουσα στο σύνολο των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Η μέση τιμή της διακύμανσης ανέρχεται σε 2.04 ($SD = 0.58$), ενώ δεν παρατηρήθηκαν περιπτώσεις μηδενικής διακύμανσης ($N = 1983$)

7.6 Αντιπροσωπευτικότητα και περιγραφή του δείγματος

Στο παρόν τμήμα της διατριβής παρουσιάζονται τα ευρήματα του πρώτου μέρους του ερωτηματολογίου που σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος.

Η αντιπροσωπευτικότητα αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο τα χαρακτηριστικά του δείγματος αντανakλούν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού από τον οποίο προέρχεται. Ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων και ενισχύει την εξωτερική εγκυρότητα της έρευνας⁹²².

Στο πλαίσιο αυτό, η εξέταση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος και η σύγκρισή τους με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του πληθυσμού μπορούν να προσφέρουν χρήσιμες ενδείξεις ως προς τον βαθμό συμφωνίας της

⁹²²Πρβλ. L. Cohen et al. (2018), op.cit. p.212-213.

σύνθεσης του δείγματος με τον πληθυσμό-στόχο. Οι δημογραφικές μεταβλητές (φύλο, ηλικία, σχολείο, τύπος κατοικίας, εκπαίδευση γονέων) εξετάζονται ως βασικές διαστάσεις της σύνθεσης του δείγματος και, όπου υπάρχουν διαθέσιμα αντίστοιχα πληθυσμιακά δεδομένα, αξιοποιούνται για τη σύγκρισή του με τον πληθυσμό-στόχο, καθώς συνδέονται με κοινωνικές, εκπαιδευτικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις⁹²³.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (ΔΔΕ) Αιτωλοακαρνανίας κατά το σχολικό έτος 2024–2025. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της εφαρμογής *myschool*, τα οποία ζητήθηκαν από τη ΔΔΕ και παραχωρήθηκαν στην ερευνήτρια, ο μαθητικός πληθυσμός στη γενική και επαγγελματική εκπαίδευση ανέρχεται σε 11779 ανήλικους/ες μαθητές/τριες, οι οποίοι αποτελούν τον πληθυσμό-στόχο της παρούσας έρευνας.

Στην έρευνα συμμετείχαν 1983 μαθητές/τριες, ποσοστό 16.8% του πληθυσμού-στόχου (N = 11.79). Το ποσοστό αυτό αποτυπώνει την έκταση κάλυψης του πληθυσμού-στόχου και δεν αποτελεί από μόνο του τεκμήριο στατιστικής αντιπροσωπευτικότητας, δεδομένης της μη πιθανοτικής δειγματοληψίας..

Στη δομή της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας συναντάμε:

- Γυμνάσια (Ημερήσια, Εσπερινά, Γυμνάσια με Λυκειακές Τάξεις)
- Γενικά Λύκεια
- Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ)
- Μουσικό Σχολείο
- Καλλιτεχνικό Σχολείο
- Ειδικά Σχολεία (ΕΕΕΕΚ, Ειδικό Γυμνάσιο)
- Ιδιωτικά Γυμνάσια και Λύκεια

Το δείγμα προέκυψε μέσω *μη πιθανοτικής δειγματοληψίας*, συνδυάζοντας βολική δειγματοληψία, αυτοεπιλογή των μαθητών/τριών και, σε ορισμένες σχολικές μονάδες, δειγματοληψία κατά συστάδες⁹²⁴. Η φύση αυτών των μεθόδων δεν επιτρέπει στατιστική αντιπροσωπευτικότητα, καθώς η συμμετοχή εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα των σχολείων, την εθελοντική ανταπόκριση των μαθητών/τριών και τις διοικητικές συνθήκες πρόσβασης. Ωστόσο, η κάλυψη όλων των βασικών εκπαιδευτικών δομών της ΔΔΕ ενισχύει τη δημογραφική ποικιλία του δείγματος. Τα

⁹²³Πρβλ. Α. Bryman (2012), *op.cit.* p.278.

⁹²⁴ Πρβλ. Ενότητα 7.3 της παρούσας διατριβής.

ειδικά σχολεία εξαιρέθηκαν από την έρευνα, καθώς η ένταξή τους θα απαιτούσε διαφορετικό ερευνητικό σχεδιασμό και εξειδικευμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις.

Κατά συνέπεια, η παρούσα διερεύνηση δεν αποσκοπεί στην απόδειξη στατιστικής αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, αλλά στην εξέταση του βαθμού ευθυγράμμισης των γνωστών δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος με τις αντίστοιχες πραγματικές αναλογίες του πληθυσμού-στόχου, όπου αυτές είναι διαθέσιμες. Η διάκριση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική λόγω της *μη πιθανοτικής* μεθόδου δειγματοληψίας.

7.6.1 Περιγραφή δείγματος ως προς το Φύλο και έλεγχο αντιπροσωπευτικότητας

Στην παρούσα διατριβή οι μαθητές και οι μαθήτριες ερωτήθηκαν για το φύλο τους. Από το σύνολο των 1983 συμμετεχόντων ατόμων, το 46.7% δήλωσε ότι είναι άρρεν (αγόρι) ($n = 927$), ενώ το 49.8% ότι είναι θήλυ (κορίτσι) ($n = 988$). Ένα ποσοστό 1.1% επέλεξε την κατηγορία "Άλλο" ($n = 22$) και το 2.30% δήλωσε ότι δεν επιθυμεί να απαντήσει ($n = 46$). Η κατανομή αυτή υποδηλώνει μια σχετικά ισορροπημένη εκπροσώπηση των φύλων, με ελαφρώς υψηλότερη συμμετοχή των κοριτσιών (Πίνακας 7.6.1.1).

Για την αξιολόγηση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος ως προς το φύλο εφαρμόστηκε ο έλεγχος χ^2 Goodness-of-Fit, ο οποίος εξετάζει κατά πόσο οι παρατηρούμενες συχνότητες μιας μεταβλητής συμφωνούν με συγκεκριμένες αναμενόμενες συχνότητες ή με γνωστές πληθυσμιακές αναλογίες⁹²⁵. Στην παρούσα περίπτωση, ήταν διαθέσιμα αξιόπιστα στοιχεία της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας, σύμφωνα με τα οποία ο μαθητικός πληθυσμός αποτελείται κατά 51,6% από αγόρια και κατά 48,4% από κορίτσια.

Για τον συγκεκριμένο έλεγχο χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά οι δύο βασικές κατηγορίες «Αγόρι» και «Κορίτσι», οι οποίες αντιστοιχούν συνολικά σε 1915

⁹²⁵Πρβλ. A. Field (2018). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Sage. · A. Agresti (2019). *Statistical Methods for the Social Sciences*. Pearson.

συμμετέχοντες/ουσες, δηλαδή στο 96.5% του συνολικού δείγματος. Οι κατηγορίες «Άλλο» και «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» δεν συμπεριλήφθηκαν στον έλεγχο, καθώς δεν υπήρχαν αντίστοιχες διαθέσιμες πληθυσμιακές αναλογίες για σύγκριση.

Ο έλεγχος χ^2 Goodness-of-Fit με βάση τις πραγματικές πληθυσμιακές αναλογίες ανέδειξε στατιστικά σημαντική απόκλιση μεταξύ της παρατηρούμενης και της αναμενόμενης κατανομής, $\chi^2(1) = 7.816$, $p = .005$. Συγκεκριμένα, στο δείγμα καταγράφηκαν 927 αγόρια και 988 κορίτσια, ενώ με βάση τις πληθυσμιακές αναλογίες αναμένονταν 988 αγόρια και 927 κορίτσια, αντίστοιχα (Πίνακας 7.6.1.2).

Η στατιστικά σημαντική απόκλιση θα πρέπει να ερμηνευθεί λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο μέγεθος του δείγματος ($n = 1915$), το οποίο αυξάνει την ευαισθησία του ελέγχου χ^2 στην ανίχνευση ακόμη και σχετικά μικρών αποκλίσεων. Σε περιγραφικό επίπεδο, η κατανομή των δύο βασικών κατηγοριών φύλου παρουσιάζει σχετικά μικρή απόκλιση από την αντίστοιχη πληθυσμιακή κατανομή. Ως εκ τούτου, παρά τη στατιστική σημαντικότητα της απόκλισης, το αποτέλεσμα δεν υποδηλώνει ουσιαστικά μεγάλη διαφοροποίηση της κατανομής του δείγματος από τον πληθυσμό ως προς το φύλο, με αποτέλεσμα το δείγμα να κρίνεται επαρκώς αντιπροσωπευτικό ευθυγραμμισμένο με τον πληθυσμό-στόχο.

Πίνακας 7.6.1.1 Κατανομή του Δείγματος ως προς το Φύλο ($N = 1983$)

ΦΥΛΟ		n	%
Valid	ΑΓΟΡΙ	927	46.7
	ΚΟΡΙΤΣΙ	988	49.8
	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	46	2.3
	ΑΛΛΟ	22	1.1
	Total	1983	100.0

Πίνακας 7.6.1.2 Παρατηρούμενες και αναμενόμενες συχνότητες για τη μεταβλητή «Φύλο» (Goodness-of-Fit χ^2 με βάση τις πραγματικές πληθυσμιακές αναλογίες, $n = 1915$).

ΦΥΛΟ	Observed n	Expected n	Residual	%
ΑΓΟΡΙ	927	988	-61.1	48.4%
ΚΟΡΙΤΣΙ	988	92	+61.1	51.6%
Total	1915	1915.0		100%
Σημείωση. Οι αναμενόμενες συχνότητες υπολογίστηκαν με βάση τις πραγματικές πληθυσμιακές αναλογίες της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας (51.6% αγόρια και 48.4% κορίτσια). Ο έλεγχος χ^2 Goodness-of-Fit ήταν στατιστικά σημαντικός, $\chi^2(1) = 7.82$, $p = .005$.				

7.6.2 Περιγραφή δείγματος ως προς την Ηλικία

Η ηλικιακή κατανομή των συμμετεχόντων ατόμων αντικατοπτρίζει τη δομή των σχολικών τάξεων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρείται στις ηλικίες 15 ετών (25.3%, $n = 502$) και 16 ετών (21.4%, $n=424$), ενώ μικρότερη εκπροσώπηση εμφανίζουν οι οριακές ηλικιακές ομάδες των 13 ετών (16.8%, $n=333$) και 18 ετών (4.1%, $n=81$) (Πίνακας 7.6.2). Η κατανομή αυτή κρίνεται αναμενόμενη και συμβατή με τη φυσική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού.

Πίνακας 7.6.2. Κατανομή του Δείγματος ως προς την Ηλικία ($N = 1983$)

ΗΛΙΚΙΑ		n	%
Valid	13	333	16.8
	14	339	17.1
	15	502	25.3
	16	424	21.4
	17	304	15.3
	18	81	4.1
	Total	1983	100.0

7.6.3 Περιγραφή δείγματος ως προς το Σχολείο Φοίτησης (School)

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών προέρχεται από Ημερήσια Γυμνάσια (47,4%, $n = 939$) και Ημερήσια Γενικά Λύκεια (43,3%, $n = 859$), καλύπτοντας συνολικά το 90,7% του δείγματος (Πίνακας 7.6.3). Οι υπόλοιπες εκπαιδευτικές δομές (ΕΠΑΛ, Μουσικά/Καλλιτεχνικά, Εσπερινά, Ιδιωτικά) αντιπροσωπεύουν μικρότερα ποσοστά, γεγονός που συνάδει με τη δομή του σχολικού δικτύου της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας. Το συγκεκριμένο εύρημα δίνει μια σαφή εικόνα του προφίλ των μαθητών/τριών και προσφέρεται για περαιτέρω συσχετίσεις με άλλες μεταβλητές της έρευνας.

Πίνακας 7.6.3. Κατανομή του Δείγματος ως προς το Σχολείο Φοίτησης (N = 1983)

ΣΧΟΛΕΙΟ ΦΟΙΤΗΣΗΣ		n	%
Valid	ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ	939	47.4
	ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΕΛ	859	43.3
	ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΕΠΑΛ	73	3.7
	ΜΟΥΣΙΚΟ	17	0.9
	ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟ	49	2.5
	ΕΣΠΕΡΙΝΟ ΓΥΜΝ. Λ.Τ.	26	1.3
	ΕΣΠΕΡΙΝΟ ΕΠΑΛ	8	0.4
	ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	12	0.6
	Total	1983	100.0

7.6.4 Περιγραφή δείγματος ως προς τον Τόπο Κατοικίας

Ως προς τη γεωγραφική κατανομή, το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών/τριών διαμένει σε πόλεις (41.6%, $n= 824$) και χωριά (31.8%, $n= 631$), ενώ ακολουθούν οι κωμοπόλεις (19.4%, $n= 384$) και οι οικισμοί (7.3%, $n= 144$) (Πίνακας 7.6.4). Η σύνθεση αυτή αποτυπώνει την οικιστική δομή της Αιτωλοακαρνανίας, συνδυάζοντας αστικά και αγροτικά περιβάλλοντα. Η κατανομή αυτή προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για την κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση των μαθητών και μαθητριών και μπορεί να αποτελέσει βάση για ενδιαφέρουσες συσχετίσεις με άλλους παράγοντες της έρευνας.

Πίνακας 7.6.4. Κατανομή του Δείγματος ως προς τον τόπο Κατοικίας (N = 1983)

ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ		n	%
Valid	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	144	7.3
	ΧΩΡΙΟ	631	31.8
	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	384	19.4
	ΠΟΛΗ	824	41.6
	Total	1983	100.0

7.6.5 Περιγραφή δείγματος ως προς το Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων

Σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων, επικρατεί η Δευτεροβάθμια (33.7%, $n=668$) και η Τριτοβάθμια εκπαίδευση (ΑΕΙ/ΤΕΙ: 45,8%, $n=908$), ενώ ελάχιστο ποσοστό δεν έχει φοιτήσει καθόλου σε σχολείο (1.6%, $n= 32$) (Πίνακας 7.6.5). Οι απαντήσεις αναδεικνύουν τις εκπαιδευτικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν σε οικογενειακό επίπεδο γεγονός που μπορεί να επηρεάζει τις αντιλήψεις και τις προσδοκίες των παιδιών ως προς τη μόρφωση και τους ρόλους των φύλων.

Πίνακας 7.6.5. Κατανομή του Δείγματος ως προς Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων ($N = 1983$)

ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΓΟΝΕΩΝ / ΚΗΔΕΜΟΝΩΝ		n	%
Valid	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	88	4.4
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	668	33.7
	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	392	19.8
	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	516	26.0
	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	32	1.6
	ΔΕΝ ΓΝΩΡΙΖΩ/ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	287	14.5
	Total	1983	100.0

7.6.6 Περιγραφή δείγματος ως προς τη Θέση του ατόμου στην Οικογένεια

Ως προς τη θέση των ατόμων μέσα στην οικογένεια, παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανήκει στα πρωτότοκα παιδιά (34.4%, $n= 683$), ακολουθούμενο από τα δευτερότοκα (32.4%, $n= 642$) και τρίτα (15.3%, $n= 303$). Ένα αξιοσημείωτο τμήμα του πληθυσμού αποτελείται από μοναχοπαίδια (9.2%, $n= 182$), ενώ τα τέταρτα παιδιά (5.7%, $n= 113$) και η κατηγορία «άλλο» (3%, $n= 60$) καταλαμβάνουν τα μικρότερα ποσοστά (Πίνακας 7.6.6). Η κατανομή αυτή συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του

κοινωνικού ρόλου και των δυναμικών που αναπτύσσονται ανάλογα με τη σειρά γέννησης των παιδιών στην οικογένεια.

Πίνακας 7.6.6. Κατανομή του Δείγματος ως προς τη Θέση του ατόμου στην Οικογένεια (N = 1983)

ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ		n	%
Valid	1ο παιδί	683	34.4
	2ο παιδί	642	32.4
	3ο παιδί	303	15.3
	4ο παιδί	113	5.7
	Μοναχοπαίδι	182	9.2
	Άλλο	60	3.0
	Total	1983	100.0

7.6.7 Περιγραφή δείγματος ως προς την Οικογενειακή συγκατοίκηση

Από τις 1983 απαντήσεις που συγκεντρώθηκαν, η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα (76.9%, $n= 1525$) δήλωσε ότι ζει με τους δύο γονείς της οικογένειας. Το 8.4% ($n= 166$) ζει μόνο με τη μητέρα, ενώ το 1.6% ($n= 32$) με τον πατέρα. Μικρότερα ποσοστά παρουσιάζονται σε πιο σύνθετες οικογενειακές δομές: το 1.1% ($n= 21$) ζει με έναν γονέα και έναν κηδεμόνα, το 0.3% ($n= 6$) με τη γιαγιά και τον παππού, και το 1.8% ($n= 36$) με έναν γονέα και τους παππούδες. Ενδιαφέρον έχει ότι μόλις το 5% ($n= 100$) ζει με τους δύο γονείς και τους παππούδες, ενώ το 4.9% ($n= 97$) ζει σε άλλη κατάσταση (Πίνακας 7.6.7).

Γενικά, η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών/τριών διαμένει και με τους δύο γονείς. Η κατανομή αυτή αναδεικνύει τη σημαντική επικράτηση της πυρηνικής οικογένειας στο δείγμα, αλλά και την παρουσία εναλλακτικών μορφών οικογενειακής συμβίωσης στην ελληνική κοινωνία. Οι διαφοροποιήσεις αυτές ενδέχεται να επηρεάζουν τις οικογενειακές σχέσεις, τις καθημερινές εμπειρίες των μαθητών/τριών και τις αντιλήψεις τους για τη γονεϊκή υποστήριξη και τη σχολική εμπλοκή. Τα ευρήματα αυτά καταγράφονται και λαμβάνονται υπόψη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων, καθώς αντικατοπτρίζουν τις επικρατούσες κοινωνικοδημογραφικές τάσεις.

Πίνακας 7.6.7 Κατανομή του Δείγματος ως προς την Οικογενειακή συγκατοίκηση (N = 1983)

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΣΥΓΚΑΤΟΙΚΗΣΗ		n	%
Valid	τους 2 γονείς	1525	76.9
	τη μητέρα	166	8.4
	τον πατέρα	32	1.6
	έναν γονιό και έναν κηδεμόνα	21	1.1
	τη γιαγιά και τον παππού	6	0.3
	ένα γονέα και τη γιαγιά ή/και τον παππού	36	1.8
	τους 2 γονείς και τη γιαγιά ή/και τον παππού	100	5.0
	Άλλο	97	4.9
	Total	1983	100.0

7.6.8 Συνδυαστικοί Έλεγχοι δημογραφικών μεταβλητών (Crosstabs και χ^2 Ανεξαρτησίας)

Μέσω της ανάλυσης Crosstabs και του ελέγχου χ^2 ανεξαρτησίας εξετάζεται αν η κατανομή των συμμετεχόντων ατόμων διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το σχολείο φοίτησης, τον τόπο κατοικίας, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων, τη θέση στην οικογένεια και την οικογενειακή συγκατοίκηση. Οι έλεγχοι αυτοί δεν αξιολογούν την αντιπροσωπευτικότητα, αλλά συμβάλλουν στην κατανόηση των κοινωνικοδημογραφικών συσχετίσεων μέσα στο δείγμα και αναδεικνύουν μοτίβα διαφοροποίησης που είναι χρήσιμα για την ερμηνεία των ευρημάτων⁹²⁶. Οι διασταυρώσεις που ακολουθούν επιλέχθηκαν βάσει συνδυασμού θεωρητικών και ερευνητικών κριτηρίων.

Αρχικά, επιλέχθηκε η διασταύρωση *Φύλο και Ηλικία* για να εξεταστεί αν βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά συνδέονται μεταξύ τους και να ελεγχθεί η διαφοροποίηση του δείγματος ως προς τις δύο μεταβλητές. Συνδέεται κυρίως με τις ερευνητικές υποθέσεις H1 και H2⁹²⁷.

⁹²⁶Πρβλ. L. Cohen et al. (2018), op.cit. · A. Bryman (2012), op.cit.· J. W. Creswell (2014), op.cit. · A. Field (2018), op.cit · A. Agresti (2019), op.cit.

⁹²⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.2 και Παράρτημα Δ, Πίνακας 1 της παρούσας διατριβής.

Για τον έλεγχο της σχέσης μεταξύ ηλικίας και φύλου, η αρχική μεταβλητή της ηλικίας, η οποία περιλάμβανε έξι επιμέρους κατηγορίες (13–18 ετών), συγχωνεύτηκε σε δύο ηλικιακές ομάδες (13–15 και 16–18 ετών). Η ομαδοποίηση πραγματοποιήθηκε για μεθοδολογικούς λόγους, προκειμένου να περιοριστούν οι πολύ μικρές αναμενόμενες συχνότητες σε επιμέρους κελιά του πίνακα συνάφειας και να διασφαλιστεί η τήρηση των προϋποθέσεων εφαρμογής του ελέγχου χ^2 ανεξαρτησίας⁹²⁸. Η επιλογή των δύο ομάδων βασίστηκε, επιπλέον, στη διάκριση μεταξύ μικρότερης και μεγαλύτερης εφηβικής ηλικίας, διατηρώντας παράλληλα επαρκείς συχνότητες σε κάθε κατηγορία. Ωστόσο, η αρχική μεταβλητή της ηλικίας (έξι κατηγοριών) διατηρήθηκε για τις υπόλοιπες αναλύσεις της έρευνας που ακολουθούν στις επόμενες υποενότητες.

Η ανάλυση Crosstabs για το φύλο και την ηλικιακή ομάδα ανέδειξε ότι η κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών είναι σε γενικές γραμμές παρόμοια μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων. Στην ομάδα 13–15 ετών καταγράφηκαν $n=548$ αγόρια και $n=591$ κορίτσια, ενώ στην ομάδα 16–18 ετών καταγράφηκαν $n=379$ αγόρια και $n=397$ κορίτσια. Οι μικρότερες κατηγορίες φύλου παρουσίασαν επίσης, παρόμοιες κατανομές μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων, με $n=27$ και $n=19$ συμμετέχοντες/ουσες στην κατηγορία «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» και $n=8$ και $n=14$ στην κατηγορία «Άλλο», αντίστοιχα (Πίνακας 7.6.8.1).

Ο έλεγχος χ^2 ανεξαρτησίας δεν έδωσε στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα ($\chi^2(3) = 4.914$, $p = 0.178$), γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν τεκμηριώνεται στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ ηλικιακής ομάδας και φύλου στο δείγμα (Πίνακας 7.6.8.1). Επιπλέον, σε κανένα κελί δεν παρατηρήθηκε αναμενόμενη συχνότητα μικρότερη του 5, καθώς η ελάχιστη αναμενόμενη συχνότητα ήταν 8.98, γεγονός που επιβεβαιώνει την καταλληλότητα του ελέγχου. Ο δείκτης μεγέθους σχέσης Cramer's $V = 0.050$ καταδεικνύει πολύ ασθενή σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

⁹²⁸ Πρβλ L. Cohen et al. (2018), op.cit. · A. Field (2018), op.cit. Για την εφαρμογή του ελέγχου χ^2 θα πρέπει τουλάχιστον το 80% των κελιών του πίνακα συνάφειας να περιέχει πέντε ή περισσότερες περιπτώσεις. Όταν η προϋπόθεση αυτή δεν ικανοποιείται, η αξιοπιστία του αποτελέσματος του ελέγχου χ^2 τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Συνεπώς, δεν προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση της κατανομής του φύλου μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων. Οι δύο βασικές κατηγορίες φύλου (Αγόρι- Κορίτσι) κατανέμονται σχετικά ισορροπημένα τόσο στην ομάδα 13–15 ετών όσο και στην ομάδα 16–18 ετών, γεγονός που υποστηρίζει τη γενικά ισορροπημένη δημογραφική σύνθεση του δείγματος ως προς τις συγκεκριμένες δύο μεταβλητές.

Πίνακας 7.6.8.1 Κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών ανά φύλο και ηλικία, με παρατηρούμενες (Observed) και αναμενόμενες (Expected) συχνότητες (N = 1983)

ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ	Αγόρι (Obs/Exp)	Κορίτσι (Obs/Exp)	Δεν επιθυμώ να απαντήσω (Obs/Exp)	Άλλο (Obs/Exp)	Σύνολο
13-15	548 /548.8	591 /584.9	27 /27.2	8 /13.0	1174 /1174.0
16-18	379 /378.2	397 /403.1	19 /18.8	14 /9.0	809 /809.0
Total	927 /927.0	988 /988.0	46 / 46.0	22 /22.0	1983
Σημείωση: Pearson χ^2 (3) = 4.914, p = 0.178, Phi/Cramer's V = 0.050.					

Στη συνέχεια, επιλέχθηκε η διασταύρωση *Φύλο και Σχολείο φοίτησης* για να εξεταστεί αν η κατανομή αγοριών/κοριτσιών διαφοροποιείται ανά σχολική μονάδα/τύπο σχολικού πλαισίου και να ελεγχθεί η σύνθεση του δείγματος. Συνδέεται με το δημογραφικό επίπεδο του ερευνητικού μοντέλου και έμμεσα με τον ρόλο του σχολείου ως φορέα κοινωνικοποίησης⁹²⁹.

Για τις ανάγκες των συνδυαστικών ελέγχων, οι αρχικές κατηγορίες του τύπου σχολείου συμπύχθηκαν σε τρεις ευρύτερες κατηγορίες, με βάση το εκπαιδευτικό πλαίσιο και τη θεσμική λειτουργία των σχολικών μονάδων, καθώς και το μέγεθος των επιμέρους υποομάδων. Ειδικότερα, τα Ημερήσια Γυμνάσια, τα Ημερήσια Γενικά Λύκεια (ΓΕΛ) και τα Γυμνάσια με Λυκειακές Τάξεις (Λ.Τ.) ομαδοποιήθηκαν ως «Γενική Εκπαίδευση», ενώ τα Ημερήσια και Εσπερινά Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ) ως «Επαγγελματική Εκπαίδευση», καθώς οι δύο κατηγορίες διαφοροποιούνται ως προς τον βασικό εκπαιδευτικό προσανατολισμό τους. Τα Μουσικά, Καλλιτεχνικά και Ιδιωτικά σχολεία εντάχθηκαν στην κατηγορία «Λοιπά», καθώς αποτελούν μικρότερες και περισσότερο εξειδικευμένες ή διαφοροποιημένες σχολικές κατηγορίες, οι οποίες

⁹²⁹ Πρβλ. Κεφάλαιο 6, Ενότητα 7.2 Παράρτημα Δ, Πίνακας 1 της παρούσας διατριβής.

δεν κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστούν αυτοτελώς στο πλαίσιο των συγκεκριμένων συνδυαστικών ελέγχων.

Η ομαδοποίηση αυτή εξυπηρετεί παράλληλα τη διασφάλιση επαρκών συχνοτήτων στις επιμέρους κατηγορίες, ώστε να ικανοποιούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του ελέγχου χ^2 ανεξαρτησίας. Η επιλογή των τριών κατηγοριών δεν αποτελεί αυθαίρετη συγχώνευση, αλλά βασίζεται σε ουσιαστικές ομοιότητες ως προς το εκπαιδευτικό πλαίσιο και, ταυτόχρονα, περιορίζει την επίδραση των πολύ μικρών υποομάδων στις στατιστικές αναλύσεις.

Η ανάλυση Crosstabs για τις μεταβλητές *Φύλο και Τύπος σχολείου – σύμπτυξη* ανέδειξε διαφοροποιήσεις στην κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών ανάλογα με τον τύπο σχολείου. Στη Γενική Εκπαίδευση παρατηρείται σχετικά σχετικά ισορροπημένη κατανομή των δύο βασικών κατηγοριών φύλου, ενώ στην Επαγγελματική Εκπαίδευση υπερεκπροσωπούνται τα αγόρια και στην κατηγορία «Λοιπά» τα κορίτσια (Πίνακας 7.6.8.2). Οι διαφοροποιήσεις αυτές ερμηνεύονται σε συνάρτηση με το μέγεθος των επιμέρους κατηγοριών του τύπου σχολείου.

Ο έλεγχος χ^2 ανεξαρτησίας έδωσε στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα, $\chi^2(2, N = 1915) = 39.130$, $p < .001$, υποδεικνύοντας διαφοροποίηση της κατανομής του φύλου μεταξύ των τριών κατηγοριών τύπου σχολείου (Πίνακας 7.6.8.2). Ο δείκτης Cramer's $V = 0.143$ ($p < .001$) υποδεικνύει ασθενή σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών, παρά τη στατιστική σημαντικότητα του ελέγχου.

Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του ελέγχου χ^2 ικανοποιήθηκαν, καθώς κανένα από τα κελιά δεν παρουσίασε αναμενόμενη συχνότητα μικρότερη του 5, ενώ η ελάχιστη αναμενόμενη συχνότητα ήταν 33.40. Η σύμπτυξη των κατηγοριών του τύπου σχολείου πραγματοποιήθηκε προκειμένου να περιοριστούν οι πολύ μικρές συχνότητες στις επιμέρους κατηγορίες και να διασφαλιστεί η εγκυρότητα της εφαρμογής του ελέγχου χ^2 . Στον συγκεκριμένο έλεγχο συμπεριλήφθηκαν οι δύο βασικές κατηγορίες φύλου («Αγόρι» και «Κορίτσι»), οι οποίες αντιστοιχούν συνολικά σε 1915 συμμετέχοντες/ουσες, ενώ οι κατηγορίες «Άλλο» και «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» δεν συμπεριλήφθηκαν λόγω των μικρών συχνοτήτων τους. Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις παρουσιάζονται και ερμηνεύονται σε περιγραφικό επίπεδο, ενώ η

στατιστική σημαντικότητα συνοδεύεται από την εκτίμηση της έντασης της σχέσης μέσω του Cramer's V.

Πίνακας 7.6.8.2 Κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών ανά ανά φύλο (Αγόρι- Κορίτσι) και Τύπος σχολείου - σύμπτυξη, με παρατηρούμενες (Observed) και αναμενόμενες (Expected) συχνότητες (N = 1983)

Τύπος σχολείου - σύμπτυξη	Αγόρι (Obs/Exp)	Κορίτσι (Obs/Exp)	Σύνολο
Γενική Εκπαίδευση: Ημερήσιο Γυμνάσιο + Ημερήσιο ΓΕΛ + Γυμνάσιο με Λ.Τ	845 / 858.7	929 / 915.3	1774 /1774.0
Επαγγελματική Εκπαίδευση: Ημερήσιο ΕΠΑΛ + Εσπερινό ΕΠΑΛ	59 / 34.9	13 / 37.1	72 / 72.0
Λοιπά: Μουσικό + Καλλιτεχνικό + Ιδιωτικό σχολείο	23 / 33.4	46 / 35.6	69 / 69.0
Total	927 / 927.0	988 / 988.0	1915 / 1915.0
Σημείωση: Pearson χ^2 (2) =39.130, p <.001, Phi/ Cramer's V = 0.143			

Έπειτα, προχωρήσαμε στη διασταύρωση Τόπος κατοικίας και Εκπαιδευτικό επίπεδο γονέα/κηδεμόνα. Αυτή η διασταύρωση εξετάζει αν το εκπαιδευτικό επίπεδο του γονέα/κηδεμόνα διαφοροποιείται ανάλογα με το οικιστικό περιβάλλον των συμμετεχόντων/ουσών. Η διασταύρωση εντάσσεται στο δημογραφικό επίπεδο της ανάλυσης και αποσκοπεί στην αποτύπωση της κοινωνικοδημογραφικής σύνθεσης του δείγματος. Επιπλέον, συνδέεται με τον ρόλο της οικογένειας ως φορέα κοινωνικοποίησης και με τις ερευνητικές υποθέσεις H6–H7⁹³⁰.

Η ανάλυση Crosstabs για τη μεταβλητή Τόπος Κατοικίας × Εκπαιδευτικό επίπεδο γονέα/κηδεμόνα ανέδειξε διαφοροποιήσεις στην κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών. Στους οικισμούς (n = 144) και τις κοινότητες/χωριά (n = 631) υπερεκπροσωπούνται γονείς με πρωτοβάθμια (n = 46) και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (n = 298), ενώ στις πόλεις (n = 824) καταγράφεται σαφής υπερεκπροσώπηση γονέων με τριτοβάθμια εκπαίδευση (n = 311 για ΑΕΙ και n = 183 για ΤΕΙ) (Πίνακας 7.6.8.3).

Ο έλεγχος χ^2 ανεξαρτησίας έδωσε στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα (χ^2 = 233.672, df = 15, p < .001), γεγονός που δείχνει ότι ο τόπος κατοικίας δεν είναι ανεξάρτητος από το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων. Ο δείκτης συσχέτισης Cramer's V = 0.198, p < .001 καταδεικνύει ότι η σχέση είναι ασθενής, παρά τη στατιστική της σημαντικότητα (Πίνακας 7.6.8.3). Συνεπώς, οι αποκλίσεις καταγράφονται και λαμβάνονται υπόψη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων, καθώς

⁹³⁰ Πρβλ. Κεφάλαιο 2, Ενότητα 7.2 και Παράρτημα Δ, Πίνακας 1 της παρούσας διατριβής.

αντανακλούν τις κοινωνικοδημογραφικές διαφοροποιήσεις της περιοχής και συμβάλλουν στην κατανόηση της δομής του δείγματος.

Ο έλεγχος των αναμενόμενων συχνοτήτων έδειξε ότι μόνο 1 από τα 24 κελιά (4.2%) παρουσίαζε Expected Count μικρότερο του 5, με ελάχιστη αναμενόμενη συχνότητα 2.32. Καθώς το ποσοστό αυτό υπολείπεται του συμβατικού ορίου του 20%, δεν προέκυψε ανάγκη για συγχώνευση κατηγοριών ή αποκλεισμό περιπτώσεων. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη διασταύρωση διατηρήθηκε στην αρχική της μορφή χωρίς περαιτέρω προσαρμογή.

Συμπερασματικά, οι παρατηρούμενες δημογραφικές διαφοροποιήσεις μπορούν να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της κοινωνικοδημογραφικής ετερογένειας της Αιτωλοακαρνανίας, η οποία χαρακτηρίζεται από διαφοροποιήσεις μεταξύ αστικών κέντρων, κωμοπόλεων και αγροτικών περιοχών⁹³¹. Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι τέτοιες διαφοροποιήσεις δεν αποτελούν μεθοδολογικό πρόβλημα όταν η ισχύς των σχέσεων είναι χαμηλή έως μέτρια και το δείγμα είναι μεγάλο και πολυδιάστατο, όπως στην παρούσα έρευνα⁹³².

Πίνακας 7.6.8.3. Κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών ανά τόπο κατοικίας και εκπαιδευτικό επίπεδο γονέα/κηδεμόνα, με παρατηρούμενες (Observed) και αναμενόμενες (Expected) συχνότητες (N = 1983)

Εκπαίδευση Γονέα/Κηδεμόνα	Οικισμός (Obs/Exp)	Κοινότητα/Χω- ριό (Obs/Exp)	Κωμόπολη (Obs/Exp)	Πόλη (Obs/Exp)	Σύνολο
Πρωτοβάθμια	16 / 6.4	46 / 28.0	10 / 17.0	16 / 36.6	88
Δευτεροβάθμια	53 / 48.5	298 / 212.6	124 / 129.4	193 / 277.6	668
Ανώτερη (ΤΕΙ)	24 / 28.5	100 / 124.7	85 / 75.9	183 / 162.9	392
Τριτοβάθμια (ΑΕΙ)	22 / 37.5	72 / 164.2	111 / 99.9	311 / 214.4	516
Δεν έχουν πάει σχολείο	8 / 2.3	13 / 10.2	3 / 6.2	8 / 13.3	32
ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	21 / 20.8	102 / 91.3	51 / 55.6	113 / 119.3	287
Σύνολο	144 / 144.0	631 / 631.0	384 / 384.0	824 / 824.0	1983
Σημείωση: Pearson χ^2 (15) = 233.672, $p < 0.001$, Cramer's V = 0.198, $p < .001$, Phi = 0.343					

Τέλος, ελέγξαμε τη διασταύρωση *Σειρά γέννησης και Συγκατοίκηση*. Η διασταύρωση αυτή εξετάζει τη δομή και τις συνθήκες της οικογενειακής κοινωνικοποίησης: θέση του παιδιού στην οικογένεια και τρέχουσα οικογενειακή/οικιακή σύνθεση. Συνδέεται με τον ρόλο της οικογένειας στη

⁹³¹Πρβλ. ενότητα Εισαγωγή του παρόντος κειμένου ·Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2022α). *Απογραφή Πληθυσμού–Κατοικιών 2021: Μόνιμος πληθυσμός ανά Περιφερειακή Ενότητα και τύπο περιοχής*. ΕΛΣΤΑΤ.

⁹³²Πρβλ. Cohen (1988), op.cit. · A. Field (2018), op.cit ·D. de Vaus, (2014), op.cit.

διαμόρφωση έμφυλων αντιλήψεων και επομένως με τον Στόχο 4 και τα ερευνητικά ερωτήματα ΕΕ6–7⁹³³.

Για την αντιμετώπιση των πολύ μικρών συχνοτήτων στις επιμέρους κατηγορίες συγκατοίκησης, οι σπάνιες μορφές συγκατοίκησης συγχωνεύθηκαν σε μία ευρύτερη κατηγορία «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης», με αποτέλεσμα τη μείωση των κατηγοριών της μεταβλητής από οκτώ σε τέσσερις. Η συγχώνευση δεν επηρέασε το συνολικό μέγεθος του δείγματος ($N = 1983$).

Η ανάλυση Crosstabs ανέδειξε διαφοροποιήσεις στη μορφή συγκατοίκησης ανάλογα με τη σειρά γέννησης. Η πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών, ανεξάρτητα από τη σειρά γέννησης, συγκατοικεί με τους δύο γονείς ($n = 1525$), ενώ μικρότερες συχνότητες καταγράφονται για τη συγκατοίκηση με τη μητέρα ($n = 166$), τον πατέρα ($n = 32$) και τις λοιπές μορφές συγκατοίκησης ($n = 260$) (Πίνακας 7.6.8.4).

Ο έλεγχος χ^2 ανεξαρτησίας έδωσε στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα, $\chi^2(15, N = 1983) = 92.863$, $p < .001$, γεγονός που υποδεικνύει διαφοροποίηση της μορφής συγκατοίκησης ανάλογα με τη σειρά γέννησης. Ο δείκτης Cramer's $V = 0.125$ ($p < .001$) καταδεικνύει ότι η σχέση είναι ασθενής.

Ο έλεγχος των αναμενόμενων συχνοτήτων έδειξε ότι 4 από τα 24 κελιά (16.7%) παρουσίαζαν Expected Count μικρότερο του 5, με ελάχιστη αναμενόμενη συχνότητα 0.97. Καθώς το ποσοστό αυτό υπολείπεται του συμβατικού ορίου του 20%, δεν προέκυψε ανάγκη για περαιτέρω συγχώνευση κατηγοριών ή αποκλεισμό περιπτώσεων. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη διασταύρωση διατηρήθηκε στην ανακωδικοποιημένη της μορφή.

Συνεπώς, οι διαφοροποιήσεις αυτές καταγράφονται και λαμβάνονται υπόψη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων, καθώς αποτυπώνουν διαφοροποιήσεις στη δομή και στις μορφές οικογενειακής συγκατοίκησης και συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση της οικογενειακής σύνθεσης του δείγματος⁹³⁴.

⁹³³ Πρβλ. Κεφάλαιο 2, Ενότητα 7.2 και Παράρτημα Δ, Πίνακας 1 της παρούσας διατριβής.

⁹³⁴ Πρβλ. ΟΤ.γρ. (2021, May 6). *The Greek family: The changes in the average model and the importance of social and economic reforms*. ΟΤ.γρ. <https://www.ot.gr/2021/05/06/english-edition/the-greek-family-the-changes-in-the-average-model-and-the-importance-of-social-and-economic-reforms/>.

Πίνακας 7.6.8.4. Διασταυρωμένος πίνακας, Κατανομή των συμμετεχόντων/ουσών ανά σειρά γέννησης και μορφή συγκατοίκησης με 4 κατηγορίες, με παρατηρούμενες (Observed) και αναμενόμενες (Expected) συχνότητες (N = 1983)

Συγκατοίκηση	1ο παιδί (Obs/Exp)	2ο παιδί (Obs/Exp)	3ο παιδί (Obs/Exp)	4ο παιδί (Obs/Exp)	Μοναχοπαί δι (Obs/Exp)	Άλλο (Obs/Exp)	Σύνολο
τους 2 γονείς	544 / 525.3	512 / 493.7	244 / 233.0	78 / 86.9	117 / 140.0	30 / 46.1	1525
τη μητέρα	46 / 57.2	59 / 53.7	26 / 25.4	12 / 9.5	20 / 15.2	3 / 5.0	166
τον πατέρα	14 / 11.0	6 / 10.4	4 / 4.9	5 / 1.8	2 / 2.9	1 / 1.0	32
Λοιπές μορφές συγκατοίκησης	79 / 89.6	65 / 84.2	29 / 39.7	18 / 14.8	43 / 23.9	26 / 7.9	260
Σύνολο	683 / 683.0	642 / 642.0	303 / 303.0	113 / 113.0	182 / 182.0	60 / 60.0	1983
Σημείωση: Pearson χ^2 (15) = 92.863, $p < 0.001$, Cramer's V = 0.125, $p < .001$, Phi = 0.216.							

Συνοψίζοντας, οι εξεταζόμενες διασταυρώσεις επιλέχθηκαν με βάση τη θεωρητική και ερευνητική τους συνάφεια με τη δημογραφική και οικογενειακή διάσταση της έρευνας. Για κάθε διασταύρωση ελέγχθηκαν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του ελέγχου χ^2 , με ιδιαίτερη έμφαση στις αναμενόμενες συχνότητες των κελιών. Όπου διαπιστώθηκαν πολύ μικρές αναμενόμενες συχνότητες, εξετάστηκε η δυνατότητα θεωρητικά τεκμηριωμένης συγχώνευσης σπάνιων κατηγοριών, χωρίς αποκλεισμό συμμετεχόντων ατόμων. Με τον τρόπο αυτό επιδιώχθηκε η διατήρηση της ερευνητικής πληροφορίας, παράλληλα με την ενίσχυση της μεθοδολογικής επάρκειας των στατιστικών ελέγχων. Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων βασίστηκε τόσο στη στατιστική σημαντικότητα όσο και στο μέγεθος της σχέσης, με ιδιαίτερη έμφαση στο μέγεθος της σχέσης, όπως αποτυπώνεται μέσω του δείκτη Cramer's V.

7.6.9. Συμπέρασμα

Η συνολική ανάλυση των δημογραφικών και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών του δείγματος καταδεικνύει ότι το δείγμα θεωρείται αντιπροσωπευτικό του μαθητικού πληθυσμού της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας. Παρά τις στατιστικά σημαντικές αποκλίσεις που εντοπίστηκαν σε ορισμένες μεταβλητές και συνδυασμούς (π.χ. φύλο × σχολείο φοίτησης, τόπος κατοικίας × εκπαιδευτικό επίπεδο γονέων/κηδεμόνων, σειρά γέννησης × συγκατοίκηση), οι σχέσεις που αναδείχθηκαν είναι ασθενείς και αντανakλούν τις κοινωνικοδημογραφικές διαφοροποιήσεις της περιοχής. Οι

διαφοροποιήσεις αυτές δεν αναιρούν τη συνολική εικόνα της δημογραφικής σύνθεσης του δείγματος, αλλά αποτυπώνουν επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ των κατηγοριών.

Στη βιβλιογραφία επισημαίνεται ότι η αντιπροσωπευτικότητα σε μη πιθανοτικές δειγματοληψίες δεν κρίνεται από τη μέθοδο επιλογής, αλλά από τον βαθμό ευθυγράμμισης των δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος με τα αντίστοιχα του πληθυσμού⁹³⁵. Η εξωτερική εγκυρότητα ενισχύεται όταν το δείγμα αντανακλά τις πραγματικές πληθυσμιακές αναλογίες στις βασικές μεταβλητές, ανεξάρτητα από το αν η δειγματοληψία είναι τυχαία ή βολική⁹³⁶. Επιπλέον, ο χ^2 είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στο μέγεθος δείγματος, με αποτέλεσμα μεγάλες βάσεις δεδομένων να παράγουν σημαντικά p-values ακόμη και για ασθενείς σχέσεις⁹³⁷. Συνεπώς, η ερμηνεία πρέπει να βασίζεται στην ισχύ της σχέσης και όχι αποκλειστικά στη στατιστική σημαντικότητα⁹³⁸. Όπως σημειώνει ο de Vaus (2014), οι δημογραφικές αποκλίσεις συχνά αντικατοπτρίζουν πραγματικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις και δεν αποτελούν απειλή για την αντιπροσωπευτικότητα, όταν το δείγμα είναι μεγάλο και πολυδιάστατο⁹³⁹. Για τον λόγο αυτό, η ερμηνεία των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων βασίστηκε τόσο στη στατιστική σημαντικότητα όσο και στο μέγεθος της σχέσης, όπως αποτυπώνεται κυρίως μέσω του Cramer's V.

Συνοψίζοντας, στην παρούσα έρευνα, οι δύο βασικές κατηγορίες φύλου καλύπτουν το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος, ενώ η κατανομή των σχολείων αντανακλά τη δομή της ΔΔΕ. Επιπλέον, οι διαφοροποιήσεις στην εκπαίδευση των γονέων και στις μορφές συγκατοίκησης αποτυπώνουν τις κοινωνικές και οικογενειακές διαφοροποιήσεις της περιοχής. Οι αποκλίσεις αυτές δεν υπονομεύουν την αξιοπιστία των δεδομένων. Αντίθετα, ενισχύουν την εγκυρότητα της έρευνας, καθώς αποδίδουν με ακρίβεια την πολυπλοκότητα και την ποικιλομορφία του πληθυσμού. Το μεγάλο μέγεθος του δείγματος (N=1983), η πολυδιάστατη σύνθεσή του και η ευθυγράμμισή του με τις βασικές δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές

⁹³⁵Πρβλ. Cohen, et al (2018), op.cit. p.187, 212 · A. Bryman (2012), op.cit. p.205.

⁹³⁶Πρβλ. J. W. Creswell & J. D. Creswell (2018), op.cit.

⁹³⁷Πρβλ. A. Field (2018), op.cit.

⁹³⁸Πρβλ. J. Cohen (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Lawrence Erlbaum.

⁹³⁹Πρβλ. D. de Vaus (2014), op.cit.

παραμέτρους της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας ενισχύουν την εξωτερική εγκυρότητα της μελέτης. Ως εκ τούτου, τα ευρήματα μπορούν να γενικευθούν με προσοχή στον ευρύτερο μαθητικό πληθυσμό της περιοχής.

7.7 Παραγοντική Ανάλυση

Η ενότητα 7.7 παρουσιάζει τη διαδικασία και τα ευρήματα της παραγοντικής ανάλυσης που εφαρμόστηκε για τη διερεύνηση της υποκείμενης δομής των αντιλήψεων των εφήβων σχετικά με το φύλο, τους έμφυλους ρόλους και τους φορείς κοινωνικοποίησης.

Δεδομένου ότι το ερωτηματολόγιο συνδύαζε πολλαπλές κλίμακες και εφαρμόστηκε σε νέο πολιτισμικό και ηλικιακό πλαίσιο, κρίθηκε απαραίτητη η χρήση τόσο Διερευνητικής (EFA) όσο και Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης (CFA). Η διπλή αυτή προσέγγιση επέτρεψε την ανάδειξη των λανθανουσών διαστάσεων και την αξιολόγηση της καταλληλότητας της προτεινόμενης δομής, ενισχύοντας την εγκυρότητα του εργαλείου και τη θεωρητική συνοχή των παραγόντων.

Στο πλαίσιο της διερεύνησης της παραγοντικής δομής του εργαλείου εφαρμόστηκαν διαδοχικά Ανάλυση Κύριων Συνιστωσών (Principal Component Analysis – PCA), EFA και CFA, με διαφορετικό σκοπό σε κάθε στάδιο. Αρχικά, η PCA χρησιμοποιήθηκε σε προκαταρκτικό επίπεδο για την εξέταση της συνολικής διακύμανσης που εξηγείται από τους εξαγόμενους παράγοντες και την εκτίμηση του αριθμού των διαστάσεων που ήταν σκόπιμο να διερευνηθούν περαιτέρω. Στη συνέχεια, η EFA, με μέθοδο εξαγωγής Principal Axis Factoring, χρησιμοποιήθηκε για τη διερεύνηση της υποκείμενης παραγοντικής δομής του εργαλείου και τον προσδιορισμό των λανθανουσών διαστάσεων που οργανώνουν τις παρατηρούμενες μεταβλητές. Τέλος, η CFA χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο της καταλληλότητας της προτεινόμενης παραγοντικής δομής, μέσω των σχετικών δεικτών προσαρμογής (RMSEA, SRMR, CFI και TLI). Με τον τρόπο αυτό, οι τρεις αναλύσεις λειτουργούν συμπληρωματικά: η PCA συνέβαλε στην προκαταρκτική εκτίμηση του αριθμού των

διαστάσεων του εργαλείου, η EFA στη διερεύνηση της υποκείμενης δομής και η CFA στον επιβεβαιωτικό έλεγχο της προτεινόμενης δομής.

7.7.1 Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA)

Η παραγοντική ανάλυση εφαρμόστηκε με στόχο τη διερεύνηση της υποκείμενης δομής των αντιλήψεων των εφήβων σχετικά με την ταυτότητα φύλου, τους έμφυλους ρόλους, την ισότητα και τις πηγές κοινωνικοποίησης, όπως αυτές αποτυπώνονται στις απαντήσεις του ερωτηματολογίου. Στην παραγοντική ανάλυση συμπεριλήφθηκαν μόνο οι πολυ-αντικειμενικές κλίμακες, καθώς η διερεύνηση λανθανουσών διαστάσεων απαιτεί τουλάχιστον τρία items ανά παράγοντα. Οι δύο μεμονωμένες ερωτήσεις Likert αναλύθηκαν ξεχωριστά με περιγραφικά και επαγωγικά στατιστικά.

Παρότι οι επιμέρους κλίμακες που αξιοποιήθηκαν στη διεθνή βιβλιογραφία είναι σταθμισμένες, στην παρούσα έρευνα δεν εφαρμόστηκαν ως αυτόνομα εργαλεία αλλά ενσωματώθηκαν σε ένα ενιαίο, συνθετικό ερωτηματολόγιο με νέο θεωρητικό πλαίσιο και διαφορετικό πληθυσμό-στόχο (Έλληνες/Ελληνίδες έφηβοι/ες). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, όταν το περιεχόμενο ενός εργαλείου τροποποιείται, όταν συνδυάζονται πολλαπλές κλίμακες ή όταν η εφαρμογή γίνεται σε νέο πολιτισμικό ή ηλικιακό πλαίσιο, η αρχική παραγοντική δομή δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη⁹⁴⁰. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA) αποτελεί την ενδεδειγμένη μέθοδο για την ανάδειξη της υποκείμενης δομής, ενώ η Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA) προϋποθέτει πλήρως καθορισμένο και σταθερό μοντέλο⁹⁴¹.

⁹⁴⁰Πρβλ. L. R. Fabrigar et al (1999). *Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research*. Psychological Methods, 4(3), 272–299. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1082-989X.4.3.272> · A. B. Costello & J. W. Osborne (2005). *Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis*. Practical Assessment, Research & Evaluation, 10(7), 1–9. · R. F. DeVellis (2017). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). Sage.

⁹⁴¹Πρβλ. T. A. Brown (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). Guilford Press.

Η καταλληλότητα των δεδομένων για παραγοντική ανάλυση εξετάστηκε μέσω του δείκτη Kaiser-Meyer-Olkin (ΚΜΟ) και του Bartlett's Test of Sphericity (Πίνακας 7.7.1.1). Ο δείκτης ΚΜΟ ήταν εξαιρετικός (0.935), γεγονός που υποδεικνύει υψηλή επάρκεια δείγματος. Το Bartlett's Test ήταν στατιστικά σημαντικό ($\chi^2 = 43600.592$, $df = 1485$, $p < .001$). Τα κριτήρια αυτά επιβεβαίωσαν την επάρκεια των δεδομένων για παραγοντική ανάλυση⁹⁴².

Πίνακας 7.7.1.1 ΚΜΟ και Bartlett's Test, $N = 1983$.

ΚΜΟ and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		0.935
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	43600.592
	df	1485
	Sig.	<0.001

Προκειμένου να διερευνηθεί προκαταρκτικά ο αριθμός των παραγόντων που θα μπορούσαν να αναδειχθούν από τα δεδομένα, εφαρμόστηκε αρχικά Ανάλυση Κύριων Συνιστωσών (Principal Component Analysis – PCA)⁹⁴³.

Σύμφωνα με το κριτήριο Kaiser (ιδιοτιμή > 1), προέκυψαν αρχικά δέκα συνιστώσες. Ο πίνακας *Total Variance Explained* (Πίνακας 7.7.1.2) δείχνει ότι η πρώτη συνιστώσα εξηγεί το 20,94% της συνολικής διακύμανσης, ενώ οι επόμενες εννέα εξηγούν επιπλέον ποσοστά που κυμαίνονται από 1.93% έως 8.27%. Το συνολικό σωρευτικό ποσοστό διακύμανσης που εξηγείται από τις δέκα συνιστώσες ανέρχεται στο 55.57%⁹⁴⁴.

⁹⁴²Πρβλ. H. F. Kaiser (1974). *An index of factorial simplicity*. Psychometrika, 39(1), 31–36. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/BF02291575>. Η PCA αποτελεί μια συνηθισμένη προκαταρκτική διαδικασία για την εκτίμηση του αριθμού των παραγόντων, ιδίως όταν ο/η ερευνητής/τρια επιθυμεί να εξετάσει τη συνολική διακύμανση που εξηγείται από το σύνολο των συνιστωσών πριν από την εφαρμογή πιο κατάλληλων μεθόδων εξαγωγής λανθανόντων παραγόντων.

⁹⁴³Πρβλ. L. R. Fabrigar et al. (1999), op.cit · A. B. Costello & J. W. Osborne (2005), op.cit.

⁹⁴⁴Πρβλ. J. F. Hair et al (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning. · B. G. Tabachnick & L. S. Fidell (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.). Pearson. Τιμές σωρευτικής διακύμανσης άνω του 50% θεωρούνται επαρκείς για κοινωνικές επιστήμες, όπου οι ψυχοκοινωνικές μεταβλητές εμφανίζουν υψηλή πολυπλοκότητα και ετερογένεια.

Η PCA χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά ως προκαταρκτικό βήμα για την εκτίμηση του πιθανού αριθμού των παραγόντων και δεν αποτέλεσε τη μέθοδο εξαγωγής της τελικής δομής. Για την ανάδειξη των λανθανουσών διαστάσεων εφαρμόστηκε στη συνέχεια Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA) με μέθοδο Principal Axis Factoring (PAF), η οποία θεωρείται καταλληλότερη όταν ο στόχος είναι η ανάδειξη λανθανόντων παραγόντων και όχι η μέγιστη εξήγηση διακύμανσης, καθώς και όταν τα δεδομένα αποκλίνουν από την κανονικότητα⁹⁴⁵.

Πίνακας 7.7.1.2 Total Variance Explained, N=1983

total variance explained						
component	initial eigenvalues			extraction sums of squared loadings		
	total	% of variance	cumulative %	total	% of variance	cumulative %
γονείς	11.515	20.936	20.936	11.515	20.936	20.936
αδέλφια	4.549	8.270	29.206	4.549	8.270	29.206
φίλοι/ες	3.694	6.716	35.922	3.694	6.716	35.922
σχολείο	2.378	4.323	40.245	2.378	4.323	40.245
εκκλησία/πνευματικός	1.928	3.506	43.751	1.928	3.506	43.751
βιβλία	1.656	3.012	46.762	1.656	3.012	46.762
διαδίκτυο	1.415	2.573	49.336	1.415	2.573	49.336
μέσα κοινωνικής δικτύωσης	1.230	2.236	51.572	1.230	2.236	51.572
καμία ενημέρωση	1.138	2.069	53.641	1.138	2.069	53.641
τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	1.060	1.928	55.569	1.060	1.928	55.569
τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	0.985	1.791	57.360			
η χρήση μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	0.923	1.678	59.038			
η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για να είσαι άνδρας ή γυναίκα	0.905	1.646	60.684			
κάθε άτομο πρέπει να αποδέχεται τον εαυτό του ως άνδρα ή γυναίκα ανεξάρτητα από τα σεξουαλικά όργανα γέννησης	0.832	1.512	62.197			
τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα	0.801	1.457	63.654			

⁹⁴⁵Πρβλ. L. R. Fabrigar (1999), op.cit. · R. B. Kline (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.

ώστε να ξεπερνούν κάθε δυσκολία						
τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται 'κυρίες'	0.777	1.413	65.067			
τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν μπλέκουν σε καυγάδες	0.760	1.382	66.449			
τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά	0.743	1.350	67.799			
τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους περισσότερο από τα αγόρια	0.713	1.296	69.095			
τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα	0.708	1.288	70.383			
τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά, ακόμα κι αν είναι ευαίσθητα	0.686	1.248	71.631			
να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν)	0.677	1.231	72.861			
να οδηγεί το αυτοκίνητο όταν ο άνδρας και η γυναίκα ταξιδεύουν μαζί	0.654	1.189	74.050			
να ετοιμάζει το φαγητό	0.617	1.122	75.172			
να κάνει την πρόταση γάμου	0.610	1.108	76.280			
να πάει το αυτοκίνητο στο συνεργείο	0.605	1.099	77.379			
να χειρίζεται τα οικονομικά θέματα (π.χ. πληρωμή λογαριασμών)	0.588	1.069	78.448			
να καθαρίζει το σπίτι	0.583	1.061	79.509			
να φροντίζει τα ρούχα (πλύσιμο, σιδέρωμα, δίπλωμα)	0.559	1.017	80.526			
να αγοράζει τα είδη σουπερμάρκετ/παντοπωλείου	0.549	0.998	81.524			
να φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια	0.547	0.994	82.518			
να τυλίζει τα δώρα	0.536	0.975	83.493			
να κάνει τη διακόσμηση του σπιτιού	0.524	0.953	84.446			
να κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού	0.513	0.933	85.379			
να μένει στο σπίτι με το άρρωστο παιδί	0.505	0.918	86.298			
τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά	0.500	0.909	87.207			

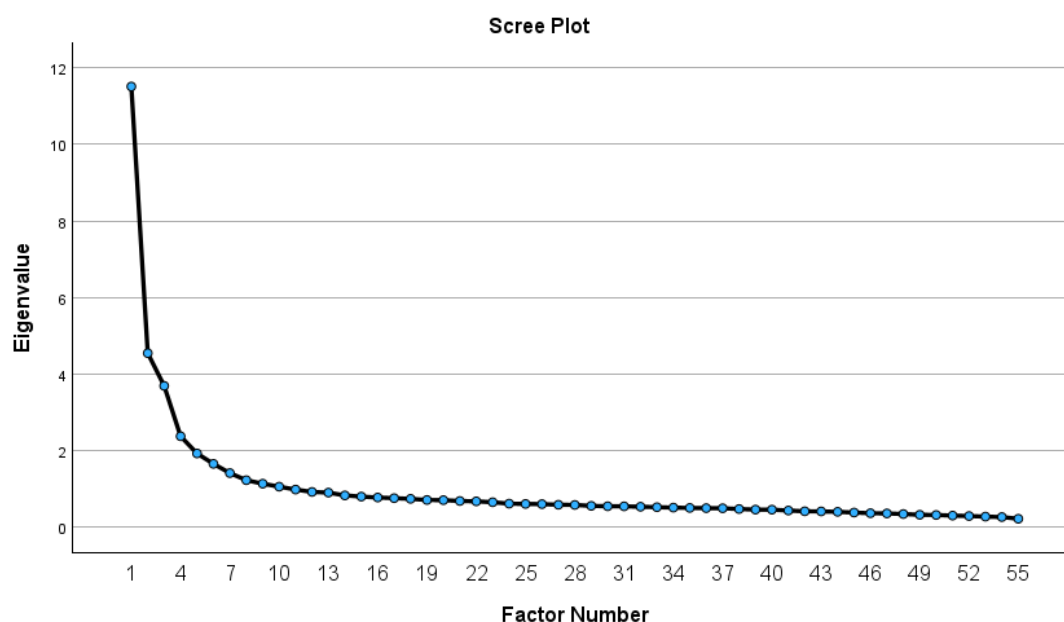
το γάμο για να κερδίσουν τα δικά τους χρήματα						
μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της	0.496	0.903	88.109			
η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της	0.477	0.866	88.976			
κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να αποφασίσουν να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού	0.461	0.839	89.815			
ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για να αγοράσουν τα βασικά είδη σπιτιού	0.460	0.837	90.651			
τα κορίτσια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνες τους για το πότε θα παντρευτούν	0.437	0.795	91.446			
τα αγόρια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν	0.417	0.759	92.205			
τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πριν από τα κορίτσια κατά τη διάρκεια των γευμάτων (αναστραμμένο)	0.414	0.753	92.958			
τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια (αναστραμμένο)	0.403	0.733	93.691			
τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό όταν αρρωσταίνουν περισσότερο από ότι τα κορίτσια (αναστραμμένο)	0.384	0.698	94.389			
τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο διότι πρέπει να παντρεύονται (αναστραμμένο)	0.367	0.668	95.057			
μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική σωματική δραστηριότητα/άθληση (αναστραμμένο)	0.361	0.657	95.714			
τα κορίτσια δεν μπορούν να τα πάνε καλά στα μαθηματικά ή τις θετικές επιστήμες (αναστραμμένο)	0.346	0.629	96.343			
μια γυναίκα μπορεί να φροντίσει μόνο το σπίτι της, τα παιδιά της και να μαγειρέψει για την οικογένειά της (αναστραμμένο)	0.326	0.592	96.935			
υπάρχουν φορές που ένας άνδρας ή ένα αγόρι χρειάζεται να χτυπήσει τη	0.320	0.583	97.518			

γυναίκα ή την κοπέλα του (αναστραμμένο)						
ένας άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικιακά και οικογενειακά θέματα (αναστραμμένο)	0.305	0.555	98.072			
είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια για να παντρευτούν (αναστραμμένο)	0.293	0.533	98.606			
μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται για να συντηρήσουν την οικογένεια (αναστραμμένο)	0.278	0.506	99.112			
μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία για να διατηρεί την οικογένειά της ενωμένη (αναστραμμένο)	0.267	0.485	99.596			
η βία που ασκεί ένας άνδρας κατά της συζύγου του είναι ιδιωτικό θέμα που δεν πρέπει να συζητείται (αναστραμμένο)	0.222	0.404	100.000			
extraction method: principal component analysis.						

Για τη διερεύνηση των υποκείμενων διαστάσεων εφαρμόστηκε Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA) με μέθοδο εξαγωγής Principal Axis Factoring και ορθογώνια περιστροφή Varimax με Kaiser Normalization, με στόχο την ανάδειξη ανεξάρτητων και ερμηνευτικά καθαρών παραγόντων. Η επιλογή της Varimax ευθυγραμμίζεται με τη βιβλιογραφία, η οποία προτείνει ορθογώνιες περιστροφές όταν οι παράγοντες θεωρούνται εννοιολογικά διακριτοί και όταν επιδιώκεται η μεγιστοποίηση της ερμηνευσιμότητας⁹⁴⁶. Η επιλογή του αριθμού παραγόντων βασίστηκε στο Scree Plot και στην τιμή ιδιοτιμής>1. Ο «αγκώνας» της καμπύλης εμφανίζεται στον 4ο–5ο παράγοντα, γεγονός που δείχνει ότι οι πρώτοι παράγοντες εξηγούν το μεγαλύτερο μέρος της διακύμανσης (Πίνακας 7.7.1.3).

⁹⁴⁶Πρβλ. B. G. Tabachnick & L. S. Fidell (2019), op.cit. · L. R. Fabrigar et al. (1999) (1999), op.cit. · A. B. Costello&J. W. Osborne (2005), op.cit. Τα αποτελέσματα ανέδειξαν σταθερές και θεωρητικά συνεπείς παραγοντικές δομές, γεγονός που υποστηρίζει τη χρήση ορθογώνιας περιστροφής και δεν καθιστά αναγκαία την εφαρμογή λοξής περιστροφής (Oblimin), η οποία προτείνεται μόνο όταν υπάρχουν ισχυρές θεωρητικές ή εμπειρικές ενδείξεις συσχέτισης μεταξύ παραγόντων.

Πίνακας 7.7.1.3 Scree Plot, N = 1983

Η ερμηνεία του Scree Plot, ωστόσο, δεν είναι πάντοτε μονοσήμαντη και συχνά επιτρέπει περισσότερες από μία αποδεκτές αναγνώσεις⁹⁴⁷. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί η μεθοδολογική λογική πίσω από την επιλογή του αριθμού παραγόντων. Η ερμηνεία του Scree Plot μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερες από μία αποδεκτές λύσεις, καθώς η «κάμψη» της καμπύλης (elbow) δεν είναι πάντοτε απόλυτα σαφής⁹⁴⁸. Η διεθνής βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι το Scree Plot είναι ένα υποκειμενικό εργαλείο, το οποίο συχνά επιτρέπει διαφορετικές αναγνώσεις ανάλογα με το σημείο στο οποίο ο/η αναλυτής/τρια θεωρεί ότι η καμπύλη σταθεροποιείται⁹⁴⁹. Στην παρούσα έρευνα, η καμπύλη εμφανίζει μια αρχική απότομη πτώση στους πρώτους παράγοντες, ενώ στη συνέχεια τείνει να σταθεροποιείται γύρω από τον 7ο παράγοντα, κάτι που θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιλογή επτά παραγόντων. Ωστόσο, η τελική επιλογή βασίστηκε στη συνδυαστική αξιολόγηση του κριτηρίου Kaiser, του Scree Plot και κυρίως των αποτελεσμάτων της Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης με Principal Axis

⁹⁴⁷Πρβλ. R. D. Ledesma, P. Valero-Mora & G. Macbeth (2015). *The Scree Test and the Number of Factors: A Dynamic Graphics Approach*. Spanish Journal of Psychology, 18, e11. <https://doi.org/10.1017/sjp.2015.13>.

⁹⁴⁸Πρβλ. L. R. Fabrigar et al. (1999), op.cit. · A. Field (2018), op.cit. · A. B. Costello & J. W. Osborne (2005), op.cit.

⁹⁴⁹Πρβλ. L. R. Fabrigar et al. (1999), op.cit. · A. Field (2018), op.cit.

Factoring, η οποία ανέδειξε εννέα θεωρητικά συνεκτικούς και ερμηνεύσιμους παράγοντες. Η δομή αυτή επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια μέσω Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης, γεγονός που ενισχύει την εγκυρότητα της εννεαπαραγοντικής ανάλυσης και δικαιολογεί την επιλογή της έναντι εναλλακτικών ερμηνειών του Scree Plot⁹⁵⁰.

Η παραγοντική ανάλυση με περιστροφή (Rotated Factor Matrix) ανέδειξε εννέα ερμηνεύσιμους παράγοντες⁹⁵¹ οι οποίοι ευθυγραμμίζονται με το αρχικό θεωρητικό πλαίσιο των σταθμισμένων κλιμάκων (Πίνακας 7.7.1.4). Η δομή που προέκυψε επιβεβαιώνει τις βασικές εννοιολογικές περιοχές των εργαλείων, καθώς οι ομάδες των δηλώσεων συγκροτήθηκαν με τρόπο συνεπή προς τις θεωρητικά προκαθορισμένες διαστάσεις⁹⁵². Το εύρημα αυτό ενισχύει τη θεωρητική εγκυρότητα των κλιμάκων και υποδηλώνει ότι τα δεδομένα της παρούσας έρευνας υποστηρίζουν τη δομή των αρχικών εργαλείων. Οι ερωτήσεις ομαδοποιήθηκαν με βάση τις φορτίσεις τους. Σε περιπτώσεις διπλών φορτίσεων, τα ερωτήματα εντάχθηκαν στον παράγοντα με την υψηλότερη φόρτιση και τη μεγαλύτερη θεωρητική συνοχή, ενώ η επικάλυψη δηλώνεται ως περιορισμός. Ως πρακτικά σημαντικές φορτίσεις θεωρήθηκαν τιμές ≥ 0.40 , με οριακές αναφορές για $0.30-0.39$ μόνο όπου η ερμηνεία είναι συνεπής με τη θεωρία. Δύο ερωτήματα δεν εμφάνισαν σημαντικές φορτίσεις σε κανέναν παράγοντα και, ως εκ τούτου, δεν εντάσσονται σε κάποια ερμηνευμένη διάσταση. Η απουσία τους από τη δομή δηλώνεται ως περιορισμός της ανάλυσης. Οι παράγοντες ερμηνεύτηκαν θεματικά και ονομάστηκαν ανάλογα με το περιεχόμενο των ερωτήσεων που τους απαρτίζουν.

Η χρωματική κωδικοποίηση στον Πίνακα 7.7.1.4 *Rotated factor Matrix* αποδίδει την ομαδοποίηση των items ανά παράγοντα, διευκολύνοντας την οπτική αναγνώριση των φορτίσεων που συγκροτούν κάθε διάσταση.

⁹⁵⁰Πρβλ. R. B. Kline (2016), op.cit. · Hair et al. (2019), op.cit.

⁹⁵¹ Πρβλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Πίνακας 4: Ομαδοποίηση ερωτήσεων ανά παράγοντα και ονομασία.

⁹⁵²Πρβλ. L. R. Fabrigar et al. (1999), op.cit. · R. B. Kline (2016), op.cit. · J. F. Hair et al. (2019), op.cit.

Πίνακας 7.7.1.4 Rotated Factor Matrix – φορτίσεις ≥ 0.40 , $N = 1983$

Rotated Factor Matrix ^a									
	Factor								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
γονείς								0.358	0.376
αδέλφια									0.628
φίλοι/ες							0.404		0.427
σχολείο								0.605	
εκκλησία/πνευματικός								0.543	
βιβλία								0.541	
διαδίκτυο							0.807		
μέσα κοινωνικής δικτύωσης							0.782		
καμία ενημέρωση									
τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα						0.433			
τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα		0.310				0.658			
η χρήση μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα						0.666			
η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για να είσαι άνδρας ή γυναίκα						0.343			
κάθε άτομο πρέπει να αποδέχεται τον εαυτό του ως άνδρα ή γυναίκα ανεξάρτητα από τα σεξουαλικά όργανα γέννησης									
τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα ώστε να ξεπερνούν κάθε δυσκολία		0.663							
τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται 'κυρίες'	0.326	0.518							
τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν μπλέκουν σε καυγάδες		0.572							
τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά	0.333	0.582							

τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους περισσότερο από τα αγόρια		0.568							
τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα		0.550				0.342			
τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά, ακόμα κι αν είναι ευαίσθητα	0.315	0.645							
να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν)				0.424					
να οδηγεί το αυτοκίνητο όταν ο άνδρας και η γυναίκα ταξιδεύουν μαζί				0.661					
να ετοιμάζει το φαγητό			0.644						
να κάνει την πρόταση γάμου				0.570					
να πάει το αυτοκίνητο στο συνεργείο				0.728					
να χειρίζεται τα οικονομικά θέματα (π.χ. πληρωμή λογαριασμών)				0.562					
να καθαρίζει το σπίτι			0.716						
να φροντίζει τα ρούχα (πλύσιμο, σιδέρωμα, δίπλωμα)			0.749						
να αγοράζει τα είδη σουπερμάρκετ/παντοπωλείου			0.570						
να φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια				0.628					
να τυλίγει τα δώρα			0.543						
να κάνει τη διακόσμηση του σπιτιού			0.608						
να κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού				0.539					
να μένει στο σπίτι με το άρρωστο παιδί			0.606						

τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά το γάμο για να κερδίσουν τα δικά τους χρήματα					0.340				
μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της	0.408	0.404							
η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της	0.578	0.392							
κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να αποφασίσουν να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού					0.343				
ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για να αγοραστούν τα βασικά είδη σπιτιού	0.448	0.354							
τα κορίτσια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνες τους για το πότε θα παντρευτούν					0.832				
τα αγόρια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν					0.794				
τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πριν από τα κορίτσια κατά τη διάρκεια των γευμάτων (αναστραμμένο)	0.695								
τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια (αναστραμμένο)	0.689								
τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό όταν αρρωσταίνουν περισσότερο από ότι τα κορίτσια (αναστραμμένο)	0.741								
τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο διότι πρέπει να παντρεύονται (αναστραμμένο)	0.775								

μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική σωματική δραστηριότητα/άθληση (αναστραμμένο)	0.756								
τα κορίτσια δεν μπορούν να τα πάνε καλά στα μαθηματικά ή τις θετικές επιστήμες (αναστραμμένο)	0.708								
μια γυναίκα μπορεί να φροντίσει μόνο το σπίτι της, τα παιδιά της και να μαγειρέψει για την οικογένειά της (αναστραμμένο)	0.537								
υπάρχουν φορές που ένας άνδρας ή ένα αγόρι χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα ή την κοπέλα του (αναστραμμένο)	0.737								
ένας άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικιακά και οικογενειακά θέματα (αναστραμμένο)	0.607								
είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια για να παντρευτούν (αναστραμμένο)	0.516								
μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται για να συντηρήσουν την οικογένεια (αναστραμμένο)	0.655								
μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία για να διατηρεί την οικογένειά της ενωμένη (αναστραμμένο)	0.746								
η βία που ασκεί ένας άνδρας κατά της συζύγου του είναι ιδιωτικό θέμα που δεν πρέπει να συζητείται (αναστραμμένο)	0.658								

Πέρα από τα στατιστικά κριτήρια, η επιλογή των παραγόντων αξιολογήθηκε και ως προς τη θεωρητική συνοχή του εργαλείου. Στο πλαίσιο αυτό, αποσαφηνίστηκε ο ρόλος των παραγόντων που σχετίζονται με την κοινωνικοποίηση και τεκμηριώθηκε η αναγκαιότητα διατήρησής τους, καθώς αποτελούν βασικές λανθάνουσες διαστάσεις της διαδικασίας μέσω της οποίας διαμορφώνονται οι έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αφαίρεση των παραγόντων 8 και 9 θα οδηγούσε σε απώλεια ολόκληρης της διάστασης της κοινωνικοποίησης, καθώς οι συγκεκριμένοι παράγοντες περιλαμβάνουν τους βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης των εφήβων: γονείς, αδέρφια, φίλους/ες, σχολείο, εκκλησία και βιβλία. Η διεθνής βιβλιογραφία αναγνωρίζει τους φορείς αυτούς ως θεμελιώδεις μηχανισμούς διαμόρφωσης έμφυλων αντιλήψεων και κοινωνικών ρόλων⁹⁵³. Οι μικρο- και μεσοσυστημικές επιρροές που περιγράφονται στο οικολογικό μοντέλο του Bronfenbrenner⁹⁵⁴ αποτελούν κρίσιμους παράγοντες στην ανάπτυξη αντιλήψεων και ταυτοτήτων κατά την εφηβεία, ενώ η κοινωνική μάθηση μέσω παρατήρησης και μίμησης, όπως περιγράφεται από τον Bandura⁹⁵⁵, εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι/ες εσωτερικεύουν έμφυλους ρόλους από το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον. Συνεπώς, η απουσία των παραγόντων αυτών θα αποδυνάμωνε τη θεωρητική συνοχή και την εννοιολογική πληρότητα του εργαλείου. Η διατήρησή τους δεν αποτελεί μόνο στατιστική επιλογή, αλλά και θεωρητική αναγκαιότητα, στοιχείο που ενισχύεται από τα ευρήματα της CFA, η οποία επιβεβαίωσε τη διακριτότητα και την εγκυρότητα των δύο παραγόντων.

⁹⁵³Πρβλ. U. Bronfenbrenner (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press · J. G. Smetana, J. Robinson & W.M. Rote (2015). Socialization in adolescence. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (2nd ed., pp. 60–84). Guilford Press. · A. Bandura (1971). *Social learning theory*. General Learning Press. Οι παράγοντες 8 και 9 συγκροτούν τη διάσταση της κοινωνικοποίησης, η οποία στηρίζεται θεωρητικά στον ρόλο των βασικών κοινωνικοποιητικών πλαισίων της εφηβείας — γονείς, αδέρφια, συνομήλικοι, σχολείο και θεσμικοί.

⁹⁵⁴Πρβλ. U. Bronfenbrenner (1979), op.cit.

⁹⁵⁵Πρβλ. A. Bandura (1971), op.cit.

7.7.2 Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA)

Μετά την Εξερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA), πραγματοποιήθηκε Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA) με στόχο την αξιολόγηση της καταλληλότητας της εννεαπαραγοντικής δομής που προέκυψε από την EFA. Η CFA αποτελεί τη συνιστώμενη διαδικασία όταν υπάρχει θεωρητική ή εμπειρική βάση για συγκεκριμένη παραγοντική δομή, καθώς επιτρέπει τον έλεγχο της προσαρμογής ενός προκαθορισμένου μοντέλου στα δεδομένα⁹⁵⁶.

Η ανάλυση υλοποιήθηκε στο JASP, ένα σύγχρονο, ανοικτού κώδικα στατιστικό λογισμικό που ενσωματώνει το πακέτο lavaan για CFA/SEM⁹⁵⁷ και θεωρείται ιδιαίτερα κατάλληλο για ψυχομετρικές αναλύσεις, ειδικά με δεδομένα τύπου Likert⁹⁵⁸. Το JASP χρησιμοποιεί τον εκτιμητή DWLS, ο οποίος προτείνεται για κατηγορικά δεδομένα και μη κανονικότητα⁹⁵⁹.

Το προτεινόμενο μοντέλο περιλάμβανε εννέα λανθάνοντες παράγοντες, με τα items να φορτίζουν στον παράγοντα που είχε προκύψει από την EFA. Οι παράγοντες ορίστηκαν ως ανεξάρτητοι.

Οι δείκτες προσαρμογής (Πίνακας 7.7.2.1) έδειξαν ότι το μοντέλο παρουσιάζει καλή συνολική προσαρμογή στα δεδομένα: CFI = 0.889, TLI = 0.882, RMSEA = 0.063 (90% CI: 0.062–0.064, $p < 0.001$), SRMR = 0.074, GFI = 0.969.

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, τιμές RMSEA ≤ 0.08 και SRMR ≤ 0.08 υποδηλώνουν καλή προσαρμογή⁹⁶⁰. Επιπλέον, τιμές CFI/TLI κοντά στο 0.90 θεωρούνται αποδεκτές σε σύνθετα μοντέλα με μεγάλο αριθμό παραγόντων και

⁹⁵⁶Πρβλ. T. A. Brown (2015), op.cit · R. B.Kline (2016), op.cit.

⁹⁵⁷Πρβλ. Y. Rosseel (2012). lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>.

⁹⁵⁸Πρβλ. JASP Team. (2024). JASP (Version 0.18) [Computer software]. <https://jasp-stats.orghttps://jasp-stats.org/wp-content/uploads/2024/03/Statistical-Analysis-in-JASP-2024.pdf>.

⁹⁵⁹Πρβλ. Ch. Li (2016). Confirmatory factor analysis with ordinal data: Comparing robust maximum likelihood and diagonally weighted least squares. *Behav Res* 48, 936–949. <https://doi.org/10.3758/s13428-015-0619-7>.

⁹⁶⁰Πρβλ. L. T. Hu & P. M. Bentler (2009). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>. Herbert W. Marsh, Kit-Tai Hau & Zhonglin Wen (2004) In Search of Golden Rules: Comment on Hypothesis-Testing Approaches to Setting Cutoff Values for Fit Indexes and Dangers in Overgeneralizing Hu and Bentler's (1999) Findings, *Structural Equation Modeling*, 11:3, 320–341. https://doi.org/10.1207/s15328007sem1103_2.

items⁹⁶¹. Το παρόν μοντέλο περιλαμβάνει εννέα παράγοντες και μεγάλο αριθμό παρατηρούμενων μεταβλητών, γεγονός που συχνά οδηγεί σε ελαφρώς χαμηλότερες τιμές CFI/TLI χωρίς αυτό να υποδηλώνει προβληματική προσαρμογή⁹⁶².

Η τιμή του RMSEA (0.063) θεωρείται ιδιαίτερα ικανοποιητική, ενώ το SRMR (0.074) βρίσκεται εντός των αποδεκτών ορίων. Επιπλέον, ο δείκτης GFI (0.969) υποδηλώνει πολύ υψηλή προσαρμογή του μοντέλου στα δεδομένα.

Τα αποτελέσματα της CFA επιβεβαιώνουν ότι η δομή που προέκυψε από την EFA είναι επαρκώς συμβατή με τα δεδομένα του δείγματος. Παρά το γεγονός ότι οι δείκτες CFI και TLI βρίσκονται οριακά κάτω από το 0.90, η συνολική εικόνα των δεικτών προσαρμογής —ιδίως οι τιμές RMSEA, SRMR και GFI— υποστηρίζει ότι το μοντέλο παρουσιάζει ικανοποιητική έως καλή προσαρμογή. Συνεπώς, η δομή θεωρείται *επιβεβαιωμένη*, ενισχύοντας την εγκυρότητα του εργαλείου και τη θεωρητική συνοχή των παραγόντων.

Πίνακας 7.7.2.1 Δείκτες προσαρμογής του μοντέλου CFA

Δείκτης	Τιμή	Κριτήριο	Ερμηνεία
CFI	0.889	≥ 0.90 (καλό), ≥ 0.85 (αποδεκτό)	Οριακά αποδεκτό
TLI	0.882	≥ 0.90 (καλό), ≥ 0.85 (αποδεκτό)	Οριακά αποδεκτό
RMSEA	0.063	≤ 0.08 (καλό), ≤ 0.06 (άριστο)	Πολύ καλή προσαρμογή
RMSEA 90% CI	0.062–0.064	—	Σταθερή εκτίμηση
SRMR	0.074	≤ 0.08	Καλή προσαρμογή
GFI	0.969	≥ 0.90	Εξαιρετική προσαρμογή
Hoelter's N (.05)	189.009	≥ 200	Οριακά αποδεκτό
Hoelter's N (.01)	193.992	≥ 200	Οριακά αποδεκτό

Σημείωση. Οι δείκτες βασίζονται στον εκτιμητή DWLS, κατάλληλο για κατηγορικά δεδομένα τύπου Likert

Ο Πίνακας 7.7.2.2 παρουσιάζει τις τυποποιημένες φορτίσεις των δεικτών στους εννέα λανθάνοντες παράγοντες του μοντέλου CFA, μαζί με τα αντίστοιχα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης. Οι φορτίσεις κυμαίνονται από 0.275 έως 1.272, με τη

⁹⁶¹Πρβλ. H. W. Marsh, K.-T. Hau & Z. Wen (2004), op.cit.

⁹⁶²Πρβλ. R. B. Kline (2016), op.cit.

μεγάλη πλειονότητα να βρίσκεται σε μεσαία έως υψηλά επίπεδα, γεγονός που υποδηλώνει ικανοποιητική έως εξαιρετική εννοιολογική συνοχή. Οι παράγοντες F1, F2, F5 και F7 εμφανίζουν τις υψηλότερες φορτίσεις, επιβεβαιώνοντας την ισχυρή θεωρητική τους συγκρότηση. Ο F8 αφορά τους παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης, όπως το σχολείο, η εκκλησία και τα βιβλία. Οι φορτίσεις των επιμέρους δεικτών παρουσιάζουν μεγαλύτερη διακύμανση σε σχέση με ορισμένους άλλους παράγοντες. Αυτό συνδέεται και με το γεγονός ότι πρόκειται για μια διάσταση που περιλαμβάνει διαφορετικούς κοινωνικούς φορείς και επομένως δεν είναι απαραίτητο όλοι οι δείκτες να συνδέονται με την ίδια ένταση με τον λανθάνοντα παράγοντα. Συμπερασματικά, οι φορτίσεις υποστηρίζουν την εγκυρότητα της εννεαπαραγοντικής δομής και την καταλληλότητα του μοντέλου. Ο Πίνακας 7.7.2.3 συνοψίζει τη συνοχή και την ισχύ των εννέα παραγόντων, παρουσιάζοντας με τρόπο συνοπτικό το εύρος των φορτίσεων και τη θεωρητική σταθερότητα κάθε διάστασης.

Πίνακας 7.7.2.2 Φορτίσεις παραγόντων (Standardized Factor Loadings)

			95% confidence interval	
latent	indicator	std. estimate (λ)	lower	upper
F1	μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της (αναστραμμένο)	0.701	0.672	0.730
	η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της (αναστραμμένο)	0.837	0.815	0.858
	ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για να αγοράσουν τα βασικά είδη σπιτιού (αναστραμμένο)	0.677	0.645	0.709
	τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πριν από τα κορίτσια κατά τη διάρκεια των γευμάτων (αναστραμμένο)	0.819	0.797	0.841
	τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια (αναστραμμένο)	0.836	0.814	0.858
	τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό όταν αρρωσταίνουν περισσότερο από ότι τα κορίτσια (αναστραμμένο)	0.844	0.823	0.865
	τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο διότι πρέπει να παντρεύονται (αναστραμμένο)	0.873	0.854	0.893
	μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική σωματική δραστηριότητα/άθληση (αναστραμμένο)	0.874	0.856	0.892

			95% confidence interval	
latent	indicator	std. estimate (λ)	lower	upper
	τα κορίτσια δεν μπορούν να τα πάνε καλά στα μαθηματικά ή τις θετικές επιστήμες (αναστραμμένο)	0.821	0.798	0.844
	μια γυναίκα μπορεί να φροντίσει μόνο το σπίτι της, τα παιδιά της και να μαγειρέψει για την οικογένειά της (αναστραμμένο)	0.728	0.699	0.758
	υπάρχουν φορές που ένας άνδρας ή ένα αγόρι χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα ή την κοπέλα του (αναστραμμένο)	0.824	0.800	0.849
	ένας άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικιακά και οικογενειακά θέματα (αναστραμμένο)	0.787	0.762	0.812
	είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια για να παντρευτούν (αναστραμμένο)	0.660	0.628	0.691
	μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται για να συντηρήσουν την οικογένεια (αναστραμμένο)	0.789	0.764	0.814
	μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία για να διατηρεί την οικογένειά της ενωμένη (αναστραμμένο)	0.851	0.830	0.873
	η βία που ασκεί ένας άνδρας κατά της συζύγου του είναι ιδιωτικό θέμα που δεν πρέπει να συζητείται (αναστραμμένο)	0.774	0.747	0.802
F2	τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα ώστε να ξεπερνούν κάθε δυσκολία	0.809	0.787	0.831
	τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται 'κυρίες'	0.729	0.697	0.760
	τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν μπλέκουν σε καυγάδες	0.706	0.677	0.735
	τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά	0.784	0.758	0.810
	τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους περισσότερο από τα αγόρια	0.664	0.632	0.697
	τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα	0.767	0.742	0.793
	τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά, ακόμα κι αν είναι ευαίσθητα	0.876	0.858	0.895
F3	να ετοιμάζει το φαγητό	0.791	0.770	0.813
	να καθαρίζει το σπίτι	0.843	0.824	0.863
	να φροντίζει τα ρούχα (πλύσιμο, σιδέρωμα, δίπλωμα)	0.843	0.824	0.862
	να αγοράζει τα είδη σουπερμάρκετ/παντοπωλείου	0.560	0.529	0.591

			95% confidence interval	
latent	indicator	std. estimate (λ)	lower	upper
	να τυλίγει τα δώρα	0.550	0.519	0.582
	να κάνει τη διακόσμηση του σπιτιού	0.509	0.474	0.544
	να μένει στο σπίτι με το άρρωστο παιδί	0.686	0.659	0.712
F4	να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν)	0.372	0.335	0.409
	να οδηγεί το αυτοκίνητο όταν ο άνδρας και η γυναίκα ταξιδεύουν μαζί	0.720	0.690	0.749
	να κάνει την πρόταση γάμου	0.554	0.514	0.594
	να πάει το αυτοκίνητο στο συνεργείο	0.813	0.785	0.840
	να χειρίζεται τα οικονομικά θέματα (π.χ. πληρωμή λογαριασμών)	0.612	0.583	0.641
	να φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια	0.754	0.726	0.783
	να κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού	0.537	0.503	0.571
F5	τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά το γάμο για να κερδίσουν τα δικά τους χρήματα	0.548	0.497	0.599
	κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να αποφασίσουν να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού	0.729	0.683	0.774
	τα κορίτσια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνες τους για το πότε θα παντρευτούν	0.995	0.958	1.033
	τα αγόρια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν	0.773	0.738	0.807
F6	τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	0.485	0.432	0.537
	τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	0.852	0.826	0.878
	η χρήση μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	0.775	0.745	0.806
	η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για να είσαι άνδρας ή γυναίκα	0.644	0.599	0.689
F7	διαδίκτυο	0.829	0.788	0.870
	μέσα κοινωνικής δικτύωσης	0.902	0.860	0.944
F8	σχολείο	0.360	0.291	0.429
	εκκλησία/ πνευματικός	1.272	1.063	1.482
	βιβλία	0.275	0.209	0.341
F9	γονείς	0.554	0.505	0.603
	αδέρφια	0.566	0.518	0.614
	φίλοι/ες	0.600	0.553	0.646

Πίνακας 7.7.2.3. Συνοπτική ερμηνεία φορτίσεων ανά παράγοντα

Παράγοντας	Εύρος φορτίσεων	Ερμηνεία
F1 – Πατριαρχικά στερεότυπα	0.660–0.874	Πολύ υψηλή συνοχή, ισχυρός παράγοντας
F2 – Συμπεριφορικές προσδοκίες	0.664–0.876	Υψηλή συνοχή, σταθερός παράγοντας
F3 – Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	0.509–0.843	Μεσαίες–υψηλές φορτίσεις, καλή συνοχή
F4 – Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	0.372–0.813	Μεταβλητές φορτίσεις, θεωρητικά συνεκτικός
F5 – Ισότητα & αυτονομία φύλου	0.548–0.995	Υψηλές φορτίσεις, πολύ ισχυρός παράγοντας
F6 – Ταυτότητα φύλου	0.485–0.852	Μεσαίες–υψηλές φορτίσεις, καλή συνοχή
F7 – Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	0.829–0.902	Εξαιρετικά υψηλές φορτίσεις
F8 – Παραδοσιακοί φορείς Κοινωνικοποίησης	0.275–1.272	Μεγάλη διακύμανση, αναμενόμενη λόγω ετερογένειας
F9 – Φίλοι & οικογένεια	0.554–0.600	Σταθερές μεσαίες φορτίσεις

7.7.3 Έλεγχος συσχετίσεων

Η παραγοντική ανάλυση πραγματοποιήθηκε με ορθογώνια περιστροφή Varimax, με στόχο την επίτευξη σαφέστερης και ευκολότερα ερμηνεύσιμης παραγοντικής δομής. Δεδομένου ότι η Varimax διατηρεί τους παράγοντες ασυσχέτιστους, οι πολύ χαμηλές συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων που παρατηρούνται στην παρούσα ενότητα είναι αναμενόμενες και συνάδουν με την επιλεγείσα μέθοδο περιστροφής.

Οι συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων κυμάνθηκαν από $r = 0.000$ έως $r = 0.146$, υποδηλώνοντας πολύ χαμηλές έως χαμηλές συσχετίσεις μεταξύ των διαστάσεων της κλίμακας. Παρότι αρκετές συσχετίσεις ήταν στατιστικά σημαντικές ($p < 0.05$ ή $p < 0.01$), αυτό οφείλεται κυρίως στο μεγάλο μέγεθος του δείγματος ($N = 1983$) και όχι σε ουσιαστική εννοιολογική σχέση. Αναλυτικά:

- Ο παράγοντας Πατριαρχικά στερεότυπα (F1) παρουσίασε πολύ χαμηλή θετική συσχέτιση με τον παράγοντα Συμπεριφορικές προσδοκίες (F2) ($r = 0.063$, $p < 0.01$), χωρίς πρακτική σημασία (Πίνακας 7.7.3.1).

- Ο παράγοντας Συμπεριφορικές προσδοκίες (F2) εμφάνισε πολύ χαμηλή αρνητική συσχέτιση με τον παράγοντα Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι (F4) ($r = -0.067$, $p < 0.01$) (Πίνακας 7.7.3.1).
- Η υψηλότερη συσχέτιση παρατηρήθηκε μεταξύ των παραγόντων Συμπεριφορικές προσδοκίες (F2) και Ταυτότητας φύλου (F6) ($r = 0.146$, $p < 0.01$), η οποία παραμένει χαμηλή και δεν υποδηλώνει επικάλυψη (Πίνακας 7.7.3.1).

Ο Πίνακας 7.7.3.1 παρουσιάζει τις συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων της κλίμακας, ενώ το Σχήμα 7.7.3.1 αποτυπώνει γραφικά την ίδια εικόνα μέσω χρωματικού χάρτη (heatmap). Οι χρωματικές αποχρώσεις του χάρτη αποτυπώνουν την ένταση και την κατεύθυνση των συσχετίσεων: οι πράσινες ενδείξεις αντιστοιχούν σε αρνητικές συσχετίσεις, οι κίτρινες σε ουδέτερες ή ασθενείς, ενώ οι ροζ αποχρώσεις υποδηλώνουν θετικές συσχετίσεις. Η χρήση του χρωματικού κώδικα διευκολύνει την οπτική αναγνώριση της διακριτότητας των παραγόντων και ενισχύει την ερμηνεία των ευρημάτων. Οι πολύ χαμηλές τιμές των συσχετίσεων είναι συμβατές με την επιλογή της ορθογώνιας περιστροφής Varimax και δεν αξιοποιούνται ως ανεξάρτητο κριτήριο τεκμηρίωσης της διακριτότητας των παραγόντων.

Πίνακας 7.7.3.1 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων της κλίμακας (Pearson r) ($N = 1983$)

Correlations									
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9
Πατριαρχικά στερεότυπα (F1)	1	0.063**	0.009	0.021	-0.041	0.003	-0.004	0.010	0.000
Συμπεριφορικές προσδοκίες (F2)	0.063**	1	0.076**	-0.067**	-0.008	0.146**	-0.006	-0.010	0.029
Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι (F3)	0.009	0.076**	1	-0.003	0.032	0.031	0.011	0.015	0.005
Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι (F4)	0.021	-0.067**	-0.003	1	0.024	-0.018	0.004	0.024	0.036
Ισότητα & αυτονομία (F5)	-0.041	-0.008	0.032	0.024	1	-0.001	0.015	0.000	-0.005
Ταυτότητα φύλου (F6)	0.003	0.146**	0.031	-0.018	-0.001	1	-0.005	0.020	0.036
Ψηφιακή κοινωνικοποίηση (F7)	-0.004	-0.006	0.011	0.004	0.015	-0.005	1	0.077**	0.081**

Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης (F8)	0.010	-0.010	0.015	0.024	0.000	0.020	0.077**	1	0.146**
Επιρροή φίλων & οικογένειας (F9)	0.000	0.029	0.005	0.036	-0.005	0.036	0.081**	0.146**	1

Σχήμα 7.7.3.1 Χρωματικός χάρτης (heatmap) των συσχετίσεων μεταξύ των παραγόντων

Correlations	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9
Πατριαρχικά στερεότυπα	1	0.063**	0.009	0.021	-0.041	0.003	-0.004	0.01	0
Συμπεριφορικές προσδοκίες	0.063**	1	0.076**	-0.067**	-0.008	0.146**	-0.006	-0.01	0.029
Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	0.009	0.076**	1	-0.003	0.032	0.031	0.011	0.015	0.005
Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	0.021	-0.067**	-0.003	1	0.024	-0.018	0.004	0.024	0.036
Ισότητα & αυτονομία	-0.041	-0.008	0.032	0.024	1	-0.001	0.015	0	-0.005
Ταυτότητα φύλου	0.003	0.146**	0.031	-0.018	-0.001	1	-0.005	0.02	0.036
Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	-0.004	-0.006	0.011	0.004	0.015	-0.005	1	0.077**	0.081**
Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	0.01	-0.01	0.015	0.024	0	0.02	0.077**	1	0.146**
Επιρροή φίλων & οικογένειας	0	0.029	0.005	0.036	-0.005	0.036	0.081**	0.146**	1

7.8 Αξιοπιστία υποκλιμάκων

Η αξιοπιστία των υποκλιμάκων που προέκυψαν από την παραγοντική ανάλυση εξετάστηκε μέσω του δείκτη Cronbach's Alpha. Τα αποτελέσματα έδειξαν υψηλή έως εξαιρετική εσωτερική συνέπεια για τις περισσότερες κλίμακες, γεγονός που επιβεβαιώνει τη σταθερότητα και τη συνοχή των δηλώσεων που τις απαρτίζουν (Πίνακας 7.8.1).

Η υποκλίμακα «Πατριαρχικά στερεότυπα» παρουσίασε εξαιρετική αξιοπιστία ($\alpha = .93$), ενώ οι υποκλίμακες «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($\alpha = 0.87$) και «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι» ($\alpha = 0.84$) εμφάνισαν πολύ υψηλή αξιοπιστία. Η υποκλίμακα «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» κατέγραψε ικανοποιητική αξιοπιστία ($\alpha = 0.79$). Οι υποκλίμακες «Αυτονομία και ισότητα» ($\alpha = 0.71$) και «Κοινωνική κατασκευή ταυτότητας φύλου» ($\alpha = 0.71$) παρουσίασαν οριακά επαρκή αξιοπιστία, γεγονός που

υποδηλώνει αποδεκτή αλλά όχι ισχυρή εσωτερική συνοχή. Παρά το μικρό πλήθος ερωτήσεων, η υποκλίμακα «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» εμφάνισε υψηλή αξιοπιστία ($\alpha = 0.80$). Αντίθετα, οι υποκλίμακες «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης» ($\alpha = 0.58$) και «Επιρροή φίλων & οικογένειας» ($\alpha = 0.55$) παρουσίασαν χαμηλή αξιοπιστία. Το εύρημα αυτό αποτελεί περιορισμό της έρευνας και πιθανόν οφείλεται στον περιορισμένο αριθμό δηλώσεων ή στη μεγαλύτερη ετερογένεια των απαντήσεων.

Συνεπώς, το ερευνητικό εργαλείο παρουσιάζει ισχυρή εσωτερική συνοχή στις βασικές του διαστάσεις, με ορισμένους περιορισμούς στις μικρότερες κλίμακες που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Πίνακας 7.8.1 Αξιοπιστία Υποκλιμάκων (Cronbach's Alpha)

Παράγοντας	Αριθμός ερωτήσεων	Cronbach's Alpha	Αξιοπιστία
Πατριαρχικά στερεότυπα	16	0.93	Εξαιρετική
Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	7	0.87	Πολύ υψηλή
Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	7	0.84	Πολύ υψηλή
Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	7	0.79	Ικανοποιητική
Αυτονομία και ισότητα	4	0.71	Ικανοποιητική (οριακή)
Ταυτότητα φύλου	4	0.71	Ικανοποιητική (οριακή)
Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	2	0.80	Πολύ υψηλή
Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	3	0.58	Χαμηλή (περιορισμός)
Επιρροή φίλων & οικογένειας	3	0.55	Χαμηλή (περιορισμός)

7.9 Μονομεταβλητές αναλύσεις και στοιχεία περιγραφικής στατιστικής

Στο παρόν τμήμα ακολουθεί η ανάλυση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τη συλλογή των δεδομένων σύμφωνα με τις κλίμακες του ερευνητικού εργαλείου. Παρουσιάζονται αναλυτικά πίνακες και διαγραμματικές απεικονίσεις στοιχείων

περιγραφικής στατιστικής των υποκλιμάκων που αξιολογούν την έμφυλη κοινωνικοποίηση των μαθητών/τριών του δείγματος.

7.9.1 Πατριαρχικά στερεότυπα

Από την κλίμακα, «Αντιλήψεις για την Ισοτιμία των Φύλων μεταξύ των εφήβων που πηγαίνουν σχολείο (GEPA), των Lahiri & Jha (2022) αναδείχθηκε ο παράγοντας «Πατριαρχικά στερεότυπα» (Πίνακας 7.9.1).

Οι μαθητές και οι μαθήτριες κλήθηκαν να καταγράψουν το ποσοστό διαφωνίας/ συμφωνίας τους στις δηλώσεις μέσα από μια 5βάθμια κλίμακα Likert: «Μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της», «Η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της», «Ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για να αγοραστούν τα βασικά είδη σπιτιού», «Τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πριν από τα κορίτσια κατά τη διάρκεια των γευμάτων», «Τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια», «Τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό όταν αρρωσταίνουν περισσότερο από ότι τα κορίτσια», «Τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο διότι πρέπει να παντρεύονται», «Μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική σωματική δραστηριότητα/άθληση», «Τα κορίτσια δεν μπορούν να πάνε καλά στα μαθηματικά ή τις θετικές επιστήμες», «Μια γυναίκα μπορεί να φροντίσει μόνο το σπίτι της, τα παιδιά της και να μαγειρέψει για την οικογένειά της», «Υπάρχουν φορές που ένας άνδρας ή ένα αγόρι χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα ή την κοπέλα του», «Ένας άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικιακά και οικογενειακά θέματα», «Είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια για να παντρευτούν», «Μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται για να συντηρήσουν την οικογένεια», «Μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία για να διατηρεί την οικογένειά της ενωμένη», «Η βία που ασκεί ένας άνδρας κατά της συζύγου του είναι ιδιωτικό θέμα που δεν πρέπει να συζητείται».

Το score υπολογίστηκε με την κατανομή αριθμητικής αξίας στις απαντήσεις «Διαφωνώ Πολύ» (=1), «Διαφωνώ Λίγο» (=2), «Ούτε Διαφωνώ/ Ούτε Συμφωνώ» (=3),

«Συμφωνώ Λίγο» (=4), «Συμφωνώ Πολύ» (=5). Ορισμένα ερωτήματα της κλίμακας ήταν αρνητικά διατυπωμένα (π.χ. «Η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της»), με αποτέλεσμα οι υψηλές τιμές να αντανakλούν μεγαλύτερη συμφωνία με στερεοτυπικές ή ανισότιμες αντιλήψεις. Για λόγους εσωτερικής συνοχής της υποκλίμακας και συγκρισιμότητας των αποτελεσμάτων, τα συγκεκριμένα ερωτήματα ανακωδικοποιήθηκαν, ώστε οι υψηλότερες τιμές να εκφράζουν την ίδια εννοιολογική κατεύθυνση με τα υπόλοιπα items. Τα αναστραμμένα ερωτήματα σημειώνονται με την ένδειξη «Αναστραμμένο» δίπλα στη διατύπωση⁹⁶³. Οι δεκαέξι (16) ερωτήσεις της κλίμακας ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «Πατριαρχικά στερεότυπα» με βαθμό αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.93$, μέση τιμή (Mean-M) = 1.73 και τυπική απόκλιση (Standard Deviation-SD) = 0.80.

Ο Πίνακας 7.9.1 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας ανά ομάδα για δηλώσεις σχετικές με τα πατριαρχικά στερεότυπα αναδεικνύοντας τις διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις.

Πίνακας 7.9.1 . Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις ο παράγοντας «Πατριαρχικά στερεότυπα» (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα «Πατριαρχικά στερεότυπα» (N = 1983), Cronbach's Alpha $\alpha=0.93$	Διαφωνώ Πολύ	Διαφωνώ Λίγο	Ούτε Διαφωνώ/Ούτε Συμφωνώ	Συμφωνώ Λίγο	Συμφωνώ Πολύ	M	SD
Μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της (Αναστραμμένο)	803 40.5%	339 17.1%	425 21.4%	197 9.9%	219 11.0%	2.34	1.38
Η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της (Αναστραμμένο)	1102 55.6%	331 16.7%	314 15.8%	98 4.9%	138 7.0%	1.91	1.24
Ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για να αγοραστούν τα βασικά είδη σπιτιού (Αναστραμμένο)	855 43.1%	384 19.4%	448 22.6%	161 8.1%	135 6.8%	2.16	1.25
Τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πριν από τα κορίτσια κατά τη διάρκεια των γευμάτων (Αναστραμμένο)	1350 68.1%	236 11.9%	239 12.1%	79 4.0%	79 4.0%	1.64	1.09

⁹⁶³Πρβλ. A. Lahiri & S. S. Jha (2022), op.cit. Η οδηγία ότι οι αρνητικές δηλώσεις χρειάζεται να βαθμολογούνται αντίστροφα, δίνεται για να καθιερωθεί «μονοκατευθυντική βαθμολόγηση στο ερωτηματολόγιο, έτσι ώστε μια υψηλότερη βαθμολογία για κάθε στοιχείο να υποδηλώνει μια ευνοϊκή αντίληψη για την ισότητα των φύλων» (p. 4).

Τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια (Αναστραμμένο)	1338 67.5%	163 8.2%	248 12.5%	109 5.5%	125 6.3%	1.75	1.24
Τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό όταν αρρωσταίνουν περισσότερο από ότι τα κορίτσια (Αναστραμμένο)	1443 72.8%	160 8.1%	221 11.1%	68 3.4%	91 4.6%	1.59	1.11
Τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο διότι πρέπει να παντρεύονται (Αναστραμμένο)	1585 79.9%	141 7.1%	135 6.8%	56 2.8%	66 3.3%	1.43	0.96
Μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική σωματική δραστηριότητα/άθληση (Αναστραμμένο)	1483 74.8%	195 9.8%	172 8.7%	55 2.8%	78 3.9%	1.51	1.03
Τα κορίτσια δεν μπορούν να τα πάνε καλά στα μαθηματικά ή τις θετικές επιστήμες (Αναστραμμένο)	1464 73.8%	201 10.1%	167 8.4%	64 3.2%	87 4.4%	1.54	1.07
Μια γυναίκα μπορεί να φροντίσει μόνο το σπίτι της, τα παιδιά της και να μαγειρέψει για την οικογένειά της (Αναστραμμένο)	1141 57.5%	251 12.7%	256 12.9%	152 7.7%	183 9.2%	1.98	1.36
Υπάρχουν φορές που ένας άνδρας ή ένα αγόρι χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα ή την κοπέλα του (Αναστραμμένο)	1613 81.3%	113 5.7%	133 6.7%	44 2.2%	80 4.0%	1.42	1.00
Ένας άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικιακά και οικογενειακά θέματα (Αναστραμμένο)	1143 57.6%	302 15.2%	316 15.9%	106 5.3%	116 5.8%	1.87	1.21
Είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια για να παντρευτούν (Αναστραμμένο)	1078 54.4%	334 16.8%	325 16.4%	139 7.0%	107 5.4%	1.92	1.21
Μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται για να συντηρήσουν την οικογένεια (Αναστραμμένο)	1301 65.6%	304 15.3%	218 11.0%	84 4.2%	76 3.8%	1.65	1.08
Μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία για να διατηρεί την οικογένειά της ενωμένη (Αναστραμμένο)	1629 82.1%	107 5.4%	117 5.9%	53 2.7%	77 3.9%	1.41	0.99
Η βία που ασκεί ένας άνδρας κατά της συζύγου του είναι ιδιωτικό θέμα που δεν πρέπει να συζητείται (Αναστραμμένο)	1470 74.1%	132 6.7%	178 9.0%	64 3.2%	139 7.0%	1.62	1.20

7.9.2 Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου

Από το Ερωτηματολόγιο Παγκόσμια Μελέτη Πρώιμης Εφηβείας (GEAs), χρησιμοποιήθηκε η υποκλίμακα “Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά Φύλου” (*Gender Stereotypical Traits (GST)*), των Moreau et al. (2021)⁹⁶⁴. Όπως και στους μελετητές, προέκυψε ο παράγοντας «Συμπεριφορικές Προσδοκίες φύλου» στο πλαίσιο της συγκεκριμένης διατριβής (Πίνακας 7.9.2).

Στη συγκεκριμένη υποκλίμακα αξιολογούνται χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα. Οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να εκφράσουν τη συμφωνία/διαφωνία τους στις παρακάτω επτά (7) δηλώσεις: «Τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα ώστε να μπορούν να ξεπεράσουν κάθε δυσκολία στη ζωή», «Τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται «κυρίες», «Τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν χρειαστεί να μπλέκουν σε καυγάδες», «Τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά», «Τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους περισσότερο από τα αγόρια», «Τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα», «Τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά, ακόμα κι αν μέσα τους είναι ταραγμένα /ευαίσθητα».

Το score υπολογίστηκε με την κατανομή αριθμητικής αξίας στις απαντήσεις «Διαφωνώ Πολύ» (=1), «Διαφωνώ Λίγο» (=2), «Ούτε Διαφωνώ/ Ούτε Συμφωνώ » (=3), «Συμφωνώ Λίγο» (=4), «Συμφωνώ Πολύ» (=5). Οι υψηλότερες τιμές σε αυτή την υποκλίμακα αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα συμφωνίας ως προς τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της αρρενωπότητας και θηλυκότητας των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα και συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Moreau, et al. (2021:18) «οι υψηλότερες βαθμολογίες σηματοδοτούν αντιλήψεις για πιο άνισες έμφυλες νόρμες» (βλ. Διάγραμμα). Οι επτά (7) ερωτήσεις της υποκλίμακας ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» με βαθμό αξιοπιστίας Cronbach’s Alpha $\alpha = 0.87$, $M = 1.59$ και $SD = 1.08$.

⁹⁶⁴Πρβλ. C. Moreau et al. (2021), op.cit.

Ο Πίνακας 7.9.2 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας και τα αντίστοιχα ποσοστά αποδοχής για τις δηλώσεις που αφορούν στερεοτυπικές προσδοκίες σχετικά με τη συμπεριφορά αγοριών και κοριτσιών. Αναδεικνύονται οι διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις των συμμετεχόντων, ιδίως ως προς την κοινωνική επιταγή για σκληρότητα, ταπεινότητα, προστασία και συμμόρφωση με έμφυλους ρόλους.

Πίνακας 7.9.2 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα Συμπεριφορικές Προσδοκίες φύλου (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα (Συμπεριφορικές Προσδοκίες φύλου», Cronbach's Alpha α= 0.87	Διαφωνώ Πολύ	Διαφωνώ Λίγο	Ούτε Διαφωνώ/Ούτε Συμφωνώ	Συμφωνώ Λίγο	Συμφωνώ Πολύ	M	SD
Τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα ώστε να ξεπερνούν κάθε δυσκολία	585 29.5%	290 14.6%	420 21.2%	312 15.7%	376 19.0%	1.80	1.48
Τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται 'κυρίες'	1058 53.4%	316 15.9%	314 15.8%	126 6.4%	169 8.5%	1.01	1.31
Τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν μπλέκουν σε καυγάδες	352 17.8%	339 17.1%	392 19.8%	345 17.4%	555 28.0%	2.21	1.46
Τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά	826 41.7%	381 19.2%	396 20.0%	193 9.7%	187 9.4%	1.26	1.34
Τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους περισσότερο από τα αγόρια	625 31.5%	317 16.0%	354 17.9%	335 16.9%	352 17.8%	1.73	1.49
Τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα	692 34.9%	340 17.1%	293 14.8%	251 12.7%	407 20.5%	1.67	1.55
Τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά, ακόμα κι αν είναι ευαίσθητα	818 41.3%	313 15.8%	321 16.2%	215 10.8%	316 15.9%	1.44	1.50

7.9.3 Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι

Από την κλίμακα «Στερεοτύπων των Ρόλων των Φύλων» (GRSS) των Mills et al. (2012)⁹⁶⁵ αναδείχθηκε ο παράγοντας «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι». Ο παράγοντας αυτός συγκροτείται από επτά (7) επιμέρους δραστηριότητες, οι οποίες αποτυπώνουν τις παραδοσιακές κοινωνικές προσδοκίες για την ανάθεση οικιακών και

⁹⁶⁵Πρβλ. M. J. Mills et al. (2012), op. cit.

φροντιστικών ευθυνών στη γυναίκα. Η σύνθεση του παράγοντα είναι πλήρως αναρμονισμένη με την αρχική θεωρητική προσέγγιση των μελετητών, καθώς αντανάκλα τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που συνδέουν τη γυναικεία ταυτότητα με την οικιακή και φροντιστική εργασία (Πίνακας 7.9.3).

Ειδικότερα, περιλαμβάνει τις δηλώσεις: «να ετοιμάζει το φαγητό», «να καθαρίζει το σπίτι», «να φροντίζει τα ρούχα (πλύσιμο, σιδέρωμα, δίπλωμα)», «να αγοράζει τα είδη σουπερμάρκετ/παντοπωλείου», «να τυλίγει τα δώρα», «να κάνει τη διακόσμηση του σπιτιού», «να μένει στο σπίτι με το άρρωστο παιδί». Με αυτόν τον τρόπο, ο παράγοντας αποτυπώνει την παραδοσιακή διάσταση της γυναικείας συμβολής στην οικογενειακή και οικιακή ζωή, εστιάζοντας σε πρακτικές που συνδέονται με την καθημερινή φροντίδα και οργάνωση του νοικοκυριού.

Το score υπολογίστηκε με την κατανομή αριθμητικής αξίας στις απαντήσεις «ο άνδρας πάντα» (=1), «ο άνδρας συνήθως», «ίση ευθύνη», «Η γυναίκα συνήθως», «Η γυναίκα πάντα» (=5). Στην κλίμακα αυτή, το 1 δηλώνει ότι την ευθύνη την έχει κυρίως ο άνδρας, το 5 ότι την έχει κυρίως η γυναίκα, και το 3 ότι υπάρχει ίση κατανομή. Η κλίμακα έχει βαθμό αξιοπιστίας με Cronbach's Alpha $\alpha = 0.84$, $M = 3.43$ και $SD = 0.62$.

Ο πίνακας 7.9.3 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας των συμμετεχόντων ατόμων για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι», αναδεικνύοντας τον βαθμό αποδοχής στερεοτυπικών αντιλήψεων σχετικά με τις ευθύνες των γυναικών στον χώρο του σπιτιού. Αποτυπώνονται οι σχετικές τάσεις του δείγματος ως προς δραστηριότητες όπως η φροντίδα παιδιών, η καθαριότητα, η προετοιμασία φαγητού και η διακόσμηση, προσφέροντας ενδείξεις για την κοινωνική κατανομή των οικιακών ρόλων.

Πίνακας 7.9.3 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις της του παράγοντα Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι» (N = 1983) Cronbach's Alpha α= 0.84	Ο άνδρας πάντα	Ο άνδρας συνήθως	Ίση ευθύνη	Η γυναίκα συνήθως	Η γυναίκα πάντα	M	SD
να ετοιμάζει το φαγητό	42 2.1%	82 4.1%	1105 55.7%	509 25.7%	245 12.4%	3.42	0.84
να καθαρίζει το σπίτι	40 2.0%	85 4.3%	1120 56.5%	449 22.6%	289 14.6%	3.43	0.86
να φροντίζει τα ρούχα (πλύσιμο, σιδέρωμα, δίπλωμα)	50 2.5%	72 3.6%	915 46.1%	595 30.0%	351 17.7%	3.57	0.91
να αγοράζει τα είδη σουπερμάρκετ/παντοπωλείου	66 3.3%	95 4.8%	1326 66.9%	318 16.0%	178 9.0%	3.23	0.81
να τυλίγει τα δώρα	63 3.2%	94 4.7%	1214 61.2%	415 20.9%	197 9.9%	3.30	0.83
να κάνει τη διακόσμηση του σπιτιού	64 3.2%	88 4.4%	728 36.7%	645 32.5%	458 23.1%	3.68	0.98
να μένει στο σπίτι με το άρρωστο παιδί	53 2.7%	91 4.6%	1154 58.2%	415 20.9%	270 13.6%	3.38	0.87

7.9.4 Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι

Από την κλίμακα Στερεοτύπων των Ρόλων των Φύλων (GRSS) των Mills et al. (2012) αναδείχθηκε και για το πλαίσιο της έρευνας σε συμφωνία με την αρχική θεωρητική βάση της κλίμακας ο παράγοντας «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» (Πίνακας 7.9.4). Συγκεκριμένα, τα επτά (7) στοιχεία που συγκροτούν τον παράγοντα των ανδρικών στερεοτύπων είναι: «Να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν), Να οδηγεί το αυτοκίνητο όταν ο άνδρας και η γυναίκα ταξιδεύουν μαζί, Να κάνει την πρόταση γάμου, Να πάει το αυτοκίνητο στο συνεργείο, Να χειρίζεται τα οικονομικά θέματα (π.χ. πληρωμή λογαριασμών), Να φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια, Να κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού».

Οι δραστηριότητες αυτές αντανakλούν την παραδοσιακή στερεοτυπική αντίληψη ότι ο άνδρας αναλαμβάνει καθήκοντα που συνδέονται με την οικονομική

ευθύνη, την τεχνική συντήρηση, την εξωτερική εργασία και την ηγετική πρωτοβουλία εντός της οικογένειας.

Το score υπολογίστηκε με την κατανομή αριθμητικής αξίας στις απαντήσεις «ο άνδρας πάντα» (=1), «ο άνδρας συνήθως», «ίση ευθύνη», «Η γυναίκα συνήθως», «Η γυναίκα πάντα» (=5). Στην κλίμακα αυτή, το 1 δηλώνει ότι την ευθύνη την έχει κυρίως ο άνδρας, το 5 ότι την έχει κυρίως η γυναίκα, και το 3 ότι υπάρχει ίση κατανομή. Η κλίμακα έχει δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.79$, $M = 2.44$ και $SD = 0.62$.

Ο Πίνακας 7.9.4 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι», αποτυπώνοντας τις αντιλήψεις σχετικά με δραστηριότητες και κοινωνικές ευθύνες που αποδίδονται στερεοτυπικά στους άνδρες. Αναδεικνύονται οι τάσεις του δείγματος προς ζητήματα όπως η οδήγηση, η οικονομική διαχείριση, η πρόταση γάμου κ.α., προσφέροντας ενδείξεις για την κοινωνική κατανομή των ρόλων με βάση το φύλο.

Πίνακας 7.9.4. Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις της «Κλίμακας Στερεοτύπων των Ρόλων των Φύλων (GRSS) στον παράγοντα «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» ($N = 1983$)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα "Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι" ($N = 1983$) Cronbach's Alpha $\alpha = 0.79$	Ο άνδρας πάντα	Ο άνδρας συνήθως	Ίση ευθύνη	Η γυναίκα συνήθως	Η γυναίκα πάντα	M	SD
να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν)	201 10.1%	449 22.6%	1142 57.6%	134 6.8%	57 2.9%	2.70	0.85
να οδηγεί το αυτοκίνητο όταν ο άνδρας και η γυναίκα ταξιδεύουν μαζί	300 15.1%	423 21.3%	1089 54.9%	116 5.8%	55 2.8%	2.60	0.91
να κάνει την πρόταση γάμου	1125 56.7%	477 24.1%	256 12.9%	68 3.4%	57 2.9%	1.72	1.01
να πάει το αυτοκίνητο στο συνεργείο	501 25.3%	574 28.9%	759 38.3%	81 4.1%	68 3.4%	2.31	1.00
να χειρίζεται τα οικονομικά θέματα (π.χ. πληρωμή λογαριασμών)	211 10.6%	267 13.5%	1283 64.7%	141 7.1%	81 4.1%	2.81	0.87
να φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια	281 14.2%	410 20.7%	1128 56.9%	107 5.4%	57 2.9%	2.62	0.89
να κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού	486 24.5%	702 35.4%	604 30.5%	107 5.4%	84 4.2%	2.29	1.03

7.9.5 Αυτονομία και ισότητα

Ο παράγοντας Αυτονομία και Ισότητα (Πίνακας 7.9.5) αναδείχθηκε μέσα από την τέταρτη κλίμακα που χρησιμοποιήθηκε εξ ολοκλήρου, «Αντιλήψεις για την Ισοτιμία των Φύλων μεταξύ των εφήβων που πηγαίνουν σχολείο (GEPA), των Lahiri & Jha (2022).

Οι μαθητές και οι μαθήτριες κλήθηκαν να καταγράψουν το ποσοστό διαφωνίας/ συμφωνίας τους στις παρακάτω δηλώσεις μια 5βάθμια κλίμακα Likert, απαντώντας το ερευνητικό ερώτημα: «Τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά το γάμο για να κερδίσουν τα δικά τους χρήματα», «Κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να αποφασίσουν να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού», «Τα κορίτσια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν», «Τα αγόρια πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν».

Το score υπολογίστηκε με την κατανομή αριθμητικής αξίας στις απαντήσεις «Διαφωνώ Πολύ» (=1), «Διαφωνώ Λίγο» (=2), «Ούτε Διαφωνώ/ Ούτε Συμφωνώ» (=3), «Συμφωνώ Λίγο» (=4), «Συμφωνώ Πολύ» (=5). Οι τέσσερις (4) δηλώσεις της κλίμακας ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «Αυτονομία και ισότητα» με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.71$ μέση τιμή $M = 3.61$ και $SD = 0.69$ (Πίνακας 7.9.5).

Ο Πίνακας 7.9.5. παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «Αυτονομία και ισότητα», αποτυπώνοντας τον βαθμό αποδοχής αντιλήψεων που σχετίζονται με την ενδυνάμωση των κοριτσιών, την άρση περιοριστικών στερεοτύπων και την προώθηση ίσων ευκαιριών μεταξύ των φύλων στο δείγμα των εφήβων.

Πίνακας 7.9.5 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα «Αυτονομία και ισότητα» (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα «Αυτονομία και ισότητα» (N = 1983), Cronbach's Alpha $\alpha = 0.71$	Διαφωνώ Πολύ	Διαφωνώ Λίγο	Ούτε Διαφωνώ/ Συμφωνώ	Συμφωνώ Λίγο	Συμφωνώ Πολύ	M	SD
Τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά το γάμο για να κερδίσουν τα δικά τους χρήματα	196 9.9%	138 7.0%	329 16.6%	388 19.6%	932 47.0%	3.87	1.34
Κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να αποφασίσουν να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού	199 10.0%	214 10.8%	444 22.4%	366 18.5%	760 38.3%	2.64	1.35
Τα κορίτσια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνες τους για το πότε θα παντρευτούν	156 7.9%	138 7.0%	257 13%	286 14.4%	1146 57.8%	4.07	1.30
Τα αγόρια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν	134 6.8%	127 6.4%	263 13.3%	255 12.9%	1204 60.7%	4.14	1.26

7.9.6 Ταυτότητα φύλου

Ο έκτος παράγοντας «ταυτότητας φύλου» (Πίνακας 7.9.6) αναδείχθηκε από την πενταβάθμια κλίμακα *Εφήβων μαθητών/τριών ως προς τη Σεξουαλικότητα (E3AS- F4)* των Barros et al. (2020)⁹⁶⁶ και συγκεκριμένα την Υποκλίμακα *Έκφραση και Ταυτότητα Φύλου (Gender Expression and Identity)* που χρησιμοποιήθηκε στη διατριβή.

Οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να εκφράσουν τη συμφωνία/διαφωνία τους στις παρακάτω δηλώσεις: «Τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα», «Τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα», «Η χρήση του μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα», «Η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για να είσαι άντρας ή γυναίκα».

Η δήλωση που υπήρχε στην κλίμακα «Κάθε άτομο πρέπει να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τον εαυτό του ως άνδρα ή γυναίκα ανεξάρτητα από τα σεξουαλικά

⁹⁶⁶Πρβλ. T. Barros et al. 2020), op.cit.

όργανα που έχει κατά τη γέννηση» αφαιρέθηκε από την τελική ανάλυση, καθώς στην παραγοντική ανάλυση δεν εμφάνισε σημαντική φόρτιση σε κανέναν από τους παράγοντες⁹⁶⁷. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι η συγκεκριμένη διατύπωση δεν συσχετίστηκε επαρκώς με τις υπόλοιπες μεταβλητές της κλίμακας, με αποτέλεσμα να μην εντάσσεται σε κάποιον σαφή θεματικό άξονα. Πιθανή εξήγηση είναι ότι το περιεχόμενο της δήλωσης αφορά περισσότερο ζητήματα ταυτότητας φύλου και αυτοπροσδιορισμού, παρά στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους κοινωνικούς ρόλους των φύλων, οι οποίες αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα της κλίμακας.

Το score υπολογίστηκε με την κατανομή αριθμητικής αξίας στις απαντήσεις «Διαφωνώ Πολύ» (=1), «Διαφωνώ Λίγο» (=2), «Ούτε Διαφωνώ/ Ούτε Συμφωνώ \» (=3), «Συμφωνώ Λίγο» (=4), «Συμφωνώ Πολύ» (=5). Οι υψηλότερες τιμές σε αυτή την υποκλίμακα αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα συμφωνίας ως προς τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά έκφρασης φύλου των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα (βλ. Διάγραμμα). Οι τέσσερις (4) δηλώσεις της κλίμακας ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «*Ταυτότητα φύλου*» με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.71$, M. T.= 2.14 και SD= 1.05 (Πίνακας 7.9.6)

Ο Πίνακας 7.9.6 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «*Ταυτότητα φύλου*», αποτυπώνοντας τον τρόπο με τον οποίο τα συμμετέχοντα άτομα αντιλαμβάνονται κοινωνικά διαμορφωμένες πτυχές της έμφυλης ταυτότητας, όπως η εμφάνιση, η συμπεριφορά και οι κοινωνικές προσδοκίες που αποδίδονται στα φύλα.

⁹⁶⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.8 της παρούσας διατριβής

Πίνακας 7.9.6 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα «ταυτότητα φύλου»(N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για καθεμιά από τις προτάσεις του παράγοντα «Ταυτότητα φύλου»(N = 1983), Cronbach's Alpha $\alpha = 0.71$	Διαφωνώ Πολύ	Διαφωνώ Λίγο	Ούτε Διαφωνώ/Ούτε Συμφωνώ	Συμφωνώ Λίγο	Συμφωνώ Πολύ	M	SD
Τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	166 8.4%	133 6.7%	250 12.6%	294 14.8%	1140 57.5%	4.06	1.31
Τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	604 30.5%	345 17.4%	402 20.3%	306 15.4%	326 16.4%	2.70	1.45
Η χρήση μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα	513 25.9%	293 14.8%	342 17.2%	272 13.7%	563 28.4%	3.04	1.57
Η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για να είσαι άνδρας ή γυναίκα	716 36.1%	362 18.3%	425 21.4%	233 11.7%	247 12.5%	2.46	1.40

7.9.7 Ψηφιακή κοινωνικοποίηση

Ο παράγοντας «Ψηφιακή Κοινωνικοποίηση» (Πίνακας 7.9.7) αναδείχθηκε από την πενταβάθμια κλίμακα ως προς την πηγή ενημέρωσης για το φύλο. Οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να εκφράσουν το ποσοστό ενημέρωσής τους από τις πηγές «Διαδίκτυο» και «Μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram κ.λπ.)».

Το *score* υπολογίστηκε με την αντιστοίχιση αριθμητικών τιμών στις απαντήσεις «Καθόλου» =1, «Λίγο» =2, «Ούτε λίγο/ούτε πολύ» =3, «Πολύ» =4, «Πάρα πολύ» =5. Οι υψηλότερες τιμές αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα ενημέρωσης για το φύλο από τον αντίστοιχο φορέα. Οι μεταβλητές ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «Ψηφιακή Κοινωνικοποίηση» με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.80$, M = 3.45 και SD= 1.28. Τα αποτελέσματα υποδηλώνουν μέτριο προς σχετικά αυξημένο επίπεδο ενημέρωσης των εφήβων για ζητήματα φύλου, με αξιοσημείωτη διασπορά στις απαντήσεις.

Ο Πίνακας 7.9.7 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «Ψηφιακή Κοινωνικοποίηση», αποτυπώνοντας τον βαθμό επιρροής που ασκούν το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στις αντιλήψεις των εφήβων σχετικά με ζητήματα φύλου.

Πίνακας 7.9.7 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα «Ψηφιακή Κοινωνικοποίηση» (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα «Ψηφιακή Κοινωνικοποίηση» (N = 1983), Cronbach's Alpha $\alpha = 0.80$	ΚΑΘΟΛΟΥ	ΛΙΓΟ	ΟΥΤΕ ΛΙΓΟ/ΟΥΤΕ ΠΟΛΥ	ΠΟΛΥ	ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	M	SD
Το διαδίκτυο	209 10.5%	233 11.7%	377 19.0%	489 24.7%	675 34.0%	3.60	1.34
Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (facebook, instagramκλπ)	334 16.8%	303 15.3%	359 18.1%	391 19.7%	596 30.1%	3.31	1.46

7.9.8 Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης

Ο παράγοντας «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης» (Πίνακας 7.9.8) αναδείχθηκε από την πενταβάθμια κλίμακα ως προς την πηγή ενημέρωσης για το φύλο. Οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να εκφράσουν το ποσοστό ενημέρωσής τους από τις πηγές «σχολείο, εκκλησία, βιβλία».

Το *score* υπολογίστηκε με την αντιστοίχιση αριθμητικών τιμών στις απαντήσεις («Καθόλου» =1, «Λίγο» =2, «Ούτε λίγο/ούτε πολύ» =3, «Πολύ» =4, «Πάρα πολύ» =5). Οι υψηλότερες τιμές αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα ενημέρωσης για το φύλο από τον αντίστοιχο φορέα.

Οι μεταβλητές ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης» με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.58$, M = 2.43 και SD= 0.98. Τα αποτελέσματα υποδηλώνουν συνολικά χαμηλότερο προς μέτριο επίπεδο ενημέρωσης των εφήβων από τους συγκεκριμένους φορείς, καθώς η μέση τιμή (M = 2.43) βρίσκεται κάτω από το ουδέτερο σημείο της κλίμακας (3). Ο Πίνακας 7.9.8 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης», αποτυπώνοντας τον βαθμό στον οποίο το σχολείο, η εκκλησία και τα βιβλία αποτελούν φορείς ενημέρωσης των εφήβων σχετικά με ζητήματα φύλου.

Πίνακας 7.9.8 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα
«Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης (N = 1983) Cronbach's Alpha $\alpha = 0.58$	ΚΑΘΟΛΟΥ	ΛΙΓΟ	ΟΥΤΕ ΛΙΓΟ/ ΟΥΤΕ ΠΟΛΥ	ΠΟΛΥ	ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	M	SD
Το σχολείο	442 22.3%	453 22.8%	475 24.0%	365 18.4%	248 12.5%	2.76	1.32
Την εκκλησία/τον πνευματικό μου	893 45.0%	425 21.4%	296 14.9%	173 8.7%	196 9.9%	2.17	1.35
Τα βιβλία	700 35.3%	468 23.6%	393 19.8%	240 12.1%	182 9.2%	2.36	1.32

7.9.9 Επιρροή φίλων και οικογένειας

Ο παράγοντας «Επιρροή φίλων & οικογένειας» (Πίνακας 7.9.9) αναδείχθηκε από την πενταβάθμια κλίμακα ως προς την πηγή ενημέρωσης για το φύλο. Οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να εκφράσουν το ποσοστό ενημέρωσής τους από τις πηγές «γονείς, αδέρφια, φίλοι/ες».

Το *score* υπολογίστηκε με την αντιστοίχιση αριθμητικών τιμών στις απαντήσεις («Καθόλου» =1, «Λίγο» =2, «Ούτε λίγο/ούτε πολύ» =3, «Πολύ» =4, «Πάρα πολύ» =5). Οι υψηλότερες τιμές αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα ενημέρωσης για το φύλο από τον αντίστοιχο φορέα.

Οι μεταβλητές ομαδοποιήθηκαν στον παράγοντα «Επιρροή φίλων & οικογένειας» με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's Alpha $\alpha = 0.55$, M =2.47 και SD = 1.24. Τα αποτελέσματα υποδηλώνουν μέτριο προς σχετικά αυξημένο επίπεδο ενημέρωσης των εφήβων για ζητήματα φύλου, με αξιοσημείωτη διασπορά στις απαντήσεις.

Ο Πίνακας 7.9.9 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συμφωνίας για τις δηλώσεις που συγκροτούν τον παράγοντα «Επιρροή φίλων και οικογένειας», αποτυπώνοντας τον βαθμό στον οποίο οι άμεσες κοινωνικές σχέσεις των εφήβων διαμορφώνουν αντιλήψεις σχετικά με ζητήματα φύλου.

Πίνακας 7.9.9 Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα «Επιρροή φίλων & οικογένειας (N = 1983)

Συχνότητες, μέσες τιμές και τυπικές αποκλίσεις για τον παράγοντα «Επιρροή φίλων & οικογένειας (N = 1983), Cronbach's Alpha $\alpha = 0.55$	ΚΑΘΟΛΟΥ	ΛΙΓΟ	ΟΥΤΕ ΛΙΓΟ/ ΟΥΤΕ ΠΟΛΥ	ΠΟΛΥ	ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	M	SD
Τους γονείς/κηδεμόνες	222 11.2%	327 16.5%	479 24.2%	479 24.2%	476 24.0%	3.33	1.31
Τα αδέρφια (αν έχω)	737 37.2%	356 18.0%	361 18.2%	271 13.7%	258 13.0%	2.47	1.43
Τους φίλους/φίλες	281 14.2%	313 15.8%	472 23.8%	489 24.7%	428 21.6%	3.24	1.33

7.9.10 Γνώση του όρου *Αρρενωπότητα*

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των 1983 ατόμων, το 57.6% ($n = 1.143$) δήλωσε ότι γνωρίζει τι σημαίνει η έννοια της αρρενωπότητας, ενώ το 42.4% ($n = 840$) απάντησε αρνητικά. Το σημαντικό ποσοστό ατόμων που δεν γνωρίζει τον όρο καταδεικνύει την αναγκαιότητα για περαιτέρω εκπαιδευτικές δράσεις και διαλόγους που προάγουν την κατανόηση των έμφυλων ταυτοτήτων και κοινωνικών ρόλων (Πίνακας 7.9.10).

Πίνακας 7.9.10 Κατανομή του Δείγματος ως προς τη Γνώση του όρου *Αρρενωπότητα* (Masculinity, N = 1983)

ΑΡΡΕΝΩΠΟΤΗΤΑ		n	%
Valid	OXI	840	42.4
	NAI	1143	57.6
	Total	1983	100.0

7.9.11 Γνώση του όρου *Θηλυκότητα*

Στον αντίποδα, τα 1983 άτομα δήλωσαν ότι κατά 88.8% ($n = 1.761$) γνωρίζουν τι σημαίνει η έννοια της θηλυκότητας, ενώ το 11.2% ($n = 222$) απάντησε αρνητικά (Πίνακας 7.9.11).

Πίνακας 7.9.11 Κατανομή του Δείγματος ως προς τη Γνώση του όρου Θηλυκότητα (Femininity, N = 1983)

ΘΗΛΥΚΟΤΗΤΑ		n	%
Valid	OXI	222	11.2
	NAI	1761	88.8
	Total	1983	100.0

7.9.12 Αντιλήψεις για την έμφυλη ισότητα

Σύμφωνα με τις απαντήσεις στην ερώτηση 11, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων ατόμων θεωρεί ότι η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα δεν άλλαξε καθόλου (39.6%, $n = 786$). Συγκεκριμένα, το 30.6% ($n = 606$ άτομα) απάντησε ότι υπήρξε «λίγη αύξηση», ενώ μόλις το 8.8% ($n = 174$ άτομα) εκτίμησε ότι υπήρξε «μεγάλη αύξηση». Μικρότερα ποσοστά απάντησαν ότι η ισότητα μειώθηκε λίγο (12.8%, $n = 253$) ή πολύ (8.3%, $n = 164$ άτομα). Τα δεδομένα αυτά δείχνουν ότι περίπου μόνο το 40% των συμμετεχόντων ατόμων διαπιστώνει κάποια μορφή προόδου στην ισότητα φύλων στην περίοδο μετά την πανδημία (Πίνακας 7.9.12).

Πίνακας 7.9.12 Κατανομή του Δείγματος ως προς τις αντιλήψεις για την κατάσταση της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα (Situation, N = 1983)

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΜΦΥΛΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ		n	%
Valid	ΜΕΙΩΘΗΚΕ ΠΟΛΥ	164	8.3
	ΜΕΙΩΘΗΚΕ ΛΙΓΟ	253	12.8
	ΚΑΜΙΑ ΑΛΛΑΓΗ	786	39.6
	ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΛΙΓΟ	606	30.6
	ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΠΟΛΥ	174	8.8
	Total	1983	100.0

7.9.13 Αξιολόγηση της έμφυλης ισότητας

Στην ερώτηση σχετικά με το πόσο θετική ή αρνητική θεωρείται η αύξηση της έμφυλης ισότητας για την Ελλάδα μετά την πανδημία Covid-19, οι απόψεις των 1983 συμμετεχόντων ατόμων παρουσιάζουν σχετική ισορροπία. Το μεγαλύτερο ποσοστό (31.7%, $n = 628$) επέλεξε την ουδέτερη στάση (Ούτε καλό / Ούτε κακό). Οι απαντήσεις

μοιράζονται σχεδόν ισόποσα στις υπόλοιπες κατηγορίες: 17.4% (n=345) τη θεώρησαν «πολύ κακή», 16.7% (n= 332) «αρκετά κακή» (1), ενώ το 17.1% (n= 340 άτομα) τη θεώρησε «αρκετά καλή» και το 17% (n= 338) «πολύ καλή». Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, παρά την πρόοδο, η κοινωνία παραμένει διχασμένη ως προς το αν η αυξημένη ισότητα αποτελεί θετική εξέλιξη για τη χώρα (Πίνακας 7.9.13).

Πίνακας 7.9.13 Κατανομή του Δείγματος ως προς τη γνώμη για την εξέλιξη της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα (*Opinion*, N = 1983)

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ - ΕΜΦΥΛΗ ΙΣΟΤΗΤΑ		n	%
Valid	ΠΟΛΥ ΚΑΚΟ	345	17.4
	ΑΡΚΕΤΑ ΚΑΚΟ	332	16.7
	ΟΥΤΕ ΚΑΚΟ / ΟΥΤΕ ΚΑΛΟ	628	31.7
	ΑΡΚΕΤΑ ΚΑΛΟ	340	17.1
	ΠΟΛΥ ΚΑΛΟ	338	17.0
	Total	1983	100.0

7.10 Συγκριτική ανάλυση

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι συγκριτικές αναλύσεις των υποκλιμάκων που προέκυψαν από την παραγοντική ανάλυση με τους δημογραφικούς παράγοντες, με στόχο την περαιτέρω διερεύνηση των σχέσεων και παραγόντων.

Οι συγκριτικές αναλύσεις αποτελούν βασικό στάδιο μετά την παραγοντική ανάλυση, καθώς επιτρέπουν τη διερεύνηση πιθανών διαφορών στις υποκλίμακες ανάμεσα σε δημογραφικές ομάδες. Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι οι έλεγχοι διαφορών (t-test, ANOVA ή οι μη παραμετρικές εκδοχές τους) συμβάλλουν στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι παράγοντες επηρεάζονται από χαρακτηριστικά όπως φύλο, ηλικία ή κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές⁹⁶⁸. Η διαδικασία αυτή ενισχύει την ερμηνευτική ισχύ των παραγόντων και επιτρέπει την αναγνώριση συστηματικών διαφοροποιήσεων μεταξύ υποομάδων του πληθυσμού⁹⁶⁹.

⁹⁶⁸Πρβλ. A. Field (2018), op.cit.

⁹⁶⁹Πρβλ. B. G. Tabachnick & L. S. Fidell (2019), op.cit.

7.10.1 Φύλο

Τα περιγραφικά στοιχεία (Πίνακας 7.10.1.1) (M, SD) δείχνουν συστηματικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των φύλων στις περισσότερες υποκλίμακες. Τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερους μέσους όρους στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($M = 2.04$, $SD = 0.82$) και στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($M = 2.19$, $SD = 0.97$), ενώ τα κορίτσια παρουσιάζουν χαμηλότερες τιμές στις ίδιες υποκλίμακες ($M = 1.39$, $SD = 0.55$ και $M = 1.00$, $SD = 0.82$ αντίστοιχα). Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» οι μέσοι όροι είναι υψηλοί και για τα δύο φύλα, με τα αγόρια να εμφανίζουν ελαφρώς υψηλότερη τιμή ($M = 3.52$, $SD = 0.69$) σε σχέση με τα κορίτσια ($M = 3.34$, $SD = 0.49$). Αντίθετα, στις αντιλήψεις για τους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» τα κορίτσια παρουσιάζουν υψηλότερο μέσο όρο ($M = 2.55$, $SD = 0.48$) από τα αγόρια ($M = 2.31$, $SD = 0.69$).

Στην «Αυτονομία και ισότητα» οι μέσοι όροι είναι παρόμοιοι για αγόρια ($M = 3.61$, $SD = 0.72$) και κορίτσια ($M = 3.65$, $SD = 0.62$). Στην «Ταυτότητα φύλου» τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερες τιμές ($M = 2.62$, $SD = 1.03$) από τα κορίτσια ($M = 1.64$, $SD = 0.76$). Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» τα κορίτσια παρουσιάζουν ελαφρώς υψηλότερο μέσο όρο ($M = 3.54$, $SD = 1.23$) από τα αγόρια ($M = 3.40$, $SD = 1.30$). Τέλος, στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» οι μέσοι όροι είναι σχεδόν ταυτόσημοι μεταξύ των φύλων (αγόρια: $M = 2.45$, $SD = 1.03$, κορίτσια: $M = 2.42$, $SD = 0.91$), ενώ στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων» τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερη τιμή ($M = 2.98$, $SD = 1.17$) από τα κορίτσια ($M = 1.97$, $SD = 1.09$).

Για τη διερεύνηση της επίδρασης του φύλου (Αγόρι, Κορίτσι, ΔΕΝΑ, Άλλο) στις εννέα υποκλίμακες πραγματοποιήθηκε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA). Ο έλεγχος Box's M (Πίνακας 7.10.1.2) ήταν στατιστικά σημαντικός ($\text{Box's } M = 1051.52$, $p < 0.001$), γεγονός αναμενόμενο λόγω της ακραίας ανισότητας στο μέγεθος των ομάδων φύλου. Επομένως, για την προστασία από παραβιάσεις της ομοιογένειας των διακυμάνσεων, η ερμηνεία βασίστηκε στον πιο ανθεκτικό δείκτη Pillai's Trace.

Το πολυμεταβλητό αποτέλεσμα έδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση του φύλου στις υποκλίμακες, Pillai's Trace = 0.403, $F(27,5919) = 34.006$, $p < 0.001$. Ωστόσο, τα ευρήματα που αφορούν τις κατηγορίες «Δεν Επιθυμώ Να Απαντήσω» (ΔΕΝΑ) και «Άλλο» θα πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεών τους ($n < 50$) (Πίνακας 7.10.1.3).

Το Levene's Test ήταν στατιστικά σημαντικό για όλες τις υποκλίμακες ($p < .001$), επομένως εφαρμόστηκε Welch ANOVA (Πίνακας 7.10.1.4). Στις οκτώ από τις εννέα υποκλίμακες εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ($p < .05$), με εξαίρεση τους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» ($p = .900$). Για τις υποκλίμακες με σημαντικές διαφορές πραγματοποιήθηκαν post hoc συγκρίσεις Games–Howell (Πίνακας 7.10.1.5).

Η ανάλυση Welch ANOVA πραγματοποιήθηκε λόγω παραβίασης της ομοιογένειας των διακυμάνσεων, όπως έδειξε ο έλεγχος Levene (Sig. $< .001$ για όλες τις υποκλίμακες). Τα αποτελέσματα του Welch έδειξαν ότι στις περισσότερες υποκλίμακες υπήρξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων φύλου. Η εφαρμογή της Welch ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων φύλου στις οκτώ από τις εννέα υποκλίμακες.

Στην υποκλίμακα «Πατριαρχικά στερεότυπα» καταγράφηκε σημαντική επίδραση (Welch $F(3, 71.568) = 152.170$, $p < .001$), με τις post hoc συγκρίσεις να δείχνουν ότι τα κορίτσια διαφέρουν σημαντικά από αγόρια ($p < .001$), «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($p < .001$) και «Άλλο» ($p < .001$). Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» η επίδραση ήταν επίσης ισχυρή (Welch $F(3, 72.193) = 277.517$, $p < .001$), με τα κορίτσια να διαφοροποιούνται σημαντικά από αγόρια ($p < .001$), «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($p < .001$) και «Άλλο» ($p < .001$).

Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» παρατηρήθηκε σημαντική επίδραση (Welch $F(3, 71.558) = 15.151$, $p < .001$), με τα post hoc Games–Howell να δείχνουν σημαντική διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ($p < .001$). Στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» η επίδραση ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(3, 71.541) = 24.532$, $p < .001$), με τα post hoc Games–Howell να δείχνουν σημαντική διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ($p < .001$).

Για την «Αυτονομία και ισότητα» καταγράφηκε στατιστικά σημαντική επίδραση (Welch $F(3, 71.850) = 4.415$, $p = .007$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μόνο μεταξύ των κοριτσιών και της ομάδας «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($MD = 0.397$, $p = .037$, 95% CI [0.018, 0.777]), ενώ τα υπόλοιπα ζεύγη συγκρίσεων δεν ήταν στατιστικά σημαντικά.

Στην «Ταυτότητα φύλου» η επίδραση ήταν έντονη (Welch $F(3, 71.907) = 190.532$, $p < .001$), με τα κορίτσια να διαφέρουν σημαντικά από όλες τις άλλες ομάδες: αγόρια ($p < .001$), «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($p < .001$), «Άλλο» ($p < .001$).

Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική επίδραση (Welch $F(3, 72.455) = 5.184$, $p = .003$), με τα post hoc Games–Howell να δείχνουν σημαντική διαφορά μεταξύ κοριτσιών και της ομάδας «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($p = .036$).

Αντίθετα, στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» δεν εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική επίδραση (Welch $F(3, 72.241) = 0.194$, $p = .900$), επιβεβαιώνοντας την απουσία διαφοροποιήσεων. Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» καταγράφηκε ισχυρή επίδραση (Welch $F(3, 72.339) = 124.846$, $p < .001$), με τα κορίτσια να διαφέρουν από αγόρια ($p < .001$), «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($p = .009$) και «Άλλο» ($p = .035$).

Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell που παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.10.1.5 ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων φύλου σε αρκετές υποκλίμακες. Οι πιο συστηματικές και σαφείς διαφοροποιήσεις παρατηρήθηκαν μεταξύ αγοριών και κοριτσιών: τα αγόρια παρουσίασαν υψηλότερες μέσες τιμές στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($MD = 0.66$, 95% CI [0.57, 0.74], $p < .001$), στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($MD = 1.19$, 95% CI [1.09, 1.30], $p < .001$), στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» ($MD = 0.18$, 95% CI [0.11, 0.25], $p < .001$) και στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων» ($MD = 1.01$, 95% CI [0.87, 1.14], $p < .001$), ενώ παρουσίασαν χαμηλότερη μέση τιμή στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» ($MD = -0.24$, 95% CI [-0.31, -0.17], $p < .001$) και υψηλότερη στην «Ταυτότητα φύλου» ($MD = 0.98$, 95% CI [0.88, 1.09], $p < .001$).

Αντίθετα, ορισμένες διαφορές που αφορούν τις ομάδες «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» και «Άλλο», αν και στατιστικά σημαντικές, συνοδεύονται από διαστήματα εμπιστοσύνης που προσεγγίζουν το μηδέν, όπως στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($p = .039$, 95% CI [0.02, 0.88]), στην «Αυτονομία & ισότητα» ($p = .037$, 95% CI [0.02, 0.78]) και στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» ($p = .036$, 95% CI [0.03, 1.33]). Ως εκ τούτου, οι τελευταίες διαφοροποιήσεις θα πρέπει να ερμηνεύονται με μεγαλύτερη επιφύλαξη, ενώ οι διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών εμφανίζονται σαφέστερες και περισσότερο σταθερές.

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το φύλο διαφοροποιεί σημαντικά τις οκτώ από τις εννέα υποκλίμακες, με μοναδική εξαίρεση τους «Παραδοσιακούς φορείς Κοινωνικοποίησης». Οι σαφέστερες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται κυρίως μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερες τιμές στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», στην «Ταυτότητα φύλου» και στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων», ενώ στα «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» τα κορίτσια παρουσιάζουν υψηλότερη μέση τιμή από τα αγόρια. Στην «Αυτονομία και ισότητα» οι μέσες τιμές αγοριών και κοριτσιών είναι ιδιαίτερα κοντινές, ενώ οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις αφορούν επιμέρους συγκρίσεις με τις μικρότερες ομάδες φύλου. Οι διαφοροποιήσεις που αφορούν τις ομάδες «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» και «Άλλο» θα πρέπει να ερμηνεύονται με μεγαλύτερη επιφύλαξη, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης προσεγγίζουν το μηδέν. Τέλος, στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» οι μέσες τιμές αγοριών και κοριτσιών είναι σχεδόν ταυτόσημες και δεν εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων φύλου.

Πίνακας 7.10.1.1 Περιγραφικά Στατιστικά Παρατίθενται οι μέσοι όροι *M* και οι τυπικές αποκλίσεις (*SD*) στις παρενθέσεις για κάθε υποκλίμακα ανά φύλο (*N*=1983).

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	ΑΓΟΡΙ n=927	ΚΟΡΙΤΣΙ n=988	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ n=46	ΑΛΛΟ n=22	Total 1983
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	2.04 (0.82)	1.39 (0.55)	2.33 (1.13)	2.96 (1.26)	1.73 (0.80)
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	2.19 (0.97)	1.00 (0.82)	1.74 (1.08)	2.34 (1.34)	1.59 (1.08)
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.52 (0.69)	3.34 (0.49)	3.27 (0.92)	3.75 (1.32)	3.43 (0.62)
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.31 (0.69)	2.55 (0.48)	2.51 (0.98)	2.44 (1.16)	2.44 (0.62)
5. Αυτονομία και ισότητα	3.61 (0.72)	3.65 (0.62)	3.25 (0.96)	3.08 (1.21)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.62 (1.03)	1.64 (0.76)	2.52 (1.26)	3.21 (1.37)	2.14 (1.05)
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.40 (1.30)	3.54 (1.23)	2.86 (1.64)	2.86 (1.48)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.45 (1.03)	2.42 (0.91)	2.41 (1.26)	2.35 (1.30)	2.43 (0.98)
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.98 (1.17)	1.97 (1.09)	2.64 (1.34)	2.97 (1.58)	2.47 (1.24)

Πίνακας 7.10.1.2 Box's Test of Equality of Covariance Matrices

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
1051.519	7.147	135	17245.838	<.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + gender				

Πίνακας 7.10.1.3 Multivariate Tests (Pillai's Trace)

Multivariate Tests ^a						
Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
gender	Pillai'sTrace	0.403	34.006	27.000	5919.000	<0.001
a. Design: Intercept + gender						

Πίνακας 7.10.1.4 Levene's Test of Equality of Error Variances and Welch ANOVA

	Levene F	df1	df2	p.	Welch	df1	df2	p
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	95.903	3	1979	< .001	152.170	3	71.568	< .001
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	12.654	3	1979	< .001	277.517	3	72.193	< .001
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	45.965	3	1979	< .001	15.151	3	71.558	< .001
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	44.985	3	1979	< .001	24.532	3	71.541	< .001
5.Αυτονομία και ισότητα	21.391	3	1979	< .001	4.415	3	71.850	.007
6. Ταυτότητα φύλου	42.148	3	1979	<.001	190.532	3	71.907	<.001
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	7.540	3	1979	<.001	5.184	3	72.455	.003
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	10.030	3	1979	<.001	.194	3	72.241	.900
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	6.694	3	1979	<.001	124.846	3	72.339	<.001

Πίνακας 7.10.1.5 Αποτελέσματα των *post hoc* συγκρίσεων Games–Howell για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων φύλου στις υποκλίμακες. Παρουσιάζονται μόνο τα ζεύγη με $p < .05$.

Games–Howell	(I) ΦΥΛΟ	(J) ΦΥΛΟ	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ	.65750*	<.001	0.5749	0.7401
		ΑΛΛΟ	-.91546*	.014	-1.6719	-0.1590
	ΚΟΡΙΤΣΙ	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	-.94425*	<.001	-1.3925	-0.4960
		ΑΛΛΟ	-1.57296*	<.001	-2.3279	-0.8180
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ	1.19393*	<.001	1.0878	1.3001
		ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	.45024*	.039	0.0164	0.8841
	ΚΟΡΙΤΣΙ	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	-.74368*	<.001	-1.1752	-0.3121
		ΑΛΛΟ	-1.34560*	<.001	-2.1501	-0.5411
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ	.18226*	<.001	0.1114	0.2531
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ	-.23701*	<.001	-0.3074	-0.1666

5. Αυτονομία & ισότητα	ΚΟΡΙΤΣΙ	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	.39723*	.037	0.0178	0.7766
6. Ταυτότητα φύλου	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ	.98346*	<.001	0.8762	1.0907
	ΚΟΡΙΤΣΙ	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	-.88240*	<.001	-1.3840	-0.3808
		ΑΛΛΟ	-1.57278*	<.001	-2.3915	-0.7541
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	ΚΟΡΙΤΣΙ	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	.68280*	.036	0.0325	1.3331
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ	1.00609*	<.001	0.8730	1.1392
	ΚΟΡΙΤΣΙ	ΔΕΝ ΕΠΙΘΥΜΩ ΝΑ ΑΠΑΝΤΗΣΩ	-.66535*	.009	-1.1995	-0.1312
		ΑΛΛΟ	-.99736*	.035	-1.9377	-.0571

Σημείωση. MD = Mean Difference (διαφορά μέσων). CI = Confidence Interval (διάστημα εμπιστοσύνης). Οι συγκρίσεις είναι στατιστικά σημαντικές στο επίπεδο $p < .05$.

7.10.2 Ηλικία

Οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις δείχνουν ότι η ηλικία σχετίζεται με διαφοροποιήσεις στις περισσότερες υποκλίμακες (Πίνακας 7.10.2.1).

Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» οι υψηλότερες τιμές εμφανίζονται στις ηλικίες 13 ($M = 1.95$, $SD = 0.78$) και 18 ετών ($M = 1.92$, $SD = 1.08$), ενώ οι χαμηλότερες στις ηλικίες 16 και 17 ετών ($M = 1.63$, $SD = 0.75$ και $M = 1.62$, $SD = 0.84$, αντίστοιχα). Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» οι ηλικίες 13–15 παρουσιάζουν παρόμοιες τιμές (M από 1.64 σε 1.68, SD από 1.02 σε 1.04), οι οποίες μειώνονται στα 16 και 17 έτη ($M = 1.52$, $SD = 1.14$ και $M = 1.39$, $SD = 1.11$), ενώ αυξάνονται ξανά στα 18 έτη ($M = 1.66$, $SD = 1.29$). Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» παρατηρείται σταδιακή μείωση από τα 13 έως τα 17 έτη (M 3.51 σε 3.29, SD από 0.68 σε 0.64), με μικρή άνοδο στα 18 έτη ($M = 3.44$, $SD = 0.88$). Στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» οι μέσοι όροι παραμένουν σχετικά σταθεροί σε όλες τις ηλικίες (M από 2.37 έως 2.48, SD από 0.58 έως 0.83). Στην «Αυτονομία και ισότητα» οι τιμές αυξάνονται από τα 13 έως τα 16 έτη (M από 3.48 σε 3.70, SD από 0.71 σε 0.63), μειώνονται στα 17 ($M = 3.63$, $SD = 0.72$) και εμφανίζουν χαμηλότερη τιμή στα 18 έτη ($M = 3.38$, $SD = 0.94$). Στην «Ταυτότητα φύλου» παρατηρείται σταδιακή μείωση από τα 13 έως τα 17 έτη (M από 2.32 σε 2.01, SD από 1.01 σε 1.09), με άνοδο στα 18 έτη ($M = 2.22$, $SD = 1.24$). Στην

«Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» οι μέσοι όροι αυξάνονται από τα 13 έως τα 16 έτη (M από 3.19 σε 3.68, SD από 1.28 σε 1.24), μειώνονται στα 17 ($M = 3.52$, $SD = 1.30$) και διαμορφώνονται σε 3.40 στα 18 έτη ($SD = 1.46$). Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» οι τιμές γενικά μειώνονται από τα 13 έως τα 17 έτη (M από 2.58 σε 2.25, SD από 1.01 σε 0.96), με ενδιάμεσες μικρές διακυμάνσεις και μικρή άνοδο στα 18 έτη ($M = 2.37$, $SD = 1.23$). Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» παρατηρείται γενικά χαμηλότερη τιμή στις μεγαλύτερες ηλικίες, από $M = 2.56$ στα 13 έτη σε $M = 2.23$ στα 18 έτη, με μικρές ενδιάμεσες διακυμάνσεις (SD από 1.18 σε 1.33) (Πίνακας 7.10.2.1).

Η MANOVA (Πίνακας 7.10.2.3) έδειξε ότι η ηλικία έχει στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση στις εννέα υποκλίμακες (Pillai's Trace = .086, $F(45, 9865) = 3.836$, $p < .001$). Ο έλεγχος Box's M ήταν επίσης στατιστικά σημαντικός (Box's $M = 468.393$, $p < .001$) (Πίνακας 7.10.2.2), γεγονός που υποδεικνύει ανομοιογένεια πινάκων συνδιακύμανσης. Λόγω της παραβίασης αυτής, η ερμηνεία της πολυμεταβλητής επίδρασης βασίζεται στο Pillai's Trace, το οποίο θεωρείται πιο ανθεκτικό σε παραβιάσεις των σχετικών προϋποθέσεων.

Το Levene's Test (Πίνακας 7.10.2.4) ήταν στατιστικά σημαντικό σε οκτώ από τις εννέα υποκλίμακες, με τιμές $F(5, 1977) = 4.574$, $p < .001$ για τα «Πατριαρχικά στερεότυπα», $F(5, 1977) = 3.935$, $p = .001$ για τις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», $F(5, 1977) = 5.163$, $p < .001$ για τους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», $F(5, 1977) = 3.044$, $p = .010$ για τους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους», $F(5, 1977) = 5.181$, $p < .001$ για την «Αυτονομία και ισότητα», $F(5, 1977) = 2.274$, $p = .045$ για την «Ταυτότητα φύλου», $F(5, 1977) = 2.237$, $p = .048$ για την «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» και $F(5, 1977) = 4.741$, $p < .001$ για τους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης». Μόνο στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» ο Levene δεν ήταν σημαντικός ($F(5, 1977) = 1.841$, $p = .102$). Για τον λόγο αυτό εφαρμόστηκε Welch ANOVA στις οκτώ υποκλίμακες με παραβίαση ομοιογένειας των διακυμάνσεων και κλασικό ANOVA στην ένατη.

Για τα «Πατριαρχικά στερεότυπα» η Welch ANOVA έδειξε στατιστικά σημαντική επίδραση της ηλικίας (Welch $F(5, 556.400) = 8.406$, $p < .001$). Τα post hoc

Games–Howell έδειξαν ότι η ηλικία 13 είχε σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις ηλικίες 14 ($p = .010$), 15 ($p < .001$), 16 ($p < .001$) και 17 ($p < .001$). Η ηλικία 15 είχε επίσης υψηλότερες τιμές από τις ηλικίες 16 ($p < .001$) και 17 ($p < .001$). Η ηλικία 18 δεν διέφερε σημαντικά από καμία άλλη ηλικία ($p > .05$) (Πίνακας 7.10.2.5). Τα αντίστοιχα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των σημαντικών διαφορών δεν περιλαμβάνουν την τιμή μηδέν, επιβεβαιώνοντας τη στατιστική σημαντικότητα των συγκεκριμένων συγκρίσεων.

Για τις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», η Welch ANOVA ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(5, 560.615) = 3.564$, $p = .004$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν ότι η ηλικία 17 είχε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τις ηλικίες 13 ($p = .009$), 14 ($p = .008$) και 15 ($p = .021$). Δεν εντοπίστηκαν άλλες σημαντικές διαφορές (Πίνακας 7.11.2.5). Και στις τρεις σημαντικές συγκρίσεις τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης δεν περιλαμβάνουν το μηδέν.

Για τον παράγοντα «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι», η Welch ANOVA έδειξε σημαντική επίδραση της ηλικίας (Welch $F(5, 552.685) = 5.815$, $p < .001$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν ότι οι ηλικίες 13 και 14 είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις ηλικίες 16 ($p = .034$ και $p = .024$ αντίστοιχα) και 17 ($p < .001$ και $p < .001$ αντίστοιχα). Η ηλικία 17 είχε επίσης χαμηλότερες τιμές από την ηλικία 15 ($p = .004$) (Πίνακας 7.11.2.5). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των παραπάνω σημαντικών διαφορών δεν περιλαμβάνουν το μηδέν.

Στον παράγοντα «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» η Welch ANOVA δεν ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(5, 556.738) = 1.190$, $p = .313$). Δεν εντοπίστηκαν διαφοροποιήσεις μεταξύ ηλικιών (Πίνακας 7.10.2.5).

Στην «Αυτονομία και ισότητα» η Welch ANOVA ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(5, 554.866) = 5.650$, $p < .001$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν ότι οι ηλικίες 15 και 16 είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από την ηλικία 13 ($p = .001$ και $p < .001$ αντίστοιχα). Η ηλικία 16 είχε επίσης υψηλότερες τιμές από την ηλικία 18 ($p = .047$) (Πίνακας 7.10.2.5). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης και για τις τρεις σημαντικές συγκρίσεις δεν περιλαμβάνουν το μηδέν.

Στην «Ταυτότητα φύλου» Η Welch ANOVA ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(5, 560.076) = 3.883$, $p = .002$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν ότι οι ηλικίες 16 και 17 είχαν σημαντικά χαμηλότερες τιμές από την ηλικία 13 ($p = .004$ και $p = .002$ αντίστοιχα) (Πίνακας 7.10.2.5). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των δύο συγκρίσεων δεν περιλαμβάνουν το μηδέν.

Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» Η Welch ANOVA ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(5, 560.513) = 6.333$, $p < .001$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν ότι η ηλικία 13 είχε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τις ηλικίες 15 ($p = .013$), 16 ($p < .001$) και 17 ($p = .016$). Η ηλικία 14 είχε επίσης χαμηλότερες τιμές από την ηλικία 16 ($p = .003$) (Πίνακας 7.10.2.5). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης όλων των σημαντικών συγκρίσεων δεν περιλαμβάνουν το μηδέν.

Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» η Welch ANOVA ήταν στατιστικά σημαντική (Welch $F(5, 559.034) = 3.870$, $p = .002$). Τα post hoc Games–Howell έδειξαν ότι η ηλικία 17 είχε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τις ηλικίες 13 ($p < .001$) και 14 ($p = .038$) (Πίνακας 7.10.2.5). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των δύο συγκρίσεων δεν περιλαμβάνουν το μηδέν.

Αναφορικά με τον παράγοντα «Επιρροή οικογένειας και φίλων», το κλασικό ANOVA ήταν στατιστικά σημαντικό ($F(5, 1977) = 3.769$, $p = .002$). Τα post hoc Tukey έδειξαν ότι η ηλικία 17 είχε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τις ηλικίες 13 ($p = .018$), 14 ($p = .006$) και 15 ($p = .022$) (Πίνακας 7.10.2.5). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των τριών σημαντικών συγκρίσεων δεν περιλαμβάνουν το μηδέν: 13–17 [0.0327, 0.5936], 14–17 [0.0644, 0.6228] και 15–17 [0.0242, 0.5381].

Γενικά, η ηλικία είχε στατιστικά σημαντική επίδραση και στις εννέα υποκλίμακες, με διαφοροποιήσεις μεταξύ συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων όπως έδειξε η MANOVA με το Pillai's Trace. Σε επίπεδο επιμέρους υποκλιμάκων, στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ ηλικιακών ομάδων εντοπίστηκαν σε οκτώ από τις εννέα υποκλίμακες, ενώ στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» δεν διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Παρατηρείται ότι οι μικρότερες ηλικίες (13–14 ετών) εμφανίζουν υψηλότερες τιμές σε υποκλίμακες που σχετίζονται με παραδοσιακά στερεότυπα και οικογενειακή επιρροή ιδίως στα «Πατριαρχικά

στερεότυπα», στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» και στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης». Αντίθετα, οι μεγαλύτερες ηλικίες (15–16 ετών) τείνουν να υιοθετούν πιο ισότιμες και ανεξάρτητες αντιλήψεις, όπως φαίνεται στις υποκλίμακες «Αυτονομία και ισότητα» και «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση». Η ηλικία 17 εμφανίζει συστηματικά χαμηλότερες τιμές σε αρκετές υποκλίμακες, με τις διαφορές να είναι στατιστικά σημαντικές σε συγκεκριμένες συγκρίσεις, ενώ στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» παρουσιάζει σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τις ηλικίες 13, 14 και 15. Η ηλικία 18 εμφανίζει μεγαλύτερη διακύμανση στους μέσους όρους και στις τυπικές αποκλίσεις, χωρίς όμως να προκύπτουν στατιστικά σημαντικές διαφορές από τις άλλες ηλικιακές ομάδες στις post hoc συγκρίσεις. Συνεπώς, τα περιγραφικά μοτίβα δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται ως γραμμική ηλικιακή τάση, καθώς οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις αφορούν συγκεκριμένα ζεύγη ηλικιών.

Πίνακας 7.10.2.1 Περιγραφικά Στατιστικά. Παρατίθενται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για κάθε υποκλίμακα ανά Ηλικία (N=1983).

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	13 n=333	14 n=339	15 n=502	16 n=424	17 n=304	18 n=81	Total 1983
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	1.95 (0.78)	1.75 (0.74)	1.71 (0.79)	1.63 (0.75)	1.62 (0.84)	1.92 (1.08)	1.73 (0.80)
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.68 (1.03)	1.68 (1.02)	1.64 (1.04)	1.52 (1.14)	1.39 (1.11)	1.66 (1.29)	1.59 (1.08)
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.51 (0.68)	3.51 (0.60)	3.45 (0.55)	3.37 (0.60)	3.29 (0.64)	3.44 (0.88)	3.43 (0.62)
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.37 (0.62)	2.41 (0.62)	2.44 (0.58)	2.48 (0.61)	2.45 (0.65)	2.45 (0.83)	2.44 (0.62)
5. Αυτονομία και ισότητα	3.48 (0.71)	3.59 (0.66)	3.67 (0.66)	3.70 (0.63)	3.63 (0.72)	3.38 (0.94)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.32 (1.01)	2.17 (1.04)	2.13 (1.01)	2.05 (1.04)	2.01 (1.09)	2.22 (1.24)	2.14 (1.05)
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.19 (1.28)	3.33 (1.31)	3.49 (1.21)	3.68 (1.24)	3.52 (1.30)	3.40 (1.46)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.58 (1.01)	2.46 (0.87)	2.42 (0.93)	2.45 (1.04)	2.25 (0.96)	2.37 (1.23)	2.43 (0.99)
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.56 (1.18)	2.59 (1.23)	2.52 (1.21)	2.48 (1.31)	2.24 (1.24)	2.23 (1.33)	2.47 (1.24)

Πίνακας 7.10.2.2 *Box's Test of Equality of Covariance Matrices*

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
468.393	2.048	225	727499.477	<0.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + age				

Πίνακας 7.11.2.3 *Multivariate Tests (Pillai's Trace)*

Multivariate Tests ^a						
Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
age	Pillai's Trace	0.086	3.836	45.000	9865.000	<0.001
a. Design: Intercept + age						

Πίνακας 7.10.2.4 *Levene's Test of Equality of Error Variances, Welch ANOVA & ANOVA*

	Levene F	df1	df2	p.	Welch	df1	df2	p
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	4.574	5	1977	<.001	8.406	5	556.400	<.001
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	3.935	5	1977	.001	3.564	5	560.615	.004
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	5.163	5	1977	<.001	5.815	5	552.685	<.001
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	3.044	5	1977	.010	1.190	5	555.738	.313
5. Αυτονομία και ισότητα	5.181	5	1977	<.001	5.650	5	554.866	<.001
6. Ταυτότητα φύλου	2.274	5	1977	.045	3.883	5	560.076	.002
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	2.237	5	1977	.048	6.333	5	560.513	<.001
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	4.741	5	1977	<.001	3.870	5	559.034	.002
					ANOVA			
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	1.841	5	1977	.102	3.769	5	1977	.002

Πίνακας 7.10.2.5 Αποτελέσματα των *post hoc* συγκρίσεων Games–Howell και TUKEY για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ηλικιακών ομάδων στις υποκλίμακες. Παρουσιάζονται μόνο τα ζεύγη με $p < .05$.

Games–Howell	(I) ΗΛΙΚΙΑ	(J) ΗΛΙΚΙΑ	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	13	14	.19782*	.010	.0303	.3654
		15	.23598*	<.001	.0779	.3940
		16	.32264*	<.001	.1620	.4833
		17	.32592*	<.001	.1416	.5103
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	13	17	.28927*	.009	.0463	.5323
	14	17	.29246*	.008	.0510	.5339
	15	17	.24862*	.021	.0229	.4743
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	13	16	.14151*	.034	.0066	.2765
		17	.21762*	<.001	.0688	.3664
	14	16	.13541*	.024	.0107	.2601
		17	.21152*	<.001	.0719	.3511
	15	17	.15916*	.004	.0333	.2850
	16	13	-.14151*	.034	-.2765	-.0066
		14	-.13541*	.024	-.2601	-.0107
5. Αυτονομία και ισότητα	13	15	-.18954*	.001	-.3281	-.0510
		16	-.21463*	<.001	-.3553	-.0740
	16	18	.31892*	.047	.0024	.6355
6. Ταυτότητα φύλου	13	16	.27358*	.004	.0597	.4874
		17	.31574*	.002	.0776	.5539
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	13	15	-.29386*	.013	-.5477	-.0400
		16	-.48469*	<.001	-.7493	-.2201
		17	-.33248*	.016	-.6255	-.0394
	14	16	-.34503*	.003	-.6109	-.0792
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	13	17	.333*	<.001	.11	.56
	14	17	.215*	.038	.01	.42
Tukey HSD						
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	13	17	0.31314	.018	0.0327	0.5936
	14	17	0.34360	.006	0.0644	0.6228
	15	17	0.28115	.022	0.0242	0.5381

Σημείωση. MD = Mean Difference (διαφορά μέσων). CI = Confidence Interval (διάστημα εμπιστοσύνης). Οι συγκρίσεις είναι στατιστικά σημαντικές στο επίπεδο $p < .05$.

7.10.3 Τύπος Σχολείου

Για τη διερεύνηση πιθανών διαφορών στις εξεταζόμενες διαστάσεις ως προς τον τύπο σχολείου, οι αρχικές κατηγορίες σχολικής φοίτησης συμπύχθηκαν σε τρεις ευρύτερες ομάδες: Γενική Εκπαίδευση (Ημερήσιο Γυμνάσιο, Ημερήσιο ΓΕΛ και Εσπερινό Γυμνάσιο με Λ.Τ., $n = 1824$), Επαγγελματική Εκπαίδευση (Ημερήσιο και Εσπερινό ΕΠΑΛ, $n = 81$) και Λοιπά σχολεία (Μουσικό, Καλλιτεχνικό και Ιδιωτικό σχολείο, $n = 78$) (Πίνακας 7.10.3.1). Η σύμπτυξη των κατηγοριών κρίθηκε αναγκαία λόγω του ιδιαίτερα μικρού αριθμού παρατηρήσεων σε ορισμένες αρχικές κατηγορίες, ο οποίος θα περιορίζει τη στατιστική ισχύ και την αξιοπιστία των πολυμεταβλητών συγκρίσεων.

Η πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA) έδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση του τύπου σχολείου στις εξεταζόμενες διαστάσεις, Pillai's Trace = 0.073, $F(18, 3946) = 8.321$, $p < .001$ (Πίνακας 7.10.3.3). Δεδομένου ότι ο έλεγχος του Box's M = 344.195 ήταν στατιστικά σημαντικός ($p < .001$) (Πίνακας 7.10.3.2), για την αξιολόγηση της πολυμεταβλητής επίδρασης δόθηκε έμφαση στον δείκτη Pillai's Trace, ο οποίος είναι καταλληλότερος σε συνθήκες παραβίασης της υπόθεσης ισότητας των πινάκων συνδιακύμανσης.

Οι μέσοι όροι των τριών ομάδων παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.10.3.1. Σε γενικές γραμμές, η ομάδα της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης παρουσίασε υψηλότερες μέσες τιμές στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($M = 2.33$, $SD = 1.01$), στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($M = 2.55$, $SD = 1.00$), στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» ($M = 3.63$, $SD = 0.97$), στην «Ταυτότητα φύλου» ($M = 2.97$, $SD = 1.25$) και στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» ($M = 3.11$, $SD = 1.28$). Αντίθετα, η ομάδα «Λοιπά» παρουσίασε χαμηλότερες μέσες τιμές στις περισσότερες από τις παραπάνω διαστάσεις. Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», η υψηλότερη μέση τιμή παρατηρήθηκε στη Γενική Εκπαίδευση ($M = 3.48$, $SD = 1.28$), ενώ στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» υψηλότερη ήταν η μέση τιμή της ομάδας «Λοιπά» ($M = 2.61$, $SD = 0.73$). Στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων», η υψηλότερη μέση τιμή καταγράφηκε στη Γενική Εκπαίδευση ($M = 3.63$, $SD = 0.67$).

Σε επίπεδο επιμέρους εξαρτημένων μεταβλητών, επειδή η υπόθεση ομοιογένειας των διακυμάνσεων παραβιαζόταν σε πέντε διαστάσεις, συγκεκριμένα στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» (Levene $F(2, 1980) = 11.943, p < .001$), στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» (Levene $F(2, 1980) = 19.151, p < .001$), στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» (Levene $F(2, 1980) = 10.575, p < .001$), στην «Αυτονομία και ισότητα» (Levene $F(2, 1980) = 5.824, p = .003$) και στην «Ταυτότητα φύλου» (Levene $F(2, 1980) = 5.761, p = .003$) (Πίνακας 7.10.3.4), για τις συγκεκριμένες διαστάσεις χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος Welch και, για τις post-hoc συγκρίσεις, ο Games–Howell. Στατιστικά σημαντικές διαφορές καταγράφηκαν στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», Welch $F(2, 109.588) = 14.994, p < .001$, στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», Welch $F(2, 110.524) = 8.425, p < .001$, στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους», Welch $F(2, 109.810) = 3.838, p = .024$, στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων», Welch $F(2, 110.763) = 3.741, p = .027$, και στην «Ταυτότητα φύλου», Welch $F(2, 110.891) = 19.542, p < .001$ (Πίνακας 7.10.3.4).

Οι post-hoc συγκρίσεις Games–Howell (Πίνακας 7.10.3.5) έδειξαν ότι στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» η Επαγγελματική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή από τη Γενική Εκπαίδευση ($MD = 0.625, p < .001$) και από την ομάδα «Λοιπά» ($MD = 0.659, p < .001$), ενώ η Γενική Εκπαίδευση και η ομάδα «Λοιπά» δεν διέφεραν σημαντικά ($p = .958$). Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», η Γενική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή από την ομάδα «Λοιπά» ($MD = 0.263, p = .001$), και η Επαγγελματική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή από την ομάδα «Λοιπά» ($MD = 0.459, p = .001$). Στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους», η μόνη σημαντική διαφορά εντοπίστηκε μεταξύ Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και «Λοιπών» ($MD = -0.352, p = .018$), με υψηλότερη μέση τιμή στην ομάδα «Λοιπά». Στην Ταυτότητα φύλου, η Επαγγελματική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή τόσο από τη Γενική Εκπαίδευση ($MD = 0.859, p < .001$) όσο και από την ομάδα «Λοιπά» ($MD = 1.027, p < .001$).

Για την Αυτονομία και ισότητα φύλων, παρότι ο Welch ήταν στατιστικά σημαντικός ($p = .027$), καμία από τις επιμέρους συγκρίσεις Games–Howell δεν έφτασε το επίπεδο σημαντικότητας του 0.05 (Πίνακας 7.10.3.5). Επομένως, η

διαφορά αφορά το συνολικό αποτέλεσμα μεταξύ των τριών ομάδων, χωρίς να τεκμηριώνεται συγκεκριμένο ζεύγος ομάδων ως στατιστικά διαφορετικό.

Για τις υπόλοιπες διαστάσεις, στις οποίες η υπόθεση ομοιογένειας των διακυμάνσεων δεν παραβιαζόταν, χρησιμοποιήθηκε η κλασική μονοπαραγοντική ANOVA και, όπου απαιτήθηκε, το Tukey (Πίνακας 7.10.3.5). Στατιστικά σημαντικές διαφορές παρατηρήθηκαν στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», $F(2, 1980) = 40.070$, $p < .001$, στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», $F(2, 1980) = 7.284$, $p < .001$, στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης», $F(2, 1980) = 9.969$, $p < .001$, και στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων», $F(2, 1980) = 21.706$, $p < .001$.

Οι συγκρίσεις Tukey (Πίνακας 7.10.3.5) έδειξαν ότι στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» όλα τα ζεύγη ομάδων διέφεραν σημαντικά, με υψηλότερη μέση τιμή στην Επαγγελματική Εκπαίδευση ($M = 2.55$) και χαμηλότερη στην ομάδα «Λοιπά» ($M = 1.15$). Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», η Γενική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή από την Επαγγελματική Εκπαίδευση $MD = 0.552$, $p < .001$, ενώ η Επαγγελματική Εκπαίδευση διέφερε επίσης από την ομάδα «Λοιπά» ($MD = -0.504$, $p = .035$). Δεν διαπιστώθηκε διαφορά μεταξύ Γενικής Εκπαίδευσης και «Λοιπών» ($p = .941$). Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης», η Γενική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή από την Επαγγελματική Εκπαίδευση ($MD = 0.469$, $p < .001$), ενώ η Επαγγελματική Εκπαίδευση παρουσίασε χαμηλότερη μέση τιμή και από την ομάδα «Λοιπά» ($MD = -0.610$, $p < .001$). Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων», όλα τα ζεύγη ομάδων διέφεραν σημαντικά ($p < .001$), με υψηλότερη μέση τιμή στην Επαγγελματική Εκπαίδευση ($M = 3.11$) και χαμηλότερη στην ομάδα «Λοιπά» ($M = 1.82$).

Πέραν των επιπέδων στατιστικής σημαντικότητας, εξετάστηκαν και τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των διαφορών μέσων τιμών. Στις περισσότερες στατιστικά σημαντικές συγκρίσεις, τα διαστήματα εμπιστοσύνης δεν περιλάμβαναν το μηδέν, επιβεβαιώνοντας τη στατιστική σημαντικότητα των διαφορών. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις τα όρια των διαστημάτων προσέγγιζαν το μηδέν, όπως στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» (95% CI $[-0.654, -0.050]$) και στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» (95% CI $[-0.978, -0.029]$), υποδεικνύοντας ότι οι συγκεκριμένες

διαφορές είναι σχετικά οριακές και θα πρέπει να ερμηνεύονται με μεγαλύτερη προσοχή (Πίνακας 7.10.3.5).

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι ο τύπος σχολείου συνδέεται στατιστικά σημαντικά με το πολυμεταβλητό προφίλ των εξεταζόμενων διαστάσεων, με μικρό συνολικό μέγεθος επίδρασης ($\eta^2 = 0.037$) (Πίνακας 7.10.3.3). Οι επιμέρους αναλύσεις έδειξαν ότι οι διαφορές μεταξύ των τύπων σχολείου εντοπίζονται σε οκτώ από τις εννέα εξεταζόμενες διαστάσεις, ενώ δεν τεκμηριώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων» μέσω των post-hoc συγκρίσεων. Οι σημαντικότερες διαφοροποιήσεις αφορούσαν κυρίως την Επαγγελματική Εκπαίδευση, η οποία παρουσίασε υψηλότερες μέσες τιμές σε αρκετές διαστάσεις, ενώ η ομάδα «Λοιπά» παρουσίασε συχνά χαμηλότερες τιμές. Τα αποτελέσματα, ωστόσο, πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή λόγω της άνισης κατανομής των ομάδων και ιδιαίτερα του μικρού μεγέθους της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης ($n = 81$) και της ομάδας «Λοιπά» ($n = 78$).

Πίνακας 7.10.3.1 Περιγραφικά Στατιστικά ανά Υποκλίμακα και Σχολείο Φοίτησης. Παρατίθενται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για κάθε υποκλίμακα ανά Σχολείο Φοίτησης ($N=1983$).

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	Γενική Εκπαίδευση $n=1824$	Επαγγελματική Εκπαίδευση $n=81$	Λοιπά $n=78$	Total 1983
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	1.71 (0.77)	2.33 (1.01)	1.68 (1.05)	1.73 (0.80)
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.57 (1.06)	2.55 (1.00)	1.15 (1.20)	1.59 (1.08)
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.43 (0.60)	3.63 (0.97)	3.17 (0.62)	3.43 (0.62)
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.44 (0.60)	2.25 (0.87)	2.61 (0.73)	2.44 (0.62)
5. Αυτονομία και ισότητα	3.63 (0.67)	3.45 (0.90)	3.44 (0.75)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.11 (1.01)	2.97 (1.25)	1.94 (1.18)	2.14 (1.05)
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.48 (1.27)	2.93 (1.41)	3.43 (1.36)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.44 (0.97)	1.98 (1.02)	2.59 (1.09)	2.43 (0.98)

9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.47 (1.23)	3.11 (1.28)	1.82 (1.28)	2.47 (1.24)
--------------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Πίνακας 7.10.3.2. Box's Test of Equality of Covariance Matrices

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
344.195	3.668	90	117466.203	<.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + school_type_collapse				

Πίνακας 7.10.3.3 Multivariate Tests (Pillai's Trace)

Multivariate Tests ^a							
Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.	$\eta^2 =$
School_type_collapse	Pillai's Trace	0.073	8,321	18	3946	p < .001	.037

Πίνακας 7.10.3.4 Levene's Test of Equality of Error Variances & Welch ANOVA

	Levene F	df1	df2	p.	Welch	df1	df2	p
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	11.943	2	1980	< .001	14.994	2	109.588	< .001
3. Γυναίκες οικιακοί ρόλοι	19.151	2	1980	< .001	8.425	2	110.524	< .001
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	10.575	2	1980	< .001	3.838	2	109.810	.024
5. Αυτονομία και ισότητα	5.824	2	1980	.003	3.741	2	110.763	.027
6. Ταυτότητα φύλου	5.761	2	1980	.003	19.542	2	110.891	< .001
					ANOVA			
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.922	2	1980	.147	1980	2	40.070	< .001
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	1.841	2	1980	.159	1980	2	7.284	< .001
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	1.260	2	1980	.284	1980	2	9.969	< .001
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	0.290	2	1980	.748	1980	2	21.706	< .001

Πίνακας 7.10.3.5 Αποτελέσματα των *post hoc* συγκρίσεων Games–Howell και Tukey HSD για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των σχολείων φοίτησης στις υποκλίμακες.

Games- Howell	(I) Τύπος σχολείου	(J) Τύπος σχολείου	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	Γενική Εκπαίδευση	Επαγγελματική Εκπαίδευση	−0.625	< .001	−0.8974	−0.3528
	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	0.659	< .001	0.2705	1.0467
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	Γενική Εκπαίδευση	Λοιπά	0.263	.001	0.0912	0.4351
	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	0.459	.001	0.1543	0.7644
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	−0.352	.018	−0.6542	−0.0503
6. Ταυτότητα φύλου	Γενική Εκπαίδευση	Επαγγελματική Εκπαίδευση	−0.859	< .001	−1.1938	−0.5232
	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	1.027	< .001	0.5708	1.4831
Tukey HSD						
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	Γενική Εκπαίδευση	Επαγγελματική Εκπαίδευση	−0,983	< .001	−1,267	−0,700
	Γενική Εκπαίδευση	Λοιπά	0,415	.002	0,126	0,703
	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	1,398	< .001	1,003	1,794
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	Γενική Εκπαίδευση	Επαγγελματική Εκπαίδευση	0,552	< .001	0,213	0,892
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	Γενική Εκπαίδευση	Επαγγελματική Εκπαίδευση	0,470	< .001	0,210	0,730
	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	−0,610	< .001	−0,970	−0,250
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	Γενική Εκπαίδευση	Επαγγελματική Εκπαίδευση	−0,643	< .001	−0,971	−0,315
	Γενική Εκπαίδευση	Λοιπά	0,643	< .001	0,310	0,977
	Επαγγελματική Εκπαίδευση	Λοιπά	1,286	< .001	0,828	1,744

Σημείωση. MD = Mean Difference (διαφορά μέσων). CI = Confidence Interval (διάστημα εμπιστοσύνης). Οι συγκρίσεις είναι στατιστικά σημαντικές στο επίπεδο $p < .05$.

7.10.4 Τόπος κατοικίας

Η ανάλυση των περιγραφικών στατιστικών έδειξε διαφοροποιήσεις μεταξύ των τεσσάρων τόπων κατοικίας των συμμετεχόντων ατόμων (οικισμός, κοινότητα/χωριό, κωμόπολη, πόλη) σε όλες τις υποκλίμακες (Πίνακας 7.10.4.1). Αναλυτικά:

Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», οι υψηλότερες τιμές παρατηρούνται στον οικισμό ($M = 2.02$, $SD = 1.02$, $N = 144$) και στην κοινότητα/χωριό ($M = 1.84$, $SD = 0.80$, $N = 631$), ενώ χαμηλότερες εμφανίζονται στην κωμόπολη ($M = 1.68$, $SD = 0.76$, $N = 384$) και στην πόλη ($M = 1.63$, $SD = 0.76$, $N = 824$).

Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες» φύλου, οι τιμές είναι ελαφρώς υψηλότερες στον οικισμό ($M = 1.68$, $SD = 1.16$) και στο χωριό ($M = 1.69$, $TA = 1.06$), ενώ χαμηλότερες στην κωμόπολη ($M = 1.61$, $SD = 1.09$) και στην πόλη ($M = 1.49$, $SD = 1.08$).

Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», οι μέσοι όροι είναι γενικά υψηλοί και σχετικά ομοιογενείς, με την κοινότητα/χωριό να εμφανίζει την υψηλότερη τιμή ($M = 3.49$, $SD = 0.67$), ακολουθούμενη από τον οικισμό ($M = 3.41$, $SD = 0.82$), την κωμόπολη ($M = 3.42$, $SD = 0.59$) και την πόλη ($M = 3.39$, $SD = 0.56$).

Στους «Ανδρικούς κοινωνικούς» ρόλους, οι διαφορές είναι μικρές, με τον οικισμό να εμφανίζει την υψηλότερη τιμή ($M = 2.48$, $SD = 0.77$) και την κωμόπολη τη χαμηλότερη ($M = 2.40$, $SD = 0.60$), ενώ το χωριό ($M = 2.42$, $SD = 0.64$) και η πόλη ($M = 2.46$, $SD = 0.59$) βρίσκονται ενδιάμεσα.

Στην «Αυτονομία και ισότητα», οι υψηλότερες τιμές καταγράφονται στην κωμόπολη ($M = 3.68$, $SD = 0.65$) και στην πόλη ($M = 3.68$, $SD = 0.64$), ενώ χαμηλότερες στον οικισμό ($M = 3.40$, $SD = 0.82$) και στο χωριό ($M = 3.53$, $SD = 0.72$).

Στην «Ταυτότητα φύλου», οι υψηλότερες τιμές εμφανίζονται στον οικισμό ($M = 2.33$, $SD = 1.14$) και στο χωριό ($M = 2.27$, $SD = 1.09$), ενώ χαμηλότερες στην κωμόπολη ($M = 2.03$, $SD = 1.00$) και στην πόλη ($M = 2.06$, $SD = 1.00$).

Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», η πόλη εμφανίζει τις υψηλότερες τιμές ($M = 3.61$, $SD = 1.25$), ακολουθούμενη από την κωμόπολη ($M = 3.37$, $SD = 1.28$) και το χωριό ($M = 3.36$, $SD = 1.29$), ενώ ο οικισμός παρουσιάζει τη χαμηλότερη τιμή ($M = 3.20$, $SD = 1.29$).

Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης», οι υψηλότερες τιμές εμφανίζονται στον οικισμό ($M = 2.54$, $SD = 1.12$) και στο χωριό ($M = 2.47$, $SD = 0.95$), ενώ χαμηλότερες στην κωμόπολη ($M = 2.26$, $SD = 0.91$) και στην πόλη ($M = 2.46$, $SD = 1.00$).

Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων», οι υψηλότερες τιμές παρατηρούνται στο χωριό ($M = 2.60$, $SD = 1.20$) και στην κωμόπολη ($M = 2.55$, $SD = 1.23$), ενώ χαμηλότερες στην πόλη ($M = 2.33$, $SD = 1.27$) και στον οικισμό ($M = 2.46$, $SD = 1.26$).

Ο έλεγχος Box's M ήταν στατιστικά σημαντικός (Box's $M = 327.451$, $F = 2.395$, $df_1 = 135$, $df_2 = 1005958.440$, $p < .001$), γεγονός που υποδηλώνει παραβίαση της ισότητας των πινάκων συνδιακύμανσης (Πίνακας 7.10.4.2). Η πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA), με χρήση του Pillai's Trace λόγω της παραβίασης, έδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση του τύπου κατοικίας στο σύνολο των εννέα υποκλιμάκων (Pillai's Trace = .075, $F(27, 5919) = 5.587$, $p < .001$) (Πίνακας 7.10.4.3).

Ο έλεγχος Levene ανέδειξε παραβίαση της ομοιογένειας των διακυμάνσεων σε έξι από τις εννέα υποκλίμακες: «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($F(3, 1979) = 13.989$, $p < .001$), «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι» ($F(3, 1979) = 13.367$, $p < .001$), «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» ($F(3, 1979) = 5.681$, $p < .001$), «Αυτονομία και ισότητα» ($F(3, 1979) = 8.485$, $p < .001$), «Ταυτότητα φύλου» ($F(3, 1979) = 2.742$, $p = .042$) και «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης» ($F(3, 1979) = 4.220$, $p = .006$). Αντίθετα, η υπόθεση της ομοιογένειας των διακυμάνσεων δεν απορρίφθηκε για τις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($F(3, 1979) = 1.991$, $p = .113$), την «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» ($F(3, 1979) = 0.674$, $p = .568$) και την «Επιρροή οικογένειας & φίλων» ($F(3, 1979) = 1.974$, $p = .116$) (Πίνακας 7.10.4.4).

Για τις υποκλίμακες με ομοιογενείς διακυμάνσεις εφαρμόστηκε κλασικό ANOVA («Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου»: $F(3, 1979) = 4.298$, $p = .005$, «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση»: $F(3, 1979) = 7.813$, $p < .001$, «Επιρροή οικογένειας & φίλων»: $F(3, 1979) = 6.334$, $p < .001$), ενώ για τις υπόλοιπες χρησιμοποιήθηκε Welch ANOVA («Πατριαρχικά στερεότυπα»: Welch $F(3, 543.924) = 12.811$, $p < .001$, «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι»: Welch $F(3, 538.964) = 3.260$, $p = .021$, «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι»: Welch $F(3, 546.081) = 1.220$, $p = .302$, «Αυτονομία και ισότητα»:

Welch $F(3, 547.316) = 10.809$, $p < .001$, «Ταυτότητα φύλου»: Welch $F(3, 555.493) = 7.559$, $p < .001$, «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης»: Welch $F(3, 556.618) = 5.765$, $p = .001$) (Πίνακας 7.10.4.4).

Οι post hoc συγκρίσεις (Games–Howell για τις υποκλίμακες στις οποίες παραβιαζόταν η ομοιογένεια των διακυμάνσεων και Tukey HSD για τις υποκλίμακες στις οποίες η υπόθεση της ομοιογένειας έγινε αποδεκτή) ανέδειξαν συγκεκριμένα πρότυπα διαφοροποίησης μεταξύ των τύπων κατοικίας (Πίνακας 7.10.4.5).

Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», οι συμμετέχοντες/ουσες που διαμένουν σε οικισμό και κοινότητα/χωριό εμφανίζουν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με όσους/ες διαμένουν σε κωμόπολη και πόλη. Ενδεικτικά, η διαφορά μεταξύ οικισμού και πόλης ανέρχεται σε $MD = 0.388$ ($p < .001$, 95% CI [0.158, 0.619]), ενώ μεταξύ κοινότητας/χωριού και πόλης σε $MD = 0.204$ ($p < .001$, 95% CI [0.098, 0.311]). Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», η κοινότητα/χωριό εμφανίζει ελαφρώς υψηλότερη τιμή από την πόλη ($MD = 0.103$, $p = .010$, 95% CI [0.018, 0.188]). Η διαφορά είναι μικρού μεγέθους και το κάτω όριο του 95% CI βρίσκεται πολύ κοντά στο μηδέν, γεγονός που υποδεικνύει περιορισμένη πρακτική έκταση της διαφοράς, παρά τη στατιστική της σημαντικότητα.

Στην «Αυτονομία και ισότητα», η κωμόπολη και η πόλη παρουσιάζουν υψηλότερες τιμές σε σχέση με τον οικισμό και την κοινότητα/χωριό, με τις αντίστοιχες διαφορές να είναι στατιστικά σημαντικές. Στην «Ταυτότητα φύλου», ο οικισμός και η κοινότητα/χωριό εμφανίζουν υψηλότερες τιμές από την κωμόπολη και την πόλη, με όλες τις αντίστοιχες συγκρίσεις να είναι στατιστικά σημαντικές, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις τα διαστήματα εμπιστοσύνης βρίσκονται σχετικά κοντά στο μηδέν (π.χ. οικισμός–πόλη: $MD = 0.272$, $p = .039$, 95% CI [0.009, 0.534]).

Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», η πόλη εμφανίζει υψηλότερη τιμή σε σύγκριση με τον οικισμό, την κοινότητα/χωριό και την κωμόπολη, με όλες τις αντίστοιχες διαφορές να είναι στατιστικά σημαντικές. Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης», ο οικισμός και η κοινότητα/χωριό εμφανίζουν υψηλότερες τιμές από την κωμόπολη, ενώ η πόλη εμφανίζει επίσης υψηλότερη τιμή από την κωμόπολη. Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων», η κοινότητα/χωριό και η κωμόπολη εμφανίζουν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με την πόλη. Οι αναλυτικές

τιμές των διαφορών, τα επίπεδα σημαντικότητας και τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης παρατίθενται στον Πίνακα 7.10.4.5.

Καταλήγοντας, ο τόπος κατοικίας συνδέεται με στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στις περισσότερες υποκλίμακες. Ειδικότερα, η πόλη παρουσιάζει υψηλότερες τιμές στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» και στην «Αυτονομία και ισότητα», ενώ οικισμός και κοινότητα/χωριό εμφανίζουν υψηλότερες τιμές στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» και στην «Ταυτότητα φύλου». Παράλληλα, οι μικρότερες περιοχές κατοικίας εμφανίζουν σε ορισμένες διαστάσεις υψηλότερες τιμές στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» και στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων». Γενικά, τα ευρήματα καταδεικνύουν διαφοροποιήσεις των αντιλήψεων και των μορφών κοινωνικοποίησης ανάλογα με τον τόπο κατοικίας, χωρίς να τεκμηριώνεται αιτιώδης σχέση μεταξύ των μεταβλητών (Πίνακες 7.10.4.1–7.10.4.5).

Πίνακας 7.10.4.1 Περιγραφικά Στατιστικά. Παρατίθενται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για κάθε υποκλίμακα ανά Τόπο Κατοικίας (N=1983).

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ n=144	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ ΧΩΡΙΟ n=631	ΚΩΜΟΠΟΛΗ n=384	ΠΟΛΗ n=824	Total N=1983
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	2.02 (1.02)	1.84 (0.80)	1.68 (0.76)	1.63 (0.76)	1.73 (0.80)
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.68 (1.16)	1.69 (1.06)	1.61 (1.09)	1.49 (1.08)	1.59 (1.08)
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.41 (0.82)	3.50 (0.67)	3.42 (0.59)	3.39 (0.56)	3.43 (0.62)
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.48 (0.77)	2.42 (0.64)	2.40 (0.60)	2.46 (0.59)	2.44 (0.62)
5.Αυτονομία και ισότητα	3.40 (0.82)	3.53 (0.72)	3.69 (0.65)	3.68 (0.64)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.33 (1.14)	2.27 (1.09)	2.03 (1.00)	2.06 (1.00)	2.14 (1.05)
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.20 (1.30)	3.36 (1.29)	3.37 (1.28)	3.61 (1.25)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.54 (1.12)	2.47 (0.95)	2.26 (0.90)	2.46 (1.00)	2.43 (0.98)
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.46 (1.26)	2.60 (1.20)	2.55 (1.23)	2.33 (1.27)	2.47 (1.24)

Πίνακας 7.10.4.2 *Box's Test of Equality of Covariance Matrice*

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
327.451	2.395	135	1005958.440	<.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + residence				

Πίνακας 7.10.4.3 *Multivariate Tests (Pillai's Trace)*

Multivariate Tests ^a						
Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
residence	Pillai's Trace	0.075	5.587	27.000	5919.000	<.001
a. Design: Intercept + residence						

Πίνακας 7.10.4.4 *Levene's Test of Equality of Error Variances, Welch & ANOVA*

	Levene F	df1	df2	p.	Welch F	df1	df2	p
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	13.989	3	1979	<.001	12.811	3	543.924	<.001
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	13.367	3	1979	<.001	3.260	3	538.964	.021
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	5.681	3	1979	<.001	1.220	3	546.081	.302
5.Αυτονομία και ισότητα	8.485	3	1979	<.001	10.809	3	547.316	<.001
6. Ταυτότητα φύλου	2.742	3	1979	.042	7.559	3	555.493	<.001
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	4.220	3	1979	.006	5.765	3	556.618	<.001
					ANOVA			
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.991	3	1979	.113	4.298	3	1979	.005
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	.674	3	1979	.568	7.813	3	1979	<.001
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	1.974	3	1979	.116	6.334	3	1979	<.001

Πίνακας 7.10.4.5 Αποτελέσματα των *post hoc* συγκρίσεων Games–Howell και Tukey HSD για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των τόπων κατοικίας στις υποκλίμακες.

Games–Howell	(I) ΚΑΤΟΙΚΙΑ	(J) ΚΑΤΟΙΚΙΑ	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.34554*	.002	.1039	.5872
		ΠΟΛΗ	.38840*	<.001	.1581	.6187
	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.16157*	.007	.0324	.2908
		ΠΟΛΗ	.20443*	<.001	.0984	.3105
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΠΟΛΗ	.10273*	.010	.0178	.1876
5. Αυτονομία και ισότητα	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	-.28348*	.001	-.4795	-.0874
		ΠΟΛΗ	-.28496*	<.001	-.4704	-.0995
	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	-.15411*	.003	-.2672	-.0410
		ΠΟΛΗ	-.15559*	<.001	-.2487	-.0625
6. Ταυτότητα φύλου	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.30353*	.027	.0241	.5829
		ΠΟΛΗ	.27166*	.039	.0092	.5342
	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.24054*	.002	.0679	.4132
		ΠΟΛΗ	.20868*	.001	.0656	.3518
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.285*	.033	.02	.55
	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.216*	.002	.06	.37
	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	ΠΟΛΗ	-.203*	.003	-.35	-.05
Tukey HSD						
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΠΟΛΗ	.19495*	.004	.0478	.3421
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	ΠΟΛΗ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	.41252*	.002	.1168	.7082
		ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	.24911*	.001	.0759	.4223
		ΚΩΜΟΠΟΛΗ	.24455*	.010	.0422	.4469
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ/ΧΩΡΙΟ	ΠΟΛΗ	.26827*	<.001	.0998	.4367
	ΚΩΜΟΠΟΛΗ	ΠΟΛΗ	.22251*	.019	.0257	.4193

Σημείωση. MD = Mean Difference (διαφορά μέσων). CI = Confidence Interval (διάστημα εμπιστοσύνης). Οι συγκρίσεις είναι στατιστικά σημαντικές στο επίπεδο $p < .05$.

7.10.5 Εκπαιδευτικό υπόβαθρο γονέων/κηδεμόνων

Για τη διερεύνηση διαφοροποιήσεων στις εννέα υποκλίμακες πραγματοποιήθηκε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA) με ανεξάρτητη μεταβλητή το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων. Ο έλεγχος Box's M ήταν στατιστικά σημαντικός (Box's M = 629.22, $F(225, 93821.81) = 2.70$, $p < .001$), γεγονός που υποδεικνύει παραβίαση της ισότητας των πινάκων συνδιακύμανσης (Πίνακας 7.10.5.2). Η MANOVA έδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση του εκπαιδευτικού επιπέδου (Pillai's Trace = 0.133, $F(45, 9865) = 5.98$, $p < .001$) (Πίνακας 7.10.5.3).

Παρότι η ομάδα των γονέων/κηδεμόνων χωρίς σχολική φοίτηση ήταν αριθμητικά μικρότερη ($n = 32$), το μέγεθός της παρέμενε άνω των 30 παρατηρήσεων. Ως εκ τούτου, διατηρήθηκε ως διακριτή κατηγορία λόγω της ιδιαίτερης ερμηνευτικής της σημασίας.

Τα περιγραφικά στατιστικά (Πίνακας 7.10.5.1) έδειξαν σαφείς διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων. Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», οι μέσοι όροι κυμάνθηκαν από $M = 2.82$ ($SD = 1.19$) (γονείς χωρίς σχολική φοίτηση) έως $M = 1.50$ ($SD = 0.67$) (ΑΕΙ). Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 2.09$ ($SD = 1.24$) (χωρίς σχολική φοίτηση) έως $M = 1.37$ ($SD = 1.09$) (ΑΕΙ). Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», οι μέσοι όροι ήταν σχετικά ομοιογενείς (M από 3.16 έως 3.49, SD από 0.53 έως 1.35). Στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους», οι τιμές κυμάνθηκαν σε στενό εύρος (M από 2.37 έως 2.50, SD από 0.56 έως 1.06). Στην «Αυτονομία και ισότητα», οι μέσοι όροι κυμάνθηκαν από $M = 3.01$ ($SD = 1.07$) (χωρίς σχολική φοίτηση) έως $M = 3.76$ ($SD = 0.64$) (ΑΕΙ). Στην «Ταυτότητα φύλου», οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 2.90$ ($SD = 1.12$) (χωρίς σχολική φοίτηση) έως $M = 1.90$ ($SD = 0.97$) (ΑΕΙ). Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 3.02$ ($SD = 1.60$) (χωρίς σχολική φοίτηση) έως $M = 3.66$ ($SD = 1.23$) (ΑΕΙ). Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης», οι μέσοι όροι ήταν σχεδόν ταυτόσημοι (M από 2.33 έως 2.48, SD από 0.90 έως 1.28). Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας &

φίλων», οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 2.63$ ($SD = 1.39$) (χωρίς σχολική φοίτηση) έως $M = 2.31$ ($SD = 1.27$) (ΑΕΙ).

Ο έλεγχος Levene ανέδειξε παραβίαση της ομοιογένειας διακυμάνσεων στις περισσότερες υποκλίμακες («Πατριαρχικά στερεότυπα»: $F(5, 1977) = 17.821$, $p < .001$, «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι»: $F(5, 1977) = 23.972$, $p < .001$, «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι»: $F(5, 1977) = 9.816$, $p < .001$, «Αυτονομία και ισότητα»: $F(5, 1977) = 7.617$, $p < .001$, «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση»: $F(5, 1977) = 2.636$, $p = .022$, «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης»: $F(5, 1977) = 2.587$, $p = .024$), ενώ η υπόθεση ομοιογένειας έγινε αποδεκτή για τις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($F(5, 1977) = 1.514$, $p = .182$), την «Ταυτότητα φύλου» ($F(5, 1977) = 2.110$, $p = .062$) και την «Επιρροή οικογένειας & φίλων» ($F(5, 1977) = 1.163$, $p = .325$) (Πίνακας 7.10.5.4). Για τις υποκλίμακες με ομοιογενείς διακυμάνσεις εφαρμόστηκε κλασικό ANOVA, ενώ για τις υπόλοιπες χρησιμοποιήθηκε Welch ANOVA.

Οι μονομεταβλητοί έλεγχοι έδειξαν ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο είχε στατιστικά σημαντική επίδραση στις περισσότερες υποκλίμακες. Συγκεκριμένα, σημαντικές διαφορές εντοπίστηκαν στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» (Welch $F(5, 240.10) = 24.90$, $p < .001$), στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($F(5, 1977) = 9.36$, $p < .001$), στην «Αυτονομία και ισότητα» (Welch $F(5, 240.08) = 10.28$, $p < .001$), στην «Ταυτότητα φύλου» ($F(5, 1977) = 14.27$, $p < .001$), στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» (Welch $F(5, 242.40) = 5.40$, $p < .001$) και στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων» ($F(5, 1977) = 2.92$, $p = .012$). Αντίθετα, δεν εντοπίστηκαν σημαντικές διαφορές στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» (Welch $F(5, 238.53) = 1.88$, $p = .099$), στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» (Welch $F(5, 239.66) = 1.38$, $p = .232$) ούτε στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» (Welch $F(5, 242.44) = 0.51$, $p = .768$) (Πίνακας 7.10.5.4).

Οι post hoc συγκρίσεις (Πίνακας 7.10.5.5) ανέδειξαν συγκεκριμένα πρότυπα διαφοροποίησης. Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες που έχουν ολοκληρώσει εκπαίδευση ΑΕΙ εμφάνισαν σημαντικά χαμηλότερες τιμές από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.579$, 95% CI [0.263, 0.895], $p < .001$) και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.308$, 95% CI [0.186,

0.430], $p < .001$), ενώ οι μαθητές/τριες με γονείς χωρίς σχολική φοίτηση εμφάνισαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, την Ανώτερη Εκπαίδευση ΤΕΙ, την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση ΑΕΙ και την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ ($p < .05$). Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες ΑΕΙ εμφάνισαν χαμηλότερες τιμές από τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.305$, $p < .001$), την ομάδα χωρίς σχολική φοίτηση ($MD = 0.720$, $p = .003$) και την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ ($MD = 0.442$, $p < .001$). Στην «Αυτονομία και ισότητα», οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες ΑΕΙ εμφάνισαν υψηλότερες τιμές από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, την ομάδα χωρίς σχολική φοίτηση και την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ, με τις διαφορές να είναι στατιστικά σημαντικές ($p < .05$). Ιδιαίτερα, η διαφορά μεταξύ ΑΕΙ και της ομάδας χωρίς σχολική φοίτηση ήταν $MD = 0.748$ (95% CI [0.168, 1.328], $p = .006$). Στην «Ταυτότητα φύλου», οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες ΑΕΙ εμφάνισαν σημαντικά χαμηλότερες τιμές από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.469$, $p = .001$), τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.347$, $p < .001$), την ομάδα χωρίς σχολική φοίτηση ($MD = 0.993$, $p < .001$) και την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ ($MD = 0.412$, $p < .001$). Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες ΑΕΙ εμφάνισαν υψηλότερες τιμές από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.459$, $p = .035$), τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ($MD = 0.224$, $p = .027$) και την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ ($MD = 0.416$, 95% CI [0.143, 0.690], $p < .001$). Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων», εντοπίστηκε μία στατιστικά σημαντική διαφορά, με την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ να εμφανίζει υψηλότερη τιμή από την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση ΑΕΙ ($MD = 0.311$, 95% CI [0.050, 0.572], $p = .009$).

Συνοψίζοντας, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων είχε στατιστικά σημαντική επίδραση σε έξι από τις εννέα υποκλίμακες, με τις διαφοροποιήσεις να αφορούν κυρίως τις στερεοτυπικές αντιλήψεις, την αυτονομία και την ισότητα, την ταυτότητα φύλου και την ψηφιακή κοινωνικοποίηση (Πίνακες 7.10.5.1–7.10.5.5). Σε γενικές γραμμές, οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, και ιδιαίτερα ΑΕΙ, εμφάνισαν χαμηλότερες τιμές στις υποκλίμακες «Πατριαρχικά στερεότυπα» και «Ταυτότητα φύλου» και υψηλότερες τιμές στην «Αυτονομία και ισότητα» και την «Ψηφιακή

κοινωνικοποίηση». Αντίθετα, οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες χωρίς σχολική φοίτηση παρουσίασαν, στις συγκεκριμένες υποκλίμακες, υψηλότερες τιμές στις στερεοτυπικές διαστάσεις και χαμηλότερες στην «Αυτονομία και ισότητα». Ωστόσο, το πρότυπο διαφοροποίησης δεν ήταν απολύτως γραμμικό σε όλες τις υποκλίμακες, καθώς οι ενδιάμεσες εκπαιδευτικές βαθμίδες παρουσίασαν επιμέρους διαφοροποιήσεις. Γενικά, τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων συνδέεται με διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις των μαθητών/τριών για το φύλο, χωρίς να διαμορφώνεται ενιαίο και γραμμικό πρότυπο σε όλες τις διαστάσεις.

Πίνακας 7.10.5.1 Περιγραφικά Στατιστικά ανά Υποκλίμακα και Εκπαιδευτικό Υπόβαθρο γονέων/κηδεμόνων. Παρατίθενται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις (N=1983)

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ n=88	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘ ΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ n=668	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣ Η (ΤΕΙ) n=392	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜ ΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (ΑΕΙ) n=516	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ n=32	Δεν Γνωρίζω/ Δεν απαντώ n=287	Total N=1983
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	2.08 (0.98)	1.81 (0.80)	1.61 (0.75)	1.50 (0.67)	2.82 (1.19)	1.91 (0.78)	1.73 (0.80)
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.63 (1.01)	1.67 (1.09)	1.52 (1.05)	1.37 (1.09)	2.09 (1.24)	1.81 (1.03)	1.59 (1.08)
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.34 (0.86)	3.46 (0.62)	3.44 (0.53)	3.38 (0.55)	3.16 (1.35)	3.49 (0.66)	3.43 (0.62)
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.50 (0.82)	2.43 (0.63)	2.42 (0.58)	2.48 (0.56)	2.38 (1.06)	2.37 (0.63)	2.44 (0.62)
5.Αυτονομία και ισότητα	3.34 (0.85)	3.60 (0.67)	3.64 (0.64)	3.76 (0.64)	3.01 (1.07)	3.51 (0.69)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.37 (1.19)	2.25 (1.04)	2.01 (1.02)	1.90 (0.98)	2.90 (1.12)	2.31 (1.04)	2.14 (1.05)
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.20 (1.33)	3.44 (1.26)	3.44 (1.26)	3.66 (1.23)	3.01 (1.60)	3.28 (1.33)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.38 (1.01)	2.43 (0.96)	2.39 (0.91)	2.48 (1.02)	2.33 (1.28)	2.44 (1.01)	2.43 (0.98)
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.53 (1.17)	2.52 (1.24)	2.45 (1.25)	2.31 (1.27)	2.63 (1.40)	2.62 (1.19)	2.47 (1.24)

Πίνακας 7.10.5.2 *Box's Test of Equality of Covariance Matrices*

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
629.222	2.697	225	93821.813	<.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + familyedu				

Πίνακας 7.10.5.3 *Multivariate Tests (Pillai's Trace)*

Multivariate Tests ^a					
Effect		Value	F	Hypothesis df	Sig.
familyedu	Pillai's Trace	0.133	5.984	45.000	<0.001
a. Design: Intercept + familyedu					

Πίνακας 7.10.5.4 *Levene's Test of Equality of Error Variances, Welch & ANOVA*

	Levene F	df1	df2	p.	Welch	df1	df2	p
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	17.821	5	1977	<.001	24.895	5	240.104	<.001
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	23.972	5	1977	<.001	1.879	5	238.532	.099
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	9.816	5	1977	<.001	1.381	5	239.655	.232
5. Αυτονομία και ισότητα	7.617	5	1977	<.001	10.282	5	240.081	<.001
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	2.636	5	1977	.022	5.399	5	242.400	<.001
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.587	5	1977	.024	.510	5	242.443	.768
					ANOVA			
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.514	5	1977	.182	9.361	5	1977	<.001
6. Ταυτότητα φύλου	2.110	5	1977	.062	14.265	5	1977	<.001
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	1.163	5	1977	.325	2.921	5	1977	.012

Πίνακας 7.10.5.5 Αποτελέσματα των *post hoc* συγκρίσεων Games–Howell και Tukey HSD για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ του εκπαιδευτικού υπόβαθρου των γονέων και κηδεμόνων.

Games-Howell	(I) Εκπαίδευση γονέα/κηδεμόνα	(J) Εκπαίδευση γονέα/κηδεμόνα	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	.46562*	<.001	.1430	.7882
		ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	.57892*	<.001	.2631	.8948
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	.19468*	<.001	.0555	.3338
		ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	.30799*	<.001	.1861	.4299
	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.29847*	<.001	-.4686	-.1284
	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.41178*	<.001	-.5682	-.2554
	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	1.00709*	<.001	.3645	1.6496
		ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	1.20177*	<.001	.5567	1.8468
		ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	1.31507*	<.001	.6730	1.9572
		ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	.90330*	.002	.2544	1.5521
5. Αυτονομία και ισότητα	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	.58496*	.046	.0061	1.1638
	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	.30215*	.026	.0222	.5821
		ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	.63575*	.025	.0547	1.2168
	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	.41439*	<.001	.1377	.6911
		ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	.16304*	<.001	.0537	.2724
		ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	.74799*	.006	.1683	1.3277
		ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	.24921*	<.001	.1074	.3910
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	-.45921*	.035	-.8980	-.0204
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	-.22364*	.027	-.4320	-.0152

	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	.41637*	<.001	.1428	.6899
Tukey HSD						
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	.30454*	<.001	.1252	.4839
	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	-.56888*	.046	1.1316	.0062
		ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.29094*	.007	-.5287	-.0532
	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	-.71996*	.003	-1.2776	-.1624
		ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.44202*	<.001	-.6674	-.2166
6. Ταυτότητα φύλου	ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	.36186*	.035	.0156	.7082
		ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	.46876*	.001	.1302	.8073
	ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	.24015*	.003	.0534	.4269
		ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	.34705*	<.001	.1750	.5191
		ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	-.64633*	.007	-1.1776	-.1151
	ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΕΙ	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	-.88648*	<.001	-1.4262	-.3467
		ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.30540*	.002	-.5335	-.0773
	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	-.99338*	<.001	-1.5282	-.4586
		ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.41230*	<.001	-.6285	-.1961
	ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΠΑΕΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	-.58108*	.030	-1.1282	-.0340
9. επιρροή οικογένειας \ φίλων	ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΕΙ	ΔΓΝ/ΔΕΝΑ	-.31090*	.009	-.5715	-.0503

7.10.6 Θέση του ατόμου στην οικογένεια

Για τη διερεύνηση της επίδρασης της θέσης του παιδιού στην οικογένεια στις εννέα υποκλίμακες, πραγματοποιήθηκε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA). Ο έλεγχος Box's M ήταν στατιστικά σημαντικός (Box's M = 451.023, F(225, 340608.515) = 1.956, $p < .001$), γεγονός που υποδεικνύει παραβίαση της ισότητας των πινάκων συνδιακύμανσης (Πίνακας 7.10.6.2). Ως εκ τούτου, η ερμηνεία

βασίστηκε στο Pillai's Trace, το οποίο έδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση της σειράς γέννησης (Pillai's Trace = .058, $F(45, 9865) = 2.552$, $p < .001$) (Πίνακας 7.10.6.3).

Τα περιγραφικά στατιστικά (Πίνακας 7.10.6.1) έδειξαν μικρές αλλά αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων.

Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» οι μέσοι όροι κυμάνθηκαν από $M = 1.59$ ($SD = 0.79$) (μοναχοπαίδι) έως $M = 2.10$ ($SD = 1.09$) (άλλο), ενώ στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 1.29$ ($SD = 1.01$) (μοναχοπαίδι) έως $M = 1.96$ ($SD = 1.15$) (άλλο). Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» οι μέσοι όροι ήταν ιδιαίτερα ομοιογενείς (M από 3.37 έως 3.46, SD από 0.53 έως 0.93), όπως και στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» (M από 2.40 έως 2.54, SD από 0.55 έως 0.86). Στην «Αυτονομία και ισότητα» οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 3.30$ ($SD = 0.99$) (άλλο) έως $M = 3.72$ ($SD = 0.67$) (μοναχοπαίδι), ενώ στην «Ταυτότητα φύλου» από $M = 1.99$ ($SD = 1.07$) (μοναχοπαίδι) έως $M = 2.55$ ($SD = 1.30$) (άλλο). Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» οι τιμές κυμάνθηκαν από $M = 3.09$ ($SD = 1.44$) (άλλο) έως $M = 3.54$ ($SD = 1.22$) (3ο παιδί), στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» από $M = 2.37$ ($SD = 0.92$) έως $M = 2.59$ ($SD = 1.36$) και στην «Επιρροή οικογένειας & φίλων» από $M = 2.28$ ($SD = 1.22$) (μοναχοπαίδι) έως $M = 2.62$ ($SD = 1.34$) (άλλο).

Ο έλεγχος Levene ανέδειξε παραβίαση της ομοιογένειας διακυμάνσεων στις περισσότερες υποκλίμακες («Πατριαρχικά στερεότυπα»: $F(5, 1977) = 8.067$, $p < .001$, «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι»: $F(5, 1977) = 8.313$, $p < .001$, «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι»: $F(5, 1977) = 4.781$, $p < .001$, «Αυτονομία και ισότητα»: $F(5, 1977) = 5.630$, $p < .001$, «Ταυτότητα φύλου»: $F(5, 1977) = 3.089$, $p = .009$, «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση»: $F(5, 1977) = 3.395$, $p = .005$, «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης»: $F(5, 1977) = 8.351$, $p < .001$), ενώ η υπόθεση ομοιογένειας έγινε αποδεκτή για τις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» ($F(5, 1977) = 1.096$, $p = .361$) και την «Επιρροή οικογένειας & φίλων» ($F(5, 1977) = 1.189$, $p = .312$) (Πίνακας 7.10.6.4). Ανάλογα με την ομοιογένεια των διακυμάνσεων εφαρμόστηκαν ANOVA ή Welch ANOVA.

Οι post hoc συγκρίσεις (Πίνακας 7.10.6.5) ανέδειξαν συγκεκριμένα πρότυπα διαφοροποίησης. Στα Πατριαρχικά στερεότυπα, το 4ο παιδί και η κατηγορία «Άλλο»

εμφάνισαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από τα μοναχοπαίδια ($p = .026$ και $p = .016$ αντίστοιχα). Στις Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου, τα μοναχοπαίδια είχαν σημαντικά χαμηλότερες τιμές από το 1ο παιδί ($p = .030$), το 2ο παιδί ($p < .001$) και το 3ο παιδί ($p = .033$), ενώ η κατηγορία «Άλλο» εμφάνισε σημαντικά υψηλότερες τιμές από τα μοναχοπαίδια ($p < .001$). Στην «Αυτονομία και ισότητα», το 4ο παιδί είχε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τα μοναχοπαίδια ($p = .037$), ενώ τα μοναχοπαίδια είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από την κατηγορία «Άλλο» ($p = .035$). Στην Ταυτότητα φύλου, το 1ο παιδί είχε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από το 2ο παιδί ($p = .019$) και την κατηγορία «Άλλο» ($p = .050$), ενώ τα μοναχοπαίδια εμφάνισαν σημαντικά χαμηλότερες τιμές από την κατηγορία «Άλλο» ($p = .038$).

Πέραν των επιπέδων στατιστικής σημαντικότητας, εξετάστηκαν και τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των διαφορών μέσων τιμών (Πίνακας 7.10.6.5). Σε ορισμένες στατιστικά σημαντικές συγκρίσεις, τα διαστήματα εμπιστοσύνης προσέγγιζαν το μηδέν, υποδεικνύοντας ότι οι αντίστοιχες διαφοροποιήσεις ήταν σχετικά οριακές. Ειδικότερα, οριακές ήταν οι διαφορές μεταξύ του 4ου παιδιού και του μοναχοπαιδιού στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» (95% CI [0.025, 0.653]) και στην «Αυτονομία και ισότητα» (95% CI [-0.524, -0.010]), καθώς και μεταξύ του 1ου παιδιού και της κατηγορίας «Άλλο» στην «Ταυτότητα φύλου» (95% CI [-1.009, -0.0003]). Επομένως, παρότι οι συγκεκριμένες συγκρίσεις ήταν στατιστικά σημαντικές, η εγγύτητα των ορίων των διαστημάτων εμπιστοσύνης προς το μηδέν επιβάλλει προσεκτική ερμηνεία του μεγέθους και της σταθερότητας των διαφορών.

Συμπερασματικά, η σειρά γέννησης παρουσίασε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση, με επιμέρους διαφοροποιήσεις κυρίως στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», στην «Αυτονομία και ισότητα» και στην «Ταυτότητα φύλου». Τα μοναχοπαίδια εμφάνισαν χαμηλότερες τιμές στις στερεοτυπικές διαστάσεις και υψηλότερες τιμές στην «Αυτονομία και ισότητα» σε ορισμένες επιμέρους συγκρίσεις, ενώ το 4ο παιδί και η κατηγορία «Άλλο» παρουσίασαν σε ορισμένες περιπτώσεις υψηλότερες τιμές στις σχετικές διαστάσεις. Ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις δεν ακολουθούν ενιαίο και γραμμικό πρότυπο ως προς τη σειρά γέννησης.

Πίνακας 7.10.6.1 Περιγραφικά Στατιστικά ανά Υποκλίμακα και Σειρά Γέννησης .
Παρατίθενται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις (N=1983).

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	1ο παιδί n=683	2ο παιδί n=642	3ο παιδί n=303	4ο παιδί n=113	Μοναχοπαίδι n=182	Άλλο n=60	Total N=1983
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	1.68 (0.75)	1.74 (0.77)	1.77 (0.81)	1.93 (0.98)	1.59 (0.79)	2.10 (1.09)	1.73 (0.80)
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.56 (1.06)	1.67 (1.09)	1.59 (1.08)	1.54 (1.15)	1.29 (1.01)	1.96 (1.14)	1.59 (1.08)
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.42 (0.59)	3.46 (0.61)	3.42 (0.60)	3.39 (0.88)	3.37 (0.53)	3.46 (0.93)	3.43 (0.62)
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.40 (0.60)	2.42 (0.63)	2.47 (0.60)	2.47 (0.75)	2.54 (0.55)	2.40 (0.86)	2.43 (0.62)
5.Αυτονομία και ισότητα	3.64 (0.66)	3.63 (0.66)	3.57 (0.68)	3.45 (0.79)	3.72 (0.67)	3.30 (0.99)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.05 (0.99)	2.22 (1.05)	2.14 (1.02)	2.21 (1.15)	1.99 (1.07)	2.55 (1.30)	2.14 (1.05)
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.41 (1.28)	3.51 (1.27)	3.54 (1.22)	3.31 (1.45)	3.46 (1.21)	3.09 (1.44)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.45 (0.96)	2.37 (0.92)	2.45 (0.98)	2.44 (1.09)	2.51 (1.04)	2.59 (1.36)	2.43 (0.98)
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.49 (1.23)	2.46 (1.23)	2.50 (1.24)	2.49 (1.37)	2.28 (1.22)	2.62 (1.34)	2.47 (1.24)

Πίνακας 7.10.6.2 Box's Test of Equality of Covariance Matrices

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
451.023	1.956	225	340608.515	<.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + birthline				

Πίνακας 7.10.6.3 Multivariate Tests (Pillai's Trace)

Multivariate Tests ^a						
Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
birthline	Pillai's Trace	.058	2.552	45.000	9865.000	<.001
a. Design: Intercept + birthline						

Πίνακας 7.10.6.4 Levene's Test of Equality of Error Variances, Welch & ANOVA

	Levene F	df1	df2	p.	Welch	df1	df2	p
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	8.067	5	1977	<.001	4.193	5	353.986	.001
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	8.313	5	1977	<.001	.990	5	354.457	.423
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	4.781	5	1977	<.001	1.951	5	356.943	.085
5.Αυτονομία και ισότητα	5.630	5	1977	<.001	3.506	5	354.821	.004
6. Ταυτότητα φύλου	3.089	5	1977	.009	3.982	5	356.983	.002
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.395	5	1977	.005	1.640	5	359.716	.149
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	8.351	5	1977	<.001	1.047	5	354.473	.390
					ANOVA			
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.096	5	1977	.361	5.042	5	1977	<.001
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	1.189	5	1977	.312	1.089	5	1977	.365

Πίνακας 7.10.6.5 Αποτελέσματα των post hoc συγκρίσεων Games–Howell και Tukey HSD για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ της σειράς γέννησης του παιδιού στις υποκλίμακες

Games-Howell	(I) Σειρά γέννησης	(J) Σειρά γέννησης	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	4ο παιδί	Μοναχοπαίδι	.33889*	.026	.0250	.6528
	Μοναχοπαίδι	Άλλο	-.50968*	.016	-.9555	-.0639
5.Αυτονομία και ισότητα	4ο παιδί	Μοναχοπαίδι	-.26658*	.037	-.5237	-.0095
	Μοναχοπαίδι	Άλλο	.41902*	.035	.0184	.8196
6. Ταυτότητα φύλου	1ο παιδί	2ο παιδί	-.17891*	.019	-.3393	-.0185
		Άλλο	-.50461*	.050	-1.0089	-.0003
	Μοναχοπαίδι	Άλλο	-.55916*	.038	-1.0988	-.0195
Tukey HSD						
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	Μοναχοπαίδι	1ο παιδί	-.27248*	.030	-.5292	-.0158
		2ο παιδί	-.37946*	<.001	-.6379	-.1210
		3ο παιδί	-.30332*	.033	-.5919	-.0147
		Άλλο	-.66832*	<.001	-1.1264	-.2102
		Μοναχοπαίδι	.66832*	<.001	.2102	1.1264

7.10.7 Οικογενειακή συγκατοίκηση

Η επίδραση της οικογενειακής συγκατοίκησης στις εννέα υποκλίμακες διερευνήθηκε μέσω πολυμεταβλητής ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA). Ο έλεγχος Box's M ήταν στατιστικά σημαντικός (Box's M = 353.691, $p < .001$, Πίνακας 7.10.7.2), γεγονός που υποδεικνύει παραβίαση της υπόθεσης ισότητας των πινάκων συνδιακύμανσης. Ως εκ τούτου, η ερμηνεία της πολυμεταβλητής επίδρασης βασίστηκε στο Pillai's Trace, το οποίο ανέδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση της οικογενειακής συγκατοίκησης στις εννέα υποκλίμακες (Pillai's Trace = .040, $F(27, 5919) = 2.945$, $p < .001$, $\eta^2 = .013$, Πίνακας 7.10.7.3).

Τα περιγραφικά στατιστικά (Πίνακας 7.10.7.1) δείχνουν ότι οι μέσοι όροι παρουσιάζουν γενικά μικρές έως μέτριες διαφοροποιήσεις μεταξύ των τεσσάρων ομάδων συγκατοίκησης. Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», ο χαμηλότερος μέσος όρος παρατηρείται στους εφήβους/ες που ζουν μόνο με τη μητέρα ($M = 1.55$, $SD = 0.67$, $n = 166$), ενώ ο υψηλότερος εμφανίζεται στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» ($M = 1.98$, $SD = 1.01$, $n = 260$). Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», οι μέσοι όροι κυμαίνονται από $M = 1.43$ ($SD = 1.06$, $n = 166$) στους εφήβους/ες που ζουν μόνο με τη μητέρα έως $M = 1.81$ ($SD = 1.25$, $n = 32$) σε όσους ζουν μόνο με τον πατέρα. Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» οι μέσοι όροι εμφανίζουν μικρές διαφοροποιήσεις, από $M = 3.31$ ($SD = 0.56$, $n = 166$) έως $M = 3.44$ ($SD = 0.59$, $n = 1525$). Αντίστοιχα, στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» οι μέσοι όροι κυμαίνονται από $M = 2.37$ ($SD = 0.67$, $N = 32$) έως $M = 2.51$ ($SD = 0.56$, $n = 166$). Στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων» οι μέσοι όροι παραμένουν σχετικά υψηλοί και κυμαίνονται από $M = 3.48$ ($SD = 0.85$, $n = 260$) έως $M = 3.64$ ($SD = 0.66$, $n = 1525$). Στην «Ταυτότητα φύλου» παρατηρείται μεγαλύτερη διακύμανση, με χαμηλότερη τιμή στους εφήβους/ες που ζουν μόνο με τη μητέρα ($M = 1.91$, $SD = 0.97$, $n = 166$) και υψηλότερη στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» ($M = 2.29$, $SD = 1.21$, $n = 260$). Στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» οι μέσοι όροι κυμαίνονται από $M = 3.43$ ($SD = 1.39$, $n = 260$) έως $M = 3.65$ ($SD = 1.26$, $n = 166$). Στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» οι μέσοι όροι κυμαίνονται από $M = 2.29$ ($SD = 0.95$, $n = 166$) έως $M = 2.59$ ($SD = 1.13$, $n = 260$). Τέλος, στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» οι μέσοι όροι κυμαίνονται από $M = 2.20$ ($SD = 1.25$, $n = 166$) στους εφήβους/ες που ζουν μόνο

με τη μητέρα έως $M = 2.67$ ($SD = 1.31$, $n = 32$) σε όσους ζουν μόνο με τον πατέρα. Συμπερασματικά, οι εντονότερες περιγραφικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων παρατηρούνται κυρίως στις υποκλίμακες "Πατριαρχικά στερεότυπα" και "Ταυτότητα φύλου», ενώ στις υπόλοιπες υποκλίμακες οι μέσοι όροι παραμένουν σχετικά κοντά μεταξύ των ομάδων.

Για τον έλεγχο των επιμέρους διαφορών μεταξύ των ομάδων εξετάστηκε αρχικά η υπόθεση της ομοιογένειας των διακυμάνσεων μέσω του ελέγχου Levene (Πίνακας 7.10.7.4). Στις υποκλίμακες «Πατριαρχικά στερεότυπα» (Levene $F(3, 1979) = 23.775$, $p < .001$), «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι» (Levene $F(3, 1979) = 13.235$, $p < .001$), «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» (Levene $F(3, 1979) = 3.422$, $p = .017$), «Αυτονομία και ισότητα φύλων» (Levene $F(3, 1979) = 11.649$, $p < .001$), «Ταυτότητα φύλου» (Levene $F(3, 1979) = 7.468$, $p < .001$) και «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης» (Levene $F(3, 1979) = 4.817$, $p = .002$), η υπόθεση της ισότητας των διακυμάνσεων απορρίφθηκε. Για τον λόγο αυτό εφαρμόστηκε Welch ANOVA, ενώ για τις εκ των υστέρων συγκρίσεις χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο Games–Howell. Αντίθετα, στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» (Levene $F(3, 1979) = 1.194$, $p = .311$), στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» (Levene $F(3, 1979) = 2.407$, $p = .066$) και στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» (Levene $F(3, 1979) = 0.385$, $p = .764$), η υπόθεση της ομοιογένειας των διακυμάνσεων δεν παραβιάστηκε και, επομένως, εφαρμόστηκε η κλασική μονοπαραγοντική ANOVA και, όπου απαιτήθηκε, το Tukey HSD.

Στην υποκλίμακα «Πατριαρχικά στερεότυπα», ο έλεγχος Welch ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των τεσσάρων ομάδων συγκατοίκησης (Welch $F(3, 126.509) = 9.211$, $p < .001$). Οι post hoc συγκρίσεις με Games–Howell (Πίνακας 7.10.7.5) έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες που ζουν με τους δύο γονείς παρουσίασαν υψηλότερο μέσο όρο σε σύγκριση με όσους ζουν μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.156$, $p = .028$). Παράλληλα, οι έφηβοι/ες που ανήκουν στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» παρουσίασαν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση τόσο με όσους ζουν με τους δύο γονείς ($MD = 0.272$, $p < .001$) όσο και με όσους ζουν μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.428$, $p < .001$). Οι υπόλοιπες συγκρίσεις δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Στην υποκλίμακα «Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι», ο Welch ANOVA ανέδειξε επίσης στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Welch $F(3, 125.373) =$

2.949, $p = .035$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες που ζουν με τους δύο γονείς παρουσίασαν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με όσους ζουν μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.135$, $p = .017$). Οι υπόλοιπες ζεύγη συγκρίσεων δεν ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Στην υποκλίμακα «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι», ο Welch ANOVA δεν ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων συγκατοίκησης (Welch $F(3, 126.645) = 1.154$, $p = .330$). Επομένως, δεν προκύπτει διαφοροποίηση των μέσων όρων στην υποκλίμακα αυτή ανάλογα με τη μορφή οικογενειακής συγκατοίκησης.

Στην υποκλίμακα «Αυτονομία και ισότητα φύλων», ο Welch ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Welch $F(3, 125.716) = 2.809$, $p = .042$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες που ζουν με τους δύο γονείς παρουσίασαν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με όσους ανήκουν στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» ($MD = 0.155$, $p = .029$). Οι υπόλοιπες συγκρίσεις δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Στην υποκλίμακα «Ταυτότητα φύλου», ο Welch ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων (Welch $F(3, 126.478) = 4.241$, $p = .007$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες που ζουν με τους δύο γονείς παρουσίασαν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με όσους ζουν μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.224$, $p = .028$). Επιπλέον, η ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» παρουσίασε υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με την ομάδα που ζει μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.377$, $p = .003$). Οι υπόλοιπες συγκρίσεις δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Στην υποκλίμακα «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης», ο Welch ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Welch $F(3, 127.169) = 3.264$, $p = .024$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες που ζουν στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» παρουσίασαν υψηλότερες τιμές σε σύγκριση με όσους ζουν μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.307$, $p = .014$). Οι υπόλοιπες συγκρίσεις δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Στην υποκλίμακα «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», όπου η υπόθεση ομοιογένειας των διακυμάνσεων δεν παραβιάστηκε, η μονοπαραγοντική ANOVA δεν ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων ($F(3, 1979) = 2.138$, $p = .094$). Αντίστοιχα, στην «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων ($F(3, 1979) = 1.456$, $p = .225$). Οι δύο αυτές

υποκλίμακες, επομένως, δεν διαφοροποιούνται στατιστικά ανάλογα με τη μορφή οικογενειακής συγκατοίκησης.

Αντίθετα, στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων» η ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων ($F(3, 1979) = 3.159, p = .024$). Οι post hoc συγκρίσεις Tukey HSD έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες που ζουν με τους δύο γονείς παρουσίασαν υψηλότερο μέσο όρο σε σύγκριση με όσους ζουν μόνο με τη μητέρα ($MD = 0.282, p = .028$). Επιπλέον, οι έφηβοι/ες που ζουν μόνο με τη μητέρα παρουσίασαν χαμηλότερο μέσο όρο σε σύγκριση με όσους ανήκουν στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» ($MD = -0.334, p = .035$). Οι υπόλοιπες συγκρίσεις δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Επιπλέον, η εξέταση των 95% διαστημάτων εμπιστοσύνης των διαφορών μέσων τιμών στις post hoc συγκρίσεις επιβεβαιώνει τη στατιστική σημαντικότητα των διαφορών, καθώς σε όλες τις σημαντικές συγκρίσεις τα διαστήματα δεν περιλαμβάνουν το μηδέν (Πίνακας 7.10.7.5). Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις τα διαστήματα εμπιστοσύνης προσεγγίζουν το μηδέν, υποδεικνύοντας ότι το μέγεθος της παρατηρούμενης διαφοράς είναι σχετικά οριακό. Ειδικότερα, στις «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($MD = 0.156, 95\% \text{ CI } [0.012, 0.301]$), στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» ($MD = 0.135, 95\% \text{ CI } [0.018, 0.253]$) και στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων» ($MD = 0.155, 95\% \text{ CI } [0.011, 0.298]$), το ένα άκρο του διαστήματος βρίσκεται πολύ κοντά στο μηδέν. Αντίστοιχα, στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» η διαφορά μεταξύ της ομάδας που ζει μόνο με τη μητέρα και της ομάδας «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» παρουσιάζει $95\% \text{ CI } [-0.570, -0.040]$, με το άνω όριο να βρίσκεται επίσης σχετικά κοντά στο μηδέν. Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν ότι, μολονότι οι συγκεκριμένες διαφορές είναι στατιστικά σημαντικές στο συμβατικό επίπεδο του $\alpha = .05$, θα πρέπει να ερμηνεύονται με σχετική προσοχή ως προς το μέγεθος και τη σταθερότητά τους. Αντίθετα, η διαφορά στην «Ταυτότητα φύλου» μεταξύ της ομάδας που ζει μόνο με τη μητέρα και της ομάδας «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» ($MD = -0.377, 95\% \text{ CI } [-0.652, -0.102]$) παρουσιάζει μεγαλύτερη απόσταση του διαστήματος από το μηδέν.

Συνοψίζοντας, η οικογενειακή συγκατοίκηση παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνολική πολυμεταβλητή επίδραση στις εννέα υποκλίμακες, με μικρό μέγεθος επίδρασης ($\text{Pillai's Trace} = .040, \eta^2 = .013$). Σε επίπεδο επιμέρους

υποκλιμάκων, στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίστηκαν στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων», στην «Ταυτότητα φύλου», στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» και στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων». Αντίθετα, οι «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», οι «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» και η «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» δεν παρουσίασαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων. Οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις αφορούν κυρίως συγκρίσεις της ομάδας που ζει μόνο με τη μητέρα με την ομάδα των δύο γονέων ή με τις λοιπές μορφές συγκατοίκησης. Παράλληλα, η εξέταση των 95% διαστημάτων εμπιστοσύνης έδειξε ότι ορισμένες από τις στατιστικά σημαντικές διαφορές είναι οριακές ως προς την απόστασή τους από το μηδέν και, επομένως, απαιτούν προσεκτική ερμηνεία. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι ομάδες διαφέρουν σημαντικά ως προς το μέγεθός τους, και ιδιαίτερα η ομάδα των εφήβων που ζουν μόνο με τον πατέρα είναι περιορισμένη (n = 32), τα επιμέρους ευρήματα θα πρέπει να ερμηνεύονται με σχετική προσοχή.

Πίνακας 7.10.7.1 Περιγραφικά Στατιστικά. Παρατίθενται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις ως προς την Συγκατοίκηση- 4 κατηγορίες (Familyliving)

ΥΠΟΚΛΙΜΑΚΑ	τους 2 γονείς n=1525	τη μητέρα n=166	τον πατέρα n=32	Λοιπές μορφές συγκατοίκησης n=260	Total N=1983
1.Πατριαρχικά στερεότυπα	1.71 (0.76)	1.55 (0.67)	1.79 (0.86)	1.98 (1.01)	1.73 (0.80)
2.Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.59 (1.07)	1.43 (1.06)	1.81 (1.23)	1.67 (1.14)	1.59 (1.08)
3.Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	3.44 (0.59)	3.31 (0.55)	3.41 (0.78)	3.44 (0.82)	3.43 (0.62)
4.Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	2.43 (0.61)	2.51 (0.56)	2.37 (0.67)	2.45 (0.73)	2.44 (0.62)
5.Αυτονομία και ισότητα	3.64 (0.65)	3.60 (0.65)	3.52 (0.78)	3.48 (0.85)	3.61 (0.69)
6. Ταυτότητα φύλου	2.14 (1.01)	1.91 (0.97)	2.15 (1.12)	2.29 (1.21)	2.14 (1.05)
7.Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	3.44 (1.26)	3.65 (1.26)	3.50 (1.28)	3.43 (1.39)	3.45 (1.28)
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	2.42 (0.96)	2.29 (0.95)	2.30 (0.91)	2.59 (1.13)	2.43 (0.98)

9. επιρροή οικογένειας & φίλων	2.48 (1.23)	2.20 (1.25)	2.67 (1.31)	2.53 (1.28)	2.47 (1.24)
--------------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Πίνακας 7.10.7.2. Box's Test of Equality of Covariance Matrices

Box's Test of Equality of Covariance Matrices ^a				
Box's M	F	df1	df2	Sig.
353.691	2.495	135	40461.769	<.001
Tests the null hypothesis that the observed covariance matrices of the dependent variables are equal across groups.				
a. Design: Intercept + familyliving4				

Πίνακας 7.10.7.3. Multivariate Tests (Pillai's Trace)

Multivariate Tests ^a						
Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
Familyliving4	Pillai's Trace	.040	2.945	27.000	5919.000	<.001
a. Design: Intercept + familyliving4						

Πίνακας 7.10.7.4 Levene's Test of Equality of Error Variances, Welch & ANOVA

	Levene F	df1	df2	p.	Welch	df1	df2	p
1. Πατριαρχικά στερεότυπα	23.775	3	1979	< .001	9.211	3	126.509	< .001
3. Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	13.235	3	1979	< .001	2.949	3	125.373	.035
4. Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι	3.422	3	1979	.017	1.154	3	126.645	.330
5. Αυτονομία και ισότητα	11.649	3	1979	< .001	2.809	3	125.716	.042
6. Ταυτότητα φύλου	7.468	3	1979	< .001	4.241	3	126.478	.007
8. Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	4.817	3	1979	.002	3.264	3	127.169	.024
					ANOVA			
2. Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου	1.194	3	1979	.311	2.138	3	1979	.094
7. Ψηφιακή κοινωνικοποίηση	2.407	3	1979	.066	1.456	3	1979	.225
9. επιρροή οικογένειας & φίλων	0.385	3	1979	.764	3.159	3	1979	.024

Πίνακας 7.10.7.5 Αποτελέσματα των *post hoc* συγκρίσεων Games–Howell & Tukey HSD για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ της οικογενειακής συγκατοίκησης του παιδιού στις υποκλίμακες

Games-Howell	(I) Οικογενειακή συγκατοίκηση	(J) Οικογενειακή συγκατοίκηση	Mean Difference (I-J)	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Πατριαρχικά στερεότυπα	τους 2 γονείς	τη μητέρα	0.156	.028	0.012	0.301
	τους 2 γονείς	Λοιπές μορφές συγκατοίκτης	-0.272	< .001	-0.442	-0.102
	τη μητέρα	Λοιπές μορφές συγκατοίκτης	-0.428	< .001	-0.639	-0.218
Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι	τους 2 γονείς	τη μητέρα	0.135	.017	0.018	0.253
Αυτονομία και ισότητα φύλων	τους 2 γονείς	Λοιπές μορφές συγκατοίκτης	0.155	.029	0.011	0.298
Ταυτότητα φύλου	τους 2 γονείς	τη μητέρα	0.224	.028	0.017	0.431
	τη μητέρα	Λοιπές μορφές συγκατοίκτης	-0.377	.003	-0.652	-0.102
Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης	τη μητέρα	Λοιπές μορφές συγκατοίκτης	-0.307	.014	-0.57	-0.04
Tukey HSD						
Επιρροή οικογένειας & φίλων	τους 2 γονείς	τη μητέρα	0.28226	.028	0.0213	0.5432
	τη μητέρα	Λοιπές μορφές συγκατοίκτης	-0.33381	.035	-0.6510	-0.0166

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο: ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η συζήτηση και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της διατριβής, με στόχο τη σύνδεση των εμπειρικών δεδομένων με το θεωρητικό πλαίσιο της έμφυλης κοινωνικοποίησης και της διαμόρφωσης των έμφυλων ταυτοτήτων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η ανάλυση εστιάζει στις αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών της Αιτωλοακαρνανίας για το φύλο. Εξετάζεται εάν εσωτερικεύουν ή αμφισβητούν έμφυλα στερεότυπα και εάν οι βασικοί φορείς κοινωνικοποίησης συμβάλλουν στη διαμόρφωση των αντιλήψεων αυτών.

Η συζήτηση οργανώνεται με βάση τον σκοπό και τους επιμέρους στόχους της διατριβής, οι οποίοι επικεντρώνονται στη διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών/τριών για την ταυτότητα φύλου, τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά και ρόλους, την έμφυλη ισότητα και τη συμβολή των φορέων κοινωνικοποίησης. Παράλληλα, η ερμηνεία των ευρημάτων γίνεται σε άμεση συνάρτηση με τα ερευνητικά ερωτήματα και τις ερευνητικές υποθέσεις, ώστε να καταδειχθεί πώς εντάσσονται στο ευρύτερο επιστημονικό πεδίο των σπουδών φύλου και της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης.

Ειδικότερα, εξετάζονται οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με τον καθορισμό και την έκφραση της ταυτότητας φύλου, η αποδοχή στερεοτυπικών προσδοκιών για αγόρια και κορίτσια, καθώς και οι αντιλήψεις τους για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων. Επιπλέον, αναλύονται οι αντιλήψεις τους σχετικά με την έμφυλη ισότητα και οι εκτιμήσεις τους για τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη διερεύνηση της επίδρασης των βασικών φορέων κοινωνικοποίησης, γονέων, σχολείου, συνομηλίκων,

διαδικτύου και κοινωνικών δικτύων, τόσο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο όσο και στην πιθανή ενίσχυση ή αποδυνάμωση στερεοτυπικών πεποιθήσεων.

Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων πραγματοποιείται υπό το πρίσμα της σχετικής ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, επιτρέποντας τη συγκριτική θεώρηση των ευρημάτων και την ανάδειξη ομοιοτήτων, διαφοροποιήσεων και νέων συμβολών. Με αυτόν τον τρόπο, το κεφάλαιο επιδιώκει όχι μόνο να αποσαφηνίσει τις δυναμικές της έμφυλης κοινωνικοποίησης στο συγκεκριμένο τοπικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο, αλλά και να αναδείξει τις παιδαγωγικές και κοινωνικές προεκτάσεις των αποτελεσμάτων.

8.1 Φύλο και έμφυλα στερεότυπα

Η ενότητα αυτή επικεντρώνεται στον πρώτο στόχο της διατριβής, ο οποίος αφορά τις αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών σχετικά με την ταυτότητα φύλου και τα έμφυλα στερεότυπα. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται, αφενός, οι τρόποι με τους οποίους οι έφηβοι/ες κατανοούν και εκφράζουν την ταυτότητα φύλου τους (Ερευνητικό ερώτημα 1) και, αφετέρου, η αποδοχή των στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και προσδοκιών που αποδίδονται παραδοσιακά στα αγόρια και στα κορίτσια (Ερευνητικό ερώτημα 2)⁹⁷⁰. Η συζήτηση των ευρημάτων εστιάζει στις στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις που εντοπίστηκαν, καθώς και στη θεωρητική τους ερμηνεία, με στόχο την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι μαθητές/τριες τοποθετούνται απέναντι στις έμφυλες νόρμες και τα στερεοτυπικά πρότυπα στο συγκεκριμένο τοπικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο.

⁹⁷⁰ Πρβλ. Ενότητα 7.1 της παρούσας διατριβής.

8.1.1 Καθορισμός έκφρασης της ταυτότητας φύλου

Σύμφωνα με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα «*Ποιές είναι οι αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών σχετικά με τον καθορισμό και την έκφραση της ταυτότητας φύλου;*» αναπτύχθηκαν οι ερευνητικές υποθέσεις H1. Φύλο & Ταυτότητα Φύλου και H2. Ηλικία & Ταυτότητα Φύλου οι οποίες εξετάζουν κατά πόσο οι αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο και την ηλικία των συμμετεχόντων ατόμων⁹⁷¹. Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε ότι οι αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών για την εξαρτημένη μεταβλητή (ΕΜ) «Ταυτότητα φύλου» διαφοροποιούνται στατιστικά σημαντικά ως προς το φύλο και την ηλικία⁹⁷². Η υποκλίμακα «*Ταυτότητα φύλου*»⁹⁷³ της E3AS-F4 των Barros et al. (2020)⁹⁷⁴ παρουσίασε μέση τιμή $M = 2.14$, εύρημα που, σε συνδυασμό με τη διασπορά των απαντήσεων, υποδηλώνει ότι οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων ατόμων δεν συγκλίνουν απόλυτα και ενιαία. Η διαπίστωση αυτή ερμηνεύεται σε συνάρτηση με το περιεχόμενο των επιμέρους ερωτημάτων της υποκλίμακας.

Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε ότι οι αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών για την ταυτότητα φύλου διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ των ομάδων φύλου. Η Welch ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο μεγαλύτερων ομάδων φύλου στην υποκλίμακα «Ταυτότητα φύλου» ($p < .001$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι η διαφοροποίηση εντοπίζεται μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, με τα αγόρια να παρουσιάζουν υψηλότερες τιμές από τα κορίτσια ($MD = 0.98$, 95% CI [0.88, 1.09], $p < .001$). Το διάστημα εμπιστοσύνης βρίσκεται εξ ολοκλήρου πάνω από το μηδέν, επιβεβαιώνοντας ότι η διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων είναι στατιστικά σημαντική⁹⁷⁵.

⁹⁷¹ Πρβλ. Ενότητα 7.1 της παρούσας διατριβής.

⁹⁷² Πρβλ. Ενότητα 7 της παρούσας διατριβής.

⁹⁷³ Πρβλ. Ενότητα 7.10.6 της παρούσας διατριβής.

⁹⁷⁴ Πρβλ. Barros et al. (2020), op.cit.

⁹⁷⁵ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1, Πίνακας 7.10.1.5.

Η συγκεκριμένη διαφοροποίηση αποτελεί το βασικό εύρημα ως προς τη μεταβλητή του φύλου. Οι διαφορές μεταξύ των μικρότερων ομάδων «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» και «Άλλο» θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη επιφύλαξη, καθώς το μικρό μέγεθος των ομάδων περιορίζει την ακρίβεια των εκτιμήσεων και τη δυνατότητα ασφαλών γενικεύσεων. Επομένως, το γεγονός ότι ορισμένα διαστήματα εμπιστοσύνης προσεγγίζουν το μηδέν δεν αποτελεί από μόνο του κριτήριο για την αξιολόγηση της ουσιαστικής σημασίας μιας διαφοράς, αλλά εντάσσεται στην ευρύτερη εκτίμηση της αβεβαιότητας των συγκρίσεων⁹⁷⁶.

Η υψηλότερη τιμή των αγοριών μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη μεγαλύτερης προσκόλλησης σε παραδοσιακές αντιλήψεις που αποτυπώνονται στα συγκεκριμένα στοιχεία της υποκλίμακας «Ταυτότητα φύλου», ενώ η χαμηλότερη τιμή των κοριτσιών υποδηλώνει διαφορετικό μοτίβο αντιλήψεων ως προς τις διαστάσεις που αξιολογεί η συγκεκριμένη υποκλίμακα. *Η διαφοροποίηση αυτή είναι συμβατή με την υπόθεση ότι οι έμφυλες αντιλήψεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα μεταξύ των ομάδων φύλου και ότι τα αγόρια του συγκεκριμένου δείγματος εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση στις παραδοσιακές διαστάσεις που αποτυπώνει η υποκλίμακα.* Ενδεχομένως, οι έφηβοι μαθητές στην υπό μελέτη περιοχή να υιοθετούν συχνά πιο άκαμπτες αντιλήψεις φύλου, ενώ οι έφηβες μαθήτριες φαίνεται να εμφανίζουν μεγαλύτερη ευελιξία και αποδοχή της ποικιλομορφίας. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα της θεωρίας της έμφυλης κοινωνικοποίησης⁹⁷⁷, σύμφωνα με την οποία οι έμφυλες προσδοκίες και οι κοινωνικοί ρόλοι διαμορφώνονται μέσα από διαδικασίες κοινωνικής μάθησης και διαφοροποιημένης κοινωνικοποίησης. Παράλληλα, το εύρημα μπορεί να συνδεθεί ερμηνευτικά με θεωρητικές προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο το φύλο διαμορφώνεται και επιτελείται στο πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών προσδοκιών⁹⁷⁸. Ωστόσο, η ερμηνεία αυτή δεν συνεπάγεται αιτιώδη σχέση, καθώς η παρούσα ανάλυση καταγράφει διαφοροποιήσεις μεταξύ των

⁹⁷⁶ Πρβλ. G. Cumming et al. (2012). The statistical recommendations of the American Psychological Association Publication Manual: Effect sizes, confidence intervals, and meta-analysis. *Australian Journal of Psychology*, 64(3), 138–146. <https://doi.org/10.1111/j.1742-9536.2011.00037.x>.

⁹⁷⁷ Πρβλ. Ενότητα 2.1 της παρούσας διατριβής.

⁹⁷⁸ Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. · J. Butler (2004), op.cit.

ομάδων φύλου χωρίς να επιτρέπει την απόδοση της παρατηρούμενης διαφοράς αποκλειστικά στις διαδικασίες έμφυλης κοινωνικοποίησης.

Για την ερμηνεία των παραπάνω διαφοροποιήσεων, κρίσιμο είναι το περιεχόμενο της υποκλίμακας E3AS–F4. Σύμφωνα με την αρχική επικύρωση της κλίμακας των Barros et al. (2020), οι οποίοι επισημαίνουν ότι η F4 περιλαμβάνει δηλώσεις που σχετίζονται με την κοινωνική κατασκευή του φύλου και την προσωπική διαχείριση της ταυτότητας, η κλίμακα εμφάνισε χαμηλή εσωτερική συνοχή ($\alpha = 0.542$). Στο παρόν δείγμα η αξιοπιστία της υποκλίμακας είναι σαφώς υψηλότερη ($\alpha = 0.71$). Η διαφορά αυτή ενδεχομένως υποδηλώνει υψηλότερη εσωτερική συνοχή των συγκεκριμένων στοιχείων στο παρόν δείγμα, χωρίς όμως να επιτρέπει από μόνη της την απόδοση της διαφοροποίησης σε πολιτισμικούς παράγοντες ή στο μεγαλύτερο μέγεθος του δείγματος⁹⁷⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομάδα «Άλλο», η οποία εμφανίζει υψηλότερη μέση τιμή στην υποκλίμακα «Ταυτότητα φύλου» ($M = 3.21$)⁹⁸⁰. Ωστόσο, λόγω του πολύ μικρού μεγέθους της συγκεκριμένης ομάδας ($n = 22$), το εύρημα θα πρέπει να ερμηνευθεί με ιδιαίτερη επιφύλαξη. Η υψηλότερη μέση τιμή αποτελεί περιγραφικό εύρημα και δεν επαρκεί για την εξαγωγή γενικεύσιμων συμπερασμάτων σχετικά με τα άτομα που αυτοπροσδιορίζονται εκτός των κυρίαρχων κατηγοριών φύλου. Συνεπώς, η συγκεκριμένη ομάδα θα πρέπει να αντιμετωπίζεται κυρίως ως ένδειξη διαφοροποίησης που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης σε μεγαλύτερα και περισσότερο ισομεγέθη δείγματα. Τέλος, η παρατήρηση αυτή διαφοροποιεί την παρούσα μελέτη από την αρχική μελέτη των Barros et al. (2020)⁹⁸¹, χωρίς όμως να επιτρέπει άμεση σύνδεση της υψηλότερης αξιοπιστίας με συγκεκριμένο τρόπο βίωσης της ταυτότητας φύλου.

Τα παραπάνω ευρήματα μπορούν να συσχετισθούν με πρόσφατες διεθνείς μελέτες. Σύμφωνα με την Diamond (2020)⁹⁸², οι σημερινοί/ες έφηβοι/ες εκτίθενται

⁹⁷⁹Πρβλ. Barros, et al. (2020), op.cit.

⁹⁸⁰Πρβλ. Ενότητα 7.11.1 της παρούσας διατριβής.

⁹⁸¹ Πρβλ. T. Barros et al. (2020), op.cit.

⁹⁸²Πρβλ. L. M. Diamond (2020), Gender Fluidity and Nonbinary Gender Identities Among Children and Adolescents. *Child Dev Perspect*, 14: 110-115. <https://doi.org/10.1111/cdep.12366>. Η Diamond επισημαίνει ότι τα παιδιά και οι έφηβοι/ες που βιώνουν τέτοιες ταυτότητες συχνά αντιμετωπίζουν

σε πιο ρευστές και μη δυαδικές αντιλήψεις για το φύλο, γεγονός που οδηγεί σε μεγαλύτερη ποικιλία ταυτοτήτων και εκφράσεων φύλου. Η Diamond συνοψίζει εμπειρικά ευρήματα που καταγράφουν αυξανόμενη ποικιλομορφία ταυτοτήτων φύλου και διαφοροποιήσεις στην έκφραση φύλου κατά την εφηβεία. Παράλληλα, αναδεικνύει την ανάγκη για ένα ευρύτερο, μη δυαδικό μοντέλο φροντίδας, το οποίο θα προσφέρει χρόνο, υποστήριξη και ασφαλή χώρο στους νέους και στις νέες, ώστε να εξερευνήσουν και να εκφράσουν την ταυτότητά τους χωρίς πίεση για συμμόρφωση σε προκαθορισμένες κατηγορίες.

Αντίστοιχα, οι Pullen Sansfaçon et al. (2020)⁹⁸³ δείχνουν ότι η ανάπτυξη της ταυτότητας φύλου στην εφηβεία δεν είναι γραμμική, αλλά μια διαδικασία συνεχούς διερεύνησης και επαναδιαπραγμάτευσης. Η ταυτότητα αυτή διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση προσωπικών εμπειριών και κοινωνικών προσδοκιών. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά στην ερμηνεία της ετερογένειας που παρατηρείται στις απαντήσεις του παρόντος δείγματος. Η υψηλότερη μέση τιμή της ομάδας «Άλλο» συνδέεται πιθανότατα με πιο ενεργή διερεύνηση και ανάγκη αυτοπροσδιορισμού, ενώ η μεγαλύτερη προσκόλληση των αγοριών σε παραδοσιακές αντιλήψεις μπορεί να σχετίζεται με κοινωνικές πιέσεις που περιορίζουν την έκφραση φύλου. Συμπερασματικά, τα ευρήματα τούτα ενισχύουν την ερμηνεία ότι οι αντιλήψεις των εφήβων στο δείγμα της Αιτωλοακαρνανίας δεν είναι στατικές, αλλά εκφράζουν διαφορετικές πορείες διαμόρφωσης της ταυτότητας φύλου.

κοινωνική απόρριψη, στιγματισμό και έλλειψη κατανόησης, γεγονός που αυξάνει τον κίνδυνο ψυχολογικής δυσφορίας.

⁹⁸³Πρβλ. A. Pullen Sansfaçon et al. (2020). "I knew that I wasn't cis, I knew that, but I didn't know exactly": Gender identity development, expression and affirmation in youth who access gender affirming medical care. *International Journal of Transgender Health*, 21(3), 307–320. <https://doi.org/10.1080/26895269.2020.1756551>. Οι Pullen Sansfaçon et al. εξετάζουν πώς trans παιδιά και έφηβοι που έχουν πρόσβαση σε ιατρική επιβεβαίωση φύλου αναπτύσσουν, εκφράζουν και επιβεβαιώνουν την έμφυλη ταυτότητά τους. Μέσα από συνεντεύξεις με 36 νέους/νέες σε τρεις καναδικές κλινικές, δείχνουν ότι η ταυτότητα φύλου διαμορφώνεται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση εσωτερικών εμπειριών (όπως η δυσφορία φύλου) και κοινωνικών παραγόντων (οικογένεια, σχολείο, κοινωνικές νόρμες). Αναδεικνύουν τρεις διαφορετικές αναπτυξιακές πορείες — πρώιμη αναγνώριση, καθυστερημένη έκφραση και όψιμη εμφάνιση δυσφορίας— και υποστηρίζουν ότι η ταυτότητα φύλου είναι δυναμική και όχι γραμμική. Το άρθρο καταλήγει ότι οι επιβεβαιωτικές πρακτικές φροντίδας είναι κρίσιμες για την ευημερία των νέων.

Από την άποψη αυτή, η θεωρητική σύνδεση με το *habitus* του Bourdieu⁹⁸⁴ μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία των ευρημάτων, καθώς επιτρέπει την κατανόηση των έμφυλων αντιλήψεων ως αποτέλεσμα κοινωνικά εγκατεστημένων προτύπων, τα οποία αναπαράγονται και ενσωματώνονται μέσα από τις καθημερινές εμπειρίες και τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, η υψηλότερη προσκόλληση των αγοριών σε παραδοσιακές αντιλήψεις μπορεί να ιδωθεί ως ενδεχόμενη ένδειξη ενός περισσότερο εδραιωμένου έμφυλου *habitus*, ενώ οι χαμηλότερες τιμές των κοριτσιών ενδεχομένως να συνδέονται με μεγαλύτερη ευελιξία ως προς τις κυρίαρχες έμφυλες νόρμες. Ωστόσο, η ερμηνεία αυτή αποτελεί θεωρητική προσέγγιση των παρατηρούμενων διαφοροποιήσεων, καθώς το *habitus* δεν εξετάστηκε ως αυτοτελής μεταβλητή στην παρούσα έρευνα.

Εκτός από το φύλο, και η ανεξάρτητη μεταβλητή ηλικία εξετάστηκε σε σχέση με τις αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου⁹⁸⁵. Ως προς την ηλικία, οι *post hoc* συγκρίσεις Games–Howell ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις: μεταξύ των 13χρονων και των 16χρονων ($MD = 0.274$, $p = .004$, 95% CI [0.060, 0.487]) και μεταξύ των 13χρονων και των 17χρονων ($MD = 0.316$, $p = .002$, 95% CI [0.078, 0.554]). Και στις δύο περιπτώσεις, οι 13χρονοι/ες παρουσίασαν υψηλότερες τιμές στην υποκλίμακα «Ταυτότητα φύλου» από τους/τις 16χρονους/ες και 17χρονους/ες αντίστοιχα. Τα διαστήματα εμπιστοσύνης δεν περιλαμβάνουν το μηδέν, επιβεβαιώνοντας τη στατιστική σημαντικότητα των συγκεκριμένων διαφορών.

Οι μικρότερες ηλικίες 13 ετών ($M = 2.32$) και 14 ετών ($M = 2.15$) εμφανίζουν υψηλότερες δειγματικές μέσες τιμές, γεγονός που υποδηλώνει μεγαλύτερη προσκόλληση σε στερεοτυπικές αντιλήψεις. Το μοτίβο αυτό είναι συμβατό με μια γενικότερη τάση χαμηλότερων τιμών στις μεγαλύτερες ηλικίες, αλλά η στατιστική τεκμηρίωση της διαφοράς περιορίζεται στις συγκρίσεις 13–16 και 13–17 που ανέδειξαν οι Games–Howell. Αυτό μπορεί να συνδέεται με το γεγονός ότι οι μικρότεροι/ες έφηβοι/ες βρίσκονται ακόμη σε στάδιο όπου οι οικογενειακές και σχολικές νόρμες λειτουργούν ως κυρίαρχοι φορείς κοινωνικοποίησης, με περιορισμένη έκθεση σε εναλλακτικές αφηγήσεις φύλου. Το στοιχείο αυτό

⁹⁸⁴Πρβλ. P. Bourdieu (2022), *op.cit.* · J. Butler (1990, 2004, 1993), *op.cit.*

⁹⁸⁵ Πρβλ. Πίνακας 7.10.2.1

ενδεχομένως συνδέεται με την αυξανόμενη ικανότητα των εφήβων να αμφισβητούν τις κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες και να διαμορφώνουν πιο σύνθετες αντιλήψεις για το φύλο.

Η ηλικία των 18 ετών ($M = 2.22$) παρουσιάζει πιο ασταθές προφίλ, χωρίς σαφή κατεύθυνση διαφοροποίησης, πιθανώς λόγω του μικρού μεγέθους της ομάδας αλλά και της μεταβατικότητας της συγκεκριμένης ηλικιακής φάσης⁹⁸⁶. Η ηλικιακή εξέλιξη δείχνει ίσως ότι η ταυτότητα φύλου δεν αποτελεί στατική κατηγορία αλλά μια διαδικασία που μεταβάλλεται καθώς οι έφηβοι/ες της περιοχής υπό διερεύνηση αποκτούν περισσότερες εμπειρίες, μεγαλύτερη αυτονομία και πρόσβαση σε εναλλακτικές πηγές πληροφόρησης.

Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με την έρευνα των Ullrich et al. (2022)⁹⁸⁷ που έδειξε ότι οι έφηβοι/ες αναπτύσσουν σταθερά πιο ισότιμες και λιγότερο στερεοτυπικές αντιλήψεις καθώς προχωρούν από την πρώιμη στην όψιμη εφηβεία και την ενηλικίωση. Σύμφωνα με τους ερευνητές αυτούς στην ηλικία των 13 ετών, οι αντιλήψεις είναι πιο παραδοσιακές, ενώ από τα 16 και μετά παρατηρείται σημαντική μετατόπιση προς πιο ευέλικτες και μη κανονιστικές αντιλήψεις. Το μοτίβο αυτό αντανakλάται και στα ευρήματα της παρούσας έρευνας, όπου οι ηλικίες 13 - 14 ετών εμφανίζουν υψηλότερες στερεοτυπικές τιμές, ενώ οι 16 και 17 ετών παρουσιάζουν σαφή μείωση. Η εικόνα των 18 ετών στη δική μας έρευνα είναι συμβατή με τα ευρήματα των Ullrich et al., οι οποίοι επισημαίνουν ότι η μετάβαση προς την ενηλικίωση συνοδεύεται από ανομοιογενείς εμπειρίες και διαφοροποιημένες κοινωνικές επιρροές. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι, η σύγκριση αυτή επιβεβαιώνει ότι η ηλικία αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο, καθώς η γνωστική ωρίμανση και η κοινωνική διεύρυνση της εφηβείας οδηγούν σε σταδιακή αποδυνάμωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων. Η σύγκριση με τους Ullrich et al. ενισχύει την ερμηνεία της ηλικίας ως σημαντικής μεταβλητής

⁹⁸⁶ Πρβλ. Ενότητα 7.10.2 της παρούσας διατριβής.

⁹⁸⁷ Πρβλ. Ullrich, R., Becker, M. & Scharf, J. (2022) The Development of Gender Role Attitudes During Adolescence: Effects of Sex, Socioeconomic Background, and Cognitive Abilities. *J Youth Adolescence* 51, 2114–2129 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01651-z>.

διαφοροποίησης, χωρίς ωστόσο, να τεκμηριώνει από μόνη της αναπτυξιακή αιτιότητα.

Εκτός όμως από τους παράγοντες φύλο και ηλικία, στο πλαίσιο της περιγραφικής διερεύνησης της γνώσης βασικών εννοιών η κατανόηση της ταυτότητας φύλου φαίνεται να συνδέεται άμεσα με τη γνώση βασικών εννοιών. Συγκεκριμένα, το 57.6% των συμμετεχόντων ατόμων δηλώνει ότι γνωρίζει τον όρο «αρρενωπότητα», ενώ το 42.4% δεν γνωρίζει τη σημασία του. Αντίθετα, τα συμμετέχοντα άτομα δηλώνουν ότι γνωρίζουν τον όρο «θηλυκότητα» σε ποσοστό 88.8%. Η γνώση αυτή φαίνεται να παρουσιάζεται ως ασύμμετρη για τις δύο έννοιες.

Η ασυμμετρία αυτή, ότι δηλαδή σχεδόν τα μισά παιδιά δεν γνωρίζουν τον όρο αρρενωπότητα, αποτελεί ενδιαφέρον περιγραφικό εύρημα. Ενδεχομένως το εύρημα αυτό να υποδηλώνει ότι η αρρενωπότητα λειτουργεί συχνά ως «σιωπηρή» κοινωνική προσδοκία. Η δυσκολία κατανόησης του όρου αρρενωπότητα μπορεί να εξηγεί τον λόγο για τον οποίο τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερη προσκόλληση σε παραδοσιακές αντιλήψεις. Από την άλλη, και σύμφωνα με τα ευρήματα (88% γνώση της θηλυκότητας), η θηλυκότητα ενδέχεται να είναι μια περισσότερο κοινωνικά ρυθμισμένη κατηγορία για την περιοχή υπό μελέτη. Αντίστοιχα, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι η μεγαλύτερη εξοικείωση με τη θηλυκότητα ενδέχεται να διευκολύνει τα κορίτσια να αναπτύξουν πιο ρευστές και κριτικές αντιλήψεις για το φύλο.

Θα μπορούσε με βάση τη θεωρία της Butler (2024) να εξηγηθεί η δυσκολία των εφήβων της Αιτωλοακαρνανίας να κατανοήσουν τον όρο «αρρενωπότητα», καθώς ενδέχεται μην αποτελεί απλώς έλλειμμα γνώσης, αλλά σύμπτωμα μιας βαθύτερης γλωσσικής και πολιτισμικής ασυμμετρίας⁹⁸⁸. Και αυτό διότι ίσως η ελληνική γλώσσα και οι τοπικές κοινωνικές νόρμες να μην διαθέτουν αντίστοιχες εννοιολογικές δομές για να υποδεχθούν τους όρους «αρρενωπότητα» και «θηλυκότητα». Η είσοδος τέτοιων όρων στην καθημερινότητα των παιδιών μπορεί να βιώνεται ως «εισβολή» ή «απειλή» απέναντι σε μια γλωσσική καθαρότητα. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγεί γιατί οι νέοι/ες της περιοχής δυσκολεύονται να

⁹⁸⁸Πρβλ. J. Butler (2024), op.cit. Chapter. 10. [...] gender... remains a foreign term or a puzzling coinage” και ότι η είσοδός του “disturbs the syntax of another language.”

ενσωματώσουν έννοιες που αμφισβητούν το παραδοσιακό δίπολο άνδρας–γυναίκα⁹⁸⁹. Ενδεχομένως, η γλώσσα να μπορεί να διαμορφώσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι έφηβοι/ες μπορούν να σκεφτούν, να ονομάσουν και τελικά να κατανοήσουν το φύλο. Κατ' επέκταση, όταν οι διαθέσιμες λέξεις (αρρενωπότητα, θηλυκότητα, μη-δυσαικτικότητα) είναι περιορισμένες ή φορτισμένες, μπορεί και η κατανόηση του να φύλου παραμένει περιορισμένη, ασταθής ή αντιφατική.

Επιπλέον, τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν έως τώρα στην υπό διερεύνηση περιοχή δείχνουν ότι οι αντιλήψεις των εφήβων μαθητών και μαθητριών για την ταυτότητα φύλου δεν αποτελούν σταθερή ή ομοιογενή κατηγορία, αλλά διαμορφώνονται μέσα από μια δυναμική διαδικασία κοινωνικοποίησης, επιτέλεσης και διαπραγμάτευσης. Η έμφυλη διαφοροποίηση είναι έντονη, η ηλικιακή εξέλιξη σημαντική και η επίδραση των φορέων κοινωνικοποίησης και ενημέρωσης καθοριστική. Η ταυτότητα φύλου στους/στις εφήβους/ες εμφανίζεται ως ένα πεδίο στο οποίο συνυπάρχουν παραδοσιακές νόρμες, νέες αφηγήσεις και κοινωνικές αντιφάσεις, αντανakλώντας τη μεταβαλλόμενη φύση των έμφυλων σχέσεων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Η κατανόηση των παραπάνω ευρημάτων ενισχύεται και από το γεγονός ότι το φύλο αποτελεί κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία, όπως άλλες ορατές κοινωνικές κατηγορίες πχ. φυλή και εθνικότητα⁹⁹⁰. Παρά τις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις, υπάρχει ευρεία συμφωνία ότι οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν άνδρες και γυναίκες άνισα, ενώ για ορισμένες ομάδες η διασταύρωση φύλου, φυλής και τάξης δημιουργεί πολλαπλά επίπεδα μειονεξίας που καμία άλλη υποδεέστερη ομάδα δεν βιώνει⁹⁹¹. Αυτή η κοινωνική ανισότητα ενδέχεται να εξηγεί γιατί οι έφηβοι/ες βιώνουν την ταυτότητα φύλου ως πεδίο διαπραγμάτευσης και όχι ως σταθερή κατηγορία: οι κοινωνικές προσδοκίες, οι θεσμικές πρακτικές και οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις διαμορφώνουν διαφορετικές δυνατότητες έκφρασης για αγόρια, κορίτσια και άτομα που δεν αυτοπροσδιορίζονται στο διπολικό σύστημα φύλου.

⁹⁸⁹Πρβλ. J. Butler (2024), op.cit.

⁹⁹⁰Πρβλ. Fiveable (n.d), op. cit.

⁹⁹¹Πρβλ. B. Kriger (2024), op. cit.

Άρα, με βάση τα ευρήματα της έρευνας που έχουν προηγηθεί, η ταυτότητα φύλου αναδεικνύεται ως πεδίο στο οποίο παρατηρούνται διαφοροποιήσεις των αντιλήψεων ανάλογα με το φύλο και την ηλικία. Η στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αποτελεί το σαφέστερο εύρημα ως προς το φύλο, ενώ ως προς την ηλικία, οι σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται μεταξύ των 13χρονων και των 16χρονων και μεταξύ των 13χρονων και των 17χρονων. Η ομάδα «Άλλο» παρουσιάζει ενδιαφέρον ως προς τη διαφοροποίηση των απαντήσεων, αλλά το μικρό μέγεθός της δεν επιτρέπει ασφαλείς γενικεύσεις. Η δυναμική αυτή συνδέεται με τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν το φύλο ως επιτελεστική και κοινωνικά διαπραγματεύσιμη ταυτότητα.

Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής συνάδουν με ελληνικές μελέτες που αναδεικνύουν ότι η ταυτότητα φύλου των εφήβων διαμορφώνεται μέσα σε ένα πλαίσιο έντονων κοινωνικών προσδοκιών και έμφυλων κανονικοτήτων⁹⁹². Τα ευρήματα μας συνδέονται με εκείνα των Θάνου και Μπούνα (2017)⁹⁹³, καθώς και στις δύο περιπτώσεις αναδεικνύεται η ισχυρή παρουσία έμφυλων στερεοτύπων ήδη από την παιδική και εφηβική ηλικία. Στην έρευνα των Θάνου και Μπούνα (2017), τα παιδιά δημοτικού απέδιδαν στα κορίτσια χαρακτηριστικά αδυναμίας, συναισθηματικής ευαλωτότητας και μειωμένης αθλητικής ικανότητας, ενώ στα αγόρια χαρακτηριστικά σωματικής υπεροχής αλλά και συναισθηματικής ανεπάρκειας. Αντίστοιχα, στην παρούσα διατριβή οι έφηβοι μαθητές εμφανίζονται να διατηρούν πιο παραδοσιακές και στερεοτυπικές αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου, γεγονός που δείχνει ότι οι έμφυλες αναπαραστάσεις που διαμορφώνονται ήδη από το δημοτικό σχολείο συνεχίζουν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις και κατά την εφηβεία. Ωστόσο, τα ευρήματα της παρούσας μελέτης δείχνουν και μια σημαντική διαφοροποίηση: οι έφηβες μαθήτριες, αλλά και η ομάδα «Άλλο», εμφανίζουν πιο ρευστές και λιγότερο στερεοτυπικές αντιλήψεις, στοιχείο που υποδηλώνει ότι κατά την εφηβεία αναπτύσσονται δυνατότητες αμφισβήτησης των παραδοσιακών

⁹⁹²Πρβλ. Λ. Αλιπράντη-Μαράτου & Χ. Βλαστάρη-Δυοβουνιώτου (2020),ό π.π · Θ. Πυροβολισιάνου (2022), όπ.π. ·Μ. Κουρουτσίδου & Μ. Γκασούκα (2021). όπ.π .

⁹⁹³ Πρβλ. Θ. Θάνος & Α. Μπούνα (2017). (Αν)απαραγωγή κα (εν)δυνάμωση των έμφυλων διακρίσεων στο σχολείο μέσα από άτυπες διαδικασίες. Κοινωνιολογικήεπιθεώρηση, 4, σσ. 101-127.

έμφυλων ρόλων. Επομένως, ενώ η έρευνα των Θάνου και Μπούνα (2017) καταδεικνύει την πρώιμη εσωτερίκευση των έμφυλων στερεοτύπων μέσα από τη σχολική κοινωνικοποίηση, η παρούσα έρευνα αναδεικνύει ότι στην εφηβεία οι αντιλήψεις αυτές δεν παραμένουν απόλυτα σταθερές, αλλά επαναδιαπραγματεύονται υπό την επίδραση της ηλικίας, των κοινωνικών αλλαγών και των σύγχρονων λόγων περί ισότητας και διαφορετικότητας. Τέλος, τα ευρήματα των Θάνου και Μπούνα (2017) εναρμονίζονται με την παρατηρούμενη διαφοροποίηση της Αιτωλοακαρνανίας, όπου τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερη προσκόλληση σε παραδοσιακές αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου, ενώ τα κορίτσια υιοθετούν πιο ρευστές και κριτικές αντιλήψεις.

Επιπρόσθετα, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι, οι έφηβοι/ες της Αιτωλοακαρνανίας δεν διαθέτουν ακόμη σταθερά αφηγηματικά σχήματα για να περιγράψουν την ταυτότητα φύλου, ιδιαίτερα όταν αυτή αποκλίνει από το παραδοσιακό δίπολο. Η υπόθεση αυτή, ωστόσο, δεν προκύπτει άμεσα από τα ποσοτικά ευρήματα της παρούσας μελέτης, αλλά παρουσιάζεται ως θεωρητική ερμηνευτική δυνατότητα. Ενδεχομένως, η έλλειψη συμπεριληπτικών σχολικών χώρων, η περιορισμένη συζήτηση στην οικογένεια και η απουσία θεσμικής έμφυλης εκπαίδευσης να οδηγούν σε μια κατάσταση όπου οι έφηβοι/ες δεν έχουν πρόσβαση σε κοινότητες αφήγησης, με αποτέλεσμα η κατανόηση του φύλου να παραμένει αποσπασματική, αντιφατική ή σιωπηλή. Οι παρατηρήσεις αυτές ενισχύονται από την προσέγγιση του Plummer (1995)⁹⁹⁴ σχετικά με τις «σεξουαλικές ιστορίες». Σύμφωνα με τον Plummer, οι νέοι άνθρωποι χρειάζονται κοινωνικούς χώρους, κοινότητες και γλωσσικά εργαλεία για να μπορέσουν να «πουν» τις ιστορίες τους γύρω από το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Όταν αυτοί οι χώροι απουσιάζουν, οι ιστορίες παραμένουν σιωπηλές, «ιδιωτικές» και συχνά αδιαμόρφωτες⁹⁹⁵.

Μια παράλληλη ανάγνωση προκύπτει και από σύγχρονες προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τη σημασία της ορατότητας και των κοινοτήτων αφήγησης για ομάδες

⁹⁹⁴Πρβλ. Κ. Plummer (1995). *Telling sexual stories: Power, change and social worlds*. Routledge.

⁹⁹⁵Πρβλ. Κ. Plummer (1995), op.cit. p.172.[...] "Sexual stories lay down routes to a coherent past... They provide a cause, a sequence, a history.", Some stories remain largely hidden from sight... awaiting their time." (Plummer, 1995, p. 114)

που αποκλίνουν από τα κυρίαρχα πρότυπα⁹⁹⁶. Όπως δείχνουν πρόσφατες μελέτες για την εμπειρία της διαφορετικότητας, όταν οι άνθρωποι δεν διαθέτουν κοινωνικούς χώρους, γλώσσα ή συλλογικά πλαίσια για να εκφράσουν τις ταυτότητές τους, οι ιστορίες τους παραμένουν σιωπηλές ή αδιαμόρφωτες. Η λογική αυτή ενισχύει τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, καθώς δείχνει ότι πιθανόν η έλλειψη συμπεριληπτικών χώρων στην Αιτωλοακαρνανία δεν περιορίζει μόνο την έκφραση των έμφυλων ταυτοτήτων, αλλά και τη δυνατότητα των εφήβων να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους μέσα σε εναλλακτικές μορφές κοινωνικής ύπαρξης.

Ταυτόχρονα, η ψηφιακή κοινωνικοποίηση είναι ένας από τους λίγους χώρους όπου οι νέοι και οι νέες έρχονται σε επαφή με διαφορετικές ιδέες και τρόπους έκφρασης. Όμως, επειδή αυτό συμβαίνει συχνά χωρίς στήριξη ή συζήτηση, μπορεί να λειτουργήσει τόσο θετικά όσο και αρνητικά, φέρνοντάς τους/τις σε επαφή και με πατριαρχικές προσδοκίες. Συνεπώς, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν ότι η έμφυλη ταυτότητα δεν καθορίζεται μόνο από τη γνώση ή την αντίληψη, αλλά είναι ζήτημα πρόσβασης σε κοινότητες αφήγησης που επιτρέπουν στους νέους να διαμορφώσουν και να εκφράσουν τις ιστορίες τους για το φύλο.

Συνοψίζοντας, το πρώτο ερευνητικό ερώτημα απαντάται, καθώς τα αποτελέσματα καταδεικνύουν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις των αντιλήψεων για την ταυτότητα φύλου ως προς το φύλο και την ηλικία. Η H1 υποστηρίζεται από τη στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων φύλου, με τη σημαντικότερη διαφορά να εντοπίζεται μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Η H2 υποστηρίζεται από τη στατιστικά σημαντική ηλικιακή διαφοροποίηση που καταγράφηκε στην αντίστοιχη ανάλυση. Οι διαφοροποιήσεις αυτές ερμηνεύονται ως διαφορές στις αντιλήψεις που καταγράφηκαν ειδικότερα μεταξύ των 13χρονων και των 16χρονων, καθώς και μεταξύ των 13χρονων και των 17χρονων. Η ομάδα «Άλλο» παρουσιάζει ένα ενδιαφέρον περιγραφικό εύρημα, αλλά λόγω του μικρού αριθμού συμμετεχόντων ατόμων δεν μπορεί να αποτελέσει βάση για γενικεύσιμα συμπεράσματα. Ωστόσο, φαίνεται να βιώνει μεγαλύτερη απόσταση από τα κυρίαρχα

⁹⁹⁶Πρβλ. A. Wong (Ed.). (2023). *Disability intimacy: Essays on love, care, and desire*. Vintage. <https://disabilityvisibilityproject.com/wp-content/uploads/2024/06/Disability-Intimacy.pdf>. pp. 1–4.

πρότυπα και πιο σύνθετη διαπραγμάτευση της ταυτότητάς του. Τα αποτελέσματα δείχνουν επίσης, ότι οι κοινωνικές και ψηφιακές εμπειρίες επηρεάζουν ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι και οι νέες κατανοούν και εκφράζουν την ταυτότητα φύλου τους. Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι οι αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου δεν είναι πλήρως ομοιογενείς στο υπό μελέτη δείγμα και διαφοροποιούνται σε σχέση με βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά, κυρίως το φύλο και την ηλικία.

Η έκφραση της ταυτότητας φύλου και η κατανόησή της αποτελούν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο οικοδομούνται και οι κοινωνικές προσδοκίες για το πώς «πρέπει» να συμπεριφέρονται αγόρια και κορίτσια. Με βάση αυτό το πλαίσιο, η επόμενη ενότητα εξετάζει τον βαθμό στον οποίο οι έφηβοι/ες αποδέχονται ή απορρίπτουν στερεοτυπικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές που συνδέονται με το φύλο.

8.1.2 Αποδοχή στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και προσδοκιών

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, «Αποδέχονται οι μαθητές και οι μαθήτριες στερεοτυπικά χαρακτηριστικά και προσδοκίες για αγόρια και κορίτσια;», απαντήθηκε μέσα από την υποκλίμακα *Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά Φύλου* (GEAs–GST) των Moreau et al. (2021)⁹⁹⁷. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, από την παραγοντική ανάλυση των σχετικών στοιχείων προέκυψε ο παράγοντας «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου»⁹⁹⁸, ο οποίος αποτελεί την ονομασία που χρησιμοποιείται στην παρούσα ανάλυση. Αναπτύχθηκε η ερευνητική υπόθεση *H3. Φύλο & Έμφυλα Στερεότυπα* σύμφωνα με την οποία οι μαθητές αναμένεται να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα αποδοχής στερεοτυπικών χαρακτηριστικών αρρενωπότητας σε σύγκριση με τις μαθήτριες⁹⁹⁹.

⁹⁹⁷Πρβλ. Moreau et al (2021), op. cit.

⁹⁹⁸ Πρβλ. Πίνακας 7.9.2 της παρούσας διατριβής.

⁹⁹⁹Πρβλ. Ενότητα 7.1 της παρούσας διατριβής.

Η διερεύνηση της αποδοχής στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και συμπεριφορικών προσδοκιών φύλου ανέδειξε ένα ιδιαίτερα σύνθετο και πολυεπίπεδο προφίλ, το οποίο διαφοροποιείται κυρίως ως προς το φύλο, αλλά και ως προς την ηλικία. Η υποκλίμακα «*Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου*»¹⁰⁰⁰ παρουσίασε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ως προς το φύλο, με τα αγόρια να καταγράφουν υψηλότερες τιμές από τα κορίτσια. Η διαφοροποίηση αυτή επιβεβαιώθηκε από τη Welch ANOVA ($F = 277.517, p < .001$)¹⁰⁰¹. Η διαφορά αυτή θα μπορούσε να ερμηνευτεί υπό το πλαίσιο ότι κάποια αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη αποδοχή στερεοτυπικών χαρακτηριστικών που συνδέονται με την αρρενωπότητα, όπως η σκληρότητα, η αυτοπροστασία μέσω επιθετικότητας και η ανάγκη επίδειξης δύναμης, ενώ τα κορίτσια αποστασιοποιούνται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από αντίστοιχες στερεοτυπικές προσδοκίες.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι έφηβοι/ες τείνουν να απορρίπτουν τις παραδοσιακές συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου, χωρίς όμως να απουσιάζουν αντιφατικές αντιλήψεις και σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με το περιεχόμενο του στερεοτύπου¹⁰⁰². Οι υψηλότερες μέσες τιμές καταγράφονται σε προτάσεις που συνδέουν την αρρενωπότητα με τη σκληρότητα, την αυτοπροστασία και την επιθετικότητα, όπως η άποψη ότι «τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν μπλέκουν σε καυγάδες» ($M=2.21, SD=1.46$) και ότι «τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα ώστε να ξεπερνούν κάθε δυσκολία» ($M=1.80, SD=1.48$). Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι στερεοτυπικές αντιλήψεις που σχετίζονται με την παραδοσιακή αρρενωπότητα φαίνεται να εξακολουθούν να διατηρούν ισχυρή κοινωνική παρουσία. Αντίθετα, οι χαμηλότερες μέσες τιμές εμφανίζονται σε προτάσεις που αφορούν στερεοτυπικές προσδοκίες για τα κορίτσια, όπως ότι «τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται κυρίες» ($M=1.01, SD=1.31$) ή ότι «αναμένεται να είναι ταπεινά» ($M=1.26, SD=1.34$), γεγονός που δείχνει μεγαλύτερη απόρριψη των παραδοσιακών προτύπων θηλυκότητας. Παράλληλα, η σχετικά αυξημένη αποδοχή προτάσεων όπως ότι «τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα» ($M=1.67,$

¹⁰⁰⁰Πρβλ. Ενότητα 7.9.2 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁰¹ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1 της παρούσας διατριβής

¹⁰⁰²Πρβλ. Ενότητα 7.9.2 της παρούσας διατριβής.

SD=1.55) φανερώνει ότι οι κοινωνικές πιέσεις γύρω από την αρρενωπότητα παραμένουν πιο ανθεκτικές και κοινωνικά επιτηρούμενες σε σχέση με εκείνες που αφορούν τη θηλυκότητα.

Τα παραπάνω ευρήματα δείχνουν ότι οι έφηβοι/ες ανταποκρίνονται κυρίως σε ρυθμιστικά στερεότυπα¹⁰⁰³, δηλαδή σε κοινωνικές προσδοκίες που καθορίζουν πώς «οφείλουν» να συμπεριφέρονται αγόρια και κορίτσια. Η υψηλότερη αποδοχή στερεοτυπικών προσδοκιών από τα αγόρια ενδέχεται να συνδέεται με την κοινωνική απαίτηση για συμμόρφωση σε χαρακτηριστικά όπως η σκληρότητα, η αυτοπροστασία μέσω επιθετικότητας και η επίδειξη δύναμης. Αντίθετα, τα κορίτσια φαίνεται να απορρίπτουν σε μεγαλύτερο βαθμό συγκεκριμένες στερεοτυπικές προσδοκίες που συνδέονται με τη θηλυκότητα, όπως η παθητικότητα ή η ανάγκη προστασίας, γεγονός που ενδέχεται να αντανακλά τη σταδιακή αποδυνάμωση των παραδοσιακών ρόλων θηλυκότητας όπως δείχνουν και άλλες έρευνες.

Συγκεκριμένα, πρόσφατες διεθνείς μελέτες δείχνουν ότι τα αγόρια υιοθετούν σε μεγαλύτερο βαθμό στερεοτυπικές αντιλήψεις γύρω από το φύλο και εμφανίζουν ισχυρότερη προσκόλληση σε παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Ανάλογη εικόνα προκύπτει και από τη μελέτη των Wood et al. (2022)¹⁰⁰⁴, η οποία έδειξε ότι τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη αποδοχή στερεοτύπων φύλου, ενώ τα κορίτσια, ιδιαίτερα κατά την εφηβεία, εμφανίζουν εντονότερη απόρριψη ορισμένων στερεοτυπικών αντιλήψεων. Η σύγκλιση με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας αφορά κυρίως την κατεύθυνση της διαφοροποίησης μεταξύ των φύλων: και στις δύο περιπτώσεις τα αγόρια εμφανίζονται περισσότερο προσκολλημένα σε συγκεκριμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ τα κορίτσια παρουσιάζουν μεγαλύτερη αποστασιοποίηση από αυτές. Ωστόσο, ενώ οι Wood et al. συνδέουν τα στερεότυπα με εκπαιδευτικές

¹⁰⁰³ Πρβλ. S. T. Fiske (1993), *op.cit.* περιγραφικά (τι «είναι» τα μέλη μιας ομάδας) και ρυθμιστικά (τι «πρέπει» να είναι).

¹⁰⁰⁴ Πρβλ. L. A. Wood et al. (2022). Gender stereotypes in UK children and adolescents: Changing patterns of knowledge and endorsement. *British Journal of Social Psychology*, 61, 768– 789. <https://doi.org/10.1111/bjso.12510>. Η μελέτη εξετάζει πώς παιδιά και έφηβοι στο Ηνωμένο Βασίλειο (9–15 ετών) γνωρίζουν και ενστερνίζονται στερεότυπα φύλου σχετικά με σχολικά μαθήματα και επαγγέλματα. Τα βασικά ευρήματα: όλα τα παιδιά γνωρίζουν τα στερεότυπα φύλου, αλλά τα ενστερνίζονται λιγότερο (δηλαδή τα απορρίπτουν σε κάποιο βαθμό), οι μεγαλύτεροι έφηβοι έχουν περισσότερη γνώση στερεοτύπων, αλλά ιδιαίτερα τα κορίτσια τα απορρίπτουν πιο έντονα, τα αγόρια δείχνουν περισσότερη αποδοχή στερεοτύπων, ειδικά όταν αυτά ευνοούν το φύλο τους [...] η αποδοχή στερεοτύπων προβλέπει τις επιλογές μαθημάτων μόνο για τα αγόρια, όχι για τα κορίτσια.

επιλογές, η παρούσα διατριβή αναδεικνύει περισσότερο τον ρόλο των κοινωνικών προσδοκιών στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των εφήβων, δείχνοντας ότι τα έμφυλα στερεότυπα συνεχίζουν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις επιλογές τους, ιδιαίτερα των αγοριών.

Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής φαίνεται να συνδέονται και με εκείνα των McGuire et al. (2022)¹⁰⁰⁵. Οι ερευνητές αυτοί εξέτασαν την εξέλιξη των έμφυλων στερεοτύπων και των προτιμήσεων για συνομηλίκους σε πεδία STEM κατά την παιδική ηλικία και την εφηβεία. Διαπιστώνουν ότι τα αγόρια παρουσιάζουν ισχυρότερη ενδοομαδική μεροληψία υπέρ των αγοριών σε τομείς που συνδέονται στερεοτυπικά με το ανδρικό φύλο, ενώ τα κορίτσια εμφανίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό λιγότερο στερεοτυπικές επιλογές σε ορισμένους τομείς. Παράλληλα, τα ευρήματα της μελέτης υποδεικνύουν μια σταδιακή μετατόπιση προς πιο ισότιμες έμφυλες αντιλήψεις κατά την εφηβεία, χωρίς ωστόσο να εξαλείφονται πλήρως οι διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Σε συμφωνία με τα παραπάνω ευρήματα, και στην παρούσα διατριβή, τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φύλο, ιδιαίτερα σε χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αρρενωπότητα, ενώ τα κορίτσια εκφράζουν σε μεγαλύτερο βαθμό αποστασιοποίηση από συγκεκριμένες στερεοτυπικές προσδοκίες. Παράλληλα, η έρευνά μας δείχνει ότι οι έμφυλες προσδοκίες εξακολουθούν να αποτελούν μέρος των αντιλήψεων των εφήβων, παρά τη χαμηλή συνολικά αποδοχή τους και την αποδυνάμωση ορισμένων παραδοσιακών στερεοτύπων. Έτσι, τα ευρήματα είναι συμβατά με την άποψη ότι η εφηβεία αποτελεί περίοδο μετασχηματισμού και επαναδιαπραγμάτευσης των έμφυλων αντιλήψεων, χωρίς αυτό να συνεπάγεται την πλήρη εξάλειψη των έμφυλων διαφοροποιήσεων.

¹⁰⁰⁵Πρβλ. L. McGuire et al. (2022). Gender Stereotypes and Peer Selection in STEM Domains Among Children and Adolescents. *Sex Roles* 87, 455–470. <https://doi.org/10.1007/s11199-022-01327-9>. Η μελέτη εξετάζει πώς οι αντιλήψεις απέναντι στους έμφυλους ρόλους εξελίσσονται από την πρώιμη εφηβεία έως την είσοδο στην ενήλικη ζωή, χρησιμοποιώντας διαχρονικά δεδομένα από τη Γερμανία. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι έφηβοι γίνονται σταδιακά πιο ισότιμοι στις αντιλήψεις τους, με τις διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών να μειώνονται αλλά να παραμένουν υπαρκτές. Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση δεν φάνηκε να επηρεάζει σημαντικά την εξέλιξη των αντιλήψεων, ενώ οι γνωστικές ικανότητες σχετίστηκαν με πιο γρήγορη μετάβαση σε ισότιμες αντιλήψεις, ιδιαίτερα για τους εφήβους με χαμηλότερες επιδόσεις.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό εύρημα της έρευνάς μας είναι η σχετικά αυξημένη συμφωνία με τη δήλωση «*Τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα*» με ποσοστά Πολύ 12.7% και Πάρα Πολύ 20.5%. Η συμφωνία με τη δήλωση αυτή αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της πίεσης που ενδέχεται να ασκείται στα αγόρια να αποφεύγουν συμπεριφορές που θεωρούνται «θηλυκές» για τη δική μας περιοχή μελέτης. Η διατήρηση αυτής της στερεοτυπικής προσδοκίας μπορεί να λειτουργεί ως ένδειξη κοινωνικού ελέγχου και πίεσης για συμμόρφωση με παραδοσιακές μορφές αρρενωπότητας. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με την έρευνα της Irangeneye (2020)¹⁰⁰⁶. Σύμφωνα με την Irangeneye (2020) τα αγόρια εκπαιδεύονται από μικρή ηλικία να είναι «σκληρά», «δυνατά» και να αποφεύγουν χαρακτηριστικά που συνδέονται με τη θηλυκότητα. Η ερευνήτρια καταλήγει ότι τα αγόρια θεωρούνται «προστάτες», «δυνατοί», «κυρίαρχοι», και η κοινωνία αποθαρρύνει οποιαδήποτε συμπεριφορά που μοιάζει «θηλυκή».

Οι υψηλότερες τιμές των αγοριών που παρουσιάστηκαν στην έρευνά μας πιο πάνω θα μπορούσαν πιθανώς να ερμηνευτούν υπό το πλαίσιο των μορφών αρρενωπότητας που συνδέονται με τη δύναμη, την επιθετικότητα και την αυτοπροστασία. Η αποδοχή δηλώσεων όπως «*Τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα*» ή «*Τα αγόρια πρέπει να προστατεύουν τον εαυτό τους ακόμη κι αν χρειαστεί να μπλέξουν σε καυγάδες*» είναι συμβατή με χαρακτηριστικά της έννοιας της ηγεμονικής αρρενωπότητας¹⁰⁰⁷ και πιθανώς αντανakλά την παρουσία παραδοσιακών προτύπων αρρενωπότητας στις αντιλήψεις των εφήβων.

Το εύρημα αυτό ευθυγραμμίζεται με την έρευνα των Heyder et al. (2021)¹⁰⁰⁸. Η έρευνά τους δείχνει ότι τα αγόρια που αισθάνονται μεγαλύτερη πίεση να

¹⁰⁰⁶Πρβλ. A. Irangeneye (2020). *Effect of boyhood construction to children roles in gender dynamics in Rwanda: A case study of Kimisagara sector* (Master's thesis, University of Rwanda). Η έμφαση ότι τα αγόρια «μαθαίνουν από μικρή ηλικία να γίνονται άντρες» και ότι η κοινωνία περιμένει από αυτά να είναι «δυνατά, σκληρά, να μην δείχνουν συναισθήματα» (βλ. ευρήματα όπου 96%–97% των συμμετεχόντων αναγνωρίζουν ότι η κοινωνικοποίηση των αγοριών βασίζεται σε αυστηρές έμφυλες νόρμες). Η διαπίστωση ότι η απόκλιση από αυτές τις προσδοκίες οδηγεί σε κοινωνική τιμωρία, όπως η «συναισθηματική βία» (95%) και η «φυσική βία» (90%), που συχνά στρέφεται προς αγόρια που δεν ανταποκρίνονται στο πρότυπο της «σωστής» αρρενωπότητας.

¹⁰⁰⁷Πρβλ. R. W. Connell (2005), op.cit.

¹⁰⁰⁸Πρβλ. A. Heyder, M. van Hek & M. Van Houtte (2021). When Gender Stereotypes Get Male Adolescents into Trouble: A Longitudinal Study on Gender Conformity Pressure as a Predictor of School Misconduct. *Sex Roles* 84, 61–75. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01147-9>. Η μελέτη της Heyder και των συνεργατών της εξετάζει γιατί τα αγόρια στην πρώιμη εφηβεία εμφανίζουν περισσότερη

συμμορφωθούν με στερεοτυπικές μορφές αρρενωπότητας εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα σχολικής παραβατικής συμπεριφοράς, ως μέρος της επιτέλεσης του φύλου τους. Το κρίσιμο εύρημα των Heyder et al. (2021) είναι ότι η πίεση για συμμόρφωση με το «ανδρικό» πρότυπο —δηλαδή η ανάγκη να αποφεύγουν οτιδήποτε θεωρείται θηλυκό και να επιδεικνύουν συμπεριφορές που συνδέονται με τη μαχητικότητα, την αντίσταση στην εξουσία και την απόσταση από το σχολικό ήθος— συνδέεται με αυξημένη σχολική παραβατικότητα στα αγόρια. Κατ’ αυτό τον τρόπο, η μελέτη επιβεβαιώνει υποστηρίζει ότι τα έμφυλα στερεότυπα μπορούν να λειτουργούν όχι μόνο ως γνωστικές αναπαραστάσεις, αλλά και ως μορφές κοινωνικής πίεσης για συμμόρφωση με συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς.

Επιπλέον, τα ευρήματά μας παρουσιάζουν ορισμένες αναλογίες και με τα συμπεράσματα της μελέτης των Kanka et al. (2019)¹⁰⁰⁹. Οι ερευνητές εξετάζουν πώς οι έμφυλες προτιμήσεις παιδιών και προεφήβων διαμορφώνονται και αλλάζουν μέσα από την καθημερινή έκθεση σε στερεοτυπικά μηνύματα, ιδιαίτερα μέσω παιχνιδιών, μέσων και κοινωνικοποίησης. Στη μελέτη τους, τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη ακαμψία σε έμφυλες προτιμήσεις σε σχέση με τα κορίτσια. Τέλος, τα κορίτσια φαίνεται να διαθέτουν μεγαλύτερο περιθώριο απόκλισης από τις παραδοσιακές νόρμες. Η διαπίστωση αυτή είναι συμβατή με το εύρημα της παρούσας έρευνας ότι τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερη αποδοχή συγκεκριμένων στερεοτυπικών προσδοκιών που συνδέονται με την αρρενωπότητα, χωρίς ωστόσο να

παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο σε σχέση με τα κορίτσια, εστιάζοντας στην πίεση που νιώθουν να συμμορφωθούν με παραδοσιακά έμφυλα στερεότυπα. Σε ένα μεγάλο τριετές δείγμα άνω των 4.200 μαθητών στη Φλάνδρα, διαπιστώθηκε ότι τα αγόρια όχι μόνο ξεκινούν το γυμνάσιο με υψηλότερα επίπεδα σχολικής παραβατικότητας, αλλά παρουσιάζουν και πιο απότομη αύξηση αυτής της συμπεριφοράς με την πάροδο του χρόνου. Η μελέτη καταλήγει ότι η σχολική παραβατικότητα λειτουργεί ως τρόπος επιτέλεσης της ανδρικής ταυτότητας στην εφηβεία, με αρνητικές συνέπειες για τη σχολική επίδοση και τη μελλοντική εκπαιδευτική πορεία των αγοριών.

¹⁰⁰⁹Πρβλ. M. H. Kanka et al. (2019). Gender-stereotyped preferences in childhood and early adolescence: A comparison of cross-sectional and longitudinal data. *European Journal of Developmental Psychology*, 16 (2), 198–214. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1365703>. Στη διατομεακή μελέτη, τα μικρότερα παιδιά έδειξαν έντονα στερεοτυπικές προτιμήσεις, με τα αγόρια να εμφανίζουν μεγαλύτερη ακαμψία από τα κορίτσια. Διαχρονικά, οι προτιμήσεις αυτές ενισχύθηκαν μέχρι περίπου τα έξι χρόνια, αλλά μειώθηκαν αισθητά μέχρι την ηλικία των δώδεκα, υποστηρίζοντας τη θεωρία του Kohlberg ότι η «σταθερότητα φύλου» οδηγεί αρχικά σε αύξηση των στερεοτύπων και αργότερα σε μεγαλύτερη ευελιξία.

υποδηλώνει ότι τα δύο ερευνητικά ευρήματα αφορούν το ίδιο ακριβώς ψυχομετρικό κατασκεύασμα.

Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής υποδεικνύουν ότι τα αγόρια πιέζονται να αποφεύγουν χαρακτηριστικά που θεωρούνται «θηλυκά», ενώ τα κορίτσια διαθέτουν μεγαλύτερο περιθώριο απόκλισης από τις παραδοσιακές νόρμες. Οι Hensums et al. (2020)¹⁰¹⁰ επιβεβαιώνουν ακριβώς αυτή τη λογική. Δείχνουν ότι οι έφηβοι δεν εφαρμόζουν ένα ενιαίο διπλό πρότυπο, αλλά δύο διαφορετικά: τα αγόρια αξιολογούν πιο θετικά τη συμπεριφορά των αγοριών, ενώ τα κορίτσια αξιολογούν πιο θετικά τη συμπεριφορά των κοριτσιών. Με άλλα λόγια, κάθε φύλο ενεργοποιεί διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης ανάλογα με το φύλο του/της αξιολογούμενου/ης, γεγονός που προδίδει τον ρόλο των έμφυλων ιεραρχιών στη διαμόρφωση των αντιλήψεων¹⁰¹¹. Επομένως, τα ευρήματα της έρευνας ενδεχομένως αντανακλούν τη συνύπαρξη αυτών των διπλών προτύπων στην Αιτωλοακαρνανία που συμβάλλει στη διατήρηση των έμφυλων ανισοτήτων, αλλά ταυτόχρονα εξηγεί γιατί η θηλυκότητα εμφανίζεται σήμερα πιο ευέλικτη, ενώ η αρρενωπότητα παραμένει πιο αυστηρά ρυθμισμένη.

Η ηλικία¹⁰¹² αποτελεί επίσης παράγοντα που συνδέεται με διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις για τις έμφυλες προσδοκίες. Στην υποκλίμακα «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ηλικιακών ομάδων, όπως επιβεβαιώθηκε από τη Welch ANOVA ($F = 3.564$, $p = .004$). Οι μεταγενέστερες συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι οι 13χρονοι/ες

¹⁰¹⁰Πρβλ. M. Hensums et al. (2020). Not One Sexual Double Standard but Two? Adolescents' Attitudes About Appropriate Sexual Behavior. *Youth & Society*, 54(1), 23-42. <https://doi.org/10.1177/0044118X20957924>. (Original work published 2022). Η μελέτη εξετάζει αν πράγματι υπάρχει μία «σεξουαλική διπλή νόρμα» στους/στις εφήβους, δηλαδή αν η ίδια σεξουαλική συμπεριφορά κρίνεται πιο θετικά για τα αγόρια παρά για τα κορίτσια. Αρχικά, οι ερευνητές ελέγχουν αν τα εργαλεία μέτρησης λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο για αγόρια και κορίτσια και για αξιολογήσεις συμπεριφορών του ίδιου ή του άλλου φύλου, κάτι που επιβεβαιώνεται εν μέρει. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι δεν υπάρχει μία ενιαία διπλή νόρμα, αλλά δύο διαφορετικές: τα αγόρια αξιολογούν πιο θετικά τη σεξουαλική δραστηριότητα των αγοριών σε σχέση με των κοριτσιών, ενώ τα κορίτσια κάνουν το αντίστροφο, κρίνοντας πιο θετικά τη σεξουαλική συμπεριφορά των κοριτσιών. Έτσι, η παραδοσιακή ιδέα ότι η κοινωνία επιβραβεύει συστηματικά τα αγόρια και στιγματίζει τα κορίτσια δεν επιβεβαιώνεται. Αντίθετα, οι έφηβοι τείνουν να ευνοούν το δικό τους φύλο, δείχνοντας ότι οι σεξουαλικές νόρμες είναι πιο περίπλοκες και αμφίπλευρες από ό,τι θεωρούνταν.

¹⁰¹¹Πρβλ. M. Hensums et al. (2020), op.cit.

¹⁰¹² Πρβλ. Ενότητα 7.10.2 της παρούσας διατριβής.

παρουσίασαν υψηλότερες τιμές από τους/τις 17χρονους/ες ($MD = .28927$, $p = .009$), όπως επίσης οι 14χρονοι/ες ($MD = .29246$, $p = .008$) και οι 15χρονοι/ες ($MD = .24862$, $p = .021$). Δεν εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των υπόλοιπων ηλικιακών ζευγών.

Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι η αποδοχή συγκεκριμένων παραδοσιακών συμπεριφορικών προσδοκιών φύλου διαφοροποιείται μεταξύ των ηλικιακών ομάδων, με τους/τις 17χρονους/ες να εμφανίζουν χαμηλότερες τιμές σε σύγκριση με τους/τις 13–15χρονους/ες. Ωστόσο, τα δεδομένα δεν τεκμηριώνουν μια συνεχή ή γραμμική μείωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων με την αύξηση της ηλικίας.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η αποδοχή στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και συμπεριφορικών προσδοκιών φύλου στους μαθητές και μαθήτριες δεν αποτελεί σταθερή ή ομοιογενή κατηγορία, αλλά διαμορφώνεται μέσα από κοινωνικούς κανόνες, ρυθμιστικά στερεότυπα και διαφορετικά πρότυπα έμφυλης αξιολόγησης. Τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε παραδοσιακές μορφές αρρενωπότητας, ενώ τα κορίτσια εμφανίζουν χαμηλότερη αποδοχή συγκεκριμένων στερεοτυπικών προσδοκιών που συνδέονται με τη θηλυκότητα. Παράλληλα, η ηλικιακή διαφοροποίηση που εντοπίστηκε στη συγκεκριμένη υποκλίμακα δείχνει χαμηλότερες τιμές στους/στις 17χρονους/ες σε σύγκριση με τους/τις 13–15χρονους/ες, χωρίς όμως να προκύπτει μια σταθερή γραμμική ηλικιακή τάση. Άρα, οι αντιλήψεις των εφήβων της παρούσας έρευνας ενδεχομένως αντανακλούν τη συνύπαρξη παραδοσιακών και σύγχρονων αφηγήσεων για το φύλο, αποτυπώνοντας διαφορετικούς βαθμούς αποδοχής των έμφυλων προσδοκιών ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και το περιεχόμενο του στερεοτύπου.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της παρούσας διατριβής απαντούν στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με την αποδοχή στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και προσδοκιών φύλου από τους/τις εφήβους/ες. Η ανάλυση έδειξε ότι οι συμμετέχοντες/ουσες δεν υιοθετούν ομοιόμορφα τις παραδοσιακές έμφυλες αντιλήψεις, αλλά παρουσιάζουν διαφοροποιημένες και συχνά αντιφατικές αντιλήψεις, ανάλογα με το περιεχόμενο του στερεοτύπου, το φύλο και σε ορισμένες περιπτώσεις την ηλικία τους. Τα αγόρια εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερη αποδοχή

στερεοτυπικών προσδοκιών, ιδιαίτερα εκείνων που συνδέονται με την παραδοσιακή αρρενωπότητα, όπως η σκληρότητα, η αυτοπροστασία μέσω επιθετικότητας και η ανάγκη επίδειξης δύναμης. Από την άλλη, τα κορίτσια εμφανίζουν μεγαλύτερη αποστασιοποίηση από συγκεκριμένες παραδοσιακές νόρμες θηλυκότητας. Παράλληλα, στην υποκλίμακα των συμπεριφορικών προσδοκιών φύλου, οι 13–15χρονοι/ες παρουσίασαν υψηλότερες τιμές από τους/τις 17χρονους/ες, γεγονός που υποδεικνύει ηλικιακή διαφοροποίηση, χωρίς να τεκμηριώνει από μόνο του μια γενικευμένη γραμμική μείωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων κατά την εφηβεία.

Επομένως, η ερευνητική υπόθεση H3 («Φύλο & Έμφυλα Στερεότυπα») υποστηρίζεται από τα ευρήματα ως προς την προβλεπόμενη διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, καθώς προέκυψαν στατιστικά σημαντικά υψηλότερα επίπεδα αποδοχής στερεοτυπικών προσδοκιών στα αγόρια στη σχετική ανάλυση. Η ηλικιακή διαφοροποίηση αποτελεί πρόσθετο εύρημα της έρευνας και δεν συνιστά κριτήριο επιβεβαίωσης της H3, η οποία αφορά το φύλο. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν ότι τα έμφυλα στερεότυπα ίσως εξακολουθούν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις κοινωνικές προσδοκίες των εφήβων, ιδιαίτερα γύρω από την αρρενωπότητα, ενώ οι διαφοροποιήσεις μεταξύ ηλικιακών ομάδων υποδεικνύουν ότι η αποδοχή τους δεν παραμένει απολύτως σταθερή καθ' όλη τη διάρκεια της εφηβείας.

Καθώς οι στερεοτυπικές προσδοκίες για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι/ες αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές νόρμες, είναι αναμενόμενο ότι επηρεάζουν και τις αντιλήψεις τους σχετικά με την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων. Η επόμενη ενότητα (8.2) εξετάζει ακριβώς αυτές τις αντιλήψεις.

8.2 Κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων

Σε σχέση με το 3^ο ερευνητικό ερώτημα, «*Ποιες εργασίες θεωρούνται «ανδρικές» και «γυναικείες» και πώς αξιολογείται η κατανομή τους;*», μέσα από τον Στόχο 2 «Να εξεταστούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων». Με βάση τον στόχο 2 αναπτύχθηκε η Η4. Έμφυλοι Ρόλοι & Κατανομή Εργασιών κατά την οποία αναμένεται η ταξινόμηση των οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών εργασιών σύμφωνα με παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Για τη διερεύνηση των αντιλήψεων χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο GRSS των M. J. Mills et al. (2012)¹⁰¹³.

Η διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών και μαθητριών σχετικά με την κατανομή οικιακών και κοινωνικών ρόλων ανέδειξε την ύπαρξη ενός σταθερού αλλά ταυτόχρονα μεταβαλλόμενου πλαισίου έμφυλων προσδοκιών. Οι δύο υποκλίμακες που σχετίζονται με το συγκεκριμένο ερώτημα, «*Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι*» και «*Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι*», αναδείχθηκαν μέσα από την παραγοντική ανάλυση¹⁰¹⁴ και ευθυγραμμίζονται πλήρως με τη θεωρητική δομή της GRSS¹⁰¹⁵. Η σύμπτωση αυτή επιβεβαιώνει ότι οι παράγοντες που προέκυψαν στο ελληνικό δείγμα αντανακλούν τις βασικές εννοιολογικές διαστάσεις της αρχικής κλίμακας, προσφέροντας μια ολοκληρωμένη εικόνα για το πώς οι έφηβοι/ες αντιλαμβάνονται την έμφυλη κατανομή ευθυνών στο σπίτι και στην κοινωνική ζωή.

Η υποκλίμακα «*Γυναικείοι οικιακοί ρόλοι*», παρουσίασε συνολικά υψηλότερη τάση αποδοχής των συγκεκριμένων έμφυλων ρόλων ($M = 3.43$), γεγονός που υποδηλώνει ότι οι μαθητές/τριες τείνουν να αποδίδουν στις γυναίκες μεγαλύτερη ευθύνη για δραστηριότητες όπως η προετοιμασία φαγητού, η καθαριότητα, η φροντίδα των ρούχων, η αγορά ειδών παντοπωλείου, η διακόσμηση του σπιτιού και η φροντίδα άρρωστου παιδιού¹⁰¹⁶. Η σημαντικότερη διαφοροποίηση εντοπίστηκε

¹⁰¹³Πρβλ. M. J. Mills et al. (2012), op.cit.

¹⁰¹⁴ Πρβλ. Ενότητα 7.8 της παρούσας διατριβής.

¹⁰¹⁵Πρβλ. M. J. Mills et al. (2012), op.cit.

¹⁰¹⁶ Πρβλ. Ενότητα 7.9.3 της παρούσας διατριβής.

μεταξύ των ομάδων φύλου. Η Welch ANOVA ανέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Welch $F(3, 71.558) = 15.151, p < .001$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι η στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση εντοπίζεται μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ($p < .001$), με τα αγόρια να εμφανίζουν υψηλότερες τιμές από τα κορίτσια. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι τα αγόρια του δείγματος τείνουν να υιοθετούν περισσότερο παραδοσιακές αντιλήψεις ως προς την απόδοση των οικιακών και φροντιστικών ρόλων στις γυναίκες.

Παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων ατόμων αναγνωρίζει την ανάγκη για κάποια μορφή ισότιμης κατανομής, η υψηλή μέση τιμή δείχνει ότι οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τη γυναικεία ευθύνη στο νοικοκυριό εξακολουθούν να είναι ισχυρές. Τα αγόρια ($n=927$) διαφοροποιούνται σημαντικά σε σχέση με τα κορίτσια ($n=988, M = 3.34$) καθώς εμφανίζουν υψηλότερες τιμές ($M = 3.52$). Το γεγονός αυτό πιθανώς αντανακλά ότι τα έφηβα αγόρια διατηρούν πιο στερεοτυπικές αντιλήψεις για τον ρόλο της γυναίκας στο σπίτι¹⁰¹⁷.

Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις μικρότερες ομάδες φύλου («Δεν Επιθυμώ Να Απαντήσω» και «Άλλο») δεν αποτελούν ασφαλή βάση για γενικεύσεις, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων στις συγκεκριμένες κατηγορίες. Η ομάδα «Άλλο» ($n=22$) εμφανίζει την υψηλότερη μέση τιμή ($M = 3.75$), γεγονός που, αν και πρέπει να ερμηνευθεί με προσοχή λόγω του μικρού μεγέθους του δείγματος όπως ήδη αναφέραμε. Ενδέχεται να υποδηλώνει ότι τα άτομα που δεν αυτοπροσδιορίζονται στο δίπολο αγόρι/κορίτσι αντιλαμβάνονται πιο έντονα την ύπαρξη ή τη διατήρηση παραδοσιακών γυναικείων οικιακών ρόλων. Το εύρημα αυτό μπορεί να συνδέεται με αυξημένη ευαισθητοποίηση απέναντι στα ζητήματα φύλου και στις κοινωνικές προσδοκίες που αποδίδονται στις γυναίκες, πιθανώς λόγω της προσωπικής εμπειρίας αμφισβήτησης ή διαπραγμάτευσης των έμφυλων κανόνων.

Αντίθετα, η υποκλίμακα «Ανδρικοί κοινωνικοί ρόλοι» παρουσίασε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων φύλου. Παρουσίασε επίσης, χαμηλότερη μέση τιμή ($M = 2.43$), γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ότι οι

¹⁰¹⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1 της παρούσας διατριβής.

έφηβοι τείνουν να αποδίδουν στους άνδρες μεγαλύτερη ευθύνη για δραστηριότητες όπως η οδήγηση, η οικονομική διαχείριση, η πρόταση γάμου, η συντήρηση του σπιτιού, η εργασία εκτός σπιτιού και η οικονομική συνεισφορά στην οικογένεια¹⁰¹⁸. Η χαμηλή μέση τιμή δείχνει ότι οι έφηβοι εξακολουθούν να αντιλαμβάνονται αυτές τις δραστηριότητες ως κυρίως «ανδρικές», γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνει τη διατήρηση παραδοσιακών μορφών αρρενωπότητας. Η Welch ANOVA έδειξε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων φύλου (Welch $F(3, 71.541) = 24.532, p < .001$), ενώ οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell ανέδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ($p < .001$). Τα κορίτσια ($n=988$) εμφανίζουν υψηλότερες τιμές ($M = 2.55$) σε σχέση με τα αγόρια ($n= 927, M = 2.31$), γεγονός που υποδηλώνει ότι οι έφηβες τείνουν να αμφισβητούν περισσότερο την αποκλειστική ανάθεση αυτών των ρόλων στους άνδρες¹⁰¹⁹.

Συμπεραίνεται από τα παραπάνω, ότι οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στις δύο υποκλίμακες του GRSS δείχνουν μια συνεπή διαφοροποίηση ως προς την πρόσληψη των έμφυλων ρόλων. Τα αγόρια εμφανίζουν περισσότερο παραδοσιακές αντιλήψεις ως προς την απόδοση των οικιακών και φροντιστικών ρόλων στις γυναίκες, ενώ τα κορίτσια εμφανίζονται να αμφισβητούν περισσότερο την αποκλειστική απόδοση των κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων στους άνδρες.

Η ηλικία¹⁰²⁰ αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα διαφοροποίησης των αντιλήψεων, καθώς φαίνεται να επηρεάζει τις αντιλήψεις για την κατανομή των ρόλων. Στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ηλικιακών ομάδων, με τις post hoc συγκρίσεις να υποδεικνύουν διαφοροποιήσεις μεταξύ επιμέρους ηλικιών. Παρατηρείται σταδιακή μείωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων από τα 13 έως τα 17 έτη, με μικρή άνοδο στα 18¹⁰²¹. Παρατηρείται ότι οι ηλικίες 13 και 14 παρουσιάζουν τις υψηλότερες τιμές, γεγονός που ενδέχεται να δηλώνει μεγαλύτερη προσκόλληση σε παραδοσιακές

¹⁰¹⁸ Πρβλ. Ενότητα 7.9.4 της παρούσας διατριβής.

¹⁰¹⁹ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1 της παρούσας διατριβής.

¹⁰²⁰ Πρβλ. Ενότητα 7.10.2 της παρούσας διατριβής.

¹⁰²¹ Πρβλ. Ενότητα 7.9.2 της παρούσας διατριβής. (13 ετών: $M=3.51$, 14 ετών: $M=3.51$, 15 ετών: $M=3.45$, 16 ετών: $M=3.37$, 17 ετών: $M=3.29$, 18 ετών: $M=3.44$).

αντιλήψεις. Αντίθετα, οι ηλικίες 16 και 17 εμφανίζουν σημαντικά χαμηλότερες τιμές, στοιχείο που ίσως συνδέεται με την αυξανόμενη ικανότητα των εφήβων να αμφισβητούν τις έμφυλες νόρμες. Στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» δεν παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις ανά ηλικία¹⁰²². Το γεγονός αυτό πιθανώς υποδηλώνει ότι οι αντιλήψεις για τους ανδρικούς ρόλους παραμένουν πιο σταθερές και λιγότερο ευάλωτες σε ηλικιακές μεταβολές.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας ευθυγραμμίζονται σε μεγάλο βαθμό με τη μελέτη των Mills et al. (2012)¹⁰²³, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι έμφυλοι ρόλοι συγκροτούνται σε δύο διακριτές διαστάσεις – ανδρικές και γυναικείες – και παραμένουν ανθεκτικοί παρά τις κοινωνικές μεταβολές. Όπως και στους Mills et al., τα αγόρια παρουσιάζονται να υιοθετούν πιο παραδοσιακές αντιλήψεις σε σχέση με τα κορίτσια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σταθερότητα των αντιλήψεων για τους «ανδρικούς» ρόλους, οι οποίες δεν διαφοροποιούνται σημαντικά με την ηλικία, επιβεβαιώνοντας την παρατήρηση των Mills et al. ότι οι προσδοκίες γύρω από την αρρενωπότητα παραμένουν πιο άκαμπτες και κοινωνικά επιβεβλημένες.

Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής, όπου οι έφηβοι/ες αποδίδουν στους άνδρες ρόλους όπως η οικονομική διαχείριση, η οδήγηση και η συντήρηση του σπιτιού, ενώ στις γυναίκες αποδίδονται οι καθημερινές εργασίες φροντίδας και οικιακής ευθύνης, είναι συμβατά με διεθνείς εμπειρικές μελέτες. Οι μελέτες αυτές δείχνουν ότι, παρά τις κοινωνικές αλλαγές, οι έφηβοι/ες εξακολουθούν να αναπαράγουν στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με την κατανομή των οικιακών και κοινωνικών ρόλων.

Πρόσφατες μελέτες επιβεβαιώνουν ότι οι έμφυλες διαφοροποιήσεις στις οικιακές εργασίες παραμένουν ιδιαίτερα ανθεκτικές. Για παράδειγμα, οι Carlson et al. (2022)¹⁰²⁴ έδειξαν ότι ακόμη και σε περιόδους έντονης κοινωνικής αναστάτωσης,

¹⁰²² Πρβλ. Ενότητα 7.9.2 της παρούσας διατριβής (13 ετών: M=2.37, 14 ετών: M=2.42, 15 ετών: M=2.44, 16 ετών: M=2.48, 17 ετών: M=2.45, 18 ετών: M=2.45)

¹⁰²³ Πρβλ. M. J. Mills et al. (2012), op.cit.

¹⁰²⁴ Πρβλ. D. L. Carlson, R. J. Petts & J. R. Pepin (2022). Changes in US Parents' Domestic Labor During the Early Days of the COVID-19 Pandemic. *Sociological Inquiry*, 92: 1217- 1244. <https://doi.org/10.1111/soin.12459>.

όπως η πανδημία COVID-19, οι γυναίκες εξακολουθούν να αναλαμβάνουν δυσανάλογα το μεγαλύτερο μέρος των καθημερινών οικιακών εργασιών και της φροντίδας των παιδιών. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με την εικόνα που προκύπτει από το ελληνικό δείγμα της παρούσας έρευνας, όπου οι μαθητές/τριες αποδίδουν σταθερά τις ρουτίνες του σπιτιού στις γυναίκες.

Παρόμοια, οι Kan et al. (2011)¹⁰²⁵ έδειξαν ότι ο διαχωρισμός των φύλων στην οικιακή εργασία παραμένει επίμονος με την πάροδο του χρόνου, καθώς οι γυναίκες συνεχίζουν να αναλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των καθημερινών οικιακών εργασιών και της φροντίδας της οικογένειας, ενώ οι άνδρες συμμετέχουν περισσότερο σε μη καθημερινές ή τεχνικές εργασίες. Τα παραπάνω ευρήματα φαίνεται να συμφωνούν και με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, καθώς οι μαθητές/τριες εξακολουθούν να συνδέουν τις καθημερινές και επαναλαμβανόμενες εργασίες του σπιτιού με τις γυναίκες, ενώ αποδίδουν στους άνδρες ρόλους που σχετίζονται με την οικονομική διαχείριση, τη συντήρηση και τις εξωτερικές υποχρεώσεις του νοικοκυριού.

Τα ευρήματά μας για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων ευθυγραμμίζονται και με τη μελέτη των Γερούκη & Καζούλη-Πλαϊτάκη (2020)¹⁰²⁶ για το πρόγραμμα GEM. Η μελέτη τους έδειξε ότι οι μαθητές/τριες εξακολουθούν να αντιλαμβάνονται τους οικιακούς ρόλους ως «γυναικείους» και τους κοινωνικούς ή επαγγελματικούς ρόλους ως «ανδρικούς», παρά τις θεσμικές προσπάθειες για ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου στο σχολείο.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συνδέονται επίσης με τα δεδομένα του Δείκτη Ισότητας των Φύλων 2025 του EIGE για την Ελλάδα. Σύμφωνα με το EIGE¹⁰²⁷, το 85% των γυναικών σε νοικοκυριά με παιδιά συμμετέχει καθημερινά σε

¹⁰²⁵Πρβλ. M. Y. Kan, O. Sullivan & J. Gershuny (2011). Gender Convergence in Domestic Work: Discerning the Effects of Interactional and Institutional Barriers from Large-scale Data. *Sociology*, 45(2), 234-251. <https://doi.org/10.1177/0038038510394014>. Οι διακρατικές τάσεις στον αμειβόμενο και μη αμειβόμενο χρόνο εργασίας τα τελευταία 40 χρόνια αποκαλύπτουν μια αργή και ατελή σύγκλιση των προτύπων εργασίας γυναικών και ανδρών. Μια απλοϊκή παρέκταση θα έδειχνε μια διαδικασία σύγκλισης των φύλων διάρκειας 70-80 ετών, με το έτος 2010 να αντιπροσωπεύει ένα κατά προσέγγιση μέσο σημείο.

¹⁰²⁶Πρβλ. M. Γερούκη & E. Καζούλη-Πλαϊτάκη (2020), όπ.π.

¹⁰²⁷Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2025b), op.cit.

δραστηριότητες φροντίδας και οικιακές εργασίες, σε σύγκριση με μόλις το 46% των ανδρών. Παράλληλα, το 85% των γυναικών αφιερώνει τουλάχιστον μία ώρα ημερησίως σε μαγείρεμα και δουλειές του σπιτιού, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες είναι μόνο 16%. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η άνιση κατανομή της μη αμειβόμενης φροντίδας παραμένει ιδιαίτερα έντονη στην Ελλάδα, γεγονός που πιθανώς επηρεάζει και τις αντιλήψεις των εφήβων του δείγματος.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας σχετικά με τις αντιλήψεις των μαθητών/τριών για τις «ανδρικές» και «γυναικείες» εργασίες συνδέονται στενά με όσα έχουν αναδειχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία για την *έμφυλη κοινωνικοποίηση* μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον. Σύμφωνα με τους Gershuny and Sullivan (2014), τα παιδιά και οι έφηβοι συμμετέχουν στις οικιακές εργασίες με τρόπο που αναπαράγει τις έμφυλες πρακτικές του νοικοκυριού. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια αναλαμβάνουν συστηματικά περισσότερες εργασίες από τα αγόρια, ενώ η παρουσία αδελφών επηρεάζει τη συμμετοχή τους, ενισχύοντας τις έμφυλες διαφοροποιήσεις. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης διατριβής ενδέχεται να συνδέονται με το γεγονός ότι οι έφηβοι/ες εσωτερικεύουν από νωρίς τα πρότυπα που παρατηρούν στο σπίτι, αναπαράγοντας τις έμφυλες πρακτικές της οικογένειας στη γεωγραφική περιοχή υπό μελέτη.

Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται ότι η οικογένεια φαίνεται να λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός αναπαραγωγής στερεοτυπικών αντιλήψεων για την οικιακή εργασία. Κατ' επέκταση οι αντιλήψεις αυτές πιθανώς αντανakλούν τις συμπεριφορές των εφήβων. Παρόμοια ευρήματα προέκυψαν και από τη μελέτη των Altintas and Sullivan (2017)¹⁰²⁸, η οποία έδειξε ότι η καθημερινή πρακτική της οικογένειας λειτουργεί ως ισχυρός μηχανισμός κοινωνικοποίησης των έμφυλων ρόλων.

Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται και από ηλικιακή διαφοροποίηση που εντοπίστηκε στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» της παρούσας έρευνας. Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε σταδιακή μείωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων από

¹⁰²⁸Πρβλ. E. Altintas & O. Sullivan (2017). Trends in fathers' contribution to housework and childcare under different welfare policy regimes. *Social Politics*, 24(1), 81–108. <https://doi.org/10.1093/sp/jxw007>.

τα 13 έως τα 17 έτη (13 ετών: $M = 3.51$, 17 ετών: $M = 3.29$), γεγονός που υποδηλώνει ότι όσο οι έφηβοι/ες μεγαλώνουν αποκτούν μεγαλύτερη ικανότητα κριτικής επεξεργασίας των παραδοσιακών έμφυλων προτύπων. Παράλληλα, τα αγόρια εμφάνισαν πιο παραδοσιακές αντιλήψεις συγκριτικά με τα κορίτσια (αγόρια: $M = 3.52$, κορίτσια: $M = 3.34$), στοιχείο που συμφωνεί με τη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τη διαφοροποιημένη έμφυλη κοινωνικοποίηση των δύο φύλων.

Πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι η εφηβεία αποτελεί κρίσιμη περίοδο κατά την οποία οι έμφυλες αντιλήψεις παγιώνονται και συχνά ενισχύονται. Η μελέτη των Daw and Scharf (2024)¹⁰²⁹ έδειξε ότι οι έφηβοι 13 ετών εμφανίζουν ήδη διαμορφωμένες παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων, με τα αγόρια να υιοθετούν πιο στερεοτυπικές και λιγότερο ισότιμες αντιλήψεις σε σύγκριση με τα κορίτσια. Η μελέτη αυτή υπογραμμίζει ότι οι αντιλήψεις αυτές αποτελούν προϊόν μακροχρόνιας κοινωνικοποίησης και ενισχύονται από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, γεγονός που ίσως εξηγεί την ανθεκτικότητα των στερεοτύπων που παρατηρούνται και στο ελληνικό δείγμα.

Αντίστοιχα, η έκθεση της UNICEF (2021)¹⁰³⁰ έδειξε ότι τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε παραδοσιακές αντιλήψεις αρρενωπότητας, ενώ τα κορίτσια υιοθετούν πιο ισότιμες αντιλήψεις. Παρόμοια, οι Heilman et al. (2017)¹⁰³¹ υποστηρίζουν ότι οι νεαροί άνδρες τείνουν να υιοθετούν πιο άκαμπτες αντιλήψεις σχετικά με το τι σημαίνει «να είσαι άνδρας», γεγονός που συνδέεται με την αποδοχή παραδοσιακών ρόλων στο σπίτι και στις κοινωνικές σχέσεις. Οι παραπάνω διαπιστώσεις παρέχουν ένα θεωρητικό και εμπειρικό πλαίσιο για την ερμηνεία της στατιστικά σημαντικής διαφοροποίησης που παρατηρήθηκε μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στην παρούσα διατριβή.

¹⁰²⁹Πρβλ. S. Daw & M. Scharf (2024). A small shift, a major leap: Changing gender-role attitudes among adolescents across two ethnic groups. *Journal of adolescence*, 96(8), 1942–1955. <https://doi.org/10.1002/jad.12393>.

¹⁰³⁰Πρβλ. UNICEF. (2021). *Gender attitudes and norms among adolescents: Key findings from Europe and Latin America*. UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.unicef.org/innocenti/media/1516/file/UNICEF-Innocenti-Annual-Report-2021.pdf>.

¹⁰³¹Πρβλ. B. Heilman, G. Barker & A. Harrison (2017). *The Man Box: A study on being a young man in the US, UK, and Mexico*. Promundo & Unilever.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ευρήματα της παρούσας διατριβής αφορά την πρόταση γάμου, την οποία οι 1983 συμμετέχοντες/ουσες απέδωσαν αποκλειστικά στους άνδρες. Το εύρημα αυτό είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό της ανθεκτικότητας των έμφυλων στερεοτύπων ακόμη και σε σύγχρονα κοινωνικά πλαίσια. Η αντίληψη ότι η πρόταση γάμου αποτελεί αποκλειστικά «ανδρική» ευθύνη δείχνει πως παραδοσιακά πρότυπα αρρενωπότητας και πρωτοβουλίας εξακολουθούν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις γύρω από τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Το εύρημα αυτό ενδεχομένως συνδέεται με διεθνείς μελέτες που δείχνουν ότι οι ρομαντικοί ρόλοι παραμένουν βαθιά έμφυλοι και λειτουργούν ως μηχανισμός αναπαραγωγής παραδοσιακών μορφών αρρενωπότητας. Οι Baker and Elizabeth (2013)¹⁰³² υποστηρίζουν ότι, παρά τις κοινωνικές αλλαγές, οι άνδρες εξακολουθούν να θεωρούνται οι αποκλειστικά αρμόδιοι για την πρόταση γάμου, ενώ οι γυναίκες συχνά αναμένουν την ανδρική πρωτοβουλία ακόμη και όταν έχει προηγηθεί συζήτηση για τον γάμο. Παρόμοια, η Sheppard (2024)¹⁰³³ υποστηρίζει ότι σύγχρονες ρομαντικές πρακτικές, όπως η ανδρική πρόταση γάμου και η αγορά δαχτυλιδιού από τον άνδρα, εξακολουθούν να αναπαράγουν παραδοσιακά πρότυπα αρρενωπότητας και γυναικείας παθητικότητας. *Συνεπώς, το εύρημα της παρούσας έρευνας πιθανώς αντανakλά την ανθεκτικότητα αυτών των κοινωνικών προτύπων ήδη από την εφηβική ηλικία.*

Γενικά, τα ευρήματα για τις αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών σχετικά με την κατανομή οικιακών και κοινωνικών ρόλων φαίνεται να αποκαλύπτουν ένα *σύνθετο πρότυπο συνέχειας και διαφοροποίησης*. Από τη μία πλευρά, οι έφηβοι/ες παρουσιάζονται να αναπαράγουν σταθερά παραδοσιακές προσδοκίες, αποδίδοντας στις γυναίκες τη βασική ευθύνη για τις οικιακές εργασίες και στους άνδρες ρόλους που συνδέονται με την οικονομική συνεισφορά, την ηγεσία και την κοινωνική

¹⁰³²Πρβλ. M. Baker & V. Elizabeth (2013). 'Did you just ask me to marry you?': The gendered nature of heterosexual relationship progressions. *Women's Studies Journal*, 27(2), 32–43 <https://www.wsanz.org.nz/journal/docs/WSJNZ272BakerElizabeth32-43.pdf>. [...] Η πρόταση γάμου λειτουργεί ως συμβολικός μηχανισμός αναπαραγωγής της ανδρικής ηγεμονίας και συνδέεται με πατριαρχικές προσδοκίες για τον άνδρα ως ηγέτη και πάροχο.

¹⁰³³Πρβλ. L. Sheppard (2024, February). The sexism in our romantic rituals gives me the ick. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-gender-bent/202402/the-sexism-in-our-romantic-rituals-gives-me-the-ick>.

πρωτοβουλία. Από την άλλη, οι διαφοροποιήσεις ανά φύλο και ηλικία δείχνουν ότι *οι έφηβες και οι μεγαλύτεροι/ες μαθητές/τριες ενδεχομένως εμφανίζουν αυξημένη διάθεση αμφισβήτησης των στερεοτύπων, στοιχείο που αντανακλά τις ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές και την ενίσχυση ισότιμων προτύπων.*

Συνοψίζοντας, το 3ο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με το ποιες εργασίες θεωρούνται «ανδρικές» και «γυναικείες» και πώς αξιολογείται η κατανομή τους απαντήθηκε μέσα από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Η υπόθεση H4 «Έμφυλοι Ρόλοι και Κατανομή Εργασιών» που ταυτίζει τις «φροντιστικές» εργασίες με τις γυναίκες και τις «εργαλειακές» εργασίες με τους άνδρες επιβεβαιώθηκε. Έγινε φανερό ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες εξακολουθούν να αποδίδουν στις γυναίκες την κύρια ευθύνη για τις οικιακές και φροντιστικές εργασίες, ενώ στους άνδρες αποδίδονται περισσότεροι κοινωνικοί, οικονομικοί και ηγετικοί ρόλοι. Παράλληλα, οι διαφοροποιήσεις ανά φύλο και ηλικία, με τα κορίτσια να εμφανίζουν πιο ισότιμες αντιλήψεις σε σχέση με τα αγόρια και τους/τις μεγαλύτερους/ες εφήβους/ες να αμφισβητούν περισσότερο τα στερεότυπα, υποδηλώνουν ότι οι έμφυλες αντιλήψεις δεν είναι στατικές αλλά επηρεάζονται από ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές.

Γενικά, οι έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων που προκύπτουν από το συγκεκριμένο δείγμα θα μπορούσαν να ερμηνευτούν μέσα από ένα ευρύτερο σύστημα κοινωνικοποίησης που διαμορφώνεται από την οικογένεια, το σχολείο και τις πολιτισμικές νόρμες της συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής. Με βάση αυτή τη διαπίστωση, η επόμενη ενότητα εξετάζει πώς οι ίδιοι/ες έφηβοι/ες αντιλαμβάνονται την έμφυλη ισότητα.

8.3 Έμφυλη ισότητα

Η διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών και μαθητριών σχετικά με την έμφυλη ισότητα αποτελεί κεντρικό άξονα της παρούσας διατριβής. Ο *τρίτος στόχος* της

έρευνας εστιάζει την αποτύπωση των αντιλήψεων των εφήβων απέναντι σε κρίσιμες διαστάσεις της έμφυλης ισότητας¹⁰³⁴. Αναπτύχθηκε η ερευνητική υπόθεση *H5* που βασίζεται στο ότι τα κορίτσια βιώνουν συχνότερα τις συνέπειες των έμφυλων ανισοτήτων, άρα αναπτύσσουν μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στην ισότητα¹⁰³⁵.

Η ανάλυση των απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο GEPA των Lahiri and Jha (2022)¹⁰³⁶ επικεντρώνεται στην εξέταση των διαφοροποιήσεων των αντιλήψεων των μαθητών/τριών ως προς την έμφυλη ισότητα. Ειδικότερα, διερευνώνται οι στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων φύλου και των λοιπών δημογραφικών ομάδων που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην περιοχή υπό μελέτη.

8.3.1 Αντιλήψεις για την ισοτιμία

Σε σχέση με το 4^ο ερευνητικό ερώτημα, «*Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την ισοτιμία των φύλων;*», η παραγοντική ανάλυση του ερωτηματολογίου ανέδειξε τους παράγοντες «*Πατριαρχικά στερεότυπα*» (Πίνακας 7.9.1) και «*Αυτονομία και Ισότητα*» (Πίνακας 7.9.2)¹⁰³⁷. Οι δύο αυτοί παράγοντες συγκροτούν ένα συνεκτικό πλαίσιο κατανόησης των αντιλήψεων των εφήβων μαθητών και μαθητριών απέναντι σε ζητήματα ισότητας, δικαιωμάτων, κατανομής ρόλων και αποδοχής ή απόρριψης πατριαρχικών αντιλήψεων. Οι διαφοροποιήσεις στις δύο υποκλίμακες εξετάστηκαν ως προς το φύλο και την ηλικία, με έμφαση στις στατιστικά σημαντικές διαφορές που προέκυψαν από τις σχετικές αναλύσεις.

Ως προς το φύλο, στην υποκλίμακα «Πατριαρχικά στερεότυπα» καταγράφηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων φύλου (Welch $F(3, 71.568) = 152.170$, $p < .001$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν ότι τα κορίτσια διαφοροποιούνται στατιστικά σημαντικά από τα αγόρια, καθώς και από τις

¹⁰³⁴ Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής

¹⁰³⁵ Πρβλ. Ενότητα 7.1 της παρούσας διατριβής

¹⁰³⁶ Πρβλ. Lahiri & Jha (2022), op.cit.

¹⁰³⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.9.1 & 7.9.5 της παρούσας διατριβής.

ομάδες «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» και «Άλλο» ($p < .001$ σε όλες τις συγκρίσεις)¹⁰³⁸. Τα αγόρια καταγράφουν σημαντικά υψηλότερες τιμές στον συγκεκριμένο «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($M = 2.28$ έναντι $M = 1.71$ στα κορίτσια), στοιχείο που δείχνει ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση των αγοριών ενδεχομένως σχετίζεται με πιο παραδοσιακές νόρμες φύλου. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι οι αντιλήψεις για τα πατριαρχικά στερεότυπα διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με το φύλο, με τα κορίτσια να εμφανίζουν χαμηλότερη αποδοχή πατριαρχικών αντιλήψεων σε σχέση με τις ομάδες με τις οποίες διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά.

Στην υποκλίμακα «Αυτονομία και Ισότητα» καταγράφηκε επίσης στατιστικά σημαντική επίδραση του φύλου (Welch $F(3, 71.850) = 4.415$, $p = .007$). Οι post hoc συγκρίσεις Games–Howell έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μόνο μεταξύ των κοριτσιών και της ομάδας «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($MD = 0.397$, $p = .037$, 95% CI [0.018, 0.777]), ενώ τα υπόλοιπα ζεύγη συγκρίσεων δεν ήταν στατιστικά σημαντικά¹⁰³⁹. Επομένως, η συνολική στατιστική σημαντικότητα της Welch ANOVA δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί ως καθολική διαφοροποίηση όλων των ομάδων φύλου. Ειδικότερα, δεν τεκμηριώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στην υποκλίμακα αυτή. *Το εύρημα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ερμηνεία της H5, καθώς η υπόθεση ότι τα κορίτσια εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερη αποδοχή της ισότητας επιβεβαιώνεται σαφέστερα στην υποκλίμακα των «Πατριαρχικών στερεοτύπων», αλλά όχι με τον ίδιο τρόπο στην «Αυτονομία και Ισότητα»*

Οι μικρότερες ομάδες φύλου απαιτούν ιδιαίτερα προσεκτική ερμηνεία. Η ομάδα «Άλλο» ($n=22$) παρουσιάζει πιο ισότιμο προφίλ, με υψηλότερες τιμές στην ισότητα ($M = 3.61$) και χαμηλότερες στα πατριαρχικά στερεότυπα ($M = 2.96$). Το εύρημα αυτό φαίνεται να εκφράζει την κριτική θεώρηση που συχνά δείχνουν τα άτομα με μη δυαδικές ή εναλλακτικές έμφυλες ταυτότητες απέναντι στους παραδοσιακούς ρόλους φύλου και μεγαλύτερη αποδοχή ισότιμων κοινωνικών σχέσεων. Παρ' όλα αυτά, η συγκεκριμένη ομάδα υποεκπροσωπείται, γεγονός που

¹⁰³⁸ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1 της παρούσας διατριβής.

¹⁰³⁹ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1 της παρούσας διατριβής.

καθιστά αναγκαία τη συγκρατημένη ερμηνεία των αποτελεσμάτων και δεν επιτρέπει την ασφαλή εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας βρίσκονται σε συμφωνία με τη μελέτη των Αλιπράντη-Μαράτου και Βλαστάρη-Δυοβουνιώτου (2020)¹⁰⁴⁰. Στην έρευνά τους οι μαθήτριες εμφανίζονται περισσότερο ευαίσθητοποιημένες και προβληματισμένες σχετικά με ζητήματα ισότητας σε σύγκριση με τους μαθητές. Ειδικότερα, οι ερευνήτριες διαπίστωσαν ότι τα κορίτσια εκδηλώνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για θέματα έμφυλων διακρίσεων και ισότητας. Παράλληλα, αντιλαμβάνονται σε μεγαλύτερο βαθμό τις διαφορετικές συμπεριφορές και προσδοκίες που απορρέουν από τα κοινωνικά πρότυπα φύλου. Αντίθετα, τα αγόρια φαίνεται να διατηρούν πιο περιορισμένο ενδιαφέρον για τα σχετικά ζητήματα, γεγονός που αποδίδεται στην επίδραση παραδοσιακών μορφών έμφυλης κοινωνικοποίησης. Η σύγκλιση των βιβλιογραφικών ευρημάτων με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας υποδηλώνει ότι οι έμφυλες διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις για την έμφυλη ισότητα δεν αποτελούν μεμονωμένο φαινόμενο, αλλά σταθερό μοτίβο κοινωνικοποίησης που επαναλαμβάνεται σε διαφορετικά ερευνητικά πλαίσια

Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής ενισχύονται και από τη μελέτη των Mmari et al. (2021)¹⁰⁴¹. Σύμφωνα με τους ερευνητές αυτούς ήδη από την πρώιμη εφηβεία τα αγόρια και τα κορίτσια κοινωνικοποιούνται σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα. Τα κορίτσια βιώνουν μεγαλύτερη επιτήρηση και περιορισμούς, ενώ τα αγόρια απολαμβάνουν περισσότερη ελευθερία και κοινωνική κινητικότητα. Οι διαφοροποιήσεις αυτές φαίνεται να συμβάλλουν στη διαμόρφωση διαφορετικών αντιλήψεων και προσδοκιών σχετικά με τους έμφυλους ρόλους ήδη από τις μικρότερες ηλικίες. Στο δείγμα της παρούσας έρευνας, οι μαθητές και οι μαθήτριες της Αιτωλοακαρνανίας καταγράφουν ιδιαίτερα υψηλές μέσες τιμές σε δηλώσεις που αφορούν την προσωπική αυτονομία και το δικαίωμα λήψης αποφάσεων, όπως η επιλογή του χρόνου γάμου τόσο για τα κορίτσια ($M = 4.07$) όσο και για τα αγόρια ($M = 4.14$). Παράλληλα, υψηλή αποδοχή εμφανίζεται και στην οικονομική αυτονομία

¹⁰⁴⁰Πρβλ. Α. Αλιπράντη-Μαράτου & Χ. Βλαστάρη-Δυοβουνιώτου (2020), όπ.π.

¹⁰⁴¹Πρβλ. Κ. Mmari et al. (2021). The social context of early adolescents in the Global Early Adolescent Study. *Journal of Adolescent Health*, 69 (Suppl 1), S5–S15. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.01.024>.

των κοριτσιών μετά τον γάμο ($M = 3.87$). Αντίθετα, χαμηλότερη μέση τιμή καταγράφεται στην ισότιμη κατανομή των οικιακών εργασιών ($M = 2.64$)¹⁰⁴², γεγονός που υποδηλώνει ότι ορισμένες πτυχές της έμφυλης ισότητας παραμένουν λιγότερο εδραιωμένες. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τις παρατηρήσεις των Mmari et al. (2021), σύμφωνα με τις οποίες οι πρώιμες κοινωνικές εμπειρίες διαμορφώνουν διαφοροποιημένες αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους, καθώς τα κορίτσια βιώνουν περισσότερους περιορισμούς και τα αγόρια μεγαλύτερη ελευθερία. Η σύγκλιση των δύο ερευνών αναδεικνύει ότι οι έμφυλες προσδοκίες και μορφές αυτονομίας συγκροτούνται ήδη από την πρώιμη εφηβεία και αποτυπώνονται με συνέπεια και στο παρόν δείγμα.

Ως προς την ηλικία, οι αναλύσεις ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις και στις δύο υποκλίμακες. Στα «*Πατριαρχικά στερεότυπα*» οι διαφοροποιήσεις είναι εντονότερες μεταξύ μικρότερων και μεγαλύτερων ηλικιών, με τις μικρότερες ηλικιακές ομάδες να παρουσιάζουν γενικά υψηλότερες τιμές και τις ηλικίες 16–17 ετών χαμηλότερες τιμές. Η εικόνα αυτή είναι συμβατή με την υπόθεση μιας σταδιακής αποδυνάμωσης των παραδοσιακών στερεοτυπικών αντιλήψεων κατά την πορεία της εφηβείας, χωρίς ωστόσο να μπορεί να συναχθεί αιτιώδης σχέση μεταξύ ηλικίας και μεταβολής των αντιλήψεων. Αντίστοιχα, στην «*Αυτονομία και Ισότητα*» οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως υπέρ των ηλικιών 15–16 σε σύγκριση με την ηλικία των 13 ετών. Η συγκεκριμένη διαφοροποίηση υποδηλώνει ότι η υποστήριξη αρχών ισότητας δεν εξελίσσεται γραμμικά σε όλες τις ηλικίες, αλλά παρουσιάζει διακυμάνσεις κατά την εφηβική περίοδο. Συνεπώς, είναι προτιμότερο να γίνεται λόγος για διαφοροποίηση μεταξύ συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων και όχι για μια καθολική και συνεχή αύξηση της ισότητας με την ηλικία.

Η ανάλυση των δεδομένων των δύο υποκλιμάκων αποκαλύπτει ένα σύνθετο και συχνά αντιφατικό προφίλ αντιλήψεων των μαθητών/τριών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αιτωλοακαρνανία. Οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις

¹⁰⁴² Πρβλ. Ενότητα 7.9.5 της παρούσας διατριβής.

που καταγράφηκαν ως προς το φύλο και την ηλικία¹⁰⁴³ δείχνουν ότι οι αντιλήψεις για την ισότητα και τα πατριαρχικά στερεότυπα δεν είναι ομοιογενείς μεταξύ των μαθητών/τριών. Παρότι σε αρκετές διατυπώσεις καταγράφεται υψηλή αποδοχή αρχών ισότητας, σε άλλες φαίνεται να παραμένουν ισχυρά ριζωμένες παραδοσιακές και πατριαρχικές αντιλήψεις, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση εξακολουθεί να λειτουργεί ως μηχανισμός αναπαραγωγής στερεοτύπων.

Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με πρόσφατες διεθνείς μελέτες που δείχνουν ότι οι έφηβοι/ες συχνά υιοθετούν ένα «διττό μοντέλο ισότητας», δηλαδή υποστηρίζουν την έμφυλη ισότητα σε επίπεδο αρχών, αλλά διατηρούν στερεοτυπικές αντιλήψεις σε ζητήματα οικογένειας, ρόλων και εξουσίας. Αντίστοιχα, οι Leaper and Brown (2018)¹⁰⁴⁴ επισημαίνουν ότι, παρά τη θεσμική πρόοδο προς την ισότητα, ο σεξισμός στην παιδική και εφηβική ηλικία εξακολουθεί να εκδηλώνεται με πιο έμμεσες και σύνθετες μορφές. Οι έφηβοι/ες συχνά υιοθετούν προοδευτικές αντιλήψεις σε επίπεδο αρχών, ενώ ταυτόχρονα αναπαράγουν στερεοτυπικές προσδοκίες σχετικά με τους έμφυλους ρόλους, τη συμπεριφορά και την κοινωνική θέση αγοριών και κοριτσιών. Επιπλέον, σύμφωνα με την έρευνα των Heilman and Caleo (2018)¹⁰⁴⁵, οι έμφυλες προκαταλήψεις παραμένουν ανθεκτικές ακόμη και σε νεότερες γενιές, καθώς οι κοινωνικές προσδοκίες για «κατάλληλες» συμπεριφορές ανδρών και γυναικών εξακολουθούν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις των εφήβων. Η επιμονή αυτών των αντιλήψεων συνδέεται με την αντίληψη «ασυμβατότητας» (“lack of fit”) μεταξύ των γυναικών και των κοινωνικά προσδοκώμενων ρόλων εξουσίας ή ηγεσίας, γεγονός που οδηγεί σε υποτίμηση των ικανοτήτων τους και σε αναπαραγωγή στερεοτύπων ακόμη και στις νεότερες γενιές. Τα παραπάνω ευρήματα φαίνεται να ερμηνεύουν και την αντιφατική εικόνα που καταγράφεται στην παρούσα έρευνα, όπου η λεκτική αποδοχή της ισότητας συνυπάρχει με την επιμονή

¹⁰⁴³ Πρβλ. Ενότητα 7.10.2 της παρούσας διατριβής. Οι διαφοροποιήσεις ως προς την ηλικία ήταν στατιστικά σημαντικές και στις δύο υποκλίμακες, με εντονότερες διαφορές στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» μεταξύ μικρότερων και μεγαλύτερων ηλικιών και στην «Αυτονομία και Ισότητα» κυρίως υπέρ των ηλικιών 15–16 σε σύγκριση με την ηλικία των 13 ετών.

¹⁰⁴⁴ Πρβλ. C. Leaper & C. S. Brown (2018). Sexism in Childhood and Adolescence: Recent Trends and Advances in Research. *Child Dev Perspect*, 12: 10-15. <https://doi.org/10.1111/cdep.12247>.

¹⁰⁴⁵ Πρβλ. M. E. Heilman & S. Caleo (2018). Combatting gender discrimination: A lack of fit framework. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(5), 725–744. <https://doi.org/10.1177/1368430218761587>.

παραδοσιακών αντιλήψεων σχετικά με την οικογένεια, την εξουσία και τους έμφυλους ρόλους. Το αποτέλεσμα τούτο πιθανώς αντανακλά το γεγονός ότι παρά τη μεγαλύτερη εξοικείωση των εφήβων με σύγχρονους λόγους ισότητας, οι κοινωνικές προσδοκίες και οι βαθιά εσωτερικευμένες νόρμες φύλου ενδεχομένως εξακολουθούν να επηρεάζουν σημαντικά τις αντιλήψεις τους.

Σε επίπεδο επιμέρους δηλώσεων, στα ευρήματα παρατηρείται ότι οι μαθητές/τριες συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με δηλώσεις που προωθούν την ισότητα, όπως ότι «τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά τον γάμο» και ότι «κορίτσια και αγόρια πρέπει να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού». Η αποδοχή αυτών των θέσεων συνάδει με τις σύγχρονες κοινωνικές αλλαγές και με τις πολιτικές ισότητας που έχουν ενισχυθεί σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο (ΕΕ, ΕΙΓΕ, ΟΗΕ), όπως παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 5¹⁰⁴⁶.

Ωστόσο, ένα σημαντικό ποσοστό μαθητών/τριών εξακολουθεί να υιοθετεί παραδοσιακές αντιλήψεις, όπως ότι «ο άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικογενειακά θέματα» (11.2%), ότι «η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της» (11.9%) ή ότι «μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της» (20.9%)¹⁰⁴⁷. Η ύπαρξη αυτών των αντιλήψεων πιθανόν αντανακλά τις πατριαρχικές νόρμες που εξακολουθούν να ασκούν επιρροή, ιδιαίτερα σε αγροτικές και ημιαστικές περιοχές, όπως έχει τεκμηριωθεί και σε ελληνικές έρευνες για την έμφυλη κοινωνικοποίηση¹⁰⁴⁸.

Παρόμοια ευρήματα καταγράφονται και σε διεθνείς μελέτες, σύμφωνα με τις οποίες οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους παραμένουν ισχυρές ακόμη και σε κοινωνίες με υψηλά επίπεδα θεσμικής ισότητας. Η έρευνα των England et al. (2020)¹⁰⁴⁹ καταγράφει επιβράδυνση ή και στασιμότητα στην πρόοδο προς την ισότητα στις νεότερες γενιές. Ομοίως, οι Frecheville Faucon et al. (2023)¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁶Πρβλ. Κεφάλαιο 5 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁴⁷Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁴⁸Πρβλ. Μ. Κουρουτσίδου & Ν. Ράπτη (2021), όπ.π. · Θ. Πυροβολισιάνου (2022), όπ.π.

¹⁰⁴⁹Πρβλ. P. England, A. Levine & E. Mishel (2020). Progress toward gender equality in the United States has slowed or stalled. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(13), 6990–6997. <https://doi.org/10.1073/pnas.1918891117>.

¹⁰⁵⁰Πρβλ. R. Frecheville-Faucon, M. Jaoul-Grammare & F. Perrin (2023). *Gender inequalities: Progress and challenges*. BETA Working Paper 2023-32.

επισημαίνουν ότι οι ιστορικά παγιωμένες έμφυλες νόρμες εξακολουθούν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις των νέων, παρά τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις.

Ακόμη πιο ανησυχητικό είναι ότι ένα μικρό αλλά υπαρκτό ποσοστό μαθητών/τριών συμφωνεί με δηλώσεις που κανονικοποιούν τη βία, όπως ότι «υπάρχουν φορές που ένας άνδρας χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα του» (6.2%) ή ότι «η βία κατά της συζύγου είναι ιδιωτικό θέμα» (10.2%)¹⁰⁵¹. Τα ευρήματα αυτά ενδέχεται να μπορούν να ερμηνευτούν μέσα από το περιβάλλον όπου οι έφηβοι/ες κοινωνικοποιούνται. Συγκεκριμένα, η έμφυλη βία στην Αιτωλοακαρνανία φαίνεται ότι δεν έχει αποδομηθεί πλήρως ως κοινωνικό φαινόμενο, στοιχείο που φαίνεται να συνδέεται και με τα υψηλά ποσοστά ενδοοικογενειακής βίας, όπως παρουσιάστηκαν στην εισαγωγή της διατριβής¹⁰⁵².

Η διεθνής βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι η ανοχή ή η κανονικοποίηση της έμφυλης βίας συνδέεται με παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων. Η Eurofound (2022)¹⁰⁵³ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2023)¹⁰⁵⁴ καταγράφουν αύξηση περιστατικών έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας κατά την περίοδο της πανδημίας, ενώ η OECD/UN Women (2021)¹⁰⁵⁵ επισημαίνει ότι η έλλειψη συστηματικής εκπαίδευσης για την ισότητα και τα δικαιώματα συμβάλλει στη διαίωνιση τέτοιων αντιλήψεων.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της παρούσας διατριβής δείχνουν ότι οι έφηβοι/ες της Αιτωλοακαρνανίας αναγνωρίζουν την έμφυλη ισότητα ως κοινωνικά επιθυμητή αξία, χωρίς όμως να έχουν απομακρυνθεί πλήρως από στερεοτυπικές αντιλήψεις που αφορούν την οικογένεια, την εργασία, την εκπαίδευση και τη βία. Η στατιστική σημαντική διαφοροποίηση των «Πατριαρχικών στερεοτύπων» ως προς το φύλο και την ηλικία, καθώς και οι διαφοροποιήσεις της «Αυτονομίας και Ισότητας»

¹⁰⁵¹Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁵² Πρβλ. Εισαγωγή της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁵³Πρβλ. Eurofound. (2022). *COVID-19 pandemic and the gender divide at work and home*. Publications Office of the European Union.

¹⁰⁵⁴Πρβλ. European Commission. (2023). *2023 report on gender equality in the EU*. Publications Office of the European Union.

¹⁰⁵⁵Πρβλ. OECD & UN Women. (2021). *Gender-responsive COVID-19 recovery: Strengthening country systems through official development assistance and gender-responsive budgeting*. OECD Development Policy Papers, No. 42.

ως προς το φύλο και την ηλικία, δείχνουν ότι η αποδοχή της ισότητας και η απόρριψη των πατριαρχικών αντιλήψεων μεταβάλλονται μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων εφήβων. Η συνύπαρξη προοδευτικών και παραδοσιακών αντιλήψεων ενδεχομένως φανερώνει ότι οι διαδικασίες έμφυλης κοινωνικοποίησης παραμένουν αντιφατικές και διαμορφώνονται μέσα από τη διαρκή αλληλεπίδραση σύγχρονων λόγων ισότητας και βαθιά ριζωμένων πατριαρχικών νορμών.

8.3.2 Αξιολόγηση της πορείας της ισότητας

Σχετικά με το 5^ο ερευνητικό ερώτημα, «*Πώς αξιολογούν οι μαθητές/τριες τις αλλαγές στην έμφυλη ισότητα τα τελευταία χρόνια;*», η αξιολόγηση των εφήβων σχετικά με την εξέλιξη της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα αποκαλύπτει μια εικόνα στασιμότητας και περιορισμένης αισιοδοξίας.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του Πίνακα 7.9.12¹⁰⁵⁶, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (39.6%, n= 786) θεωρεί ότι η κατάσταση «δεν άλλαξε καθόλου», ενώ μόλις το 30.6% (n = 606) αντιλαμβάνεται «λίγη αύξηση» και μόνο το 8.8% (n = 174) «μεγάλη αύξηση». Αντιθέτως, ένα σημαντικό ποσοστό (21.1%) θεωρεί ότι η ισότητα μειώθηκε λίγο ή πολύ. Συγκεκριμένα, μόλις τέσσερις στους/ις δέκα εφήβους/ες διαπιστώνουν κάποια μορφή προόδου, γεγονός που υποδηλώνει ότι η ισότητα φύλων βιώνεται ως πεδίο περιορισμένων και άνισα κατανεμημένων μεταβολών. Επομένως, η κατανομή αυτή δεν υποδηλώνει καθολική αντίληψη προόδου, αλλά μάλλον μια διαφοροποιημένη και περιορισμένη αξιολόγηση των μεταβολών στην έμφυλη ισότητα.

Η εικόνα αυτή ενισχύεται από τα ευρήματα του Πίνακα 5.9.13¹⁰⁵⁷, όπου οι απόψεις για το αν η αύξηση της ισότητας αποτελεί θετική εξέλιξη για τη χώρα εμφανίζονται σχεδόν ισοκατανεμημένες. Το 31.7% (n = 628) παρουσιάζει ουδέτερη αντίληψη, ενώ τα ποσοστά όσων θεωρούν την εξέλιξη «αρκετά» ή «πολύ καλή»

¹⁰⁵⁶ Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁵⁷ Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

(34.1%) είναι σχεδόν ταυτόσημα με εκείνα που τη θεωρούν «αρκετά» ή «πολύ κακή» (34.1%). Η κατανομή αυτή αποτυπώνει μια διχοτομημένη αξιολόγηση της πορείας της ισότητας και υποδηλώνει ότι δεν διαμορφώνεται σαφής συναίνεση ως προς το αν οι σχετικές κοινωνικές αλλαγές συνιστούν θετική εξέλιξη.

Τα ευρήματα αυτά συνδέονται με διεθνείς μελέτες που δείχνουν ότι οι έφηβοι/ες συχνά αντιλαμβάνονται την ισότητα ως αξιακό ιδεώδες, χωρίς όμως να τη βιώνουν ως πλήρως εμπεδωμένη κοινωνική πραγματικότητα¹⁰⁵⁸. Η έκθεση του Eurofound (2022)¹⁰⁵⁹ τεκμηριώνει ότι η πανδημία δεν οδήγησε σε ουσιαστική πρόοδο στην έμφυλη ισότητα, αλλά αντίθετα ανέδειξε νέες μορφές ανισότητας, ιδιαίτερα στο πεδίο της φροντίδας και της ψυχικής υγείας των γυναικών. Παράλληλα, η Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ισότητα των Φύλων (2023)¹⁰⁶⁰ επισημαίνει ότι, παρά τις θεσμικές πρωτοβουλίες, η πρόοδος στα κράτη μέλη παραμένει αργή και άνιση, γεγονός που συνάδει με την αντίληψη των εφήβων της παρούσας έρευνας ότι οι αλλαγές στην καθημερινή κοινωνική πραγματικότητα είναι περιορισμένες.

Η αντίληψη της στασιμότητας που προκύπτει από τα ευρήματα της παρούσας διατριβής αντανακλά ευρύτερες κοινωνικές τάσεις: σύμφωνα με τον Δείκτη Ισότητας των Φύλων του EIGE, η Ελλάδα παραμένει σταθερά στις τελευταίες θέσεις της ΕΕ, με αργούς ρυθμούς προόδου και έντονες περιφερειακές ανισότητες¹⁰⁶¹. Επιπλέον, διεθνείς αναλύσεις¹⁰⁶² δείχνουν ότι η περίοδος μετά την πανδημία επιβάρυνε δυσανάλογα τις γυναίκες, τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στην άτυπη φροντίδα, γεγονός που ενισχύει την κοινωνική αίσθηση ότι η ισότητα δεν έχει βελτιωθεί ουσιαστικά.

¹⁰⁵⁸Πρβλ. C. Leaper and C. S. Brown (2018), op.cit.

¹⁰⁵⁹Πρβλ. Eurofound. (2022), op.cit.

¹⁰⁶⁰Πρβλ. European Commission. (2023), op.cit.

¹⁰⁶¹Πρβλ. European Institute for Gender Equality. (2025). *Gender Equality Index 2025: Greece country profile*. EIGE. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/EL>.

¹⁰⁶²Πρβλ. UN Women. (2020). *Whose time to care? Unpaid care and domestic work during COVID-19*. UN Women Data Hub. <https://data.unwomen.org/publications/whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-covid-19> · OECD & UN Women. (2021). *Gender-responsive COVID-19 recovery: Strengthening country systems through official development assistance and gender-responsive budgeting* (OECD Development Policy Papers No. 42). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5f67e8f1-en>.

Παράλληλα, τα ευρήματα αποκαλύπτουν ότι μέρος των εφήβων αντιλαμβάνεται τις σύγχρονες αλλαγές στους έμφυλους ρόλους με αμφιθυμία ή επιφύλαξη, ιδιαίτερα όταν αυτές θεωρείται ότι μεταβάλλουν καθιερωμένες κοινωνικές και οικογενειακές ισορροπίες. Η επιφύλαξη αυτή στις νέες έννοιες φύλου ενδέχεται να συνδέεται με αυτό που η σύγχρονη βιβλιογραφία περιγράφει ως φόβο καταστροφής (“fear of destruction”)¹⁰⁶³: τον φόβο ότι η αμφισβήτηση των παραδοσιακών ρόλων απειλεί την κοινωνική τάξη, την οικογενειακή σταθερότητα ή την πολιτισμική συνέχεια. Σε αγροτικές και ημιαστικές περιοχές, όπου η κοινωνική συνοχή είναι ισχυρή και οι έμφυλοι ρόλοι λειτουργούν ως σταθεροποιητικοί μηχανισμοί, η ισότητα ενδέχεται να βιώνεται όχι μόνο ως πρόοδος αλλά και ως παράγοντας κοινωνικής αβεβαιότητας. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να προσφέρει ένα θεωρητικό πλαίσιο για την κατανόηση της αμφίσημης αξιολόγησης της πορείας της ισότητας, χωρίς ωστόσο να τεκμηριώνει αιτιώδη σχέση στο παρόν δείγμα.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δείχνουν ότι οι έφηβοι/ες της Αιτωλοακαρνανίας αντιλαμβάνονται την πορεία της έμφυλης ισότητας ως μια διαδικασία ασυνεχούς και αντιφατικής κοινωνικής μεταβολής. Παρότι αναγνωρίζεται η ανάγκη ενίσχυσης της ισότητας, η συχνότερη αντίληψη μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών είναι ότι δεν έχει σημειωθεί ουσιαστική αλλαγή. Από την άλλη, η αξιολόγηση της αύξησης της ισότητας ως θετικής ή αρνητικής εξέλιξης εμφανίζεται σχεδόν ισοκατανεμημένη. Η εικόνα αυτή υποδηλώνει ότι, από την οπτική των μαθητών/τριών, η θεσμική και κοινωνική πρόοδος προς την ισότητα δεν έχει μεταφραστεί με ενιαίο τρόπο σε αντιλαμβανόμενη καθημερινή αλλαγή.

Συμπερασματικά, η ανάλυση των ευρημάτων επιτρέπει τη μερική επιβεβαίωση της ερευνητικής υπόθεσης H5. Η επιβεβαίωση αυτή στηρίζεται κυρίως στα ευρήματα της προηγούμενης ενότητας, όπου καταγράφηκαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων φύλου στις υποκλίμακες «Πατριαρχικά στερεότυπα» και «Αυτονομία και ισότητα». Ειδικότερα, τα κορίτσια διαφοροποιήθηκαν στατιστικά σημαντικά από τα αγόρια ως προς τα «Πατριαρχικά στερεότυπα» ($p < .001$), ενώ στην «Αυτονομία και ισότητα» η στατιστικά σημαντική

¹⁰⁶³Πρβλ. S. Corrêa, D. Paternotte & R. Kuhar (Eds.). (2021). *Anti-gender politics in the world: An overview*. Routledge.

διαφοροποίηση αφορούσε τη σύγκριση των κοριτσιών με την ομάδα «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($p = .037$). Ωστόσο, η παρούσα ενότητα, η οποία αφορά την αξιολόγηση της πορείας της ισότητας, δεν τεκμηριώνει από μόνη της διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο, αλλά αποτυπώνει τη συνολική κατανομή των αντιλήψεων των συμμετεχόντων ατόμων. Συνεπώς, η H5 μπορεί να θεωρηθεί μερικώς υποστηριζόμενη, με βάση κυρίως τα στατιστικά ευρήματα της 8.3.1, ενώ η αξιολόγηση της πορείας της ισότητας αναδεικνύει παράλληλα μια ευρύτερη εικόνα περιορισμένης αντιλαμβανόμενης προόδου και στασιμότητας.

8.4 Παράγοντες κοινωνικοποίησης και αντιλήψεις για το φύλο

Η ενότητα αυτή εξετάζει τον *τέταρτο στόχο* της διατριβής, δηλαδή τη συμβολή των βασικών παραγόντων κοινωνικοποίησης (οικογένεια, φίλοι, σχολείο, ψηφιακά μέσα και παραδοσιακοί θεσμοί), στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των εφήβων για το φύλο¹⁰⁶⁴. Για την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων χρησιμοποιούνται οι παράγοντες που προέκυψαν από τα εργαλεία GEPA των Lahiri & Jha (2022)¹⁰⁶⁵ και GEAs–GST των Moreau et al. (2021)¹⁰⁶⁶ στην παραγοντική ανάλυση. Τα ευρήματα δείχνουν ότι η κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί μια ενιαία, γραμμική διαδικασία, αλλά ένα πολυεπίπεδο σύστημα αλληλεπιδρώντων επιρροών. Στο σύστημα αυτό συνυπάρχουν, συγκρούονται ή αλληλοενισχύονται οι παραδοσιακοί και οι σύγχρονοι παράγοντες. Οι διαφοροποιήσεις ανά φύλο, ηλικία, τύπο σχολείου και τόπο κατοικίας επιβεβαιώνουν ότι οι έφηβοι/ες δεν εκτίθενται με τον ίδιο τρόπο στις κοινωνικοποιητικές επιρροές ούτε τις ερμηνεύουν με την ίδια κριτική σκέψη.

¹⁰⁶⁴ Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁶⁵ Πρβλ. Lahiri & Jha (2022), *op.cit.*

¹⁰⁶⁶ Πρβλ. Moreau et al. (2021), *op. cit.*

8.4.1 Επίδραση βασικών φορέων κοινωνικοποίησης στις αντιλήψεις για το φύλο

Στη συγκεκριμένη υποενότητα αναλύεται το ερευνητικό ερώτημα 6, αν οι φορείς κοινωνικοποίησης επηρεάζουν τις αντιλήψεις για το φύλο, καθώς και την ερευνητική υπόθεση Η6, σύμφωνα με την οποία η έκθεση σε σύγχρονους και προοδευτικούς φορείς κοινωνικοποίησης όπως τα ψηφιακά μέσα, οι σχολικές δράσεις και οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, συνδέεται με υψηλότερα επίπεδα αντιλήψεων ισότητας των φύλων¹⁰⁶⁷. Η ανάλυση των παραγόντων κοινωνικοποίησης (F7–F9) και των συγκριτικών ευρημάτων δείχνει ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες διαμορφώνουν τις αντιλήψεις τους μέσα από ένα σύστημα τριών βασικών παραγόντων: (α) διαπροσωπικές επιρροές από οικογένεια και φίλους/ες, (β) θεσμικοί και παραδοσιακοί φορείς (σχολείο, εκκλησία, βιβλία), και (γ) ψηφιακή κοινωνικοποίηση¹⁰⁶⁸.

Σε σχέση με τον πρώτο παράγοντα του συστήματος «διαπροσωπικές επιρροές από οικογένεια και φίλους», η υποκλίμακα «Επιρροή οικογένειας και φίλων» παρουσιάζει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ως προς το φύλο, με τα αγόρια να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με τα κορίτσια¹⁰⁶⁹. Η διαφοροποίηση αυτή αναδεικνύει τη σημασία του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο και μπορεί να συνδέεται με διαφορετική έκθεση αγοριών και κοριτσιών σε έμφυλες προσδοκίες και πρότυπα μέσα από τις οικογενειακές και φιλικές σχέσεις. Ειδικότερα, το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις αποτελούν

¹⁰⁶⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.1 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁶⁸ Πρβλ. Ενότητα 7.8 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁶⁹ Πρβλ. Ενότητα 7.10.9 της παρούσας διατριβής. Τα αγόρια εμφανίζουν υψηλότερες τιμές ($M = 2.98$) από τα κορίτσια ($M = 1.97$). η υποκλίμακα «Επιρροή οικογένειας και φίλων» παρουσιάζει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων φύλου (Welch $F(3, 72.339) = 124.846$, $p < .001$). Οι Games–Howell post hoc συγκρίσεις έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ($MD = 1.006$, $p < .001$, 95% CI $[0.873, 1.139]$), καθώς και μεταξύ κοριτσιών και της ομάδας «Δεν επιθυμώ να απαντήσω» ($MD = -0.665$, $p = .009$, 95% CI $[-1.200, -0.131]$) και της ομάδας «Άλλο» ($MD = -0.997$, $p = .035$, 95% CI $[-1.938, -0.057]$).

σημαντικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται, αναπαράγονται αλλά και αμφισβητούνται αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους.

Η διεθνής βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι η *οικογένεια* αποτελεί σημαντικό πλαίσιο έμφυλης κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης των αντιλήψεων για τους έμφυλους ρόλους. Οι Altintas & Sullivan (2017)¹⁰⁷⁰ δείχνουν ότι η συμμετοχή των πατέρων στις οικιακές εργασίες διαφέρει σημαντικά ανάλογα με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, επηρεάζοντας άμεσα τα πρότυπα που υιοθετούν οι έφηβοι. Η Eurofound (2022)¹⁰⁷¹ τεκμηριώνει ότι η πανδημία ενίσχυσε την παραδοσιακή κατανομή φροντίδας, αυξάνοντας την έκθεση των παιδιών σε στερεοτυπικά πρότυπα. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με την αντίληψη της οικογένειας και του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος ως σημαντικών πλαισίων μέσα στα οποία διαμορφώνονται και αναπαράγονται αντιλήψεις για το φύλο. Τα αποτελέσματα αυτά πιθανώς αντανakλούν ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο το οποίο συγκροτείται από την οικογένεια, το σχολείο και τις παρέες και φαίνεται να ευνοεί συγκεκριμένες μορφές θηλυκότητας και αρρενωπότητας.

Σε σχέση με τον δεύτερο παράγοντα του συστήματος, δηλαδή τους *θεσμικούς και παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης*, τα ευρήματα της παρούσας μελέτης δείχνουν ότι ο τύπος σχολείου συνδέεται με διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις των μαθητών/τριών για το φύλο και την έμφυλη κοινωνικοποίηση. Η συνολική πολυμεταβλητή διαφοροποίηση ήταν στατιστικά σημαντική, με μικρό μέγεθος

¹⁰⁷⁰ Πρβλ. E. Altintas & O. Sullivan (2017), op.cit. Η συμμετοχή των πατέρων στις οικιακές εργασίες και στη φροντίδα των παιδιών έχει αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά με έντονες διαφοροποιήσεις ανάλογα με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Στις Σκανδιναβικές χώρες, όπου οι πολιτικές ισότητας και η δημόσια μέριμνα υποστηρίζουν ενεργά τη συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα, οι πατέρες αποτελούν σταθερά πρότυπα ισότιμης εμπλοκής. Αντίθετα, σε πιο παραδοσιακά καθεστώτα, η συμμετοχή των πατέρων παραμένει περιορισμένη ή εξελίσσεται αργά, ενώ στις Αγγλοσαξονικές χώρες παρατηρείται πόλωση μεταξύ ιδιαίτερα ενεργών και ιδιαίτερα αποστασιοποιημένων πατέρων. Αυτές οι διαφοροποιήσεις έχουν άμεση σημασία για την παρούσα έρευνα, καθώς τα πρότυπα που παρατηρούν οι έφηβοι στο οικογενειακό τους περιβάλλον επηρεάζουν βαθιά τις αντιλήψεις τους για το τι θεωρείται «ανδρική» ή «γυναικεία» εργασία. Όταν οι πατέρες συμμετέχουν ενεργά στη φροντίδα και στις οικιακές εργασίες, οι έφηβοι εκτίθενται σε πιο ισότιμα μοντέλα ρόλων, γεγονός που μπορεί να εξηγήσει πιο προοδευτικές αντιλήψεις απέναντι στην κατανομή των εργασιών και την ισότητα.

¹⁰⁷¹ Πρβλ. Eurofound. (2022), op.cit.

επίδρασης γεγονός που υποδηλώνει ότι ο τύπος σχολείου σχετίζεται με το συνολικό προφίλ των εξεταζόμενων διαστάσεων¹⁰⁷².

Οι σημαντικότερες διαφοροποιήσεις εντοπίζονται στην Επαγγελματική Εκπαίδευση, η οποία παρουσίασε υψηλότερες τιμές από τη Γενική Εκπαίδευση και τα «Λοιπά» σχολεία στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» και στην «Ταυτότητα φύλου», ενώ παρουσίασε επίσης υψηλότερες τιμές από την ομάδα «Λοιπά» στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους». Αντίστοιχα, στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» η Επαγγελματική Εκπαίδευση διαφοροποιήθηκε σημαντικά και από τις δύο άλλες ομάδες, εμφανίζοντας την υψηλότερη μέση τιμή. Το πρότυπο αυτό παραπέμπει σε μεγαλύτερη προσκόλληση σε παραδοσιακές έμφυλες αντιλήψεις μεταξύ των μαθητών/τριών της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, σε σύγκριση με τις άλλες δύο ομάδες σχολείων.

Η διαφοροποίηση αυτή εμφανίζεται και στη διάσταση της «Επιρροής οικογένειας και φίλων», όπου η Επαγγελματική Εκπαίδευση παρουσίασε υψηλότερη μέση τιμή τόσο από τη Γενική Εκπαίδευση όσο και από τα «Λοιπά» σχολεία. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα της κοινωνικής μάθησης και της έμφυλης κοινωνικοποίησης, σύμφωνα με τις οποίες οι αντιλήψεις των εφήβων διαμορφώνονται μέσα από τα πρότυπα, τις προσδοκίες και τις αλληλεπιδράσεις του άμεσου κοινωνικού τους περιβάλλοντος¹⁰⁷³. Σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας έρευνας, είναι πιθανό οι διαφοροποιήσεις να αντανακλούν τη σύνθετη αλληλεπίδραση του σχολικού, οικογενειακού και ευρύτερου κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος των μαθητών/τριών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα ότι η Επαγγελματική Εκπαίδευση εμφάνισε χαμηλότερη ψηφιακή κοινωνικοποίηση από τη Γενική Εκπαίδευση, ενώ παράλληλα παρουσίασε χαμηλότερες τιμές στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» σε σχέση τόσο με τη Γενική Εκπαίδευση όσο και με τα «Λοιπά» σχολεία. Επομένως, η εικόνα δεν είναι μονοδιάστατη: η ομάδα που εμφάνισε υψηλότερες τιμές σε ορισμένες παραδοσιακές έμφυλες αντιλήψεις

¹⁰⁷² Πρβλ. Ενότητα 7.10.3 της παρούσας διατριβής, (Pillai's Trace = .073, η^2 = .037).

¹⁰⁷³ Πρβλ. Ενότητα 2.1.2 της παρούσας διατριβής.

δεν παρουσίασε αντίστοιχα υψηλότερη έκθεση σε όλους τους εξεταζόμενους φορείς κοινωνικοποίησης. Το εύρημα αυτό υποδεικνύει ότι οι διαφορετικές διαστάσεις της έμφυλης κοινωνικοποίησης δεν συγκροτούν ένα ενιαίο και γραμμικό πρότυπο, αλλά ενδέχεται να συνδέονται με διαφορετικές όψεις του κοινωνικού περιβάλλοντος των εφήβων.

Αντίστοιχα, στους «Ανδρικούς κοινωνικούς ρόλους» η μόνη στατιστικά σημαντική διαφορά εντοπίστηκε μεταξύ Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και «Λοιπών» σχολείων, με υψηλότερη τιμή στην ομάδα «Λοιπά». Το αποτέλεσμα αυτό διαφοροποιείται από το γενικότερο πρότυπο που παρατηρείται στις υπόλοιπες διαστάσεις. Τα αποτελέσματα αυτά ενισχύονται από πρόσφατες εθνικές έρευνες. Σύμφωνα με τους Θάνο και Μπούνα (2017)¹⁰⁷⁴ το σχολείο συμβάλλει στη διατήρηση και αναπαραγωγή των έμφυλων ανισοτήτων σε διάφορα επίπεδα. Παράλληλα, η Νικολάου (2021)¹⁰⁷⁵ τονίζει ότι το είδος του σχολικού κλίματος επηρεάζει άμεσα τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές/τριες κατανοούν κοινωνικά ζητήματα. Σε περιβάλλοντα όπου ενθαρρύνεται ο διάλογος και η συμμετοχή, οι μαθητές/τριες εκτίθενται σε περισσότερες εναλλακτικές οπτικές και είναι πιο πιθανό να αμφισβητήσουν στερεοτυπικούς ρόλους. Αντίθετα, τα σχολεία με περιορισμένες ευκαιρίες έκφρασης τείνουν να αναπαράγουν τις κυρίαρχες έμφυλες νόρμες της κοινότητας. Η διαφοροποίηση των αντιλήψεων ανά τύπο σχολείου στα ευρήματα της παρούσας έρευνας συνάδει με αυτές τις διαπιστώσεις.

Επιπλέον, η διεθνής βιβλιογραφία αντανακλά τα ευρήματα της παρούσας έρευνας ως προς τον ρόλο του σχολείου ως «έμφυλου θεσμού». Συγκεκριμένα, οι Colvin et al. (2019)¹⁰⁷⁶ δείχνουν ότι το σχολικό κλίμα επηρεάζει την ψυχοκοινωνική

¹⁰⁷⁴ Πρβλ. Θ. Θάνος & Α. Μπούνα, (2017), ό.π.

¹⁰⁷⁵ Πρβλ. S.-M. Nikolaou (2021), op.cit.

¹⁰⁷⁶ Πρβλ. S. Colvin, J. E. Egan & R. W. S. Coulter (2019). School Climate & Sexual and Gender Minority Adolescent Mental Health. *Journal of youth and adolescence*, 48(10), 1938–1951. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01108-w>. Οι Colvin et al. εξετάζουν πώς το σχολικό κλίμα επηρεάζει την ψυχική υγεία ΛΟΑΤΚΙ+ εφήβων στις ΗΠΑ. Με δείγμα 240 μαθητών/μαθητριών Λυκείου που ανήκουν σε σεξουαλικές και/ή έμφυλες μειονότητες, η μελέτη δείχνει ότι ένα υποστηρικτικό σχολικό περιβάλλον και η στήριξη από εκπαιδευτικούς συνδέονται με χαμηλότερα επίπεδα άγχους και καταθλιπτικών συμπτωμάτων. Αντίθετα, η απλή ύπαρξη μιας συμμαχίας Gay–Straight δεν αρκεί από μόνη της για να βελτιώσει την ψυχική υγεία. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν ότι η συνολική κουλτούρα του σχολείου —ασφάλεια, σεβασμός, ενσυναίσθηση και ενεργή υποστήριξη— αποτελεί κρίσιμο προστατευτικό παράγοντα για την ευημερία των ΛΟΑΤΚΙ+ μαθητών/τριών.

ευημερία και την έκφραση ταυτότητας φύλου. Η UNICEF (2021)¹⁰⁷⁷ και OECD (2020)¹⁰⁷⁸ τεκμηριώνουν ότι τα σχολεία με παραδοσιακό κλίμα ενισχύουν στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ τα σχολεία με προσανατολισμό στην τέχνη και τη συνεργασία προωθούν ισότητα. Στο πλαίσιο αυτό, οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται μεταξύ των τύπων σχολείου στην παρούσα έρευνα είναι συμβατές με την υπόθεση ότι το σχολικό περιβάλλον αποτελεί ένα από τα πλαίσια μέσα στα οποία διαμορφώνονται και διαπραγματεύονται οι έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων.

Η ερμηνεία των διαφορών τέλος, λαμβάνει υπόψη την άνιση κατανομή των ομάδων (Γενική Εκπαίδευση: $n = 1824$, Επαγγελματική Εκπαίδευση: $n = 81$, Λοιπά: $n = 78$). Επομένως, ιδιαίτερα τα αποτελέσματα που αφορούν τις μικρότερες ομάδες αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη ως προς τη γενίκευσή τους. Ωστόσο, τα ευρήματα υποστηρίζουν ότι ο τύπος σχολείου συνδέεται με διαφοροποιήσεις σε επιμέρους διαστάσεις της έμφυλης κοινωνικοποίησης, με την Επαγγελματική Εκπαίδευση να εμφανίζει συχνότερα υψηλότερες τιμές σε δείκτες παραδοσιακών έμφυλων αντιλήψεων. Η διαφοροποίηση αυτή κατανοείται ως μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου και όχι ως άμεση επίδραση του ίδιου του σχολικού τύπου.

Σε σχέση με τον τρίτο παράγοντα του συστήματος «ψηφιακή κοινωνικοποίηση», τα κορίτσια του δείγματός μας εμφανίζουν υψηλότερες τιμές ($M = 3.54$)¹⁰⁷⁹. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τη διεθνή βιβλιογραφία που δείχνει ότι ιδιαίτερα τα κορίτσια εμπλέκονται σε ψηφιακές πρακτικές αυτοπαρουσίασης που ενισχύουν κοινωνικές προσδοκίες γύρω από την εμφάνιση και τη διαρκή αξιολόγησή τους από τους άλλους¹⁰⁸⁰. Και τούτο, καθώς έχει επιβεβαιωθεί ότι τα μέσα

¹⁰⁷⁷ Πρβλ. UNICEF. (2021). op.cit.

¹⁰⁷⁸ Πρβλ. OECD. (2020). *Education at a Glance 2020: OECD indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/69096873-en>.

¹⁰⁷⁹ Πρβλ. Ενότητα 7.10.1 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁸⁰ Πρβλ. R. Svensson, B. Johnson & A. Olsson (2022). Does gender matter? The association between different digital media activities and adolescent well-being. *BMC public health*, 22(1), 273. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-12670-7>. Η έρευνα εξέτασε 3.957 εφήβους 12–13 ετών στη Σουηδία και διερεύνησε πώς διαφορετικές δραστηριότητες στα ψηφιακά μέσα σχετίζονται με την ψυχική ευημερία. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι: η χρήση ΜΚΔ και το gaming συνδέονται με περισσότερα εσωτερικευμένα συμπτώματα (άγχος, θλίψη, ανησυχία), η επίδραση των ΜΚΔ αφορά κυρίως τα κορίτσια, όχι τα αγόρια. Από τις δραστηριότητες στα ΜΚΔ: το chatting και η αυτοπαρουσίαση (self-presentation) σχετίζονται με περισσότερα συμπτώματα, η αυτοπαρουσίαση επηρεάζει μόνο τα κορίτσια, τα οποία φαίνεται να είναι πιο ευάλωτα σε κοινωνική σύγκριση και

κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) αποτελούν τον χώρο πολλαπλών αφηγήσεων φύλου και τον κεντρικό χώρο επιτέλεσης του φύλου, όπου οι έφηβοι/ες διαμορφώνουν, ενισχύουν ή αμφισβητούν έμφυλες ταυτότητες μέσα από πρακτικές αυτοπαρουσίασης, σύγκρισης και κοινωνικής επιβεβαίωσης¹⁰⁸¹. Τα ευρήματα αυτά παρέχουν ένα χρήσιμο ερμηνευτικό πλαίσιο για τη διαφοροποίηση που παρατηρείται στο δείγμα της παρούσας διατριβής.

Ωστόσο, η ψηφιακή κοινωνικοποίηση δεν λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο για όλα τα φύλα, καθώς το είδος του περιεχομένου και των διαδικτυακών κοινοτήτων στις οποίες εκτίθενται οι έφηβοι/ες διαφοροποιείται σημαντικά. Όπως δείχνουν οι Sun & Dai (2024)¹⁰⁸², οι διαδικτυακές κοινότητες που συγκροτούνται γύρω από την ηγεμονική αρρενωπότητα λειτουργούν ως «τοξικά οικοσυστήματα», όπου η μισογυνία, η αδελφικότητα και η επιτέλεση της ισχύος αλληλοενισχύονται, παράγοντας ένα περιβάλλον που κανονικοποιεί αντι-φεμινιστικούς λόγους και στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φύλο. Το αποτέλεσμα αυτό ενδεχομένως να σημαίνει ότι τα ψηφιακά μέσα λειτουργούν ως πεδία επαναδιαπραγμάτευσης των έμφυλων ταυτοτήτων, όπου παραδοσιακές και σύγχρονες αντιλήψεις συνυπάρχουν και αλληλοεπιδρούν.

Σε σχέση με την περιοχή κατοικίας, η «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση» παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των επιμέρους

αναζήτηση επιβεβαίωσης, το gaming σχετίζεται με συμπτώματα και στα δύο φύλα, αλλά λιγότερο έντονα από τα ΜΚΔ. Η έρευνα συμπεραίνει ότι δεν έχει σημασία μόνο ο χρόνος στα ΜΚΔ, αλλά το είδος της δραστηριότητας. Τα κορίτσια που εκτίθενται σε πρακτικές αυτοπαρουσίασης φαίνεται να κινδυνεύουν περισσότερο να εμφανίσουν εσωτερικευμένα συμπτώματα.

¹⁰⁸¹Πρβλ. A.M. Manago, A.S. Walsh & L.L. Barsigian (2023). The contributions of gender identification and gender ideologies to the purposes of MKD use in adolescence. *Front. Psychol.* 13:1011951. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1011951>. Η μελέτη εξετάζει γιατί έφηβοι χρησιμοποιούν τα ΜΚΔ και πώς αυτό σχετίζεται με το φύλο, την ταύτιση με το φύλο και τις ιδεολογίες αρρενωπότητας/θηλυκότητας. Σε δείγμα 309 Αμερικανών μαθητών λυκείου, τα κορίτσια χρησιμοποιούσαν τα ΜΚΔ περισσότερο για συναισθηματικό δέσιμο, επικύρωση εμφάνισης και κοινωνική αντιστάθμιση, ενώ τα αγόρια περισσότερο για ανταγωνιστικές δραστηριότητες. Ωστόσο, οι ερευνητές βρήκαν ότι η ιδεολογία της παραδοσιακής αρρενωπότητας προβλέπει πολλούς από αυτούς τους σκοπούς και στα δύο φύλα, ενώ η ιδεολογία της θηλυκότητας συνδέεται κυρίως με το συναισθηματικό δέσιμο και την κοινωνική αντιστάθμιση. Η έρευνα συμπεραίνει ότι οι διαφορές φύλου στα ΜΚΔ δεν εξηγούνται μόνο από το βιολογικό φύλο, αλλά από το πόσο οι έφηβοι υιοθετούν παραδοσιακές αντιλήψεις για το φύλο.

¹⁰⁸²Πρβλ. L. Sun & L. Dai (2024). *Welcome to this Brave Bro's World: The (Re)production of hegemonic masculinity in a Chinese manosphere*. *Feminist Media Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/14680777.2024.2400488>.

κατηγοριών κατοικίας¹⁰⁸³. Ειδικότερα, οι μαθητές/τριες που διαμένουν στην πόλη εμφανίζουν υψηλότερες τιμές στην υποκλίμακα σε σύγκριση με όσους/ες διαμένουν σε οικισμό (MD = 0.413, $p = .002$, 95% CI [0.117, 0.708]), σε κοινότητα/χωριό (MD = 0.249, $p = .001$, 95% CI [0.076, 0.422]) και σε κωμόπολη (MD = 0.245, $p = .010$, 95% CI [0.042, 0.447])¹⁰⁸⁴. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι η ψηφιακή κοινωνικοποίηση εμφανίζεται εντονότερη στους/στις μαθητές/τριες που κατοικούν σε αστικό περιβάλλον, ενώ οι χαμηλότερες τιμές καταγράφονται στις μικρότερες οικιστικές κατηγορίες. Το εύρημα διαφοροποιεί την εικόνα που προκύπτει από τις απλές συγκρίσεις των μέσων όρων¹⁰⁸⁵, καθώς οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως μεταξύ της πόλης και των μικρότερων οικιστικών κατηγοριών.

Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι το αστικό περιβάλλον προσφέρει ευρύτερες δυνατότητες πρόσβασης σε ψηφιακά δίκτυα, κοινωνικές ομάδες και ποικίλες μορφές ψηφιακού περιεχομένου. Παράλληλα, το εύρημα είναι συμβατό με την προσέγγιση των Scarborough και Sin (2020)¹⁰⁸⁶, σύμφωνα με την οποία το τοπικό κοινωνικό περιβάλλον λειτουργεί ως «gendered place» και μπορεί να διαμορφώνει τις εμπειρίες, τις νόρμες και τις κοινωνικές πρακτικές των ατόμων. Στην παρούσα έρευνα, ωστόσο, η διαφοροποίηση αφορά ειδικότερα την ένταση της ψηφιακής κοινωνικοποίησης και δεν επιτρέπει από μόνη της να συναχθεί ότι η κατοικία στην πόλη οδηγεί σε περισσότερο ισότιμες αντιλήψεις για το φύλο.

¹⁰⁸³ Πρβλ. Ενότητα 7.10.4 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁸⁴ Πρβλ. Πίνακας 7.10.4.5 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁸⁵ Πρβλ. Ενότητα 7.10.4 της παρούσας διατριβής, (κοινότητα/χωριό: $M = 3.49$, $n=631$, οικισμός: $M = 3.41$, $n=144$, κωμόπολη: $M = 3.42$, $n=384$, πόλη: $M=3.3$ $n=824$).

¹⁰⁸⁶ Πρβλ. W. J. Scarborough & R. Sin (2020). Gendered Places: The Dimensions of Local Gender Norms across the United States. *Gender & Society*, 34(5), 705-735. <https://doi.org/10.1177/0891243220948220>. Οι ερευνητές τεκμηριώνουν ότι οι τοπικές κοινωνίες λειτουργούν ως “gendered places”, όπου οι επικρατούσες κοινωνικές νόρμες επηρεάζουν τις αντιλήψεις των κατοίκων ανεξάρτητα από τα ατομικά τους χαρακτηριστικά. Οι συγγραφείς δείχνουν ότι οι παραδοσιακές περιοχές παράγουν πιο στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων, ενώ τα αστικά περιβάλλοντα συνδέονται με πιο ισότιμες αντιλήψεις. Η μελέτη δείχνει ότι «η εμπειρία του να ζεις σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα σχηματίζει τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές των κατοίκων» και ότι οι τοπικές έμφυλες νόρμες μπορούν να επηρεάσουν ακόμη και άτομα που, βάσει των προσωπικών τους χαρακτηριστικών, θα αναμενόταν να εκφράζουν πιο ισότιμες αντιλήψεις. Παρότι η συγκεκριμένη έρευνα αφορά ενήλικους πληθυσμούς, προσφέρει ένα χρήσιμο αναλυτικό πλαίσιο για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι τοπικές πολιτισμικές νόρμες διαπερνούν και το σχολικό περιβάλλον, διαμορφώνοντας τις προσδοκίες, τις επιλογές και τις έμφυλες ταυτότητες των εφήβων.

Σε σχέση με το *μορφωτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων*, οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις δεν εμφανίζονται ομοιόμορφα σε όλες τις υποκλίμακες, αλλά εντοπίζονται σε συγκεκριμένες διαστάσεις και μεταξύ συγκεκριμένων εκπαιδευτικών κατηγοριών¹⁰⁸⁷. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η «Ψηφιακή κοινωνικοποίηση», για την οποία διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων ως προς το *μορφωτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων*¹⁰⁸⁸. Από τα δεδομένα παρατηρούμε ότι η *υψηλότερη τιμή της ψηφιακής κοινωνικοποίησης στην ομάδα των γονέων/κηδεμόνων με τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν αποτελεί απλώς περιγραφική τάση, αλλά διαφοροποιείται στατιστικά σημαντικά από τις υπόλοιπες ομάδες*. Επιπλέον, οι πολύ μικρές ομάδες, όπως η κατηγορία «δεν έχουν πάει σχολείο» ($n = 32$), δεν προσφέρονται για ισχυρές γενικεύσεις.

Τα ευρήματα αυτά ευθυγραμμίζονται με σύγχρονες διεθνείς μελέτες, οι οποίες επιβεβαιώνουν ότι οι οικογένειες υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου υιοθετούν συστηματικά πιο ισότιμες αντιλήψεις για το φύλο¹⁰⁸⁹. Στην παρούσα έρευνα, η σύνδεση αυτή αποτυπώνεται όχι μόνο στις παραδοσιακές και στερεοτυπικές διαστάσεις, αλλά και στη διάσταση της ψηφιακής κοινωνικοποίησης,

¹⁰⁸⁷ Πρβλ. Ενότητα 7.10.5 της παρούσας διατριβής. Ειδικότερα, στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» οι υψηλότερες τιμές καταγράφονται στους/στις μαθητές/τριες των οποίων οι γονείς «δεν έχουν πάει σχολείο» ($M = 2.81$, $n = 32$) και οι χαμηλότερες σε όσους/ες προέρχονται από οικογένειες με τριτοβάθμια εκπαίδευση ΑΕΙ ($M = 1.50$, $n = 516$). Αντίστοιχα, στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου» οι υψηλότερες τιμές εμφανίζονται στην κατηγορία «δεν έχουν πάει σχολείο» ($M = 2.08$, $n = 32$), ενώ οι χαμηλότερες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ΑΕΙ ($M = 1.36$, $n = 516$), και στην «Ταυτότητα φύλου» καταγράφεται αντίστοιχη κατεύθυνση, με υψηλότερη τιμή στην κατηγορία «δεν έχουν πάει σχολείο» ($M = 2.89$, $n = 32$) και χαμηλότερη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ΑΕΙ ($M = 1.90$, $n = 516$). Στην «Αυτονομία και ισότητα», οι υψηλότερες τιμές καταγράφονται στους/στις μαθητές/τριες με γονείς τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ΑΕΙ ($M = 3.75$, $n = 516$), ενώ οι χαμηλότερες στην κατηγορία «δεν έχουν πάει σχολείο» ($M = 3.00$, $n = 32$), εύρημα που κινείται προς την κατεύθυνση μεγαλύτερης αποδοχής ισότιμων αντιλήψεων στις υψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες.

¹⁰⁸⁸ Πρβλ. Ενότητα 7.10.5 της παρούσας διατριβής. Οι μαθητές/τριες με γονείς/κηδεμόνες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ΑΕΙ εμφάνισαν υψηλότερη μέση τιμή ($M = 3.66$, $SD = 1.23$) σε σύγκριση με την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση ($M = 3.20$, $SD = 1.33$), τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ($M = 3.44$, $SD = 1.26$) και την κατηγορία ΔΓΝ/ΔΕΝΑ ($M = 3.28$, $SD = 1.33$). (Welch ANOVA, $F(5, 242.400) = 5.399$, $p < .001$). Οι post hoc συγκρίσεις Tukey επιβεβαίωσαν ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ΑΕΙ και της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ήταν στατιστικά σημαντικές ($MD = 0.459$, $p = .035$, 95% CI [0.020, 0.898]), όπως και μεταξύ της τριτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ($MD = 0.224$, $p = .027$, 95% CI [0.015, 0.432]). Επιπλέον, σημαντική ήταν η διαφορά μεταξύ της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ΑΕΙ και της κατηγορίας ΔΓΝ/ΔΕΝΑ ($MD = 0.416$, $p < .001$, 95% CI [0.143, 0.690]).

¹⁰⁸⁹ Πρβλ. Eurofound. (2022), op.cit. · W. J. Scarborough & R. Sin (2020), op.cit. · Manago et al (2023), op.cit.

όπου η ομάδα των γονέων/κηδεμόνων με τριτοβάθμια εκπαίδευση ΑΕΙ παρουσίασε στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές έναντι τριών επιμέρους εκπαιδευτικών κατηγοριών.

Σε σχέση με τη θέση του παιδιού (σειρά γέννησης) στην οικογένεια¹⁰⁹⁰, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η σειρά γέννησης συνδέεται με επιμέρους διαφοροποιήσεις σε ορισμένες διαστάσεις των έμφυλων αντιλήψεων, χωρίς να προκύπτει ένα ενιαίο ή γραμμικό πρότυπο διαφοροποίησης μεταξύ των διαδοχικών θέσεων στην οικογένεια. Η πολυμεταβλητή ανάλυση ανέδειξε στατιστικά σημαντική συνολική επίδραση της σειράς γέννησης, ωστόσο οι επιμέρους διαφοροποιήσεις εντοπίστηκαν κυρίως στις «Πατριαρχικά στερεότυπα», στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», στην «Αυτονομία και ισότητα» και στην «Ταυτότητα φύλου»¹⁰⁹¹. Αντίθετα, δεν προέκυψαν στατιστικά σημαντικές επιμέρους διαφοροποιήσεις στους στις υπόλοιπες διαστάσεις. Ειδικότερα, στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους» οι μέσοι όροι ήταν ιδιαίτερα κοντά μεταξύ των ομάδων, γεγονός που συμφωνεί με την απουσία σημαντικών post hoc διαφορών. Επομένως, οι μικρές περιγραφικές αποκλίσεις που παρατηρούνται στις συγκεκριμένες διαστάσεις δεν θα πρέπει να

¹⁰⁹⁰Πρβλ. Ενότητα 7.10.6 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁹¹ Πρβλ. Ενότητα 7.10.6 της παρούσας διατριβής. Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», τα μοναχοπαίδια εμφάνισαν τον χαμηλότερο μέσο όρο ($M = 1.59$, $n = 182$), ενώ η υψηλότερη τιμή καταγράφηκε στην κατηγορία «Άλλο» ($M = 2.10$, $n = 60$). Ωστόσο, οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις περιορίστηκαν στη σύγκριση των μοναχοπαιδιών με το 4ο παιδί και με την κατηγορία «Άλλο». Ειδικότερα, το 4ο παιδί εμφάνισε υψηλότερες τιμές από τα μοναχοπαίδια, ενώ τα μοναχοπαίδια εμφάνισαν χαμηλότερες τιμές από την κατηγορία «Άλλο» (Games–Howell, $p < .05$). Επομένως, δεν τεκμηριώνεται σταδιακή αύξηση των πατριαρχικών στερεοτύπων ανάλογα με τη σειρά γέννησης, αλλά διαφοροποίηση μεταξύ συγκεκριμένων κατηγοριών. Στις «Συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου», τα μοναχοπαίδια παρουσίασαν τον χαμηλότερο μέσο όρο ($M = 1.29$, $n = 182$), ενώ η κατηγορία «Άλλο» τον υψηλότερο ($M = 1.96$, $n = 60$). Οι post hoc συγκρίσεις έδειξαν ότι τα μοναχοπαίδια εμφάνισαν σημαντικά χαμηλότερες τιμές από το 1ο, το 2ο, το 3ο παιδί και την κατηγορία «Άλλο» ($p \leq .033$). Το εύρημα αυτό αποτελεί σαφή διαφοροποίηση των μοναχοπαιδιών από τις περισσότερες υπόλοιπες κατηγορίες, χωρίς όμως να υποστηρίζει γραμμική μεταβολή από το 1ο έως το 4ο παιδί. Στην «Αυτονομία και ισότητα», τα μοναχοπαίδια εμφάνισαν την υψηλότερη μέση τιμή ($M = 3.72$, $n = 182$), ενώ η κατηγορία «Άλλο» τη χαμηλότερη ($M = 3.30$, $n = 60$). Οι Games–Howell συγκρίσεις έδειξαν ότι τα μοναχοπαίδια είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από το 4ο παιδί και την κατηγορία «Άλλο» ($p < .05$). Η διαφοροποίηση αυτή είναι συμβατή με την υψηλότερη περιγραφική τιμή των μοναχοπαιδιών, δεν υποδηλώνει όμως μια συστηματική αύξηση της αυτονομίας και ισότητας όσο μεταβάλλεται η σειρά γέννησης. Στην «Ταυτότητα φύλου», οι μέσοι όροι κυμάνθηκαν από $M = 1.99$ ($n = 182$) στα μοναχοπαίδια έως $M = 2.55$ ($n = 60$) στην κατηγορία «Άλλο». Οι Games–Howell συγκρίσεις ανέδειξαν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ του 1ου και του 2ου παιδιού, μεταξύ του 1ου παιδιού και της κατηγορίας «Άλλο», καθώς και μεταξύ των μοναχοπαιδιών και της κατηγορίας «Άλλο» ($p \leq .050$). Οι συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις, ωστόσο, δεν συγκροτούν ένα συνεπές πρότυπο που να συνδέει γραμμικά τη σειρά γέννησης με τη συγκεκριμένη διάσταση.

ερμηνεύονται ως τεκμηριωμένες διαφοροποιήσεις που σχετίζονται με τη σειρά γέννησης.

Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν ότι η σχέση μεταξύ σειράς γέννησης και έμφυλων αντιλήψεων είναι περισσότερο σύνθετη από την απλή υπόθεση ότι η οικογενειακή θέση οδηγεί σε περισσότερο ή λιγότερο στερεοτυπικές αντιλήψεις. *Η διαπίστωση αυτή είναι συμβατή με τη διεθνή βιβλιογραφία, η οποία δεν τεκμηριώνει ένα ενιαίο και καθολικό αποτέλεσμα της σειράς γέννησης στην ανάπτυξη αντιλήψεων και χαρακτηριστικών*¹⁰⁹².

Ως προς τα μοναχοπαίδια, η υψηλότερη τιμή τους στην «Αυτονομία και ισότητα» και οι χαμηλότερες τιμές τους σε ορισμένες στερεοτυπικές διαστάσεις παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Στην παρούσα έρευνα οι σχετικές διαφοροποιήσεις είναι επιλεκτικές και αφορούν συγκεκριμένες συγκρίσεις, ενώ δεν εμφανίζονται σε όλες τις υποκλίμακες ούτε ακολουθούν γραμμική σχέση με τη σειρά γέννησης. Η Salmon (2003)¹⁰⁹³ επισημαίνει ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ πρώτων, μεσαίων και τελευταίων παιδιών εντοπίζονται κυρίως στην οικογενειακή εγγύτητα και στις κοινωνικές σχέσεις και όχι κατ' ανάγκη σε αντιλήψεις που αφορούν έμφυλους ρόλους. *Επομένως, η θέση του μοναχοπαιδιού μπορεί να συσχετίζεται με συγκεκριμένες όψεις των έμφυλων αντιλήψεων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποτελεί από μόνη της επαρκή εξήγηση για το σύνολο των παρατηρούμενων διαφορών.*

¹⁰⁹²Πρβλ. J. M. Rohrer, B. Egloff & S. C. Schmukle (2015). Examining the effects of birth order on personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(46), 14224–14229. <https://doi.org/10.1073/pnas.1506451112>. Οι Rohrer et al. (2015) δεν εντόπισαν ισχυρές και σταθερές επιδράσεις της σειράς γέννησης στα χαρακτηριστικά προσωπικότητας. · A. C. Crouter et al. (2007). Development of gender attitude traditionality across middle childhood and adolescence. *Child development*, 78(3), 911–926. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01040.x>. Η μελέτη τους για την ανάπτυξη των αντιλήψεων απέναντι στους έμφυλους ρόλους σε παιδιά και εφήβους/ες έδειξε ότι η πορεία των αντιλήψεων δεν ακολουθεί ένα ενιαίο πρότυπο, αλλά διαφοροποιείται σε συνάρτηση με τη σειρά γέννησης και, ταυτόχρονα, με άλλους ατομικούς και οικογενειακούς παράγοντες, όπως το φύλο των παιδιών, οι αντιλήψεις των γονέων και η σύνθεση των αδελφών. · L. Kulik (2004). The impact of birth order on intergenerational transmission of attitudes from parents to adolescent sons: The Israeli case. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(2), 149–157. <https://doi.org/10.1023/B:JOYO.0000013426.65751.81>. Η μελέτη δεν εντόπισε επίδραση της σειράς γέννησης στις αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους, υποδεικνύοντας ότι η οικογενειακή θέση δεν αποτελεί κατ' ανάγκη αυτόνομο ή καθολικό παράγοντα διαμόρφωσης των συγκεκριμένων αντιλήψεων.

¹⁰⁹³Πρβλ. C. Salmon (2003). Birth order and relationships: Family, friends, and sexual partners. *Human Nature*, 14(1), 73–88. <https://doi.org/10.1007/s12110-003-1017-x>.

Σε σχέση με την *οικογενειακή συγκατοίκηση*¹⁰⁹⁴, τα ευρήματα δείχνουν ότι η μορφή συγκατοίκησης συνδέεται με επιλεκτικές διαφοροποιήσεις σε ορισμένες διαστάσεις των έμφυλων αντιλήψεων. Η στατιστικά σημαντική συνολική πολυμεταβλητή επίδραση συνοδεύεται από μικρό μέγεθος επίδρασης (Pillai's Trace = .040, η^2 = .013), ενώ οι επιμέρους διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», στους «Γυναικείους οικιακούς ρόλους», στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων», στην «Ταυτότητα φύλου», στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» και στην «Επιρροή οικογένειας και φίλων». Στα «Πατριαρχικά στερεότυπα» και στην «Ταυτότητα φύλου», οι έφηβοι/ες που ζουν μόνο με τη μητέρα εμφάνισαν χαμηλότερες τιμές σε συγκεκριμένες συγκρίσεις σε σχέση με την ομάδα των δύο γονέων και τις «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης». Παράλληλα, στις υπόλοιπες υποκλίμακες οι στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις ήταν περιορισμένες και αφορούσαν συγκεκριμένα ζεύγη ομάδων. Επομένως, τα ευρήματα δεν υποστηρίζουν ένα ενιαίο πρότυπο που να συνδέει τη μορφή οικογενειακής συγκατοίκησης με περισσότερο ή λιγότερο παραδοσιακές αντιλήψεις για το φύλο.

Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής θα πρέπει να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της έμφυλης κοινωνικοποίησης από την οικογένεια. Η διεθνής βιβλιογραφία υποδεικνύει ότι οι έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων συνδέονται με τις αντίστοιχες πρακτικές των γονέων¹⁰⁹⁵. Τα ευρήματά μας ενισχύουν την άποψη ότι η οικογενειακή κοινωνικοποίηση αποτελεί σημαντικό πλαίσιο διαμόρφωσης των έμφυλων αντιλήψεων κατά την εφηβεία, χωρίς όμως να επιτρέπουν την απόδοση των διαφορών αποκλειστικά στη μορφή συγκατοίκησης. Επομένως, η υψηλότερη τιμή ορισμένων υποκλιμάκων στην ομάδα «Λοιπές μορφές συγκατοίκησης» και οι χαμηλότερες τιμές που παρατηρούνται σε ορισμένες διαστάσεις στην ομάδα που ζει μόνο με τη μητέρα δεν θα πρέπει να αποδοθούν άμεσα σε συγκεκριμένα

¹⁰⁹⁴Πρβλ. Ενότητα 7.10.7 της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁹⁵ Πρβλ. F. Perales et al. (2021). Mothers, fathers and the intergenerational transmission of gender ideology. *Social Science Research*, 99, 102597. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102597>. · T. Cano & H. Hofmeister (2023). The intergenerational transmission of gender: Paternal influences on children's gender attitudes. *Journal of Marriage and Family*, 85(1), 193–214. <https://doi.org/10.1111/jomf.12863>. · D. Carlson, et al. (2011). Family structure and the intergenerational transmission of gender ideology. *Journal of Family Issues*, 32(6), 709–734. <https://doi.org/10.1177/0192513X10396662>.

χαρακτηριστικά της οικογενειακής δομής. Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων απαιτεί προσοχή λόγω του μεγέθους ορισμένων ομάδων, ιδιαίτερα της ομάδας «μόνο με τον πατέρα» (n = 32), καθώς και επειδή αρκετές από τις στατιστικά σημαντικές post hoc διαφορές είναι σχετικά μικρές. *Συνεπώς, η στατιστική σημαντικότητα δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με ουσιαστικά μεγάλη διαφοροποίηση, ούτε οι παρατηρούμενες διαφορές να αποδίδονται άμεσα στη μορφή της οικογενειακής συγκατοίκησης.*

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι η οικογενειακή δομή ενδέχεται να συνδέεται με διαφοροποιημένα μοτίβα κοινωνικοποίησης, ιδιαίτερα σε ζητήματα παραδοσιακών αντιλήψεων φύλου. Οι έφηβοι/ες που ζουν σε συγκατοίκηση με μέλη της ευρύτερης οικογένειας ή μη τυπικές μορφές συγκατοίκησης εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα πατριαρχικών αντιλήψεων, κάτι που συνάδει με έρευνες που δείχνουν ότι η παρουσία μεγαλύτερων γενεών ενδέχεται να διευκολύνει τη μεταβίβαση παραδοσιακών αξιών¹⁰⁹⁶. Παράλληλα, μορφές συγκατοίκησης που χαρακτηρίζονται από αστάθεια ή μεταβατικότητα συνδέονται συχνά με πιο συντηρητικές αντιλήψεις, καθώς η οικογενειακή ασυνέχεια ενδέχεται να συνδέεται με μεγαλύτερη ανάγκη για σταθερά και προβλέψιμα πρότυπα¹⁰⁹⁷. Αντίθετα, οι έφηβοι/ες που ζουν μόνο με τη μητέρα τείνουν να υιοθετούν λιγότερο παραδοσιακές αντιλήψεις, πιθανόν λόγω πιο ευέλικτων ρόλων και καθημερινών πρακτικών στο σπίτι, όπως δείχνουν και σύγχρονες μελέτες για την έμφυλη κοινωνικοποίηση στην εφηβεία¹⁰⁹⁸. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως εξηγεί, γιατί οι διαφορές μεταξύ τύπων συγκατοίκησης στην παρούσα διατριβή αποτυπώνονται καθαρά στις παραδοσιακές υποκλίμακες, αλλά όχι στις πιο σύγχρονες διαστάσεις ισότητας.

Τα παραπάνω αποτελέσματα δείχνουν ότι η οικογένεια φαίνεται να αποτελεί σημαντικό πλαίσιο κοινωνικοποίησης. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι έφηβοι/ες της Αιτωλοακαρνανίας που ζουν σε πολυμελείς ή μη τυπικές μορφές συγκατοίκησης

¹⁰⁹⁶Πρβλ. A. Puur et al. (2011). *Intergenerational family constellations in contemporary Europe: Evidence from the Generations and Gender Survey*. Demographic Research, 25(4), 135–172. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.4>.

¹⁰⁹⁷Πρβλ. S. E. Cavanagh & P. Fomby (2019). *Family instability in the lives of American children*. Annual Review of Sociology, 45, 493–513. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073018-022633>.

¹⁰⁹⁸Πρβλ. G. Chang & M. -Y. Kan (2025). *Gendered adolescent time use in Japan, Korea, Finland, and the United Kingdom across three decades*. Demographic Research, 53(17), 511–524. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2025.53.17>.

εμφανίζουν εντονότερη προσκόλληση σε πατριαρχικά πρότυπα και πιο στερεοτυπικές αντιλήψεις για την ταυτότητα φύλου. Το εύρημα αυτό ενδέχεται να συνδέεται με την αυξημένη παρουσία μεγαλύτερων μελών και την ενίσχυση παραδοσιακών οικογενειακών κανόνων.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα παρέχουν μερική υποστήριξη στην ερευνητική υπόθεση H6. Οι παράγοντες κοινωνικοποίησης παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο, τον τύπο σχολείου, την περιοχή κατοικίας, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων, τη σειρά γέννησης και τη μορφή οικογενειακής συγκατοίκησης. Ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις αυτές δεν είναι ενιαίες και γραμμικές. Η ψηφιακή κοινωνικοποίηση διαφοροποιείται ως προς το φύλο, την περιοχή κατοικίας και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων, ενώ το σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον συνδέονται με επιμέρους διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις για το φύλο. Κατά συνέπεια, η έμφυλη κοινωνικοποίηση των εφήβων στην Αιτωλοακαρνανία αναδεικνύεται ως σύνθετη και πολυπαραγοντική διαδικασία, στην οποία διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα συνδέονται με διαφορετικές όψεις των έμφυλων αντιλήψεων, χωρίς να τεκμηριώνεται άμεση αιτιώδης επίδραση κάποιου μεμονωμένου φορέα.

8.4.2 Φορείς κοινωνικοποίησης και αποδοχή στερεοτύπων

Η ενότητα αυτή απαντά στο ερευνητικό ερώτημα 7¹⁰⁹⁹: *«Υπάρχει σχέση ανάμεσα στους φορείς κοινωνικοποίησης και την αποδοχή στερεοτύπων;»*. Παράλληλα εξετάζει και την υπόθεση H7: Φορείς Κοινωνικοποίησης και Στερεότυπα, σύμφωνα με την οποία η αυξημένη επιρροή από παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης αναμένεται να σχετίζεται με υψηλότερη αποδοχή έμφυλων στερεοτύπων. Η διερεύνησή της πραγματοποιήθηκε μέσω του ερευνητικού εργαλείου GEAs-GST των Moreau et al. (2021)¹¹⁰⁰ και με βάση τις συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων

¹⁰⁹⁹Πρβλ. Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

¹¹⁰⁰Πρβλ. Moreau et al (2021), op. cit.

κοινωνικοποίησης και των διαστάσεων των έμφυλων αντιλήψεων, όπως παρουσιάζονται στην Ενότητα 7.7.3¹¹⁰¹.

Αναφορικά με τον παράγοντα «Πατριαρχικά στερεότυπα» (F1), οι συσχετίσεις με τους παράγοντες κοινωνικοποίησης F7, F8 και F9 ήταν χαμηλές και μη στατιστικά σημαντικές. Το εύρημα αυτό δεν παρέχει υποστήριξη στην υπόθεση ότι η αυξημένη έκθεση στους συγκεκριμένους φορείς κοινωνικοποίησης συνδέεται άμεσα με υψηλότερη αποδοχή πατριαρχικών στερεοτύπων. Αντίστοιχα, οι συσχετίσεις του παράγοντα «Αυτονομία και ισότητα φύλου» (F5) με τους F7, F8 και F9 ήταν επίσης χαμηλές, γεγονός που δεν τεκμηριώνει άμεση γραμμική σχέση μεταξύ των εξεταζόμενων μορφών κοινωνικοποίησης και της συγκεκριμένης διάστασης ισότητας.

Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν ότι οι φορείς κοινωνικοποίησης, όπως μετρήθηκαν στην παρούσα έρευνα, δεν παρουσιάζουν ισχυρές άμεσες γραμμικές συσχετίσεις με τις συγκεκριμένες διαστάσεις των έμφυλων αντιλήψεων. Ωστόσο, η απουσία στατιστικά σημαντικών συσχετίσεων δεν σημαίνει ότι οι φορείς κοινωνικοποίησης δεν διαδραματίζουν κανέναν ρόλο στη διαμόρφωση των έμφυλων αντιλήψεων. Η κοινωνικοποίηση αποτελεί σύνθετη διαδικασία, στην οποία οι οικογενειακές, σχολικές, κοινωνικές και ψηφιακές εμπειρίες ενδέχεται να αλληλεπιδρούν και να λειτουργούν μέσα από καθημερινές πρακτικές, προσδοκίες και κοινωνικές νόρμες.

Τα ευρήματα δείχνουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο στην αποδοχή στερεοτυπικών αντιλήψεων. Τα αγόρια εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερες τιμές σε πατριαρχικά στερεότυπα (F1) και συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου (F2). Το μοτίβο αυτό φαίνεται να συνυπάρχει με υψηλότερες τιμές στην επιρροή οικογένειας και φίλων (F9), καθώς και με διαφοροποιήσεις στην έκθεση σε ψηφιακές μορφές κοινωνικοποίησης (F7). Αντίθετα, τα κορίτσια παρουσιάζουν υψηλότερη ψηφιακή κοινωνικοποίηση (F7) και χαμηλότερη προσκόλληση σε στερεοτυπικές αντιλήψεις (F1), γεγονός που συνδέεται με πιο ισότιμες αντιλήψεις (F5). Το πρότυπο αυτό καταδεικνύει ότι η σχέση μεταξύ κοινωνικοποίησης και

¹¹⁰¹ Πρβλ. Ενότητα 7.7.3 της παρούσας διατριβής.

έμφυλων αντιλήψεων δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από το φύλο, καθώς διαφορετικές ομάδες εφήβων ενδέχεται να εκτίθενται, να συμμετέχουν και να ανταποκρίνονται διαφορετικά στα ίδια κοινωνικά και ψηφιακά περιβάλλοντα.

Η διαφοροποίηση ως προς την ψηφιακή κοινωνικοποίηση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η υψηλότερη τιμή των κοριτσιών στην F7 δεν μπορεί από μόνη της να ερμηνευθεί ως ένδειξη μεγαλύτερης έκθεσης σε περιεχόμενο που προωθεί την ισότητα. Η διεθνής βιβλιογραφία δείχνει ότι στα ψηφιακά μέσα συνυπάρχουν διαφορετικές και συχνά αντιτιθέμενες αναπαραστάσεις του φύλου. Οι Svensson et al. (2022)¹¹⁰² επισημαίνουν ότι η σχέση των εφήβων με τα ψηφιακά μέσα διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος της δραστηριότητας και το φύλο, ενώ οι Manago et al. (2023)¹¹⁰³ αναδεικνύουν τη σημασία των έμφυλων ιδεολογιών για τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι/ες χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επομένως, η υψηλότερη ψηφιακή κοινωνικοποίηση των κοριτσιών στην παρούσα έρευνα δεν θα πρέπει να ταυτιστεί αυτομάτως με περισσότερο ισότιμες έμφυλες αντιλήψεις.

Τα ευρήματά μας αυτά που σχετίζονται με την ψηφιακή κοινωνικοποίηση κυρίως των κοριτσιών ενδεχομένως συνδέονται με την έννοια των «βιώσιμων ζωών» (“livable lives”). Σύμφωνα με τους Toft & Franklin (2020)¹¹⁰⁴ οι νέοι χρειάζονται ασφαλείς κοινότητες, χώρους αναγνώρισης και κοινωνική νομιμοποίηση για να μπορέσουν να ζήσουν βιώσιμες έμφυλες ταυτότητες. Όταν όμως, το σχολείο, η οικογένεια ή η τοπική κοινωνία δεν προσφέρουν τέτοιους χώρους, οι ταυτότητες παραμένουν αόρατες, σιωπηλές ή κατακερματισμένες. Υπό αυτή τη συνθήκη, η ψηφιακή κοινωνικοποίηση λειτουργεί ως υποκατάστατο, αλλά χωρίς θεσμική καθοδήγηση μπορεί να ενισχύσει τόσο την ενδυνάμωση όσο και την έκθεση σε τοξικές μορφές αρρενωπότητας. Ενδεχομένως, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας να αντανakλούν δυσκολίες αναγνώρισης και έκφρασης εναλλακτικών έμφυλων ταυτοτήτων στο τοπικό κοινωνικό πλαίσιο.

¹¹⁰² Πρβλ. R. Svensson, B. Johnson & A. Olsson (2022), op.cit.

¹¹⁰³ Πρβλ. A.M. Manago et al. (2023), op.cit.

¹¹⁰⁴ Πρβλ. A. Toft & A. Franklin, A. (2020). *Young, disabled and LGBT+: Voices, identities and intersections*. Routledge.

Εκτός από το φύλο, η ηλικία αναδεικνύεται σε κρίσιμο παράγοντα διαφοροποίησης της αποδοχής στερεοτύπων. Οι μικρότεροι/ες έφηβοι/ες (13–14 ετών) εμφανίζουν υψηλότερη προσκόλληση σε πατριαρχικά στερεότυπα και πιο παραδοσιακές προσδοκίες φύλου (F1, F2), ενώ οι μεγαλύτεροι/ες (16–17 ετών) υιοθετούν πιο ισότιμες αντιλήψεις και υψηλότερη αυτονομία φύλου (F5). Η σταδιακή αυτή διαφοροποίηση είναι συμβατή με διεθνή ευρήματα που δείχνουν ότι η πρώιμη εφηβεία χαρακτηρίζεται από εντονότερη διαφοροποίηση έμφυλων πεποιθήσεων, ενώ στην ύστερη εφηβεία παρατηρείται μεγαλύτερη διαφοροποίηση και σχετική μείωση της προσκόλλησης σε στερεοτυπικές αντιλήψεις¹¹⁰⁵.

Συγκεκριμένα και σε σχέση με την εφηβεία, η Bartini (2006, σ. 233)¹¹⁰⁶ υποστηρίζει ότι η εφηβεία αποτελεί περίοδο όπου «κάθε στοιχείο ευελιξίας παρουσιάζει ένα διαφορετικό πρότυπο αναπτυξιακής αλλαγής», υποδηλώνοντας ότι η γνωστική και κοινωνική ωρίμανση συνδέεται με πιο σύνθετες και λιγότερο άκαμπτες έμφυλες αντιλήψεις. Παράλληλα, σύμφωνα με τους Ullrich et al. (2022)¹¹⁰⁷, οι έφηβοι/ες τείνουν να εμφανίζουν πιο ισότιμες αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους κατά την πορεία προς την ύστερη εφηβεία και την είσοδο στην ενήλικη ζωή. Τα παραπάνω ευρήματα κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, σύμφωνα με τα οποία οι μικρότεροι/ες έφηβοι/ες (13–14 ετών) εμφανίζουν υψηλότερες τιμές σε πατριαρχικά στερεότυπα και συμπεριφορικές προσδοκίες φύλου (F1, F2), ενώ οι μεγαλύτεροι/ες (16–17 ετών) καταγράφουν χαμηλότερες τιμές στις αντίστοιχες υποκλίμακες και υψηλότερες τιμές στην αυτονομία και ισότητα (F5). Συνεπώς, τα δεδομένα της παρούσας μελέτης φαίνεται να ευθυγραμμίζονται με τη διεθνή βιβλιογραφία, υποδεικνύοντας μια σταδιακή διαφοροποίηση των έμφυλων αντιλήψεων με την ηλικία.

Σε σχέση με τα ευρήματα, η τάση των εφήβων να προσκολλώνται σε παραδοσιακές αντιλήψεις μπορεί να ιδωθεί και ως μέρος μιας ευρύτερης

¹¹⁰⁵Πρβλ. N. L. Galambos, D. M. Almeida & A. C. Petersen (1990). Masculinity, femininity, and sex role attitudes in early adolescence: Exploring gender intensification. *Child Development*, 61, 1905–1914. (p. 1905) <https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-8624.1990.tb03574.x>.

¹¹⁰⁶Πρβλ. M. Bartini (2006). Gender role flexibility in early adolescence: Developmental change in attitudes, self-perceptions, and behaviors. *Sex Roles*, 55, 233–245. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s11199-006-9076-1>.

¹¹⁰⁷Πρβλ. R. Ullrich, M. Becker & J. Scharf (2022), op.cit.

διαδικασίας κοινωνικής “αποκατάστασης” (rehabilitation), όπου οι κοινότητες αναζητούν σταθερά σημεία αναφοράς σε περιόδους κοινωνικής ή πολιτισμικής αβεβαιότητας¹¹⁰⁸. Η Αιτωλοακαρνανία, ως περιοχή με έντονα στοιχεία κοινωνικής και οικονομικής μεταβατικότητας, φαίνεται να διατηρεί ισχυρές παραδοσιακές κοινωνικές δομές, οι οποίες ενδέχεται να ευνοούν τη διατήρηση πιο συμβατικών έμφυλων αντιλήψεων¹¹⁰⁹. Σε αυτό το πλαίσιο, οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι ενδέχεται να λειτουργούν ως σταθερά πολιτισμικά σχήματα αναφοράς γεγονός που πιθανώς εξηγεί γιατί οι νέες έννοιες φύλου συναντούν μεγαλύτερη δυσκολία κοινωνικής αποδοχής παρά την αυξανόμενη ορατότητά τους.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της παρούσας ενότητας παρέχουν μερική επιβεβαίωση της ερευνητικής υπόθεσης H7, σύμφωνα με την οποία η αυξημένη επιρροή από παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης αναμένεται να σχετίζεται με υψηλότερη αποδοχή έμφυλων στερεοτύπων. Ειδικότερα, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι «Παραδοσιακοί φορείς κοινωνικοποίησης», όπως η οικογένεια, το σχολείο και το τοπικό κοινωνικό περιβάλλον, δεν φαίνεται να επηρεάζουν άμεσα τις στερεοτυπικές αντιλήψεις. Φαίνεται ότι πιθανόν λειτουργούν έμμεσα μέσα από την αναπαραγωγή καθημερινών πρακτικών, κοινωνικών προσδοκιών και πολιτισμικών νορμών. Παράλληλα, η ψηφιακή κοινωνικοποίηση φαίνεται να λειτουργεί αμφίδρομα, καθώς αφενός εισάγει πιο ισότιμες και εναλλακτικές αφηγήσεις φύλου, αφετέρου όμως μπορεί να ενισχύει και μορφές ηγεμονικής αρρενωπότητας και στερεοτυπικών αντιλήψεων.

Η κοινωνικοποίηση των μαθητών και μαθητριών στην Αιτωλοακαρνανία αναδεικνύεται έτσι ως μια πολυεπίπεδη, αντιφατική και συχνά μη γραμμική διαδικασία, όπου παραδοσιακές και σύγχρονες επιρροές συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν. Οι παραδοσιακοί θεσμοί, οικογένεια, σχολείο και τοπική κοινότητα, φαίνεται να συνεχίζουν να αναπαράγουν σχετικά σταθερές έμφυλες προσδοκίες, ενώ η ψηφιακή κοινωνικοποίηση εισάγει νέες δυνατότητες διαπραγμάτευσης της

¹¹⁰⁸Πρβλ. Κ. Kolárová (2025). *Rehabilitative postsocialism*. University of Michigan Press. <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/xd07gw7497>, pp. 3–5, εισαγωγή στη λογική της «αποκατάστασης», pp. 12–18 πώς οι κοινότητες επιστρέφουν σε παραδοσιακές κανονικότητες, pp. 33–40, κοινωνική σταθερότητα ως απάντηση στην αβεβαιότητα.

¹¹⁰⁹ Πρβλ. Εισαγωγή της διατριβής.

ταυτότητας φύλου. Το αποτέλεσμα είναι ένα σύνθετο μωσαϊκό αντιλήψεων, το οποίο αντανακλά τόσο τις τοπικές πολιτισμικές συνθήκες όσο και τις ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές που επηρεάζουν τη σύγχρονη εφηβεία.

8.5 Συμπεράσματα

Με βάση τη συζήτηση που προηγήθηκε, η παρούσα ερευνητική μελέτη επιχείρησε να διερευνήσει την έμφυλη κοινωνικοποίηση των μαθητών και μαθητριών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αιτωλοακαρνανία, καταλήγοντας σε σημαντικά συμπεράσματα.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η *έμφυλη κοινωνικοποίηση* των μαθητών και μαθητριών του δείγματός μας δεν αποτελεί μια γραμμική ή ομοιογενή διαδικασία, αλλά ένα σύνθετο και πολυεπίπεδο σύστημα αλληλεπιδράσεων. Στο σύστημα αυτό παραδοσιακές και σύγχρονες επιρροές συνυπάρχουν, συγκρούονται και επαναπροσδιορίζονται. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Φραγκουδάκη (2022)¹¹¹⁰, «*το φύλο είναι η θεμέλια λίθος όλων των διακρίσεων και ο φεμινισμός η αμφισβήτηση των θεμελίων του*», υπογραμμίζοντας ότι οι έμφυλες σχέσεις δεν αποτελούν απλώς μία επιμέρους κοινωνική διάσταση, αλλά έναν βασικό μηχανισμό οργάνωσης της κοινωνικής πραγματικότητας και των ανισοτήτων. Η εφηβεία, ως μια περίοδος έντονης αναδιαπραγμάτευσης της ταυτότητας, λειτουργεί ως πεδίο όπου οι έμφυλες νόρμες άλλοτε αναπαράγονται και άλλοτε αμφισβητούνται, αντανακλώντας τόσο τις κοινωνικές δομές όσο και τις προσωπικές εμπειρίες των νέων.

Η *διαθεματική προσέγγιση*¹¹¹¹ φωτίζει με μεγαλύτερη ακρίβεια τις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στα ευρήματα. Οι μαθητές/τριες της Αιτωλοακαρνανίας δεν κατανοούν ούτε βιώνουν το φύλο ως απομονωμένη

¹¹¹⁰ Πρβλ. Α. Φραγκουδάκη (2022). *Ορατός και Αόρατος Ρατσισμός τον 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 151.

¹¹¹¹ Πρβλ. Κ. Crenshaw (1991), *op.cit.*

κατηγορία, αλλά μέσα από την αλληλεπίδραση πολλαπλών κοινωνικών θέσεων: φύλο, κοινωνική τάξη, μορφωτικό επίπεδο οικογένειας, τοπικότητα, πρόσβαση σε πόρους και βαθμό έκθεσης στη διαφορετικότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, οι διαφοροποιήσεις που καταγράφηκαν μπορούν να κατανοηθούν ως αποτέλεσμα της συνύπαρξης πολλαπλών κοινωνικών και οικογενειακών παραμέτρων. Η διαθεματικότητα, επομένως, προσφέρει ένα χρήσιμο ερμηνευτικό πλαίσιο για την κατανόηση της πολυπλοκότητας των έμφυλων αντιλήψεων και για την αποφυγή μονοπαραγοντικών ερμηνειών.

Η ηλικία αναδεικνύεται σε κρίσιμο παράγοντα διαφοροποίησης. Η διαφοροποίηση ανά ηλικία αναδεικνύει ότι η πρώιμη εφηβεία χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη προσκόλληση σε στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ η μέση και ύστερη εφηβεία συνδέεται με αυξημένη κριτική σκέψη και αμφισβήτηση των παραδοσιακών νόρμων. Οι ηλικίες 16–17 ετών αποτελούν σημείο καμπής, όπου οι έφηβοι/ες φαίνεται να αποκτούν μεγαλύτερη αυτονομία σκέψης και να εκτίθενται σε ευρύτερα κοινωνικά και ψηφιακά περιβάλλοντα που ενισχύουν πιο ισότιμες αντιλήψεις. Οι διαπιστώσεις αυτές είναι συμβατές με την υπόθεση ότι, στο συγκεκριμένο δείγμα, η μεγαλύτερη ηλικία συνοδεύεται από διαφοροποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι/ες αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τα έμφυλα πρότυπα.

Το μορφωτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων συνδέεται με διαφοροποιήσεις σε επιμέρους διαστάσεις των έμφυλων αντιλήψεων, με την υψηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα να συνδέεται, κατά περίπτωση, με χαμηλότερες στερεοτυπικές αντιλήψεις και υψηλότερες τιμές σε διαστάσεις που σχετίζονται με την αυτονομία, την ισότητα και την ψηφιακή κοινωνικοποίηση. Οι διαφοροποιήσεις αυτές, ωστόσο, εντοπίζονται σε συγκεκριμένες υποκλίμακες και συγκρίσεις και δεν επιτρέπουν την αντιμετώπιση του μορφωτικού επιπέδου των γονέων/κηδεμόνων ως ενιαίου ή καθολικού προσδιοριστικού παράγοντα.

Αντίστοιχα, η σειρά γέννησης φαίνεται να συνδέεται με επιλεκτικές διαφοροποιήσεις στις έμφυλες αντιλήψεις των μαθητών/τριών, κυρίως στις διαστάσεις των «Πατριαρχικών στερεοτύπων», των «Συμπεριφορικών προσδοκιών φύλου», της «Αυτονομίας και ισότητας» και της «Ταυτότητας φύλου». Τα

μοναχοπαίδια εμφανίζουν σε αρκετές από τις στατιστικά σημαντικές συγκρίσεις χαμηλότερες τιμές στις στερεοτυπικές διαστάσεις και υψηλότερη τιμή στην «Αυτονομία και ισότητα». Ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις αυτές αφορούν συγκεκριμένα ζεύγη ομάδων και δεν ακολουθούν σταθερή ή γραμμική πορεία από το 1ο προς το 4ο παιδί. Επομένως, η σειρά γέννησης φαίνεται να αποτελεί έναν παράγοντα που συνδέεται με συγκεκριμένες όψεις της κοινωνικοποίησης, χωρίς να προκύπτει ένα ενιαίο και γενικευμένο πρότυπο διαφοροποίησης των έμφυλων αντιλήψεων ανάλογα με τη σειρά γέννησης.

Ανάλογη εικόνα προκύπτει και για την *οικογενειακή συγκατοίκηση*. Η οικογενειακή συγκατοίκηση συνδέεται με επιλεκτικές διαφοροποιήσεις στις έμφυλες αντιλήψεις των μαθητών/τριών, κυρίως στα «Πατριαρχικά στερεότυπα», στους «Γυναικίους οικιακούς ρόλους», στην «Αυτονομία και ισότητα φύλων», στην «Ταυτότητα φύλου», στους «Παραδοσιακούς φορείς κοινωνικοποίησης» και στην «Επιρροή οικογένειας και φύλων». Ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις αυτές δεν είναι ενιαίες και καθολικές. Τα ευρήματα είναι περισσότερο συμβατά με την άποψη ότι η οικογενειακή συγκατοίκηση αποτελεί ένα από τα πλαίσια μέσα στα οποία λαμβάνει χώρα η έμφυλη κοινωνικοποίηση, σε αλληλεπίδραση με τις γονεϊκές αντιλήψεις, τις καθημερινές οικογενειακές πρακτικές και την ποιότητα των οικογενειακών σχέσεων.

Τα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι οι αντιλήψεις των εφήβων για το *φύλο, τους ρόλους και την ισότητα* δεν αποτελούν σταθερές ή μονοδιάστατες κατηγορίες, αλλά διαμορφώνονται μέσα από μια συνεχή διαδικασία επιτέλεσης, κοινωνικής μάθησης και διαπραγμάτευσης. Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί με τις προσεγγίσεις του “doing gender”¹¹¹² και της επιτελεστικότητας¹¹¹³ του φύλου, σύμφωνα με τις οποίες το φύλο δεν αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό αλλά κοινωνική πρακτική που παράγεται και αναπαράγεται μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και καθημερινές συμπεριφορές. Η *ταυτότητα φύλου*, όπως προκύπτει από την ανάλυση των ευρημάτων, δεν βιώνεται ως δεδομένη ή αυτονόητη, αλλά ως ένα πεδίο όπου οι έφηβοι/ες προσπαθούν να τοποθετηθούν ανάμεσα σε παραδοσιακές προσδοκίες και σύγχρονες αφηγήσεις

¹¹¹²Πρβλ. C. West & D. H. Zimmerman (1987), op.cit.

¹¹¹³Πρβλ. J. Butler (1990), op.cit. · J. Butler (2004), op.cit.

ρευστότητας. Οι έφηβοι/ες δείχνουν να αντιλαμβάνονται το φύλο μέσα από ένα μίγμα παραδοσιακών (βιολογικών) και σύγχρονων (κοινωνικοπολιτισμικών) προσεγγίσεων.

Με βάση τα παραπάνω και σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας διατριβής, τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε σταθερές και κανονιστικές αντιλήψεις, ενώ τα κορίτσια υιοθετούν πιο ευέλικτες και λιγότερο στερεοτυπικές προσεγγίσεις. Τα στοιχεία αυτά συνδέονται με την αυξανόμενη κοινωνική ορατότητα των εναλλακτικών μορφών θηλυκότητας και με την ενίσχυση των λόγων περί ισότητας. Η διαφοροποίηση της ομάδας «Άλλο», αν και υποεκπροσωπημένη, ενδεχομένως δηλώνει την απόσταση από την ηγεμονική νόρμα και την ανάγκη διαρκούς διαπραγμάτευσης της ταυτότητας σε ένα περιβάλλον που παραμένει κανονιστικό και συχνά μη συμπεριληπτικό. Η τάση αυτή μπορεί να πλαισιωθεί και από τη θεωρία της *ηγεμονικής αρρενωπότητας* της Connell¹¹¹⁴, σύμφωνα με την οποία τα αγόρια κοινωνικοποιούνται, ώστε να ενσαρκώνουν κυρίαρχες μορφές αρρενωπότητας που συνδέονται με τη δύναμη, τον έλεγχο, τη συναισθηματική αυτοσυγκράτηση και την κοινωνική υπεροχή. Η κοινωνική επιτήρηση της αρρενωπότητας στην έρευνα αυτή φαίνεται να λειτουργεί εντονότερα στα αγόρια, γεγονός που δυσκολεύει την αποδοχή πιο ευέλικτων ή μη στερεοτυπικών μορφών έμφυλης έκφρασης. Συνεπώς, συμπεραίνεται ότι η συνύπαρξη αυτών των διαφορετικών και συχνά αντιφατικών αντιλήψεων αντανακλά την ένταση ανάμεσα στις κοινωνικές προσδοκίες και την αναζήτηση προσωπικής αυτονομίας.

Με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας διατριβής, η γλώσσα αναδείχθηκε ως σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης των έμφυλων αντιλήψεων. Οι δυσκολίες κατανόησης εννοιών όπως «αρρενωπότητα», «θηλυκότητα» και «μη-δυσαισθητικότητα» δείχνουν ότι η ελληνική γλώσσα, και ιδιαίτερα η τοπική κοινωνική χρήση της, δεν διαθέτει ακόμη πλήρως σταθεροποιημένα και κοινωνικά αναγνωρισμένα σημασιολογικά πλαίσια για την περιγραφή πιο ρευστών μορφών φύλου. Η δυσκολία κατανόησης του όρου «αρρενωπότητα» από σημαντικό ποσοστό των εφήβων υποδηλώνει ότι η αρρενωπότητα λειτουργεί ως μια αυτονόητη και «σιωπηρή»

¹¹¹⁴Πρβλ. R. W. Connell (2005), *op.cit.*

κοινωνική νόρμα, ενώ η θηλυκότητα εμφανίζεται περισσότερο ορατή και κοινωνικά επιτηρούμενη. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να συνδεθεί και με τη θεωρία της *κοινωνικής ταυτότητας* του Tajfel¹¹¹⁵, σύμφωνα με την οποία τα άτομα τείνουν να αξιολογούν θετικότερα τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την ομάδα στην οποία ανήκουν. Παράλληλα, τα ευρήματα δείχνουν ότι τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε παραδοσιακά πρότυπα φύλου, ενώ τα κορίτσια παρουσιάζουν μεγαλύτερη ευελιξία και αποδοχή μη στερεοτυπικών χαρακτηριστικών. Επομένως, η γλώσσα δεν λειτουργεί ουδέτερα, αλλά συμβάλλει στη διαμόρφωση των ορίων του νοητού και του κοινωνικά αποδεκτού.

Παράλληλα, η επιφυλακτικότητα των εφήβων απέναντι σε νεότερες έννοιες φύλου φαίνεται να συνδέεται και με τις γλωσσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας. Η περιορισμένη ενσωμάτωση σύγχρονων όρων φύλου στο καθημερινό λεξιλόγιο ενδεχομένως να δυσχεραίνει την κατανόηση και αποδοχή τους από τους/τις εφήβους/ες, ιδιαίτερα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο όπου η παράδοση και η πολιτισμική συνέχεια διατηρούν ισχυρό ρόλο. Επομένως, η έμφυλη κοινωνικοποίηση των μαθητών και μαθητριών της παρούσας μελέτης φαίνεται να αποτελεί όχι μόνο κοινωνική διαδικασία, αλλά και γλωσσική εμπειρία. Η ενίσχυση της έμφυλης εκπαίδευσης θα μπορούσε, πέρα από τη μετάδοση γνώσεων, να συμβάλει και στη διαμόρφωση ενός πιο διευρυμένου γλωσσικού και εννοιολογικού πλαισίου, που θα επιτρέψει στους/στις εφήβους/ες να προσεγγίσουν το φύλο πέρα από τα στενά όρια της παραδοσιακής διπολικότητας.

Στο πλαίσιο της Αιτωλοακαρνανίας, ο *φόβος αλλαγής* συνδέεται στενά με την τοπική κουλτούρα, η οποία χαρακτηρίζεται από ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς, έντονη κοινωνική συνοχή και βαθιά ριζωμένες παραδοσιακές αξίες. Σε τέτοια περιβάλλοντα, οι έμφυλοι ρόλοι λειτουργούν ως μηχανισμοί σταθερότητας και προβλεψιμότητας, με αποτέλεσμα κάθε απόκλιση από τα καθιερωμένα πρότυπα να βιώνεται ως απειλή για την κοινωνική τάξη και την οικογενειακή συνέχεια. Η διατήρηση αυτών των αντιλήψεων μπορεί να ερμηνευθεί και μέσα από τη θεωρία της κοινωνικής αναπαραγωγής του Bourdieu¹¹¹⁶, σύμφωνα με την οποία το

¹¹¹⁵Πρβλ. H. Tajfel (1981 [1997]), op.cit.

¹¹¹⁶Πρβλ. P. Bourdieu (2022), op.cit.

οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον διαμορφώνει ένα έμφυλο habitus, ένα σύστημα εσωτερικευμένων αντιλήψεων και προσδοκιών που συμβάλλει στη σταθεροποίηση των παραδοσιακών ρόλων και στην αναπαραγωγή των έμφυλων ιεραρχιών ακόμη και σε περιόδους κοινωνικής αλλαγής.

Τα ευρήματα της διατριβής δείχνουν ότι η αντίσταση των εφήβων σε νεότερες αντιλήψεις φύλου δεν οφείλεται μόνο σε στερεοτυπικές αντιλήψεις, αλλά και στην ανάγκη των τοπικών κοινοτήτων να διατηρήσουν αίσθηση σταθερότητας και πολιτισμικής συνέχειας. Η τοπική κοινωνία της Αιτωλοακαρνανίας λειτουργεί ως έμφυλος χώρος (“gendered place”)¹¹¹⁷, όπου οι παραδοσιακές αξίες, η κοινωνική συνοχή και οι οικογενειακές δομές εξακολουθούν να επηρεάζουν έντονα τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι/ες νοηματοδοτούν το φύλο. Οι αγροτικές περιοχές εμφανίζουν πιο στερεοτυπικές αντιλήψεις, γεγονός που συνδέεται με την περιορισμένη έκθεση σε εναλλακτικές αφηγήσεις φύλου και την ισχυρή παρουσία παραδοσιακών προτύπων. Ως αποτέλεσμα, η ισότητα προβάλλεται περισσότερο ως κοινωνική αξία παρά ως καθημερινή βιωμένη πρακτική.

Τα συμπεράσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση των εφήβων δεν εξαρτάται μόνο από θεσμικές και οικογενειακές επιρροές, αλλά και από την *ύπαρξη ή απουσία χώρων* όπου οι νέοι/ες μπορούν να διαμορφώσουν και να μοιραστούν τις ιστορίες τους γύρω από το φύλο. Οι ταυτότητες δεν μπορούν να αναπτυχθούν στο κενό, αλλά χρειάζονται κοινότητες αφήγησης, γλωσσικά εργαλεία και κοινωνική αναγνώριση. Στο πλαίσιο της Αιτωλοακαρνανίας, η απουσία τέτοιων χώρων, τόσο στο σχολείο όσο και στην οικογένεια, οδηγεί σε σιωπηλές, αδιαμόρφωτες ή αντιφατικές αφηγήσεις φύλου¹¹¹⁸, ιδιαίτερα για τα αγόρια και για τα άτομα που δεν αυτοπροσδιορίζονται στο δίπολο. Η απουσία αυτή ενδέχεται να συμβάλλει στην αντίφαση ανάμεσα στην αποδοχή της ισότητας ως αξίας και στη δυσκολία αλλαγής της καθημερινής συμπεριφοράς, καθώς οι προσωπικές σκέψεις δεν μετατρέπονται σε συλλογικό λόγο ή κοινή πρακτική. Η

¹¹¹⁷Πρβλ. W. J. Scarborough & R. Sin (2020), op.cit.

¹¹¹⁸Πρβλ. R. Garcia & J. Tomlinson (2021). Rethinking the domestic division of labour: Exploring change and continuity in the context of redundancy. *Sociology*, 55(2), 300–318. <https://doi.org/10.1177/0038038520947311>.

έλλειψη κοινοτήτων αφήγησης (communities of narration)¹¹¹⁹, επομένως, δεν επηρεάζει μόνο την έκφραση των ταυτοτήτων, αλλά και τη δυνατότητα των εφήβων να επαναπροσδιορίσουν τις έμφυλες αντιλήψεις τους μέσα από τον διάλογο και την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Η διερεύνηση των στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και συμπεριφορικών προσδοκιών φύλου ανέδειξε ότι τα αγόρια υιοθετούν σε μεγαλύτερο βαθμό ρυθμιστικά στερεότυπα, τα οποία καθορίζουν πώς «πρέπει» να συμπεριφέρονται τα άτομα με βάση το φύλο τους. Η αποδοχή δηλώσεων όπως «τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα» ή «τα αγόρια πρέπει να προστατεύουν τον εαυτό τους ακόμη κι αν χρειαστεί να μπλέξουν σε καυγάδες» επιβεβαιώνει ότι η ηγεμονική αρρενωπότητα εξακολουθεί να αποτελεί ισχυρό πρότυπο για τους εφήβους. Παράλληλα, η ύπαρξη έμφυλων “διπλών προτύπων”¹¹²⁰ οδηγεί στη διαφορετική αξιολόγηση ίδιων συμπεριφορών ανάλογα με το φύλο, διατηρώντας αυστηρότερους μηχανισμούς ελέγχου για την αρρενωπότητα και περισσότερο κοινωνικά επιτηρούμενες μορφές θηλυκότητας. Τα κορίτσια, αντίθετα, απορρίπτουν σε μεγαλύτερο βαθμό στερεοτυπικές προσδοκίες που συνδέονται με τη θηλυκότητα, γεγονός που αντανακλά τη σταδιακή κοινωνική μετατόπιση προς πιο ισότιμες και ευέλικτες μορφές έμφυλης έκφρασης.

Οι στερεοτυπικές αυτές αντιλήψεις αντανακλώνται και στην κατανομή των οικιακών και κοινωνικών ρόλων, η οποία αποκαλύπτει ένα σταθερό αλλά ταυτόχρονα μεταβαλλόμενο πλαίσιο έμφυλων προσδοκιών. Οι έφηβοι/ες εξακολουθούν να αποδίδουν στις γυναίκες τη βασική ευθύνη για τις οικιακές εργασίες, ενώ οι άνδρες θεωρούνται υπεύθυνοι για δραστηριότητες που συνδέονται με την οικονομική συνεισφορά, την ηγεσία και την κοινωνική πρωτοβουλία. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τις κλασικές θεωρίες κοινωνικών ρόλων¹¹²¹, σύμφωνα με τις οποίες οι έμφυλοι ρόλοι λειτουργούν ως κοινωνικά προσδιορισμένα και πολιτισμικά

¹¹¹⁹Πρβλ. A. Toft & A. Franklin (2020), op.cit.

¹¹²⁰Πρβλ. M. Foschi (1996), op. cit. Η Foschi έδειξε ότι όταν το φύλο είναι εμφανές σε μια κατάσταση, οι άνδρες κρίνονται συχνά με μεγαλύτερη επιείκεια, ιδιαίτερα σε καθήκοντα που θεωρούνται «ανδρικά», ενώ οι γυναίκες αξιολογούνται αυστηρότερα ακόμη και όταν επιτυγχάνουν το ίδιο επίπεδο απόδοσης.

¹¹²¹Πρβλ. R. Dahrendorf (1973), op. cit.

αναπαραγόμενα πρότυπα συμπεριφοράς. Η επιμονή των μαθητών/τριών στη διάκριση “ανδρικών” και “γυναικείων” εργασιών δείχνει ότι οι ρόλοι αυτοί εξακολουθούν να εσωτερικεύονται μέσω της οικογένειας, της καθημερινής εμπειρίας και της κοινωνικής μάθησης¹¹²². Η πρόταση γάμου, την οποία όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες θεώρησαν αποκλειστικά «ανδρική» ευθύνη, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της ανθεκτικότητας των ρομαντικών στερεοτύπων και της αναπαραγωγής πατριαρχικών τελετουργιών ήδη από την εφηβεία. Η επιμονή αυτών των αντιλήψεων δείχνει ότι οι έμφυλοι ρόλοι δεν περιορίζονται στο σπίτι, αλλά επεκτείνονται στις σχέσεις, στις προσδοκίες και στις κοινωνικές ιεραρχίες που διαμορφώνουν οι νέοι.

Η διερεύνηση των αντιλήψεων των εφήβων για την *έμφυλη ισότητα* ανέδειξε ένα σύνθετο και συχνά αντιφατικό προφίλ. Οι συμμετέχοντες/ουσες στην παρούσα έρευνα υποστηρίζουν την ισότητα σε επίπεδο αρχών, ωστόσο διατηρούν στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με την οικογένεια, τους έμφυλους ρόλους και τις σχέσεις εξουσίας. Η εικόνα αυτή αναδεικνύει ένα «διττό μοντέλο ισότητας», όπου η ισότητα αναγνωρίζεται ως κοινωνικά επιθυμητή αξία, *χωρίς όμως να έχει ενσωματωθεί πλήρως στην καθημερινή κοινωνική πρακτική*. Παράλληλα, η αποδοχή δηλώσεων όπως «ο άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο» ή «υπάρχουν φορές που ένας άνδρας χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα του» δείχνει ότι οι πατριαρχικές νόρμες εξακολουθούν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις μέρους των εφήβων.

Η αξιολόγηση της πορείας της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα ανέδειξε *εικόνα στασιμότητας και περιορισμένης αισιοδοξίας*. Η πλειοψηφία των εφήβων θεωρεί ότι η κατάσταση δεν έχει αλλάξει ή έχει αλλάξει ελάχιστα, ενώ σημαντικό ποσοστό εκτιμά ότι η ισότητα έχει μειωθεί. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι η θεσμική και αξιακή αναγνώριση της ισότητας δεν συνοδεύεται απαραίτητα από αντίστοιχες αλλαγές στην καθημερινή εμπειρία των νέων. Παράλληλα, η διχασμένη αντίληψη για την αύξηση της ισότητας υποδηλώνει ότι η κοινωνία της υπό διερεύνηση περιοχής παραμένει σε ένα μεταβατικό στάδιο, όπου οι σύγχρονες αξίες συνυπάρχουν με βαθιά ριζωμένες πατριαρχικές αντιλήψεις.

¹¹²² Πρβλ. R. Dahrendorf (1973), op. cit. · M. Mead (1935), op. cit. · H. Lopata (2006), op. cit.

Συμπερασματικά, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι οι αντιλήψεις των εφήβων για το φύλο και την έμφυλη ισότητα δεν συγκροτούν ένα ενιαίο και σταθερό σύστημα αξιών, αλλά ένα πεδίο διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε παραδοσιακές νόρμες και σύγχρονες αξίες ισότητας. Η έμφυλη ισότητά φαίνεται να γίνεται περισσότερο αποδεκτή ως αφηρημένη κοινωνική αρχή παρά ως βιωμένη καθημερινή πρακτική, γεγονός που αναδεικνύει τη βραδύτητα μετασχηματισμού των βαθύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών δομών.

Οι *φορείς κοινωνικοποίησης* αναδεικνύονται ως καθοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση των έμφυλων αντιλήψεων. Η *οικογένεια* λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός αναπαραγωγής στερεοτύπων, ιδιαίτερα όταν το μορφωτικό επίπεδο των γονέων είναι χαμηλό. Οι *φίλοι/ες* ενισχύουν τη συμμόρφωση μέσω κοινωνικής επιβεβαίωσης, ενώ το σχολείο αναπαράγει ή αμφισβητεί τις έμφυλες νόρμες ανάλογα με το κλίμα, τον τύπο και τις παιδαγωγικές πρακτικές που υιοθετεί. Η *ψηφιακή κοινωνικοποίηση* λειτουργεί διττά: προσφέρει εναλλακτικές αφηγήσεις φύλου, αλλά ταυτόχρονα εκθέτει ιδιαίτερα τα αγόρια σε διαδικτυακές κουλτούρες τοξικής αρρενωπότητας, οι οποίες ενισχύουν αντι-φεμινιστικούς λόγους και παραδοσιακά πρότυπα αρρενωπότητας. Οι φορείς κοινωνικοποίησης λειτουργούν ως πολιτισμικά “σενάρια”¹¹²³, μέσα από τα οποία οι έφηβοι/ες μαθαίνουν να διαμορφώνουν, να εκφράζουν και να διαπραγματεύονται το φύλο τους στην καθημερινότητα.

Η ανάλυση έδειξε σαφείς διαφοροποιήσεις ανά *φύλο* στους παράγοντες ενημέρωσης για ζητήματα φύλου. Τα κορίτσια στρέφονται περισσότερο σε διαπροσωπικά και ψηφιακά μέσα (φιλία, βιβλία, διαδίκτυο, κοινωνικά δίκτυα), ενώ τα αγόρια βασίζονται συχνότερα σε παραδοσιακούς φορείς (γονείς, εκκλησία) ή δηλώνουν ότι δεν ενημερώνονται καθόλου. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι οι έφηβες είναι πιο δεκτικές στη συζήτηση θεμάτων φύλου και αξιοποιούν ενεργά τα σύγχρονα δίκτυα πληροφόρησης, ενώ τα έφηβα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα, γεγονός που ενδέχεται να συνδέεται με κοινωνικές προσδοκίες και πρότυπα ηγεμονικής αρρενωπότητας

¹¹²³Πρβλ. C. West & D. H. Zimmerman (1987), op.cit.

Από τη συζήτηση των ευρημάτων προέκυψε ότι η συμβολή του *σχολείου* στη διαμόρφωση γνώσεων και αντιλήψεων για το φύλο παραμένει περιορισμένη και άνισα κατανομημένη. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την ανάγκη για μια συστηματική, πολυεπίπεδη και μακροπρόθεσμη εκπαιδευτική προσέγγιση για την προώθηση της ισότητας των φύλων στο σχολικό περιβάλλον. Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στο αναλυτικό πρόγραμμα και η ενίσχυση της σεξουαλικής και έμφυλης αγωγής αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την αποδόμηση των στερεοτύπων. Παράλληλα, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η καλλιέργεια ψηφιακού γραμματισμού και η δημιουργία συμπεριληπτικών σχολικών κλιμάτων μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην προώθηση πιο ισότιμων αντιλήψεων. Η συνεργασία σχολείου και οικογένειας, η ενδυνάμωση των μαθητικών κοινοτήτων και η συστηματική αξιολόγηση των παρεμβάσεων μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση μιας νέας γενιάς που θα υιοθετεί πιο ισότιμες, συμπεριληπτικές και δημοκρατικές αντιλήψεις για το φύλο. Συνεπώς, η ενίσχυση της επικοινωνίας στο οικογενειακό περιβάλλον και η εφαρμογή προγραμμάτων έμφυλης ευαισθητοποίησης στο σχολείο μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στη μείωση των στερεοτύπων και στην προώθηση ισότιμων σχέσεων.

Επιπλέον, η ενίσχυση της ψηφιακής παιδείας αναδεικνύεται ως κρίσιμος παράγοντας, καθώς οι νέοι/ες διαμορφώνουν σημαντικό μέρος των αντιλήψεών τους μέσα από τα ψηφιακά μέσα και τα κοινωνικά δίκτυα. Η καλλιέργεια κριτικού γραμματισμού απέναντι σε περιεχόμενο που αναπαράγει μισογυνισμό, τοξική αρρενωπότητα ή παραπληροφόρηση, καθώς και η δημιουργία ασφαλών ψηφιακών χώρων μάθησης και διαλόγου, μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη πιο συμπεριληπτικών και ισότιμων αντιλήψεων για το φύλο.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, οι υπεύθυνοι χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής, οι διοικήσεις των σχολικών μονάδων και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να προωθήσουν *συστηματικές, τεκμηριωμένες και πολυεπίπεδες δράσεις*, με στόχο τη μείωση των έμφυλων στερεοτύπων και την ενίσχυση της ισότητας των φύλων στο σχολικό περιβάλλον. Εξάλλου, η σύγχρονη κοινωνία οφείλει να διασφαλίζει την ουσιαστική λειτουργία της δημοκρατίας μέσα από την εκπαίδευση της νεολαίας,

εφοδιάζοντάς την με γνώσεις, δεξιότητες και κριτική σκέψη, ώστε να διαμορφώνονται ενεργοί και δημοκρατικοί πολίτες¹¹²⁴.

Συνοψίζοντας, η παρούσα διατριβή αναδεικνύει ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση των μαθητών και μαθητριών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αιτωλοακαρνανία βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο. Διαμορφώνεται μέσα από μια σύνθετη αλληλεπίδραση κοινωνικών, πολιτισμικών, γλωσσικών και προσωπικών παραγόντων. Η συνύπαρξη προοδευτικών και συντηρητικών αντιλήψεων, οι ασυμμετρίες στην κατανόηση έμφυλων εννοιών, η περιορισμένη παρουσία συμπεριληπτικών αφηγήσεων και η ισχυρή επιρροή της τοπικής κουλτούρας συνθέτουν ένα περιβάλλον, όπου η έμφυλη ισότητα αναγνωρίζεται ως κοινωνικό ιδεώδες, χωρίς όμως να έχει μετατραπεί πλήρως σε καθημερινή πρακτική. Παράλληλα, παράγοντες όπως το φύλο, το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο, ο τύπος κατοικίας, οι οικογενειακές συνθήκες και οι δυνατότητες πρόσβασης σε πληροφορίες και εμπειρίες επηρεάζουν ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι/ες αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν το φύλο. Η τοπικότητα σε συνδυασμό με διαφορετικά πρότυπα και τις οικονομικές συνθήκες, φαίνεται να περιορίζει το εύρος των διαθέσιμων έμφυλων αφηγήσεων, ενισχύοντας τη διατήρηση παραδοσιακών αντιλήψεων. Ως αποτέλεσμα, οι έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων δεν αποτελούν απλώς αντανάκλαση ατομικών αντιλήψεων, αλλά προϊόν της αλληλεπίδρασης πολλαπλών παραγόντων που καθορίζουν τι θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό και εφικτό μέσα στο συγκεκριμένο τοπικό πλαίσιο.

8.6 Περιορισμοί της Έρευνας - Προτάσεις

Από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, προκύπτει ότι τα ερευνητικά ερωτήματα απαντώνται σε σημαντικό βαθμό και αναδεικνύουν τη σύνθετη και πολυεπίπεδη

¹¹²⁴Πρβλ. Σ.-Μ. Νικολάου (2021). *Εκπαιδεύοντας για τη Δημοκρατία. Συμβολές στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg, σ.134.

φύση της έμφυλης κοινωνικοποίησης των εφήβων στην Αιτωλοακαρνανία. Συνοψίζοντας τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει η παρακάτω κατάταξη:

Αναφορικά με τις αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την ταυτότητα φύλου και την έκφρασή της, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι έφηβοι/ες δεν αντιλαμβάνονται το φύλο ως απόλυτα σταθερή ή αυτονόητη κατηγορία, αλλά ως πεδίο κοινωνικής διαπραγμάτευσης. Τα αγόρια εμφανίζουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε κανονιστικές μορφές αρρενωπότητας, ενώ τα κορίτσια υιοθετούν πιο ευέλικτες και λιγότερο στερεοτυπικές αντιλήψεις. Παράλληλα, οι κοινωνικές και ψηφιακές εμπειρίες φαίνεται να επηρεάζουν ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι/ες κατανοούν και εκφράζουν την ταυτότητα φύλου τους.

Ως προς την αποδοχή στερεοτυπικών χαρακτηριστικών και προσδοκιών φύλου, διαπιστώθηκε ότι οι έφηβοι/ες δεν υιοθετούν ομοιογενώς τα παραδοσιακά στερεότυπα. Τα αγόρια εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερη αποδοχή στερεοτυπικών αντιλήψεων που σχετίζονται με την παραδοσιακή αρρενωπότητα, όπως η σκληρότητα, η επιθετικότητα και η ανάγκη επίδειξης δύναμης, ενώ τα κορίτσια απορρίπτουν σε μεγαλύτερο βαθμό στερεοτυπικές νόρμες θηλυκότητας. Παράλληλα, η ηλικιακή διαφοροποίηση δείχνει ότι οι στερεοτυπικές αντιλήψεις μειώνονται σταδιακά κατά την όψιμη εφηβεία.

Επίσης, οι οικιακοί, κοινωνικοί και οικογενειακοί ρόλοι εξακολουθούν να αξιολογούνται μέσα από παραδοσιακά έμφυλα πρότυπα. Οι γυναίκες συνδέονται κυρίως με τη φροντίδα και τις οικιακές υποχρεώσεις, ενώ οι άνδρες με την οικονομική ευθύνη, την ηγεσία και την κοινωνική πρωτοβουλία. Παράλληλα, ορισμένες αντιλήψεις εμφανίζονται περισσότερο ανθεκτικές, όπως η αντίληψη ότι η πρόταση γάμου αποτελεί αποκλειστικά «ανδρική» ευθύνη.

Αναφορικά με την έμφυλη ισότητα, τα ευρήματα ανέδειξαν ένα αντιφατικό προφίλ αντιλήψεων. Οι συμμετέχοντες/ουσες δηλώνουν ότι υποστηρίζουν την ισότητα ως κοινωνική αξία, ωστόσο εξακολουθούν να διατηρούν στερεοτυπικές αντιλήψεις γύρω από τις σχέσεις εξουσίας και τους έμφυλους ρόλους. Παράλληλα, η πλειονότητα των εφήβων θεωρεί ότι η έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα δεν έχει βελτιωθεί ουσιαστικά τα τελευταία χρόνια ή ότι οι αλλαγές παραμένουν

περιορισμένες. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την απόσταση ανάμεσα στη θεσμική αναγνώριση της ισότητας και στη βιωμένη καθημερινή εμπειρία των νέων.

Ως προς τον ρόλο των παραγόντων κοινωνικοποίησης και τη σχέση τους με την αποδοχή στερεοτύπων, διαπιστώθηκε ότι η οικογένεια, το σχολείο, οι φίλοι/ες, το διαδίκτυο και τα ψηφιακά μέσα επηρεάζουν σημαντικά τις έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων. Οι παραδοσιακές μορφές κοινωνικοποίησης φαίνεται να συνδέονται με μεγαλύτερη αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων, ενώ η ψηφιακή κοινωνικοποίηση λειτουργεί αμφίδρομα: αφενός προσφέρει πρόσβαση σε πιο ισότιμες και εναλλακτικές αφηγήσεις φύλου, αφετέρου όμως ενδέχεται να ενισχύει μορφές τοξικής αρρενωπότητας και έμφυλης παραπληροφόρησης.

Η παρούσα έρευνα συμβάλλει θεωρητικά και ερευνητικά στην κατανόηση της έμφυλης κοινωνικοποίησης των εφήβων, αναδεικνύοντας ότι οι έμφυλες αντιλήψεις δεν διαμορφώνονται μονοδιάστατα, αλλά μέσα από την αλληλεπίδραση κοινωνικών, πολιτισμικών, γλωσσικών, τοπικών και ψηφιακών παραγόντων. Παράλληλα, αναδεικνύεται ο ρόλος της τοπικής κουλτούρας της Αιτωλοακαρνανίας, της αγροτικής πραγματικότητας και της περιορισμένης παρουσίας συμπεριληπτικών αφηγήσεων στη διατήρηση παραδοσιακών έμφυλων προτύπων. Η νέα γνώση που παράγεται μέσα από την έρευνα αφορά κυρίως την ανάδειξη της συνύπαρξης παραδοσιακών και σύγχρονων μορφών έμφυλης κοινωνικοποίησης στους/στις εφήβους/ες της ελληνικής περιφέρειας. Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι νέοι/ες διαμορφώνουν τις αντιλήψεις τους μέσα σε ένα μεταβατικό κοινωνικό πλαίσιο, όπου η ισότητα αναγνωρίζεται ως επιθυμητή αξία, χωρίς όμως να έχει πλήρως ενσωματωθεί στις καθημερινές κοινωνικές πρακτικές. Παράλληλα, η έρευνα αναδεικνύει τη σημασία της ψηφιακής κοινωνικοποίησης, της γλώσσας και των «κοινοτήτων αφήγησης» στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων κατά την εφηβεία.

Παρά τη συμβολή της, η μελέτη παρουσιάζει περιορισμούς:

Ένας *πρώτος περιορισμός* της έρευνας αφορά τη *σύνθεση του δείγματος*, καθώς ορισμένοι τύποι σχολικών μονάδων, όπως τα Μουσικά και τα ιδιωτικά σχολεία, εκπροσωπήθηκαν με μικρότερο αριθμό συμμετεχόντων/ουσών. Η

περιορισμένη εκπροσώπηση ορισμένων σχολικών κατηγοριών είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση χαμηλών αναμενόμενων συχνοτήτων σε ορισμένες διασταυρώσεις, με συνέπεια τα αντίστοιχα αποτελέσματα των ελέγχων χ^2 να ερμηνεύονται με την απαιτούμενη επιφύλαξη.

Ένας δεύτερος περιορισμός αφορά την περιορισμένη γεωγραφική αντιπροσώπευση. Η έρευνα εστιάζει στην ελληνική περιφέρεια, χωρίς σύγκριση με αστικά κέντρα, όπου οι μορφές κοινωνικοποίησης και οι ψηφιακές επιρροές ενδέχεται να διαφοροποιούνται σημαντικά.

Ένας τρίτος περιορισμός αφορά τον χρονικό χαρακτήρα της έρευνας¹¹²⁵. Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε Απρίλιο -Ιούνιο 2025, περίοδο με αυξημένες σχολικές δραστηριότητες. Η έρευνα αποτυπώνει αντιλήψεις σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, χωρίς να καταγράφει την εξέλιξη των αντιλήψεων σε βάθος χρόνου. Αν και η επέκταση της έρευνας σε όλο το σχολικό έτος θα μπορούσε να βελτιώσει την κάλυψη, το σχολικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται γενικά από διαρκείς αλλαγές, καθιστώντας δύσκολη την επιλογή μιας ιδανικής χρονικής στιγμής.

Βάσει των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας, προτείνονται οι ακόλουθες κατευθύνσεις για περαιτέρω διερεύνηση:

Σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, προτείνεται η επέκταση της έρευνας σε μεγαλύτερο και γεωγραφικά διαφοροποιημένο δείγμα, με χρήση στρωματοποιημένης δειγματοληψίας και επαρκή εκπροσώπηση διαφορετικών τύπων σχολικών μονάδων, ώστε να ενισχυθεί η γενικευσιμότητα των ευρημάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περαιτέρω διερεύνηση της εννοιολογικής εξοικείωσης των μαθητών/τριών με βασικές έννοιες του φύλου, όπως η «αρρενωπότητα», η «θηλυκότητα» και η «μη-δυσαισθητικότητα», καθώς και η συστηματική εξέταση της σχέσης της με τις γνώσεις, τις στερεοτυπικές αντιλήψεις και συμπεριφορές

¹¹²⁵Πρβλ. Q. Fang, J. Burger, R. Meijers & K. van Berkel (2021). The role of time, weather and Google Trends in understanding and predicting web survey response. *Survey Research Methods*, 15(1), 1–25. <https://doi.org/10.18148/srm/2021.v15i1.7633>.

Παράλληλα, κρίνεται χρήσιμη η διεξαγωγή διαχρονικών και μεικτών μεθοδολογικών ερευνών, ώστε να παρακολουθείται η εξέλιξη των έμφυλων αντιλήψεων κατά την εφηβεία και να συνδυάζεται η ποσοτική αποτύπωση με την εις βάθος διερεύνηση των εμπειριών των εφήβων.

Τέλος, προτείνεται η περαιτέρω διερεύνηση του ρόλου του σχολείου και της ψηφιακής κοινωνικοποίησης, με έμφαση στον ρόλο των εκπαιδευτικών, στο σχολικό κλίμα, στους άτυπους κανόνες που διαμορφώνουν τις έμφυλες σχέσεις, καθώς και στο είδος του ψηφιακού περιεχομένου με το οποίο έρχονται σε επαφή οι έφηβοι/ες και στον τρόπο με τον οποίο το αξιολογούν.

Συμπερασματικά, η παρούσα έρευνα αναδεικνύει ότι η έμφυλη κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί ένα στατικό ή μονοδιάστατο φαινόμενο, αλλά ένα δυναμικό πεδίο αλληλεπίδρασης κοινωνικών, πολιτισμικών, γλωσσικών και ψηφιακών παραγόντων. Η προώθηση της έμφυλης ισότητας προϋποθέτει θεσμικές και εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, καθώς και τη διαμόρφωση συμπεριληπτικών σχολικών και κοινωνικών περιβαλλόντων που ενισχύουν την κριτική σκέψη και την ισότιμη αντιμετώπιση των φύλων. Ταυτόχρονα, τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν ότι, παρά την παρουσία επίμονων στερεοτυπικών αντιλήψεων, διαφαίνονται μετατοπίσεις προς πιο ισότιμες αντιλήψεις και πρακτικές. Η συνύπαρξη αυτή υποδηλώνει ότι οι έμφυλες αντιλήψεις των εφήβων βρίσκονται σε μια διαδικασία σταδιακής μεταβολής, γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία της εκπαίδευσης και των σύγχρονων μορφών κοινωνικοποίησης για την περαιτέρω ενίσχυση της έμφυλης ισότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

- Acker, J. (2006). Gender and organizations. Στο J. Saltzman Chafetz (Επιμ.), *Handbook of the sociology of gender* (pp. 177–196). New York: Springer.
- Acosta, K. & Salcedo, A. (2018). Gender (non)conformity in the family. In *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 1–20). Springer.
- Agassi, J. B. (1990). The Feminist Challenge to the Sociology of Work. *The Polish Sociological Bulletin*, 90, 51–61. <http://www.jstor.org/stable/44816538>.
- Agresti, A. (2019). *Statistical Methods for the Social Sciences*. Pearson.
- Allen, L. (2011). *Young people and sexuality education: Rethinking key debates*. Palgrave Macmillan.
- Althusser, L. (1971). *Ideology and ideological state apparatuses*. In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (pp. 127–186). Monthly Review Press.
- Altintas, E., & Sullivan, O. (2017). Trends in fathers' contribution to housework and childcare under different welfare policy regimes. *Social Politics*, 24(1), 81–108. <https://doi.org/10.1093/sp/jxw007>.
- American Psychological Association. (2023). *Harassment*. APA Dictionary of Psychology. <https://dictionary.apa.org/harassment>.
- American Psychological Association. (n.d.). *American Psychological Association*. <https://www.apa.org/>.
- Ansara, Y. G., & Hegarty, P. (2012). Cisgenderism in psychology: Pathologising and misgendering children from 1999 to 2008. *Psychology & Sexuality*, 3(2), 137–160. <https://doi.org/10.1080/19419899.2011.576696>.
- Apple, M. W. (1979). *Ideology and curriculum*. Routledge & Kegan Paul.
- Apple, M. W. (1982). *Education and power*. Routledge & Kegan Paul.
- Arnot, M. (2002). *Reproducing gender? Essays on educational theory and feminist politics*. Routledge.
- Arrighi, L. The Spectrum of Sex and Gender. *Arch Sex Behav* 54, 3785–3791 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10508-025-03331-y>.

- Attané, I., & Guilmoto, C. Z. (Eds.). (2007). *Watering the neighbour's garden*. Paris: Committee for International Cooperation in National Research in Demography (CICRED).
- Bailey, A. H., LaFrance, M., & Dovidio, J. F. (2019). *Is man the measure of all things? A social cognitive account of androcentrism*. *Personality and Social Psychology Review*, 23(4), 307–331. <https://doi.org/10.1177/1088868318782848>.
- Bailey, A. H., LaFrance, M., & Dovidio, J. F. (2020). *Implicit androcentrism: Men are human, women are gendered*. *Journal of Experimental Social Psychology*, 89, 103980. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2020.1>.
- Baker, M., & Elizabeth, V. (2013). 'Did you just ask me to marry you?': The gendered nature of heterosexual relationship progressions. *Women's Studies Journal*, 27(2), 32–43. <https://www.wsanz.org.nz/journal/docs/WSJNZ272BakerElizabeth32-43.pdf>.
- Bandura, A. & Bussey K. (2004). On Broadening the Cognitive, Motivational, and Sociostructural Scope of Theorizing about Gender Development and Functioning: Comment on Martin, Ruble, and Szkrybalo *Psychological Bulletin* 130(5):691–701. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.130.5.691>.
- Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. General Learning Press.
- Bandura, A., & Walters, R. H. (1963). *Social learning and personality development*. Holt, Rinehart & Winston.
- Barros, T., Almeida Ramalh, S., Gomes de Oliveira Gordo, C., Fradea, J. M., Luz, A., Moleiro, P. & Dixe M. (2020). Adolescent Students' Attitudes Towards Sexuality: The Construction and Validation Of a scale. *Revista Paulista de Pediatria*. <https://doi.org/10.1590/1984-0462/2021/39/2019372>.
- Bartini, M. (2006). Gender role flexibility in early adolescence: Developmental change in attitudes, self-perceptions, and behaviors. *Sex Roles*, 55, 233–245. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s11199-006-9076-1>.
- Bates L. (2021). *Men who hate women: From Incels to Pickup Artists, the Truth about Extreme Misogyny and How It Affects Us All*. Simon & Schuster.
- Bates L. (n.d.). *The Everyday Sexism Project*. <https://everydaysexism.com>.
- Bauer, E. J. (2017). Mead Margaret. Στο B. S. Turner, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory*. Oxford: John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781118430873.est0486.

- BBC. (2017). 100 Women: "Why I invented the glass ceiling phrase". BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-42026266>.
- Beauvoir, S. de. (2011). *The second sex* (C. Borde & S. Malovany-Chevallier, Trans.). Vintage Books. (Original work published 1949).
- Beeghley, L. (1983). Spencer's theory of kinship evolution and the status of women: Some neglected considerations. *Sociological Perspectives*, 26(3), 299–322.
- Beheshti, N. (2019). Women and likability: How double standard leads to unequal pay and affects the presidential race. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/nazbeheshti/2019/03/08/international-womens-day/>.
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155–162. <https://doi.org/10.1037/h0036215>.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364.
- Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs*, 8(4), 598–616.
- Bem, S. L. (1987). *Masculinity and femininity: Their psychological dimensions, correlates, and antecedents*. Stanford University Press.
- Benston, M. (1969). The political economy of women's liberation. *Monthly Review*, 21(4), 13–27. https://doi.org/10.14452/MR-021-04-1969-08_2.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
- Bernstein, B. (1971). *Class, Codes and Control, Volume 1: Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. London: Routledge.
- Bernstein, B. (1990). *The Structuring of Pedagogic Discourse*. London: Routledge.
- Best, D. L. (2004). Gender stereotypes. In A. H. Eagly, A. Beall, & R. Sternberg (Eds.), *The psychology of gender* (2nd ed., pp. xx–xx). Guilford Press
- Best, D. L. (2004). Gender Stereotypes. Στο Ember & Ember (2003). *Encyclopedia of Sex and Gender: Men and Women in the World's Cultures Topics and Cultures* (pp. 11-24). USA. Reference Reviews, 18(8), 19–20. <https://doi.org/10.1108/09504120410565693>.

- Bigler, R., Roberson Hayes, A., & Hamilton, V. (2013). *CEECD*. The Role of Schools in the Early Socialization of Gender Differences: <https://www.child-encyclopedia.com/pdf/expert/gender-early-socialization/according-experts/role-schools-early-socialization-gender-differences>.
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., & Webster, A. (1981). *Introductory sociology*. Macmillan
- Black, M. I. (2018, February 21). The boys are not all right. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/02/21/opinion/boys-violence-shootings-guns.html>.
- Blackless, M., Charuvastra, A., Derryck, A., Fausto-Sterling, A., Lauzanne, K., & Lee, E. (2000). How sexually dimorphic are we? Review and synthesis. *American Journal of Human Biology*, 12(2), 151–166. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6300\(200003/04\)12:2](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6300(200003/04)12:2).
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. University of California Press.
- Bornstein, K. (1994). *Gender outlaw: On men, women and the rest of us*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: the Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bourdieu, P. (2022). *Η ανδρική κυριαρχία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage. (Πρωτότυπο έργο στα γαλλικά: 1970).
- Bowles, S., & Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America*. Basic Books.
- Boyd, D. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
- Brancato, G., Macchia, S. Murgia, M., Signore, M., Simeoni, G., Blanke, K., Körner, T., Nimmergut, A., Lima, P., Paulino R. & Hoffmeyer-Zlotnik, J. H. P. (2006). *Handbook of recommended practices for questionnaire development and testing in the European Statistical System* (Version 1). Italian National Institute of Statistics (Istat).

- Braveman, P. (2020). *COVID-19: Inequality is our pre-existing condition*. UNESCO Inclusive Policy Lab. <https://en.unesco.org/inclusivepolicylab/news/covid-19-inequality-our-pre-existing-condition>.
- Bridges, J. (2017). Gendering metapragmatics in online discourse: “Mansplaining man gonna mansplain...”. *Discourse, Context & Media*, 20, 94–102.
- Bridges, T. & Pascoe, C. J. (2014). Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities. *Sociology Compass*, 8(3), 246–258.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). Guilford Press.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* 4th Ed. Oxford University Press.
- Buckingham, D. (2003). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture*. Polity Press.
- Burke, T. (2017). *Me Too is a movement, not a moment*. TEDWomen. https://www.ted.com/talks/tarana_burke_me_too_is_a_movement_not_a_moment.
- Burn, S. M. (1996). *The Social Psychology of Gender*. New York: McGraw-Hill.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Butler, J. (2004). *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2024). *Who's Afraid of Gender?* Farrar, Straus and Giroux.
- Butler, J., Laclau, E. & Zizek, S. (2000). *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. London & New York: Verso.
- Byrne, A. (2023). *The origin of “gender identity”*. Archives of Sexual Behavior. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10508-023-02628-0>.
- Calogiannakis, P. & Eleftherakis, T. (2012). *Classroom and socialization: A case study through an action-research in Crete, Greece*. In N. Popov, C. Wolhuter, B. Leutwyler, G. Hilton, J. Ogunleye, & P. A. Almeida (Eds.), *International Perspectives on Education* (BCES Conference Books, Vol. 10, pp. 55–61). Bulgarian Comparative Education Society.

- Cambridge Dictionary (n.d.-a). *Double standard*.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/double-standard>.
- Cambridge Dictionary. (n.d.-b). *Femininity*.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/femininity>.
- Cambridge Dictionary. (n.d.-c). *Mansplaining*.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mansplaining>.
- Cambridge Dictionary. (n.d.-d). *Masculinity*.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/masculinity>.
- Campbell, E. (2018). *How does hegemonic masculinity influence wartime sexual violence?* E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2018/09/02/how-does-hegemonic-masculinity-influence-wartime-sexual-violence/>.
- Cano, T., & Hofmeister, H. (2023). The intergenerational transmission of gender: Paternal influences on children's gender attitudes. *Journal of Marriage and Family*, 85(1), 193–214. <https://doi.org/10.1111/jomf.12863>.
- Carlson, D.L., Petts, R.J. and Pepin, J.R. (2022), Changes in US Parents' Domestic Labor During the Early Days of the COVID-19 Pandemic. *Sociol Inq*, 92: 1217-1244. <https://doi.org/10.1111/soin.12459>.
- Carlson, D. L., & Knoester, C. (2011). Family structure and the intergenerational transmission of gender ideology. *Journal of Family Issues*, 32(6), 709–734. <https://doi.org/10.1177/0192513X10396662>.
- Carter, M. J. (2014). Gender Socialization and Identity Theory. *Social Sciences*, 3(2), 242-263. <https://doi.org/10.3390/socsci3020242>.
- Castañeda, N. N. & Pfeffer, C. A. (2018). Gender Identities. Στο B. J. Risman, C. M. Froyum, & W. J. Scarborough, *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 119-130). Switzerland: Springer.
- Caterini, M. (2023). *Moving towards more inclusive definitions of femicide: Intersectionality and marginalised identities*. [Unpublished manuscript].
- Lamus Canavate, D. (2010). *De la subversión a la inclusión: Movimientos de mujeres de la segunda ola en Colombia, 1975–2005* (336 pp.). Bogotá: Instituto Colombiano de Antropología e Historia (ICANH). <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.66457>.
- Cavanagh, S. E., & Fomby, P. (2019). *Family instability in the lives of American children*. *Annual Review of Sociology*, 45, 493–513. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073018-022633>.

- Center for Changing Systems of Power. (n.d.). *Stony Brook University*.
<https://www.stonybrook.edu/commcms/ccsp/>.
- Chang, G., & Kan, M.-Y. (2025). *Gendered adolescent time use in Japan, Korea, Finland, and the United Kingdom across three decades*. *Demographic Research*, 53(17), 511–524. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2025.53.17>.
- Chodorow, N. J. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.
- Chu, L. (2020). Review on Influencing Factors of Gender Identity Development of Adolescent Individuals. *Proceedings of the 2022 8th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2022)*. 664, σσ. 1597-1603. Zhengzhou: Atlantis Press SARL.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum. Colour Youth. (n.d.). *Colour Youth – Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας*. <http://www.colouryouth.gr/>.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge.
- Collins, P. H. (2000). *Black feminist thought*. (2nd. Ed.) Routledge.
- Collinson, D., & Hearn, J. (1996). Men at work: Multiple masculinities/multiple workplaces. Στο M. Mac an Ghaill (Επμ.), *Understanding masculinities*. Buckingham: Open University Press.
- Colvin, S., Egan, J. E., & Coulter, R. W. S. (2019). School Climate & Sexual and Gender Minority Adolescent Mental Health. *Journal of youth and adolescence*, 48(10), 1938–1951. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01108-w>.
- Comte, A. (1830–1842). *Cours de philosophie positive* (Vol. 1–6). Paris: Bachelier.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender and Society*, 19(6), 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford University Press.
- Connell, R. W. (1995 [2005]). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
- Connell, R. W. (1996). Teaching the boys: New research on masculinity, and gender strategies for schools. *Teachers College Record*, 98(2), 206–235.

- Connell, R. W. (1997). Hegemonic Masculinity and Emphasized Femininity. in L. Richardson, V. Taylor, & N. Whittier (Επιμ.), *Feminist Frontiers*. New York: McGrawHill.
- Connell, R. W. (2000). *The men and the boys*. University of California Press.
- Connell, R. W. (2012). Gender, health and theory: Conceptualizing the issue, in local and world perspective. *Social Science & Medicine*, 74(11), 1675–1683. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.06.006>.
- Corrêa, S., Paternotte, D., & Kuhar, R. (Eds.). (2021). *Anti-gender politics in the world: An overview*. Routledge.
- Cortina, L. M., & Areguin, M. A. (2021). Putting people down and pushing them out: Sexual harassment in the workplace. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 8, 285–309. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012420-055606>.
- Coser, L. A. (1977). Georg Simmel's neglected contributions to the sociology of women. *Signs*, 2(4), 869–876.
- Costello, A. B., & Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 10(7), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.7275/jvj1-4868>.
- Council of Europe (2011). *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)*.
- Council of Europe. (2019). *GENDER MATTERS A manual on addressing gender-based violence affecting young people* (2nd ed.). (R. Gomes, Επιμ.) Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/gender-matters>.
- Council of Europe, Gender Equality Commission. (2015). *Gender Equality Glossary*. <https://rm.coe.int/16805a1cb6>.
- Cox, K. (2021). *Feminist theory in sociology*. EBSCO Research Starters.
- Crawford, M., & Popp, D. (2003). Sexual double standards: A review and methodological critique. *Journal of Sex Research*, 40(1), 13–26.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- Crenshaw, K. W. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and

- Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* (1, Article 8.), pp. 139-167
https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/3007.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). Sage Publications.
- Croteau, D., & Hoynes, W. (2018). *Media/Society: Industries, images, and audiences* (6th ed.). Sage.
- Crouter, A. C., Whiteman, S. D., McHale, S. M., & Osgood, D. W. (2007). Development of gender attitude traditionality across middle childhood and adolescence. *Child development*, 78(3), 911–926.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01040.x>.
- Cumming, G., Fidler, F., Kalinowski, P., & Lai, J. (2012). The statistical recommendations of the American Psychological Association Publication Manual: Effect sizes, confidence intervals, and meta-analysis. *Australian Journal of Psychology*, 64(3), 138–146. <https://doi.org/10.1111/j.1742-9536.2011.00037.x>.
- Cumming, S. (2020). *Title: Sociology Unlocked*. Canada: Oxford University Press.
- Curran, P. G. (2016). *Methods for the detection of carelessly invalid responses in survey data*. *Journal of Experimental Social Psychology*, 66, 4–19.
<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.07.006>.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, California: Stanford University Press. p.177.
- Dahrendorf, R. (1968). On the Origin of Inequality among Men. *Στο Essays in the Theory of Society* (pp. 151-78). Stanford University Press. p.31
- Dahrendorf, R. (1973). *Homo Sociologicus*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Davis, K. (2008). Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*, 9(1), 67–85. DOI: 10.1177/1464700108086364.
- Daw, S. & Scharf, M. (2024). A small shift, a major leap: Changing gender-role attitudes among adolescents across two ethnic groups. *Journal of adolescence*, 96(8), 1942–1955. <https://doi.org/10.1002/jad.12393>.

- Daynes, T. (2013). Invisible glass ceiling – the hidden side of gender discrimination. *HR Zone*. <https://hrzone.com/invisible-glass-ceiling-the-hidden-side-of-gender-discrimination/>.
- Dekeyser, G., Puschmann, P., Van Bavel, J., De Coninck, D., & Van De Putte, B. (2021). *Women and men in a changing world: Tracing and eliminating the roots of gender disadvantages*. In *Neurotic doubt and sacred curiosity: Essays in honour of Koen Matthijs* (pp. 349–362). Centre for Sociological Research.
- Derrida, J. (1976). *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans.). Johns Hopkins University Press.
- Derrida, J. (1978). *Writing and difference* (A. Bass, Trans.). University of Chicago Press.
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). Sage.
- Dewey, J. (2004). *Democracy and education*. Dover Publications. (Original work published 1916).
- Diamond, L. M. (2020). Gender fluidity and nonbinary gender identities among children and adolescents. *Child Development Perspectives*, 14(2), 110–115. <https://doi.org/10.1111/cdep.12366>.
- Dias, F. (2021). Achieving Sustainable Development Goals Through Women's Economic Empowerment. Στο, *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* (σσ. 11-20). Switzerland AG: Springer Nature.
- Dinnerstein, D. (1976). *The mermaid and the minotaur: Sexual arrangements and human malaise*. Harper & Row.
- Dobson, A. S. (2015). *Postfeminist digital cultures: Femininity, social media, and self-representation*. Palgrave Macmillan.
- Dosekun, S. (2020). *Fashioning postfeminism: Spectacular femininity and transnational culture*. University of Illinois Press.
- Du Bois, W. E. B. (1994). *The souls of Black folk*. Dover.
- Durkheim, É. (1893/1960). *De la division du travail social*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Durkheim, E. (1912). *Education and sociology*. Free Press.
- Durkheim, É. (1922). *Éducation et sociologie*. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/ebooks/55501>.

- Durlauf, S., & Cohen-Cole, E. (2005). *Social Interaction Models*. Στο K. Kempf-Leonard (επιμ.), *Encyclopedia of Social Measurement* (V. 3, pp. 517–522). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-12-369398-5/00564-8>.
- Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109(3), 573–598. DOI: 10.1037//0033-295X.109.3.573.
- Edwards, C. P., Knoche, L., & Kumru, A. (2004). Socialization of Boys and Girls in Natural Contexts. In *Encyclopedia of Sex and Gender: Men and Women in the World's Cultures Topics and Cultures* (pp. 34-41). Academic Press
- Ehrlich, C. (1971). The male sociologists' burden: The place of women in marriage family texts. *Journal of Marriage and the Family*, 33, 421-30. <https://www.jstor.org/stable/349841>.
- Eizmendi-Iraola, M., & Peña-Fernández, S. (2022). Gender stereotypes make women invisible: The presence of female scientists in the media. *Social Sciences*, 12(30). <https://doi.org/10.3390/socsci12010030>.
- Elliott, P., Bohart, A. C., Watson J. C. & Murphy D. (2018). Therapist empathy and client outcome: An updated meta-analysis. *Psychotherapy*, 55(4), 399–410. <https://doi.org/10.1037/pst0000175>.
- Ember, C. R., & Ember, M. (Eds.). (2003). *Encyclopedia of sex and gender: Men and women in the world's cultures* (Vols. 1–2). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Engels, F. (1884/1972). *The origin of the family, private property and the state*. New York: Pathfinder Press.
- England, P., Levine, A., & Mishel, E. (2020). Progress toward gender equality in the United States has slowed or stalled. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(13), 6990–6997. <https://doi.org/10.1073/pnas.1918891117>.
- Equal Measures 2030. (2024). *A gender equal future in crisis? Findings from the 2024 SDG Gender Index*. Equal Measures 2030.
- Equal Measures 2030. (n.d.). 2024 SDG Gender Index. <https://equalmeasures2030.org/2024-sdg-gender-index/>.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton.
- Erpyleva, S. (2020). Active citizens under eighteen: Minors in political protests. *Journal of Youth Studies*, 24(9), 1215–1233. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1820973>.

- Eteron – Institute for Research & Social Change. (2023). *Gender inequalities, intersectionality & domestic violence: The social eutopia and its enemies*. <https://eteron.org/en/gender-inequalities-intersectionality-domestic-violence-the-social-eutopia-and-its-enemies/>.
- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1–4.
- Eurofound. (2022). *COVID-19 pandemic and the gender divide at work and home*. Publications Office of the European Union.
- European Academy of Sociology. (n.d.). Ralf Dahrendorf. <http://www.european-academy-sociology.eu/fellows/dahrendorf.html>.
- European Commission. (2020a). *A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020–2025*. Publications Office of the European Union.
- European Commission. (2020b). The Gender Equality Strategy 2020-2025. <https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/682425/en>.
- European Commission. (2023). *2023 report on gender equality in the EU*. Publications Office of the European Union.
- European Commission. (2026). *Gender Equality Strategy 2026–2030*. COM (2026) 113 final. https://commission.europa.eu/document/download/1f5fa936-9fba-4435-93f5-32fa220bac82_en?filename=gender-equality-strategy-2026-2030.pdf&prefLang=el.
- European Commission. (2026, February 14). *Commission proposes new measures to strengthen EU crisis response*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_526.
- European Commission. (n.d.). *Justice and fundamental rights: Policies*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights_el.
- European Institute for Gender Equality. (2021a). *Gender Equality Index 2021*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021>.
- European Institute for Gender Equality. (2021b). *Defining and identifying femicide: An ongoing challenge*. EIGE.
- European Institute for Gender Equality. (2023a). *Greece: Gender Equality Index 2023*. EIGE. <https://europedirectpiraeus.gr/wp-content/uploads/2024/03/gender-equality-index-2023-MHAG23008ENN.pdf>.

- European Institute for Gender Equality. (2023b). *Gender Equality Index 2023: Towards a green transition in transport and energy*. EIGE. <https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/Gender%20Equality%20Index%202023.pdf>.
- European Institute for Gender Equality. (2023c). *Gender-based violence*. EIGE. https://eige.europa.eu/gender-based-violence?language_content_entity=en.
- European Institute for Gender Equality. (2024). *Gender Equality Index 2024: Country profiles*. EIGE. https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-country-profiles?language_content_entity=en.
- European Institute for Gender Equality. (2025a). *Gender Equality Index 2025: Knowledge – Greece*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/knowledge/EL>.
- European Institute for Gender Equality. (2025b). *Gender Equality Index 2025: Greece country profile*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/EL>.
- European Institute for Gender Equality. (n.d.-a). *About EIGE*. <https://eige.europa.eu/about>.
- European Institute for Gender Equality. (n.d.-b). *Gender equity*. <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1262>.
- European Institute for Gender Equality. (n.d.-c). *Gender parity*. <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1258>.
- European Parliament. (2012). *Gendercide: The missing women?* [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET\(2012\)433777_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET(2012)433777_EN.pdf).
- European Parliament. (2013). *Resolution on gendercide: The missing women?* [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET\(2012\)433777_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/433777/EXPO-DEVE_ET(2012)433777_EN.pdf).
- European Parliament. (2023). *Combating violence against women: MEPs back EU accession to Istanbul Convention*. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230505IPR85009/combating-violence-against-women-meps-back-eu-accession-to-istanbul-convention>.
- European Union. (2012a). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Official Journal of the European Union.

- European Union. (2012b). *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Official Journal of the European Union.
- European Union. (2022). *Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act)*. Official Journal of the European Union.
- European Union. (2024). *Directive (EU) .../2024 on combating violence against women and domestic violence*. Official Journal of the European Union
- European Union. (n.d.). *EU accession to the Istanbul Convention*. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:4301302>.
- Evans, A. (2023). Femininity in the 21st century. *Current Opinion in Psychology*, 49. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101502>.
- Evidence-based Measures of Empowerment for Research on Gender Equality (EMERGE). (n.d.). EMERGE, Center on Gender Equity & Health, University of California San Diego. https://emerge.ucsd.edu/r_2dlbh6aiyi8nc6c2/.
- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). *Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research*. *Psychological Methods*, 4(3), 272–299. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1082-989X.4.3.272>.
- Fang, Q., Burger, J., Meijers, R., & Berkel, K. van. (2021). The role of time, weather and Google Trends in understanding and predicting web survey response. *Survey Research Methods*, 15(1), 1–25. <https://doi.org/10.18148/srm/2021.v15i1.7633>.
- Fausto-Sterling, A. (1993). The five sexes: Why male and female are not enough. *The Sciences*, 33(2), 20–24.
- Fennell, S. & Arnot, M. (2008). *Gender Education and Equality in a Global Context Conceptual frameworks and policy perspectives*. New York: Routledge.
- Field, A. P. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.
- Filho, W. L., Azul, A., Brandli, L., Salvia, A. L., & Wall, T. (Eds.). (2021). *Gender equality: Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Springer Nature Switzerland AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-70060-1>.
- Firestone, S. (1970). *The dialectic of sex: The case for feminist revolution*. New York: William Morrow.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling Other People. The Impact of Power on Stereotyping. *American Psychologist*, 48(6), pp. 621-628.

- Fitzgerald, L. F., Drasgow, F., Hulin, C. L., Gelfand, M. J., & Magley, V. J. (1997). Antecedents and consequences of sexual harassment in organizations: A test of an integrated model. *Journal of Applied Psychology*, 82(4), 578–589. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.4.578>.
- Fiveable. (n.d.). *Intro to sociology: Double standard*. <https://library.fiveable.me/key-terms/intro-to-sociology/double-standard>.
- Flood, M., Kegan Gardiner, J., Pease, B., & Pringle, K. (Eds.). (2007). *International encyclopedia of men and masculinities*. Routledge.
- Foschi, M. (1996). Double standards in the evaluation of men and women. *Social Psychology Quarterly*, 59(3), 237–254. <https://www.jstor.org/stable/2787021>.
- Foschi, M. (2000). Double standards for competence: Theory and research. *Annual Review of Sociology*, 26, 21–42. <https://www.jstor.org/stable/223435>.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Vol. 1. An introduction* (R. Hurley, Trans.). Pantheon Books.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage.
- Fournaraki, E. & Yannitsiotis, Y. (2013). *Three decades of women's and gender history in Greece: An account*. Aspasia.
- Fowler, F. J. (2014). *Survey research methods* (5th ed.). Sage.
- Francis, B. (2000). *Boys, girls and achievement: Addressing the classroom issues*. RoutledgeFalmer.
- Frecheville-Faucon, R., Jaoul-Grammare, M., & Perrin, F. (2023). *Gender inequalities: Progress and challenges*. BETA Working Paper 2023-32.
- Freire, P. (1970 [2000]). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.; 30th anniversary ed.; D. Macedo, Intro.). Bloomsbury Academic.
- Galambos, N. L., Almeida, D. M., & Petersen, A. C. (1990). Masculinity, femininity, and sex role attitudes in early adolescence: Exploring gender intensification. *Child Development*, 61, 1905–1914. (p. 1905) <https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-8624.1990.tb03574.x>.
- Galloway, A. (2005). *Non-Probability Sampling*. In K. Kempf-Leonard (eds.), *Encyclopedia of Social Measurement*. (V. 2, pp. 859–864). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-12-369398-5/00382-0>.

- Garcia, R. & Tomlinson, J. (2021). Rethinking the domestic division of labour: Exploring change and continuity in the context of redundancy. *Sociology*, 55(2), 300–318. <https://doi.org/10.1177/0038038520947311>.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275.
- Gergen, K. J. (1991). *The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life*. Basic Books.
- Gershuny, J. & Sullivan, O. (2014). Household structure and housework: Assessing the contributions of all household members, with a focus on children and youths. *Review of Economics of the Household*, 12, 7–27. <https://doi.org/10.1007/s11150-013-9234-5>.
- Gerson, J. M. & Peiss K. (1985). Boundaries, Negotiation, Consciousness: Reconceptualizing Gender Relations. *Social Problems* 32, 317-31.
- Giavrimis, P. (2026). *Digital divide and social inequalities: Sociological approaches to the Greek education system and family roles*. International Journal of Professional Development, Learners and Learning, 8(1), Article e2606. <https://doi.org/10.30935/ijpdll/18038>.
- Giddens, A. & Sutton, P. (2018). *Sociology*. Polity Press.
- Giddens, A. (1971). *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (2006). *Sociology* (5th edition). Polity Press.
- Gill, R. (2007). *Gender and the media*. Polity Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Harvard University Press.
- Gilman, C. P. (1898). *Women and economics: A study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution*. Small, Maynard & Co.
- Gilpin, C. C., & Proulx, N. (2018, April 12). Boys to men: Teaching and learning about masculinity in an age of change. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/04/12/learning/lesson-plans/boys-to-men-teaching-and-learning-about-masculinity-in-an-age-of-change.html>.
- Giroux, H. A. (1983). *Theory and resistance in education: A pedagogy for the opposition*. Bergin & Garvey.

- Global Early Adolescent Study. (n.d.-a). *About the GEAs*. Global Early Adolescent Study. <https://www.geastudy.org/>.
- Global Early Adolescent Study. (n.d.-b). GEAs Quantitative Measures. *Global Early Adolescent Study*. <https://www.geastudy.org/geas-quantitative-measures>.
- Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
- Gogou, L., Elefterakis, T., Kalerante, E., & Giavrimis, P. (2019). *Family–school cooperation about child-as acting social individual*. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 3(2), 1–13. <https://doi.org/10.9734/AJESS/2019/46029>.
- Gómez - Berrocal, C., Moyano, N., Álvarez-Muelas, A., & Sierra, J. (2022). Sexual double standard: A gender-based prejudice referring to sexual freedom and sexual shyness. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.100667>.
- Good, G. E., Borst, S. T. & Wallace, D. L. (1994). Masculinity research: A review and critique. *Applied & Preventive Psychology*, 3, 3–14.
- Graham-Harrison, E., Giuffrida, A., Smith, H., & Ford, L. (2020). *Lockdowns around the world bring rise in domestic violence*. The Guardian. <https://www.theguardian.com>.
- Gray, T. S. (1984). Herbert Spencer on women: A study in personal and political disillusion. *International Journal of Women's Studies*, 7(3), 217–231.
- Grech, V. (2015). Gendercide and femineglect. *Early Human Development*, 91(12), pp. 851-854. <https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2015.10.014>.
- Greenhalgh, S. (2013). Patriarchal Demographics? China's Sex Ratio Reconsidered. *Population and Development Review*, 37, 130-149. <https://doi.org/10.1111/J.1728-4457.2013.00556.X>.
- Guillin, V. (2012). *The biological bias of Comte's sociology: The issue of sexual equality*. *Revue d'histoire des sciences*, 65(2), 259–285. DOI 10.3917/rhs.652.0259.
- Hacker, H. M. (1953). *Marx, Weber and Pareto on the changing status of women*. *The American Journal of Economics and Sociology*, 12(2), 149–162.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning.
- Halberstam, J. (1998). *Female masculinity*. Duke University Press.
- Halberstam, J. (2011). *The queer art of failure*. Duke University Press.

- Haraway, D. (1985). A manifesto for cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s. *Socialist Review*, 80, 65–108.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Cornell University Press.
- Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union. *Capital & Class*, 3(2), 1–33. <https://doi.org/10.1177/030981687900800102> (Original work published 1979).
- Hearn, J. (2004). From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *Feminist Theory*, 5(1), 49–72. <https://doi.org/10.1177/1464700104040813>.
- Heilman, B., Barker, G., & Harrison, A. (2017). *The Man Box: A study on being a young man in the US, UK, and Mexico*. Promundo & Unilever.
- Heilman, M. E., & Caleo, S. (2018). Combatting gender discrimination: A lack of fit framework. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(5), 725–744. <https://doi.org/10.1177/1368430218761587>.
- Hensums, M., Overbeek, G., & Jorgensen, T. D. (2020). Not One Sexual Double Standard but Two? Adolescents' Attitudes About Appropriate Sexual Behavior. *Youth & Society*, 54(1), 23–42. <https://doi.org/10.1177/0044118X20957924> (Original work published 2022).
- Heyder, A., van Hek, M. & Van Houtte, M. (2021). When Gender Stereotypes Get Male Adolescents into Trouble: A Longitudinal Study on Gender Conformity Pressure as a Predictor of School Misconduct. *Sex Roles* 84, 61–75. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01147-9>.
- Hodges Persell, C., James, C., Kang, T., & Snyder, K. (2006). Gender and education in global perspective. In Saltzman Chafetz, J. (Ed.), *Handbook of the sociology of gender* (pp. 407–440). Springer.
- Holland, S., & Harpin, J. (2015). Who is the 'girly' girl? Tomboys, hyper-femininity and gender. *Journal of Gender Studies*, 24(3), 293–309. <https://doi.org/10.1080/09589236.2013.841570>.
- Holter, Ø. G. (2002). A theory of gendercide. *Journal of Genocide Research*, 4(1), 11–38. <https://doi.org/10.1080/14623520120113883>.

- Homans, G. C. (1961). *Social behavior; its elementary forms*. New York, USA: Harcourt, Brace & World.
- Holmes, M. (2007). *What is Gender?: Sociological Approaches*. SAGE.
- Horowitz, M. C. (1976). Aristotle and Woman. *Journal of the History of Biology*, 9(2), 183–213. <http://www.jstor.org/stable/4330651>.
- Hoskin, R. A., & Blair, K. L. (2022). Critical femininities: A ‘new’ approach to gender theory. *Psychology & Sexuality*, 13(1), 1–8. <https://doi.org/10.1080/19419899.2021.1905052>.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (2009). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>.
- Humm, M. (1989). *The dictionary of feminist theory*. Ohio State University Press.
- Hyde, C. (1989). *Max Weber meets feminism: A reconsideration of charisma*. CSST Working Paper No. 36 / CRSO Working Paper No. 407, University of Michigan.
- Inoue Y. (2001). *Questionnaire Surveys: Four Survey Instruments in Educational research*. University of Guam. Maryland: ERIC Processing and Reference Facility.
- Intro to Women's Studies: Emphasized femininity. (n.d.). *Fiveable Library*. <https://library.fiveable.me/key-terms/introduction-women's-studies/emphasized-femininity>.
- Irangeneeye, A. (2020). *Effect of boyhood construction to children roles in gender dynamics in Rwanda: A case study of Kimisagara sector* (Master's thesis, University of Rwanda).
- Jackman, M. R. (2006). Gender, violence and harassment. In J. Saltzman Chafetz (Ed.), *Handbook of the sociology of gender* (pp. 275–317). New York: Springer.
- Jagose, A. (2009). Feminism's queer theory. *Feminism & Psychology*, 19(2), 157–174. <https://doi.org/10.1177/0959353509102152>.
- Jane, E. A. (2017). *Misogyny online: A short (and brutish) history*. SAGE Publications.
- JASP Team. (2024). *JASP (Version 0.18) [Computer software]*. <https://jasp-stats.orghttps://jasp-stats.org/wp-content/uploads/2024/03/Statistical-Analysis-in-JASP-2024.pdf>.

- Jasso, G., & Webster, M. Jr. (1997). Double standards in just earnings for male and female workers. *Social Psychology Quarterly*, 60(1), 66–78. <https://www.jstor.org/stable/2787012>.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity* (3 ed.). Abingdon, Oxon: Routledge. pp.83.
- Jewkes, R., Morrell, R., Hearn, J., Lundqvist, E., Blackbeard, D., Lindegger, G., Quayle, M., Sikweyiya, Y. & Gottzén, L. (2015). Hegemonic masculinity: Combining theory and practice in gender interventions. *Culture, Health & Sexuality*, 17(sup2), 96–111. <https://doi.org/10.1080/13691058.2015.1085094>.
- Johns, M. L. (2013). Breaking the glass ceiling: Structural, cultural, and organizational barriers preventing women from achieving senior and executive positions. *Perspectives in Health Information Management*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3544145/>.
- Johnson, N. F. (2013). Hymenoptera. In S. A. Levin (Ed.), *Encyclopedia of biodiversity* (2nd ed., pp. 177–184). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384719-5.00163-5>.
- Kaiser, H. F. (1974). *An index of factorial simplicity*. *Psychometrika*, 39(1), 31–36. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/BF02291575>.
- Kan, M. Y. Sullivan, O., & Gershuny, J. (2011). Gender Convergence in Domestic Work: Discerning the Effects of Interactional and Institutional Barriers from Large-scale Data. *Sociology*, 45(2), 234–251. <https://doi.org/10.1177/0038038510394014>.
- Kangethe, N. S., Lyria, K. S. & Nyamanga, A. M. (2014). The Gender Socialisation question in education: influence on Boys' and Girls' Academic Achievement. *European Scientific Journal*, σσ. 279–294.
- Kanka, M. H., Wagner, P., Buchmann, M., & Spiel, C. (2019). Gender-stereotyped preferences in childhood and early adolescence: A comparison of cross-sectional and longitudinal data. *European Journal of Developmental Psychology*, 16(2), 198–214. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1365703>.
- Karamessini, M. (2016). *Labour market impact of four recessions on women and men in Greece: Comparative analysis in a long term perspective*. *Social Cohesion and Development*, 7(2), 93–104. <https://doi.org/10.12681/scad.8978>.
- Katsimi, M. (2019). *Economic crisis, family & domestic violence: Is the safety net safe for all?* LSE Greece@LSE Blog.

<https://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2019/03/08/economic-crisis-family-domestic-violence-is-the-safety-net-safe-for-all/>.

- Kaur, N., & Byard, R. (2020). Bride burning: A unique and ongoing form of gender-based violence. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 75, Article 102035. <https://doi.org/10.1016/j.iflm.2020.102035>.
- Kimmel, M. (2008). *Guyland: The Perilous World Where Boys Become Men*. New York: Harper Collins.
- Kisfalusi, D., Janky, B., & Takács, K. (2019). Double standards or social identity? The role of gender and ethnicity in ability perceptions in the classroom. *The Journal of Early Adolescence*, 39(5), 745–780. <https://doi.org/10.1177/0272431618791278>.
- Klein, J. (2022). 'Gender fluidity': The ever-shifting shape of identity. *BBC Worklife*. <https://www.bbc.com/worklife/article/20220914-gender-fluidity-the-ever-shifting-shape-of-identity>.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.
- Kohlberg, L. (1966). *A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes*. In E. E. Maccoby (Ed.), *The development of sex differences* (pp. 82–173). Stanford University Press.
- Kolárová, K. (2025). *Rehabilitative postsocialism*. University of Michigan Press. <https://www.fulcrum.org/concern/monographs/xd07gw7497>.
- Kourti, A., Stavridou, A., Panagouli, E., Psaltopoulou, T., Spiliopoulou, C., & Tsolia, M. (2023). Domestic violence during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 719–745. <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>.
- Kretchmar, J. (2023). *Gender socialization*. EBSCO Research Starters.
- Kruger, B. (2024). Double standards: How cognitive biases undermine fairness. The Common Sense World. <https://medium.com/common-sense-world/double-standards-how-cognitive-biases-undermine-fairness-150bf8ea11c6>.
- Kulik, L. (2004). The impact of birth order on intergenerational transmission of attitudes from parents to adolescent sons: The Israeli case. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(2), 149–157. <https://doi.org/10.1023/B:JOYO.0000013426.65751.81>.

- Lahelma, E. (2002). Gendered Conflicts in Secondary School: fun or enactment of power? *Gender and Education*, 14(3), σσ.295–306. <https://doi.org/10.1080/0954025022000010749>.
- Lahiri, A. & Jha, S. S. (2022) Gender Equity Perceptions Among School-Going Adolescents: A Mixed-Methods Comparison Amongst Tribal and Non-Tribal Rural Areas of an Eastern State in India. *Front. Sociol.* 6:772270. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.772270>.
- Laperrière, M. & Orloff, A. S. (2018). Gender and welfare states. In Risman, *The Sociology of Gender* (pp. 229–231).
- Leaper, C. and Brown, C.S. (2018). Sexism in Childhood and Adolescence: Recent Trends and Advances in Research. *Child Dev Perspect*, 12: 10-15. <https://doi.org/10.1111/cdep.12247>.
- Lehmann, Jennifer M. (1994). *Durkheim and Women*. University of Nebraska Press. —
- Lehmann, Jennifer M. (1995). Durkheim’s Theories of Deviance and Suicide: A Feminist Reconsideration. *American Journal of Sociology*, 100(4), 904–930.
- LeMoyne, R. (2011). *Promoting gender equality: An equity-based approach to programming. Operational guidance overview in brief*. UNICEF.
- Lerner, G. (1986). *The creation of patriarchy*. Oxford University Press.
- Leskinen, E. A., Cortina, L. M., & Kabat, D. B. (2011). Gender harassment: Broadening our understanding of sex-based harassment at work. *Law and Human Behavior*, 35(1), 25–39. <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9241-5>.
- Lever, J. (1974). *Games children play: Sex differences and the development of role skills*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Li, Ch. (2016). Confirmatory factor analysis with ordinal data: Comparing robust maximum likelihood and diagonally weighted least squares. *Behav Res* 48, 936–949. <https://doi.org/10.3758/s13428-015-0619-7>.
- Lieber, F. (1839). *Manual of political ethics* (Vol. 1). Charles C. Little and James Brown.
- Lindsey, L. L. (2021). *Gender: Sociological Perspectives*. 7thed. Routledge.
- Lindsey, L. L. (2015). *Gender Roles: A Sociological Perspective* (6th ed.). Routledge.
- Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. Harcourt, Brace and Company.
- Livingstone, S. (2009). *Children and the Internet*. Polity Press.

- Locksley, A., Hepburn, C., & Ortiz, V. (1982). Social stereotypes and judgments of individuals: An instance of the base-rate fallacy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 18(1), 23–42. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(82\)90079-8](https://doi.org/10.1016/0022-1031(82)90079-8).
- Lopata, H. (2006). Gender and Social Roles. Στο Saltzman Chafetz, J. (Επιμ.), *Handbook of The Sociology of Gender* (σσ. 229-246). New York: Springer.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*. Yale University Press.
- Lukes, S. (1973). *Émile Durkheim: His Life and Work*. London: Allen Lane.
- Lutzky, U., & Lawson, R. (2019). Gender politics and discourses of #mansplaining, #manspreading, and #maninterruption on Twitter. *Social Media + Society*, 5(3). <https://doi.org/10.1177/2056305119861807>.
- Lynn, D. B. (1974). *The father: His role in child development* (2nd ed.). Brooks/Cole Publishing Company. · Yount KM, Krause KH, Miedema SS. Preventing gender-based violence victimization in adolescent girls in lower-income countries: Systematic review of reviews. *Soc Sci Med*. 2017 Nov;192:1-13. doi: 10.1016/j.socscimed.2017.08.038. Epub 2017 Sep 11. PMID: 28941786.
- Maccoby, E. E. (1992). The Role of Parents in the Socialization of Children: An Historical Overview. *Developmental Psychology*, pp. 1006-1017 <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.6.1006>.
- Maccoby, E. E. (1998). *The two sexes: Growing up apart, coming together*. Harvard University Press.
- Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford University Press.
- MacDonald, M. (1977). *The Curriculum and Cultural Reproduction*. Milton Keynes: Open University Press.
- Macionis, J. (2017). *Sociology* (16th ed.). Pearson.
- MacNaughton, G. (2000). *Rethinking Gender in Early Childhood Education*. Australia: Allen & Unwin.
- Marsh, Herbert, W., Hau, Kit-Tai & Wen, Zhonglin (2004) In Search of Golden Rules: Comment on Hypothesis-Testing Approaches to Setting Cutoff Values for Fit Indexes and Dangers in Overgeneralizing Hu and Bentler's (1999) Findings, *Structural Equation Modeling*, 11:3, 320-341. https://doi.org/10.1207/s15328007sem1103_2.
- Mediterranean Institute of Gender Studies (2009a). *Annual Report*. Nicosia: MIGS.

- Mediterranean Institute of Gender Studies. (2009b). *Glossary of Gender-related Terms*. http://www.medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/Gender-Glossary-updated_final.pdf.
- Mediterranean Institute of Gender Studies. (2018). *GenderEd: Combating gender stereotypes in education*. <https://medinstgenderstudies.org/gendered-free-to-choose/>.
- Mahalik, J. R., Locke, B. D., Ludlow, L. H., Diemer, M. A., & Scott, R. P. (2003). Development of the Conformity to Masculine Norms Inventory. *Psychology of Men & Masculinity*, 4(1), 3–25. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1524-9220.4.1.3>.
- Mahalik, J. R., Morray, E. B., Coonerty-Femiano, A., Ludlow, L. H., Slattery, S. M., & Smiler, A. (2005). Development of the Conformity to Feminine Norms Inventory. *Sex Roles*, 52(7–8), 417–435. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-3709-7>.
- Manago, A.M., Walsh, A.S., and Barsigian, L.L. (2023). The contributions of gender identification and gender ideologies to the purposes of social media use in adolescence. *Front. Psychol.* 13:1011951. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1011951>.
- Manne, K. (2018). *Down girl: The logic of misogyny*. Oxford University Press.
- Marcuello-Servós, C., Corradi, C., Weil, S., & Boira, S. (2016). Femicide: A social challenge. *Current Sociology*, 64(7), 967–974. <https://doi.org/10.1177/0011392115623602>.
- Martineau, H. (1837). *Society in America*. Saunders and Otley.
- Marx, K., & Engels, F. (1970). *The German ideology*. International Publishers.
- Matthewman, S., & Huppertz, K. (2020). A sociology of COVID-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675–683. <https://doi.org/10.1177/1440783320939416>.
- McGuire, L., Hoffman, A.J., Mulvey, K.L., Hartstone-Rose, A., Winterbottom, M., Joy, A., Law, F., Balkwill, F., Burns, K.P., Butler, L., Drews, M., Fields, G., Smith, H. & Rutland A. (2022). Gender Stereotypes and Peer Selection in STEM Domains Among Children and Adolescents. *Sex Roles* 87, 455–470. <https://doi.org/10.1007/s11199-022-01327-9>.
- McRobbie, A. (2009). *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*. SAGE.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. University of Chicago Press.

- Mead, M. (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Morrow.
- Mead, M. (1949). *Male and female: A study of the sexes in a changing world*. William Morrow.
- Medvetz, T., & Sallaz, J. J. (2018). *The Oxford handbook of Pierre Bourdieu*. New York: Oxford University Press.
- Mendus, S. (1994). John Stuart Mill and Harriet Taylor on women and marriage. *Utilitas*, 6(2), 287–299. <https://doi.org/10.1017/S0953820800001643>.
- Merriam-Webster. (1961). *Webster's Third New International Dictionary Unabridged* (P. Babcock Gove, Επμ.). Cologne: Könnemann.
- Meyer, E. J. (2008). Gendered harassment in secondary schools: Understanding teachers' (non)interventions. *Gender and Education*, 20(6), 555–570. <https://doi.org/10.1080/09540250802213115>.
- Mierzejewski, E. (2025). *"This generation of women is finished": Misogyny as social bonding on social media and patriarchal constructions of femininity* (Master's thesis). Florida Atlantic University. https://digitalcommons.fau.edu/etd_general/52.
- Mies, M. & Shiva, V (1993). *Ecofeminism*. Zed Books.
- Mill, J. S. (2006 [1869]). *The Subjection of Women*. The Pennsylvania State University: <https://www.gutenberg.org/files/27083/27083-h/27083-h.htm>.
- Miller, A. G. (1982). *In the eye of the beholder: Contemporary issues in stereotyping*. New York, USA: Praeger.
- Millett, K. (1970). *Sexual politics*. New York: Doubleday.
- Mills M.J., Culbertson, S.S., Huffman A. H. & Connell A. R (2012). Assessing gender biases: Development and initial validation of the gender role stereotypes scale. *Gender in Management: An International Journal*, 27(8), 520–540. <https://doi.org/10.1108/17542411211279715>.
- Mischel, W. (1966). *A social- learning view of sex differences in behavior*. In E. E. Maccoby (Ed.), *The development of sex differences* (pp. 56–81). Stanford University Press.
- Mitchell, J. (1974). *Psychoanalysis and feminism*. Pantheon Books.
- Mmari, K., Cooper, D., Moreau, C., Koenig, L., Martinez, M., Mafuta, E., Kayembe, P., De Meyer, S., Michielson, K., Yu, C., Zuo, X., & Blum, R. W. (2021). The social

- context of early adolescents in the Global Early Adolescent Study. *Journal of Adolescent Health*, 69(Suppl 1), S5–S15. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.01.024>.
- Mohanty, C. T. (1988). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30, 61–88.
- Money, J. (1955). Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorticism. *Bulletin of the Johns Hopkins Hospital*, 96, 253–264.
- Montanaro, L. (2024). The antidemocratic harms of mansplaining. *Perspectives on Politics*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1017/S1537592724001063>.
- Moore, M. (2011). *Invisible families: Gay identities, relationships, and motherhood among Black women*. University of California Press.
- Morawski, J. G., & St. Martin, J. (2011). The evolving vocabulary of the social sciences: The case of “socialization”. *History of Psychology*, 14(1), 125. <https://doi.org/10.1037/a0021984>.
- Moreau, C., Li, M., Ahmed, S., Zuo, X. & Cislighi B. (2021). Assessing the Spectrum of Gender Norms Perceptions in Early Adolescence: A Cross-Cultural Analysis of the Global Early Adolescent Study. *Journal of Adolescent Health*, 69(1S), S16-S22 <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.03.010>.
- Nagoshi, J. L., Nagoshi, C. T. & Brzuzy, S. (2014). *Gender and sexual identity: Transcending feminist and queer theory*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8966-5>.
- Nicolazzo, Z. (2017). Imagining a trans inclusive college classroom: Pedagogical practices and possibilities. *Journal of LGBT Youth*, 14(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/19361653.2016.1185767>.
- Nikolaou, S. M. (2021). *Democratic practices at school: Theoretical and research ascertainties*. EJ-DEVELOP, European Journal of Development Studies, 1(1), 1–4. <https://doi.org/10.24018/ejdevelop.2021.1.1.11>.
- Ntouvlis, V. (2020). Online writing and linguistic sexism: The use of gender-inclusive @ on a Greek feminist Facebook page. *Gender and Language*, 14(3), 302–326. <https://doi.org/10.1558/genl.40449>.
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press.

- O'Connor, P. (2018). Creating a typology for the types of femininity in STEM. *LSE Business Review*.
<https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2018/06/04/creating-a-typology-for-the-types-of-femininity-in-stem/>.
- Oakley, A. (1985). *Sex, gender and society* (Reprint ed.). Gower. (Original work published 1972).
- OECD & UN Women. (2021). *Gender-responsive COVID-19 recovery: Strengthening country systems through official development assistance and gender-responsive budgeting* (OECD Development Policy Papers No. 42). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5f67e8f1-en>.
- OECD. (2020). *Education at a Glance 2020: OECD indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/69096873-en>.
- OHCHR, UNFPA, UNICEF, UN Women, & World Health Organization. (2011). *Preventing gender-biased sex selection: An interagency statement*. World Health Organization.
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/GenderAndEquality/PreventingGenderBiasedSexSelection.pdf>.
- Ontario Human Rights Commission. (n.d.). *Policy on preventing sexual and gender-based harassment – Summary (fact sheet)*.
<https://www3.ohrc.on.ca/en/policy-preventing-sexual-and-gender-based-harassment-summary-fact-sheet>.
- Organization of American States, MESECVI, & UN Women. (2018). *Inter-American model law on the prevention, punishment and eradication of the gender-related killing of women and girls (Femicide/Feminicide)*. Washington, DC: Follow-up Mechanism to the Belém do Pará Convention (MESECVI).
- OT.gr. (2021, May 6). *The Greek family: The changes in the average model and the importance of social and economic reforms*. OT.gr.
<https://www.ot.gr/2021/05/06/english-edition/the-greek-family-the-changes-in-the-average-model-and-the-importance-of-social-and-economic-reforms/>.
- Paechter, C. (2018). Rethinking the possibilities for hegemonic femininity: Exploring a Gramscian framework. *Women's Studies International Forum*, 68, 121–128.
<https://doi.org/10.1016/j.wsif.2018.03.005>.
- Papa, V., Kouros, T., & Lambe, A. (2024). “The victim lived an intense life”: Media (mis)representations of femicide crimes in the Republic of Cyprus. *Feminist*

- Papadogiannis, N. (2017). Gender in modern Greek historiography. *Historein*, 16(1-2), 74–101. <https://doi.org/10.12681/historein.8876>.
- Papapetrou, E. (2008). *Evidence on gender wage differentials in Greece. Economic Change and Restructuring*, 41, 155–166. <https://doi.org/10.1007/s10644-008-9050-9>.
- Parent, M., & Moradi, B. (2010). Confirmatory factor analysis of the Conformity to Feminine Norms Inventory and development of an abbreviated version: The CFNI-45. *Psychology of Women Quarterly*, 34, 97–109. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2009.01545.x>.
- Parsons, T. (1955) The American Family. pp. 3-33. In T. Parsons & R. F. Bales (1955) *Family, Socialization and Interaction Process*. New York: A Division of Macmillan Publishing Co., Inc.
- Parsons, T. (1964). *Social structure and personality*. Free Press.
- Parsons, T. (2005 [1951]). *The Social System*. Routledge.
- Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Free Press.
- Pascoe C. J. (2007). *Dude, you're a fag: Masculinity and sexuality in high school*. University of California Press
- Pascoe, C. J., & Herrera, A. P. (2018). *The multidimensionality of gender in schools*. In B. J. Risman, C. M. Froyum, & W. J. Scarborough (Eds.), *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 347–357). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76333-0_22.
- Peleki, A. & Nikolaou, S.-M. (2024). *Teacher education and gender equality in Greece: A case study. International Journal of Social Science and Economic Research*, 9(9), 3487–3514. <http://dx.doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i09.020>.
- Peleki, A., & Nikolaou, S.-M. (2023). Interpretation of masculinity from secondary education boys in Greece. *Livro de Atas: XXXIV Congresso Internacional da SIPS (Sociedade Iberoamericana de Pedagogia Social) e 10.ª Conferência Internacional de Mediação Intercultural e Intervenção Social – “Pedagogia Social e Mediação Intercultural: Teoria e Prática na Intervenção”* (pp. 710–724). Leiria, Portugal: Centro Interdisciplinar de Ciências Sociais da Universidade Nova de Lisboa & ESECS–IPLeiria.

- Peleki, A., & Nikolaou, S.-M. (2025). Citizenship education and gender equality: A critique of action plans in Greek secondary schools. *The Curriculum Journal*, 00, 1–15. <https://doi.org/10.1002/curj.70024>.
- Penaloza, C., Estevez, B., Orlanski, S., Sikorska, M., Walker, R., Smith, C., Smith, B., Lockshin, R.A. and Zakeri, Z. (2009). Sex of the cell dictates its response: differential gene expression and sensitivity to cell death inducing stress in male and female cells. *The FASEB Journal*, 23: 1869-1879. <https://doi.org/10.1096/fj.08-119388>.
- Perales, F., Hoffmann, H., King, T., Vidal, S., & Baxter, J. (2021). Mothers, fathers and the intergenerational transmission of gender ideology. *Social Science Research*, 99, 102597. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102597>.
- Pew Research Center. (2019, April 22). *A changing world: Global views on diversity, gender equality, family life and the importance of religion*. <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/22/a-changing-world-global-views-on-diversity-gender-equality-family-life-and-the-importance-of-religion/>.
- Pfeffer, C. A. (2017). *Queering families: The postmodern partnerships of cisgender women and transgender men*. New York: Oxford University Press.
- Pflum, M. (2017). Tarana Burke, the woman who started #MeToo ten years ago. *NBC News*.
- Piaget, J. (1954). *The construction of reality in the child*. Basic Books.
- Pickering, M. (1996). Angels and demons in the moral vision of Auguste Comte. *Journal of Women's History*, 8(2), 10–40.
- Plummer, K. (1995). *Telling sexual stories: Power, change and social worlds* Routledge.
- Pontes, A. I., Henn, M., & Griffiths, M. D. (2017). Youth political (dis)engagement and the need for citizenship education: Encouraging young people's civic and political participation through the curriculum. *Education, Citizenship and Social Justice*, 14(1), 3–21. <https://doi.org/10.1177/1746197917734542>.
- Poulin, C. (2007). It made us think differently: Unger's "Toward a redefinition of sex and gender." *Feminism & Psychology*, 17(4), 435–441. <https://doi.org/10.1177/0959353507084322>.
- Power, K. (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families, *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16:1, 67-73, <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1776561>.

- Preciado, P. B. (2008). *Testo junkie: Sex, drugs, and biopolitics in the pharmacopornographic era*. Feminist Press
- Pullen Sansfaçon, A., Medico, D., Suerich-Gulick, F., & Temple Newhook, J. (2020). “I knew that I wasn’t cis, I knew that, but I didn’t know exactly”: Gender identity development, expression and affirmation in youth who access gender affirming medical care. *International Journal of Transgender Health*, 21(3), 307–320. <https://doi.org/10.1080/26895269.2020.1756551>.
- Puur, A., Sakkeus, L., Pöldma, A., & Herm, A. (2011). *Intergenerational family constellations in contemporary Europe: Evidence from the Generations and Gender Survey*. *Demographic Research*, 25(4), 135–172. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.4>.
- Rahim, Z. (2019, March 9). *Putin advises women on how to maintain their figures during International Women’s Day event*. The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-russia-international-womens-day-advice-a8815246.html>.
- Reigeluth, C. S. (2021). Gender socialization of boys and (un)intended consequences. *Encyclopedia of Child and Adolescent Health*, 3, 463–477. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818872-9.00025-X>.
- Renold, E. (2005). *Girls, boys and junior sexualities: Exploring children’s gender and sexual relations in the primary school*. Routledge.
- Renold, E. (2001). Learning the 'Hard' Way: Boys, hegemonic masculinity and the negotiation of learner identities in the primary school, *British Journal of Sociology of Education*, 22:3, 369-385, <https://doi.org/10.1080/01425690120067980>.
- Reynolds, R. A., & Wellons, J. C. (2022). The journey from gender equity to equality. *J NeurosurgPediatr*, 29, σσ. 127-129. Published online November 5, 2021; DOI: 10.3171/2021.8.PEDS2135.
- Richards, C., Bouman, W. P., Seal, L., Barker, M. J., Nieder, T. O., & T’ Sjoen, G. (2016). Non-binary or genderqueer genders. *International Review of Psychiatry*, 28(1), 95–102. <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1106446>.
- Ridge, D. T. (2019). Games people play: The collapse of “masculinities” and the rise of masculinity as spectacle. Στο J. A. Barry, R. Kingerlee, M. Seager, & L. Sullivan (Επιμ.), *The Palgrave handbook of male psychology and mental health* (σσ. 205–225). Palgrave Macmillan.

- Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press.
- Ringrose, J., & Renold, E. (2010). Normative cruelties and gender deviants: The performative effects of bully discourses for girls and boys in school. *British Educational Research Journal*, 36(4), 573–596. <https://doi.org/10.1080/01411920903018117>.
- Risman, B. J. (1998). *Gender vertigo: American families in transition*. Yale University Press.
- Risman, B. J. (2004). Gender as a social structure: Theory wrestling with activism. *Gender & Society*, 18(4), 429–450. <https://doi.org/10.1177/0891243204265349>.
- Risman, B. J. (2018a). Gender as a social structure. In *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 19–43). Springer.
- Risman, B. J. (2018b). *Where the millennials will take us: A new generation wrestles with the gender structure*. Oxford University Press.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2018). *Introduction to sociology* (5th ed.). Sage.
- Rochelle, T., L. & Yim, K. H. (2015). Assessing the Factor Structure of the Chinese Conformity to Masculine Norms Inventory. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 149(1), pp. 29–41. <http://dx.doi.org/10.1080/00223980.2013.837023>.
- Rohrer, J. M., Egloff, B., & Schmukle, S. C. (2020). (2015). Examining the effects of birth order on personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(46), 14224–14229. <https://doi.org/10.1073/pnas.1506451112>.
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>.
- Rudman, L. A. & Glick, P. (2001). Prescriptive gender stereotypes and backlash toward agentic women. *Journal of Social Issues*, 57(4), 743–762. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00239>.
- Sadker, D., Sadker, M. & Zittleman, K. (2009). *Still failing at fairness: How gender bias cheats girls and boys in school and what we can do about it*. Scribner.
- Sadker, M. & Sadker, D. (1994). *Failing at Fairness: How America's Schools Cheat Girls*. Scribner.

- Salmon, C. (2003). Birth order and relationships: Family, friends, and sexual partners. *Human Nature*, 14(1), 73–88. <https://doi.org/10.1007/s12110-003-1017-x>.
- Saltzman Chafetz, J. (1999). *The Varieties of Gender Theory in Sociology*. In Saltzman Chafetz, J. (Ed.), *Handbook of the Sociology of Gender* (2006). (pp. 3–23). New York: Springer.
- Saltzman Chafetz, J. (2006). (2006). *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Springer.
- Scarborough W., J. (2018). Introduction: New Developments in Gender Research: Multidimensional Frameworks, Intersectionality, and Thinking Beyond the Binary in B. Risman et al. (2018), *Handbook of the Sociology of Gender* (pp.3-18). New York: Springer.
- Scarborough, W. J. & Sin, R. (2020). Gendered Places: The Dimensions of Local Gender Norms across the United States. *Gender & Society*, 34(5), 705-735. <https://doi.org/10.1177/0891243220948220>.
- Schaefer, R. T. (2014). *Sociology matters*. McGraw-Hill.
- Scharff, C. (2010). Young women's negotiations of heterosexual conventions: Theorizing sexuality in constructions of “the feminist”. *Sociology*, 44(5), 827–842. <https://doi.org/10.1177/0038038510375736>.
- Schippers, M. (2007). Recovering the feminine other: Masculinity, femininity, and gender hegemony. *Theory and Society*, 36(1), 85–102. <https://doi.org/10.1007/s11186-007-9022-4>.
- Schneider, D. J. (2004). *The Psychology of Stereotyping*. New York.: Guilford Press
- Scott, L. (2022). *The cost of sexism: How the economy is built for men and why we must reshape it*. Faber & Faber.
- Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the closet*. University of California Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Sharma, A., & Borah, S. B. (2022). COVID-19 and domestic violence: An indirect path to social and economic crisis. *Journal of Family Violence*, 37, 759–765. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00188-8>.
- Sheppard, L. (2024, February). The sexism in our romantic rituals gives me the ick. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-gender-bent/202402/the-sexism-in-our-romantic-rituals-gives-me-the-ick>.

- Shope, Janet Hinson. (1994). "Separate but Equal: Durkheim's Response to the Woman Question." *Sociological Inquiry*, 64(1), 23–36.
- Silverio-Murillo, A., Balmori de la Miyar, J., & Hoehn-Velasco, L. (2023). Families under confinement: COVID-19 and domestic violence. In *Crime and social control in pandemic times* (pp. 23–41). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1521-613620230000028003>.
- Simmel, G. (1911). *Das Relative und das Absolute im Geschlechter-Problem*. In *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays* (pp. 67–101). Leipzig: Dr. Werner Klinkhardt.
- Simmel, G. (1911/1984). *The relative and the absolute in the problem of the sexes*. In D. Levine (Ed.), *Georg Simmel: On women, sexuality, and love* (pp. 94–111). New Haven: Yale University Press.
- Simmel, G. I (1911a). *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays*. Leipzig: Dr. Werner Klinkhardt.
- Simmel, G. (1911b). *Weibliche Kultur*. In *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays* (pp. 157–185). Leipzig: Dr. Werner Klinkhardt.
- Skelton, C., & Francis, B. (2009). *Feminism and 'the schooling scandal'*. Routledge.
- Smetana, J. G., Robinson, J. & Rote, W. M. (2015). Socialization in adolescence. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (2nd ed., pp. 60–84). Guilford Press.
- Smith, C. J., Schweitzer, L., Lauch, K., & Bird, A. (2024). "Well, actually": Investigating mansplaining in the modern workplace. *Journal of Management & Organization*, 30(6), 1790–1808. <https://doi.org/10.1017/jmo.2022.81>.
- Smith, D. E. (1987). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Northeastern University Press.
- Socialists & Democrats. (n.d.). *Gendercide: The missing women?* <https://socialistsanddemocrats.eu/content/gendercide-missing-women>.
- Solnit, R. (2017). *Men explain things to me*. Chicago, IL: Haymarket Books.
- Sosa, L. (2023). Femicide and intersectionality. In M. Dawson & S. Vega (Eds.), *The Routledge international handbook on femicide and feminicide* (pp. 50–59). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003202332-7>.
- Spencer, H. (1851). *Social statics: Or The conditions essential to human happiness specified, and the first of them developed*. London: John Chapman.

- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.
- Stockard, J. (2006 [1999]). Gender Socialization. In: *Handbook of the Sociology of Gender. Handbooks of Sociology and Social Research* (pp. 215-227). Springer, Boston, MA . https://doi.org/10.1007/0-387-36218-5_1.
- Stone, S. (1987). The empire strikes back: A posttranssexual manifesto. In S. Stryker & S. Whittle (Eds.), *The transgender studies reader* (pp. 221–235). Routledge. (Αρχικά δημοσιευμένο το 1987.)
- Stryker, S. (2008). *Transgender history*. Seal Press.
- Sun, L., & Dai, L. (2024). *Welcome to this Brave Bro's World: The (Re)production of hegemonic masculinity in a Chinese manosphere*. Feminist Media Studies. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/14680777.2024.2400488>.
- SurveyMonkey. (n.d.-a). *Ask survey questions about sexual orientation and gender identity*. <https://www.surveymonkey.com/curiosity/ask-survey-questions-sexual-orientation-gender-identity/>.
- SurveyMonkey. (n.d.-b). *Gathering demographic information from surveys*. <https://www.surveymonkey.com/mp/gathering-demographic-information-from-surveys/>.
- Svensson, R., Johnson, B. & Olsson, A. (2022). Does gender matter? The association between different digital media activities and adolescent well-being. *BMC public health*, 22(1), 273. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-12670-7>.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.).
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press.
- Tasker, Y., & Negra, D. (2007). *Interrogating postfeminism: Gender and the politics of popular culture*. Duke University Press.
- Taub, A. (2020). A new COVID-19 crisis: Domestic abuse rises worldwide. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/04/06/world/coronavirus-domestic-violence.html>.
- Taylor Mill, H. (1998). *The enfranchisement of women*. In J. S. Mill & H. Taylor Mill, *Essays on sex equality* (pp. 59–81). University of Chicago Press. (Original work published 1851).

- The World Bank. (2011). *The World Development Report 2012: Gender Equality and Development*. Washington DC: The World Bank.
- The World Bank. (2024). *World Development Report 2024: The Middle-income Trap*. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2024>.
- Tilaveridou, S. (2016). *Entrepreneurship in secondary education: Approaches and problems in Greece*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. <https://www.eap.gr>.
- Toft, A., & Franklin, A. (2020). *Young, disabled and LGBT+: Voices, identities and intersections*. Routledge.
- Tong, R. (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction* (3rd ed.). Westview Press.
- Trepte, S. (2006). Social Identity Theory. In J. Bryant, & P. Vorderer (Eds.), *Psychology of Entertainment* (pp. 255-271). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Treviño, A. J. (2020). Pounding on Parsons: How Criticism Undermined the Reputation of Sociology's Incurable Theorist. In P. Kivisto (Ed.), *The Cambridge Handbook of Social Theory* (pp. 179–204). Cambridge University Press.
- Tuchman, G. (1978). *Hearth and home: Images of women in the mass media*. Oxford University Press.
- Turner, J. C. & Oakes, P. J. (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology*, 25(3), 231–252. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1986.tb00732.x>.
- Turner, J. H. (1991a) Preface to the new edition σε Parsons, T. (2005 [1951]).
- Turner, J. H. (1991b). *The structure of sociological theory* (5th ed.). Wadsworth.
- Ullrich, R., Becker, M., & Scharf, J. (2022). The development of gender role attitudes during adolescence: Effects of sex, socioeconomic background, and cognitive abilities. *Journal of Youth and Adolescence*, 51, 2114–2129. <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01651-z>.
- UN Women. (2020). *Whose time to care? Unpaid care and domestic work during COVID-19*. UN Women Data Hub. <https://data.unwomen.org/publications/whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-covid-19>.
- UN Women. (2023a). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2023*. United Nations.

- UN Women. (2023b). *Women in politics: 2023*. United Nations.
- UN Women. (2025, November 19). *Facts and figures: Ending violence against women*. <https://www.unwomen.org/en/articles/facts-and-figures/facts-and-figures-ending-violence-against-women>.
- UN Women. (n.d.-a). *Gender equality: Women's rights in review*. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/gender-equality>.
- UN Women. (n.d.-b). *Gender parity index*. <https://www.unescwa.org/sd-glossary/gender-parity-index>.
- UNDP. (2022). *The UN Development programme Annual Report 2021*. New York: United Nations Development Programme.
- UNESCO. (2000). *Male Roles, Masculinity and Violence: A culture of peace perspective*. (I. Breines, R. Connell, & I. Eide, Eds.) Paris: UNESCO
- UNESCO. (2015). *A guide for gender equality in teacher education policy and practices*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646>.
- UNESCO. (2019). *From access to empowerment: UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019–2025*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369000>.
- UNESCO. (n.d.). *Gender equality in education*. <https://www.unesco.org/en/gender-equality/education>.
- Unger, R. K. (1979). Toward a Redefinition of Sex and Gender, *American Psychologist* 34(11): 1085–94.
- UNICEF. (2017). *Gender equality: Glossary of terms and concepts*. UNICEF. <https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf>.
- UNICEF. (2019). *Gender-based violence in emergencies*. New York: UNICEF. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2020-05/Gender-Based-Violence-in-Emergencies-Operational-Guide-May-2019.pdf>.
- UNICEF. (2021). *Gender attitudes and norms among adolescents: Key findings from Europe and Latin America*. UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.unicef.org/innocenti/media/1516/file/UNICEF-Innocenti-Annual-Report-2021.pdf>.
- UNICEF. (2025, April 1). *Child marriage*. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>.

- United Nations Office on Drugs and Crime, & UN Women. (2022). *Statistical framework for measuring the gender-related killing of women and girls (femicide/feminicide)*. UNODC.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). *Background paper on femicide review committees*. UNODC.
- United Nations. (1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*. United Nations.
- United Nations. (1995). *Beijing Declaration and Platform for Action*. United Nations.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
- United Nations. (n.d.-a). *Gender equality*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>.
- United Nations. (n.d.-b). *Sustainable Development Goal 5: Achieve gender equality and empower all women and girls*. <https://sdgs.un.org/goals/goal5>.
- University of Cambridge, Faculty of Education. (n.d.). *Madeleine Arnot*. <https://faculty.educ.cam.ac.uk/people/staff/arnot/>.
- University of Illinois Chicago. (n.d.). *Gender-based harassment*. <https://sexualmisconduct.uic.edu/policy/definitions/gender-based-harassment/>.
- Van Doorn, G., Teese, R., & Gill, P. R. (2021). Prospective associations between hegemonic masculinity and incident depression/depressive symptoms: Results from a national sample of Australian emerging adult men. *Personality and Individual Differences*, 179, 110899. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110899>.
- Vargas, T. (2018, March 1). *She coined the term "glass ceiling." She fears it will outlive her*. The Washington Post.
- Vaus, D. de (2014). *Surveys in Social Research* (6th ed.). Routledge.
- Vogel, L. (1983). *Marxism and the oppression of women*. Rutgers University Press.
- Von der Leyen, U. (2024). *European Commission*. https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en.

- Vromen, S. (1990). *Georg Simmel and the cultural dilemma of women*. In M. Kaern, B. Phillips, & R. Cohen (Eds.), *Georg Simmel and contemporary sociology* (pp. 319–340). Kluwer Academic Publishers.
- Walby, S. (1997). *Gender Transformations*. London: Routledge.
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.
- Walby, S. (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested modernities*. SAGE Publications.
- Walby, S. (2023). What is femicide? The United Nations and the measurement of progress in complex epistemic systems. *Current Sociology*, 71(1), 10–27. <https://doi.org/10.1177/00113921221084357>.
- Ward, L. F. (1903). *Pure sociology: A treatise on the origin and spontaneous development of society*. Macmillan.
- Warner, M. (1993). *Fear of a queer planet: Queer politics and social theory*. University of Minnesota Press.
- Warren, M. A. (1985). *Gendercide: The implications of sex selection*. Totowa, NJ: Rowman & Allanheld.
- Weber, M. (1922/1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). Berkeley: University of California Press.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151. <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002>.
- Wharton, A. S. (2005). *The Sociology of Gender: an introduction to theory and research*. Malden, USA: Blackwell Publishing.
- Willis, P. (1977). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Saxon House.
- Wittig, M. (1992). *The straight mind and other essays*. Beacon Press.
- Woitowich, N. C., Jain, S., Arora, V. M., & Joffe, H. (2021). COVID-19 Threatens Progress Toward Gender Equity Within Academic Medicine. *Academic Medicine*, 96, 813–816. doi: 10.1097/ACM.0000000000003782.
- Wollstonecraft, M. (2004). *A vindication of the rights of woman* (Rev. ed.). Penguin Books. (Original work published 1792)

- Wong, A. (Ed.). (2023). *Disability intimacy: Essays on love, care, and desire*. Vintage.
<https://disabilityvisibilityproject.com/wp-content/uploads/2024/06/Disability-Intimacy.pdf>.
- Wong, C. E., Kirby, T. A., Rink, F., & Ryan, M. K. (2022). Intersectional invisibility in women's diversity interventions. *Frontiers in Psychology*, 13.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.791572>.
- Wood, L. A., Hutchison, J., Aitken, M., & Cunningham, S. J. (2022). Gender stereotypes in UK children and adolescents: Changing patterns of knowledge and endorsement. *British Journal of Social Psychology*, 61, 768– 789.
<https://doi.org/10.1111/bjso.12510>.
- Worsley, P. (1972). *Introducing sociology*. Penguin Books.
- Youdell, D. (2006). *Impossible bodies, impossible selves: Exclusions and student subjectivities*. Springer.
- Zucker, K. J., & Bradley, S. J. (1995). *Gender identity disorder and psychosexual problems in children and adults*. Guilford Press.

Ελληνόγλωσση

- Arnot, M. (2006). *Διαδικασίες αναπαραγωγής του φύλου: Εκπαιδευτική θεωρία και φεμινιστικές πολιτικές* (Μτφ. Χ. Αθανασιάδου- Κ. Δαλακούρα). Αθήνα: Μεταίχμιο. (Πρωτότυπο έργο δημοσιευμένο το 2002).
- Cameron, D. (2020). *Φεμινισμός: παρελθόν και παρόν ενός κινήματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Cote, J. (2023). *Τοποβόρος: Ταξική πάλη και ψηφιακός φεμινισμός*. (Επιμ. Καραχάλιου Ράνια) Τοποβόρος.
- Criado – Perez, C. (2019). *Αόρατες Γυναίκες: Προκαταλήψεις και Διακρίσεις σε έναν κόσμο για Άντρες*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Daumas, M. (2026). *Τί είναι ο Μισογυνισμός;* (Μτφρ. Κ. Γούλα) Αθήνα: Gutenberg
- Ehrensaft, D. (2024). *Το φύλο–δημιουργικό παιδί*. Αθήνα: Εκδόσεις Μαραθιά/Ανοικτοί Δρόμοι.
- Evans, M. (2003). *Φύλο και Κοινωνική θεωρία*. Αθήνα : Μεταίχμιο .
- Herzog, D. (2022). *Η Σεξουαλικότητα στην Ευρώπη τον 20ο αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg.

- Intersex Greece (2021). *Επαναπροσδιορίζοντας τη βιολογία του φύλου*. <https://intersexgreece.org.gr/2021/08/31/epanaprosdiorizontas-tin-viologia-tou-fylou/>.
- Levet, B. (2019). *Η θεωρία του Φύλου ή Ένας κόσμος αγγελικά πλασμένος*. Αθήνα: Ποικίλη Στοά.
- Ntounlis, V. (2023). Γραμματικό γένος, κοινωνικό φύλο και παπάκια: Η συμπεριληπτική ως προς το φύλο χρήση του @ στον γραπτό λόγο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 42, 497–505. <https://genderandagency.univie.ac.at/forschung/detailansicht/pure/e01db4dc-b66c-4cbf-b66a-98b96dc246b9/show/publ/Pure/>.
- Queiroz, J.-M. de. (2008). *Το σχολείο και οι κοινωνιολογίες του* (μτφρ. Χριστοδούλου Ι. & Σταμέλος Γ.). Gutenberg.
- Russell, D. E. H. (2023). *Οι ορισμοί της γυναικοκτονίας* (Κ. Σεργίδου, Μτφ.). Αθήνα: Έρμα.
- Αγγέλη, Μ. Ν. (2018). Γυναίκες στα Καπνοχώραφα και στα Καπνομάγαζα. *Αρχείον Αγρινίου*, τεύχ. 6. Αγρίνιο, Αιτωλοακαρνανία: Λ. Τυλιγάδας.
- Αγγέλη, Μ. Ν. (2022). Ο ρόλος της Ξηρομερίτισσας γυναίκας στην οικογένεια. *Παναιτωλική*. https://www.panaitoliki.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=43395:2022-03-08-17-10-56&catid=57:2008-11-07-14-27-15&Itemid=118.
- Αλιπράντη-Μαράτου, Λ. & Βλαστάρη-Δυοβουνιώτου, Χ. (2020). Όψεις του ανδρικού κοινωνικού Φύλου στο χώρο της Εκπαίδευσης. Στο Ε. Παπάνης, & Α. Μπούνα, *Διαστάσεις της Αρρενωπότητας* (σσ. 22-37). Αθήνα: Ηδυέπεια.
- Αναστασιάδη Ε. Κ. (2010). *Στάθμιση ερωτηματολογίων ψυχομετρικής αξιολόγησης της συμμετοχής και προτίμησης δραστηριοτήτων παιδιών τυπικής ανάπτυξης και ατόμων με ειδικές ανάγκες (CAPE/PAC)* (No. GRI-2011-6388). Aristotle University of Thessaloniki.
- Αστρινάκη, Ρ. (2011). Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του φύλου: Μια επισκόπηση. Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη, & Ε. Παπαταξιάρχης (Επιμ.), *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία* (σσ. 17–226). Αλεξάνδρεια.
- Βαΐου, Ν. & Στρατηγάκη, Μ. (1989). Η εργασία των γυναικών: Ανάμεσα σε δύο κόσμους. *Σύγχρονα Θέματα*, 40, 15-24. <https://pandemos.panteion.gr/handle/123456789/17917>.
- Βαρβέρη, Κ. (2023). *Το pride στην Ελλάδα: φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος* (Διδακτορική διατριβή). <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/56014>.

- Βήττα, Β. (2021). *Κοινωνικό φαινόμενο οι δολοφονίες γυναικών*. Αιχμή.
<https://www.aixmi-news.gr/reportaz/report/item/116237-koinoniko-fainoueno-oi-dolofonies-gynaikon>.
- Γερολυμάτος, Γ. (2018). Νεανικό Εντευκτήριο "L Ospice": ένα άγνωστο και πρωτοποριακό στέκι στο Αγρίνιο. *Αρχαίον Αγρινίου*, τεύχ. 10. Αγρίνιο, Αιτωλοακαρνανία: Λευτέρης Τυλιγάδας.
- Γερούκη, Μ. & Καζούλη-Πλαϊτάκη, Ε. (2020). Το Πρόγραμμα GEM (Gender Equality Matters): Η διδασκαλία για θέματα έμφυλης βίας και τα εμπόδια στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Στο Θ. Θάνος, & Δ. Κογκίδου (Επιμ.), *Φύλο και Εκπαίδευση: Για μια συμπεριληπτική εκπαίδευση χωρίς βία και διακρίσεις* (σσ. 311-329). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις: Τζιόλα.
- Γκασούκα, Μ. (2002). *Έμφυλες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας*. Στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο «Η Λογοτεχνία Σήμερα: Όψεις, Αναθεωρήσεις, Προοπτικές». Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., ΕΚΠΑ.
- Γκασούκα, Μ. (2004). *Η διάσταση του φύλου στη σχέση οικογένειας και σχολείου*. Στο Α. Τριλιανός & Ι. Καράμνηας (Επιμ.), *Συμβουλευτική γονέων* (σσ. 46–55). Αθήνα.
- Γλαντζή, Ε. (2020). *Φύλο και εσωτερίκευση της καταπίεσης: Προσωπική αυτονομία, έμφυλη βία και δικαιοσύνη* (Διδακτορική διατριβή). ΕΚΠΑ.
<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/48130>.
- Γραφείο Πρωθυπουργού. (2021). *Εθνική Στρατηγική για την Ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ 2021–2025*.
<https://www.primeminister.gr/wp-content/uploads/2021/06/ethniki-statigiki-gia-thn-isothta-ton-loatki.pdf>.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. (2007). *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: μελέτες για τις ταυτότητες στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. (Δ. Σακκά, Επιμ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (Επιμ.). (2008). *Εκπαιδευτικοί και φύλο*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).
https://www.kethi.gr/sites/default/files/attached_file/file/2020-09/146_6_EKPAIDEYTIKOI_FYLO.pdf.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., & Σακκά, Δ. (2005). *Μεγαλώνοντας ως αγόρι*. Αθήνα: Gutenberg.
- Διαμάντη, Κ., Μπαρμπαρούσης, Χ. & Νικολάου, Σ.-Μ. (2022). Έμφυλη βία και Γυναικοκτονία την περίοδο της πανδημίας Covid- 19. Προβληματισμοί και ερευνητικά δεδομένα. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου ΠΤΔΕ

- Ιωαννίνων «Εκπαίδευση στον 21ο αιώνα. Σύγχρονες προκλήσεις και προβληματισμοί», Α' τόμος, (σσ. 1079-1084), Ιωάννινα, Μάιος 2022.
<https://conf2022.ptde.uoi.gr/>.
- Ελευθεράκης, Θ. (2008). Δημοκρατικό σχολείο: Τα ελληνικά Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) και οι κοινωνικές δεξιότητες. *Εισήγηση στο 14ο Συνέδριο Κρητών Σπουδαστών*, Καστέλι Κισσάμου.
- Ελευθεράκης, Θ., & Κορώσης, Κ. (2014). Οι σχέσεις εφήβων–γονέων, ο γονεϊκός έλεγχος και η σχολική επίδοση. *Επιστήμες Αγωγής*, 2–3, 126–146.
- Ελληνική Δημοκρατία. (1985). *Νόμος 1566/1985: Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις*.
https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/EPAL_N_1566_1985.pdf.
- Ελληνική Δημοκρατία. (2017). *Νόμος 4491/2017: Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού*.
<https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/304143/nomos-4491-2017>.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). (2021). *Δελτίο Απογραφής Ατόμου*.
<https://www.statistics.gr/2021-census-questionnaire>.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2022α). *Απογραφή Πληθυσμού–Κατοικιών 2021: Μόνιμος πληθυσμός ανά Περιφερειακή Ενότητα και τύπο περιοχής*. ΕΛΣΤΑΤ.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2022β). *Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού – Κατοικιών 2021*. <https://www.statistics.gr/2021-census-pop-hous-results>.
- Ευσταθιάδου, Α. (2023). *Φύλο και εσπερινά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Διδακτορική διατριβή)*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/54756>.
- Ζαββού, Α., Καμπούρη, Ν. & Στρατηγάκη, Μ. (2013). *Φύλο, μετανάστευση και διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Νήσος.
- Ζαχαροπούλου, Μ. (2016). *Η συγκλονιστική ιστορία της μικρής παραδουλεύτρας Σπυριδούλας από την Ματαράγκα*. Agrinio Press,
<https://www.agriniopress.gr/i-sygklonistiki-istoria-tis-mikris-pa/>.
- Θάνος, Θ. & Κογκίδου, Δ. (2022). *Φύλο και Εκπαίδευση: Για μια Συμπεριληπτική Εκπαίδευση χωρίς Βία και Διακρίσεις*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις: Τζιόλα.
- Θάνος, Θ. & Α. Μπούνα, Α. (2017). (Αν)απαραγωγή κα (εν)δυνάμωση των έμφυλων διακρίσεων στο σχολείο μέσα από άτυπες διαδικασίες. *Κοινωνιολογική επιθεώρηση*, 4, σσ. 101-127.

- Θετική Φωνή. (n.d.). *Ταυτότητα της Θετικής Φωνής*. <https://positivevoice.gr/positive-voice/taytothta>.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2018). *Οδηγός για την Ένταξη της Οπτικής του Φύλου στα Προγράμματα Σπουδών και στα Διδακτικά Βιβλία και Υλικά*: https://www.iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/2018-05-15_odigos_isotita_fylon.pdf.
- Καβουνίδη, Τ. (1989). Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας. *Σύγχρονα Θέματα*, 40, 71-80. <https://pandemos.panteion.gr/handle/123456789/17926>.
- Καϊσίδου, Α. Γ. (2022). *Transrefuginess: In the borderline between vulnerability and resistance* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Καλεράντε, Ε., & Ελευθεράκης, Θ. (2014). *Δια βίου εκπαίδευση και κοινωνία της πληροφορίας στο σύγχρονο ευρωπαϊκό σχολείο (1995–2010)*. Στο Π. Αναστασιάδης, Ν. Ζαράνης, Β. Οικονομίδης & Μ. Καλογιαννάκης (Επιμ.), *Πρακτικά 9ου Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Τεχνολογίες της Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση»* (σσ. 71–78). Πανεπιστήμιο Κρήτης. <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/3909>.
- Κάλφα, Μ. (2022). *Φύλο, σώμα και πολιτική: Η FEMEN και η δράση των ελληνικών γυναικείων συλλογικοτήτων* (Διδακτορική διατριβή).
- Κάντα, Β. (2015). *Η έμφυλη διάσταση της αλληλεπίδρασης στις αίθουσες διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο: Μια έρευνα στην περιοχή της Κορίνθου* (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39647>.
- Κανταρτζή, Ε. (1991). *Η εικόνα της Γυναίκας*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Καντσά, Β. (2005). *Φύλο και κοινωνική θεωρία*. Αθήνα: Κριτική.
- Καντσά, Β. (2012). Ορατά αόρατες/αόρατα ορατές: Δύο όψεις της λεσβιακής παρουσίας στην Ελλάδα. Στο Μ. Παπαταξιάρχης (Επιμ.), *Σώμα, φύλο, σεξουαλικότητα* (σσ. 29–52). Αλεξάνδρεια.
- Καραμεσίνη, Μ. (2020). *Γυναίκες, εργασία και ανισότητες φύλου στην Ελλάδα* (Κεφ. 1: Γυναίκες και αμειβόμενη εργασία στην Ελλάδα: η δύσκολη πορεία μιας σιωπηλής επανάστασης). Εκδόσεις Νήσος.
- ΚΕΘΙ. (2017). *Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεως κατά των Γυναικών (CEDAW): Έκδοση για νέες και νέους*. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.

- Κογκίδου, Δ. (2022) Πραγματικότητα και καθοδηγητικές αρχές για τη διασφάλιση μιας συμπεριληπτικής εκπαίδευσης χωρίς εκφοβισμό και διακρίσεις με βάση το φύλο, την ταυτότητα ή/ και έκφραση φύλου και τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Στο Θ. Θάνος & Δ. Κογκίδου (Επιμ.), *Φύλο και εκπαίδευση* (σσ. 175–190). Τζιόλα.
- Κοροντζής, Π. Ν. (2022). *Φύλο και διοίκηση της εκπαίδευσης* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Κουρέτα, Χ. Σ. (2007). *Εφηβεία, φύλο και εξωσχολική απασχόληση: Σύνδεση με τη σχολική επίδοση και παράγοντες προσωπικής λειτουργικότητας* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/20381>.
- Κουρουτσίδου, Μ. & Ράπτη, Ν. (2021). *Εμφυλη Βία και Εκπαιδευτικοί Θεσμοί*. Αθήνα: Γκόνης.
- Κουρουτσίδου, Μ., & Γκασούκα, Μ. (2021). *Όψεις Φύλου και Διακρίσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γκόνη.
- Λαλαγιάννη-Χουλιάρη, Κ. (1995). *Ελληνική βιβλιογραφία για το γυναικείο ζήτημα: Μια προσπάθεια καταγραφής από το 1970 μέχρι σήμερα*. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, 5(17), 209–214.
- Λειβάδαρος, Μ. (2021). *Ο δράστης απολαμβάνει την εξόντωση του θύματος*. iefimerida.gr. <https://www.iefimerida.gr/ellada/egklimatologos-iefimeridagr-bitrioli-drastis-apolambanei-exontosi>.
- Λεοντσίνη, Μ. (Επιμ.). (2022). *Μονοπάτια του φύλου και της σεξουαλικότητας*. Gutenberg.
- Μαλεφάκη, Σ., Μπατσίδης, Α., & Οικονόμου, Π. (2023). *Στατιστική ανάλυση δεδομένων [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Μανιάτη, Δ.-Μ. (2021). *Η διαμόρφωση των έμφυλων στερεοτύπων και ο ρόλος της προσχολικής αγωγής σε ένα κοινωνιοπαιδαγωγικό πλαίσιο* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (2005). *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων. Παιδικά αναγνώσματα στο νηπιαγωγείο*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Μελεζιάδου, Κ. (2020). Γιατί η Κοινωνιολογία πρέπει να παραμείνει ως πανελλαδικώς εξεταζόμενο μάθημα: <https://tvxs.gr/news/egrapsan->

eipan/giati-i-koinoniologia-prepei-na-parameinei-os-panelladikos-eksetazomeno-mathima.

- Μοσχοβάκου, Ν. (2022). Έμφυλη ισότητα στην εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας (1975–2020) (Διδακτορική διατριβή). ΕΚΠΑ.
<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/52990>.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ Ε.Π.Ε.
- Μπούνα, Α. (2018). Έμφυλες διαστάσεις της σχολικής βίας (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/44097>.
- Νικολάου, Σ.-Μ. (2021). *Εκπαιδεύοντας για τη Δημοκρατία. Συμβολές στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νικολάου, Σ.-Μ. (2022). *Κοινωνικοποίηση: Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης και η συμβολή της στη διαμόρφωση του κοινωνικού ανθρώπου* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Ντε Μπωβουάρ, Σ. (1979). *Το Δεύτερο Φύλο*. Αθήνα: Γλάρος.
- Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας. (n.d.). *ΟΛΚΕ – Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας*. <https://olkegr.blogspot.com/>.
- Παπαζαχοπούλου, Π. (2020). *Πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και ισότητα: Εμπειρική έρευνα σε γονείς μαθητών που φοιτούν σε δημόσια και ιδιωτικά Λύκεια* (Διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Παπαθανασίου, Ν., & Χρηστίδη, Ε.-Ο. (Επιμ.). (2020). *Συμπερίληψη & ανθεκτικότητα: Βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*. Gutenberg.
- Παπούλια, Ε. (2021). *Το κορίτσι με τα χρυσά μαλλιά*. <https://www.alphafreepress.gr/2021/10/09/ellada/to-koritsi-me-ta-xrysa-mallia-apo-tin-eytyxia-papoulia/>.
- Πατσικού, Φ. & Σφέτσα, Ε. (2021). *Η κατανόηση των έμφυλων στερεοτύπων και του κοινωνικού φύλου*. Κατερίνη: Μάτι.
- Πατσιομίτου, Σ. (2015). *Ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση: Οι γυναίκες διδάσκουν – οι άνδρες διοικούν*; Στο Πρακτικά Συνεδρίου «Νέος Παιδαγωγός». σσ .1267-1290.

- Παυλίδου, Θ.-Σ., Χ. Καπελλίδη & Ε. Καραφώτη. (2015). Γραμματικό γένος, φύλο και θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: όψεις του γλωσσικού σεξισμού, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 35, 463–477. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Πελέκη, Α., & Νικολάου, Σ.-Μ. (2024). Απόψεις των μαθητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ως προς την αρρενωπότητα στην Ελλάδα. *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης: Η εκπαίδευση σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης – Αναζητώντας το Κοινωνικό Φαινόμενο* (σσ. 217–225). Πάτρα: Εργαστήριο Ανάλυσης & Σχεδιασμού Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κοινωνιολογικής Ανάλυσης Δεδομένων της Εκπαίδευσης & Τεκμηρίωσης, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Πελέκη, Α., Σπινθηρόπουλος, Κ. & Αντωνιάδης, Ι. (2022). *Στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην επιχειρηματικότητα, ηγεσία και τη διδασκαλία τους στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας*. Στο 1ο Διεθνές Συνέδριο «Εκπαίδευση στον 21ο αιώνα: Σύγχρονες προκλήσεις και προβληματισμοί» (σσ. 557–559). Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Πετράκη, Γ. (2022). Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Εκπαίδευση. Στο Γ. Πετράκη & Μ. Στρατηγάκη (2022). *Εισαγωγή στις Σπουδές Φύλου*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Πλιόγκου, Β. & Κουτσοιράκη, Ε. (Επιμ.). (2025). *Έμφυλες ταυτότητες σε κρίση: Συλλογικό*. Αθήνα: Γκόνης.
- Πλιόγκου, Β. (2011). Προσεγγίζοντας τη διαφορετικότητα μέσα από την εικόνα των οικογενειακών σχημάτων στα Ανθολόγια Λογοτεχνικών Κειμένων του δημοτικού σχολείου. *Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας*, (σσ. 1-18). Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
- Πυροβολισιάνου, Θ. (2022). Υπήρξαν χρόνια που εγώ δεν είχα υπόσταση. Στο Μ. Λεοντσίνη (Επιμ.), *Μονοπάτια του φύλου και της σεξουαλικότητας* (σσ. 54–80). Αθήνα: Gutenberg.
- Ρεζαϊάν, Α. Α. (2023). *Η έννοια της γονεϊκότητας και οι έμφυλοι ρόλοι σε οικογένειες προσφύγων* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο. <https://pandemos.panteion.gr>.
- Σιούλα-Γεωργουλέα, Ι. Γ. (2022). *Explicit and implicit resistances to gender equality policies* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Στρατηγάκη, Μ. (2021). *Πολιτικές Ισότητας των Φύλων: ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Ταξίδου, Ε. (2025). *Έμφυλη και πολιτισμική ενδυνάμωση προσφυγισσών/μεταναστριών με διασταυρούμενες ταυτότητες: Ενδυναμωτικές διδακτικές πρακτικές και αντιμετώπιση εμποδίων* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. <https://apothesis.eap.gr/archive/item/225849>.
- Τζογάνη. Γ. (2018). *Εσωτερική Μετανάστευση: Από νοικοκυραίοι σέμπροι στο Αγρίνιο*. Αρχαίον Αγρινίου, 6. Αγρίνιο: Λ. Τυλιγάδας.
- Τραχανάς Σ. (2024). *Ο Κύκλος, Επιστήμη και Δημοκρατία σε Ανήσυχους Καιρούς*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2025, Ιανουάριος 17). *Προγραμματισμός υλοποίησης Δράσεων Ενεργού Πολίτη – Εγκύκλιος 5155/ΓΔ4/17-01-2025*. Πλατφόρμα Καταχώρισης Δράσεων Ενεργού Πολίτη. <https://act.digitalschool.gov.gr/wp-content/uploads/2025/01/%CE%95%CE%9E%CE%95-5155-2025-%CE%A0%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%94%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CE%95%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%8D-%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7.pdf>.
- Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης. (2018). *Χάρτης λευκών περιοχών: Τεκμηρίωση και ανάλυση*. https://www.opengov.gr/digitalandbrief/wp-content/uploads/downloads/2018/05/white_areas_A.pdf.
- Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παπαζήση
- Φραγκουδάκη, Α. (2022). *Ορατός και Αόρατος Ρατσισμός τον 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Χαλκιά, Α., Σκούρτη, Μ., Σούμπαση, Ν., Σταυρακάκης, Χ., Θεμελής, Β., & Κρατίδου, Σ. (2021). *Έθνος και φύλο σε κρίση: Αρρενωπότητες στο προσκήνιο*. Futura – Μιχάλης Παπαρούνης.
- Χαρμπί, Η. Ε. (2025). *Έμφυλη βία στο σχολικό περιβάλλον: Μία ποιοτική μελέτη από την οπτική των κοινωνικών λειτουργιών* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Σχολή Κοινωνικών Επιστημών.
- Χιόνη, Μ. (2021). *Παιδαγωγική και διδακτική μεθοδολογία προαγωγής των δεξιοτήτων στο Γυμνάσιο: Το παράδειγμα της Περιεκτικής Σεξουαλικής Αγωγής*. Στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ), Εργαστήρια δεξιοτήτων: Επιμορφωτικό – υποστηρικτικό υλικό. ΙΕΠ.

- Χονδρός, Κ. (2021). Ξενώνας Φιλοξενίας Κακοποιημένων Γυναικών Αγρινίου: «Πανδημία» έμφυλης βίας. sinidisi.gr. <https://sinidisi.gr/xenonas-filoxenias-kakopoiimenon-gynaikon-agrinioy-pandimia-emfylis-vias/>.
- Ψιλού, Ε. (2015). Φύλο και εκπαιδευτική διαδικασία: Στάσεις και συμπεριφορές των Ελλήνων δασκάλων απέναντι σε μαθητές και μαθήτριες (Διδακτορική διατριβή). ΕΚΠΑ. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42436>.

Ιστοσελίδες

- 2ο ΓΕΛ Μεσολογγίου. (2022). 2ο ΓΕΛ Μεσολογγίου: Σχολή Ελληνικών μαθημάτων. <https://2lyk-mesol.ait.sch.gr/?cat=6>.
- 6ο ΓΕΛ Αγρινίου. (2022). 6ο ΓΕΛ Αγρινίου. <http://6lyk-agrin.ait.sch.gr/wordpress/>.
- aftodioikisi.gr. (2014). Δ. Αγρινίου: Εγκαινιάστηκε ο Ξενώνας Φιλοξενίας Κακοποιημένων Γυναικών. <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/d-agrinioy-egkainiastike-o-xenonas-filoxenias-kakopoiimenon-ginaikon/>.
- AgrinioNews. (2023). Στο τραπέζι και η περιοχή του Θέρμου για τη δημιουργία φυλακών στην Αιτωλοακαρνανία. <https://www.agrinionews.gr/trapezi-periochi-thermoy-ti-dimioyrgia-fylakon-stin-aitoloakarnania/>.
- agrinionews. (2024). Εγκλήματα που συγκλόνισαν: Η «μέγαιρα πεθερά» που εξόντωσε τον γαμπρό της με παραθείο στο Μεσολόγγι. <https://www.agrinionews.gr/egklimata-poy-sygklonisan-megaira-penthera-poy-exontose-ton-gampro-tis-paratheio-mesologgi/>.
- AgrinioNews.gr. (2022). "Κάτω τα χέρια απ' τα κορίτσια" το μήνυμα μοτο-πορείας που ξεκίνησε από το Αγρίνιο. <https://www.agrinionews.gr/oi-motosikletistes-xekinisan-to-agrinio-stelnontas-minyma-kato-ta-cheria-ap-ta-koritsia-foto/>.
- AgrinioPress. (n.d.). Nikos Mentzos – tag page. <https://www.agriniopress.gr/tag/nikos-mentzos/>.
- agriniostories.gr. (2022a). Δυσάρεστη πρωτιά για την Αιτωλοακαρνανία. <https://agriniostories.gr/protia-tin-ait-nia-stin-endooikogeneiaki-via/>.
- aitoloakarnania.com. (2025). Αγρίνιο: Οριστική καταδίκη του ιερέα με το «κοινόβιο». <https://www.aitoloakarnania.com/%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AF%CE%B%CE%B9%CE%BF-%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE->

[%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CE%B5%CF%81%CE%AD%CE%B1-%CE%BC/.](#)

aitoloakarnaniaevents.gr. (2021). Αστακός: Δράση ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης για την εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών. <https://aitoloakarnaniaevents.gr/index.php/component/k2/item/2119-astakos-drasi-enimerosis-kai-evaisthitopoiisis-gia-tin-eksaleipsi-tis-vias-kata-ton-gynaikon-dev-6-12-2021-18-00>.

aixmi-news. (2022). ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΓΑΛΑΤΑ: «ΟΧΙ» ΣΕ ΚΑΘΕ ΜΟΡΦΗ ΒΙΑΣ...:
<https://www.aixmi-news.gr/aitoloakarnania/naypaktia/item/120596-syllogos-gynaikon-galata-oxi-se-kathe-morfi-vias-vinteo>.

alfavita.gr. (2021). *Παναιτωλικός: Είπε τη γυναικοκτονία με το όνομά της-Συμβολική δράση ενάντια στην έμφυλη βία.*
[https://www.alfavita.gr/koinonia/366156_panaitolikos-eipe-ti-gynaikoktonia-me-onoma-tis-symboliki-drasi-gia-tin-emfyli-bia.](https://www.alfavita.gr/koinonia/366156_panaitolikos-eipe-ti-gynaikoktonia-me-onoma-tis-symboliki-drasi-gia-tin-emfyli-bia)

alfavita.gr. (2022). 27 χρόνια χωρίς αναστολή σε ιερέα για βιασμό και ασέλγεια σε ανήλικα: Η συγκλονιστική μαρτυρία του θύματος. https://www.alfavita.gr/koinonia/386825_27-hronia-horis-anastoli-se-ierea-gia-biasmo-kai-aselgeia-se-anilika-i.

ATHENSMAGAZINETEAM. (2020). *34χρονη Ιωάννα: Απίστευτη αποκάλυψη για την καταγωγή της 35χρονης δράστιδας*.
<https://www.athensmagazine.gr/article/news/464675-34xronh-iwanna-apisteyth-apokalypsh-gia-thn-katagwgh-ths-35xronhs-drastidas>.

dikastiko.gr. (2006). *Πέντε φόντοι και δύο αυτοκτονίες για τα βοσκοτόπια*.
<https://www.dikastiko.gr/egklhma/%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CE%BF-%CF%80%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5-%CF%86%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B4%CF%8D%CE%BF-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%AF/>.

Ethnos. (2021). Έγκλημα στο Αγρίνιο για ληστεία και βιασμό: Είχε φυλακιστεί ο μητροκτόνος τον είχαν καταγγείλει στο παρελθόν. <https://www.ethnos.gr/greece/article/185277/egklhmastoagrinioialhsteiakaibiasmoeixefylakisteiomhtrokonostoneixankataggeileistoparelthon>.

ethnos.gr. (2021). *Μητροκτονία στο Αγρίνιο: Ληστεία και βιασμό είχε φυλακιστεί ο μητροκτόνος – Τον είχε καταγγείλει στο παρελθόν.*

<https://www.ethnos.gr/greece/article/185277/egklhmastoagriniogialhsteiakaibiasmoeixefylakisteiomhtroktionostoneixankataggeileistoparelthon>.

General Secretariat for Demography, Family Policy and Gender Equality. (2021). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021–2025*. <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2021/12/ΕΣΔΙΦ-2021-2025.pdf>.

General Secretariat for Demography, Family Policy and Gender Equality. (n.d.). *GBV guidelines*. <https://isotita.gr/gbv-guidelines/>.

iefimerida (2017). *Τραγικό τέλος: Νεκρή στον βυθό του Αμβρακικού εντοπίστηκε η 36χρονη Μαρία Ιατρού*. <https://www.iefimerida.gr/news/334338/tragiko-telos-nekri-ston-vytho-toy-amvrakikoy-entopistike-i-36hroni-maria-iatroy>.

karvasaras.gr. (2022). *Τραγωδία στην Παλαιομάνινα: Άνδρας βρέθηκε απαγχονισμένος στο σπίτι του*. <https://karvasaras.gr/tragodia-stin-palaiomanina-andras-vrethike-apagchonismenos-sto-spiti-toy/>.

National Institutes of Health. (n.d.). *National Institutes of Health*. <https://www.nih.gov/>.

News 24/7. (2021). *Αγρίνιο: Στον ανακριτή ο ιερέας που κατηγορείται για βιασμό ανήλικης – Πλήθη τον γιούχαραν*. <https://www.news247.gr/koinonia/agrinio-ston-anakriti-o-iereas-poy-katigoreitai-gia-viasmo-anilikis-plithi-ton-gioycharan.9277392.html>.

pde.gov.gr. (2021). *Δράσεις για την εξάλειψη της έμφυλης βίας από την Περιφερειακή Επιτροπή Ισότητας Φύλων Δυτικής Ελλάδας*. <https://www.pde.gov.gr/gr/enimerosi/deltia-tupou/item/16504-driseis-gia-tin-exaleipsi-tis-emfylis-bias-apo-tin-perifereiaki-epitropi-isotitas-fulon-dytikis-elladas.html>.

Pew Research Center. (n.d.). *International methodology for surveys: All surveys by country and year*. <https://www.pewresearch.org/methodology/international-survey-research/international-methodology/all-survey/all-country/all-year>.

The Toc Team. (2022). *Η άγνωστη ιστορία της Ιωάννας Παλιοσπύρου: Ο αγώνας της ζωής της μέχρι την επίθεση με βιτριόλι*. <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/i-agnosti-istoria-tis-ioannas-paliospurou-o-agonas-tis-zois-tis-mexri-tin-epithesi-me-bitrioli/>.

thebest.gr (2015). *Το τετραπλό φονικό του Ξηρομέρου Αιτωλοακαρνανίας που συγκλόνισε την Ελλάδα*. <https://www.thebest.gr/article/331812->.

- thebest.gr. (2024). Αναβιώνει στο Εφετείο η φονική ληστεία στο Χαλκινόπουλο με θύμα 91χρονο. <https://www.thebest.gr/article/765831-aitoloakarnania-anabionei-sto-efeteio-i-foniki-listeia-sto-chalkiopoulo-me-thuma-91chronο>.
- TheToc. (2024). Γυναίκοκτονία στο Αγρίνιο: «Το παίζει τρελός» ο 30χρονος – Ζητάει να μιλήσει στη Δώρα. Τα πρώτα λόγια στους αστυνομικούς. <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/gunaikoktonia-sto-agrinio-to-paizei-trelos-o-30xronos-zitaei-na-milisei-sti-dora---ta-prota-logia-stous-astunomikous/>.
- Wikipedia. (n.d.). Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας. <https://el.wikipedia.org/wiki/ΠεριφέρειαΔυτικήςΕλλάδας>.
- World Bank. (n.d.). Who we are. <https://www.worldbank.org/ext/en/who-we-are>.
- World Health Organization. (n.d.). Programme for Gender Equality, Human Rights and Health Equity. <https://www.who.int/teams/programme-for-gender-equality--human-rights-and-health-equity>.
- Γενική Γραμματέας Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (χ.χ.). <https://isotita.gr/geniki-grammateas-isotitas/>.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων. (χ.χ.). Αρχείο εκδόσεων ΓΓΙ & Συμβουλίου Ισότητας. <https://isotita.gr/vivliothiki-thematwn-isotitas/istoriko-arxeio/arxeio-ekdosewn-ggif-symvoylioy/>.
- Δυτικά Επιχειρείν. (2021, Νοέμβριος 20). Δυτικά Επιχειρείν. <https://www.dytika-epixeirein.gr/>.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. (n.d.). Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. <https://www.nchr.gr/>.
- Η Ναυτεμπορική. (2024, 13 Ιουλίου). Γυναίκοκτονία στην Αμφιλοχία: Κρατούσε την κόρη του όμηρο και απειλούσε να τη σκοτώσει – Του είχε δοθεί πίσω η καραμπίνα, παρά τις μηνύσεις. <https://www.naftemporiki.gr/society/1714096/gynaikoktonia-stin-amfilochia-kratoyse-tin-kori-toy-omiro-kai-apeiloyse-na-ti-skotosei-toy-eiche-dothei-piso-i-karampina-para-tis-minyseis/>.
- Κέντρο Ψυχικής Υγείας Αγρινίου. (2022). Κέντρο Ψυχικής Υγείας Αγρινίου. <https://kentro-psykhikhs-ygeias.hospital-agrinio.gr/koinotikes-paremvaseis-draseis/>.
- Μαραγκίδου, Μ. (2015). Vice. Γονείς – Τέρατα: <https://www.vice.com/el/article/oi-xeirotres-paidoktonies-stin-ellada/>.

- Μηχανή του Χρόνου. (2023). *Η πενταπλή δολοφονία στο Αγρίνιο που συντάραξε το πανελλήνιο το 2006. Η οικογένεια του μικρότερου θύματος ξεκληρίστηκε...* <https://www.mixanitouxronou.gr/i-pentapli-dolofonia-sto-agrinio-poy-syntaraxe-to-panellinio-to-2006-i-oikogeneia-toy-mikroteroy-thymatos-xekliristike/>.
- ΟΔΥΣΣΕΑΣ. (2022). Κέντρο Πρόληψης ΟΔΥΣΣΕΑΣ. <https://www.kp-odysseas.gr/>.
- Πελοπόννησος. (2022). Υπόθεση Ειρήνης Λαγούδη: Εξελίζεις 4 χρόνια μετά τον θάνατο της – Στην αντεπίθεση ο βασικός ύποπτος. <https://pelop.gr/ypothesi-eirinis-lagoudi-exelixeis-4-chronia-meta-ton-thanato-tis-stin-antepithesi-o-vasikos-yproptos/>.
- Πελοπόννησος. (2024). Υπόθεση Λαγούδη: «Ήταν δεμένη στο κάθισμα του οδηγού», ανοίγει πάλι ο φάκελος. <https://pelop.gr/ypothesi-lagoudi-itan-demeni-sto-kathisma-tou-odigou-anoigei-pali-o-fakelos-vinteo/>.
- Πρώτο Θέμα. (2024). *Γυναικοκτονία στο Αγρίνιο: Έγκλημα εκ προμελέτης – Η δολοφονία της Δώρας δείχνουν τα στοιχεία.* <https://www.protothema.gr/greece/article/1561266/gunaikoktonia-sto-agrinio-eglima-ek-promeletis-i-dolofonia-tis-doras-deihnoun-ta-stoiheia/>.
- Σόμπολος, Γ. (2025, 25 Ιουνίου). *Γυναικοκτονία στην Αμφιλοχία: Ξεκάθαρα τα κίνητρα του 54χρονου.* Athens Voice. <https://www.athensvoice.gr/epikairotita/koinonia/911017/gunaikoktonia-stin-amfilohia-xekathara-ta-kinitra-tou-54hronou-sumfona-me-tous-astunomikous/>.
- Συνείδηση. (2022). *Αιτωλοακαρνανία: Οι «κουραμπιέδες του θανάτου» - Ένα έγκλημα που συγκλόνησε την κοινωνία το 1965.* <https://sinidisi.gr/aitoloakarnania-oi-kourampiedes-thanatoy-egklima-p1965/>.
- ΤΑ ΝΕΑ. (2024, Ιούλιος). *Γυναικοκτονία στην Αμφιλοχία: «Έλα σπίτι αλλιώς θα σκοτώσω την κόρη μας» – Σοκάρουν οι λεπτομέρειες του φονικού.* <https://www.tanea.gr/2024/07/13/economy/economy-greece/gynaikoktonia-stin-amfiloxia-ela-spiti-allios-tha-skotoso-tin-kori-mas-sokaroun-oi-leptomereies-tou-fonikou/>.
- Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. (2025). *Ανακοίνωση για το νέο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2026–2030.* Αθήνα: ΥΚΣΟ.
- Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2025). *Πλατφόρμα Καταχώρισης Δράσεων Ενεργού Πολίτη.* <https://act.digitalschool.gov.gr/>.

Φακαλής, Τ. (2020). *Επίθεση με βιτριόλι: Το προφίλ των δραστών και η «διεργασία της εκδίκησης»*. ethnos.gr.
<https://www.ethnos.gr/greece/article/107561/epitheshmehitriolitoprofiltondrastonkaihdiergasiathsekdikhshs>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Α: ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Προς
Την κ. Σουζάννα -Μαρία Νικολάου,
Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης
Τμήμα ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ιωάννινα, 9 Απριλίου 2025
Αριθμ. Πρωτ.:15224/2025

Αξιότιμη κυρία Νικολάου,

Κατόπιν εξέτασης της αίτησής σας από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην Συνεδρίαση της 9ης Απριλίου 2025, σας χορηγείται δεοντολογική έγκριση για την παρακάτω πρόταση: :

Τίτλος: «Έμφυλη κοινωνικοποίηση: Έμφυλοι ρόλοι και έμφυλες ταυτότητες στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας»

Σας ευχόμαστε καλή επιτυχία στη διεξαγωγή της έρευνας.

Με εκτίμηση,

Η Πρόεδρος
της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας
VASILIKI BOUMPA VASILIKI BOUMPA
10.04.2025 09:50
Μπούμπα Βασιλική
Καθηγήτρια Τμήματος Ιατρικής ΠΙ

e-mail: eyde@uoi.gr τηλ.: 26510-07134

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Ι.Π. Μεσολογίου 20-03-2025
Αριθ. πρωτ. ΦΕ12/1928

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ Δ/ΝΣΗ Π/ΘΜΙΑΣ & Δ/ΘΜΙΑΣ
ΕΚΠ/ΣΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
Δ/ΝΣΗ Δ/ΘΜΙΑΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ Ε' - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

ΠΡΟΣ: ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΕΛΕΚΗ

ΥΠ. ΔΙΔ. ΠΤΔΕ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΕ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ταχ. Διεύθυνση: Αρχ. Δημοσθένους & Α. Μπαλά
Ταχ. κώδικας : 302 00, Μεσολόγγι
Ιστοσελίδα : <http://didde.aitsch.gr>
Πληροφορίες : Καρηνιώλα Ελένη
Τηλέφωνο : 26310 50040
e-mail : ma@didde.aitsch.gr

Θ Ε Μ Α: ΕΓΚΡΙΣΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Έχοντας υπόψη:

1. Τις διατάξεις του ν. 4823/2021
2. Τις διατάξεις του ν. 4624/2019 -Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων
3. Την με αρ. πρωτ. 1915/20-03-2025 αίτηση της κυρίας Πέλεκη Αικατερίνης, Υποψήφιας Διδάκτορος του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με Απόφασης Εγγραφής: Γ.Σ.764/9-11-2022

Εγκρίνουμε

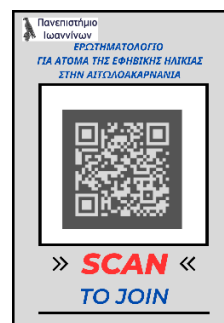
Τη διεξαγωγή έρευνας με ανώνυμο ερωτηματολόγιο σε μαθητές και μαθήτριες των σχολικών μονάδων της γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης της ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας κατόπιν πληρότητας της αιτιολογίας του ερευνητικού Πρωτοκόλλου που έχει υποβληθεί στο πλαίσιο εκπόνησης της Διδακτορικής Διατριβής με τίτλο «Έμφυλη κοινωνικοποίηση: έμφυλοι ρόλοι και έμφυλες ταυτότητες στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας», σύμφωνα και με την προϋπόθεση ότι η έρευνα τελεί υπό την εποπτεία του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ο Διευθυντής Δ.Ε. Αιτωλ/νίας
Χρήστος Κ. Καζαντζής
ΠΕ83 - Μ.Εδ.

Παράρτημα Β: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Ερωτηματολόγιο για το φύλο για άτομα της εφηβικής ηλικίας
στην Αιτωλοακαρνανία

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeFTD-yU6HOcUhKxA7LRpZG8imHwVY13Sohd8cYUaqmQ99dxQ/viewform>

Επιστολή Ενημερωμένης Συγκατάθεσης

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έντονη δραστηριοποίηση από δημόσιους, δημοτικούς και ιδιωτικούς φορείς σε κοινωνικά ζητήματα που σχετίζονται με την έμφυλη βία και την ισότητα για ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για τη μείωση κρουσμάτων έμφυλης βίας στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας.

Αυτό το **ανώνυμο** ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε εσάς και ζητά τις απόψεις σας ως έρευνα της διδακτορικής μου διατριβής στο Παιδαγωγικό τμήμα Δημοτικής εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Το ερωτηματολόγιο έχει λάβει έγκριση από την ΕΗΔΕ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Αριθμ. Πρωτ.:15224/ 09-04-2025) και τη ΔΔΕ Αιτωλοακαρνανίας (Αρ. Πρ. ΦΕ 12γ/1928/20-03-2025).

Η συμπλήρωσή του χρειάζεται περίπου 10' με 15'. Είναι σημαντικό να απαντηθούν **όλες οι ερωτήσεις**.

Εμπιστευτικότητα και Προστασία Δεδομένων: Οι απαντήσεις σας θα παραμείνουν απολύτως εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς. Τα δεδομένα θα είναι ανώνυμα και θα αποθηκευτούν με ασφάλεια, σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων (GDPR). Η πλατφόρμα δεν καταγράφει το email σας.

Εθελοντική Συμμετοχή και Δικαίωμα Απόσυρσης: Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως εθελοντική. Επιπλέον, μπορείτε να αποσυρθείτε από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς να χρειάζεται να διευκρινίσετε τους λόγους. Εάν επιλέξετε να αποσυρθείτε, τα δεδομένα σας θα αποκλειστούν από τη μελέτη και θα διαγραφούν.

Διαδικασία παραπόνων: Για οποιαδήποτε παράπονα ή καταγγελίες σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας μπορείτε να προσφύγετε στην Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Υπεύθυνος Επεξεργασίας των δεδομένων σας είναι το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Συγκατάθεση: Με την έναρξη της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, επιβεβαιώνετε ότι :

- Έχετε διαβάσει και κατανοήσει τις παρεχόμενες πληροφορίες.
- Συμφωνείτε εθελοντικά να συμμετάσχετε στη μελέτη.
- Γνωρίζετε ότι μπορείτε να αποσυρθείτε οποιαδήποτε στιγμή χωρίς καμία συνέπεια.

Σας ευχαριστώ προκαταβολικά για τον χρόνο σας και τη συνεισφορά σας σε αυτή τη σημαντική έρευνα!

Αικατερίνη Πελέκη, Υπ. Διδ. ΠΤΔΕ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ –ερευνήτρια
Σουζάνα - Μαρία Νικολάου, Καθηγήτρια, ΠΤΔΕ Ιωαννίνων- επιβλέπουσα

Έλαβα γνώση και συναινώ

ΝΑΙ

ΜΕΡΟΣ 2^ο

1. ΦΥΛΟ*

Άρρεν (Αγόρι)	Θήλυ (Κορίτσι)	Άλλο	Δεν επιθυμώ να απαντήσω
---------------	----------------	------	-------------------------

2. ΗΛΙΚΙΑ*

13	14	15	16	17	18
----	----	----	----	----	----

3. ΣΧΟΛΕΙΟ ΦΟΙΤΗΣΗΣ*

Ημερήσιο Γυμνάσιο
Ημερήσιο Γενικό Λύκειο (ΓΕΛ)
Ημερήσιο Επαγγελματικό Λύκειο (ΕΠΑΛ)
Εσπερινό Σχολείο
Εσπερινό ΕΠΑΛ
Ιδιωτικό Σχολείο
Μουσικό Σχολείο
Καλλιτεχνικό Σχολείο

4. 4. Ποιο από τα παρακάτω περιγράφει καλύτερα το μέρος που ζεις;

ΟΙΚΙΣΜΟΣ (σπίτι σε Αγρόκτημα ή στην εξοχή ή σε περιοχή με λίγα σπίτια)	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ - χωριό	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ -Κωμόπολη (3.000-10.000 κάτ.)	ΔΗΜΟΣ -πόλη (10.000 κάτ. και πάνω)
---	----------------------	---	--

5. Ποια είναι η υψηλότερη βαθμίδα εκπαίδευσης που έχει ολοκληρώσει κάποιος από τους γονείς ή τους κηδεμόνες σου;*

Δεν έχουν πάει σε σχολείο
Προσχολική εκπαίδευση (Νηπιαγωγείο)
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Δημοτικό Σχολείο)
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γυμνάσιο-Λύκειο)
Ανώτερη εκπαίδευση (Τ.Ε.Ι.- Τεχνική Σχολή)
Τριτοβάθμια εκπαίδευση/ Ανώτατη εκπαίδευση (Α.Ε.Ι.)
Δεν γνωρίζω/ Δεν επιθυμώ να απαντήσω

6. Στην οικογένειά μου είμαι*

το 1ο παιδί	το 2ο παιδί	το 3ο παιδί	το 4ο παιδί	μοναχοπαιδί	Άλλο
-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	------

7. Στο ίδιο σπίτι ζω με τα αδέρφια μου (αν έχω) και...*

τους 2 γονείς
την μητέρα
τον πατέρα
τη γιαγιά και τον παππού
τους γονείς και τους παππούδες/γιαγιάδες
έναν γονιό και έναν κηδεμόνα
έναν γονιό κι έναν παππού/γιαγιά
Άλλο.

8. Πόσο ενημερώνομαι για τα φύλα από *

	ΚΑΘΟΛΟΥ 1	ΛΙΓΟ 2	ΟΥΤΕ ΛΙΓΟ/ΟΥΤΕ ΠΟΛΥ-3	ΠΟΛΥ -4	ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ -5
Τους γονείς/κηδεμόνες					
Τα αδέρφια (αν έχω)					
Τους φίλους/φίλες					
Το σχολείο					
Την εκκλησία/τον πνευματικό μου					
Τα βιβλία					
Το διαδίκτυο					
Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (facebook, instagram κλπ)					
κανέναν					

9. Ξέρω τι σημαίνει αρρενωπότητα*

ΟΧΙ	ΝΑΙ
-----	-----

10. Ξέρω τι σημαίνει Θηλυκότητα*

ΟΧΙ	ΝΑΙ
-----	-----

11. Τα τελευταία χρόνια, πιστεύετε ότι η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα έχει αυξηθεί, μειωθεί ή πιστεύετε ότι δεν υπήρξε καμία αλλαγή; *

Μειώθηκε πολύ -0	Μειώθηκε λίγο -1	Καμία αλλαγή -2	Αυξήθηκε λίγο -3	Αυξήθηκε πολύ -4

12. Πιστεύετε ότι αυτό είναι καλό ή κακό για την Ελλάδα; *

Καλό -0	Κακό -1	Και τα δύο -2	Τίποτε από τα δύο-3	Δεν ξέρω /Δεν απαντώ -4

ΜΕΡΟΣ 2°**1. Πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;**

	Διαφωνώ πολύ – 0	Διαφωνώ λίγο -1	ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ -2	Συμφωνώ λίγο -3	Συμφωνώ πολύ - 4
1. Τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα					
2. Τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα					
3. Η χρήση του μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα					

4. Η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για έναν άντρα ή μια γυναίκα					
5-Κάθε άτομο πρέπει να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τον εαυτό του ως άνδρα ή γυναίκα ανεξάρτητα από τα σεξουαλικά όργανα που έχει κατά τη γέννηση					

2. Πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;

	Διαφωνώ πολύ - 0	Διαφωνώ λίγο -1	ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ-2	Συμφωνώ λίγο - 3	Συμφωνώ πολύ - 4
1. Τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα ώστε να μπορούν να ξεπεράσουν κάθε δυσκολία στη ζωή					
2. Τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους ώστε να θεωρούνται «κυρίες»					
3. Τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν χρειαστεί να μπλέκουν σε καυγάδες					
4. Τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά					
5. Τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους περισσότερο από τα αγόρια					
6. Τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα					
7. Τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά, ακόμα κι αν μέσα τους είναι ταραγμένα /ευαίσθητα					

3. Κατά τη γνώμη σας, ποιός πρέπει να κάνει τις παρακάτω εργασίες, όταν υπάρχει σχέση μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας;

	ο άνδρας πάντα -0	ο άνδρας συνήθως-1	ίση ευθύνη-2	η γυναίκα συνήθως-3	η γυναίκα πάντα-4
1. να κάνει τις κηπουρικές εργασίες (κλάδεμα, ή φροντίδα φυτών, συντήρηση γκαζόν κλπ)					
2. να οδηγεί το αυτοκίνητο όταν ο άνδρας και η γυναίκα ταξιδεύουν μαζί					
3. να ετοιμάζει το φαγητό					
4. να κάνει την πρόταση γάμου					
5. να πάει το αυτοκίνητο στο συνεργείο					
6. να χειρίζεται τα οικονομικά θέματα (πχ. πληρωμή λογαριασμών)					
7. να καθαρίζει το σπίτι					
8. να φροντίζει τα ρούχα (ξεχώρισμα των άπλυτων, πλύσιμο, σιδέρωμα και δίπλωμα)					
9. να αγοράζει τα ήδη σουπερμάρκετ/ παντοπωλείου					
10. να φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια					
11. να τυλίγει τα δώρα (γενεθλίων ή εορτών)					
12. να κάνει τη διακόσμηση του σπιτιού					
13. να κάνει τις εργασίες συντήρησης του σπιτιού (επισκευή φράχτη, έλεγχος συστήματος θέρμανσης κλπ.)					

14. να μένει στο σπίτι με το άρρωστο παιδί					
--	--	--	--	--	--

4. Πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;

	Διαφωνώ πολύ 0	Διαφωνώ λίγο 1	ούτε διαφωνώ/ ούτε συμφωνώ 2	Συμφωνώ λίγο 3	Συμφωνώ πολύ 4
1. Τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά το γάμο για να κερδίσουν τα δικά τους χρήματα					
2. Μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της					
3. Η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της					
4. Κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να αποφασίσουν να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού					
5. Ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για να αγοραστούν τα βασικά είδη σπιτιού					
6. Τα κορίτσια θα πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν					
7. Τα αγόρια πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν					
8. Τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πριν από τα κορίτσια κατά τη διάρκεια των γευμάτων					
9. Τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια					
10. Τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό όταν αρρωσταίνουν περισσότερο από ότι τα κορίτσια					
11. Τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο διότι πρέπει να παντρεύονται					
12. Μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική σωματική δραστηριότητα/άθληση					

13. Τα κορίτσια δεν μπορούν να τα πάνε καλά στα μαθηματικά ή τις θετικές επιστήμες					
14. Μια γυναίκα μπορεί να φροντίσει μόνο το σπίτι της, τα παιδιά της και να μαγειρέψει για την οικογένειά της					
15. Υπάρχουν φορές που ένας άνδρας ή ένα αγόρι χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα ή την κοπέλα του					
16. Ένας άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικιακά και οικογενειακά θέματα					
17. Είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια για να παντρευτούν					
18. Μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται για να συντηρήσουν την οικογένεια					
19. Μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία για να διατηρεί την οικογένειά της ενωμένη					
20. Η βία που ασκεί ένας άνδρας κατά της συζύγου του είναι ένα ιδιωτικό θέμα που δεν πρέπει να συζητείται έξω από το ζευγάρι					

Παράρτημα Γ: ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ

1. ΤΙΤΛΟΣ	«Η Έμφυλη κοινωνικοποίηση: έμφυλοι ρόλοι και έμφυλες ταυτότητες στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας»
ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ	Αικατερίνη Πελέκη , Υπ. Διδ. ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (ερευνήτρια) Σουζάννα – Μαρία Νικολάου , Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (επιβλέπουσα)
ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣ	-

2. ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ, ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΟΦΕΛΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ;
Ο σκοπός αυτής της έρευνας είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών και μαθητριών σχετικά με την έμφυλη κοινωνικοποίηση, τους έμφυλους ρόλους και τις έμφυλες ταυτότητες που διαμορφώνουν την εμπειρία του φύλου στην Αιτωλοακαρνανία. Η συμβολή σας στην έρευνα είναι σημαντική, γιατί ελπίζουμε ότι θα μπορέσουμε να αποτυπώσουμε την εξέλιξη της κοινωνικοποίησης και τους ρόλους και τις πρακτικές φύλου.

3. ΓΙΑΤΙ ΕΧΩ ΠΡΟΣΚΛΗΘΕΙ ΝΑ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΩ;
Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έντονη δραστηριοποίηση από δημόσιους, δημοτικούς και ιδιωτικούς φορείς σε κοινωνικά ζητήματα που σχετίζονται με την έμφυλη βία και την ισότητα για ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για τη μείωση κρουσμάτων έμφυλης βίας στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας.

4. ΤΙ ΘΑ ΜΟΥ ΖΗΤΗΘΕΙ ΝΑ ΚΑΝΩ;
Για να συμμετάσχετε στην έρευνα, θα σας ζητηθεί να απαντήσετε ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο σε μορφή googleforms με ερωτήσεις κλειστού διάρκειας 10-15 λεπτών.

5. ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΚΙΝΔΥΝΟΙ Ή ΚΟΣΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;
Η συμμετοχή σας στην έρευνα δεν συνεπάγεται κάποιον κίνδυνο ή οικονομική επιβάρυνση για εσάς. Σε περίπτωση διαπίστωσης παράνομων πράξεων ή εγκληματικών δράσεων σας ενημερώνουμε ότι τα στοιχεία σας δεν προστατεύονται από τυχόν έρευνα των επίσημων αρχών και ότι ενδέχεται να οφείλουμε να προβούμε στις απαραίτητες νόμιμες ενέργειες ενημέρωσης των αρχών, ειδικά εάν υπάρχει κίνδυνος για την σωματική υγεία ή την ζωή ανθρώπων.

6. ΥΠΟΧΡΕΟΥΜΑΙ ΝΑ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΩ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;
Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως εθελοντική . Μπορείτε να αρνηθείτε να συμμετάσχετε χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία. Μπορείτε να αλλάξετε γνώμη ανά πάσα στιγμή και να αποχωρήσετε από την έρευνα χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία και χωρίς καμία συνέπεια για σας. Σε αυτή την περίπτωση μπορείτε να ζητήσετε να διαγραφούν τα δεδομένα και οι πληροφορίες σας.

7. ΠΩΣ ΘΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΘΟΥΝ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΜΟΥ ΔΕΔΟΜΕΝΑ;
Υπεύθυνος Επεξεργασίας των δεδομένων σας είναι το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Θα συγκεντρώσουμε τα παρακάτω προσωπικά δεδομένα σας: Δημογραφικές ερωτήσεις: φύλο, ηλικία, τόπος κατοικίας, οικογενειακή συγκατοίκηση, θέση στην οικογένεια και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων/κηδεμόνων. Τα δεδομένα σας θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς, επιστημονικούς και στατιστικούς σκοπούς. Τα δεδομένα σας επεξεργάζονται βάσει της ρητής συγκατάθεσής σας , που μας παρέχετε διαμέσου του παρόντος εντύπου. Τα δεδομένα σας θα ανωνυμοποιηθούν / ψευδωνυμοποιηθούν / κρυπτογραφηθούν / προστατευθούν μέσω της πλατφόρμας google forms. Με κανέναν τρόπο δεν θα αποκαλυφθεί η ταυτότητά σας σε δημοσιεύσεις, δημόσιες παρουσιάσεις ή επιστημονικές αναφορές. Το Πανεπιστήμιο διατηρεί τα δεδομένα της έρευνας για πέντε (5) έτη από την ολοκλήρωση της έρευνας. Κατόπιν, τα δεδομένα θα καταστραφούν/διαγραφούν ασφαλώς. Τα δικαιώματά σας αναφορικά με τα

προσωπικά σας δεδομένα είναι τα εξής:	
Πρόσβαση	Να λάβετε αντίγραφα των δεδομένων σας
Διόρθωση	Να ζητήσετε διορθώσεις όσον αφορά τα δεδομένα σας
Φορητότητα	Να ζητήσετε να διαβιβάσουμε τα δεδομένα σας σε κάποιον αποδέκτη
Επίσης, έχετε το δικαίωμα να ανακαλέσετε την συγκατάθεσή σας οποιαδήποτε στιγμή. Σε περίπτωση που ανακαλέσετε την συγκατάθεσή σας, έχετε επίσης τα εξής δικαιώματα:	
Διαγραφή	Να ζητήσετε να διαγράψουμε τα δεδομένα σας
Περιορισμός επεξεργασίας	Να ζητήσετε να σταματήσει ένα μέρος της επεξεργασίας
Για να υποβάλλετε τα αιτήματά σας αλλά και για οποιοδήποτε θέμα αφορά τα προσωπικά σας δεδομένα, μπορείτε να επικοινωνήσετε με τον Υπεύθυνο Προστασίας Δεδομένων (DPO) του Πανεπιστημίου στο e-mail dpo@uoi.gr, τηλ. (2651007321). Για οποιαδήποτε παράβαση αφορά την επεξεργασία των προσωπικών σας δεδομένων, έχετε το δικαίωμα υποβολής καταγγελίας στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, Κηφισίας 1-3, Τ.Κ. 115 23, Αθήνα, τηλ.: +30-210 6475600, e-mail: contact@dpa.gr	

8. ΠΟΥ ΜΠΟΡΩ ΝΑ ΥΠΟΒΑΛΛΩ ΠΑΡΑΠΟΝΑ Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΕΣ;
Για οποιαδήποτε παράπονα ή καταγγελίες σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας μπορείτε να προσφύγετε στην Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

9. ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΓΟΝΕΑ/ΚΗΔΕΜΟΝΑ Ή ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΤΗ
Εσείς παρέχετε συγκατάθεση για το αν θα συμμετέχει ή όχι στην παρούσα έρευνα το άτομο για το οποίο είστε υπεύθυνος/η. Μπορείτε να αποφασίσετε την αποχώρησή του ατόμου για το οποίο είστε υπεύθυνος/η οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς καμία συνέπεια. Ο ερευνητής μπορεί να ζητήσει να αποσυρθεί το άτομο για το οποίο είστε υπεύθυνος/η από την έρευνα, αν ανακύψουν περιστάσεις που το απαιτούν. Δεν υπάρχουν προβλέψιμοι κίνδυνοι που προκύπτουν από τη συμμετοχή του ατόμου για το οποίο είστε υπεύθυνος/η στην παρούσα έρευνα. Επιπλέον, εφόσον αυτό καθίσταται δυνατό, παρακαλούμε να αποφανθεί και το ίδιο το άτομο για το οποίο είστε υπεύθυνος/η ότι συγκατατίθεται, ελεύθερα και ανεμπόδιστα, να συμμετέχει στην παρούσα έρευνα.

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ
Ο/Η κάτωθι υπογεγραμμένος/η, δηλώνω ότι έχω ενημερωθεί πλήρως για τους όρους συμμετοχής μου στην έρευνα και την επεξεργασία των προσωπικών μου δεδομένων. Παρέχω τη ρητή συγκατάθεσή μου για τη συμμετοχή μου στην έρευνα και την επεξεργασία των ως άνω αναφερόμενων προσωπικών μου δεδομένων.

Ονοματεπώνυμο συμμετέχοντος / συμμετέχουσας

Ονοματεπώνυμο:

Ημερομηνία:

Υπογραφή:

Παράρτημα Δ: Αντιστοιχίσεις

Πίνακας 1. Αντιστοίχιση Στόχων, Ερευνητικών Ερωτημάτων, Υποθέσεων & Εργαλείων & Συνδυαστικών Ελέγχων

Στόχοι της Διατριβής	Ερευνητικά Ερωτήματα (ΕΕ)	Ερευνητικές Υποθέσεις (Η)	Εργαλείο	Συνδυαστικός έλεγχος
1. Να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με την ταυτότητα φύλου και τα έμφυλα στερεότυπα	ΕΕ1. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με τον καθορισμό και την έκφραση της ταυτότητας φύλου;	H1. Φύλο & Ταυτότητα Φύλου	E3AS-F4	Φύλο × Ηλικία
		H2. Ηλικία & Ταυτότητα Φύλου		
	ΕΕ2. Αποδέχονται οι μαθητές/τριες στερεοτυπικά χαρακτηριστικά και προσδοκίες για αγόρια και κορίτσια;	H3. Φύλο & Έμφυλα Στερεότυπα	GEAs- GST	
2. Να εξεταστούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων ως ειδική έκφανση των έμφυλων στερεοτύπων	ΕΕ3. Ποιες εργασίες θεωρούνται «ανδρικές» και «γυναικείες» και πώς αξιολογείται η κατανομή τους;	H4. Έμφυλοι Ρόλοι & Κατανομή Εργασιών	GRSS	
3. Να αξιολογηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την έμφυλη ισότητα	ΕΕ4. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την ισοτιμία των φύλων;	H5. Φύλο & Αντιλήψεις Ισότητας	GEPA & PEW items	
	ΕΕ5. Πώς αντιλαμβάνονται και αξιολογούν οι μαθητές/τριες τις αλλαγές στην έμφυλη ισότητα τα τελευταία χρόνια;			

Στόχοι της Διατριβής	Ερευνητικά Ερωτήματα (ΕΕ)	Ερευνητικές Υποθέσεις (Η)	Εργαλείο	Συνδυαστικός έλεγχος
4. Να διερευνηθεί η συμβολή βασικών φορέων κοινωνικοποίησης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο.	ΕΕ6. Επηρεάζουν οι φορείς κοινωνικοποίησης (γονείς, σχολείο, φίλοι/ες, διαδίκτυο, ΜΚΔ) τις αντιλήψεις για το φύλο;	Η6. Κοινωνικοποίηση & Ισότητα Φύλων	ΓΕΡΑ & φορείς κοινωνικοποίησης	Φύλο × Σχολείο φοίτησης
		Η7. Πηγές Κοινωνικοποίησης & Στερεότυπα	ΓΕΑς- GST & φορείς κοινωνικοποίησης	Τόπος κατοικίας × Εκπαίδευση γονέα/κηδεμόνα
	ΕΕ7. Υπάρχει σχέση ανάμεσα στους φορείς κοινωνικοποίησης και την αποδοχή στερεοτύπων;	Η7. Πηγές Κοινωνικοποίησης & Στερεότυπα	ΓΕΑς- GST	Σειρά γέννησης × Συγκατοίκηση

Πίνακας 2. Αντιστοίχιση Στόχων – Ερευνητικών Ερωτημάτων – Ερωτήσεων Ερωτηματολογίου

Στόχοι της Διατριβής	Ερευνητικά Ερωτήματα (ΕΕ)	Αντίστοιχες Ερωτήσεις Ερωτηματολογίου
1. Να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με την ταυτότητα φύλου και τα έμφυλα στερεότυπα.	ΕΕ1. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών σχετικά με τον καθορισμό και την έκφραση της ταυτότητας φύλου;	Ερ. 9: «Ξέρω τι σημαίνει αρρενωπότητα» Ερ. 10: «Ξέρω τι σημαίνει θηλυκότητα» Πίνακας 1 – Ταυτότητα φύλου: 1. Τα γεννητικά όργανα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα 2. Τα ρούχα ορίζουν κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα 3. Η χρήση του μακιγιάζ ορίζει κάποιον ως άνδρα ή γυναίκα 4. Η κοινωνία ορίζει τη σωστή συμπεριφορά για έναν άντρα ή μια γυναίκα
	ΕΕ2. Αποδέχονται οι μαθητές/τριες στερεοτυπικά	Πίνακας 2 – Στερεοτυπικές προσδοκίες:

Στόχοι της Διατριβής	Ερευνητικά Ερωτήματα (ΕΕ)	Αντίστοιχες Ερωτήσεις Ερωτηματολογίου
	χαρακτηριστικά και προσδοκίες για αγόρια και κορίτσια;	1. Τα αγόρια πρέπει να ανατρέφονται με σκληρότητα... 2. Τα κορίτσια πρέπει να μην υψώνουν τη φωνή τους... 3. Τα αγόρια πρέπει πάντα να προστατεύουν τον εαυτό τους... 4. Τα κορίτσια αναμένεται να είναι ταπεινά 5. Τα κορίτσια χρειάζονται την προστασία των γονιών τους... 6. Τα αγόρια που συμπεριφέρονται σαν κορίτσια θεωρούνται αδύναμα 7. Τα αγόρια πρέπει να φαίνονται σκληρά...
2. Να εξεταστούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την κατανομή οικιακών, κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων.	ΕΕ3. Ποιες εργασίες θεωρούνται «ανδρικές» και «γυναικείες» και πώς αξιολογείται η κατανομή τους;	Πίνακας 3 – Κατανομή ρόλων: 1. Κηπουρικές εργασίες 2. Οδήγηση αυτοκινήτου 3. Ετοιμασία φαγητού 4. Πρόταση γάμου 5. Πήγαινε το αυτοκίνητο στο συνεργείο 6. Χειρισμός οικονομικών θεμάτων 7. Καθαριότητα σπιτιού 8. Φροντίδα ρούχων 9. Ψώνια supermarket 10. Φέρνει τα περισσότερα χρήματα στην οικογένεια 11. Τύλιγμα δώρων 12. Διακόσμηση σπιτιού 13. Εργασίες συντήρησης σπιτιού 14. Μένει στο σπίτι με άρρωστο παιδί

Στόχοι της Διατριβής	Ερευνητικά Ερωτήματα (ΕΕ)	Αντίστοιχες Ερωτήσεις Ερωτηματολογίου
3. Να αξιολογηθούν οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την ισότητα των φύλων.	ΕΕ4. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των μαθητών/τριών για την ισοτιμία των φύλων;	Πίνακας 4 – Ισότητα φύλων: 1. Τα κορίτσια πρέπει να μπορούν να εργαστούν μετά τον γάμο... 2. Μόλις μια γυναίκα παντρευτεί, ανήκει στην οικογένεια του άντρα της 3. Η γυναίκα πρέπει πάντα να υπακούει τον άντρα της 4. Κορίτσια και αγόρια πρέπει να κάνουν τις ίδιες δουλειές του σπιτιού 5. Ο σύζυγος πρέπει να αποφασίζει για τα βασικά είδη σπιτιού 6. Τα κορίτσια πρέπει να αποφασίζουν μόνες για το πότε θα παντρευτούν 7. Τα αγόρια πρέπει να αποφασίζουν μόνα τους για το πότε θα παντρευτούν 8. Τα αγόρια πρέπει να τρέφονται πρώτα στα γεύματα 9. Τα αγόρια πρέπει να μορφώνονται περισσότερο από τα κορίτσια 10. Τα αγόρια δικαιούνται να πηγαίνουν στο γιατρό περισσότερο... 11. Τα κορίτσια δεν πρέπει να στέλνονται στο πανεπιστήμιο... 12. Μόνο τα αγόρια μπορούν να κάνουν τακτική άθληση 13. Τα κορίτσια δεν μπορούν να τα πάνε καλά στα μαθηματικά... 14. Μια γυναίκα μπορεί μόνο να φροντίζει σπίτι/παιδιά 15. Υπάρχουν φορές που ένας άνδρας χρειάζεται να χτυπήσει τη γυναίκα του

Στόχοι της Διατριβής	Ερευνητικά Ερωτήματα (ΕΕ)	Αντίστοιχες Ερωτήσεις Ερωτηματολογίου
		16. Ο άντρας πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο στα οικογενειακά θέματα 17. Είναι απαραίτητο να δοθεί προίκα στα κορίτσια 18. Μόνο οι άνδρες πρέπει να εργάζονται... 19. Μια γυναίκα πρέπει να ανέχεται τη βία... 20. Η βία κατά της συζύγου είναι ιδιωτικό θέμα
	ΕΕ5. Πώς αντιλαμβάνονται και αξιολογούν οι μαθητές/τριες τις αλλαγές στην έμφυλη ισότητα τα τελευταία χρόνια;	Ερ. 11: «Τα τελευταία χρόνια, η ισότητα ανδρών–γυναικών έχει... (αυξηθεί/μειωθεί/καμία αλλαγή)» Ερ. 12: «Πιστεύετε ότι αυτό είναι καλό ή κακό για την Ελλάδα;»
4. Να διερευνηθεί η συμβολή βασικών φορέων κοινωνικοποίησης στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για το φύλο.	ΕΕ6. Επηρεάζουν οι φορείς κοινωνικοποίησης (γονείς, σχολείο, φίλοι, διαδίκτυο, ΜΚΔ) τις αντιλήψεις για το φύλο;	Ερ. 8: «Πόσο ενημερώνομαι για τα φύλα από...» Γονείς/κηδεμόνες, αδέρφια, φίλους/φίλες, σχολείο, εκκλησία, βιβλία, διαδίκτυο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κανέναν
	ΕΕ7. Υπάρχει σχέση ανάμεσα στους φορείς κοινωνικοποίησης και την αποδοχή στερεοτύπων;	Ερ. 8 + Πίνακας 2 – Στερεοτυπικές προσδοκίες